FUSÛSU'L-HİKEM TERCÜME VE ŞERHİ
I

Ahmed Avni Konuk

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu.37

ISBN 975-548-036-6 (Takım)
ISBN 975-548-037-4 (1. Cilt)

Baskı-Cilt
Ulus Matbaası

4. Basım
Aralık 2005 İSTANBUL

M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Mahir İz Cad. Nu.2 Bağlarbaşı
34662 ÜSKÜDAR / İSTANBUL
Tel. : 0216 651 15 06 - 651 15 05
Fax : 0216 651 00 61 - 651 14 72

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu. 37

FUSÛSU'L-HİKEM TERCÜME VE ŞERHİ

I

Ahmed Avni Konuk

Hazırlayanlar

Prof.Dr. Mustafa TAHRALI

Yrd.Doç.Dr. Selçuk ERAYDIN

İSTANBUL 2005

Merhum A. Avni Konuk

TAKDÎM

Neşrini takdîm ettiğimiz **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, 1334-1346 hicrî ve 1915-1928 milâdî yılları arasında kaleme alınmıştır. Müellifi merhûm Ahmed Avni Konuk Bey'in el yazısıyla olan nüsha Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphânesi'nde 3853-3880 numaralarda kayıtlı bulunmaktadır. Tamâmı 28 defter olan bu müellif nüshasından, 4 cilt hâlinde neşre hazırladığımız bu eserin ilk cildini tamamlamış bulunuyoruz.

İslâm tasavvuf ve tefekkür târihinin en mühim eserlerinden biri olan **Fusûsu'l-Hikem**'in, M. E. Bakanlığı tarafından basılmış bir tercümesi vardır. Geçmiş asırlarda yazılmış ve bir tânesi basılmış türkçe şerhleri bulunduğu halde son altmış senede bunların hiçbiri basılamamıştır. Cumhûriyet devrinin ilk yıllarında te'lîf edilmiş, fakat yayınlanmamış olan bu şerhin, Kütüphâne'de müellif nüshası olmasına rağmen, umûmun istifâdesinden uzak kalması, tasavvuf ve tefekkür târihimiz bakımından büyük bir kayıptı. Bu kaybı telâfî etmeyi, müellifin bastıramadığı bu eseri kültürümüze kazandırmayı bir vazîfe ve borç telakkî ederek neşre hazırlamaya teşebbüs ettik. Gerekli izinleri alarak bu eserin kopyesini te'mîn edip, bizi böyle bir çalışma yapmaya teşvîk eden ve yardımlarını esirgemeyen Muhterem Ahmet Dağkurs ve Özkaya Duman Beylere teşekkür etmeyi bir borç bildiğimizi burada hemen ifâde etmek isteriz.

Osmanlı devri ile Cumhûriyet devri arasında ilim, düşünce ve san'at sâhasında bir kopukluğun çeşitli sebepler dolayısıyla ortaya çıktığı, bu kopukluğun bir kültür boşluğuna, hattâ buhrânına sebep olduğu söylenmekte ve yazılmaktadır. Sanıyoruz ki, ilim, tefekkür ve san'at sâhasında bu kültür kopukluğunun ve boşluğunun doldurulmasında yapılacak ilk işlerden biri, Osmanlı devrine âit türkçe eserleri dilini değiştirmeden bugünkü alfabe ile aynen, Türk müelliflerin yazdığı arapça ve farsça eserlerin ise hem aslını, hem de tercümesini neşr etmektir. Son yıllarda edebiyat ve târih sâhasında bu nevîden eserlerin neşredilmesi sevindiricidir. Fakat din ilimleri ve tefekkürü sâhasında, tercüme bir kaç eser müstesnâ aynen basılmış türkçe eser yok denecek kadar azdır. Bu türkçe eserlerin **aynen** bugünkü alfabe ile basılmasının devirler arası Türk dilinin devamlılığını sağlamak husûsunda pek çok faydası olacağı şüphesizdir. Kültür kopukluğunun en müşahhas örneği Türk dilinin son 30-40 sene öncesine nisbetle fevkalâde değişmiş olmasıdır. Cumhûriyet devrini başlatanların türkçesini bile yeni nesiller anlamamaktadır. Bunun çâresi anlaşılmayanların sâdeleştirilmesi değil, gerek yakın yılların, gerekse daha uzak devirlerin türkçe eserlerini dilini değiştirmeksizin aynen vermek, böylece önce dil bağı ve devamlılığını sağlamak, sonra bu vâsıta ile kültür köprüsünü kurmaktır. Dilin zamanla değişmesi gâyet tabîî bir hâdisedir. Elimizdeki **Fusûs Şerhi** bunun canlı bir örneğidir. Ahmed Avni Bey'in kullandığı türkçe, kendisinden 300 sene kadar önce Abdullah Bosnevî'nin (ö. 1054/1644) **Fusûs Şerhi**'nde kullandığı türkçenin aynı değildir. Fakat bu iki eser arasında uzun bir zaman geçmesine rağmen bir dil kopukluğu yoktur. A. Avni Bey'in eserinin türkçesiyle

günümüz türkçesi arasında altmış senelik bir zaman farkı olduğu halde, değişiklik çok büyüktür. Geçmiş devirlerin, hattâ yakın zamanların eserlerini, pek de muvaffak olamayan sâdeleştirmelerle vermek, bu dil farkının gittikçe artmasına mâni olmadığı gibi, kültür kopukluğunu kapatmakta da pek yararlı görünmemektedir. Kanâatimizce bu bakımdan daha verimli olabilecek şey, günümüz ilim, fikir ve san'at adamlarına, az sayıda bile olsalar, geçmiş devirlerin türkçe eserlerini, bugünkü alfabe ile aynen okuyabilmek imkânını vermektir. Edebiyat fakültelerinde "transkripsiyon" işâretleriyle neşre hazırlanan eserler sâdece "türkolog"lar, târihçiler, yâni mütehassıslar tarafından okunması lâzım gelen eserler değil, Türk ilim, tefekkür ve san'atına alâka duyan bütün Türk aydınları tarafından okunacak eserlerdir. Meselâ XVI. asra âit Fuzûlî'nin **Divân**'ı türkologları, yâni sâhanın mütehassıslarını ilgilendirdiği gibi, lisede öğrenim göre şiire meraklı gençleri veyâ şâir bir elektrik mühendisini de alâkadar eder. Şu halde, bu misâlden hareketle diyebiliriz ki, Türk kültürüyle alâkalı eserler, yalnız mütehassısları değil, bütün Türk aydınlarını alâkadar ettiği için, onların istifâde edebileceği şekilde neşredilmelidir.

İşte bu eserler bir yandan Türk dilinin geçmişiyle irtibâtını sağlayacak, diğer taraftan da ilim ve tefekkür bağının daha geniş bir çevrede kurulmasında çok faydalı bir rol oynayacaktır. Din ilimleri ve tefekkürü bakımından buna ilâve edilecek bir başka husus daha vardır. Milletimizin on asır boyunca yaşadığı İslâm medeniyet ve kültürü içinde elde etmiş olduğu üslûb, netîce ve terkipler bilinmezse, müslüman diğer milletlerin tercihlerine yönelmesi kaçınılmaz bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzün din ilim ve kültürü, târihimizin geçmiş devirleriyle irtibâtını tam kuramadığı için, maalesef söz konusu kültür kopukluğundan hissesine düşeni bir çok bakımdan ağır bir buhran hâlinde yaşamaktadır. Dînî düşünce ve san'at dallarında te'lif eserlerin tercümelere nisbetle çok az olması bu durumun gözle görünür örneklerinden biridir. Dînî düşüncenin ana kollarından biri olan tasavvuf sâhasında Osmanlı asırlarında pek çok türkçe eser mevcut olmasına rağmen, son yarım asırda yüksek seviyede te'lif eserlerin yok denecek kadar az olması da, kültür kopukluğunun üzücü bir netîcesidir.

Gerek tasavvufî eserler, gerekse bütün diğer ilmî, fikrî ve edebî eserlerin, sâhalarına göre bir kaç araştırmacının inhisârında olduğu düşünülemez. Vaktiyle bu milletin ilim ve fikir adamlarına, münevverlerine hizmet etmek ve onlara hitap etmek için yazılmış olan eserler, bugünün aydınlarının doğrudan istifâde edebileceği şekilde takdîm edilmelidir. Acemî ve yetersiz bir türkçe ile bunları sâdeleştirmek, müelliflerin görüş ve düşüncelerini az-çok bozmak veyâ anlaşılmaz hâle getirmek demektir.

Dilin değişmesinin ortaya büyük bir güçlük çıkardığı, okuyucu sayısını ise oldukça azaltacağı muhakkaktır. Fakat bir yabancı batı dilini öğrenmek için büyük zahmet ve külfetlere katlanan Türk aydını ve ilim adamının, kendi ana diline âit üç-beş kâide ve üç-beş bin kelimeyi öğrenemiyeceğini düşünmek, onlara güvensizlikten başka bir şey ifâde etmez. Her şeyiyle bir yabancı dili öğrenmeye gayret eden bir kimsenin kendi öz kültürünün mahsülleri karşısında acz ve çâresizlik göstermesi hâlinde, bu yabancılaşmanın kendisine ve milletine ne kazandırdığı veyâ kendi öz benliğinden neler götürdüğü iyi bilinmelidir.

Matbaalarda ortaya çıkan güçlük ise teknik bir mes'eledir. Buna elbette daha kolayca çâre bulunabilir. Esas mühim olan mes'ele, dilci ve edebiyatçılarımızın, "transkripsiyon" işâretleri yerine, çok sâde ve karışıklıkları önleyici bir kaç işâret ihtivâ

eden imlâ kāideleri ile bu nevî neşirleri kolaylaştırmak ve bu neşirler arasında imlâ birliğini sağlamak için bir usûl tesbit etmeleri ve üzerinde anlaşmalarıdır.

Fusûsu'l-Hikem ve şerhlerinin İslâm ilim ve düşüncesindeki yeri ne olabilir? suâline cevap vermek, bir bakıma daha umûmî bir planda, tasavvufun İslâm ilimleri ve düşüncesindeki yeri nedir? suâlinin cevâbı olarak ele alınabilir.? Zîrâ Gazzâlînin **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**'inden itibâren denilebilir ki, bütün düşünce akımları tasavvuf içinde ve büyük mutasavvıfların şahsiyetinde "terkîb"e ulaşmış, bilhassa Osmanlı münevveri bu terkîbi **Fusûsu'l-Hikem** ve **Mesnevî**'de bulmuş ve şerhlerinde ifâde etmiştir. Bu terkîbi XIV-XVII. asırlar arasında kültür ve medeniyetinin her sâhasında en yüksek seviyede yaşatmıştır. Sonraki asırlarda da bu anlayışın akislerinin bütün gerileme ve yıkılış alâmet ve şartlarına rağmen, müslüman Türk ilim, fikir ve san'atında devâm ettiğini görürüz. Neşrini takdîm ettiğimiz bu **Fusûs Şerhi**, neşredilen ve henüz neşredilmemiş **Mesnevî Şerhleri** de, bu "sentez"in Osmanlı'yı Cumhûriyet Türkiye'sine birleştiren köprüler olarak kabûl edilebilir. Yeni bir devrin başlangıcında dînî düşünce ve ilimlerin ihyâsında, geçmişte olduğu gibi yine tasavvufun merkezî bir rol oynayacağını, tasavvufî büyük eserlerin de bu yeni "terkîb" de klasik metinleriyle temel taşları olacağını kavrayabilmek, muhakkak ki gelecekte yapılacak olan şeylerde isâbetli adımlar atmak imkânını verecektir.

A. Avni Bey **Fusûsu'l-Hikem Şerhi**'nde şöyle bir usûl tâkip etmiştir: Her "fass"ın başlığı altında, o "fass"ta ele alınıp incelenen "hikmet"i açıklamış sonra **Fusûs**'tan bir iki cümleyi aynen yazıp tercümesini vermiş daha sonra da şerhini yapmıştır. Bâzan fasların sonuna ilgili gördüğü **Mesnevî** beyitlerinin şerhini ilâve etmiştir.

Bu takdîm ettiğimiz neşirde, **Fusûs**'un arapça cümlelerini şârihin yaptığı şekilde, şerhin içinde vermek teknik sebepler dolayısıyla mümkün olmamış, cildin sonunda topluca verilmiştir. Bunun için **Fusûs** metninin tercümeleri siyah puntolarla ve sahîfenin biraz içerisinden dizilmiş ve sonuna tekābül ettiği arapça metni göstermek için numara konulmuştur. Cildin sonunda topluca verdiğimiz arapça metin üzerinde bu numaralar (/) çizgisi üzerinde gösterilmiştir. **Fusûs** metnini Ebu'l-Alâ el-Afîfî'nin hazırladığı nüsha üzerinden vermeyi uygun bulduk. Zîrâ şârih Ahmet Avni Bey'in kullandığı metin ya bir nüshanın aynı veyâ muhtelif nüshalardan hareketle şârihin meydana getirdiği tercihli bir metin idi. Afîfî'nin üç nüshayı esas alarak hazırlamış olduğu tahkîkli **Fusûs** metni ile pek az da olsa farklılıklar gösteriyordu. Hem Afîfî neşrini ve hem de şârihimizin metnini vermek **Fusûs** üzerinde çalışmak isteyenlere bir kolaylık sağlayabilirdi. Onun için Afîfî'nin neşrettiği metin üzerinde, şârihimizin kullandığı nüsha ile farklarını belirtmek sûretiyle, tahkîkli neşrin okuyucuya kazandırılması yolunu tercih ettik. Bu bizi ayrıca arapça metni dizdirmek ve türkçe şerh içine yerleştirmek husûsundaki bâzı teknik güçlüklerden kurtarmış oldu. Afîfî'nin hazırladığı metin üzerinde şârihimizin kullandığı metni şu şekilde gösterdik:

a) Afîfî'nin nüsha farklarını belirttiği yerlerde, şârihimizin metni ile mutâbakat olduğu takdirde, dipnottaki kelime veyâ cümlenin altını çizerek,

b) Tamâmen farklı ise, farklı olan yere (*) işâreti koyup dipnotta el yazısı rik'a ile yazarak bu farkları belirttik. Bu dip notlarını yazan ve arapça metindeki numaraları işâretleyen Hattat Dr. Muhiddin Serin Bey'e burada teşekkürlerimizi ifâde etmek isteriz. Görülecektir ki, Afîfî neşriyle şârihimizin kullandığı **Fusûsu'l-Hikem** metni arasında

bir kaç kelime hâriç pek mühim bir fark yoktur. Bu farkların bilinmesinin araştırma yapanlar için faydalı olacağını sanıyoruz.

Neşrimizde müellif nüshasının sahîfe başlarını satırlar arasında (/) işâretiyle gösterip, beşer sahîfe ara ile numaraladık. Müellifin nüshasında bâzan mükerrer numaralar ve atlamalar olmasına rağmen, bunlar iki üç sahîfeyi geçmediği için yeniden numaralama yoluna gitmedik. Arapça metinler kısmına rastlayan sahîfe başlarını ise, bu metinleri cildin sonunda verdiğimiz için işâretlememiz mümkün olmamıştır. Böyle yerlerde sahîfe değişikliğini türkçe metinlerin başına veyâ sonuna koyduğumuz (/) işâretiyle îtibârî olarak gösterdik.

Şerh metni içindeki âyet, hadîs ve diğer arapça, farsça ibâreleri aynen verdik. Sâdece âyetlerin sonunda geçtiği sûre adını ve sûre numarasını ve âyet numaralarını parantez içinde ilâve ettik. Cildin sonunda verdiğimiz âyetler fihristi sûre ad ve âyet numaralarına göre hazırlanmıştır.

Hadîs ve hadîs-i kudsî metinleri indeksi, ilk kelimesinin harflerine göre alfabetik bir sıralama ile yapılmıştır. **Fusûs**'ta ve şerhinde geçen hadîslerin tahkîkine teşebbüs etmedik. Zîrâ ayrı bir ilim dalı olan hadîs ilmine göre bu hadislerin değerlendirilmesi yapılmak gerekir ki, bu da hadis sâhasında çalışanların yapabileceği bir çalışmadır. **Mesnevî**'de geçen hadîsler hakkında Dr. Ali Yardım böyle bir doktora çalışması hazırlamıştır[1] Kanâatimizce diğer mühim tasavvuf kitaplarındaki hadisler de aynı şekilde hadis sâhasında çalışan meslekdaşlarımız tarafından araştırılmalı ve incelenmelidir. Yalnız burada şunu ifâde etmek isteriz ki, **Mesnevî** ve **el-Fütûhât el-Mekkiyye** gibi âlim mutasavvıflar tarafından te'lîf edilen tasavvuf eserlerinde kullanılan hadislerin büyük bir ekseriyeti müteber hadis kitaplarında yer almakta ve hadîs âlimleri tarafından kabûl edilmiş bulunmaktadır. Bir kısmı ise "Küntü kenzen mahfiyyen..." hadîs-i kudsîsi gibi, bâzı hadîsçilerin tenkitlerine rağmen tasavvuf ehlince "keşfen" sahih kanâatiyle asırlardır kullanılmakta devâm etmiştir. İşte bu nevî hadîs veyâ hadîs-i kudsîleri "mevzû" (uydurma v.s. gibi) tâbirlerle reddetmek yerine, bâzı hadisçilerin yaptığı gibi, hadîs ilminde kullanılabilecek daha nüanslı değerlendirme yoluna gitmek, böylece bunların İslâm ilim ve kültüründeki yerini vukuf ve isâbetle tesbît edip "mânâ"larını anlamak ve muhâfaza etmek yolunu tercîh etmek, İslâm ilim ve düşüncesinin yeniden incelenmeye başladığı devrimizde, İslâmî ilimler arasında olması gereken "bütünlük" bakımından daha verimli netîceler verecektir.

Şerhin bugünkü alfabe ile neşredilmesinde bâzı güçlüklerin ortaya çıkacağını bu nevî çalışma yapanlar bilirler. Bu güçlüğe, ayrıca türkçenin şu son 20-30 senede geçirdiği büyük değişiklik ilâve olunca, okunabilir sâde bir imlâ tercîh etmek ve bir de lügatçe ilâve etmek zarûrî göründü. Türkçede tek sesle telaffuz edilen "hemze" ve "ayn"; "se", "sîn" ve "sâd"; "te" ve "tı" v.s. gibi harfleri tek harfle göstermek bâzan mânânın anlaşılmamasına ve karışmasına sebep olmaktadır. Bunları çok mühim yerlerde belirtmeye çalıştık. "Sâkin ayn" ve "hemze" harflerini kitapta apostrof (') işâretiyle aynı şekilde göstermekle berâber, lügatçede "sâkin ayn" ters apostrof (') ile, "sâkin hemze"yi ise metinde kullandığımız apostrof ile gösterdik. Bâzan "harekeli ayn"ı belirtmek için yine apostrof kullandık. "Kaf" (kalın k sesi) harfinden sonra gelen uzun "ā" ve "ū" seslerinin üzerine yatık çizgi (¯) işâreti koyduk. (^) işâretini ise dâimâ uzun seslileri

---

1 Dr. Ali Yardım; **Mesnevî Hadisleri** (Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniv. İlâhiyat Fak. 1984 İzmir).

göstermek için *uzatma işâreti* olarak kullandık. "Mahsüs" (hissedilmiş) kelimesindeki uzun "û" sesini, "mahsûs" (tahsis edilmiş, husûsî) kelimesiyle karışmaması için "ü" harfiyle yazdık. Bu iki kelimenin "müennes"ini ise "mahsüse" ve "mahsûsa" şeklinde yazarak tefrik etmeye çalıştık. Böyle kalın veyâ ince sesli harflerle tefrîk edilmesi nisbeten mümkün olan kelimelerde kalın "a, ı, u" ve ince "e, i, ü" harfleriyle kelimelerin esas harflerini ve farklılıklarını hissettirmeye çalıştık.

Şerhin dilinin, yazıldığı yılların türkçesine göre, meselâ Elmalılı Hamdi Yazır'ın **Tefsîr**'inde, Ahmed Naîm ve Prof. Kâmil Mîrâs'ın **Tecrîd-i Sarîh** Şerhi'nde kullandığı türkçeye nisbetle daha sâde olduğu görülecektir. Hazırladığımız lügatçede kelimelerin ve ıstılahların tam karşılığını değil, sâdece lügat mânâsını okuyucuya yardımcı olabilmek için verdik. Zâten ıstılahların karşılığını vermek umûmiyetle mümkün olmamaktadır. Tasavvuf, felsefe, mantık v.s. gibi ilimlere âit ıstılahların bâzısını târif etmekle berâber, çoğunun lügat mânâsını vermekle yetindik. Zîrâ şârih bunların bir kısmını şerh esnâsında yeri geldikçe târif etmiştir. Şerhte kullanılan ıstılahların tam bir lügatını hazırlamak, ancak uzun bir çalışma netîcesinde ortaya çıkarılabilir. Böyle bir tasavvuf ıstılahları lügati **Fusûs** ve şerhlerinin anlaşılmasında şüphesiz çok faydalı olacaktır.

Hazırladığımız kelime ve ıstılahlar indeksinin geniş tutulmasının faydalı olacağını düşündük. Diğer türkçe, arapça ve farsça şerhler üzerinde çalışmak isteyenlere yardımcı olacağını sanıyoruz. Ayrıca kelimeleri hem tek tek ve hem de terkipleriyle berâber vermek zarûreti indeksin genişlemesine sebep oldu ise de, kullanılmasını kolaylaştıracağı ve istifâdeyi artıracağı için, bu uzun çalışmayı göze aldık. İndeksin hazırlanmasında yardım eden bütün arkadaşlarımıza burada bilhassa teşekkür ederiz.

Fusûsu'l-Hikem yazıldığı 627/1229 târihinden günümüze kadar pek çok defâ arapça, farsça, türkçe şerhedilmiştir. Osman Yahia'nın **Histoire et Classification de l'Oeuvre d'İbn Arabî** (Institut Français de Damas, Damas 1964) adlı iki ciltlik, İbn Arabî'ye âit veya ona izâfe edilen, dünyâ kütüphânelerindeki 846 eseri tanıtan tenkitli araştırmasında, **Fusûsu'l-Hikem**'e ayırdığı 150. numara altında, şerhlerini 241-256. sayfalar arasında 120 eser olarak göstermektedir. Bunların arasında merhum A. Avni Konuk Bey'in şerhi zikredilmemiştir. Denilebilir ki, İslâm düşünce târihinde hiç bir eser bu kadar şerh edilmemiş veyâ şerh edilmek ihtiyâcı duyulmamıştır. XX. asrın başlarında Batı ilim dünyâsında İslâm tasavvufuna gösterilmeye başlayan alâka neticesinde fransızca ve ingilizceye tercüme edilmiştir. Önümüzdeki yıllarda bu dillerde de şerhlerinin yapılacağını, İbn Arabî ve eserlerine gösterilen büyük ilgiden dolayı kuvvetle tahmîn edebiliriz.

A. Avni Bey, neşrini takdîm ettiğimiz bu şerhini, daha önce yapılmış şerhlerden istifâde ederek hazırlamıştır. Eserinin muhtelif yerlerinde isimlerini zikr ettiği bu şerhler, şârihlerinin vefat târihi sırasına göre şunlardır:

1. Sadreddîn Konevî (673/1274): **El-Fükûk fî Müstenedâti Hikemi'l-Fusûs**. Konevî bu eserinde **Fusûs**'u şerh etmekten daha çok, "fass"larda ele alınan "hikmet"leri incelemekte ve bâzı müşkil cümleleri açıklamaktadır. Eser arapça olup hiç basılmamıştır. Kütüphânelerimizde el yazmaları mevcuttur: Süleymâniye Ktp. Bağdatlı Vehbi 730 numaralı nüshası 76 yapraktır.

2. Müeyyedüddîn b. Mahmûd el-Cendî (691/1292): **Şerhu'l-Fusûs**. Şârih Sadreddîn Konevî'nin talebesidir. İlk şerh olarak kabûl etmek mümkündür. Arapçadır.

Süleymâniye Ktp. Nâfiz Paşa 538 numaradaki nüsha 449 yaprak olup ilk 10 yaprak mukaddimedir.

3. Muhammed Hasan el-Hindî (718/1318) (?): **et-Te'vîlü'l-Muhkem fî Müteşâbihi Fusûsi'l-Hikem.** Bu şerh farsçadır. 1310 târihinde Hindistan'da taşbasması olarak basılmıştır. Süleymâniye Ktp. Zühdü Bey 422 numarada bir nüshası vardır. Büyük boy 542 sayfa olup 68 sayfası mukaddimedir. A. Avni Bey Îsâ Fassı'nda, bu şerhin diğer şerhlerde bulunmayan bilgiler ihtivâ ettiğini söyler.

4. Abdürrezzâk el-Kâşânî (730/1330): **Şerhu'l-Fusûs.** Fusûs şerhleri arasında en beğenilen arapça şerhtir. Kâhire'de 1321 senesinde basılmıştır. 3 sayfalık kısa bir mukaddimesi olan bu şerh orta boy 284 sayfa olup, sayfa altında, âdetâ dip notu gibi, Bâlî Efendi'nin şerhinden parçalar konmuştur.

5. Dâvud b. Mahmûd el-Kayserî (751/1350): **Matla'u Husûsı'l-Kilem fî Maânî Fusûsi'l-Hikem.** Arapça olan bu şerh 1299 târihinde İran'da ve 1300 târihinde Hindistan'da (Bombay) taş basması olarak basılmıştır. İran nüshasında sayfalar iki sütun hâlinde olup 494 sayfadır. Bombay baskısı 40 sayfa mukaddime 316 sayfa metin olmak üzere 356 sayfadır.

6. Molla Câmî (Abdurrahmân b. Ahmed) (898/1492): a) **Şerhu'l-Fusûs.** Aşağıda ismini vereceğimiz Nâblusî'nin şerhi kenârında basılmıştır. Ayrıca 1907 târihinde Hindistan'da müstakıl bir baskısı yapılmıştır. Molla Câmî arapça olan bu şerhini vefâtından iki sene önce 896 senesinde tamamlamıştır.

b) **Nakdü'n-Nusûs fî Şerhi Nakşi'l-Fusûs.** Molla Câmî bu ikinci şerhini arapça-farsça karışık yazmıştır. İsminden anlaşılacağı üzere bu şerh, İbnü'l-Arabî'nin **Nakşu'l-Fusûs** adlı **Fusûsu'l-Hikem**'in hulâsası olan kitabın şerhidir.

William C. Chittikk bu eserin tahkîkli neşrini hazırlamış ve 1977 senesinde Tahran'da güzel bir baskısı yapılmıştır. Eserin bu baskısında 13 sayfa **Nakşu'l-Fusûs** metni ve 81 sayfalık Molla Câmî'nin arapça-farsça karışık uzun bir mukaddimesi mevcuttur. Şerh 200 sayfadır. Kitabın V-XLI sayfaları ingilizce olup 520 sayfadır. Ayrıca farsça takdîm ve takrîz yazılarını ihtivâ etmektedir. Diğer Fusûs şerhleri de böylesine emekli çalışmalar beklemektedir. Bu tahkîkli nüshayı incelememiz için bize veren İsmâil Kara'ya burada teşekkür etmek isteriz.

7. Bâlî Efendi, Sofyevî (960/1553): **Şerhu Fusûsı'l-Hikem.** Arapça olan bu şerh 1309 senesinde İstanbul'da basılmıştır. Orta boy 441 sayfadır.

8. Abdullah Bosnevî (1054/1644): **Tecelliyâtü Arâisi'n-Nusûs fî Menassâti Hikemi'l-Fusûs.** Türkçedir. 1252 târihinde Kâhire'de ve 1290 târihinde İstanbul'da basılmıştır. Kâhire baskısı büyük boy 594 sayfadır. 24 sayfalık bir mukaddimesi vardır. Ulemânın umûmiyetle arapça yazdığı bu devirlerde, **Fusûs** gibi bir eserin türkçe şerh edilmesi Türk âlimlerinin bu esere olan alâkasını göstermektedir diyebiliriz. Bu şârihin ayrıca arapça bir şerhi daha vardır.

9. Abdülganî en-Nâblusî (1143/1730): **Şerhu Cevâhiri'n-Nusûs fî Halli Kelimâti'l-Fusûs.** İstanbul'da 1304 senesinde 1. cildi, Kahire'de 1323 senesinde II. cildi basılmıştır. Arapça olan bu şerhin I. cildi orta boy 200, II. cildi 347 sayfadır. Kitabın sayfa kenarlarında Molla Câmî'nin arapça **Fusûs Şerhi** vardır.

10. Ya'kûb Hân Kaşgârî (1317/1899): **Tavzîhu'l-Beyân.** Doğu Türkistan Devlet başkanlığı yapan Ya'kûb Hân Bâdevlet tarafından yazılan bu şerh 1315 senesinde, şârih hayatta iken Hindistan'da taş basması olarak neşredilmiştir. Büyükçe boydaki kitap 40 + 370 sayfadır.Mukaddimesi arapça-farsça karışık, şerh ise umûmiyetle arapçadır.

A. Avni Konuk Bey istifâde ettiği şerhler arasında bunların isimlerini veyâ şârihlerin isimlerini zikr etmektedir. Bu şerhleri, bilhassa şârihlerin **Fusûs** cümlelerini okuyuşta farklı olmaları durumunda belirtmektedir. Fakat nâdiren bir fikri veyâ bilgiyi hangi şerhden aldığına işâret etmektedir. Bu bakımdan şerhde karşılaştığımız bilgilerin nereden alındığı, hangi şerhde bulunduğu anlaşılmamaktadır. Bununla berâber modern ilimlerle ilgili yerlerdeki bilgi ve yorumların bizzat A. Avni Bey'e âit olduğunu söyleyebiliriz. Atronomi, fizik, kimya, biyoloji v.s. gibi modern ilimlerden neş'et eden bâzı görüşlerin **Fusûs** şerhinde şârih tarafından kullanılması, kanâatimizce her zaman isâbetli netîceler vermemektedir. Bu ilimlerdeki görüşlerin **Fusûsu'l-Hikem**'deki bâzı fikirlerle te'lif edilmeye çalışılması zihinlerde bâzı istifhamlar uyandırmaktadır. Zîrâ **Şerh**'in yazılışından bu yana geçen altmış senelik bir zaman içinde, modern ilimlerdeki bâzı hipotezler değişikliklere uğramış, yeni teori ve anlayışlar ortaya çıkmış, bilhassa "tecrübe" yoluyla yeni bilgiler elde edilmiştir. Meselâ aya gidilmesi, fezâda dolaşılması, fezânın derinliklerine âletler gönderilmesi gibi durumlar, şârihin bu konularda söylediklerinin yeniden ele alınmasını gerektirmektedir. Öyle görünmektedir ki, modern ilimlere dayanarak gerek geçmişte ve gerekse bugün bu nevîden yorumlara girişmek kat'î netîcelere ulaşmak yerine, zamanın geçmesiyle bu görüşlerin de yenilenmesini îcap ettirecektir. Kur'ân-ı Kerîm ve bâzı hadîs-i şeriflerin zamânın fizik ilimlerine göre yapılan tefsir ve şerhlerini de, zamanın değişmesiyle aynı şekilde yeniden ele almak, yapılanları bir kenara bırakmak gerekmekte ve tekrar başka bir yoruma geçmek gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Onun için şerhteki bu türlü yorumların ve ileri sürülen fikirlerin devrinin ilimlerine göre olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

A. Avni Bey'in şerhinin ehemmiyeti Türkçe yazılmış birkaç şerhten biri olarak, okuyucuya **Fusûsu'l-Hikem**'in gâyet "mücmel" ve kapalı cümlelerini açması, daha önceki **Fusûs** şerhlerinde söylenilenleri günümüz türkçesine çok yakın bir dille nakletmesi, İbnü'l-Arabî'nin tasavvufî görüşlerini **Fusûs** cümlelerini şerh ederken vermesi ve burada kullanılan ıstılahları, serd edilen fikirleri topluca ifâde etmiş olmasıdır. Türk okuyucusu A. Avni Konuk Bey'in bu şerhi sâyesinde **Fusûs**'ta ifâde edilen ana fikirler hakkında kolayca bilgi sâhibi olabilmektedir. Ayrıca, bu şerhin diğer türkçe, arapça ve farsça **Fusûs** şerhlerinin incelenmesinde de kolaylıklar sağlıyacağını söyleyebiliriz.

A. Avni Bey'i rahmetle anar ve bu şerhinin memleketimizdeki tasavvufî düşünce ve araştırmaların gelişmesinde faydalı tesirler îfâ etmesini Cenâb-ı Hak'tan niyâz ederiz. Eserin neşri esnâsında meydana gelen hatâ ve noksanlarımızın bağışlanacağını ümîd eder, bu kusur ve noksanlarımızın bildirilmesi hâlinde, bunları memnûniyetle telâfî etmeye çalışacağımızı söylemek isteriz.

Eserin elinizdeki şekliyle yayınlanmasında emeği geçen Dergâh Yayınları Yayın Müdürü Sayın İsmail Kara'ya teşekkürlerimizi ifâde eder, diğer ciltlerinin de tamamlanmasını Cenâb-ı Hak'tan dileriz.

2 Ocak 1987-Bağlarbaşı

Yrd.Doç.Dr. Mustafa TAHRALI
Yrd.Doç.Dr. Selçuk ERAYDIN
Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
Tasavvuf Târihi Öğretim Üyeleri

İKİNCİ BASKIYI TAKDİM

Merhum A. Avni Konuk Bey'in **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**'nin ilk cildi 1987 yılında yayınlanmıştı. Eser tahmin edilenden fazla ilgi görmüş, 1992 yılında dört cilt hâlinde tamamlandığında birinci cildi hemen hemen kalmamıştı.

Birinci cildin baskısından ofset usûlüyle ikinci baskının yapılması hâlinde hem arzû edilen baskı verimliliği olmayacak, hem de mevcut yanlışlar, yanlış-doğru cedveli verilse bile, düzeltilmemiş olacaktı. Onun için 4. ciltte kullanılmaya başlayan bilgisayar ile yeni bir dizgi yapılmasının daha uygun olacağı düşünüldü. Zîrâ bilgisayarla dizgi, Türkçe-Arapça karışık metin ihtivâ eden eserler için, gerçekten en elverişli bir teknik olarak görünmektedir. Fakat bir çok imkânı olan bu sistem yine de bâzı güçlükler ortaya çıkarmaktadır. Bunların başında uzun (â) ve (û) ile, kullanılmasında yarar gördüğümüz, günlük Türkçe'de de mevcut olan kalın k (kāf) harfinden sonra gelen uzun (ā) ve (ū) seslerinin klavyede yer almamasıdır. Bunun sebebi de, sanıyoruz ki, Türkçe klavyeyi tesbit edenlerin böyle işâretli harfleri îmâlatçı müesseselere bildirmemiş olmalarıdır. Bu ise Türkçe yayın hayâtı için kanâatimizce büyük bir noksandır.

Bu ilk cilt ikinci baskıya hazırlanırken, elyazması müellif nüshası ile tekrar mukābele edilmiş, bâzı okuma hatâları ve dizgide meydana gelen yazım yanlışları ve atlamalar düzeltilmiştir. Bunları ihtiva eden YANLIŞ-DOĞRU Cedveli bu baskının 417-420 sayfalarında verilmiştir. Elinde 1. cildin ilk baskısı bulunanlar buradan düzeltebilirler. Kitabın ilk baskısının 1-314 sayfaları arasında, sayfa tanzim ve tertîbi, bir kaç kelime farkıyla "indeksler"in kullanımı için muhâfaza edilmiştir.

Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi'nin bu birinci cildin ilk baskısının baskı masraflarını da karşılayarak, bu eserin ilim ve irfân hayâtımıza kazandırılmasına vesîle olan meslekdaşım Yrd. Doç. Dr. Selçuk Eraydın'a ve bu cilt ile kitabın dört cildini de yayınlamış olan M.Ü.İlâhiyat Fakültesi Vakfı yöneticilerine, Yayın Müdürü Sayın Mehmet Kılıç'a ve bilgisayarla îtinâ ile dizgiyi yapan Erşahin Ahmet Ayhün'e teşekkürlerimizi ifâde etmek isterim.

Prof. Dr. Mustafa Tahralı

11. 2. 1994 - Bağlarbaşı

İÇİNDEKİLER

Takdîm....................5
İkinci Baskıyı Takdim....................12
İçindekiler....................13
Ahmed Avni Konuk: Hayâtı ve Eserleri / Selçuk Eraydın....................15
Hayâtı....................15
Tasavvufî hayâtı....................16
Mûsikî-şinaslığı....................18
Şâirliği....................19
Eserleri....................20
Fusûsu'l-hikem, şerhi ve vahdet-i vücûd ile alâkalı bâzı mes'eleler / Mustafa Tahralı....................29
Fusûsu'l-Hikem'de tezadlı ifâdeler....................39
Varlık Mertebeleri (Merâtib-i vücûd)....................44
Vahdet-i vücûd....................47
Misâller....................53
Çift mânâlı kelimeler ve "nâ-mütenâhî" kelimesi....................54
Hulûl, ittihâd ve tenâsüh....................56
Vahdet-i vücûd ve Panteizm arasındaki farklar....................58
FUSÛSU'L-HİKEM TERCÜME VE ŞERHİ MUKADDİMESİ / Ahmed Avni Konuk
MUKADDİME....................1-87
1. fasıl: Vücûd....................4
2. fasıl: Adem....................8
3. fasıl: Vücûd-i izâfî....................8
4. fasıl: Tecelliyât-ı vücûd....................9
5. fasıl: Mertebe-i lâ-taayyün, Mertebe-i ahadiyyet....................10
6. fasıl: Mertebe-i vahdet, Taayyün-i evvel mertebesi....................11
7. fasıl: Taayyün-i sânî mertebesi, Mertebe-i vâhidiyyet....................13
8. fasıl: Sıfât ve esmâ....................15
A'yân-ı sâbite mec'ûl değildir....................17
İsti'dâd-ı gayr-i mec'ûl ve kābiliyyet....................18
İlim ma'lûma tâbi'dir....................20
Kazâ ve kader....................21
9. fasıl: Mertebe-i ervâh....................24
Hakîkat-i melâike-i kirâm....................27
Hakîkat-i İblîs....................30
Hakîkat-i Âdem ve Havvâ....................31
10. fasıl: Mertebe-i âlem-i misâl....................33
11. fasıl: Mertebe-i şehâdet....................36

Cevher ve araz 37
Teceddüd-i emsâl 38
İsti'dâd-ı mec'ûl 40
Tabîat 41
Müessir ve müesserun-fîh 42
İbtidâ-i hilkat 43
Etvâr-ı hilkat 46
Hilkat-ı semâvât ve arz 48
Semâvât ve arzın etvâr-ı hilkatleri 50
Avâlim-i şehâdiyye-i sâire 52
Hilkat-i Âdem 55
12. fasıl: İnsân-ı kâmil 61
Ayniyyet ve gayriyyet 64
13. fasıl: Telhîs-ı merâtib-i vücûd 66
14. fasıl: İrsâl-i rüsûl 68
15. fasıl: İhtilâf-ı şerâyi' 70
16. fasıl: Dîn 72
17. fasıl: Mevt 73
18. fasıl: Berzah 75
19. fasıl: Kıyâmet 77
20. fasıl: Cennet ve Cehennem 77
Hâtime 81

DÎBÂCE-İ FUSÛSU'L-HİKEM 89

I. KELİME-İ ÂDEMİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ İLÂHİYYENİN BEYÂNINDA OLAN FASTIR 107-179
[Vücûd mertebeleri: Altı mertebe] 109
[Cem'iyyet-i ilâhiyyeyi câmi' olan üç hakîkat] 122

II. [KELİME-İ ŞÎSİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ NEFSİYYENİN BEYÂNINDA OLAN FASTIR] 181-255
İlim ma'lûma tâbi'dir 197
İlm-i Hak iki nevi'dir 201
[Velâyet ve çeşitleri] 212
[Hâtem-i evliyâ, hâtem-i velâyet] 215
Sürh-i Mesnevî-i şerîf 250

III. [KELİME-İ NÛHİYYE'DE MÜNDEMİC HİKMET-İ SUBBÛHİYYE BEYÂNINDA OLAN FASTIR] 257-314

–Eserin orjinalinden fotokopiler 316
–Lügatçe 321
–İndeksler 362
–I.Cildin İlk Baskısı İçin YANLIŞ-DOĞRU CEDVELİ 417
–Fusûsu'l-Hikem'in arapça metni 423

AHMED AVNÎ KONUK
HAYÂTI VE ESERLERİ

Yrd.Doç.Dr. Selçuk Eraydın

Hayâtı

Büyük mutasavvıf, şârih, şâir, bestekâr, hukukçu ve postacı Ahmed Avni Konuk 1285/1868 târihinde İstanbul'da dünyâya geldi. Babası balmumcu tüccarlarından Kadı Ali Zâde İbrâhim Efendi'nin oğlu Mûsâ Kâzım Bey, annesi Buhâra'lı Hâfız Mustafa Efendi'nin kızı Fatma Zehrâ Hanım'dır.

İbtidâî mektebini bitirdikten sonra, Galata Rüştiyesi'ne girdi. Bu târihlerde -henüz dokuz on yaşlarında iken- önce babasını, birkaç ay sonra da annesini kaybetti.

1300/1884 târihinde Galata Rüştiyesi'nin dördüncü sınıfından imtihanla Dâruşşafaka'nın üçüncü sınıfına kaydedildi ve 1306/1890 yılında buradan mezun oldu.

1307/1891 târihinde tanzim edilen; "Dâruşşafaka işbu mektebe mahsûs tekmîl-i tahsîl şehâdetnâmesidir" başlıklı diplomasının sonunda şunlar yazılıdır:

"Ulûm ve fünûnu tahsîl ettiği ve icrâ kılınan tekmîl-i tahsîl imtihânında bâlâda gösterilen derecât vechile sınıf dokuzuncusu olarak şehâdetnâme ahzına isbât-ı liyâkat eylediği tasdîk ve beyân olunur."[1]

Ahmed Avni Konuk, Dâruşşafaka'dan me'zûn olduktan hemen sonra "Câmi' Dersleri"ne devam ederek icâzet aldı. Bu sıralarda hıfzını da ikmâl etti.

23 Temmuz 1306/1890 târihinde II. Abdülhamîd'in irâdesiyle Galata "İttihâd Postahâne"si posta me'murluğuna 400 kuruş maaşla tâyin olundu.

Galata Posta me'murluğu sırasında "Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne"ye girip 1898 târihinde birincilikle me'zun oldu.

96 sicil numaralı evrâkın tahsîli ile ilgili kısmında, Hukuk Fakülte'sinden me'zun olduğu, fransızca, arapça ve farsçayı iyi bildiği ifâde edilmiştir.[2]

Yukarıdaki vesîkadan anlaşıldığına göre Ahmed Avni Konuk okulda fransızcayı, Câmi' Derslerinde de arapça ve farsçayı öğrenmiştir.

---

1. 1307/1889 târihinde tanzim edilen Dâru'ş-Şafaka şehâdetnâmesi.
2. T.C. Posta ve Telgraf ve Telefon Umum Müdürlüğü, Sicil Numarası: 96.

Zat İşleri Müdürlüğü sicil şûbesinin 10.5.1933 târih ve 96 sicil numarasıyla tanzim ettiği hizmet pusulasında Ahmed Avni Konuk'un me'mûriyeti şu tarzda sıralanmıştır:

23 Temmuz 1306/1890 Galata posta me'mûru.
11 Mart 1311/1895 Galata postahânesi tahrîrât kâtibi.
11 Şubat 1317/1901 Nezâret posta mesâlihi kalemi kâtibi.
13 Eylül 1325/1909 Umum müdürlük posta mesâlihi kalemi kâtibi.
1 Mart 1328/1912 Nezâret posta umum müdür muâvini.
14 K.evvel 1334/1918 İâşe Nezâreti kalemi mahsus müdür muâvini.
1 Şubat 1355/1919 Nezâret posta umum müdür muâvini.
15 Mart 1336/1920 Umum müdürlük posta umûru müdür muâvini.
29 Eylül 1930-33 Hukuk müşâvirliği.

Ahmed Avni Konuk bu me'mûriyetlerinin yanı sıra ayrıca Telgraf Mekteb-i Âlî'si posta ve hukuk idâre dersi muallimliği de yapmıştır.

Ahmed Avni Konuk 11.5.1933 târihinde zât işlerine yazdığı bir dilekçe ile emekliliğini istemiş, 15.5.1933'de görevini Hasan Tahsin Bey'e devrederek emekliye ayrılmıştır.[3]

1.6.1933 târihinden îtibâren Eminönü Malsandığı'ndan 117 lira 92 kuruş tekâüd maaşı bağlanmış, 1980 lira emekli ikrâmiyesi kendisine verilmek üzere bu sandığa gönderilmiştir.

Ahmed Avni Konuk'un son zamanlarında Emine Hâdiye Hanım'la evlendiğini, Eminönü Malmüdürlüğü 2984 numara ve 11/5/1938 târihli tezkeresiyle kendisine bağlanan dul-yetim maaşından anlıyoruz.

Ahmed Avni Konuk, emekliliğinden beş sene sonra 20 Mart 1938 târihinde vefat etti ve Merkez Efendi Kabristanına defnedildi.

Tasavvufî Hayâtı

Ahmed Avni Konuk Câmi' Dersleri'ne devam edip icâzet aldıktan sonra Mevlevî Tarîkati'ne intisâb ederek, hocası Mesnevîhan Selânikli Es'ad Dede (öl. 1329/1911)'den Mesnevî okudu ve icâzet aldı.

Halil Can Bey'in nakletiğine göre Ahmed Avni Konuk Es'ad Dede Efendi'nin derslerine devam edenler arasında temâyüz etmiş olan üç kişiden biriydi. Diğer ikisi Tâhir Olgun ve Abdülhayy efendilerdir.[4]

3. Eminönü Malmüdürlüğü 10.453/5103 sayı ve 28/5 933 târihli yazısı.
4. Halil Can, "Ölümünün 30. Yıldönümü Dolayısıyla Ahmed Avni Konuk", **İleri Mûsikî Mecmuası**, İst. 1968, No: 232, s. 5.

Halil Can Bey ayrıca Abdülhayy Efendi'nin, Ahmed Avni Konuk'a henüz talebelik zamanlarında "bıyıklı evliyâ" diye hitap ettiklerini söylediğini nakleder.[5]

Es'ad Dede Efendi "Çayırlı Medrese"deki hücresinde istîdat erbâbına salı günleri sabah namazından sonra, ramazan aylarında da hergün ikindiyi müteâkib ve cuma günleri cuma namazından sonra ders okuturdu. Ahmed Avni, Tâhir Olgun ve Abdülhayy efendiler her sabah namazından sonra bu derslere devam etmiş ve bu hal üstadlarının vefâtına kadar sürmüştür.

Ahmed Avni Konuk, resmî vazîfesinin dışındaki bütün vakitlerini mensûbu bulunduğu tarîkatin hizmetine vakfetmiş müstesnâ bir insandır.

Tasavvuf vâdîsinde telif, tercüme ve şerh ettiği eserler otuzdan fazladır. Bunlar arasında 34 defter hâlinde 7534 sayfa tutan **Mesnevî Şerhi** de mevcuttur.

Ahmed Avni Konuk mahviyet sâhibi, mütevazî, bilinmemeyi ihtiyar eden bir meşrebe sâhip olduğu için, hayâtında pek az kimse onu tanıyabilmiştir.

Halil Can Bey'in naklettiği bir hâdise, mahviyetteki ifrâdını teyid bâbında zikre değer; olay şöyle geçmiştir:

"1341/1925 senesinde İsveçli bir müsteşrık İstanbul'a gelir. O târihte İstanbul Dârü'l-Fünûn'u müderrislerinden Mehmed Ali Aynî (öl. 1945) bu müsteşrıkla tanışmak için kendisini Tokatlıyan'da ziyâret eder. Bu tanışmadan her iki taraf da çok memnun olur. Bir ara İsveçli müsteşrık M. Ali Aynî'ye Ahmed Avni Konuk'u sorar; tanışmak ve elini öpmek istediğini söyler. Mehmed Ali Ayni, böyle bir kimseyi tanımadığını ifâde edince, müsteşrık hayretle: "Aman nasıl tanımazsınız? Biz onun Avrupa mecmûalarında çıkan yazılarını zevkle okuyoruz, çok kıymetli bir âlimdir" der.[6]

Mesut Cemil Bey de bu hususta şunlar söylüyor:

"Rahmetli Ahmed Avni Konuk da bir anda herkese, bir tek kelime bile söylemeden yalnız sâkin duruş ve gösterişsiz hâliyle, hemen o anlaşılmaz saygı duygusunu aşılayan, ciddî, alçak gönüllü, kafası ve gönlü insanlara vergi ve yüksek şeylerle dopdolu, medenî bir üstün kişi, gerçek anlamda bir aydındı. İngiliz şâir ve yazar Kipling'in bir mısrâında söylediği gibi - ömrünün değeri ölçülmeyecek derecede çok-, her dakîkasının altmış sâniyesinden bir tânesini bile boşuna geçirmemiş, zamânını doğrunun, iyi ve güzelin buyruğunda kullanmış bir büyük adamdı."[7]

---

5. **a.g.e.**, s. 5.
6. **a.g.e.**, s. 6.
7. Mesut Cemil, "Sohbet: A. Avni Konuk Hakkında, **a.g.e.**, s. 9.

Mûsıkîşinaslığı

Ahmed Avni Konuk mûsıkîyi Zekâi Dede'den öğrendi ve Kirâmî Efendi'den meşk etti. Nota bilmemesine ve saz çalmamasına rağmen iyi bir hânende idi. Geçtiği eserleri bütün incelikleriyle hâfızasında tutma özelliğine sâhip olan Ahmed Avni Konuk, 1900 yılından az önce "Dil-Keşîde" ve "Bend-i Hisar" isimli mürekkeb makamları da icâd etmiştir.[8]

Mesud Cemil Bey onu Klâsik Türk San'at Mûsikîsi makamlar şampiyonu olarak vasıflandırıyor.[9]

Ahmed Avni Konuk makam hevenginden tam 119 tanesini "Kâr-ı Nâtık" formunda bir araya getirmiş ve bir çok makamdan kurulu mûsikî eseri alanında, kendisinden öncekiler ve sonrakiler arasında tek örneği ortaya koymuştur.[10]

Ahmed Avni Konuk ilk olarak 1306/1888 tarihinde Karcığar makāmından çifte sofyan usûlünde "Ey dilber-i şen" güftesiyle başlayan şarkısını bestelemiştir.

Hocası Zekâî Dede Efendi'nin vefâtı üzerine yazdığı;

Ey bülbül-i hoş-nevâ hamûş ol,
V'ey kalb-i hazîn zehr-nûş ol!
Üstâd-ı hüner Zekâî gitti,
Ey bang-i adem sürûd-gûş ol!
Avnî dil-i zâre tesliyet yok,
Ey eşk-i dü dîde pür-hurûş ol!

Şiiri Sûz-i dil makāmından Hafif usûlü ile "kâr" olarak bestelemiştir.[11]

"Dil-keşîde", "Bûselik-aşîran" ve "Rûy-i Irak" makamlarından bestelediği "Mevlevî âyîni"ni, Mevlevî mûsıkîsine kazandırmıştır.[12]

1964 târihinde Konya'da yapılan "Şeb-i Arûs" ihtifâlinde "Rûy-i Irak" âyini okunmuş ve Unesco tarafından banda alınmış; daha sonra plâk hâlinde çoğaltılarak dünya ilim ve san'at merkezlerine dağıtılmıştır.[13]

Elimizde en iyi güfte mecmûası olan "Hânende" adlı eseri Ahmed Avni Konuk, henüz 28 yaşında iken yayınlamıştır.

8. Halil Can, a.g.e., s. 7.
9. Mesut Cemil, a.g.e., s. 10.
10. Halil Can, a.g.e., s. 7.
11. a.g.e., s. 6. Bu eserin Hamparsum notasıyla yazılmış bir nüshası Neyzen Niyâzi Sayın Bey'de mevcuttur.
12. a.g.e., s. 7.
13. a.g.e., s. 7.

Konuk'un bilinen mûsiki eserleri 40 parçadır. Üç âyin dışında dîni mûsikî eseri yoktur.

Ey dilber-i işve nağme perdâz
Mest etti beni o lâhn-ı şehnâz

beytiyle başlayan Hezeç usûlündeki Murassa' kâr, Hicaz makāmından "Şevk-i hayâl" isimli kâr, kendi buluşu olan "Dil-keşîde"den iki beste, iki semâî, "Râhatü'l-ervâh" makāmından iki beste, iki semâî, "Dilkeş-hâveran" ağır semâî, Araban, Arazbar, Bestenigâr, Şehnaz-Bûselik ve Hüzzam makāmlarından şarkıları mevcuttur.[14]

Şâirliği

Ahmed Avni Konuk bestelediği eserlerin güftelerini umûmiyetle kendisi yazmıştır.

Telif, tercüme ve şerhlerinde yer alan arapça ve farsça beyitlerin, rubâîlerin bir kısmını nazmen tercüme etmiştir. Fahreddin Irâkî'nin (öl. 688/1289) "Lemeât" adlı eserini tercüme eden Ahmed Avni Konuk'un sonuna ilâve ettiği "Ben" adlı manzûmesi şâirliğini ve tasavvuf vâdîsindeki vukūfunu ifâde etmektedir:

Benliğim rûy-i latîfinde siyah bir bendir.
Rûy-i dilberdeki ben mâye-i dilberdendir.

Rûh-i sâfî-i latîfe diyecek yok ammâ
Onun üstünde siyah ben de kemâl-i tendir.

Perde-i nokta-i rûyun o siyeh bendir, ben
Öyle bir perde ki ondan da cemâl rûşendir.

Ben benim o ruh-i mutlakda göründüm muzlim
Rûy-i sâfındaki ben ben der ise hep sendir.

Avniyâ perdedir endâm-ı maânîye kelâm
Sem'-i geç-fehme bu söz nağme-i ten nen nendir [15].

Ahmed Avni Konuk'un ayrıca Tevfik Fikret'in (öl. 1915), Mehmed Âkif'e (öl. 1936) cevap olarak yazdığı "Târîh-i Kadîm Zeyli"ne bir

14. a.g.e., s. 7.
15. Fahreddin İrâkî, **Lemeât**, (Ter. Ahmed Avni Konuk), Konya Mevlânâ Müzesi, No: 3852, s. 67.

reddiyesi vardır. 27 Mayıs 1334/1918 târihinde bitirdiği bu reddiyede "Zeyl"i aynı üslûb ile kısım kısım tenkîd etmiştir. Manzûmenin bir bölümü şöyledir:

"Şimdi bî-kayd-ı cinân u nîrân
....
Ben beni bir kayadan fark etmem."
-Tevfik Fikret-

Âferin safsata-perdâz üstâd,
Yine bir safsata ettin îcâd.
Evvelâ hilkate Hâlık lâzım,
Onu nefy etmiş idin üstâdım.
Hâlık olmazsa nasıl hilkat olur?
Ona tapmak ne büyük gaflet olur!
Sâniyen âbide ma'bûd ister;
Sen ona yok dedin üstâd-ı hüner.
Bu ibâdet kimedir ey şaşkın?
Ne kadar kuvvet-i vehmin taşkın!
Her taraf sence bütün boşluktur;
Boşluğa tapma ne serhoşluktur!
Bâde-i vehm ile sermest oldun;
İşte ondan ne kadar pest oldun.
Türrehât oldu kelâmın böyle;
Hiç düşünme hezeyanlar söyle.
Sâlisen uymadı fikrin sözüne;
Bu niçin çarpmadı bilmem gözüne.
Sana, zangoç denilince lerzân;
Hakk'a, peygambere ettin hezeyan.
O zavallı kaya mahviyyetle,
Ayak altında gezer zilletle.
Sen seni bir kayadan fark ettin;
Sana zangoç diyeni incittin.
Bil ki dostum kaya senden efdal;
Böyle insan da behâyimden edall!

Eserleri

1. **Mesnevî-i Şerîf Şerhi:** Şerhin birinci defterinin ilk sayfasında şunlar yazılıdır:

"Müellifi Posta Telgraf Umum Müdürlüğü Hukuk Müşavirliği'nden mütekâid Ahmed Avni Konuk."

"Vefâtından evvel Konya'da Mevlânâ Kütüphanesi'ne vakfedilmesi için vasiyet etmiştir."

"10.05.1940 tarihinde Hâlid Ekşinoz tarafından Konya Müzesi'ne teslim edilmiştir."

Eser 4740 numarada kayıtlı olup, 34 cüz (defter)den ibârettir.

Ahmed Avni Konuk, eserin mukaddimesinde şerhe başlangıç ve bitiş târihlerini zikrederken şunları söylüyor:

"Fakîr bu Mesnevî-i Şerîf'in şerhine 1348/1929 senesinde başladım ve 1356/1937 senesi ramazân-ı şerîfin 24. günü bitirdim. Arada hastalık vesâir mevâni' zuhûru da vâki' oldu. Bu mânialarınn mecmûu tahmînen bir sene kadar tutar. Şu halde yevmî dört-beş saat çalışmak sûretiyle yedi senede bitmiş oldu."[16]

Daha sonra Mesnevî nüshaları hakkında bilgi vermiştir. Ahmed Avni Konuk, metin îtibâriyle Rüsûhî Ankaravî'nin (öl. 1041/1631) nüshasını esas almıştır.

Mürâcaat ettiği şerhler; Ankaravî, **Şerhu'l-Mesnevî**, Hind şârihlerinden İmdâdullah **Bahru'l-Ulûm**, Velî Muhammed Ekber Âbâdî, **Mükâşefât-ı Rızavî**, Abdurrahman Lokhnevî, **Envâru'r-Rahmân**'dır.

Faydalandığı eserler de şunlardır: **Fusûsu'l-Hikem, Fütûhât-ı Mekkiyye, et-Tedbîrâtü'l-İlâhiyye fî Islâhi Memleketi'l-İnsâniyye, Cevâhir-i Gaybî, Fîhi Mâfih, Menâkıb-ı Sipehsâlâr, Avârifu'l-Maârif, Arâisü'l-Beyân, Istılâhât-ı Sûfiyye-i Ni'metulah, Aziz Nesefî Resâili, Reşehât** ve **İnsânü'l-Kâmil.**

Ahmed Avni Konuk'un Hz. Mevlânâ'ya isnâd edilen yedinci cild Mesnevî hakkındaki görüşleri menfîdir. 1035/1625 târihinde meydana çıkan bu yedinci cildin aslı olmadığını, zîra Hz. Mevlânâ'nın altıncı cildin baş tarafında Çelebi Hüsameddin'e: "Ey mânevî olan Hüsameddin! Sana **Mesnevî**'nin tamâmı husûsunda altıncı kısmı hediye getiriyorum" dediğini nakleder [17].

Ayrıca, Sultan Veled'in "Hâtime"lerinde babasına; "Şehzâdelerin kıssası bitmedi, üçüncü oğlun incisi delinmemiş kaldı" demesi üzerine, Hz. Mevlânâ'nın; "... Nutkum bundan sonra deve gibi çöktü, haşre kadar hiçbir kimseye onun sözü yoktur," cevâbını verdiğini nakletmektedir [18].

Ahmed Avni Konuk'a göre yedinci cildi yazan kimse şiirdeki kuvvetine ve ilmine dayanarak **Mesnevî**'nin hakîkatlerini karıştırıp ifsâd etmeye çalışmıştır[19]. İsmâil Ankaravî'nin yedinci cildi şerh etmesi Sultan

16. Ahmed Avni Konuk, **Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, Konya Mevlânâ Müzesi, No: 4740, I. Cüz, s. 2.
17. **a.g.e.**, s. 16.
18. **a.g.e.**, s. 16.
19. **a.g.e.**, s. 16.

IV. Murad'ın ısrârıyla olmuştur[20]. Ankaravî bu durumu **Fütûhât-ı Gaybiyye** adlı eserinde belirtmektedir[21].

Yedinci ciltte fikir ve kanâatler tamâmen değiştirilmiştir. Hz. Mevlânâ'nın altı ciltlik **Mesnevî**'sinde ileri sürdüğü fikirler ve insanlar hakkındaki düşünceleri tamâmen farklıdır. A. Avni Bey bu fikrini isbat ve te'yit maksadıyla pek çok misâller vermektedir.

Bu misâllerden biri de Fahreddin Râzî hakkındadır: "Eğer bu bahiste akıl yol görücü olsaydı, Fahr-ı Râzî dînin sırrını bilici olurdu"[22] dediği halde, yedinci ciltte bu fikirleri nakzeden sözler söyleniyor[23]. A. Avni Bey'e göre yedinci cilt **Mesnevî** denilen kitap İran şâirlerinden birinin kaleme alıp Mevlânâ'ya isnâd ettiği bir eserdir.

Ahmed Avni Konuk. **Mesnevî** hakkında müsteşrıklerin mütâlâalarına yer vermiş; bilhassa Nicholson'un yayınladığı **Mesnevî** metninin İngilizce önsözünde "beyitlerdeki kelime ihtilâflarına" dâir tenkidlerini cevaplamıştır[24]. O, Mesnevî'yi şerhederken tâkip ettiği yolu şöyle anlatıyor:

"Fakîr şerhimde yukarıda isimlerini zikrettiğim şerhlerden istifâde ettim ve birçok beyitleri de Hz. Pîr'in **Fîhi Mâfîh**'indeki beyânât-ı aliyyeleriyle şerh ettim. Bunlardan başka kendi zevkime tebean bu şurrâh-ı kiramdan ayrıldığım ebyât-ı şerîfe de çoktur. Husûsiyle altıncı cildin sonundaki 'Üç şehzâde ve üç tenbel kıssaları müstakillen fakîrin mütâlaâtıdır"[25].

Mesnevî-i Şerîf Şerhi'nin ilim âlemine kazandırılması Türk tefekkür tarihine en büyük hizmet olacaktır. Bu kıymetli eserin neşri için çalışmalara başladığımızı söyleyebiliriz.

2. **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**: Neşrini takdîm ettiğimiz bu eser A. Avni Bey'in ikinci büyük eseridir. Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphânesinde 3853-3880 numaralarda kayıtlıdır. Müellifin el yazısıyla ve 28 defter hâlindedir. Toplam 1676 sahîfe kadar tutmaktadır.

Müellif **Mesnevî Şerhî**'ne yazdığı gibi bir mukaddime yazmadığı için, şerhin başlama ve bitiş târihlerini tam olarak tesbit edememekle berâber, defterlere koyduğu târihlerden bâzı bilgiler edinmemiz mümkün olmaktadır: Şârih defterlerin başına o "fass"ı şerhe başladığı târihi, sonuna da bittiği târihi yazmıştır. Bu târihlerden anlaşıldığına göre

20. a.g.e., s. 16.
21. a.g.e., s. 16.
22. a.g.e., s. 20.
23. a.g.e., s. 21
24. a.g.e., s. 23.
25. a.g.e., s. 15.

"fass"ları sırasıyla şerh etmemiştir. Yine bu târihlerden şerhin büyük kısmının 1334-1338 (1915-1919) yılları arasında yazıldığı anlaşılmaktadır. Mukaddime ise 1346/1928 senesinde istinsâh edilmiştir. "Mûsâ Fassı"nın şerhi iki defa yapılmıştır. İlki 1926 senesinde evi yandığı sırada yanmıştır. Bunun üzerine ikinci defa bu "fass"ı 1346/1927 senesinde şerh etmiştir. Fakat daha sonra, ilk yaptığı şerhin bir ihvânı tarafından istinsâh edildiğini öğrenmiş ve bu nüshadan ilk şerhini 1348/1929 senesinde istinsâh etmiştir. Böylece "Mûsâ Fass"ı iki defa şerh edilmiş olmaktadır. Bu târihlere göre diyebiliriz ki, A. Avni Bey **Fusûsu'l-Hikem Şerhi**'ni dört senelik bir zaman içinde yazmıştır. Ancak istinsâh ve temize çekme işleri sebebiyle 1334-1346 (1915-1928) târihleri arasında, 12-13 yılda tamamlanmıştır.

"Mukaddime"yi ihtivâ eden defterin sonunda "Sa'diyye'den Üsküdar Hallaç Baba Dergâhı şeyhi Fakrî Alî'nin (1347/1929) bu şerh hakkında yazdığı bir şiiri" ve "Trablusgarb Nâibü's-sultânı ve Halvetiyye-i Şa'bâniyye'den Ahmed Amiş'in (1338/1920) halîfesi ve Trablusgarb Nâibü's-sultânı Şemseddin Paşa'nın oğlu olup Marsilya'da ateşe iken vefât eden Orhan Şemseddin'in farsça"[26] bir medhiyyesi vardır.

3. **Kitâbu Tedbîrâti'l-İlâhiyye fî Islâhi Memleketi'l-İnsâniyye**: Konya Mevlânâ Müzesi 4522 numarada kayıtlıdır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin olan bu eser Ahmed Avni Konuk tarafından tercüme ve şerh edilmiştir.

Ahmed Avni Konuk, bu eserine 12 Teşrinsânî 1338 (Kasım 1922), 21 Rebîu'l-evvel 1341 pazar sabahı başlamış ve 1344 Cemâdü'l-ûlânın otuzuncu 1341 Kânûnevvelin (Aralık 1925) onaltıncı günü sabahleyin bitirmiştir.

Müellif hattıyla olan bu eser, dîbâce, temhîd-i kitap, mukaddime, fasıl, fihrist ve onyedi babdan meydana gelmiş olup, tamâmı 810 sayfadır.

Mukaddimede, insanın yaratılışı, husûsiyetleri, mertebeleri, kâmil ve nâkıs insan ile alâkalı bilgiler veriliyor.

İbnü'l-Arabî eseri hakkında şunları söylüyor:

"İmdi ben, hacmi latîf, cirmi azîm, fâidesi kesîr, ilm-i ledünnîden ve elkāb-ı adnânîden müstahrec olup, kendisine şek ve tahmîn dâhil olmayan 'İmâm-ı mübîn' de **Memleket-i İnsânîyye'nin Islâhı Hakkında Tedbîrât-ı İlâhiyye** tesmiye olunan bu kitâb-ı sagîri ızhar eyledim"[27].

Bablardaki mevzûlar da şunlardır:

26. Abdülbâki Gölpınarlı, **Konya Müzesi Yazmaları**, Ankara 1972, C. III, s. 151.
27. Ahmed Avni Konuk, **Kitâbu Tedbîrâti'l-İlâhiyye Tercüme ve Şerhi**, Konya Mevlânâ Müzesi, No: 4522, s. 34.

Birinci bab: Bedenin hükümdârından ibâret olan halîfe-i vücûd ve sûfiyenin onun hakkında garazları ve onların ta'bîri.

İkinci bab: Halîfe-i vücûdun mâhiyyeti ve hakîkatı hakkında ulemânın ihtilâfı.

Üçüncü bab: Medîne-i cisimde ikāmet ve onun bu halîfeye bir mülk olması cihetinden tafsîli.

Dördüncü bab: Kendisinden dolayı akıl ve hevâ arasında hurûb vâki' olan sebebin zikri.

Beşinci bab: İmâm-ı vâhide hâs olan isim ve onun sıfâtı ve ahvâli.

Altıncı bab: Bu medînenin kadısı olan adl beyânındadır ki, onun ahkâmını ve tedbîrâtını âlimdir.

Yedinci bab: Vezir ve onun sıfâtı.

Sekizinci bab: Firâset-i hikemiyye ve şer'iyye.

Dokuzuncu bab: Kâtib ve onun sıfâtı ve kütübü.

Onuncu bab: Tahsildar (cibâyat ve haraç ashâbı) olan âmiller ve müseddidler.

Onbirinci bab: Cibâyâtın hazret-i ilâhiyyeye ref'i ve imâm-ı kudsînin onlara vukūfu ve onları melik-i Hak Sübhânehu hazretlerine ref'i.

Onikinci bab: Müfsidlere müteveccih olan sefirler ve resuller.

Onüçüncü bab: Siyâset-i kuvvâd ve ecnâd ve onların merâtibi.

Ondördüncü bab: İnde'l-likā siyâset-i hurûb ve tertîb-i cüyûş.

Onbeşinci bab: Bu mertebeye gâlip olan sırrın zikrine ve onun üzerine tenbîhe dâirdir.

Onaltıncı bab: Rûhâniyyetin, ya'nî rûhun fusûl-i sene üzerine tertîb-i gıdâsı.

Onyedinci bab: İnsana mevdû' olan havâss-ı esrâr.

Bu eser Dr. Mustafa Tahralı tarafından neşre hazırlanmış olup İz Yayıncılık tarafından 1992 senesinde İstanbul'da yayınlanmıştır.

4. **Tercüme-i Risâle-i Vahdet-i Vücûd**: İmdâdullah Fârûkî Muhammed Abdü'l-Aziz Sâhib Çeştî-i Sâbirî'nin yazmış olduğu bu risâlenin Ahmed Avni Konuk tarafından yapılan tercümesi Konya Mevlânâ Müzesi 3849 numarada kayıtlıdır. Risâle sekiz yaprak, ondört sayfadır.

Soru-cevap şeklinde olan bu risâle, meşâyih-i Çeşt'in hilâfına söylendiği ifâde edilen sözlere verilen cevâbı hâvî, farsça bir mektubun tercümesidir. Sonunda, bu mektûbun farsça olarak Mekke'de 21 Zilhicce 1299/1882'de yazıldığı, 1300/1883 Cumâde'l-ûlâsında Hindistan'da Bombay'da basıldığı yazılıdır. Tercüme târihi 1 Safer 1340/3 Teşrîn-i evvel 1337/1921'dir.[28]

28. A Gölpınarlı, **Konya Mevlânâ Müzesi Yazmaları**, Ank. 1972, C. III, s. 148.

5. **Kitâb-ı Lemeât Tercümesi**: Fahreddin Irâkî'nin (öl. 688/1289) bu eseri 2 Haziran 1330/21 Recep 1332 târihinde tercüme ve kısmen şerh edilmiştir.

Konya Mevlânâ Müzesi 3852 numarada kayıtlıdır. Eser 27 levha ve 144 beyitten ibâret olup, 67 sayfadır.

6. **Fîhi Mâfîh Tercümesi**: Mevlânâ'nın bu eseri de Ahmed Avni Konuk tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Yedi-sekiz kadar yazma nüshayı karşılaştırarak mümkün mertebe doğru bir nüsha ortaya koyup, onu tercüme etmiştir; fakat nüsha farklarını belirtmemiştir. Eserin bâzı yerlerinde birçok hâşiye ve îzahlar yerleştirilmiştir. Mevlânâ Müzesi 3895 numarada kayıtlıdır[29]. Yayına hazırladığımız bu eser İz Yayıncılık tarafından yayınlanacaktır.

7. **Menâkıb-ı Hazret-i Mevlânâ Celâleddin Rûmî**: "Sipehsâlâr" ismindeki eserin tercümesidir. Matbû olan bu eser, 144 sayfa olup 1331 târihinde İstanbul'da Arşah Garoyan matbaasında basılmıştır.

8. **Esrâr-ı Salât**: Ahmed Avni Konuk Tedbîrâtü'l-İlâhiyye şerhinde: "...Zîrâ salât Hak cânibinden rahmet ve melâikeden istiğfar ve mü'minlerden duâdır. Bu babdaki tafsîlât Esrâr-ı Salât hakkındaki risâle-i fakîrde münderic olduğundan, bu tafsîlâtın burada îrâdı tatvîli mûcib olur"[30] diyerek Esrâr-ı Salât isimli bir risâlesinden bahsediyor. Fakat maalesef bu eseri göremedik.

9. **Hz. Meryem ve İsâ'ya Dâir Risâle**: Konya Mevlânâ Müzesi 3851 numarada kayıtlı olan bu risâle, bir mukaddime ve yedi fasıldan meydana gelmiştir.

1. Hz. Meryem'in sûret-i hamli.
2. Îsâ (a.s.) ın sûret-i vilâdeti.
3. Îsâ (a.s.) ın mûcizesi.
4. Îsâ (a.s.) ın şerîatı.
5. Îsâ (a.s.) ın Hâtem-i Enbiyâ'nın geleceğini tebşîri.
6. Îsâ (a.s.) ın vefat ve ref'i meselesi.
7. Îsâ (a.s.) ın âhir zamanda nüzûlü meselesi.

Risâle 44 sayfadır. Sonunda fihrist ve 28 Kânunsânî 1338 ve Cumâde'l-âhir 1340/1922 ve "el-fakîr ilallah Ahmed Avnî" yazısı vardır. Bu risâle Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi'nin 3. cildi sonunda 355-382. sayfalar arasında yayınlanmıştır.

10. **Aziz b. Muhammed en-Nesefî'nin yazdığı yirmi risâlenin tercümesi**: Mevlânâ Müzesi 4523 numarada kayıtlıdır. A. Avni Bey'in el yazısıyladır.

---

29. a.g.e., c. III, s. 152.
30. Ahmed Avni Konuk, a.g.e., s. 467.

Aziz b. Muhammed en-Nesefî'nin (öl. 686/1287) mukaddimesinde, dervişler topluluğunun, kendisine gelerek sâliklerin bilmesi zarûrî olan ilimler hakında bir risâle yazmasını istediklerini söyler.

Bu eser 20 risâle ve 117 fasıldan ibârettir. Risâlelerin mevzûları şunlardır:

1. Ma'rifet-i insan.
2. Küfür ve tevhîd ve ittihad ve vahdet.
3. Ehl-i şerîata göre ervâhın hilkati ve merâtibi ve urûcu ve nüzûlü.
4. Ehl-i hikmet kāidesi üzere mebde' ve meâd.
5. Risâle-i sülûk.
6. Âdâb-ı halvet.
7. Risâle-i aşk.
8. Âdâb-ı ehl-i tasavvuf.
9. Bülûğ ve hürriyet.
10. Âlem-i sagîr, âlem-i kebîrin nasıl nüshası olduğu.
11. Âlem-i mülk ve melekût ve ceberût.
12. Mülk ve melekût ve ceberût bahsinin, dervişlerin murâdı üzere itmâmı.
13. Mülk ve melekût ve ceberût bahsinin itmâmı.
14. Levh ve kalem ve devât.
15. Dört levh-i mahfûzun ve hükm-i kazâ ve kaderin beyânı.
16. Âlem-i sagîrin levh-i mahfûzu hakkında.
17. Ehâdis-i evâlim şerhi, melek nedir, şeytan nedir?
18. Vahiy ve ilham, rü'yâ.
19. Ehl-i vahdetin beyânâtı.
20. Ehl-i vahdete göre âlem-i ulvî ve suflî ve birinci ve yedinci âsuman nedir?
21. (Ayrı bir risâle); zât, nefis ve vech ve sıfat ve isim ve fiil.
22. (İkinci risâle); cennet ve cehennem ve lezzet ve elem ve Âdem ve Havvâ'nın bulunduğu cennet ve karîb oldukları ağaç.

Eserin tamamı 225 + 7 fihrist= 232 sayfadır. Son sayfada şunlar yazıldır:

"Bu tercüme 1338/1922 sene-i teşrinsânîsinin otuzbirinci, 1341 sene-i rebîu'l-evvelinin dokuzuncu salı günü Hakk'ın inâyetiyle tamam oldu. Hulefâ-i Gülşeniyye'den Hasan Zarîfî (k.s.) nun hatt-ı destiyle muharrer bulunan 974/1566 sene-i hicriyyesinde yazıldığı anlaşılan nüshadan mütercemdir."

11. **Hânende**: En iyi güfte mecmûası olan "Hânende"yi Ahmed Avni Konuk 28 yaşında iken hazırlamış 1317/1899 da İstanbul'da Mahmud Bey Matbaası'nda basılmıştır. 720 + 38 fihrist + 8 (bestekâr resimleri)=

766 büyük sayfa ve çift sütunludur. Başında kısa nazarî bilgi vardır. 2706 eserin güftesini vermiştir.

12. **Şerh-i Gazel**: Altı yapraklı satırlar muhtelif; defter eczâ hâlinde kapaksız. Yazı rik'a. Konya Mevlânâ Müzesi yazmaları arasında zikredilen bu gazel şerhini göremedik.

S. Nüzhet Ergun, Ferîdüddin Attar'a (öl. 1193) âit iki beytin tercüme ve şerhi olarak belirtiyor[31]. Gölpınarlı, 17 beyit olan bu gazelin Mevlânâ'nın olduğunu; Ahmed Avni Konuk'un Attar'ın sandığını söylüyor[32]. Şerh-i Gazel 16 Kânunsânî 1330, 14 Rebîu'l-evvel 1332 de yazılmıştır.

S. Nüzhet Ergun ve Osman Ergin'in Ahmed Avni Konuk'a âit olduğunu söylediği bazı eserleri göremedik; kaynak da belirtilmediği için, araştırma imkânımız olmadı. Bu eserlerin Belediye Kütüphanesi Osman Ergin kitapları arasında (Atatürk Kütüphanesi) olması muhtemeldir.[33] Henüz tasnif edilemediği için incelemek mümkün olamadı. Zikredilen eserler şunlardır:

13. **Vahdet-i Vucûd ve Vahdet-i Şuhûd ile ilgili risâle.**

14. **Envâru'r-Rahmân'ın Mesnevî bahsinin tercümesi.**

15. **Mahmud Şebüsterî'nin "Gülşen-i Râz" adlı manzûm eserinin tercüme ve şerhi.**

16. Muhyiddin İbn. Arabî'nin **Ahadiyye** adındaki risâlesinin şerhi. Tercüme Receb Ferdî.[34]

---

31. S. Nüzhet Ergun, **Türk Şâirleri**, c. I, s. 573.
32. Abdülbâkî Gölpınarlı, **a.g.e.**, c. III, s. 148.
33. Dr. Cavit Sunar; **İmam Rabbânî-İbn Arabî, Vahdet-i Şuhûd-Vahdet-i Vucûd Mes'elesi** (Ankara 1960) adlı doktora tezinin bibliyografyasında (s.121) Ahmed Avni Konuk'un, **Vahdet-i Vucûd ve Vahdet-i Şuhûd Münakaşaları** ile **İmam Rabbânî ve Mektûbâtı** adlı "tek nüsha" iki eserinin Osman Ergin'in husûsî kitaplığında olduğunu söylemektedir.
34. S. Nüzhet Ergun, **a.g.e.**, C.I, s. 573; Osman Ergin, **Balıkesirli Abdü'l-Aziz Mecdi Tolun,** İst. Kenan Basımevi, s. 161.

FUSÛSU'L-HİKEM, ŞERHİ VE VAHDET-İ VÜCÛD İLE ALÂKALI BÂZI MES'ELELER

Yrd.Doç.Dr. Mustafa Tahralı

İbnü'l-Arabî 560/1165 târihinde, İspanya'da Mürsiye şehrinde doğmuştur. İlk tahsîl hayâtını ve 1193 târihine kadar gençlik yıllarını orada geçirmiş, sonra kuzey Afrika üzerinden seyâhat ederek Mısır ve Mekke'ye (596/1199) gelmiştir. Daha sonra Irak'tan (601/1205) Anadolu'ya geçmiş Erzurum, Sivas, Malatya ve Konya'da (602/1205) bulunmuş ve nihâyet Şam'a giderek /618/1222) oraya yerleşmiştir. Bu şehirde 638/1240 târihinde vefât etmiştir.[1]

Pek çok eserin [2] müellifi olan İbnü'l-Arabî bilhassa, son eserlerinden biri olan **Fusûsu'l-Hikem** ve büyük eseri **el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye**[3] ile İslâm âleminde ve çağımızda da bütün dünyada[4] tanınmış ve şöhret bulmuştur.

Büyük bir mutasavvıf olarak bilinen İbnü'l-Arabî "îman ve akıl" arasında âhenk kurabilmiş "akıl ve inancı birbirinden ayırt etmeksizin hakîkate ulaşabilmiştir. (......) İbnü'l-Arabî'ye göre Allâh'ı bilmek Allâh'ın, isteyen kula kendisini bizzat ızhâr etmesi (açığa vurması) ile mümkündür. Allah böyle kullarına bir üstünlük vermiştir. Bu gibiler gerek müşahhas, gerekse mücerred varlıkları, bâzan görme kuvvetiyle idrâk edebilirler. Netîce şudur: Akıl anlar, keşf ise müşâhede ve temâşâ eder" [5]. İşte **Fusûsu'l-Hikem**, âlim-i billâh olan bu zâtın hem tasavvuf, hem de umûmiyetle İslâm düşünce dünyâsında geniş akisler uyandıran, "keşf ve

---

1. İbnü'l-Arabî'nin hayâtı hakkında geniş bilgi için bkz.; Prof.Dr. Nihat Keklik; **Muhyiddîn İbnü'l-Arabî Hayâtı ve Çevresi**, İstanbul 1966.
2. Eserleri için bkz. Prof.Dr. Nihat Keklik; **İbnü'l-Arabî'nin Eserleri ve Kaynakları İçin Misdak olarak el-Futûhât el-Mekkiyye**, C. II (Bölüm A); İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1974, C. II. (Bölüm B), İstanbul 1980, bilhassa Bölüm B, s. 306-339. Ayrıca bkz. Osman Yahia; **Histoire et Classification de l'Oeuvre d'İbn Arabi**, II Tomes, İnstitut Français de Damas, Damas 1964. Bu eser İbn Arabî'nin ve ona izâfe edilen eserlerin, dünya kütüphânelerinin taranmasıyla yapılmış, tenkitli bir tasnîfidir.
3. İbnü'l-Arabî'nin bu eseri Dr. Osman Yahya ve Dr. İbrâhîm Medkûr tarafından tahkîkli olarak baskıya hazırlanmış, ilk cildi 1972 de Kāhire'de, Kültür Bakanlığı yayınları arasında neşredilmiştir. Eserin Bakanlık tarafından bastırılması Mısır'da büyük münâkaşalara sebep olmuş (Bkz. Abdülhafiz Farğâlî Alî el-Karanî; **eş-Şeyhu'l-Ekber Muhyiddîn İbnü'l-Arabî**, Kâhire 1986, s. 9-12.), eserin basılmasına ara verilmiş, netîcede bugüne kadar ancak dokuz cild (1992 de 14 cilt) basılabilmiştir. Bu gidişle, eserin tamâmının bastırılması yıllar sürecektir.
4. İbnü'l-Arabî ve eserleri hakkındaki modern araştırmalar hakkında bkz. Prof.Dr. Nihat Keklik; **A.g.e.**, (Bölüm A.) s. IV-XI. Son senelerde ise İbnü'l-Arabî'nin bâzı eserleri fransızcaya tercüme edilmiş, yeni araştırmalar yapılmıştır.
5. Prof.Dr. Nihat Keklik; **Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, Hayâtı ve Çevresi**, s. 51-52.

müşâhede" ile idrâk edilmiş "ilâhî hikmetler"in "akıl" denilen meleke ile ifâde edilmiş, fakat "akılcı" (rasyonalist) olmayan bir hülâsası olarak kabûl edilmiştir. [6]

Bilindiği üzere, İslâm dîninin îman esaslarından biri de peygamberlere ve peygamberliğin mührü son Peygamber Hz. Muhammed'e inanmaktır. Geçmiş peygamberlerin bâzılarından Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerde bahsedilmiştir. Bu nebî ve resûllerden bâzıları bâzılarından üstün tutulmuş, herbirine ayrı bir "fazl" ve "husûsiyet" verildiği beyân edilmiştir. Her müslüman, bu peygamberlere îman ederek, onlarda olan bu "fazîlet" ve "husûsiyet"leri mücmel bir şekilde "kalb" ile tasdîk ve dil ile ikrâr etmiş olmaktadır. Bu ikrâr ve tasdîkın ihtivâ ettiği "bilgi" ise, îman safhasında, sâdece "kuvve" hâlinde bir bilgi olup, "fiil"e gelmiş ve şuûruna varılmış bir "ilim" ve "mârifet" değildir. Âyetler ve hâdislerde bu peygamberler hakkında verilen bilgileri öğrenmek, bu bilgilerin üzerinde düşünerek onları bir "hâl", "zevk" ve "mânevî şuûr" hâline getirip şahsında tahakkuk ettirmek, muhakkak ki, insanın îmanla girdiği kemâle erişme yolunda çok geniş bir "mârifet" ufku açacaktır. İbnü'l-Arabî bu kitabında, her müslümanın inandığı, fakat "bilgi" bakımından "kalb"lerinde "bi'l-kuvve" olan o peygamberlerdeki "ilâhî hikmetler"i, kendi şahsında "bi'l-fiil" tahakkuk ettirmiş, Hz. Âdem'den îtibâren âhir zaman peygamberi Hz. Muhammed sonuncusu olmak üzere 27 nebî ve resûldeki "hikmet"in özlerini, vâsıl olduğu "mârifet" seviyesinden, ifâdesi mümkün olduğu ölçüde [7], beyân etmiştir.

Kitabın kaleme alınması, kendisinin eserin başlangıcında belirttiği gibi, rüyâda Hz. Peygamber'in işâreti üzerine olmuştur. Bu mânevî emre uyan İbnü'l-Arabî **Fusûsu'l-Hikem**'i yazmıştır. Eser ve neşrini takdîm ettiğimiz şerh dikkatle okununca görülecektir ki, İbnü'l-Arabî bu kitabında, ulaştığı mârifet seviyesinden Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in bir övgüsünü yapmaktadır. Bu bakımdan eser, Kur'ân-ı Kerîm'in îcâzını beyân eden, âdetâ bir "medhiye" ve "ehl-i hakîkat" diliyle söylenmiş mensûr bir "na't-ı peygamberî"dir. Eserde işlenen ana konu ise "tevhîd"dir. Bu tevhîd anlayışı da, tasavvuf ehlinin "havâssu'l-havâs" denilen "seçkinlerin seçkini ârifler"in "mârifet"i seviyesinden ifâde edilmiştir.

---

6. A. Avni Konuk Bey Şuayb Fassı'nın şerhinde (s. 53) şöyle demektedir: "Zikr olunan maârif ve hakāyık mahsûl-i fikir ve nazar değildir. Belki Cenâb-ı Şeyh (r.a.)'in keşf ile muttali' olduğu maârif-i ilâhiyyedir ki, bu maânî-i latîfe hurûf ve zurûf kisvesiyle âlem-i his ve şehâdete ihrâc buyrulmuş ve erbâb-ı fikri îkaz için ityân olunmuştur." Benzeri ifâdeler için burada bkz. s. 84-87.
7. Bkz. burada, s. 103.

Bir peygambere ayrılan bölümde, o peygambere verilen "hikmet" âyet-i kerîmelere istinâd edilerek, ilgili âyetler tefsîr edilerek anlatılmakta, mânâyı açıklayan veyâ destekleyen hadîs-i şerîfler kısaca zikr edilmektedir. Bölümlerin konusu bir bakıma sâdece âyetler ve hadîs-i şerîflerdir. Bu yönden **Fusûsu'l-Hikem** peygamberler hakkındaki âyetlerin "hakâyık ilmi" bakımından tefsîridir de denilebilir. Sahîh hadislerin veyâ tasavvuf ehlinin mânâ bakımından sahihliğini "keşfen" kabûl ettikleri hadîslerin şerhi de, yine "hakâyık ilmi", yâni yüksek bir mârifet seviyesinden, "keşfî ve kalbî" bir bilgi ile yapılmıştır. Mihver mevzû, biraz ileride daha genişçe temâs edeceğimiz gibi, dâimâ tevhîd, fakat sonradan "vahdet-i vücûd" terimiyle ifâde edilen anlayışla işlenmiş, îzâh edilmiş bir "tevhid"dir.[8] Hemen hemen her mes'ele bu idrâk noktasından ele alınmıştır. Sözü edilen âyet ve hadisler hep aynı tevhîd anlayışıyla tefsir ve şerh edilmiştir. Şerh okununca bu husus açık bir sûrette görülmektedir.

İbnü'l-Arabî hakkında, gerek tasavvuf ehli arasında, gerekse diğer dînî çevrelerde müsbet-menfî pek çok söz söylenmiş, bâzı fikirleri ve görüşleri münâkaşalara sebep olmuştur. Bir yandan aynı fikirleri taşıyan veyâ onun fikirlerini benimseyenler, diğer taraftan muârızları bir çok eserler yazmışlardır. **Fusûsu'l-Hikem** şerhleri eserin anlaşılması için yazılmış olmakla beraber, İbnü'l-Arabînin fikirlerinin müdâfaası ve muârızlarına bir cevap mâhiyetini de taşımaktadır. Şerh okunduktan sonra görülmektedir ki, bâzı îtirâz ve tenkitler fikirlerinin anlaşılmamasından ileri gelmiştir. Bu anlaşılmayan fikirlerden dolayı İbnü'l-Arabî'nin "hulûl ve ittihâd" gibi, birazdan ele aldığımızda görüleceği üzere, görüşlerle itham edilmesini örnek olarak gösterebiliriz.

Türk-İslâm düşüncesi göz önünde tutulduğu takdirde, bilhassa XVI. asır ortalarına kadar, "entellektüel" tasavvuf ve ilim çevrelerinde İbnü'l-Arabî'nin benimsendiğini, büyük mutasavvıf ve âlimlerin aynı düşünceleri ifâde eden eserler te'lif ettikleri görülür. Bunlar arasında İbnü'l-Arabînin talebesi Sadreddîn Konevî (673/1274)'den başka, Dâvûd Kayserî (751/1350) gibi **Fusûs** şârihlerinin, Molla Fenârî (838/1435). İbn Kemâl (940/1533) gibi âlim mutasavvıfların, İsmâil Rusûhî Ankaravî (1041/1631) gibi **Mesnevî** şârihlerinin, **Rûhu'l-Beyan** isimli büyük tefsîrin sâhibi İsmâil Hakkı Bursevî (1137/1725) ve şeyhi Osman Fazlî İlâhî[9] (1102/1691) gibi mutasavvıf âlimlerin isimlerini zikredebiliriz.

8. Bkz. A. E. Affifi; **Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi** (Çev. Dr. Mehmet Dağ), Ankara Üniv. İlâhiyat Fak. Yay., Ankara 1975, s. 62.
9. Bursevî ve şeyhi Osman Fazlî'nin hayâtı için bakınız: Dr. Sâkib Yıldız; **Exégète Turc İsmâil Hakkî Burusawî, Sa Vie, Ses Oeuvres et La Méthode Dans Son Tafsîr**

İsmâil Hakkı Bursevî'nin İbnü'l-Arabî hakkındaki muhtelif çevrelerden yapılan tenkitlere dâir görüşlerini ifâde eden aşağıdaki şu cümleleri, bu konuda verilen cevaplardan biri olarak mütalâa edilebilir: "Şeyh-i meşâyihi'd-dünyâ Şeyh Muhyiddîn el-Arabî (kuddise sırruhû) hakkında, ba'zı akvâlinden ötürü ihtilâfa düşmüşlerdir. Velâkin eğer ol akvâlin hakāyıkı yüzünden perde münkeşif olup netîcesine erseler ve cemâl-i hakîkati görselerdi, kıyl ü kāl etmezler ve ehl-i hâlin hâline mutî' olup münkād olur ve ol ma'nâya secde kılarlardı. Ve Şeyh-i mezkûrda ma'nâ-yı ahadiyyet vardır ki, her ne kadar defter-i velâyete kayd olmuş evliyâ var ise onun tahte'l-livâsındadır. Ve onu inkâr eden kimsede hakîkat-i velâyet yoktur. Nitekim ba'zı ehl-i küşûftan dahi ta'n vâkı' olmuştur. Velâkin keşfi dürüst olmadığındadır. Ve aslında Şeyh-i mezkûrun tarafından ona nefes-i nefîs nefh olunmadığındandır. Eğer menfûh olaydı, Şeyh ile birliğe yeterdi; ve onun nefesi nefes-i şeyhe mutâbık gelirdi; ve mertebe-i velâyette netîceye erip zâhir ve bâtın işi biterdi"[10]. İbnü'l-Arabî'nin bâzı mes'elelerde -rahmet-i mutlaka, vahdet-i vücûd ve sırr-ı kazâ ve kader gibi konularda görüş ifâde etmek husûsunda "me'zûn", yâni izinli olmak bakımından bir önceliği bulunduğunu belirten Bursevî şöyle demektedir: "...Muhyiddin el-Arabî (k.s.) kaleminden sâkıt olup fehm-i âmma sığmayan ba'zı maânî onun hasâisındandır ki, ondan mukaddem gelenler ol maânîyi ızhâra me'zûn değillerdi. Ve sonra gelenler dahi ilâ-yevmi'l-kıyâm me'zûn olmazlar. Ve belki ol ma'nânın netîcesi rahmet-i mutlaka ve vahdet-i vücûd ve sırr-ı kazâ ve kader olmakla, ol tahsîl-i bedî' her velîye münkeşif olmamış idi. Onun için velâyet dâiresine dâhil olanların ba'zıları, avâmm-ı ulemâ gibi, ona i'tirâz etmişlerdir. Velâkin i'tirazları kendi fehimlerine râci'dir, nefsü'l-emre göre değildir. Belki Şeyh'in onların fehm ettikleri mertebenin mâverâsında dahi murâdı vardır ki, kendi ve kümmel-i evliyâ bilir, oğul Sadreddîn Konevî ve

---

Rûh al-Bayân, (Doktora tezi), Paris 1972. (Arkadaşımız bu tezin türkçesini de hazırlamış olmakla berâber henüz basılamamıştır.)

10. İsmâil Hakkı Bursevî; **Kitâbü'n-Netîce**, yk. 124a-b (Müellif nüshası el yazması, Bursa Genel 64.) Bu kitap Bursevî'nin hayâtının son yıllarında yazdığı bir eserdir. (Bkz. Dr. Sâkib Yıldız; **A.g.e.**, s. 219) İbnü'l-Arabî hakkında bu kabilden görüşler A. Avni Bey'in şerhinde de görülecektir. Ayrıca bkz., Abdullah Bosnevî; **Tecelliyât-ı Arâisi'n-Nusûs fî Menassâti Hikemi'l-Fusûs**, Kāhire 1252, s. 6-9. Bursevî başka bir eserinde ise şöyle demektedir: "Ulemâ-i billâh aralarında ihtilâf yoktur; hattâ vârid olan feyz ve ilhâmın elfâz ve ibârâtında bile muvâfakat ve ittihâd vardır. (.....) Ve ol ihtilâf ki, ba'zı erbâb-ı sülûk arasında vâkı'dir, keşf-i sahîh olmadığındandır. Şeyh-i Ekber (k.s.) ve ba'zı kibâra muhâlefet edenlerin muhâlefâtı gibi. Pes muhâlefet kāsırlar cânibine nâzırdır." (**Rûhu'l-Mesnevî**, İstanbul 1287, C. II, s. 241).

şeyhim Seyyid Fazlî İlâhî ve emsâli gibi. Hâşâ ki Şeyh gibi nâdirü'l-vücûd azîz Kur'ân'dan hâriç nesne söyleye."[11]

İbnü'l-Arabî ve görüşleri hakkında kısaca temâs ettiğimiz bu bir kaç noktadan sonra, şimdi de **Fusûsu'l-Hikem** ve şerhiyle alâkalı bâzı mes'eleleri ele almak istiyoruz.

*

Fusûsu'l-Hikem'le alâkalı bir kaç meseleye geçmeden önce daha umûmî bir konuya burada kısaca temâs etmek istiyoruz. İbnü'l-Arabî **Fusûs**'unda "İlâhî şerîatların dili, Hak'tan söz açtıkları vakit, onu ancak avâma karşı ilk mefhûm olarak ve havâssa karşı da o lafız, hangi dilden olursa olsun, o dilin yapısına göre, o lafzın çeşitli mânâlarından anlaşılan diğer bir mefhûm üzere söylerler"[12] cümlesiyle, Kur'ân-ı Kerîm'in, diğer ilâhî kitapların ve peygamberlerin, bilhassa Allah hakkındaki ifâdelerinde, ilk bakışta anlaşılan mânâdan başka mânâlar da taşıyan bir üslûb kullandıklarını belirtmektedir. A. Avni Konuk Bey burada ifâde edilen fikri şöyle açıklamaktadır: "Allah tarafından nâzil olan şerîatlar Hak hakkında bir şey söylediği vakit öyle lafızlar ile söyler ki, kavminin hepsi o lafızları işittikleri vakit, ilk bakışta anlaşılan mânâları, te'vîl etmeksizin, zâhiri üzerine alırlar. Zîrâ Hakk'ın hitâbı umûmadır. Bununla berâber bir peygamberin umûma söylediği o lafızların, o lisânın yapısı îtibariyle, muhakkıklar, muvahhidler ve zâhir ulemâsından her bir zümreye nisbetle, husûsî mefhûmları, bir çok vecihleri ve müteaddid mânâları vardır. Hadîs-i şeriflerde de "Kur'ân'ın zahrı, batnı, haddi ve matla'ı vardır" ve "Kur'ân yedi batın üzerine nâzil oldu" buyrulmuştur.[13] Gerek âyetlerin gerekse hadislerin, dikkat edildiği ve iyice anlaşıldığı takdirde, birden çok mânâ ifâde edeceği, bu mânâların umûmiyet îtibâriyle "zâhir" ve "bâtın" diye iki kısımda toplanılabileceği, zikredilen hadîs-i şerifler ve benzerlerinde, bâzı âyet-i kerîmelere dayanılarak tasavvuf ehli tarafından kabûl ve beyân edilmiştir. **Fusûs**'ta tefsîr edilen âyetlerin ve şerh edilen hadislerin böyle bir anlayışla yorumlandığı göz önünde bulundurulmalıdır. "Zâhir" ile "bâtın" ayırımı bir bakıma "akıl" ve "keşf" sâhalarının ayırımı demektir. Aklın muhâkeme ve istidlâl yoluyla idrâk ettiği zâhir bilgiden ayrı olarak, keşf ile idrâk edilen bir de "bâtın" bilgi olduğu sûfîlerce dâima ifâde edilmiştir. Umûmiyetle Kur'ân'ın bir "zâhir"

11. İsmâil Hakkı Bursevî; **Kitâbü'n-Netîce**, yk. 130a.
12. Muhyiddîn-i Arabî; **Fusûsu'l-Hikem** (Çev. Nuri Gençosman), M. E. B., 2. baskı, Ankara 1964, s. 52; Burada bkz. s. 260.
13. Bkz. burada, s. 261.

bir de "bâtın"ı olduğu kabûl edilmekle berâber, âyetlerin hepsinin aynı ölçüde ve kolayca akıl ile idrâk edilemediği bilinmektedir. İbnü'l-Arabî bunu şöyle ifâde etmektedir: "Peygamberlerden daha akıllı yoktur. Muhakkak ki onlar, ilâhî haberden getirdikleri şeyi getirmiştir. Buna göre de aklın isbât ettiği şeyi isbât ettiler. Ayrıca aklın yetişemediği ve kendi kendine imkânsız görerek tecellîde kabûl ve ikrâr ettiği hakîkati de ilâve ettiler. Şu halde akıl, tecellîden sonra, kendi nefsiyle başbaşa kalınca gördüğü şeyde hayrete düşer"[14]. Bu cümlede, naslarda aklın idrâk ettiği şeyler olduğu gibi, akıl-üstü olan, ancak tecellî sâyesinde kavranabilen şeyler de bulunduğu belirtilmektedir. A. Avni Konuk Bey bu cümleleri şöyle açıklamaktadır. Resûllerin getirdiği haberlerde üç şey vardır: 1. Aklın isbât ve kabûl ettikleri 2. Aklın idrâkinde müstakıl olmadığı şeyler ki, bunlar "teşbîh" ile ilgili âyet ve hâdislerdir. Akıl bunları muhâl görmemekle berâber idrâk etmekte müstakıl değildir. 3. Aklın nazarî delîle muhâlif gördüğü için muhâl olduğunu söylediği şeyler ki, bunları ancak "tecellî" netîcesinde kabûl eder[15].

Âyet ve hadîsleri böyle üç kısımda mütâlaa eden mutasavvıflar, aklın birinci kısma giren haberlerde yeterli olabileceğini, ikinci ve bilhassa üçüncü kısma giren haberlerde "aklı aşan" hattâ "aklın muhâl gördüğü" hususlar olduğunu, bunların ise ancak Hak'tan gelen tecellî ile keşfen anlaşılabileceğini belirtmektedirler. **Fusûsu'l-Hikem**'de bahis mevzûu olan âyet ve hadislerin, daha çok ikinci ve üçüncü kısımdakiler olduğu görülmektedir. Bu ikinci ve üçüncü kısım haberlerin "tecellî" yoluyla idrâkinden sonra, birinci kısımdakilerin de bu idrâk ile anlaşılarak "kalb"in önüne yepyeni idrâk ve mârifet ufukları açıldığı ve bu mânâlar karşısında aklın "hayret"e düştüğü ifâde edilmektedir. İdrâk edilen yeni mânâlar ışığında ilâhî haberleri yorumlayan sûfîler, nasların umûmen ve ilk nazarda anlaşılan "zâhir" mânâsına ilâve olarak, "bâtın" denilen mânâsını da idrak ettiklerini söylemektedirler. Onlara göre "bâtınî" mânâ, "zâhirî" mânâyı red ve inkâr etmeksizin kabûl edilir. Kula şer'î bir mükellefiyet yükleyen nasların bâtınî mânâsı kat'iyyen zâhirde anlaşılan mânâyı nakz ve ibtâl etmez. Bâtınî mânâ zâhirde anlaşılan "hükm"e paralel olarak verilir, o hükmü te'yid eder veyâ mârifet bakımından bir başka planda yeni bir mânâyı ortaya kor. İbnü'l-Arabî ve benzeri sûfîleri "Bâtınîlerden ayıran en önemli fark, zâhir tefsîri kabûl etmeleridir"[16]. İbnü'l-Arabî zâhir ile bâtın mânâ hakkında şöyle demektedir: "Allah zâhiri

14. **Fusûsu'l-Hikem** (Çev. Nuri Gençosman), s. 363.
15. A. Avni Konuk; **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, İlyas Fassı, s. 40-41, (C. IV, s. 57-58).
16. Doç.Dr. Süleyman Ateş; **İşârî Tefsîr Okulu**, A. Ü. İlâhiyat Fak. Yay., Ankara 1974, s. 180.

bâtından, bâtını zâhirden ayırmamıştır. Şer'î hükümleri, yalnız bir taraftan alıp, onların bâtınî mânâlarından gaflet etmeyenler, ancak Tanrı adamlarıdır. Şerîatın zâhir hükümlerini terk edip sırf bâtını kabul eden "bâtınîler" sapmış ve sapıtmışlardır. Kezâ sırf, basît ve eksik bir anlayışla, hükümlerin yalnız zâhirini anlayanlar da sapmışlardır. Ama yine de bunlar ötekilerden üstündürler; mutluluktan yoksun olmazlar. Tam mutluluğa erenler, ancak şunlardır ki, zâhir ve bâtını cem' ederler. Bunlar Allah'ı ve O'nun hükümlerini bilen âlimlerdir"[17]. A. Avni Bey de şerh esnâsında yeri geldikçe bu mânâda bilgi vermekte ve açıklamalar yapmaktadır.

*

Fusûs yazıldığı târihden bugüne kadar sekiz asırdan beri İslâm mutasavvıf ve düşünürlerinin dikkatini çekmiş, İbnü'l-Arabî'nin mürîdi Sadreddîn Konevî tarafından yapılan şerhi, asırlar boyunca pek çok şerh tâkip etmiştir.

Eserin üslûbu, ele aldığı mevzûlar ve orada ifâde edilen fikirler, ister yazıldığı Arap dilinde, ister tercüme edildiği dilde okunsun, ilk okuyuşta veyâ defalarca okunduktan sonra bile anlaşılamadığı pek çok kimse ve hattâ eser hakkında çalışma yapan Araplar tarafından bile ifâde edilmiştir[18]. Bu anlaşılmazlığın esas sebebi, müellifin bizzat belirtiği gibi, eserin "mücmel"[19] lafızlarla yazılmış olmasıdır. Onun için kendisi de, anlayanların bu kitaptaki fikirleri "genişletmesini" [20] arzû etmektedir.

Bu "mücmel", hattâ "işâret" derecesinde kapalı olan bu fikirlerin anlaşılabilmesi için, müellifin **Fütûhât** ve daha önce ve sonra yazdığı eserlerindeki fikirlerinin, kullandığı ıstılahların iyi bilinmesi ve anlaşılması gerekmektedir. Bilhassa **Fusûs**'tan önce yazdığı eserlerdeki fikirlerine sâdece ıstılahlarla yaptığı işâretlerin anlaşılması, ancak o kitapların okunmasından sonra mümkün olabilir. Onun için bu eserini okumadan ya İbnü'l-Arabî'nin eserlerinin büyük bir kısmı, bilhassa **Fütûhât** okunmalı[21] veyâ en az bir **Fusûs** şerhine baş vurmalıdır. Neşrini hazırladığımız bu şerhin, eserin anlaşılmasında, okuyucuya bir hayli kolaylık sağlayacağı kanâatindeyiz. Fakat şu da unutulmamalıdır ki, şerh

17. **A.g.e.**, s. 181, (**Fütûhât**'tan naklen).
18. Bkz. Ebu'l-Alâ Afîfî; **Fusûsu'l-Hikem ve't-Ta'lîkâtu aleyh** (Tahkîkli baskı, Kâhire 1946), s. 21.
19. Bkz. burada, s. 103-104.
20. Bkz. burada, s. 104.
21. Ebu'l-alâ Afîfî **Fusûsu'l-Hikem**'i Kâşânî'nin şerhiyle birlikte bir kaç defa okuduğu halde anlayamadığını, hocasının tavsiyesi üzerine İbnü'l-Arabî'nin **Fütûhât** ve diğer eserlerini okumağa başladığını, sonra tekrar **Fusûs**'a döndüğünü ve eseri anlamağa başladığını söyler, bkz. **A.g.e.**, s. 21.

demek eserin kendi demek değildir. Nitekim şârih de eserin müellifi gibi değildir. Onun için "şârihin fikri" ile "müellifin fikri"nin hududlarının iyi çizilmesi lâzımdır. Şârihe âit fikir ve yorumlar bizzat müellifin imiş gibi anlaşılmamalı ve gösterilmemelidir. Bu düşünce elimizdeki şerh için geçerli olduğu gibi, diğer şerhler ve başka ilimlerdeki kitap ve şerhler için de geçerlidir. Bilhassa tasavvufî eserlerin şerhleri için bu nokta daha fazla bir ehemmiyet arz eder. Şurası da muhakkak ki, şârihler müellifin eserlerini ve aynı esere yapılan diğer şerhleri okudukları için okuyucuya pek çok mes'eleyi anlamakta büyük bir kolaylık sağlamaktadırlar. Fakat şârihler bâzan bir cümleyi farklı anlayabilmektedirler.Bu farklılıkları tesbit edebilmek ancak şerhlerin karşılaştırılması ile mümkün olabilir. A. Avni Bey şârihlerin farklı yorumlarına bâzan temâs etmektedir. Bu farklı anlayışların mühim bir örneğini ise Mûsâ Fassı'nın şerhinde vermektedir. A. Avni Bey'in istifâde ettiği şârihlerden farklı veyâ yeni olduğu hususlardan en belirgin olanı, zamânının "modern ilim ve görüşleri" ile ilgili konularda fikirler beyân eden yerlerdir. Bu nevi'den cümleler ihtivâ eden kısımlardaki fikirlerin bizzat şârihe âit olduğu belli olmakta, **Fusûs** ve daha eski şerhlerde ifâde edilenler ile A. Avni Bey'e âit kısımlar tefrik edilebilmektedir. Ancak şerhin tamâmını bu yönden değerlendirebilmek için, şârihin istifâde ettiği şerhler ile kendi şerhinin karşılaştırılması gerekir. İleride bu nevî çalışmaların yapılması da **Fusûs**'un daha iyi ve isâbetli anlaşılmasına imkân verecektir. Şimdilik bu şerh, **Fusûs**'un altmış sene kadar önce günümüz Türkçesine en yakın Türkçe ile yazılmış şerhi olarak, İbnü'l-Arabî'nin eserinde "mücmel" olarak ifâde ettiği temel fikirlerini ve ıstılahları açıklayan kıymetli bir anahtardır.

İbnü'l-Arabî **Fusûsu'l-Hikem**'de ele aldığı mevzûların icâbı olarak, muhtelif ilimlerdeki ıstılahları kullanmış, fikirlere çok kısa ve kapalı ifâdelerle işâret etmiş, hem-fikir olduğu ve ayrıldığı noktaları da yine mücmel olarak yazmıştır. Muhtelif ilim ve fikirlere âit ıstılahlar önceden bilinmeden **Fusûs**'un tâkip edilmesi hakîkaten güçtür. Bunun için İbnü'l-Arabî'nin yaşadığı devre kadar bilinen ilimler ve bu ilimlerde kullanılan ıstılahlar ve münâkaşa edilen fikirler hakkında, en azından toplu bir bilgiye sâhip olmadan, eserdeki fikirleri anlamak mümkün görünmemektedir. Muhakkak ki İbnü'l-Arabî, gerek öğrenim hayâtı esnâsında, gerekse sonradan bu ilimlere âit kitapları okumuş ve âlimleriyle görüşmüş, mevzûlar ve fikirler hakkında onlarla sohbetlerde bulunmuştur. Devrin ilimleri, ıstılahları ve münâkaşa edilen bâzı temel mevzûlar hakkında, bu sebeple, umûmî çizgilerle bile olsa, önceden bir bilgiye sâhip

olmak çok faydalı olacaktır. Bu durum tasavvufî eserlerden **Mesnevî** için de vâriddir[22]. Bu ilimleri şöylece tasnîf etmek mümkündür:

a) Din ilimlerinden: Tefsir, kırâat, hadîs ilimleri, fıkıh, kelâm; tasavvuf ile alâkalı İbnü'l-Arabî'ye kadar yazılmış eserler, ki bunlardan birkaçının ismi **Fusûsu'l-Hikem**'de zikredilmektedir; ve bu ilimde bizzat İbnü'l-Arabî'nin te'lif ettiği eserler.

b) Dil ilimleri: İbnü'l-Arabî'nin anadili arapçayı çok iyi bildiği, arap dili ile alâkalı ilimlere, lügat, şiir ve edebiyâtına vâkıf olduğu muhakkaktır.

c) Felsefe ve felsefe içinde mütâlaa edilen ilimler: Mantık, fizik, matematik, astronomi, tıp v.s.[23].

A. Avni Bey'in şerhi okununca bu saydığımız ilimlerle alâkalı ıstılahların kullanıldığı, bu ilimlerdeki mevzû ve fikir münâkaşalarına temâs edildiği görülecektir. Okuyucu **Fusûs**'taki bâzı ıstılahların ve mücmel ifâdelerin işâret ettiği sâhalara şerh sâyesinde girebilmektedir. Fakat mes'elelerin tam olarak anlaşılabilmesi için, yukarıda da dediğimiz gibi, bu ilimler ve ıstılahlar hakkında önceden az çok bir bilgi sâhibi olmak, şerhin iyi tâkip edilebilmesine, şârihin şahsî fikirlerinin tefrik edilebilmesine imkân verecektir.

Şurası da muhakkak ki, bu fikir ve ıstılahların büyük bir kısmı mutasavvıfların kitaplarında kullandıkları veyâ İbnü'l-Arabî'nin sohbetinde bulunduğu sûfîlerden işittiği veyâ bizzat kendisinin ortaya koyduğu düşünce ve terimlerdir. Tasavvuf ehlinin kulandığı ıstılahların bir kısmı da Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerde geçen kelimelerden alınmış veyâ bu kelimelerden türetilmiştir. Meselâ âyetlerde geçen "Ahad" ve "Vâhid" kelimelerden yapılan "ahadiyyet" ve "vâhidiyyet", aynen alınan "şe'n" ve bundan yapılan "şe'niyyet" gibi.

Şerhin Mukaddime'sinde vücud mertebeleri bahsinde görüleceği üzere, bir "mertebe"ye pek çok isim verilmiştir. Okuyucu, sâdece İbnü'l-Arabî'ye âit olmayan, şârihlerin de kullandığı terimlerle birlikte ortaya çıkan bu terim çokluğu içinde âdetâ kaybolmaktadır. İbnü'l-Arabî'nin

---

22. **Mesnevî** Şârihi Hindistanlı Şah Abdurrahman Lekhenevî **Mesnevî**'nin anlaşılabilmesi için şöyle demektedir: "Mesnevî-dânlık için on dört ulûm-i mürevvece mahâreti üzerine ilm-i tasavvufun dahi ilâvesi lâzımdır. Bunlarla berâber 'nisbet-i bâtın' ve 'üstâd-ı kâmil' sohbeti de zarûrîdir. Bu sıfatları câmi' olan kimse **Mesnevî-Şerîf**'i biraz anlar." (Bkz. A. A. Konuk, **Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, Mukaddime, s. 14 Mevlânâ Müzesi Ktp., Nu. 4740. Bu eser Dr. Selçuk Eraydın ve Dr. Mustafa Tahralı tarafından neşre hazırlanmaktadır).
23. Bkz. A. E. Afîfî; **A.g.e.**, s. 162-172.

kullandığı terimlerin kaynağı hakkında bâzı tesbitler yapılmıştır[24]. Fakat daha da araştırılacak şeyler vardır.

Şerh okunurken, mevzûlar ilerledikçe, bir mes'elenin muhtelif yönlerden ele alınışı ve bu esnâda kullanılan terimlerin mânâları daha da iyi anlaşılmaktadır. Şârih yeri geldikçe târifler de vererek **Fusûs** okuyucusunun İbnü'l-Arabî ve şârihlerinin ıstılahlarıyla âşinâlık kurmasına büyük ölçüde yardımcı olmaktadır. Şârihler müellifin **Fütûhât** ve diğer eserlerinden de istifâde ederek, şerhlerinde İbnü'l-Arabî'nin ana fikirlerini ve esas görüşlerini de naklettikleri için, okuyucu yalnız **Fusûs**'un kapalı cümlelerini anlamakla kalmamakta, müellifin diğer eserlerinde bahsettiği görüşleri hakkında da bilgi sâhibi olmaktadır. Bu bakımdan **Fusûs** şerhi İbnü'l-Arabî'yi de büyük ölçüde tanıtıcı bir mâhiyet arzetmektedir diyebiliriz.

Şerhin sağladığı bütün bu kolaylıklara rağmen eserin anlaşılması yine de mümkün olmayabilir. Eser yüksek seviyeden, "havâss"a mahsûs[25] bir tasavvuf kitabı olduğu için, umûmiyetle tasavvufî eserlerin anlaşılmasında karşılaşılan güçlük, burada ziyâdesiyle mevcuttur. İlk mutasavvıflardan nakledilen "şath" nev'inden sözler, nasıl şaşırtıcı ve anlaşılmaz bir ifâde içinde ise, **Fusûsu'l-Hikem**'deki bâzı cümleler de birbirine zıt ve "paradoks"lar hâlinde, fakat dikkat edilince anlaşılan, farklı bir mantık ve muhâkeme üslûbu içinde ifâde edilmiştir. İbnü'l-Arabî'ye kadar yazılmış tasavvuf kitaplarındaki[26] bilhassa tevhîd, ma'rifet, muhabbet, fenâ, bakā, vecd, vücûd, fark, cem', sekr, sahv, gaybet, huzûr, üns v.b. bahisler içinde söylenilenlere vâkıf olmak **Fusûs**'taki fikirlerin daha kolay anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu tasavvuf kitaplarına Kāşânî'nin **Istılâhâtü's-Sûfiyye**[27] ve Seyyid Şerîf Cürcânî'nin **Ta'rîfât'ı**[28] gibi ıstılah lügatlarını de ilâve etmek gerekir. **Fusûsu'l-Hikem** mütercimi Nûri Gençosman bu "ana eserleri tedkîk ve tetebbû etmeden Şeyh-i

---

24. Bkz. **A.g.e.**, s. 162-172. Ayrıca Dr. Suâd Hakîm'in hazırladığı İbnü'l-Arabî'nin ıstılahları hakkında, müellifin belli başlı eserlerini tarayarak yaptığı çalışma: **el-Mu'cemü's-Sûfî, el-Hikme fî Hudûdi'l-Kelime**, Beyrut 1981.
25. Sadreddîn Konevî de **Miftâhu Cem'i'l-Gayb** adlı eserini "bütün insanlar, avam, hattâ 'havâs' için değil, seçkinlerin seçilmişi (hulâsatu'l-hâssa) için yazdığını" söylemektedir. Bkz. Doç.Dr. Nihat Keklik; **Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah-Kâinat ve İnsan**, İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul, s. XIX ve not 45.
26. Meselâ bunlardan türkçeye çevrilmiş olan şu eserler: Kelâbâzî; **Doğuş Devrinde Tasavvuf** (Çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay. İstanbul 1981; Abdülkerîm Kuşeyrî; Kuşeyrî Risâlesi (Çev. S. Uludağ), Dergâh Yay. İstanbul 1981; Hucvirî; **Keşfü'l-Mahcûb** (Çev. S. Uludağ), Dergâh Yay. İstanbul 1982.
27. Kemâleddin Abdürrezzâk el-Kāşânî; **Istılâhâtü's-Sûfiyye**, Kāhire 1981.
28. Seyyid Şerîf el-Cürcânî; **Kitâbü't-Ta'rîfât**, İstanbul 1300.

Ekber'in metinlerinden bir mânâ çıkarmak cidden imkânsızdır"[29] demekte ve ıstılahların ehemmiyetini, "sûfiyye tâifesinin kendi aralarında anlaştıkları ayrı ıstılahları, ayrı lisanları vardır; tasavvuf terminolojisini bilmeyenlerin, büyük sûfîlerin eserlerinden bir şey anlamalarına ve tasavvuf bahsinde söz ve salâhiyet sâhibi olmalarına imkân yoktur"[30] şeklinde belirtmektedir. Şârih, neşrini takdim ettiğimiz şerhde zaman zaman tasavvuf ıstılahlarını târif ediyorsa da, önceden tasavvuf ıstılah ve mevzûlarına bir âşinâlık kurmadan, şerhi de tâkip edebilmek kolay olmayacaktır.

A. Avni Bey'in hem **Fusûs** ve hem de **Mesnevî**[31] şârihi olması göstermektedir ki, İslâm tasavvufunun bu iki büyük eseri, biri mensûr arapça, diğer manzûm farsça, aynı mânâ ve hakîkatleri dile getirmektedir. Şerh incelenince görülecektir ki, **Fusûs**'un mücmel cümlelerindeki fikirler **Mesnevî** beyitleriyle şerh edilmiştir[32]. **Fusûs** ile **Mesnevî** ve diğer büyük sûfîlerin eser ve sözlerindeki mânâ birliği, üslûb ve terimleri ne kadar farklı olursa olsun, Hakk'ın ve hakîkatin bir olduğunun, tasavvufî terbiye yolları ve kolları farklı da olsa, bir ve aynı hakîkate ulaştıklarının delîli olarak kabûl edilebilir.

Şârihin yer yer rubâîlerini zikrettiği Ömer Hayyâm (517/1123) yüksek seviyeden, yâni "havâs"tan bir sûfî olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki, tasavvufî şahsiyetler eserlerindeki üslûb farklılığına rağmen, kullandıkları üslûblar haklarında ilk nazarda başka hükümler verdirse bile, bir tek ve aynı hakîkatin temsilcileri olarak görünmektedirler. Üslûb ve ıstılahların ardındaki bu mânâ birliği, mevzû ve ıstılahlara vâkıf şârihlerin verdiği bilgiler ile ortaya çıkmakta ve ancak bu sâyede anlaşılmaktadır.

Fusûsu'l-Hikem'de tezadlı ifâdeler

Umûmiyetle mutasavvıfların bâzı mevzûlardaki sözlerinde ve husûsen **Fusûsu'l-Hikem**'de müşâhede ettiğimiz birbirine zıt, yâni "paradoksal" ifâdeler üzerinde burada kısaca durmak istiyoruz. A. E. Afîfî'nin de işâret

29. Muhyiddîn-i Arabî; **Fusûsu'l-Hikem** (Çev. Nuri Gençosman), önsöz, s. XVII.
30. **A.g.e.**, Önsöz, s. XVI.
31. **Mesnevî** ve **Nakşu'l-Fusûs** şârihi İsmâil Rusûhî Ankaravî de bu iki eser arasındaki irtibâtın şâhidi olarak görülebilir.
32. N. Gençosman **Fusûs** tercümesini yapabilmek için"**Mesnevî**'de daha açık ifâdesini bulan sûfiyye irfânından zevk ve nasîb almadan bu işe girişmek beyhûde idi" diyerek iki eser arasındaki mânâ yakınlığına işâret etmektedir. Bkz. **A.g.e.**, Önsöz, s. XXIV.

ettiği[33] görünüşte mânâları birbirine zıt bu cümlelerin söylenmesine sebep nedir? Sûfîler niçin böyle bir ifâde yolu seçmektedirler? Bilhassa **Fusûs**'ta örnekleri görülen bu ifâdeler hangi zarûretten ileri gelmektedir?

Elimizdeki **Fusûs Şerhi**'nden ve diğer sûfîlerin ifâdelerinden anlaşılan şudur ki, bu birbirine zıt cümleler bahsettikleri mevzûun, bu mevzûda ulaştıkları idrâkin -ki bu idrâke "keşf", "müşâhede" v.b. adlar vermektedirler- lisan ile ifâdesi, insanın tabîî muhâkeme ve mantık üslûbu ile mümkün olmamaktadır. "Keşf" ve "müşâhede" ile "akıl-ötesi"nde (mâverâe'l-akl) görülen ve idrâk edilen şeyleri alışılmış cümle yapıları ve kelimelerle dile getirmekte bir güçlüğün olduğu söylenmiştir. Fakat ifâdelerde görülen bu zıtlık, lafızlardaki bu tezad, acaba "hakîkat"te var mıdır? Bir şeyin birbirine "hakîkaten" zıt olabilmesi, bir tenâkuz meydana getirebilmesi ve netîcede iki zıt hükümden sâdece birinin doğru olabilmesi, birinin diğerini nakz edebilmesi, ancak iki şey aynı "plan"da ele alındığı takdirde mümkün olur. Bir misalle bunu şöyle anlatabiliriz: Bir yolda A yönünden B yönüne gitmekte olan bir araba ile, aynı yoldan, fakat B yönünden A yönüne yüksekten uçmakta olan bir kuşun çarpışması düşünülemez. Zîrâ gidiş yönleri zıt olmakla beraber, seyirlerin plân ve seviyeleri aynı değildir. Biraz ileride üzerinde bir kaç misalle duracağımız mutasavvıfların ifâdelerindeki bu zıtlıklar, dil mantığının verdiği "lafzî" zıtlıklar olup "hakîkî" yâni tam mânâsı ile her yönden, her vecihden, her bakımdan bir zıtlık değildir.

A. Avni Bey bu mes'eleyi Mukaddime'sinde "Ayniyyet ve Gayriyyet"[34] bahsinde ele almış, misallerle açıklamalar yapmış, şerh esnâsında da yeri geldikçe mes'eleyi tekrar işlemiştir.

Burada zıt yönlerde giden araba ve kuş misâlini vermekten maksadımız, "ayniyyet" ve "gayriyyet" bahsindeki ifâdelerde "mertebe" anlayışının mevcut olduğunu belirtmek içindir. Tasavvuf ehli gerek "vücûd" bahsinde gerekse diğer mevzûlarda, dâimâ bir "mertebe", "derece" veyâ "makam" îtibâriyle söz söylemekte, göz önünde bulundurduğu "mertebe"ye veyâ bizzat içinde bulunduğu "makām"a göre konuşmaktadır[35]. Farklı mertebe ve makamlardan söylenen sözler karşı

33. A. E. Afîfî, **A.g.e.**, s. 29-30.
34. Bkz. burada, s. 64-66.
35. "Tövbe nedir?" suâline Cüneyd Bağdâdî'nin (297/909) "Günâhını unutmandır"; diğer bir sûfînin ise "Günâhını unutmamandır" cevâbını vermesi (Bkz. Kuşeyrî; **A.g.e.**, s. 231 ve Dr. Selçuk Eraydın; **Tasavvuf ve Tarîkatler**, Mârifet Yay., İstanbul 1984, s. 76); "Halk vardır" demek "tefrika" kısmına girer. "Hak vardır" demek ise "cem'" hâlinin niteliğidir" (Bkz. Kuşeyrî, **A.g.e.**, s. 193); Bâyezîd Bistâmî (261/874) kendini görmeye gelen bir kimseye: "Kimi arıyorsun?" diye sorunca, adam: "Bâyezîd'i arıyorum" diye cevap verir. Kendinden geçmiş bir halde olan Bâyezîd adama der ki:

karşıya konulunca veyâ sözü söyleyen ikisini bir arada söyleyince bir zıtlık ortaya çıkmaktadır. Fakat bunlar bir şârih tarafından veyâ mânânın alâkalı olduğu "mertebe"yi bilen bir okuyucu tarafından "mertebe"sine nakledilince zıtlık ortadan kalkmaktadır. Bahsetiğimiz bu zıtlıklar mertebe ve makam belirten muhtelif terimlerle ifâde edilmektedir. Zâhir-bâtın, şerîat-hakîkat, fark-cem', sahv-sekr gibi. İbnü'l-Arabî'nin şu ifâdelerindeki "ben O ve O benim", "ben O ve O değilim"; "Hak halk, halk Hak'tır" "Hak halk değil ve halk da Hak değildir"[36] zıtlıkları gibi. Bu cümleler ve benzerlerinde görülen zıtlığın gerçek bir zıtlık olmadığı, fakat farklı "mertebe"lere göre söylenmiş olduğu şerh esnâsında yeri geldikçe açıklanmıştır. "Zâhir", "şerîat" veyâ "fark" denilen mertebelere göre "Hak halk değildir"; "bâtın", "hakîkat" veyâ "cem'" denilen mertebelere göre "halk Hak'tır". Yâni vahdet-i vücûd anlayışına göre, bu mertebeler bakımından, "halk"ın bâtını ve hakîkati Hak'tır. Mes'ele iki ayrı plandan, mertebeden veyâ makamdan ele alındığı için, hükümler arasındaki zıtlık her bakımdan, her yönden, her îtibarla değildir; sâdece "lafız" bakımındandır. Şu halde tam mânâsıyla zıt ve mütenâkız bir ifâdenin var olduğunu söyleyebilmek için, sözün aynı mertebeden söylenmiş olması lâzımdır.

Burada şu suâl hatıra gelebilir: Mâdemki iki ayrı mertebeden birbirine lafzan zıt hüküm vardır, insan bu hükümlerden hangisini tercih edecektir? Gerek **Fusûsu'l-Hikem** ve gerekse şerhteki ifâdelerden anlaşılan şudur ki, bu iki uçtan sâdece birini tercih yoktur. İnsan ikisini birlikte idrâk etmek, gerçekleştirmek ve yaşamak durumundadır; onun kemâli bundadır. Bir taraftan "hakîkat" mertebesine yükselip idrâk edecek ve bu mertebeyi bir "zevk", "hâl" ve "makam" hâline getirecek, diğer taraftan da "akıl" sâhibi bir mahlûk olduğu için de "zâhir", "şerîat" ve "fark" mertebesine göre, ulaşmış olduğu "ma'rifet" ile kul olmanın gereğini yerine getirecek, mükellef olduğu "amel"i işleyecektir. Elde edilen mârifetle amel, **Fusûsu'l-Hikem**'de bir başka mefhûm daha ortaya çıkarmaktadır ki, o da "hayret"tir[37]. Kemâle ermiş sûfînin idrâki varlık, kulluk v.s. gibi her konuda dâimi bir "hayret" içindedir.

"Bâyezîd kimdir? Nerede ikāmet eder? Ben de Bâyezîd'i arıyorum!" (Bkz. **A.g.e.**, s. 200-201); Cüneyd Bağdâdî'nin "Tevhîdin ilmi, tevhîdin vücûduna zıttır; vücûdu da ilmine zıttır" (Bkz. **A.g.e.**, s. 190); Ebû Hüseyn Nûrî (295/907)'nin "Rabbimi bulunca kalbimi kaybediyorum; kalbimi bulunca Rabbimi kaybediyorum" (Bkz. **A.g.e.**, s. 190) gibi cümlelerini bu mânâda anlıyabiliriz. "Tasavvuf"un tarîflerinin çokluğu da "makam" ve "hâl"e göre yapılmasından ileri gelmektedir diyebiliriz.

36. A. E. Affifi; **A.g.e.**, s. 29. (Afîfî bu cümleleri **Fusûs** ve **Fütûhât**'tan almıştır)
37. Bkz. burada, s. 298-301. A.E. Affifi; **A.g.e.**, s. 37, not 71: "Sûfîler sürekli bir 'şaşkınlık' (hayret) içindedirler".

Fransızcaya **Fusûs**'u tercüme eden Titus Burckhardt İbnü'l-Arabî'nin ifâdesindeki zıtlıklar ve "hayret" hakkında şöyle demektedir: "Şâyet İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde her hangi bir sistem varsa, bunun şu olduğunu söyliyebiliriz. Birbirine zıt ve birbirini tamamlayan terimlerin yer değiştirmesi... Metodlu bir şekilde pardoks'un böylece kullanılışı, tabîî olarak, muayyen bir mefhûm, isterseniz 'dogmatik' bir mefhûm diyelim, üzerinde zihnini tesbît etmeye mütemâyil olan okuyucunun zihninde hiç bir fâsılaya müsâade etmez. İşte bu metodun kullanılışı, okuyucuyu aklî ve mantıkî düzeni aşan şey karşısında, bizzat İbnü'l-Arabî'nin 'hayret' diye isimlendirdiği şeye doğru sürükler. İbnü'l-Arabî'ye göre bu hayret zihnen yakalanması mümkün olmayan bir noktanın etrâfında dâimî bir dâirevî hareket olmalıdır"[38].

Eser okunurken tâkipte güçlüğe sebep olan esas mes'elelerden biri budur. Bu birbirine zıt ifâdelerden yalnız biri, bilhassa "hakîkat" mertebesinden söylenilenler, zıtlığın diğer kanadından tecrîd edilip göz önüne alınırsa -veyâ okuyucu sâdece, içinde bulunduğu, "fark", "zâhir" ve "şerîat" mertebesine göre zıt gördüklerini bir araya getirirse-, târih boyunca aşırı muârızlarının yaptığı gibi, İbnü'l-Arabî ve benzeri ifâde kullanan sûfîler "tekfîr" edilme yoluna gidilmektedir. Bu zıt ifâdelerin diğer kanadı, yâni "zâhir" ve "şerîat" mertebesinden söyledikleri göz önüne alınarak İbnü'l-Arabî müdâfaa edilebilmektedir [39].

T. Burckhardt bu tezadlar ve birbiriyle "tutarsız" ve "bağlantısız" gibi görünen ifâdeleri şöyle yorumlamaktadır: "... Kalbî keşf (inspiration intellectuelle) biri diğerine bağlı pek çok hakîkati hatırlattığı için, istidlâle dayanan aklî düşünce gibi dar bir kap üzerinde bir çeşit tazyîk ifâ eder. Böylece aklın ufkî-âfâkî sürekliliğini kırmaya yönelmiş olur. (...)

---

38. Titus Burckhardt (Müslüman adı, İbrâhîm) **La Sagesse des Prophètes**, Albin Michel, Paris 1955, İntroduction, s. 10.
39. Dr. Mustafa Kara; **İbn Teymiye'ye Göre İbn Arabî** (Uludağ Üniv. İlâhiyat Fak., Bursa 1983) adlı doktora tezinde (s. 69) İbnü'l-Arabî'nin "Hak Hak'tır, insan da insan" (**Fütûhât** III, 164-165), "Hakk'ın sıfatı ile abdin sıfatı aslâ bir yerde bir araya gelemez" (**Fütûhât** IV, 220), "Allah ile âlem arasında hiç bir münâsebet yoktur, Sâni' ile masnû' arasında münâsebet olmadığı gibi" (**Fütûhât** II, 21), "Rab kul olamaz, kul da Rab; çünkü o nefsi îtibâriyle kuldur. Kul Hakk'ın sıfatı ile, Hak da kulun sıfatı ile muttasıf olamaz" (**Fütûhât** II, 219) cümlelerine dikkat çekerek İbnü'l-Arabî "Hâlık ile mahlûk arasında bâzan fark olmadığını söylerken, bâzan da bu iki varlık arasında hiç bir münâsebetin bulunmadığını ifâde etmektedir. Bu tezâdın sebepleri nelerdir? Bunun üzerine eğilmek gerekmektedir. Çünkü bu değişik ifâdelerle netîceye gitmek mümkün olamamaktadır. Onun muhâlifleri bir bölümünü, muakkıbleri ise diğer bölümünü alarak netîceye gitmek istemektedirler" demekte ve bu birbirine zıt hükümlerin sebebinin araştırılması gerektiğine işâret etmektedir. Kanâatimizce bu zıtlıkların çözümü yukarıda kısaca temâs ettiğimiz "mertebe" ve "makam" anlayışında bulunabilir.

Müşâhedeye dayanan ifâdenin iç bütünlüğü, aklî muhâkeme ile hiç ölçülemiyecek derecede, mânâ ile dopdolu formüller vücûda getirir. Bu ise, diğer taraftan, belirli ve tutarlı bir sistemin kurulmasına mânî olacaktır. Zâten böyle bir sistem, ilâhî hakîkatin bir vechesini bile inceleyebilmek için, çok sınırlı bir şey durumunda kalırdı. İbnü'l-Arabî'nin ifâdesi 'öz'e yöneldiği nisbette kopuk kopuk olmaktadır"[40]. Öyle anlaşılmaktadır ki, "aklı aşan"ın dil ile ifâdesinde ortaya çıkan bu zıtlıklar, "tutarsız" görünüşler aklî bir sistem ve bütünlükten uzaklaşma netîcesini vermekte, fakat zarûrî ve kaçınılmaz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu zıt ifâdelerin mevcûdiyeti şöyle bir suâl hatıra getirebilir: Acaba gerçekten biri "bâtın", diğeri de "zâhir"; veyâ başka bir tâbir ile "hakîkat" ve "şerîat" diye iki ayrı mertebe, iki uç, iki kutup var mıdır?

Önce şu noktaya dikkat edilmesi gerekmektedir: İçinde yaşadığımız kâinâtta, insan bünyesinde, Kur'ân-ı Kerîm'de ve Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinde zıtlıklar vardır. Bilindiği gibi, esmâ-i hüsnâda Allah, Celîl-Cemîl, Evvel-Âhir, Zâhir-Bâtın, Hâdî-Mudill ve Muhyî-Mümît gibi zıt isimlerle tavsîf edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu zıt isimlerin bir kısmı mevcuttur. Ayrıca îtikad mezheblerinin kendi kanâatlerine delil olarak gösterdiği âyetler göz önüne alınacak olursa, Cebriyye yâni "Kulun fiilinin yaratıcısı Allah'dır"; Kaderiyye "Kul kendi fiilinin yaratıcısıdır" gibi birbirine zıt iki akîdeye mesned olabilecek âyetler vardır. Ehl-i sünnet kelâmcıları ise birbirine zıt görünen âyetleri, başka âyetleri de göz önüne alıp akıl planında zıtları te'lîf ederek orta bir yol bulmuşlardır. Tabîatta ve insan vücûdunda ise zıtlıklardan bir âhenk ve dengenin çıktığını görmekteyiz.

Fusûs ve şerhinde görüleceği üzere, herşeyde var olan bu zıtlıkların menşei Allah'ın isimlerinin birbirine zıt olmasıdır. Allah "ism-i câmi'"inde ise zıtlıklar ortadan kalkar. Mevlânâ'nın ifâdesiyle "Renkler renksizliğe ulaşınca bütün tezadlar, zıtlıklar ve kavgalar yok olur"[41]. Mâdemki esmâ-i hüsnâdaki zıt isimler, esmânın mazharları olan bu varlık âlemindeki zıtlıkların hakîkî sebebidir, şu halde bu zıtlıklar zuhûrun en aşağı mertebesi olan "şehâdet âlemi"nde tam mânâsıyla mevcut olacaktır. "Ahadiyyet" ve "vâhidiyyet" mertebesinde ise bu zıtlıklardan eser yoktur. Öyleyse zıtlıklar, tasavvuf ehline göre, "şehâdet" mertebesinde kalınarak çözülemez; ancak daha yukarı mertebelere çıkmak ve netîcede "zât-ı sırf"

40. Titus Burckhardt; **A.g.e.**, İntroduction, s. 11.
41. Bkz. A. Avni Konuk; **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, Sâlih Fassı, s. 27; (C. II, s. 350).

dedikleri "ahadiyyet" mertebesine yükselmek sûretiyle bir çözüme kavuşturulabilir.

Böylece "şehâdet" ve "zâhir" plânında çözülemez görünen ihtilâflar, tezadlar ve zıtlıklar, ancak yüksek mertebeden, "hakîkat" hattâ "hâkîkatlerin hakîkati" denilen mertebeden bakmakla çözülebilir. Bu ihtilaflar ister "şerîat"ın ilâhî ifâdesi olan Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini anlamak husûsunda olsun, ister insan ve görünen varlık âlemi ile alâkalı hususlarda olsun, mutasavvıflara göre, mes'elelerin aslını ve hakîkatini anlamak, bütün mertebelerin menşei olan en yüksek mertebeden bakabilmek seviyesine yükselmekle gerçekleşebilir. Gerçi yukarıda temâs ettiğimiz gibi, yüksek mertebeden söylenilen "hakîkat" yaşadığımız âlemdeki aklî idrâke zıt görünecektir. Fakat "hakîkat"e erdikten sonra bu varlık âlemindeki idrâke geri dönen sûfî, hakîkati bulmanın verdiği bir "zevk" ve elde ettiği bir "mârifet" ve nihâyette vâsıl olduğu "cem'u'l-cem" denilen zıtları birleştiren makamda, şehâdet âleminin kāidelerine uyarak, fakat gönlünde, gönül gözüyle kurduğu bir "sentez" ile yaşayacaktır.

Tasavvufta, bilhassa **Fusûsu'l-Hikem**'deki bahislerin mertebe anlayışıyla çok sıkı irtibâtı dolayısıyla, şârih A. Avni Bey "Mukaddime"sinde merâtib bahsini genişçe ele almış, şerh esnâsında da sık sık bu bahsi hatırlatmış ve diğer mevzû, mes'ele ve zâhirde görülen tezadları bu mertebe anlayışıyla îzâh etmiştir. **Fusûs**'un ve şerhinin en azından zihnen tâkîbi için "mertebeler" dikkatle incelenmeli ve husûsiyetleri iyi bilinmelidir. Kullanılan terimlerin çokluğu ilk bakışta içinden çıkılmaz bir durum arz ediyor gibi ise de, bahisler ilerledikçe bu terimler daha iyi kavranmakta ve anlaşılmaktadır.

Varlık Mertebeleri (Merâtib-i Vücûd)

A. Avni Bey "Mukaddime"de vücûd mertebelerinden oldukça geniş bir sûrette bahsediyorsa da, burada bir kaç noktaya temas etmenin faydalı olacağını sanıyoruz. Vahdet-i vücûd doktrini ile de doğrudan alâkalı olan bu konunun şerhte, **Fusûs**'un anlaşılması bakımından, mühim bir yer işgâl ettiği görülmektedir.

a) Vücûd birdir, o da Hakk'ın vücûdudur[42]. "Vücûd"un her bir mertebesinde bâtın, zâhir ve sârî olan da Hakk'ın vücûdudur. Vahdet-i vücûd ile alâkalı bu fikri biraz sonra tekrar ele alacağız.

42. Bkz. burada, 21 276, 294. Ayrıca bkz. Abdülgânî en-Nâblusî; **el-Kavlü'l-Metîn fi Beyâni Tevhîdi'l-Ârifîn**, Kâhire (Târihsiz), s. 5. Bu eser Cemâleddîn Muhhammed b. Fazlullah el-Hindî'nin (ö. 1029/1619) **et-Tuhfetü'l-Mürsele İle'n-Nebî** adlı eserinin şerhidir. Yazarı ve şerhleri hakkında bkz. Dr. Mustafa Tahralı; **Ahmad ar-Rifâî, Sa Vie. Son Oeuvre et Sa Tarîqa** (Doktora tezi, Paris 1973), s. 355. İsmâîl

b) "Vücûd"un mertebeleri pek çoktur. Ancak bu mertebeler ana hatlarıyla dört, beş, yedi v.s. gibi birbirinden ayrı mertebelere tasnîf edilmiştir. Fakat bu tasnifler, şârihin dediği gibi "i'tibârâttan olup mahall-i kıyl ü kāl değildir"[43].

Dörtlü tasnîfe göre vücûdun mertebeleri: 1. Lâhût, zât; 2. Ceberût, sıfatlar ve ilâhî isimler; 3. Melekût, rûhlar ve misâl; 4. Nâsût ve şehâdet âlemlerine ayrılmıştır.

"Hazarât-ı hamse" denilen beşli tasnifte ise yukarıdaki tasniften biraz farklı olarak Melekût âlemi iki mertebe olarak kabûl edilmiştir. Böylece vücûd 1. Zât-ı sırf, lâ-taayyün, ahadiyyet; 2. Vâhidiyyet; 3. Ervâh; 4. Misâl; 5. Şehâdet ve insân-ı kâmil mertebelerine ayrılmıştır.

Yedili tasnifte ise, hazarât-ı hamsenin ikinci mertebesi olan "vâhidiyyet" mertebesi "vahdet" ve "vâhidiyyet" diye iki ayrı mertebe; beşinci hazret de yine "şehâdet" ve "insân-ı kâmil" diye iki ayrı mertebe olarak îtibâr edilmiş, böylece mertebe sayısı yedi kabûl edilmiştir. 1. Lâ-taayyün, ahadiyyet, zât-ı sırf; 2. Vahdet, hakîkat-i muhammediyye; 3. Vâhidiyyet, hakîkat-i insâniyye, a'yân-ı sâbite; 4. Rûhlar; 5. Misâl; 6. Şehâdet âlemi; 7. İnsanı kâmil[44].

Şerh okunurken karşılaşılan güçlüklerden birisi de, bu mertebelerin bir çok isimlerle adlandırılması yanında, alâkalı bahislerin açıklanmasında, şârihin Mukaddime'de esas aldığı yedili tasnîfi her yerde kullanmayıp dörtlü ve beşli tasniflere göre de şerhler yapması ve benzer terimlerin birbirine karışmasıdır. Fakat bu güçlük sâdece ıstılahların iyi anlaşılması ile alâkalı olup mevzûun esâsını kavramaya mânî değildir. Dörtlü, beşli ve yedili tasniflerde değişik olan noktalara dikkat edilince bu güçlük halledilebilecektir.

c) Mertebeler bahsinde bilhassa şu noktaya dikkat etmek gerekmektedir: Yedili tasnîfe göre, "Allah" mefhûmu üç, beşli ve dörtlü tasnîfe göre iki mertebede mütâlaa edilmiştir. "Allah" mefhûmu ile alâkalı bu iki veyâ üç mertebe, âyet-i kerîmelerin yorumundan ileri gelmektedir ki,

---

Fennî; **Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddîn Arabî** (İstanbul 1928) adlı eserinde **et-Tuhfe**'nin vücûd mertebeleri ile alâkalı kısmını şerhetmiştir; bkz. s. 15-20. Ayrıca **Maddiyyûn Mezhebinin İzmihlâli** (İstanbul 1928) adlı eserinde de bu risâlenin tamâmının tercümesini vermiştir; bkz. s. 259-269. Şeyh Mehmed Elif Efendi de aynı risâleyi **el-Kelimât el-Mücmele fî Şerhi et-Tuhfe el-Mürsele** (İstanbul 1342) adıyla türkçe şerh etmiştir.

43. Bkz. burada, s. 67.

44. Yedili tasnîfi ilk defa topluca ele alan mutasavvıfın **et-Tuhfetü'l-Mürsele** müellifinin olduğunu zannediyoruz. Bu risâlenin şerhleri hakkında bkz. yukarıda not 42. Abdülkerim Cîlî ise **Merâtibü'l-Vücûd** adlı risâlesinde kırk mertebe vermiştir. (Bkz. Mektebetü'l-Cendî, Kāhire, tarihsiz, s. 12-42).

şârih tarafından yeri geldikçe gerek "Mukaddime"de ve gerekse şerhte açıklanmıştır.

"Allah" isminin Kur'ân-ı Kerîm'de "zât", "ulûhiyet" ve "rubûbiyet" mânâlarında kullanılışına dikkat eden mutasavvıflar, kelâmcılar arasında mevzû edilen "zât" ve "sıfatlar" tefrîkini mertebe anlayışıyla ele almakta, mevzû ile irtibatlı bütün mes'eleleri de öylece incelemektedirler. Allah mefhûmunun, yedili tasnîfte üç mertebe îtibâr edilmesi bâzı konuların anlaşılmasına daha bir açıklık getirmektedir.

Tasavvuf ehlinin "zâhir ulemâsı" dediği kelâmcı ve din âlimlerinin İbnü'l-Arabî ve diğer sûfîlerin "Allah" hakkındaki söz ve görüşlerine yönelttikleri tenkitlerin, Hakk'a âit bu iki veyâ üç mertebenin göz önünde bulundurulmamasından ileri geldiği söylenebilir. "Zât-ı mutlak", "lâ-taayyün" v.b. tâbirlerle ifâde edilen en yüksek mertebe, Allah'ın zâtına âit olup "âlemlerden münezzeh, mukaddes ve müteâl Allah'ı" ifâde ettiği hatırda tutulup, ikinci ve üçüncü mertebelerde zikredilen, yine Allah mefhûmu ile alâkalı görüşler, "mutlak ve âlemlerden müstağnî olan Allah" mefhûmuna nisbetle tenkit edilmemeli, mertebeler içindeki yerine göre anlaşılmalıdır. "Taayyün-i evvel" denilen ikinci mertebede "Allah" mefhûmu bütün ilâhî sıfat ve isimleri toplayan bir "ism-i câmi'" olarak kabûl edilmiştir ki, buna "ulûhiyet" mertebesi de demektedirler. Üçüncü mertebe olan "taayyün-i sânî", bütün ilâhî isim ve sıfatların birbirinden ayrılmış olduğu "rubûbiyet" mertebesi olarak itibâr edilmiştir.

Allah isminin üç mertebede mütâlaa edilmesi, mevzû ile alâkalı âyetlerin bu mertebelere göre tefsîr edilmesi ve bu mertebelerle ilgili muhtelif mes'elelerin de bu anlayışla halledilmesi, önümüze bir takım yeni ve farklı fikirlerin gelmesi netîcesini vermektedir. Bu mertebe anlayışının ortaya çıkış sebebi, sûfîlerin "Allah'a vusûl" dedikleri netîceye, varlık mertebelerinin "iniş" sırasını, mânevî bir terakkî ile, "yükseliş" (urûc) sûretiyle kat' etmeleri, bu seyri "hâl" ve "zevk" olarak yaşamaları ve böylece husûsî bir "mârifet" elde etmelerinden ileri geldiği şeklinde açıklanmaktadır. Başka bir ifâdeyle, sûfîler bilgilerini "urûc"ları esnâsında "keşf" ve "müşâhede" yoluyla idrâk ettiklerini, bu görüşleri sırf istidlâl yoluyla elde etmediklerini söylemektedirler.

Âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerin böyle bir urûc sonunda keşf ve müşâhede yoluyla sûfîler tarafından tefsîr, şerh ve tasnîf edilmesi, tefsîr ilminde "işârî tefsîr" denilen, aklî ve nazarî tefsîr ve şerhlerden farklı bir anlayış ve tavır ortaya çıkarmış olmaktadır ki, bu görüşlerin anlaşılması da mensuplarının koyduğu usûl ve ıstılahlar çerçevesinde mümkün olabilecektir. Yazımızın baş taraflarında, İbnü'l-Arabî'nin "ilâhî şerîatlerin dili" hakkındaki umûmî görüşüne kısaca temas ettiğimiz için burada bu bahsi daha fazla uzatmak istemiyoruz.

Vahdet-i vücûd

Varlık mertebeleriyle doğrudan doğruya alakalı temel fikir, yukarıda belirttiğimiz gibi, vahdet-i vücûd inanç ve anlayışıdır. Önce vahdet-i vücûd terimi hakkında bir kaç noktaya işâret etmek faydalı olacaktır kanâatindeyiz.

a) "Vahdet-i vücûd" tâbîri İbnü'l-Arabî tarafından kullanılmamıştır.[45] İbnü'l-Arabî'nin eserlerini tarayarak bir çalışma yapan Dr. Suâd Hakîm, bu terimin onun kullandığı ıstılahlar arasında mevcûd olmadığını ifâde etmekte[46] ve şöyle demektedir: "Vahdet-i vücûd tâbîrini İbnü'l-Arabîyi inceleyenler îcâd etmiştir; daha doğrusu bu kimseler onu vahdet-i vücûda kāil olanlar zümresinde tasnîf etmişlerdir. (...) Araştırma ve inceleme yapanlar, netîcede İbnü'l-Arabî'nin 'Vücûdun hepsi birdir', 'Orada ancak Allah vardır' ve 'Vücûdda ancak Allah vardır' gibi cümlelerinden hareketle vahdet-i vücûd ashâbından olduğuna istidlâl etmişlerdir"[47]. Dr. Suâd Hakîm bu tâbîri ilk defa kullanan kimsenin muhtemelen İbn Teymiye (728/1328) olabileceğini[48], Michel Chodkiewicz ise ilk defa olarak Sadreddîn Konevî'nin (673/1274) **Miftâhu'l-Gayb** adlı eserinde kullanmış olduğunu ve "şeyhinin doktrinine şüphesiz zarûrî olan felsefî bir ifâde verdiğini, fakat bu sistemciliğin pek çok yanlış anlamalar ortaya çıkardığını"[49] söylemektedir.

Sadreddîn Konevî İbnü'l-Arabî'nin talebesi olduğu ve İbn Teymiye'den kırk beş sene önce vefât ettiği düşünülürse, bu tâbîri yazılı metinlerde ilk defa Konevî'nin kullandığını kabûl etmemiz gerekir. Konevî'nin **Miftâhu'l-Gayb**[50] adlı eserine baktığımızda, eserin 12b ve 13a yapraklarında "ke-vahdeti'l-vücûd" (vahdet-i vücûd gibi) ve "min haysü vahdeti vücûdihi" (vücûdunun vahdeti bakımından) ibârelerini görmekteyiz. Yukarıda adı geçen iki araştırmadan önce, 1967 senelerinde Prof.Dr. Nihat Keklik Konevî hakkındaki çalışmasında "vahdet-i vücûd"

---

45. **Fusûsu'l-Hikem**'in tercümesi'nde (s. 155) Nuri Gençosman "vücûdun birliğine inananlar" şeklinde bir ifâde kullanmış ise de, ibârenin aslı "keşf ve vücûd ehli" şeklindedir. A. Avni Bey "ehl-i keşf ve vücûd" diye tercüme etmiş, şerhinde ise "vahdet-i vücûd" anlayışına temâs etmekle berâber, bu tâbîri kullanmayıp "tevhîd-i sırf" tâbîrini kullanmıştır. Bkz. Hûd Fassı, s. 20, (C. II, s. 284).
46. Dr. Suâd Hakîm; **A.g.e.**, s. 1154 n. 1.
47. **A.g.e.**, s. 1145.
48. **A.g.e.**, s. 1154 n. 2.
49. Michel Chodkiewicz; **Epitre sur l'Unicité Absolue**, Les Deux Océans, Paris 1982, s. 25, not 25.
50. Sadreddîn Konevî; **Miftâhu Cem'i'l-Gayb** (Süleymâniye Ktp., Ayasofya 1930).

terimine Konevî'nin eserlerinde rastlamış ve bu mutasavvıfın düşüncelerini incelerken kullanmıştır[51]. Onun vücûd anlayışından bahsederken şöyle demektedir: "...Metafizik bakımdan ise -bir çok dallara ve kategorilere ayrılmasına rağmen- vücûdun tek oluşu üzerinde ısrâr edilir. Şüphesiz ki, bu sûretle Tanrı ile kâinât 'düalizm'inden kaçınarak, her ikisinin de tek ve aynı şey oluşunu îmâ eden bu nazariye 'vahdet-i vücûd' nazariyesinin tohumlarını şimdiden içinde saklamaktadır"[52]. Bu ifâdeden Konevî'nin "vahdet-i vücûd" tâbîrini kullandığını, bununla kastedilen mânânın onun eserinde mevcut olduğunu, fakat terim üzerine pek belirgin bir şekilde durulmadığını anlamaktayız. Bir başka yerde ise "İzâfetler ve nisbetler, Varlık-Birliği (vahdet-i vücûd)'nin veyâ her nevi kesretin (çokluk) kaynağını teşkîl etmektedir" demekte ve bu fikir için Konevî'nin **en-Nefehâtü'l-İlâhiyye** isimli eserine atıfta bulunmaktadır[53].

Netîce olarak şunu söyleyebiliriz ki, "vahdet-i vücûd" terimi, araştırmaların bugünkü durumuna göre, ilk defa Konevî'nin eserlerinde ve onun yaşadığı devirde ve kendisiyle Mısır'da görüşmüş olan İbn Seb'în'in (669/1270) eserlerinde[54] kullanılmaya başlanmıştır. Bu durumda İbn Teymiye, tâbîri îcâd eden olmayıp, tâbîrin yaygınlaşmaya başladığı bir zamanda, karşı çıktığı mutasavvıfların görüşlerinden biri olarak bu terimi kullanmış görünmektedir.

b) Şu da bir gerçek ki, her ne kadar tâbîrini kullanmasa bile, İbnü'l-Arabî vahdet-i vücûd doktrininin esas temsilcilerinden biri ve en başta geleni olarak bilinmektedir. Aynı şekilde Hz. Mevlânâ'nın **Mesnevî**'sinde bu tâbir mevcut olmamakla berâber bu görüşü aksettiren en güzel eserlerden biridir. İbnü'l-Arabî'den önce yaşayan, meselâ Bâyezîd Bistâmî (261/874), Hallâc (320/922), Cüneyd Bağdâdî (297/909) ve Gazzâlî[55] (505/1111) gibi mutasavvıfların söz ve eserlerinde de bu terimi görememekteyiz. İlk büyük tarîkatlerin kurucusu Abdülkâdir Geylânî (561/1166), Ahmed Yesevî (562/1167) ve Ahmed er-Rifâî (578/1182) gibi sûfîlerin eserlerinde de durum aynıdır. İbn Atâullah el-İskenderî'nin

---

51. Doç.Dr. Nihat Keklik; **A.g.e.**, s. 86, 124, 151.
52. **A.g.e.**, s. 86.
53. **A.g.e.**, s. 124 ve not 500. "Vahdet-i vücûd" teriminin ortaya çıkışı ve ilk defa bu terimi kullananlar hakkında ayrıca bkz. Dr. Bakrî Aladdin; **Abdulganî en-Nâblusî** (1143/1731), **Oeuvre, Vie et Doctrine** (Doktora tezi, Paris 1985), c. II, s. 140-146.
54. Michel Chodkiewicz; **A.g.e.**, s. 36 n. 53.
55. Dr. Mehmet Demirci; **Gazzâlî'ye Göre Tasavvuf** adlı doktora tezinde (Dokuzeylül Üniv. İlâhiyat Fak., İzmir 1984), Gazzâlî'de vahdet-i vücûd terimi mevcûd olmamakla berâber, onun ifâdelerinin vahdet-i vücûd mânâsı içinde anlaşılabileceğini belirtmektedir bkz. s. 42-46. Ayrıca bkz. Dr. Mustafa Kara; **Tasavvuf ve Tarîkatlar Târihi**, Dergâh Yay. İstanbul 1985, s. 321-322, 325.

(709/1309) eserlerinde de bu tâbire rastlanmamaktadır[56]. Öyle anlaşılmaktadır ki, terimin mevcûdiyetiyle terimden kasdedilen mânânın mevcûdiyeti birlikte görünmemektedir. Bununla berâber kendinden önceki ve sonraki büyük sûfîler gibi terimi kullanmayan İbnü'l-Arabî'ye "vahdet-i vücûd"cu, vahdet-i vücûd fikrini ortaya atan gibi sıfatlar verilmekte, aynı şekilde bu anlayışı ifâde eden, fakat bu terimi kullanmayan İbnü'l-Arabî'den önceki ve sonraki sûfîler için vahdet-i vücûdcu değildi denilmektedir. Terim ve bu terim ile kasdedilen mânâ arasındaki münâsebetin tefrîk edilmemesinden ileri geldiğini tahmîn ettiğimiz bu karışıklık, üzerinde durulmaya ve incelenmeye değer bir mes'ele olarak görünmektedir. Kanâatimizce bu mes'elenin araştırılmasına aşağıda kısaca ele alacağımız "tevhîd"[57] mefhûmu ve bunun yorumlarına dikkat ederek başlamalıdır.

Bilindiği gibi, İslâm dîninin ve daha önce gelmiş olan dinlerin aslı ve esâsı tevhîddir. İslâm ilimleri ve hattâ san'atları da tevhîd ana fikri etrâfında örülmüş ve teşekkül etmiştir. Meselâ Kelâm ilminin isimlerinden biri de "tevhîd ilmi"dir. İlk mutasavvıflardan îtibâren bütün büyük mutasavvıfların eserlerinde, şiirlerinde ve kendilerinden nakledilen sözlerde dikkati çeken ana fikir de tevhîddir. Tasavvufta, sâliklerin seyr ü sülûkleri esnâsında defâlarca tekrar ettikleri de "kelime-i tevhîd"dir. Tasavvuf ilminin hem hareket hem de vusûl noktasını kelime-i tevhîd olarak anlamak, tasavvuf ilmini "tasavvufî metod ve terbiye sistemi içinde bir tevhîd ilmi"[58] olarak târif etmek mümkün görünmektedir.

---

56. Ebû'l-Vefâ el-Ganîmî et-Teftâzânî; **İbn Atâullâh es-Sikenderî ve Tasavvufuhû** (2. baskı, Kâhire 1969) adlı eserinde Ebû'l-Hasan eş-Şâzelî (656/1258), Ebû'l-Abbâs el-Mursî ve İbn Atâullâh'ın eserlerinde 'vahdet-i vücûd" tâbirine rastlamadığı için bu mutasavvıfların "vahdet-i vücûdâ kâil olmadıklarını" söylemekte (s. 51, 64) ve İbn Atâullâh'ın görüşünü "şuhûdu'l-ahadiyye fi'l-vücûd" (vücûdda ahadiyyetin şuhûdu) tâbîriyle değerlendirmektedir (s. 5, 122, 320). Fakat "vahdetü'l-vücûd" terimi yanında parantez içinde (panthéism) kelimesini yazarak (s. 308, 310) ikisini eş mânâda anladığını göstermektedir ki bu iki doktrin arasında fark olduğunu birazdan ayrıca ele alacağız.
57. Dr. Suâd Hakîm "İbn Arabî'nin tevhîd anlayışı ve görüşü vahdet-i vücûdun anahtarıdır" demektedir. Bkz. **A.g.e.**, s. 1149. Dr. Mustafa kara vahdet-i vücûdu tevhîd çeşitleri içinde vermekte ve vahdet-i vücûd hakkında "sâdece Allah vardır, O'nun dışında bir varlık yoktur esâsına dayanan bir tevhîd çeşididir" demektedir. Bkz. **A.g.e.**, s. 319. Ayrıca bkz., Mehmet Demirci, "Tevhidden Vahdet-i Vücûda" Kubbealtı Akademi Mecmûası, Ocâk 1982, s. 23-32.
58. Tevhîd ile alâkalı sûfîlerin sözleri için bkz.: Kuşeyrî; **Risâle**, s. 473-477; Tasavvufta tevhîd ile ilgili görüşler için bkz.: Lütfi Baykal; **Bursevî ve Mısrî'nin Risâlelerinde Yer Alan Vahdâniyet Anlayışı** (M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 1985) Bursevî'nin **Şerh-i Kelime-i Tevhîd Risâlesi** (s. 80-94) ve Niyâzî Mısrî'nin **Risâle-i Tevhîd**'i (s. 95-103).

Mutasavvıflara göre, şerh esnâsında görüleceği üzere, tevhîd Cenâb-ı Hakk'ın "Ma'bûd", "fâil" ve "vücûd" olarak tevhîd edilmesiyle gerçekleşebilir. Allah'ın yegâne "Ma'bûd" olduğunda bütün müslim ve mü'minler aynı îman ve kanâati paylaşırlar. Allah'ın "fâil" olarak tevhîdinde farklı ifâdeler ileri sürülse bile, "kulun fiilleri" hakkındaki görüşlere dikkat edilirse, bâzı ifâde nüansları ortaya çıkmakla berâber, "kulun işlediğinden mes'ûl olduğu" belirtildikten sonra, netîcede "hakîkî fâil"in Allah olduğu söylenir. Çünkü mahlûkun irâde ve kudreti hiç bir zaman Hakk'ın irâde ve kudretini ne tahdîd edebilir, ne de ona karşı koyabilir.

Hakk'ın "Vücûd" îtibâriyle tevhîdi, esâsında birinci ve ikinci derecedeki tevhîdlerin tabîî netîcesi[59] ise de, mes'elenin pek çok incelikler ve bâzı ifâde güçlükleri ihtivâ etmesi sebebiyle, ulemâ tarafından üzerinde durulmadığı gibi, mutasavvıflardan da sâdece "havâss" zümresi bu fikri işlemiştir[60]. "Ma'bûd" ve "fâil" olarak "bir" olan Hakkın, bir "vücûd" sâhibi olmadığı düşünülemiyeceğine göre, sâhib olduğu bu "vücûd" bakımındanda "bir" olması gerekir ki, "kelime-i tevhîd"deki "ilâh" kelimesinin "ma'bûd, fâil ve mevcûd" mefhûmlarıyla açıklanması ve bunların "lâ" ile nefy edilerek sâdece Allâh'ın isbât edilmesi bu zümrenin tevhîd anlayışını göstermektedir. Kelime-i tevhîdin "vücûd" yönünden de idrâk edilmesine mânevî bir terakkî ve "urûc" netîcesinde "keşfen" vâsıl olan, bunu "müşâhede" ile bilen sûfîlerin havâs zümresi, tevhîdin her üç mertebesinin de, kul üzerinde "zevk" ve "hâl" olarak gerçekleşmesini istemişlerdir. Bu sûfîler Hakk'ın vücûd bakımından tevhîdi ile alâkalı söz ve yazılarında, umûmiyetle işâret, îmâ, remz ve mecâzî ifâde yolunu seçmişlerdir. Onlara göre tevhîdin her mertebesi, esâsında sâdece nazarî ve aklî bir idrâk değil, mü'minin "kalben" idrâk etmesi, "hâl" ve "zevk" olarak yaşaması gereken "kalbî tasdîk"tir.

Vücûd bakımından tevhîdde halledilmesi gereken mes'ele, "Hakk'ın vücûdu" ile "mahlûkun vücûdu" arasındaki irtibâtı belirliyebilmektir. Bu irtibât **Fusûsu'l-Hikem** ve şerhinde muhtelif yönlerden ele alınmaktadır. **Fusûs**'un bu konudaki husûsiyeti, her bir peygambere ayrılan bölümde, hemen hemen bütün mevzûların "vahdet-i vücûd" terimi kullanılmaksızın, "vücûdun birliği" yönünden işlenmesidir. Onun için diyebiliriz ki, İbnü'l-

59. Bkz. Martin Lings; **Qu'est-ce que le Soufisme**, Ed. du Seuil, Paris 1977, s. 82.
60. Dr. Suâd Hakîm, "İbn Arabî'nin tevhîd anlayışı ve görüşü vahdet-i vücûdun anahtarıdır. Eğer varlığı mümkün olan, bir an bile müstakıl olabilse, bu anda Hâlık'tan, yâni Hak'tan müstağnî olur ve bu istiğnâ dolayısıyla ulûhiyette ortak olurdu. Şu halde İbn Arabî'ye göre Allah'ı ulûhiyette tevhîd "vücûdda tevhîd"i gerektirir" demekte, vahdet-i vücûd anlayışıyla Hakk'ın vücûd bakımından tevhîdi arasındaki irtibâtı belirtmektedirler. **A.g.e.**, s. 1149.

Arabî'nin bu eserinde getirdiği şey, ele aldığı bütün mevzûları vahdet-i vücûd doktrini bakımından incelemesi ve bu yönde yorumlaması ve değerlendirmesidir. Yoksa, yukarıda belirttiğimiz gibi bu mânâya ilk defa temâs eden mutasavvıf olmasında değildir. **Mesnevî**'de de bu mânâ yönünden pek çok bahsin işlendiği ve bir çok beytin söylendiği görülmektedir. Fakat her beyit münhasıran bu idrâk mertebesine tahsîs edilmemiş, bir sâlikin terbiyesi göz önüne alınarak, muhtelif derecelerden ifâde ve yorumlara yer verilmiştir. Bu yönüyle **Mesnevî** hem avâma, hem sâliklere, hem de "havâss"a hitâp eden bir eserdir diyebiliriz. **Fusûs** ise "havâss"a, hattâ bâzı yerlerinde sâdece "havâssü'l-havâss"a hitap eden, orta derecelerdeki tasavvuf ehlinin de güç idrâk edecekleri, "metafizik" ifâde ve mânâ incelikleri taşıyan bir eser olarak görünmektedir[61].

"Hakk'ın vücûdu ile "mahlûkun vücûdu" arasındaki irtibât ve münâsebete gelince, önce şu noktayı göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Eğer iki ayrı müstakıl vücûd, yâni biri Hakk'ın ve biri mahlûkun olmak üzere iki vücûd olsaydı, nasıl ki iki "ma'bûd" ve "iki fâil" mevcûd olması hâlinde "şirk", yâni ortaklık ortaya çıkarsa, "vücûd" denilen küllî mefhumda da ortaklık, şirk olması îcâb ederdi. Şunun için ki, şârihin "Mukaddime"de "Vücûd" bahsinde belirttiği gibi[62], bu iki vücûdun birbirinden ayrıldığı bir hudud lazımdır. Bu hudûd çizildiği ve "vücûd"un şu kısmı Hakk'a ve şu kısmı da mahlûka âittir denildiğinde, Hakk'ın "her şeyi muhît" ve sonsuz olması gereken vücûduna hudud çizilmiş, vücûdunun hudûdu belirlenmiş olacaktır. Bu ise "Sonsuz" olan Hakk'ın vücûdunu takyîd etmek demek olur. Onun vücûdu "mukayyed" değil, "mutlak" olmak gerekir. Onun vücûdu hiçbir şekilde mukayyed olmaksızın her şeyden münezzeh olmakla berâber "her yerde hâzır ve nâzır"dır. Hiç bir şey onun Sonsuz varlığını tahdîd edemez. Onun her şeyi ihâtası hem sıfatları ve hem de vücûdu iledir.

Daha önce de işâret ettiğimiz gibi, şerh esnâsında bir çok kere belirtildiği üzere, tasavvuf ehli "vücûdun birliği"ne istidlâl, yâni akıl yürütme ve muhâkeme yoluyla değil, kelime-i tevhîd zikri ve mevzû ile alâkalı âyetler üzerinde mânevî tefekkür ve uzun yıllarını verdikleri seyr ü sülûk netîcesinde bir "keşf" ve "müşâhede" yoluyla ulaşmışlardır. Akıl yürütmek sûretiyle sonradan "varlığın birliği"ni anlatışların mevcûdiyeti, yâni vahdet-i vücûd doktrininin aklî kalıplarla ifâde edilmesi -ki bu tam ve doğru bir şekilde her zaman mümkün olmamaktadır- sûfîlerin de bu görüşe aklî bir muhâkeme netîcesinde ulaştıklarını kanâatini vermemelidir.

---

61. Konevî'nin **Miftâhu Cem'i'l-Gayb**'inin de bu nevi'den bir eser olduğunu bizzat müellifi söylemektedir.
62. Bkz. burada, s. 7.

Nasıl ki "Allâh'ın birliğine şehâdet" için "kalben tasdîk ve dil ile ikrâr" îmânın ifâdesi oluyor ve sonra da kelâmcıların yaptığı gibi, aklen îzâh edilmeye çalışılıyorsa, sûfîlerin müşâhede ile vâsıl oldukları "vücûdî tevhîd"i ikrâr ve tasdikleri de, sonradan lisan, akıl ve muhâkeme kalıbına büründürülerek ifâde edilmiş olmaktadır. Onun için ilk ve daha sonraki devirlerin büyük sûfîlerinin, tevhîdi "vücûd" yönünden de idrâk hakkındaki düşünceleri aklî ve nazarî bir doktrin ve sistem olarak mütalâa edilmemelidir. Biraz sonra ele alacağımız vahdet-i vücûd ve panteizm (vücûdîlik, vahdet-i mevcûd) arasındaki esas farklardan birinin bu olduğunu belirtmeliyiz. Eğer sûfîlerin bahsettikleri "vahdet-i vücûd" sırf akıl yürütme ile elde edilmiş bir kanâat olsaydı, "vücûdun birliği" kabûl edilince Hakk'ın sâdece bu görünen varlıkların toplamından[63] ibâret olması, bu görülen varlıklardan başka bir "Varlık"ın olmaması gerekirdi. Yâni kâinâtı ve Allah'ı her bakımdan ve her yönden birbirinin aynı kabûl etmek îcâb ederdi. Halbuki mutasavvıflara göre âlem "hakîkat" cihetinden Hak, "taayyün" bakımından Hak değildir[64]. Veyâ başka bir ifâdeyle eşyânın "ayn"ı, yâni "hakîkati ve zât"ı Hak'tır; eşyânın eşyâ olarak kendisi, taayyün ve teşahhus etmiş varlıkları Hak değildir; ve üstelik lâ-taayyün mertebesi îtibâriyle Hak bu varlıklardan, "âlemlerden müstağnî" ve her şeyden dâimâ münezzehdir. Hakk'ın eşyânın "ayn"ı, yâni "hakîkati ve zât"ı olması da, sâdece taayyün mertebeleri îtibâriyle olup, lâ-taayyün mertebesine göre değildir.

A. E. Afîfî ise bunu şöyle ifâde etmektedir: İbnü'l-Arabî "teşbîh" ciheti îtibâriyle her şeyin Hak olduğunu söylemekle berâber "tersini ileri sürmemeye, yâni Allah'ın varlıkların bir toplamı anlamında bütün eşyâ olduğunu söylememeye dikkat eder. Allah çokluğun arkasındaki birlik ve görünüşün arkasındaki "hakîkat"tir; yâni "tenzîh" ciheti îtibâriyle Allah her şeyde olmakla birlikte, yine de herşeyin üstündedir[65].

Bu ana fikir mihver olmak üzere, **Fusûs** şerhi boyunca Hak ve eşyâ arasındaki münâsebet misallerle bir çok defâ ele alınacaktır. Onun için burada daha fazla üzerinde durmak istemiyoruz. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, İbnü'l-Arabî'nin ifâdelerinde dikkat ettiği ve gösterdiği bu noktadaki titizlik, şârih tarafından "Mukaddime"de ve yeri geldikçe esas olarak belirtildiği halde, belki de tekrardan kaçınmak düşüncesiyle, bütün

---

63. Prof.Dr. Cavit Sunar bu noktaya işâret ederek "Allah'ı âlemlerin bir toplamı olarak görmekten, yâni vahdet-i mevcûd görüşünden kesinlikle kaçınılmalıdır" demektedir. Bkz., **Varlık Hakkında Ana Düşünceler**, A. Ü. İlâhiyat Fak. Yay., Ankara 1977, s. 189; ayrıca aynı yazarın **Tasavvuf Felsefesi veyâ Gerçek Felsefe**, A. Ü. İlâhiyat Fak. Yay., Ankara 1974, s. 51-52.
64. Bkz. burada, s. 25, 64.
65. 65. A. E. Afîfî; **A.g.e.**, s. 36, 38.

cümlelerde gösterilmemiş, her zaman bu nüanslı ifâde üslûbuna riâyet edilmemiştir. Onun için böyle cümlelerle karşılaştığında okuyucu ana fikri kendisi hatırlamalıdır.

Misâller

Fusûs ve şerhinde, umûmiyetle tasavvuf kitaplarında verilen misâller hakkında şu husûsa dikkat çekmenin yerinde olacağını sanıyoruz. Her misâl konuyu biraz daha iyi anlatabilmek, daha vâzıh bir hâle koyabilmek için verilmiştir. Hz. Mevlânâ'nın dediği gibi "Bu ancak bir misâldir, onun misli değil! Bu misâl de anlamaktan âciz olan bir koku alsın, anlasın diye getirilir[66]. "Misâl"in vahdet-i vücûd konularında "misl" olmadığı şunun içindir: Meselâ Hak ve "halk" münâsebeti anlatılırken "ayna" misâli; veyâ mertebeler bahsinde "buhar-buz" ve "çekirdek-ağaç" misâlleri verilir. Bu misâller anlatılmak istenilenin tıpatıp bir misli değildir. Misâllerde bâzı yönlere dikkat edilerek sâdece o noktadan misâl verilerek açıklama yapılmaktadır. A. Avni Bey "...misâl ma'kūlü mahsüs kılmak için îrâd olundu. Yoksa teşbîhde müşebbeh (benzetilen) ile müşebbehün-bih (kendisine benzetilen) arasında tamâmen mutâbakat olmadığı herkesçe ma'lûmdur"[67] diyerek bu husûsa işâret etmektedir. Hak ile alâkalı bir mes'eleyi açıklarken getirilen misâlde, meselâ ayna misâlini ele alalım, hâriçte bir ayna, bir de aynaya bakan olmak üzere iki ayrı varlık vardır. Vahdet-i vücûd doktrini bakımından, "Hak" ile "halk" arasında, halkın "hakîkat"i göz önüne alınınca, bir tek vücûd var olacağı için "ayna", "aynaya bakan" ve "aynada görülen" üç ayrı varlık olmayacaktır. Bu durumda bir tek varlık, yâni sâdece "bakan" mevcut olup bakılan "ayna" ve ondaki "sûret" yok addedilecektir. Veyâ sâdece "aynaya bakan" ile "aynada görülen sûret" arasındaki münâsebete dikkat çekilip "bakan" ile "görünen" arasındaki "ayniyyet" ve "gayriyyet" yönleri açıklanacaktır. Şârihin mertebeler bahsinde sık sık kullandığı "buhar, bulut, su ve buz" misâlinde ise, buharın latîf halde bile bir "taayyün"ü olduğu bir tarafa, "buz" olması hâlinde buhar tamâmen buza inkılâb etmekte, onun sâdece zihnî bir kavramı kalmaktadır. Fakat vücûd mertebelerinin herbirinde zuhûr eden Hakk'ın vücûdu olmakla berâber, "zât-ı mutlak" demek olan "lâ-taayyün" mertebesi, hiç bir tenezzül, tağayyür ve tebeddüle uğramaksızın, her şeyden münezzeh olarak olduğu hâl üzere bâkîdir; nasıl ki aynaya bakanın sûretinde, aynadan dolayı meydana gelen değişme,

66. Mevlânâ; **Mesnevî** (Çev.: Veled İzbudak), M. E. B. Yay., İstanbul 1955, Beyit 3407.
67. A. A. Konuk; **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, İbrâhîm Fassı, s. 17, (C. II, s. 55).

aynaya bakanın zâtında bir değişiklik meydana getirmezse, Hakk'ın zâtı da taayyünlerdeki her türlü değişmeden berîdir. Başka bir ifâde ile, Cenâb-ı Hak kendi varlığında, varlıkların mertebe mertebe zuhûrundan önce de "âlemlerden müstağnî"dir, sonra da... Onun için "el-ân alâ mâ kâne aleyh" yâni "Hâlen de olduğu hâl üzeredir" denilmiştir. O varlıklardan önce de "Ahad"dir, sonra da "Ahad"dır. "Zât-ı mutlak"ı ifâde eden bu lâ-taayyün mertebesi her mertebeye nisbetle dâimâ zuhûrdan müstağnî ve münezzehdir[68]. Biraz önce yukarıda temâs ettiğimiz "Allah" mefhûmuyla alâkalı üç mertebeden bu "taayyünsüzlük" mertebesi dâimâ göz önünde bulundurulursa, mevzûların tâkîbinin daha kolay olacağını söyliyebiliriz.

Çift mânâlı kelimeler ve "nâ-mütenâhî" kelimesi

Fusûsu'l-Hikem ve şerhinde dikkat edilmesi gereken bir husus da, bâzı kelimelerin çift veyâ bir kaç mânâda kullanılmış olmasıdır. Bu kelimelerden bilhassa "ayn" kelimesi hem bir şeyin "hakîkat" ve "zât"ı mânâsında, hem de "tıpkısı", "aynı" ve "görülen müşahhas, maddî varlığı" mânâlarında kullanılmıştır. "Zât" ve "nefs" kelimelerinde de aynı durum vardır. "Zât ve nefs" bir şeyin "hakîkat"ini ifâde etmek için kullanıldığı gibi, onun "müşahhas varlığı", "kendisi" mânâlarında da kullanılmıştır. Vücûd, mutlak v.s. gibi daha başka kelimelerde de bu durum göz önünde bulundurulmalıdır. Kelimelerin ve sembollerin bu bir kaç mânâda kullanılışının sebepleri üzerinde durmaksızın[69] Afîfî'nin de belirttiği gibi "Bir" ile "çok" arasındaki münâsebet, İbnü'l-Arabî'nin kitaplarında sık sık çok yüksek dereceden çift anlamlı mecazlar vâsıtasıyla îzâh edilmiş olup, onları anlamakta pek dikkatli olmak[70] gerektiğine işâret etmekle iktifâ edeceğiz.

Bunlara ilâve olarak bir de "sonu olmayan" mânâsında "nâmütenâhî, gayr-i mütenâhî, bî-nihâye, lâ-yetenâhî..." gibi kelimeler üzerinde biraz durmak isâbetli olacaktır sanıyoruz. Bu kelimeler "sonsuz" kavramını hatıra getirmektedir. Bu kelimeler hem Hak, hem de eşyâ ve varlıklar hakkında kullanılmaktadır. Acabâ hem Hakk'ın vücûdu, hem de eşyânın vücûdu "nâ-mütenâhîdir" diyebilir miyiz? O zaman Hak nasıl varlıkları muhît olabilir? Yoksa bu kelime de iki ayrı mânâda mı kullanılmıştır? Bize öyle geliyor ki, bu kelimeyi de iki mânâda ele almak ve öyle anlamak bâzı yanlış anlamaları önlediği gibi, güçlüklerin ve ortaya çıkabilecek suallerin çözümünü de kolaylaştıracaktır.

---

68. Bkz. burada, s. 6-7.
69. Bkz. A. E. Afîfî; **A.g.e.**, s. 17-18, 21-22.
70. **A.g.e.**, s. 32.

Vücûdda bir tek "nâ-mütenâhî", yâni "Sonsuz" vardır; o da Hakk'ın vücûdu ve zâtıdır. Sıfat ve isimlerinin "sonsuz" oluşu ise, "zât" ile "sıfatlar"ı arasındaki "ne aynı ne de gayrı" oluş keyfiyetinden ileri gelmektedir; veyâ başka bir ifâdeyle "isim" ile "müsemmâ" arasındaki ayniyyetten ileri gelmektedir. Fakat sıfat ve isimlerin zuhûr ve tecellî yeri, yâni mazharı olan şehâdet âlemi, gerek cüz'leri ve gerekse bütünü îtibâriyle "mütenâhî" yânî "sonlu"dur. Çünkü her bir cüz'ü fânî olanın bütünü de fânîdir; cüz'ler yok olduğu gibi, kül de yok olacaktır. Vücûdu fânî olanın Sonsuz olması düşünülemez. Eğer zuhûrun sonuncu mertebesi olan şehâdet âlemi Sonsuz olsaydı, hakîkî Sonsuz olan "Zât" yâni "ahadiyyet" mertebesiyle aynı olması gerekirdi ve "Zât" bu şehâdet âleminden müstağnî ve münezzeh olamaz ve "Zât"ı îtibâriyle varlıkları "ihâta"[71] edemezdi. Ayrıca her bir sonlu olan mazharların toplamının sonsuz olması düşünülemez. "Ahadiyyet" mertebesi bütün zuhûr ve mazharlardan "Evvel" olduğu gibi, bütün zuhûr ve mazharların nihâyette rücû edeceği "Âhir" de odur.

Bu açıklamalar mertebeler anlayışı bakımından vâzıh olmakla berâber "nâ-mütenâhî" kelimesi "fezâ" hakkında kullanılınca[72] bir karışıklık ortaya çıkmaktadır. Fezânın tamâmı, güneş sistemi gibi mahlûk ve fânî cüz'lerden meydana geldiğine göre, o da mahlûk ve fânîdir; her yaratılmış şey ise mahdûd, yânî sınırlı ve belirlidir. Fezâ ve içindekiler "taayyün-i kevnî", yâni şehâdet âlemine âit oluş ve belirlenmelerdir. Fezânın çıplak göz ile ve en mükemmel âletlerle görünen kısmı da şehâdet âlemidir, görülemeyen kısımları da. Bize "nâ-mütenâhî" gibi görünmesi, Hakk'a nisbetle de hakîkaten sonsuz olması, "hakîkî Sonsuz" ile her bakımdan ayniyyeti demek değildir. Bu "ayniyyet", şârihin "Ayniyyet ve gayriyyet" bahsinde dediği şekilde sâdece "ayniyyet-i ıstılâhî"[73] olarak düşünülürse doğru olabilir.

İşte "nâ-mütenâhî" ve benzeri kelimelerin ortaya çıkardığı bu karışıklığı önlemek için, ilâhî isim ve sıfatların zuhûr ve tecellî yeri olan bu "mazhar"ların kesretini, çokluğunu anlatmakta ayrı bir kelime, meselâ "gayr-i muayyen" ve "belirsiz" (indéfini) ve Zât için "Sonsuz" (İnfini)[74] kelimeleri tercîh edilse, mertebeler arasındaki farklılık daha açık ve

71. A. Avni Bey Hûd Fassında: "Hak hudûd ile mahdûd olan eşyânın 'ayn'ı olunca, mahdûd olur zannedilir. Halbuki nâ-mütenâhî olan Hak, zâtı ile kâffe-i eşyâyı muhîttir" diyerek Hakk'ın ihâtasını ifâde etmektedir; C. II, s. 298.
72. Bkz. burada, s. 7, 132, 156.
73. Bkz. burada, s. 65.
74. "İnfini" ve "indéfini" hakkında geniş bilgi için bkz., René Guénon; **Les Etats Multiples de l'Etre**, Véga, Paris 1932, s. 13-38, 81-86; ve aynı yazarın **Les Principes du Calcul infinitésimal**, Gallimard, Paris 1946, s. 13-25.

karışıklığa ve yanlış anlamaya meydan vermeksizin ifâde edilmiş olabilir. Bir misâlle söyleyecek olursak, dünyâmızı meydana getiren atom ve moleküller âdetâ sayamıyacağımız, sonu bulunmayacak kadar çok, yâni "gayr-i muayyen", "belirsiz" olmakla berâber, dünyânın çevresi belli olduğu için, dünyayı meydana getiren atomların sayısı "sonlu" ve dünyâmız da sonludur. İşte bu misâlde, atomların çokluğunu "nâ-mütenâhî" (sonsuz) kelimesi yerine "belirsiz" kelimesi ile ifâde ederek, "dünya sonsuzdur" gibi yanlış bir netîceye ulaşmaktan kurtulmuş oluyoruz. İşte bunun gibi, şerh esnâsında varlıklar hakkında kullanılan "nâ-münetâhî" ve benzeri kelimeleri "belirsiz ve gayr-i muayyen" mânâsında, Hak hakkında kullanılanı da "Sonsuz" mânâsında anlamak, Sonsuz olan Zât ile "gayr-ı muayyen" olan varlıklar âleminin farkını karışıklığa mahal vermeyen, yanlış anlamalara sürüklemiyecek olan iki ayrı kelime ile ifâde etmek isâbetli olacaktır sanıyoruz.

Hulûl, ittihâd ve tenâsüh

İbnü'l-Arabî ve diğer sûfîler vahdet-i vücûd ve merâtib bahislerinde ve sâlikin "urûc"u netîcesinde Hak ile olan münâsebetini ifâde ederken "ittihâd" ve "hulûl" terimlerini ve bu kelimelerin hissettirdiği anlayışları kesinlikle ve açıkça reddetmektedirler. Öyle görünüyor ki bu terimler, bu mevzûları anlıyamayan kimselerin veyâ tasavvufa karşı oluşlarıyla bilinen kimselerin[75] ortaya attıkları terimlerdir. Prof.Dr. N. Keklik **Fütûhât'ı** inceledikten sonra "tenâsüh, hulûl ve ittihâd gibi konularda İbnü'l-Arabî hiç bir zaman töhmet altında tutulamaz"[76] hükmünü vermektedir. Sûfîlerin bu kelimelerle ithâm edilmeleri İbnü'l-Arabî'den önceki devirlerde de mevcuttur.

Gazzâlî'nin şu ifâdeleri bu ithamların ortaya çıkış sebebine bir ışık tutmaktadır: "Tarîkatin başlangıcından îtibâren keşif ve müşâhedeler başlar. Hattâ onlar, uyanık hallerinde bile, melekleri, nebîlerin ruhlarını görürler; onlardan sözler işitir ve faydalar temîn ederler. Daha sonra durum, şekil ve misâllerin müşâhedesinden, sözle ifâde edilemiyecek derecelere yükselir. Bunları anlatmağa teşebbüs eden, söylediklerinde muhakkak kaçınılması mümkün olmayan açık bir hatâya düşer. Kısaca

75. Meselâ İbn Teymiye İbnü'l-Arabî, İbnü'l-Fârız ve benzeri sûfîleri "hulûl" ve "ittihâd" ile ithâm etmektedir. Bkz. Dr. Mustafa Kara; **A.g.e.**, s. 49; kezâ İbn Teymiye İbn Ataullah el-İskenderî ve Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî'yi de bunlarla ithâm etmiştir. Bkz. Ebû'l-Vefâ el-Ganîmî et-Teftâzânî; **A.g.e.**, s. 67.

76. Prof.Dr. Nihat Keklik; **el-Fütûhât el-Mekkiyye**, C. II (Bölüm A), s. 76; ayrıca bkz. A. E. Affifi; **A.g.e.**, s. 31; Dr. Mustafa Kara; **Tasavvuf ve Tarîkâtlar Tarihi**, s. 325, 335.

durum, içlerinden bir zümrenin Allah'a 'hulûl' etmelerini, bir zümrenin Allah'la birleştiğini (ittihâd) ve bir zümrenin de O'na kavuştuğunu (vusûl) tahayyül ettikleri hâle varır. Bunların hepsi yanlış tutumlardır" diyerek bu terimlerin sâlikin ulaştığı "mânâ"yı ifâde edemiyeceğini söyleyen ve bunu anlatmak için bir terim bulmaktaki güçlüğe işâret eden Gazzâlî "Bu durumda olanın, şâirin:

Anlatamıyacağım şey vukû' buldu;
Hüsn-i zanda bulun, hakîkatinin nasıl olduğunu sorma!

deyişine bir şey ilâve etmemesi lâzımdır. Kısaca 'zevk'le bundan bir şey tatmamış olan kimse nübüvvetin hakîkatinden bir şey anlamaz, sâdece ismini bilir"[77] sözleriyle kelimelerin bu hâli ifâde edemiyeceğini, idrâkin "zevk" ile, yâni bizzat o hâli "tatmak" ile ve yaşamakla mümkün olacağını belirtir. Gazzâlî burada "vusûl" kelimesini de haklı olarak yetersiz bulmakla berâber, bu kelime ve müştakları (vasıl, vuslat, vâsıl gibi), "ittihâd" ve "hulûl" kelimeleri kadar mahzûr taşımadığı için, kullanılmakta devâm etmiştir.

"Hulûl" ve "ittihâd" vahdet-i vücûd anlayışıyla esasta zıt düşen terimlerdir. Hulûl ve ittihâdın düşünülebilmesi için iki ayrı vücûd gereklidir: Biri hulûl eden, diğeri de kendisine hulûl edilen; biri birleşen, diğeri de kendisiyle birleşilen[78]. Mâdemki vücûd birdir, o halde hulûl de ittihâd da mümkün olamaz[79]. Ahmed Avni Bey'in hem **Fusûs** ve hem de **Mesnevî** şerhinde zikrettiği Mevlânâ'nın şu rubâîsi "hulûl"ün bâtıl kabûl edildiğini göstermektedir: "Kul kendinden fânî-i mutlak olmadıkça tevhîd[80] onun nezdinde tahakkuk etmiş olmaz. Tevhîd Hakk'ın kulun vücûduna 'hulûl'ü değildir; belki senin vücûd-ı mevhûmundan yok olmandır. Yoksa beyhûde bir takım sözler ile bâtıl hak olmaz"[81].

---

77. el-Gazzâlî; **Dalâletten Hidâyete** (Ter. Doç.Dr. Ahmet Subhi Fırat), Şâmil Yay. İstanbul (Târihsiz), s. 75 ve kitabın sonunda arapça metin s. 19-20. Dr. Mehmet Demirci; **A.g.e.**, s. 42-45'de Gazzâlî'nin hulûl, ittihâd ve ittisâli reddettiğini "visâl" kelimesini tercîh ettiğini ve bu terimi "dünyada kalb sırları ile, âhirette baş gözü ile Allah'ı müşâhededir. Visâlin mânâsı kulun zâtının, fânî münâsebet ve alâkalardan yüce olan Allah'ın zâtına ittisâli şeklinde anlaşılmamalıdır" diyerek târîf ve tasrîh ettiğini belirtmektedir (s. 44-45).
78. Bkz. Abdülganî en-Nâblusî; **A.g.e.**, s. 23; Michel Chodklewicz; **A.g.e.**, s. 47-48 v not 6.
79. Bkz. burada, s. 237-238; ayrıca İdris Fassı, s. 16, (C. II, s. 13); İbrâhîm Fassı, s. 6, (C. II, s. 46); Üzeyr Fassı, s. 27, (C. II, s. 103).
80. Yukarıda işâret ettiğimiz tevhîd ile vahdet-i vücûd arasındaki münâsebeti bu rubâîde de görmekteyiz.
81. A. Avni Konuk; **Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, Mukaddime, s. 27; **Fusûsu'l-Hikem Şerhi**, Üzeyr Fassı, s. 27, (C. II, s. 103).

İbnü'l-Arabî'nin ifâdelerindeki, merâtib anlayışından ileri geldiğini yukarıda açıkladığımız, tezadlı cümlelere dikkat eden İbn Teymiye'ye göre "Varlık zâhiri îtibâriyle halktır; bâtını îtibâriyle de Hak'tır" ifâdesi "hulûliyye" sözüdür. Çünkü ona göre "vahdet esâsını savunan kimsenin zâhir-bâtın ikiliği ile ilgisinin olmaması gerekmektedir[82]. Vahdet-i vücûdu vahdet-i mevcûd sûretinde anlayıp, sûfîlerin "ayniyyet" ve "gayriyyet" anlayışlarına dikkat etmeyip bu mânâyı ifâde eden cümleye "hulûliyye" sözü demek, İbn Teymiye'nin kendi anlayışının böyle olduğunu gösterir, bu cümleyi söyleyenlerin anlayışını göstermez. Hulûl ve ittihâdı açıkça reddeden mutasavvıfların bu veyâ benzeri inançlarla ithâm edilmesi, İbn Teymiye gibi müelliflerin sûfîlerin fikirlerini anlıyamamaları netîcesinde ortaya çıkmıştır diyebiliriz. Hulûl, ittihâd ve tenâsühü, doktrinlerinin gereği olarak, dâimâ reddeden mutasavvıfların "hulûlî" olduğunu söylemek sonra da onları, kendilerine anlayışsızlık netîcesinde bir itham ve iftirâ olarak yakıştırılan bu kanâate sâhip imiş gibi gösterip "tekfîr" etmek, ilim ve îmanla bağdaşır bir davranış olarak görünmemektedir. A. Avni Bey "Hulûl Hak Teâlâ'nın, kulun ve zâhirde görülen eşyânın vücûduna duhûlü demektir. Ne **Fusûsu'l-Hikem**'de, ne Sadreddîn Konevî'nin **Fusûs Şerhi**'nde, ne de **Mesnevî**'de hulûle benzer bir mânâ yoktur"[83] diyerek bu türlü ithamları bütünüyle reddetmektedir.

Vahdet-i vücûd ve Panteizm arasındaki farklar

Ahmed Avni Bey **Mesnevî Şerhi**'ne yazdığı "Mukaddime"de "Müsteşrikler vahdet-i vücûd ilmini 'panteizm' dedikleri 'vücûdîlik' felsefesi anladıklarından, **Mesnevî-i Şerîf**'te vahdet-i vücûda dâir olan beyânâtı da bu kabîlden addederler; ve Hz. Mevlânâ'yı da bu meslek erbâbından büyük bir feylesof bilirler. Halbuki vahdet-i vücûd ilmi, muhakkıkların delîle değil, müşâhedeye müstenid olan mu'tekadleridir" diyerek aralarındaki farkları on bir maddede göstermiştir[84]. "Vahdet-i mevcûd", "vücûdiyye" ve "vücûdîlik" tâbirleriyle ifâde edilen ve felsefî bir sistem olan panteizmin[85] vahdet-i vücûd ile aynı zannedilmesi, Avrupa

82. Dr. Mustafa Kara; A.g.e., (Doktora tezi), s. 50.
83. A. Avni Konuk; **Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, Mukaddime, s. 20.
84. Bkz. A.g.e., Mukaddime, s. 25-27.
85. Batı felsefesinde "pantéisme" kelimesi 1705 yıllarında Toland tarafından ortaya atılmıştır. "Her şey Tanrı'dır; Tanrı ve âlem bir tek şeydir" görüşünde olan bir doktrindir. İki ayrı mânâda anlaşılmıştır: 1. Yalnız Tanrı gerçektir; âlem O'nun zuhûr veyâ sudûru olup, âlemin devâm eden bir gerçekliği ve farklı bir cevheri yoktur. 2.

müsteşrikleri arasında başlamış bizde de bâzı yazar, düşünür ve ilim adamları tarafından vahdet-i vücûd terimi yerine ve onunla eş mânâlı bir terim zannedilerek kullanılmıştır. Ama iki görüş arasındaki farkı kavrayanlar vahdet-i vücûd doktrininin "panteizm" terimiyle ifâde edilemiyeceğini belirtmişlerdir[86]. İslâm dünyâsında kullanılan "vücûdiyye" ve "vahdet-i mevcûd" tâbirlerinin ne zaman ortaya çıktığı, neyi ifâde ettiği üzerinde de ayrıca çalışmak faydalı olacaktır sanıyoruz.

A. Avni Bey'in iki düşünce arasında tesbît ettiği farkları, üzerinde açıklamalara girmeksizin, biraz hülâsa ederek burada zikr etmek istiyoruz. Zîrâ vahdet-i vücûd anlayışının en mühim kitaplarından biri olan **Fusûsu'l-Hikem** ve şerhinin daha iyi anlaşılmasında yardımcı olacağını düşünüyoruz.

1. Vahdet-i vücûd ilmi peygamberler ve onların vârisleri olan velîler vâsıtasıyla, hakîkî menba' olan Cenâb-ı Hak'tan nâzil olmuş bir ilimdir. Vücûdîlerin (panteistler) ilmi ise, cismânî duyguları ile bu süflî âlemden aldıkları bilgileri delîl kabûl ederek varlığın birliğini sezmelerinden ibârettir.

2. "Vahdet-i vücûd müşâhidleri" (vahdet-i vücûdu müşâhede eden) muhakkıklar arasında ihtilaf yoktur. Fakat vücûdîler arasında ihtilâflar vardır. Çünkü ilimleri hislerinin ve nazarî akıllarının îcâd ettikleri delillere dayanmaktadır. His ve akılların idrâk dereceleri ise birbirinden farklıdır.

3. Vahdet-i vücûdu müşâhede edenler Hakk'ın zâtına "mechûl-i mutlak" derler; ve onu her çeşit sıfattan tecrîd ederler. Fakat "ulûhiyet" mertebesinde, Hakk'ın zâtını işitme, görme, irâde, kudret v.s. gibi sıfatlarla muttasıf bilirler. Vücûdîler ise Hakk'ı "İlk illet" (İllet-i ûlâ) ve "cevher" olarak isimlendirirler.

4. Vahdet-i vücûdu müşâhede edenler taayyünât ve eşyânın "hakîkat"inin Hak olduğunu söylerler; fakat taayyünâtın ve eşyânın kendisine "Hak" demezler. "Hak Hak'tır; ve eşyâ da kendi zalarında eşyâdır" derler[87]. Vücûdîler ise eşyânın taayyünlerinin ve zatlarının Hak olduğunu söylerler.

Yalnız âlem gerçektir; Tanrı bütün bu var olanların bir toplamıdır... Bkz., André Lalande; Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie, Paris 1972, s. 732-733.

86. Bkz. Léo Schaya; **La Doctrine Soufique de l'Unité**, Paris 1962, s. 10, 26, 27, 99; Titus Burckhardt; **İslâm Tasavvuf Doktrinine Giriş**, Ribat Yay., İstanbul 1982, s. 32-37. İsmâîl Fennî; **Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddîn Arabî**, İstanbul 1982, s. 61-69.

87. Yukarıda vücûd mertebeleri ve vahdet-i vücûd hakkında söylediklerimize bakınız. Ayrıca yine yukarıda sonlu ve sonsuz arasındaki münâsebet ve "nâ-mütenâhî" kelimesi hakkında işâret ettiğimiz hususlar, şârihin "fezâ-yı nâ-mütenâhî" ile ilgili cümleleri okunurken göz önünde bulundurulmalıdır.

5. Vahdet-i vücûdu müşâhede edenler arasında farklı nazariyelere tâbi' olan fırkalar yoktur. Vücûdîler ise birbirinden farklı nazariyyeler tâkîp ederler.Meselâ Spinoza'ya göre sıfatlar, "cevher" kabûl ettiği "illet-i ûlâ"nın zât ve hakîkatini teşkîl eden şeylerdir.

6. Vücûdîler varlığın birliği hakkındaki fikirlerinde vahdet-i vücûdu müşâhede edenlere benzerler. Bu benzeyiş İslâm "zâhir ulemâsı"nı vahdet-i vücûd îtikādından ürkütür; ve Hakk'ın eşyâdan tenzîh edilmesi için, onlar aklî deliller ortaya koymağa mecbûr olurlar.

7. Vahdet-i vücûdu müşâhede edenler "Vücûd-i hakîkînin her mertebesinin bir hükmü vardır; ve ona riâyet etmek lâzımdır" derler. Binâenaleyh bu "sûret âlemi"nde Peygamber'in getirdiği şerîat ile tesbît edilmiş olan amellere son derece riâyet ederler. Vücûdîler ise, kendilerini böyle bir kayıt ile bağlı ve mükellef bilmezler.

8. Vahdet-i vücûdun son derece güç anlaşılan inceliklerini (dakāyık) "zevk" ve "vicdân" ile anlamak için önce bunun, Kur'ân, hadîs-i şerîfler ve enbiyâ ile evliyânın ledünnî ilimlerinin özü (lübb) olduğuna şüphe etmeksizin inanmak, sonra da bu ilmin hakîkatine vâsıl olmak için "bir insan-ı kâmilin terbiyesi ve nazarı altında, ale't-tedrîc sülûk görüp hâl-i fenâyı tahsîl tahsîl etmek lâzımdır." Halbuki vücûdîlerin ilimlerini ve aralarındaki ihtilâfları anlamak için "akl-ı dimâğî ve zekâ-yı tabîî" yeterlidir.

9. Vahdet-i vücûd ilmi ilâhî hikmetlere âit bir ilimdir. Bunu müşâhede edenlere "hakîm-i ilâhî"[88] derler. Vücûdîlik ise tabîî hikmetlere âit bir ilim olup, muhtelif kavimlerin filozoflarınca ifâde edilmiştir. Bu ilmin âlimlerine ise "hukemâ-yı tabîiyye" denir.

10. Vahdet-i vücûdu müşâhede edenlerin ilmi birbirlerinden alınmış bir ilim değildir. "Fenâ-fillâh" dedikleri hâlin vukūundan sonra kendilerinde meydana gelen bir "ilm-i şuhûdî", yâni müşâhedeye dayanan bir ilimdir. Vücûdîlik ise, filozofların birbirlerinden aldıkları, sonra kendi akıllarına göre genişletip ifâde ettikleri bir "ilm-i nazarî", yâni aklî görüşlere dayanan bir ilimdir. Şu halde vahdet-i vücûd ilmi bir "ilm-i kāl" (söz ilmi) değil, "ilm-i hâl"dir.

11. Vahdet-i vücûdu müşâhede edenler Cenâb-ı Hakk'ı hem "tenzîh" ve hem de "teşbîh" ederler. Vücûdîler ise yalnız "teşbîh" ederler. Nitekim bunların karşısında İslâm zâhir uleması ise yalnız "tenzîh" ederler. Muhakkıkların müşâhedeleri ise ikisinin ortasındadır.

88. R. Gunéon (Abdüyvâhid Yahyâ) İslâm Tasavvufu (**Kubbealtı Akademi Mecmuası**, Ocak 1985, s. 8-16) adlı makalesinde "sûfî" kelimesi ile "el-hikme el-ilâhiyye" (ilâhî hikmet) arasında ebced ilmi bakımından bir ayniyyete işâret etmektedir.

Şârih A. Avni Bey vahdet-i vücûd ile panteizm arasındaki farkları İbnü'l-Arabî'nin **Fütûhât**'ındaki "Tenzîh ederim o zâtı ki, eşyâyı ızhâr etti; halbuki o zât eşyânın 'ayn'ıdır" cümlesini, yine Fütûhat'tan alınmış " O zât-ı Hak zuhûrda her şeyin 'ayn'ıdır. O'nu tenzîh ederim ki, eşyânın zatlarında eşyanın 'ayn'ı değildir. Belki O, O'dur ve eşyâ dahi eşyâdır" cümleleriyle tamamladıktan sonra, "Müsteşrikler, bu sözleri anlayamayıp onları vücûdî feylesofları zannederler. Değil müsteşrikler, senelerce medreselerde Kur'ân ve Hadîs derslerinde dirsek çürütmüş hocalar bile bu sözlerdeki dakāyıkı anlamaktan âciz kalırlar"[89] diyerek bahsi kapatır.

Bu maddeler içinde dikkati şu noktalara çekmek isteriz ki, tekrar tekrar kullanılan "vahdet-i vücûd müşâhidleri" ifâdesiyle "vahdet-i vücûd"un bir "müşâhede", "zevk", "hâl" ile "fenâ-fillâh" netîcesinde elde edilmiş bir "ilim" olup aklî bir nazariye olmadığı, "mertebe"ler anlayışına mutlakā riâyet etmek gerektiği ve bu ilme kitaplar okuyarak değil[90], kendisi bu mertebeleri daha önce kat' etmiş bir "insân-i kâmil"in terbiyesiyle ulaşılacağı belirtilmektedir. Elimizdeki bu şerhde de bu ana fikirler yeri geldikçe, muhtelif bahislerde, tekrar tekrar ifâde edilmiştir. Şârihin "Mukaddime"de zikr ettiği[91] Molla Câmî'nin şu rubâîsi, tasavvuf ehlinin vahdet-i vücûd ve tevhîd ilmini elde etmekte kullandıkları usûlün "kitâbî" ve "aklî" olmadığını, seyr ü sülûk ile "fenâ"dan sonra bu mânâya ulaştıklarını göstermektedir:

"Ey kevn ü mekânın hulâsası olan insan! Tevhîd-i Hakk'ı söz ile bulmak mümteniâttandır. Git vücûd-ı vehmîni nefy et ki, **Fusûsu'l-Hikem**'den ve Fahreddîn Irâkî'nin **Kitâb-ı Lemeât**'ından bulamadığın bir sırrı kendinde bulasın."[92]

Fusûs'u fransızcaya tercüme eden Titus Burckhardt'ın şu cümleleri de, bu rubâîde ifâde edilen mânâyı açıklamakta ve tamamlamaktadır: "Bizzat İbn Arabî belirtir ki, güzel ahlâk ve mânevî fazîletlerin kemâle eriştirilmesi, insan tasavvufî doktrinin temel hakîkatleri ötesinde teorik bir bilgiye sâhip olmasa bile, 'kalb'in aydınlanması netîcesini verebilir. Halbuki metafizik doktrinin iyi anlaşılması,bu bilginin şahısta fiilen

---

89. A. Avni Konuk; **Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, Mukaddime, s. 27-28.
90. İsmâîl Hakkı Bursevî "Kâsır olanlara erbâb-ı hakāyık kitaplarını tetebbu' veyâ kable's-sülûk kırâat etmek yoktur. Zîrâ mazarratı hadden artuktur.Meğer ki ziyâde kalb-i selîm ve tab'-ı müstakîm ehli ola. Ya'nî kuvvet-i akl-ı kudsî ile idrâk ve ihâtaya mecâl bula. Bu hod nâdir düşer..." cümleleriyle bu mânâya işâret etmektedir. Bkz. **Rûhu'l-Mesnevî**, C. II, s. 516.
91. Bkz. burada, s. 2.
92. Şârih bu rubâî ile yukarıda hulûl ve ittihâd bahsinde naklettiğimiz Mevlânâ'nın rubâîsini, vahdet-i vücûd ile panteizm arasındaki farkları belirttiği 10. maddede zikretmektedir.

gerçekleşmesini garanti etmez. Şunu da ilâve edelim ki, sâdece' kalb aynasının temizlenmesi'ni öğreten, fakat yüce hakîkatler (hakāyık) bahislerinde hiç konuşmayan sûfîler vardır."[93]

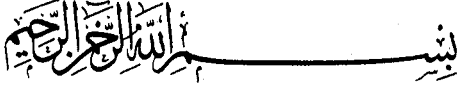
Fusûs ve şerhiyle alâkalı mes'eleler arasında mühim gördüğümüz ve **Fusûs**'un anlaşılmasına yardım edeceğini umduğumuz yukarıdaki bahisleri, daha başka ele alınması gereken hususlar varsa da, burada uzatmaksızın bitirmek istiyoruz.

93. Titus Burckhardt; **La Sagesse des Prophètes**, İntroduction, s. 14.

Muhyiddin İbn Arabî

FUSÛSU'L-HİKEM TERCÜME VE ŞERHİ

Tercüme ve Şerh:
Ahmed Avni Konuk

MUKADDİME

Lisân-ı imkân-ı ilâhîsi ile Zât-ı vâcibü'l-vücûda hamd olsun ki, 1
medıyk-ı ademde bunalıp kalan sıfât ve esmâ-i nâmütenâhîsini nefes-i rahmânîsi ile tenfis ederek onlara vücûd-i pür-cûdundan her bir mertebe-i tenezzülün îcâbına göre birer vücûd bahş, ve kemâlât-ı ilâhiyyesini tafsîlen müşâhede etmek için onların hey'et-i mecmûasını âyîne ittihâz eyledi.

Salât ve selâm, enbiyânın hâtemi ve a'refi olan Muhammed Mustafâ Efendimiz'in üzerine olsun ki, onun hakîkati merâtib-i tecelliyâtın a'lâ ve eclâsı; ve taayyünü mertebe-i insâniyyenin ecma' ve eşmelidir. Ve onun feyzi bi'l-cümle envârın menba'ı olan ism-i câmi'-i ilâhîden vâkı' olup, rahmet-i ilâhiyye bi'l-cümle hakāyıkına, onun hakîkatinden tevzî' olunur.

Tarzıyye-i bî-intihâ, mazhar-ı etemm-i ism-i Hâdî olan o hâtem-i enbiyâ (a.s.v.) Efendimiz'in âl ve ashâbı ve verese-i kümmelîni üzerine olsun ki, her biri semâ-i hidâyetin nücûm-i pertev-feşânı olup zulmet-i tabîatta Hak ve hakîkate mûsıl olan yolu şaşıran kimselere birer rehnümâdır.

Ey teşne-i hakîkat olan mü'minîn-i mütefekkirîn! Bu kitâb-ı münîf, zübdetü'l-kâmilîn ve kıdvetü'l-muhakkıkîn Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbn Arabî (r.a.) efendimizin te'lîf-i âlîlerinden olan **Fusûsu'l-Hikem**'dir. Maânîsi Hz. Şeyh'in kalbine (S.a.v.) Efendimiz tarafından ilkā, ve nâm-ı latîfi zât-ı risâlet-penâhîleri tarafından tevsîm buyrulduğu cihetle, vücûd-i unsurîde merkûz dimâğ-ı fa'âlin eseri ve nazar-ı aklînin netâyic-i istidlâlâtı değildir. Serâpâ asl-ı hakîkîden kulûb-i enbiyâ (aleyhimü's-selâm)a

münzel olan maârif ve hikem-i ilâhiyyeden ibâret, ve ehl-i takyîd olan erbâb-ı ukūlün bilmediği ve idrâk edemediği hakāyık ile / mâlâ-mâldir. وَاللهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ (Bakara, 2/216).

İmdi bu kitâb-ı münîfi hatm ederek mündericâtını zevkan ârif olanlar, mebde' ve maâdın ne demek olduğunu, ya'nî kendisinin ve muhîtinin nereden gelip nereye gittiğini ve her mevtında ne için meks ettiğini ve hakîkat-ı vücûdu anlarlar. Cehlin zevâli ile artık çûn ü çirâ münkatı', ve âlem nazarlarında bir temâşâ-gâh-ı latîf olur. Velâkin yalnız cehlin zevâli kâfî değildir; belki vücûd-i insânîde a'zam-ı kuvâ olan "vehm"in dahi zevâli lâzımdır. Bu ise ancak bir insân-ı kâmilin isti'dâda göre terbiyesi ve bu terbiye dâiresinde sülûkün itmâmı ile olur. Zîrâ bilmek başka ve olmak yine başkadır. Bilmek ile vücûd-i vehmînin nefyi ve tevhîd-i hakîkîye vusûl kābil değildir. Meğer ki hakkında inâyet-i ezeliyye mesbûk ola. Ale'l-kāide bu illetin zevâli bir tabîb-i hâzıkın tedâvîsi ile mümkin olur. Beyt:

توحید حق اي خلاصهء مخترعات   باشد بسخن یافتن از ممتنعات
رونقی وجود کن که درخود یا بي   سری که نیابی ز فصوص ولمعات

Tercüme: "Ey kevn ü mekânın hulâsası olan insan! Tevhîd-i Hakk'ı söz ile bulmak mümteniâttandır. Git, vücûd-i vehmîni nefy et ki, **Fusûsu'l-Hikem**'den ve Fahruddîn Irâkî'nin **Kitâb-ı Lemeât**'ından bulamadığın bir sırrı kendinde bulasın."

Ma'lûm olsun ki, Şeyh-i Ekber (r.a.) hazretlerinin mu'terizleri ve husûsiyle bu kitâb-ı âlînin münkirleri vardır. Bunlar hulâsaten bervech-i âtî tasnîf olunabilirler:

Birinci sınıf: Kendi ilim ve irfanlarına mağrûr olan zümre-i hasûdândır ki, cenâb-ı Şeyh hazretlerinin zâhir ve bâhir olan fazl ve kemâlini çekemediklerinden, onların bu sû'-i hulkları, inkârlarına sebep olur.

İkinci sınıf: Birinci sınıfın mukallidleridir ki, hiç bir kıymetleri yoktur.

/ Üçüncü sınıf: Hz. Şeyh'in beyânât-ı aliyyelerini havsala-i idrâkleri kabûl etmeyen fuhûm-i kāsıra erbâbıdır. Bunların sebeb-i inkârları acz ve sâika-i taassubdur ki, hallerine acınır. Bunlar şerîatı vesîle ittihâz edip

hakāyık-ı mezkûrenin muğâyir-i şerîat olduğunu, ve binâenaleyh onları mütâlaa ve tefekkür ile meşğûl olan kimselerin varta-i küfre düşeceklerini iddiâ ederler. Kendileri hakāyıktan tebâud ettikleri gibi, başkalarını da teb'îd ederler. وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً (Kehf, 19/104). Halbuki bu hakāyıkın kâffesi lübb-i Kur'ân ve ahâdîsdir; ve peygamberân-ı izâm hazarâtının kulûb-i şerîflerine nâzil olan hikemdir. "Küfr"ün bir ma'nâsı da "setr"dir; Hakk'ı setr eden kimselere "kâfir" derler. Bir putperest Hakk'ın tecellîsini ancak mahdûdü'l-mikdârına hasr ettiği ve diğer tecelliyât-ı Hakk'ı setr ve inkâr eylediği için kâfirdir. Eğer bir kimse vücûd-i mutlak-ı Hakk'ı فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ (Bakara, 2 / 115) âyet-i kerîmesi mûcibince cemî'-i zerrâtta müşâhede edebilmek ilmini okuduğu için kâfir olursa, sıfat-ı mü'miniyyet, emr-i vücûdu "Hak" ve "halk" diye iki müstakıl kısma tefrîk eden mutaassıbîne mi tevcih edilmek münâsib olur? Ve bu mutaassıbînde şirk-i hafî olduğuna şübhe yoktur.

Dördüncü sınıf: Üçüncü sınıfın mukallidleridir ki, bunlar da pek bîçâredirler.

Beşinci sınıf: Zevk ve meşrebleri Hz. Şeyh-i Ekber efendimizin zevk ve meşreblerine uymayan urefâdır. Bunlar ulemâ-i billâhdan olup Hz. Şeyh'i ta'zîm ve onların velâyetlerini tasdîk ile berâber ba'zı mesâilde muhâlefet ederler.

Altıncı sınıf: Zevkan ve meşreben Hz. Şeyh-i Ekber efendimizin murâdât-ı aliyyelerini anlayan muhakkıklardır. Bunlar Hz. Şeyh'e hiç bir mes'elede muhâlefet etmeyip sükût ile berâber, esrâr-ı ilâhiyyenin ifşâsını hoş görmezler; ve halkı mütâlaa-i **Fusûs**'tan men'ederler. Halbuki bu hakāyık ve maârifin hak olduğunu bilirler. Velâkin evvelen, fuhûm-i zaîfe ashâbının bu hakāyıkı yanlış anlayıp Hak hakkında sû'-i i'tikāda düşmelerinden havf ederler. Sâniyen, aslında sâhib-i zekâ olmakla berâber tab'ında fısk ve hubb-i dünya ve câh gâlib olan kimselerin / bu hakāyık ve maârifi okuyup, reşâdet da'vâsına kıyâm ve bunları sermâye-i ezvâk-ı nefsâniyye ittihâz etmelerinden korkarlar. Binâenaleyh onların men'leri şefakaten'li'l-ibâd olmuş olur.

Fakîr derim ki, **Fusûsu'l-Hikem**'in dahi Kelâmullâh gibi iki

hâssıyyeti vardır: يُضِلُّ بِهِ كَثِيراً وَيَهْدِي بِهِ كَثِيراً وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الفَاسِقِينَ (Bakara, 2/ 26) Ya'nî okuyanların bir kısmı hidâyete vâsıl olur, bir kısmı da dalâlete düşer. Kur'ân-ı Kerîm bu hâssıyyetleri câmi' olmakla berâber onu mütâlaa ve kırâat eden kimseyi men' etmek câiz değildir. Zîrâ Kur'ân bir mihekktir; altın ile bakır ayrılmak için gelmiştir. **Fusûsu'l-Hikem** dahi öylece bir mihekkdir. Akıl ve irfân sâhibleri bir kerre kendilerini ona vurmalıdır, tâ ki Hak için hüccet-i bâliğa sâbit olsun! Ve netîcede فَرِيقٌ فِي الجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ (Şûrâ, 42/7) sırrı kuvveden fiile gelsin.

Sunûf-i mezkûre taraflarından cenâb-ı Şeyh (r.a.) hazretlerinin beyânât-ı aliyyelerine karşı vâkı' olan i'tirâzâta muhakkıkîn hazarâtı cevâb-ı şâfî vermiş ve bunları hâvî olan kütüb ve resâil el-yevm eydî-i nâsda tedâvülde bulunmuş olduğundan burada tekrîr-i tafsîlât zâid görülür. Bu husûsta ma'lûmât almak isteyen zevât-ı kirâmın fudalâdan merhûm Bursalı Tâhir Bey'in **Tercüme-i Hâl ve Fazâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbn Arabî** nâmındaki matbû' risâlelerini ve onda isimleri mezkûr olan resâili mütâlaa buyurmaları şâyân-ı tavsiyedir.

Birinci fasıl : Vücûd

"Vücûd"un lisânımızda mukâbili "varlık", ve lisân-ı fârisîde "hestî"dir. Ma'nâ-yı lügavîsi "matlûbu bulmak"tır. Örfte müsta'mel olan "cisim ve beden" ma'nâsı kütüb-i lügatte ancak ma'nâ-yı mecâzî olarak mezkûrdur. Istılâh-ı sûfiyyede "zü'l-vücûd olan mevcûd"dan ibârettir. İmdi vücûd lafzı ile bir hakîkat murâd olunur ki, onun varlığı kendi zâtından ve kendi zâtı iledir. Ve bâkî mevcûdâtın varlığı ondan olup onunla kāimdir. Muhakkıkîn-i mutasavvife âlem-i kelâmda, o hakîkate işâret
5 için "Lâ-taayyün" / ve "vücûd-i mutlak" derler. Çünkü zât-ı vücûd bu mertebede hiç bir "isim" ve "sıfat" ve "fiil" ile mukayyeden müteayyin değildir; bi'l-cümle kuyûd-i taayyünâttan mutlaktır. Belki kâffe-i taayyünât bu mertebede ayn-ı zâttır.

"Vücûd-i sırf" derler. Çünkü zât, isim ve resim ve na't ve vasıftan ken-

di sırâfeti ile hâlistir.

"Zât-ı sâdic" ve "ayn-ı kâfûr" derler. Zîrâ esmâ ve sıfât ve ef'âl levninden sâde ve sâfîdir; ve hiç bir levn ile mülevven değildir.

"Mechûlü'n-na't" derler. Zîrâ bu mertebede cemî'-i nuût ma'rûf ve meşhûd değildir. Ve na't ise ism-i sübûtî ve selbîden ibârettir. Bu mertebede tasavvur-i sübûtî ve selbîden hiç birisi yoktur. Binâenaleyh mechûlü'n-na't olur.

"Ezelü'l-âzâl" derler. Zîrâ vücûdun bundan yukarı bir mertebesi yoktur. Ve cemî'-i merâtib bu mertebenin mâ-dûnudur.

"Gaybü'l-guyûb" derler. Zîrâ a'yân-ı sâbiteden i'tibâren tâ misâl-i mutlaka kadar olan gayb-i izâfî merâtibi, bu mertebede gâib-i mutlaktır. Ne tasavvur-i hâricîleri ve ne de tasavvur-i ilmîleri vardır.

"Münkata'u'l-işârât" derler. Zîrâ bu mertebede bi'l-cümle işârât-ı esmâ ve sıfât münkatı'dır. "et-Tevhîdü ıskâtu'l-izâfât" bu mertebede vâkı' olur.

"Münkata'u'l-vicdânî" derler. Zîrâ bu mertebede tasavvur-i vicdân yoktur. Bu ifâde "zât için vicdân yoktur" ma'nâsına değildir. Çünkü tasavvur-i vicdân ilim mertebesinde olur. Bu mertebede ise ilim mutasavver değildir. Binâenaleyh eser-i ilimden ibâret olan vicdan dahi yoktur.

Suâl: Zâtın zâta vicdânı olmamak olur mu?

Cevap: Bir şeyi bir şeyden selb etmek için, o şeyin –velev ki hayâlen olsun– sübûtu lâzımdır. Halbuki vücûd-i hakîkî muvâcehesinde ilim ve hayâl dahi mevcûd değildir ki, keyfiyyet-i selb vâkı' olabilsin.

Bu isimler "lâ-taayyün" isminin müterâdifidir. Lâ-taayyün mertebesi cemî'-i taayyünâtın selbidir. Böyle olunca / lâ-taayyünün tasavvurundan zât "münkata'u'l-vicdânî" olur. "Münkata'" lafzı feth-ı "tâ" iledir; ve "vicdânî"deki "yâ" dahi nisbettir.

"Gayb-i hüviyyet" derler. Zîrâ vücûdun cemî'-i merâtibi bu mertebede merâtib-i zuhûra nisbetle gayb ve fikdân içindedir. Nitekim karanlık gecede bi'l-cümle eşyâ bi'l-fiil mevcûd-i hâricîdirler. Fakat galebe-i zulmetten nâşî eşyâ aslâ görünmez. Zîrâ olmamak başka, ve olup da görünmemek yine başkadır.

"Aynü'l-mutlak" derler. Zîrâ zât-ı sırf bu mertebede min-külli'l-vücûh mutlaktır; bir vech ile ki, kayd-ı mutlakıyyetten de mutlaktır.

"Zât-ı bilâ-i'tibâr" derler. Zîrâ zâtın cemî'-i i'tibârâtı bu mertebede bilâ-i'tibârdır. كان الله ولم يكن معه شيء bu mertebeden kinâyedir.

İsm-i "lâ-taayyün"ün mürâdifi olmak üzere muhakkıkîn bu mertebeyi âtîdeki isimler ile de tevsîm ederler:

"Zât-ı ahadiyye", "zât-ı hüviyyet", "zât-ı bilâ-taaddüd", "gayb-i mechûl", "mahzen-i şuûn", "evvel-i lâ-nihâye", "hestî-i mutlak", "kenz-i mahfî", "ahadiyyet-i sırf", "zât-ı hüve hüve", "vücûd-i baht", "gayb-ı masûn", "ademü'l-adem", "âhir-i lâ-bidâyet", "hestî-i sâde", "mechûl-i mutlak", "ahadiyyet-i mutlak", "zât-ı mutlak", "vücûd-i mahz", "gayb-i meknûn", "kıdemü'l-kıdem", "gāyetü'l-gâyât", "hestî-i sırf", "vücûd-ı hakîkî", "ahadiyyet-i zât", "zât-ı sırf", "tûfân-ı mahz", "meknûnü'l-meknûn", "hafâü'l-hafâ'", "nihâyetü'n-nihâyât", "hakîkatü'l-hakāyık", "Hakk-ı hakîkî", "alem-i zât", "zât-ı baht", "gayb-i mutlak", "butûnü'l-butûn", "makām-ı ev-ednâ", "ma'dûmü'l-işârât", "ebtan-ı butûn".

Hakîkat-i vücûd bir mefhûm-i küllî-i nûrânî olduğundan o kadar latîftir ki, onu akıl, fehm, vehim, havâs ve kıyâs ile anlamak mümkin değildir. Zîrâ âlât-ı idrâk olan bu vesâit-i ma'dûde, o eltaf-ı latîfin muvâcehesinde eksef-i kesîftir. Kesîfin mertebe-i kesâfette kaldıkça kendi aslı olan latîfi idrâk etmesi mümkin değildir. /

Vücûd-i mutlak öyle bir kenz-i bî-pâyândır ki, meknûnâtı kendisinden mahfîdir. Zîrâ vücûd-i mahz kendi cemâl-i zâtîsinde müstağraktır. "Kendinden âğâhlık" bir sıfat olduğundan, bu mertebesinde, vücûd-i mahz ondan dahi münezzehdir. Vücûd-i hâdisin bu mertebeye aslâ şuûru olamaz. Zîrâ hudûs ve kıdem yekdîğerinin zıddıdır. الضدان لايجتمعان kāidesince birinin zuhûrunda diğeri ihtifâ eder. Bunun için a'ref-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz لاتتفكروا في ذات الله kavl-i şerîfi ile hâdisü'l-vücûd olan abdin fikir ile bu mertebe-i vücûdu idrâk edemeyeceğini tefhîm buyurmuşlardır. Bu mertebede vücûd tecellîden münezzehdir. Zîrâ tecellî meşiyyet ile olur Halbuki meşiyyet bir sıfat olduğundan vücûd-i mahz ondan dahi münezzehdir.

Vücûd-i hakîkî öyle bir mefhûm-i küllî-i vâhidü'l-ayndır ki, hudûd ve cihet kabûl etmez. Zîrâ bir had kabûl etse, haddi bittikten sonra diğer vücûda geçilir; ve haddin nihâyeti olan her bir vücûdu ta'dâd etmek mümkin olur. Bu ise münâfî-i vahdettir. Cihet ise bir şeyin diğer bir şeye olan vech-i mukâbili olup bu da hudûdu îcâb ettiğinden, vücûd hakkında bu da mutasavver değildir. Binâenaleyh vücûdun vahdâniyyeti adedî olan "birlik" değildir; belki bir muhît-i nâmütenâhî olan varlıktan ibârettir. Ve kendisinin bir mebdei olmayıp belki kendisi cemî'-i mevcûdâtın mebdei ve menşeidir. Farz edelim ki, bir mevcûd-i mukayyed ve müteayyin olan herhangi bir şahıs arzın herhangi cihetinden fezâya doğru nâ-mahdûd zamanlarda tayarân etse bir intihâya vusûl mümkin değildir. Zîrâ onun bu seyri "vücûd" içindedir. Ve fezâ-yı lâ-yetenâhî ayn-ı vücûddur.

Suâl: Bu vücûd-i hakîkînin bir mebdei var mıdır?

Cevap: Bu suâl nâ-becâdır. Zîrâ vehmin îcâd ettiği bir suâldir. Her ne kadar vehme göre bir suâl vârid gibi görünürse de, hakîkatte böyle bir suâl yoktur. Ve kuvve-i akliyye bu suâlin nâ-becâ olduğunu bir kaç vech ile isbât edebilir. Şöyle ki:

1. Vücûda bir menşe' tahayyülü, evvelce yok idi, sonradan var oldu, demek ma'nâsını mutazammın olur. Halbuki evvelce yok olan şeye var denemez; ve bunun kabûlü, "yokluk" kendisinin zıddı olan / varlığa tebeddül etti demek olur. Halbuki yok olan var olamaz ve var olan da yok olamaz.

2. Bir mebdee istinâden var olan şey, vücûd-ı hakîkî değildir. Belki kendinden evvelki vücûdun izâfâtından ve müteallıkâtından olur. Su ile buz arasındaki nisbet gibi.

3. Mâdemki varlığa bir menşe' tahayyül olunur; bu menşee de, diğer bir menşe' tahayyül olunabilir; ve bu tahayyül böylece ilâ-nihâye teselsül edip gider. Ve bu teselsül vücûdun değil, yoklukların teselsülü olur. Ve böylece gidilip bir asl-ı hakîkîye istinâd etmek mümkin olamaz. Binâenaleyh bu teselsül, vehmin îcâd ettiği bir ma'nâ olduğu için, akl-ı selîm indinde fâsid olur. Esâsen adem, boşluk ve sükûndur. Ve teselsül ise doluluktan ve hareketten başka bir şey değildir. Binâenaleyh teselsül ade-

min şânı değildir. Bu i'tibâr ile de evvelce yok olan şeyin bi't-teselsül var olması câiz olmaz.

İkinci fasıl : Adem

Mefhûm-ı adem, zihinde hâsıl olan bir ma'nâ-yı küllî-i zulmânîdir; ve ma'nâ-yı küllî-i nûrânî olan vücûdun zıddı ve mukābilidir. Vücûdu, "ademü'l-adem" diye ta'rîf ettiğimiz gibi, ademi de "ademü'l-vücûd" diye ta'rîf ederiz. Adem öyle bir zulmet-i ezelî ve ebedîdir ki, ondan ezelen ve ebeden bir şey çıkmaz; ve öyle bir sükûn-ı ezelî ve ebedîdir ki, ondan ezelen ve ebeden hareket zâhir olmaz. Vücûd, nâmütenâhî olup bir hadde müntehî olmadığı için, ademin tahakkuk edebileceği bir sâha mevcûd değildir; binâenaleyh adem lâ-şey'-i mahzdır. Vücûd dâimâ vâhid olup, kendi hakîkat-ı hakîkiyyesi üzerinde bilâ-tağayyür ve bilâ-tebdîl bâkîdir. Ve adem dahi kezâlik ademiyyeti üzerinde sâbittir. Vücûd aslâ adem olmaz; ve mevcûd ma'dûm olmaz; ve ma'dûm dahi mevcûd olmaz. Zîrâ kalb-i hakāyık muhâldir. İmdi "vücûd" hak, ve "adem" bâtıldır. Muhakkıkîn-i sûfiyye bu ma'nâya âtîdeki ıstılâhât ile işâret ederler:

"Adem-i hakîkî", "adem-i mahz", "adem-i mutlak", "bâtıl-ı mutlak", "adem-i sırf", "ademü'l-vücûd", "bâtıl-ı hakîkî."

/ Adem iki nevi'dir: Birisi bu zikr olunandır; diğeri "adem-i izâfî", "adem-i i'tibârî" ve "adem-i mukayyed" dedikleridir ki, bu adem çekirdeğin içindeki ağacın ve sulb-i pederde olan veledin sûretleri gibidir. Ya'nî bi'l-kuvve mevcûd ve bi'l-fiil ma'dûm olan eşyâ adem-i izâfîdedir. Adem-i izâfî, vücûd-ı mahz ile adem-i mahz arasında bir berzahtan ibârettir.

Üçüncü fasıl: Vücûd-i İzâfî

Vücûd-i izâfî bir asl-ı hakîkîye müstenid olup, ondan neş'et eden bir varlıktır ki, ona "vücûd-ı zıllî", "vücûd-ı mukayyed", "vücûd-ı

mümkin" de denir.

Vücûd-i izâfî vücûd-i mahz ile adem-i mahz arasında vâki'dir. Zîrâ bir yüzü ademe, bir yüzü de vücûda nâzırdır. Binâenaleyh o "mevhûm-i mahz"dır. Hakîkatte vücûd-ı müstakılli yoktur. Belki vücûd-ı mahz-ı latîfin sıfat-ı ârızası olan mertebe-i kesâfetten ibârettir. Meselâ buhar mevcut olduğu halde, kemâl-i letâfetinden, basar-ı hissî ile idrâk olunmaz. Mertebe mertebe tekâsüf ettikçe mahsûs olur. İlk tekâsüfte bulut olup basar-ı hissî idrâk eyler; fakat göz kapanıp bulut içinden mürûr edilse, temâs ile hissolunmaz. Bulut tekâsüf edip su oldukda, mecmû'-i havâss ile idrâk olunur. Su incimâd edip buz oldukda, kemâl-i kesâfetinden azhar olur. Eğer buharı vücûd-ı hakîkî farz edecek olur isek, onun bulut, su ve buz sûretleri sıfât-ı ârızasından ibâret olur. Ve sıfât-ı ârızada asl olan adem olduğundan, onlara vücûd-ı hakîkî sâhibidir denemez. Vücûd-ı hakîkî, ancak buhar olup, bu sûretlerin sebeb-i kıyâmı olmuş olur. Ve tağayyürât ve istihâlât-ı mütevâliye vücûd-i hakîkînin değil, belki sıfât-ı ârızasındadır. Zîrâ vücûd-i hakîkî tağayyürât ve istihâlâttan münezzehdir. İşte bu misâle mutâbık ve muvâfık olarak senin ve benim bi'l-cümle eşyâ-yı kesîfenin ve suver-i hayâliyye ve cevâhir-i mücerredenin vücûdları, hep / vücûd-ı 10
hakîkînin sıfât-ı ârızasının istihâlâtından başka bir şey değildirler. Onun için mevcûdât-ı kevniyyeye "suver-i hayâliyye" ve "nüfûs-ı vehmiyye" de derler. Bu mevcûdât-ı zılliyye ve izâfiyye, vücûd-ı hakîkînin edillesi ve alâmâtıdır. Nitekim bir yerde bir buz parçası görsek, suyun vücûduna; ve kezâ önümüzde bir gölge görsek, arkamızda gölge sâhibinin vücûduna istidlâl eyleriz. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri: وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّموَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ وَهُوَ عَلَى جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ (Şûra, 42/29) âyet-i kerîmesinde semâvât ve arz ile, onlarda mebsûs olan devâbbın alâmât-ı vücûddan olduğunu beyân buyurmuş ve bizlere bu îzâh olunan hakîkati duyurmuştur.

Dördüncü fasıl: Tecelliyât-ı vücûd

Ma'lûm olsun ki, vücûdun merâtib-i muhtelifeye tenezzül sûretiyle tecellîsi, ancak zuhûra "meyl" ile mümkindir; ve "meyl" dahi meşiyyetten

ibârettir. Halbuki meşiyyet bir sıfat ve bir nisbet olduğundan, cemî'-i niseb ve sıfâttan muarrâ ve münezzeh olan vücûd bu sıfat-ı meşiyyetten dahi münezzehtir. Zîrâ vücûd-i mutlak cemâl-i zâtîsinde müstağraktır; ve istiğrakta meşiyyet olmaz. Binâenaleyh vücûdun mertebe-i vahdete, ya'nî mertebe-i ulûhiyyete, tenezzülü istiğrâk-ı cemâl-i zâtîsinden mertebe-i âgâhîye gelmesi demektir ki, bu da meşiyyet ile değil, belki onun iktizâ-yı zâtîsidir. İktizâ-yı zâtîde ise sebeb ve illet mevzû'-i bahs olamaz. Vücûdun merâtib-i tecelliyâtı yedidir:

1. Lâ-taayyün, 2. Taayyün-i evvel, 3. Taayyün-i sânî, 4. Mertebe-i ervâh, 5. Mertebe-i misâl, 6. Mertebe-i şehâdet, 7. Mertebe-i insan.

Bu tertîb külliyyât i'tibâriyledir; cüz'iyyât i'tibâriyle merâtib-i vücûdu hasr ve ta'dâd kābil değildir. İmdi bu merâtib keşfî ve aklîdir; zamânî ve hakîkî değildir. Ya'nî vücûd bir zamanda tecellî etmemiş ve o an içinde / kendi cemâlinde istiğrâkı hasebiyle cemî'-i esmâ ve sıfâtı kendisinde müstehlek ve muzmahill olmuş idi; sonra bir zaman geldi ki, bu istiğrâktan ayılıp kendisine geldi ve kendindeki sıfâta şuûru hâsıl oldu; ve bu zaman dahi geçtikten sonra düşünüp dedi ki: "Bende bu kadar sıfât var; bunların âsârını ızhâr edeyim; falan şeyi böyle yapayım ve falan şeyi de şöyle yapayım"; ba'dehû bu teemmülü müteâkıb eşyâyı îcâd etmeğe başladı; ve cümlesini yoktan var etti. Bu, kat'â böyle değildir. Bu merâtib keşfe ve akla göredir; yoksa zaman ile aslâ münâsebetleri yoktur. Zîrâ vücûdun tenezzülâtı ve tecelliyâtı vücûd ile berâber kadîmdir. Hudûs, ancak suver-i kesîre-i avâlimin efrâdına nazarandır. Ve âlem bizim âlemimizden ibâret değildir. Fezâ-yı lâ-yetenâhîde avâlim-i bî-nihâye mevcûd olup, peyderpey tekevvün ve tefessüd etmektedir. Bu tekevvün ve tefessüdün ne evveli ne de âhiri vardır. Zîrâ keyfiyyet-i halk ezelî ve ebedî olup, ne evveli ve ne de âhiri vardır. Evveliyyet ve âhiriyyet, ancak efrâd-ı mahlûkata nazarandır.

Beşinci fasıl: Mertebe-i lâ-taayyün, mertebe-i ahadiyyet

Bu mertebe vücûdun mertebe-i ıtlâkı olup, cemî'-i nuût ve sıfât

izâfesinden münezzeh ve her kayıddan, hattâ kayd-ı ıtlâktan dahi mukaddestir. Bu mertebe Hak Teâlâ hazretlerinin künhü olup, onun fevkinde başka bir mertebe yoktur. Vücûdun bu mertebesi hakkındaki tafsîlât, birinci ve dördüncü fasıllarda zikr olunduğundan burada tekrârı zâiddir.

Altıncı fasıl: Mertebe-i vahdet, taayyün-i evvel mertebesi

Bu mertebe zât-ı bahtın istiğrâk-ı cemâlîsinden, mertebe-i âgâhîye tenezzülünden ibârettir. Bu tenezzül vücûdun iktizâ-i zâtîsidir. Onun bu mertebe-i âgâhîsine "mertebe-i ulûhiyyet" denir. Vücûd bu mertebede kendisindeki sıfât ve esmâyı alâ-tarîkı'l-ihâta mücmelen bilir. Ve sıfât bu mertebede kendisinin aynı / olduğundan bu ilim, kendi zâtına olan ilminden ibârettir. Binâenaleyh vücûd bu mertebede cemî'-i esmâ ve sıfât ile müsemmâ ve mevsûf; ve nuût ile men'ût olduğundan "Allah" ism-i câmi'inin mertebesidir; ve bu isim ile müsemmâdır. Bu mertebe, zât-ı lâtaayyünün, taayyün sûretiyle zuhûr ettiği evvelki mertebe-i tenezzülüdür. Buna "taayyün-i evvel" ve "ilm-i mutlak" da derler. Zîrâ bu mertebede zâtın şuûru ve vicdânı ma'lûm; ve gayriyyet kaydı olmaksızın mutlaktır. Buna "vahdet-i hakîkî" mertebesi de derler. Zîrâ bu nefs-i "taayyün-i evvel"in ismidir ki, لايصدرمن الواحد الا الواحد ya'nî "vâhidden ancak vâhid sudûr eder" demektir. Bu mertebede ta'dîd ve a'dâd ve kesret ve efrâd yoktur. Beyne'n-nefy ve'l-isbât müsâviyü't-tarefeyndir.

"Felek-i velâyetü'l-mutlak" derler. Zîrâ "cevher-i evvel"den ibâret olan taayyün-i evvelin zâhiri ve bâtını vardır. Onun bâtınına "velâyet-i mutlaka" derler. هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ (Kehf, 18/44) bu velâyetten kinâyedir. Ve onun zâhirine "nübüvvet-i mutlaka" derler. Zîrâ o, vücûd-ı ahadiyyet ile vâhidiyyet arasında berzahtır. Mevvâc-ı ahadiyyetten feyz-i akdesi bîvâsıta kabul eder ki, nâmı "velâyet-i mutlaka"dır. Ve vâhidiyyet mevvâcı ile feyz-i mukaddesi ahz edip halka eriştirir; nâmına "nübüvvet-i mutlaka" derler. كنت نبيا و آدم بين الماء والطين bu nübüvvete işârettir. Cemî'-i

velâyet-i evliyâ ve nübüvvet-i enbiyâ ondan neş'et ve zuhûr ederler. Bundan nâşî ona "felek-i sâbitât" ta'bîri ile kinâye ederler ki, cümle seyyârât ve sâbitât nasıl eflâkte vâki' iseler, enbiyâ ve evliyânın nübüvvet ve velâyet-i külliyye ve cüz'iyyeleri de öylece "velâyet-i mutlaka"da vâki'dirler.

Buna "tecellî-i evvel" de derler; zîrâ o, lâ-taayyünden evvelen zuhûr etti; ve mertebe-i hafâdan evvelen münevver oldu.

"Kābiliyyet-i evvel" de derler; zîrâ o cümle mahlûkāt ve mevcûdâtın maddesidir; ve cemî'-i kābiliyyât ondan zâhir olurlar.

"Makām-ı ev ednâ" da derler ki, bu mertebenin fevkinde, zât-ı sırf mertebesinden gayri bir mertebe yoktur.

/ "Berzahu'l-berâzih" derler; zîrâ o, taayyün ile lâ-taayyün arasında hâildir ve cemî'-i berâzihi câmi'dir.

"Berzah-ı kübrâ" da derler; zîrâ ahadiyyet ve vâhidiyyeten ibâret olan iki mertebe-i a'zamı hâmildir.

"Ahadiyyetü'l-cem'" de derler; zîrâ bî-i'tibâr-ı ıskāt ve isbât, min-haysü-hiye, zâtın i'tibârıdır.

"Ma'den-i kesret" de derler; zîrâ cevâhir-i esmâ ve sıfât bu ma'denden zuhûr ettiler.

"Menşe'ü's-sivâ" da derler; zîrâ cemî'-i mümkinât bu mertebeden zuhûr etti.

"Kābiliyyet-i kesret" de derler; zîrâ bütün keserât-ı esmâiyye-i külliyye-i ilâhiyye ve esmâ-i kevniyye-i külliyye bu masdardan zuhûr etti.

"Felekü'l-hayât" da derler; zîrâ medâr-ı hayât-ı âlem bu mertebeye menûttur. Bu mertebe âlem-i ervâh ve ecsâmın hakāyıkını mutazammındır. Her bir mertebeyi bir ism-i ilâhî terbiye eder. Her bir mertebe-i kiyâniyye hayât-ı hakîkiyyeyi ondan iktisâb eyler. Ve "felek" ta'bîri onun ulüvv-i mertebesinden kinâyedir. Bu mertebenin birçok isimleri daha vardır ki, onlar da bunlardır:

Zıll-i evvel, berzah-ı evvel, mertebe-i ûlâ, madde-i mutlak, âlem-i rumûz, hakîkatü'l-hakāyık, aşk-ı ekber, zuhûr-ı evvel, nişân-ı evvel, vâsıta-i ûlâ, vahdet-i sırf, kenzü'l-künûz, hakîkat-ı mechûl, cem'u'l-cem', halk-ı evvel, akl-ı evvel, âlem-i ma'nâ, âlem-i vahdet, kenzü's-sıfât,

âdem-i hakîkî, kābe kavseyn, mahlûk-ı evvel, akl-ı küll, hakîkat-i muhammediyye, mertebe-i rahmet, âlem-i sıfât, hakîkat-ı âdem, lâhût, vücûd-ı evvel, kalem-i evvel, nûr-ı Muhammedî, âlem-i icmâl, levh-i mahfûz, ism-i a'zam, rûhu'l-kuds, mevcûd-i evvel, kalem-i a'lâ, dürretü'l-beyzâ, vücûd-i icmâlî, ümmü'l-kitâb, rûh-i a'zam, levh-i kazâ, mebde'-i evvel, sebeb-i evvel, berzah-ı câmi', hazret-i icmâl, nûru'l-envâr, ebu'l-ervâh, arş-ı mecîd, makām-ı şuhûd-ı cem'ü'l-cem', ma'den-i kesret, menşeü's-sivâ.

Bu mertebenin ismi cemî'-i sıfât ve esmâyı ve isti'dâdât-ı fıtriyye ve kābiliyyâtı câmi' olan "Allah"dır. / Bu sıfât ve esmânın âsârı kendisinde zâhir olsa da olmasa da yine "Allah"dır. إنَّ اللهَ لَغَنِيٌّ عَنِ العَالَمِينَ (Ankebût, 29/6) bu mertebeye işârettir.

Misâl: Hâl-i istiğrâkta bulunan bir âdemden hiçbir eser ve tecellî zâhir olmaz; ve bu hal içinde onda ne ilim, ne sem', ne basar, ne irâde, ne de kudret zâhir değildir. Bunların cümlesi o kimsenin vücûdunda müstehlek ve mütelâşîdir. Bu hâl-i istiğrâktan hâl-i âgâhîye geldikde, bu ta'dâd olunan sıfatlarıyla muttasıf olur. Ve onun hâl-i istiğrâktan hâl-i âgâhîye gelişi kendi zâtının ve vücûdunun iktizâsıdır. Yoksa kendi meşiyyeti ile değildir. Ve hâl-i âgâhîye geldikde, bütün şuûnât ve sıfâtı kendisinde müttehid bir haldedir. Ve kendinin bi'l-cümle esmâsını ve sıfâtını câmi' olan bu âdem, bunların âsârını ızhâr etse de, etmese de yine âdemdir. Âdemin sübût-ı âdemiyyeti için âsâr ile zuhurûna ihtiyaç yoktur. O, bundan ganîdir.

Yedinci fasıl: Taayyün-i sânî mertebesi, mertebe-i vâhidiyyet

Vücûd, taayyün-i evvel mertebesinde esmâ ve sıfâtını mücmelen bilmekle berâber bu esmâ ve sıfâtının îcâb ettirdiği cemî'-i maânî-i külliyye ve cüz'iyyenin sûretleri, bu taayyün-i sânî mertebesinde ayrılırlar. Eşyâ-yı kevniyye hakāyıkından ibâret olan bu suverden her birinin gerek kendi zâtına ve gerek kendi zâtının emsâline aslâ şuûru yoktur. Zîrâ onların vücûdları ve temeyyüzleri ilmîdir. Vücûd bu suver-i ilmiyye sebebiyle müteaddid ve mütekessir olur. Ta'bîr-i dîğerle bu suver-i ilmiyye, zât-ı

ulûhiyyetin emr-i îcâda illeti olurlar. Ve bunların illet-i vücûdu dahi câmi'-i cemî'-i esmâ ve sıfât olan zât-ı ulûhiyyet olduğundan, bundan delîl-i nazarîye muhâlif olarak şu netîce-i hakîkiyye çıkar: İllet olan zât-ı ulûhiyyet kendinin illeti olan ma'lûlün, ya'nî suver-i ilmiyyenin illeti olur; veyâhut illet olan / suver-i ilmiyye, kendilerinin illeti olan ma'lûlün, ya'nî zât-ı ulûhiyyetin emr-i îcâda illeti olur. Halbuki delîl-i nazarîye göre aklın hükmü, "illet olan şey kendi ma'lûlü için ma'lûl olmaz" demek idi. İşte ilm-i tecellî bâlâda îzah olunduğu üzere aklın bu hükmünü "illet olan şey, kendi ma'lûlü için ma'lûl olur" hükmüyle fesh etti.

Âtîdeki misâl zevk-i sahîh ile teemmül olundukda anlaşılır ki, bu hüküm, garbiyyûnun "iskolastik" ta'bîr ettikleri kıyl u kāl cinsinden değil, belki bir hakîkat-i zâhiredir.

Misâl: Bir hattâtın yazdığı levhanın illeti, o hattâtın vücûdudur. Zîrâ hattâtın vücûdu olmasa, o levha mevcûd olmaz idi. Binâenaleyh hattâtın vücûdu illet ve levhanın vücûdu da o illetin ma'lûlüdür. Fakat o kimsenin nisebinden bir nisbet olan hattâtıyyet sıfatı olmayıp da, bu sıfat ondan bir levha yazıp ızhâr etmesini lisân-ı isti'dâd ile taleb etmese, o şahıstan bu levha zuhûra gelmezdi. Şu halde levhanın îcâdına sebeb olan şey, kendi mûcidinden, vücûdunu taleb etmesidir. Bu sûrette levha ma'lûl iken,emr-i ızhârın illeti olur. Ve bu vech ile illet olan hattâtın vücûdu, emr-i ızhârda kendinin illeti olan levha-i ma'lûlün illeti olmuş olur. Ya'nî hattâtın vücûdu emr-i ızhârda ma'lûl ve hem de levhanın îcâdına illet olduğu gibi, levhanın vücûdu dahi hem illet ve hem de ma'lûl olur.

İmdi maddiyyûnun madde kānûnunu beyân ettikleri sırada "umûmiyyet i'tibâriyle kâinâtın sebebi yoktur" demeleri, hakîkat-ı emirdeki cehillerinden ve küllün nümûnesi olan kendi nefislerinden gâfil bulunmalarından neş'et etmiştir. Ve bu cehl ve gafletin menşei de esfel-i sâfilîn olan âlem-i tabîattan a'lâ-yı illiyyîn olan zâta sırf akıl ve zekâ ile urûc edilebileceği zannolunarak, enbiyâ (aleyhimü's-selâm) ve onların vârisleri olan evliyâ-yı kirâm hazarâtının akvâl-i / aliyye ve ihbârât-ı seniyyelerine kulak asmamaktır.

Bu mertebede müteayyin olan her bir sûret-i ilmiyye, eşyâ-yı

hâriciyyeden her birinin hakîkati ve onu terbiye eden Rabb-ı hâssıdır. Istılâh-ı sûfiyyede her bir sûret-i ilmiyyeye "ayn-ı sâbite" ve hey'et-i mecmûasına "a'yân-ı sâbite" derler. Mütekellimîn "ma'lûm-i ma'dûm", hükemâ "mâhiyyet" ve mu'tezile "şey'-i sâbit" derler. Taayyün-i evvel hakîkat-ı muhammediyyeden ibâret olduğu cihetle, bu hakîkat-ı muhammediyye cemî'-i hakāyıkı câmi' olmuş olur. Bu taayyün-i sânî mertebesine "vâhidiyyet" denildiği gibi, "hakîkat-i insâniyye" de derler. Ve âtîdeki esâmî ile de tevsîm ederler:

Tecellî-i sânî, kābiliyyet-i zuhûr, hazret-i irtisâm, mebde'-i sânî, mecmûu'l-ervâh, maâd-ı ervâh, mülk-i bâtın, felekü'l-hayât, berzah-ı sânî, kevn-i câmi', menşe'-i sânî, bed'-i sânî, makām-ı ervâh, hazret-i rubûbiyyet, müntehâ'l-ma'rife, zuhûr-ı sânî, âlem-i melekût, âlem-i esmâ, perde-i vahdet, hazret-i cem', menşeü's-sivâ, zıll-i memdûd, âlem-i bâtın, âlem-i vücûd, zıll-i vahdet, menşe'ü'l-kesret, hazret-i ulûhiyyet, nefes-i rahmânî, âlem-i emr, kenzü'l-ervâh, mübîn-i sıfât, ahadiyyet-i kesret, müntehâ'l-âbidîn, vücûd-i müfâz, âlem-i sânî, ma'den-i ervâh, ayne'l-yakîn.

Suver-i ilmiyyeden ibâret olan "a'yân-ı sâbite" kendi ademiyyet-i asliyyeleri üzerindedir. Onlar vücûd-ı hâricî kokusunu koklamamışlardır. Âlem-i şehâdette zâhir olan suver ancak onların ukûsü ve zılâlidir. الاعيان ما شمت رائحة الوجود dedikleri budur. Bu hakîkat, âtîde mertebe-i şehâdet faslında misâl ile îzâh olunacaktır. /

Sekizinci fasıl

Birinci vasl: Sıfât ve Esmâ

Ma'lûm olsun ki, kâffe-i eşyânın mebdei olan vücûd ayn-ı hayâttır; zîrâ müteharriktir ve onda aslâ sükûn yoktur. Eğer sükûn olsaydı adem olur ve ondan aslâ bir şey çıkmazdı. Zîrâ hikmet-i tabîiyye ulemâsının şu: "Hiçbir şey bilâ-sebeb sükûnetini harekete ve hareketini de sükûnete tebdîl edemez" düstûruna nazaran, eğer bi'l-cümle eşyânın mebdei olan vücûd-ı hakîkîde hayât olmasa, o vücûdun sükûneti harekete gelmek için hiçbir se-

beb mevcûd olmamış olur. Ve sebeb-i hareket mevcûd olmayınca, hareketten zâhir olan suver-i avâlim tekevvün edememek lâzım gelirdi. İmdi aklen ve ilmen anlaşıldı ki, vücûdun merâtib-i muhtelifedeki tecelliyâtı onun hareketinden münbaisdir. Ve hareket olan yerde, muharrik vardır ve muharrik hayydır. Ve "hayât" bir sıfattır; ve sıfat mevsûftan münfekk olmadığından onun aynıdır. Vücûd hayât ile muttasıf olunca kendi nefsini ve zâtını müdrik olmak îcâb eder. Bu ise onun zâtına olan ilmidir. Ve "ilim" dahi "hayat" gibi bir sıfattır. Binâenaleyh vücûd ilim ile de muttasıf olur. Ve hayat ve ilim ile muttasıf olan vücûdun "irâde" ve "kudret" ile muttasıf olmaması mümkin değildir. Zîrâ bunlar, onun levâzımıdır. Ve vücûdda bu sıfatların sübûtu ile berâber "sem'" ve "basar" ve "kelâm" ve "tekvîn" sıfatlarının dahi sübûtu iktizâ eder. Binâenaleyh vücûd, bu ta'dâd olunan sıfât-ı seb'a-i zâtiyye ile muttasıftır. "İlim, irâde, kudret, sem', basar, kelâm, tekvîn". Bunların imâmı "hayat"tır. Zîrâ hayâtın olmadığı yerde ne hareket, ne ilim, ne kudret ve ne de îcâd bulunmaz.

İmdi, sıfat ismin menşeidir; zîrâ bir şeyde sıfat olmazsa, bir isim ile tevsîm olunmaz. Meselâ kendisinde sıfat-ı hayât olmayan bir şeye "hayy" ismi / ve sıfat-ı ilim bulunmayan kimseye de "alîm ve âlim" ismi verilmez. Zât sıfat ile ve sıfat isim ile zâhir olduğundan, isim sıfatın ve sıfat zâtın zâhiri; ve zât sıfatın ve sıfat da ismin bâtını olur. Ve "şey" dahi ismin zâhiri ve isim "şey"in bâtını olur. Zîrâ müsemmâ olan "şey" zâhir olduğu vakit, isim o şeyde ihtifâ edip fânî olur.

İmdi "zât", "sıfat" ve "isim" aralarında zuhûr ve butûn nisbetleri olduğu ve mefhûm-ı zuhûr, mefhûm-ı butûnun gayri olduğu cihetle, bu i'tibâr ile bunların aralarında muğâyeret olur. Velâkin "sıfat" zât-ı mutlakın mertebe-i zuhûrda tecellî-i hâssı ile tecellîsinden ibâret olduğu o tecellî-i hâss zât-ı mutlakı üzerine zâid olmadığı cihetle, bu i'tibâra göre zâtın aynı olur. Sıfât ve esmâ-i ilâhiyye külliyyâtı i'tibâriyle kābil-i ta'dâddır. Nitekim esmâ-yı hüsnâ-yı ma'dûde kırâat olunur; fakat cüz'iyyâtı i'tibâriyle lâ-yuad ve lâ-yuhsâdır.

Esmânın kâffesinde iki i'tibâr vardır: Birisi Zât'a delâleti, ve diğeri kendinin ma'nâ-yı hâssına delâletidir. Meselâ Alîm, Semî', Basîr isimleri

Zât'a delâlet ettiği gibi, kendilerinin ma'nâ-yı husûsîlerine de delâlet ederler Zîrâ Alîm, Semî', Basîr kimdir? denildikde ahadiyyet-i esmâiyyesi hasebiyle Zât-ı ilâhîdir denir; ve bu sûrette hepsi "zât"a delâlet etmiş olur. Fakat bunların ma'nâ-yı husûsîleri başka başkadır. Ya'nî bilicilik, işiticilik ve görücülük başka başka ma'nâlardır. Binâenaleyh esmâ "zât"a delâletleri i'tibâriyle müttehid ve yekdîğerinin aynıdırlar; ve mefhûmât-ı mütegâyire hasebiyle yekdîğerinden mütemeyyiz ve birbirinin gayrıdırlar.

İmdi, vücûd-ı latîf-i Hakk'ın delîli, onun mertebe-i kesîfi olan avâlim-i şehâdiyyedir. Ve içinde bulunduğumuz arz avâlim-i şehâdiyye-i bî-nihâyeden birisidir. Binâenaleyh biz, Hak'tan zâhir olan suver-i âleme bakıp, / onlarda gördüğümüz ahkâm ve âsâra nazaran hükmederiz ki, Hak hayydır. Zîrâ O'nun vücûdunun alâmeti olan âlemin her noktasından hayat zâhir olur; ve kendimizi hayat sâhibi buluruz. Ve kezâ Hak "Alîm"dir. Zîrâ suver-i âlemden bir sûret ve küll-i âlemden birer cüz' olan biz insanlar sıfat-ı ilm ile muttasıfız. Semî', Basîr, Mürîd, Kādir, Mütekellim, Mükevvin, Musavvir, ilh... hep buna makıystır.

İkinci vasl: A'yân-ı sâbite mec'ûl değildir

A'yân-ı sâbite, suver-i ilmiyye-i esmâiyyeden ibâret olduklarından, vücûd-ı hâricîleri yoktur. Halbuki "ca'l" müessirin te'sîrinden ibârettir. Bunlar ise mahall-i te'sîr ve infiâl olmadıklarından mec'ûliyyetleri mevzû'-i bahs olamaz; ya'nî bunlar "yapılarak" vücûda getirilmiş şeyler değildir. Zîrâ şuûnât-ı zâtiyyeden ibârettirler. Ve şuûnât zâtın iktizââtıdır ve zât ile berâber kadîmdir; ve şuûnât-ı zâtiyye bir câ'ilin ca'li ile mec'ûlen mevcûd olmadıkları gibi, bir müessirin te'sîri tahtında da değildirler. Mâdemki zât-ı vücûd mevcûddur, elbette onlar da O'nunla berâber mevcûddur.

Misâl: İnsanda gülme ve ağlama gibi birçok şe'nler vardır. İnsan gülmediği ve ağlamadığı vakitler, bu şe'nler bi'l-kuvve mevcûd ve bi'l-fiil ma'dûmdur. Ağlaması ve gülmesi fiilen zuhûr ettiği vakit bu zuhûrât,

irâdesi ve ca'li ve te'sîri ile vâki' olmaz; belki iktizâ-yı zâtîsi olarak bilâ-meşiyyet ve bilâ-ca'l ve te'sîr vâki' olur. Ya'nî insan, henüz gülmeden ve ağlamadan evvel, gülmeğe ve ağlamağa hazırlanmaz; ve gülme ve ağlama şe'niyyet i'tibâriyle ma'nâ-yı insânîde müttehid iseler de, zuhûrda yekdîğerinden ayrılırlar. Çünkü gülme, ağlamanın aynı değildir. İmdi bunlar insanın şahsında mevcûd ve bi'l-fiil ma'dûm iken, bu ma'dûm olan
20 şe'nlerin şahs-ı mevcûd üzerinde te'sîrleri görülür. / Binâenaleyh şahs-ı mevcûd bunların te'sîri ile zâhir oldukda, ya'nî güldükde ve ağladıkda, bu şe'nler dahi fiilen mevcûd olurlar; ve onların mevcûdiyetleri şahs-ı mevcûda muzâfen vâki' olur. Ve mâdemki şahs-ı insânî mevcûddur, elbette bu şe'nler dahi onunla berâber bi'l-kuvve mevcûddurlar; ve bir sebeb tahtında da iktizâ-yı zâtî olarak, bilâ-meşiyyet ve bilâ-ca'l ve te'sîr, fiilen zâhir olurlar. İşte bunun gibi mevcûd-i hakîkî olan zât-ı ulûhiyyette fiilen ma'dûm olan şuûnâtın te'sîri ile, zâtullah bu şuûnâtı hasebiyle tecellî eder. Zîrâ a'yân-ı sâbite zuhûrun illeti ve zâtullah ise, onların ma'lûlüdür. Ve illetin ma'lûl üzerinde te'sîri gayr-ı kābil-i red ve cerhdir.

Nitekim illiyyet ve ma'lûliyyet mes'elesi misâl-i kevnî îrâdı ile bâlâda zikr olundu. Bu te'sîr ve teessür ve illiyyet ve ma'lûliyyet mes'eleleri vücûd-ı vâhid-i Hakk'ın niseb-i zâtiyyesinden ibâret olup meydanda bir gayr bulunmadığından, şân-ı ulûhiyyete yakışmıyacak bir hüküm kabîlinden telâkkî olunamaz.

Üçüncü vasl: İsti'dâd-ı gayr-ı mec'ûl ve kābiliyyet

İktizâ-yı zâtî olan a'yân-ı sâbiteden her bir "ayn"ın bir isti'dâdı ve kābiliyyet-i mahsûsası vardır; aslâ biri diğerine benzemez. Vücûd-ı mutlak-ı Hak a'yân-ı sâbiteden her bir "ayn"ın isti'dâdına münâsib olarak o "ayn"ın sûreti ile zâhir olur. İmdi a'yân-ı sâbite mec'ûl olmayınca, onların isti'dâdât ve kābiliyyâtı dahi mec'ûl olmaz. Şu kadar ki, bu isti'dâdât ve kābiliyyât a'yân-ı sâbitenin ve a'yân-ı sâbite dahi Zât'ın iktizââtı bulunduğu ve bunların illeti, ancak vücûd-ı zâtullah bulunduğu ve illetin ma'lûle te'sîri tabîî olacağı cihetle, bu isti'dâd ve kābiliyyâtın müessiri dahi ancak vücûd-ı zâtullahdır. İşte bu hakîkate işâreten cenâb-ı

Mevlânâ (r.a.) **Mesnevî-i Şerif**'lerinde şöyle buyururlar:

چارهء آن دل عطای مبدلیست   داد اورا قابلیت شـــرط نیست
بلکه شرط قابلیت داد اوست   داد لب و قابلیت هست پوست

/ Tercüme: "O kalb-i kāsînin çâresi bir mübdilin atâsıdır; onun atâsı için kābiliyyet şart değildir. Belki kābiliyyetin şartı onun atâsıdır. Zîrâ atâ iç ve kābiliyyet kabuktur."

Zîrâ a'yân-ı sâbiteye vücûd-ı ilmî bahş eden atâ-yı zâtîdir; ve bu dâd-ı ilâhî olmasa, hiçbir sûret mertebe-i ilimde peydâ olmaz; ve onların isti'dâd ve kābiliyyâtı dahi mevzû'-i bahs olamaz idi. Binâenaleyh atâ-yı zâtî ve dâd-ı ilâhî iç ve isti'dâdât ve kābiliyyât kabuk mesâbesindedir. İmdi burası iyi anlaşılsın ki, isti'dâd ve kābiliyyâtta cebir yoktur. Atâ-yı zâtî ve tecellî-i ilâhî ve nefes-i rahmânî ale's-seviyye vâki'dir. Tenfîs-i rahmânîyi müteâkib her bir ayn kendi isti'dâdına ve kābiliyyet-i zâtiyyesine göre müteayyin olmuştur. Binâenaleyh her bir ayn kendi kendine cebr etmiştir.

Misâl: Bir kimse zemherîde lâ-yenkatı' bir cam üzerine nefesini irsâl etse, bî-sûret olan bu nefes cam üzerine ale's-seviyye temâs eder. Fakat şiddet-i bürûdet hasebiyle bu nefes cam üzerinde tekâsüf ederek incimâd eylediği vakit, türlü şekiller zâhir olur. Bu zâhir olan eşkâlin hiçbirisi ne tûlen ve ne de arzan yekdîğerine benzemez. Bu eşkâlin herbiri bî-sûret olan o nefeste mündemic idi. Bi't-tekâsüf böylece zâhir oldular; ve bu sûretle kendi isti'dâd ve kābiliyyetlerini irâe ettiler. Bu isti'dâd ve kābiliyyetlere aslâ müteneffisin icbârı yoktur. Belki ayn-ı nefeste onlar, isti'dâd ve kābiliyyetlerine göre kendilerini yine kendileri îcâd ettiler. Ancak müteneffisin vücûdu onların illet-i ızhârı oldu; ve onlar ma'lûl oldular. Şimdi bu eşkâl içinden birisi çıkıp da bi'l-farz müteneffise hitâben: "Sen beni niçin yanımda mütekevvin olan şu güzel çiçek gibi tersîm etmedin; böyle upuzun bir şekilde kaldım?" suâlini soramaz. Sorsa, müteneffis ona cevâben der ki: "Bu şekilde hudûsün için benim tarafımdan senin üzerine hiçbir cebir vâki' olmadı; ben ancak seni tenfîs ettim; sen de bi'l-kuvve mevcûd ve bi'l-fiil ma'dûm olan kābiliyyet ve isti'dâdın hasebiyle böyle

tekevvün ettin; cebir ancak senden, sana vâki' oldu: / niçin bana tevcîh-i hitâb ediyorsun?"

İmdi nefes-i rahmânînin hîn-i tenfîsinde, her bir ayn o nefeste "Kün!" emrine imtisâlen kendi isti'dâd ve kābiliyyeti dâiresinde kendi kendini tekvîn etmiş ve ona o sûrette tekevvünü için cebir vâki' olmamış olduğundan Hak "Lâ yüs'elü ammâ yef'al"dir. Zîrâ Hakk'ın fiili onları tenfîs etmek ve onlara ifâza-i vücûd eylemektir. Bu ise atâ-yı zâtî'dir. Hiç atâ-yı zâtîsinden dolayı Hakk'a suâl teveccüh eder mi? Belki suâl isti'dâd-ı âlî dururken isti'dâd-ı süflîyi beğenip, o isti'dâd dâiresinde mütekevvin olanlara teveccüh eder. "Ve hüm yüs'elûn" onlar hakkındadır. Cenâb-ı Hak Zeyd'i cebren cânib-i saâdete ve Amr'ı da cebren şekāvete sevk etmekten münezzehtir. Hakk'ın meşiyyeti ancak isti'dâd ve kābiliyyete taalluk eder. Zîrâ Hak Teâlâ ilminde sâbit olan şeyi murâd eder; ve murâd eylediği şeyi işler.

Dördüncü vasl: İlim ma'lûma tâbi'dir

Ma'lûm olsun ki, ilm-i ilâhîde iki i'tibâr vardır: Birisi; mertebe-i vahdette ve taayyün-i evvelde zât-ı ulûhiyyetin cemî'-i sıfât ve esmâsına mücmelen ilmidir. Bu ilim kendi zâtına olan ilimden ibâret olduğundan, bu mertebede "ilim", "âlim", "ma'lûm" arasında aslâ temeyyüz yoktur; cümlesi şey'-i vâhiddir. Ve bu ilim, ma'lûma tâbi' olan nevi'den değildir. Zîrâ zât-ı kadîm ile berâber kadîmdir. İkincisi; mertebe-i vâhidiyyete ve taayyün-i sânîye tenezzülünden sonra, kendisinde mündemic olan bi'l-cümle sıfâtın ve esmâsının sûretleri, yekdîğerinden mütemeyyiz olarak ilm-i ilâhîde peydâ olduklarında, herbirinin iktizâ-yı zâtîleri olan kābiliyyet ve isti'dâdâtı ne ise inkişâf eder. Ve bu kābiliyyet ve isti'dâdât ba'de'l-inkişâf, Hakk'ın tafsîlen ma'lûmu olurlar. İşte Hakk'ın bunlara taalluk eden ilmi onların ma'lûmiyyetlerinden sonra olduğundan "ilim ma'lûma tâbi'dir" denildikde "ilm-i sıfâtî ve esmâî" anlaşılmalıdır. İlmin ma'lûma tâbiiyyeti hakkındaki delîl-i Kur'ânî: وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ (Muhammed, 47/31) ya'nî: "Biz sizi imtihan ederiz, tâ ki sizden mücâhid olanları bilelim" âyet-i kerîmesidir. Hakk'ın: "Tâ ki biz bilelim" kavli aslâ

te'vîl edilemez. Bunu ancak mütekellimîn gibi tenzîh-i vehmî / sâhibleri te'vîl ederler. Ve onlar vücûd-ı eşyâyı vücûd-ı vâhidin gayrı gördüklerinden, Hakk'ın ilmi ma'lûma tâbi' olsa, Hak ilmini gayrdan ahz etmek lâzım gelir; bu da cehl ve acz olduğundan Hakk'a lâyık olmaz zann ederler. Halbuki vücûd birdir: Bu keserât O'nun suver-i esmâiyyesinin zılâlidir; ve âyîneye mün'akis olan zılâl, şahs-ı muhâzînin sûretinden gayrı değildir. Binâenaleyh şahs-ı muhâzî, âyîneye nazar ettiği vakit, gördüğü sûretten kendisinde bir ilim peydâ oldukda, o, bu ilmi gayrdan ahz etmiş olmaz. Binâenaleyh mütekellimînin tevehhüm ettikleri gayriyyet yoktur ki, Hakk'a cehl ve acz isnâdı lâzım gelsin. Bu ayniyyet ve gayriyyet mes'elesi mertebe-i şehâdet faslında îzâh olunacaktır.

Beşinci vasl: Kazâ ve kader

A'yân-ı sâbite, iktizâ-yı zâtîleri olan isti'dâd ve kābiliyyetleri dâiresinde Hak'tan zuhûru taleb ederler. Bu taleb lafzî değil, hâlîdir. **Mesnevî:**

مانبوديم وتقاضا مان نبود   لطف تو نا گفتهء ما مي شنود

Tercüme; "Biz yok idik; ve bizim takāzâmız dahi yok idi. Senin lutfun bizim nâ-güftemizi işitir idi."

Bu taleb, yaşamak için balığın vücûdu su ve insanın vücûdu havâ-yı nesîmî taleb etmek gibidir. Zîrâ onların isti'dâd ve kābiliyyet-i vücûdiyyeleri böyledir. İşte her bir ayn, zât-ı ulûhiyyetten böyle iktizâ-yı zâtîsine göre tecellî talebinde bulundu. Onların isti'dâd ve kābiliyyetleri ma'lûm-i ilâhî oldukda taleblerini is'âfen, Hak ma'lûmiyyetleri dâiresinde tekvînlerini murâd eyledi. Binâenaleyh Hakk'ın irâdesi ilmine ve ilmi de ma'lûm olan a'yân-ı sâbiteye tâbi' oldu. İmdi onların kâffe-i merâtibde isti'dâd ve kābiliyyetleri üzere zuhûrlarına Hakk'ın hükm etmesi kazâ-yı ilâhîdir; ve bu kazâ hükm-i küllî-i icmâlîdir. İsti'dât-ı zâtîleri üzerine Zeyd'in ilmine ve saâdetine; / ve Amr'ın cehline ve şekāvetine hüküm gibi. Fakat bu hükümde cebir yoktur. Zîrâ bu hükmü, a'yân-ı sâbite kendileri

üzerine vermişlerdir; ve Hak bidâyeten mahkûmün-aleyhdir. Ya'nî her bir ayn-ı sâbite kendi kābiliyyet-i zâtiyyesini gösterip Hakk'a demiştir ki: "Ey zî-atâ, benim hakkımda hükm-i saâdeti ver ve beni bu hüküm dâiresinde ızhâr et!" Bu ise o ayn-ı sâbite tarafından Hak üzerine bir hükümdür. Binâenaleyh o ayn-ı sâbite hâkim ve sâhib-i atâ olan vücûd-ı Hak mahkûmün-aleyhdir. Ba'dehû Hak hâkim ve a'yân-ı sâbite mahkûmün-aleyh olmuştur. Binâenaleyh cebir her "ayn"ın isti'dâd ve kābiliyyetlerinden kendi üzerlerine vâki'dir. Ve isti'dâd ve kābiliyyetin mec'ûl olmadığı bâlâda îzâh olundu. İmdi isti'dâdât-ı zâtiyye aslâ tebeddül etmediği gibi, iki nakîzi de câmi' olmaz. Meselâ ilm-i ilâhîde saâdetle ma'lûm olan bir ayn-ı sâbite, bi't-tebeddül şekāvetle ma'lûm olmadığı gibi, bir ayn-ı sâbite ân-ı vâhidde hem saâdet ve hem de şekāveti hâiz olmaz. Zîrâ bunlar yekdîğerinin nakîzidir. Nitekim bir şey bir an içinde hem beyaz ve hem siyâh olmaz.

Kazâ-yı ilâhî biri mübrem, diğeri muallak olmak üzere iki nevi'dir: "Kazâ-yı mübrem" bilâ-kayd u şart infâzı lâzım gelen kazâlardır. Bu kazâ ne duâ-yı lafzî ve ne de duâ-yı fiilî ile, ya'nî tedâbîr ile mündefi' olmaz. Kazâ-yı mübremde iki i'tibâr vardır: Birisi indallahda "kazâ-yı muallak" ve inde'l-melâike ve'l-kâmilîn "kazâ-yı mübrem" görünen kazâ-yı ilâhîdir. Bu kazâ duâ ve tedbîr ile mündefi' olur. "Kazâ-yı muallak" kayd u şarta tebean infâzı lâzım gelen kazâdır. Bu kazâ şart-ı indifâ'ın tahakkuku hâlinde nâfiz olmaz. Şart dahî kazâdır. "Kazâ kazâ ile reddolunur" hadîs-i şerîfinde bu hakîkate işâret buyrulmuştur.

Kazâ-yı mübreme misâl: Tavla oyununu oynayan kimse, oyununu iyi oynadığı ve pullarını dahi önüne cem' edip refîkından evvel toplamağa başladığı halde, öyle bir zar atar ki, açık vermeğe mecbur kalır. Zîrâ başka türlü oynamak mümkin değildir. Burada tedbîr ve mahâretin te'sîri yoktur.
25 İşte bu kazâ-yı mübremdir./

Kazâ-yı muallaka misâl: Ma'lûm olduğu üzere, tavla oyununda oyuncular zarın hükmüne tâbi'dir. Oyuncu oyununu kazanmak için muvâfık gördüğü zarın gelmesini ister. Fakat zarı atınca ekseriyâ murâdına muhâlif olarak zâhir olur. Oyuncu bunda mecbûrdur; mutlakā

onu oynayacaktır. Velâkin gelen zar üzerine birkaç türlü oyun mevcut olduğu takdirde, onların en iyisini oynamakta serbesttir. Bu husûsta mecbûr değildir. Eğer her gelen zarda oyununun en iyisini oynarsa, oyunu kazanabilir. İmdi arzûsuna muhâlif gelen zara tâbiiyyet mecbûriyyeti bir kazâdır. Ve kazanmak için oyunun iyisini oynamak dahi bir kazâdır. Arzûsuna muhâlif zar ile oyununu kaybedebilirken iyi oynadığı için kaybetmedi. Binâenaleyh kazâyı, kazâ ile reddeyledi. Ve bu kazâ kazâ-yı muallak oldu. **Mesnevî:**

اوليارا هست قدرت از اله تير جسته باز گرداند ز راه

Tercüme: "Allah Teâlâ cânibinden evliyânın öyle bir kudreti vardır ki, atılmış oku yolundan geri çevirirler" beyt-i şerîfi kazâ-yı mübrem hakkında değil, kazâ-yı muallak hakkındadır. Abdülkādir Geylânî hazretlerinin (k.a.s.): "Ben kazâ-yı mübremi de def' ederim" buyurmaları indallah kazâ-yı muallak ve inde'l-melâike kazâ-yı mübrem görünen kazâ-yı ilâhî hakkındadır. Yoksa kazâ-yı mübrem hiç bir vech ile mündefi' olmaz.

"Kader" kazânın tafsîlidir. "Kazâ" bir vakit ile mukayyed olmadığı halde, "kader" vakten-mine'l-evkat her bir ayn-ı sâbitenin esbâb-ı mahsûsa tahtında cemî'-i merâtibde zuhûr edecek ahvâlini takdîrden ibârettir. Meselâ "Zeyd saîddir" diye hakkında hükm-i küllî luhûkundan sonra Zeyd'in falân vakit âlem-i şehâdette zuhûru ve kendisinden falân vakitlerde şu ve şu a'mâl-i sâliha zâhir olması; ve şu kadar sene muammer olduktan sonra mü'min olarak berzaha intikal etmesi; ve berzahta dahi şu ve şu ni'metlere nâil olması ilh... gibi ahvâl bu kazânın tafsîli olduğundan bunlara "kader" denir.

/ İmdi kazâ a'yân-ı sâbitenin isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlüne taalluk ettiği gibi, kader dahi her bir "ayn"ın cemî'-i merâtibinde zuhûr edecek isti'dâd-ı mec'ûlüne taalluk eyler. Binâenaleyh sırr-ı kader a'yân-ı sâbiteden her bir aynın vücûdda zâten ve sıfaten ve fiilen ancak kābiliyyet-i asliyyesinin ve isti'dâd-ı zâtîsinin husûsiyyeti mikdârınca zuhûru keyfiyyetinden ibârettir.

Sırr-ı kaderin sırrı dahi budur ki, a'yân-ı sâbite zât-ı ulûhiyyetten gay-

ri olarak hâriçte zâhir olan umûrdan değildirler. Belki Hak Teâlâ hazretlerinin niseb ve şuûnât-ı zâtiyyesinin sûretleridirler. Ve Hak Teâlâ'nın niseb ve şuûnât-ı zâtiyyesi ise ezelen ve ebeden teğayyür ve tebeddülden münezzehdir. Binâenaleyh a'yân-ı sâbite dahi mümteni'u't-teğayyürdürler. Nitekim bâlâda îzâh olundu. Ve'l-hâsıl kader kazânın tafsîli olup ânen-fe-ânen zâhir; ve zâhir oldukça ma'lûm; ve ma'lûm oldukça mukadder olunurlar.

Misâl: Hayvan cinsinin açlığı kazâdır. Bu bir hükm-i küllî-i icmâlîdir. Bu açlık hayvan cinsinin iktizâ-yı zâtîsidir. Bu cins bu isti'dâd-ı zâtîsi ile kendi üzerine açlık ile hükm etti. Vücûdun iktizâ-yı zâtîsi olarak وَإِنْ مِنْ
شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ (Hicr, 15/21) âyet-i kerîmesi hükmünce hazîne-i gaybden ânen-fe-ânen efrâd-ı hayvâniyyenin zuhûru ve efrâddan her birinin yaşadığı müddetçe ezmine-i muhtelifedeki açlığı kaderdir. Kezâlik onların tokluğu da böylece kazâ ve kaderdir.

İmdi açlık hükm-i küllîsi, tokluk hükm-i küllî-i icmâlîsine tekābül eylediği cihetle, kazâ kazâ ile red olunur; ve her hayvanın ale'l-infirâd ezmine-i muhtelifedeki açlıklarına, ezmine-i muhtelifedeki toklukları tekābül ettiğinden, kader kader ile reddolunur; ve bunun gibi soğuk sıcak ile ve sıcak soğuk ile ve mekr mekr ile redd olunur. Şuûnât-ı sâire bunlara kıyâs olunsun./

Dokuzuncu fasıl: Mertebe-i ervâh

Vücûd, taayyün-i sânî ve vâhidiyyet mertebesinden sonra, suver-i ilmiyye hasebiyle mertebe-i ervâha tenezzül eder. Ve bu mertebede suver-i ilmiyyeden her biri birer cevher-i basît olarak zâhir olurlar. Bu cevâhir-i basîtadan her birinin şekli ve levni olmadığı gibi, zaman ve mekân ile de muttasıf değildirler. Zîrâ zaman ile mekân cisme terettüb eden i'tibârâttandır. Bunlar ise cisim değildirler. Ve cisim olmadıklarından hark ve iltiyâm dahi kabûl etmezler. Ve işâret-i hissiyye, âlem-i ecsâmın îcâbâtından olduğundan bu âleme havâss-i zâhiriyye-i insâniyye ile işâret etmek mümkin değildir. Bu mertebede her bir rûh kendini ve kendi mislini

ve kendi mebde'i olan Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerini müdriktir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de: أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى (A'râf, 7/172) ve hadîs-i şerîfde: الارواح جنود مجندة فما تعارف منها ائتلف وما تناكر عنها اختلف buyrulur. Ya'nî "Ervâh cünûd-ı mücennededir; onlardan teârüfü olanlar i'tilâf ederler, tenâkürü olanlar ise ihtilâf eylerler." Hz. Mevlânâ (r.a.) dahi buyururlar:

جامه از تن جان زتن آگاه نيست   در دماغش جز غم الله نيست

Tercüme: "Libâs tenden, can da tenden âgâh değildir; onun dimâğında Allah gamından başkası yoktur."

İmdi bu mertebe, ayrılık ve gayriyyetten bir nevi' üzerine zâtın hâriçte zuhûrundan ibârettir. Ve rûh kendi zâtı ile kāim olup, bakā husûsunda bedene muhtâc değildir. Tecerrüd cihetinden mugâyir-i bedendir. Fakat tedbîr ve tasarruf cihetinden bedene taalluku vardır. Ve beden âlem-i şehâdette rûhun sûreti ve kemâlinin mazharıdır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ (İsrâ, 17/84).

Binâenaleyh rûh bedenden münfekk olmayıp, ızhâr-ı kemâl için bedene muhtaçtır; ve eczâ-yı bedene sârîdir. Onun sereyânı bedene hulûl ve beden ile ittihâd sûretiyle değildir; belki onun bedene sereyânı, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın cemî'-i mevcûdâta sereyânı gibidir. Ve bu i'tibâra göre, rûh ile cisim arasında min-külli'l-vücûh muğâyeret yoktur. Nasıl ki Hak bir cihetten eşyânın aynı ve bir cihetten gayri ise, rûh dahi bir cihetten bedenin aynı ve bir cihetten bedenin gayrıdır.

Misbâhu'l-Hidâye sâhibi buyururlar ki: "Rûhun ma'rifeti ve onun zirve-i idrâki be-gâyet refî' ve menî'dir. Kemend-i ukül ile ona vusûl müyesser olmaz. Erbâb-ı mükâşefât onun keşfini kıskanıp, ancak zebân-ı işâret ile beyânâtta bulunmuşlardır. Hz. İzzet indinde / en şerîf bir mevcûd ve en yakın bir meşhûd "rûh-ı a'zam"dır. Zîrâ Hak Teâlâ onu مِن رُوحِنَا (Hıcr, 15/29) ve مِن رُوحِي (Enbiyâ, 21/91) beyân-ı âlîsi ile kendisine izâfe buyurdu. "Âdem-i kebîr", "halîfe-i ûlâ", "tercümân-ı ilâhî", "miftâh-ı vücûd", "kalem-i îcâd", "cünd-i ervâh" onun evsâfındandır. Şebeke-i vücûda düşen ilk sayd o idi. Meşiyyet-i kadîme onu âlem-i halkta kendi hilâfetine nasb etti. Esrâr-ı vücûd hazînelerinin makālîdini ona tefvîz eyledi;

ve onu onda tasarrufa me'zûn kıldı. Ve onun üzerine bahr-ı hayâttan bir nehr-i azîm açtı, tâ ki feyz-i hayât dâimâ ondan istimdâd ede ve eczâ-yı kevn üzerine ifâza eyliye. Ve sûret-i kelimât-ı ilâhiyyeyi makarr-ı cem'den, ya'nî zât-ı mukaddesten mahall-i tefrikaya, ya'nî âlem-i halka eriştire ve a'yân-ı tefâsîlde ayn-ı icmâlden münkeşif ola. Ve kerâmet-i cenâb-ı ilâhî ona iki nazar bahş etti: Biri celâl-i kudret-i ezeliyyetin müşâhedesi için; ikincisi cemâl-i hikmet-i ezeliyyetin mülâhazası için. Birinci nazar "akl-ı fıtrî"den ibârettir ki mukbildir; ve onun netîcesi, muhabbet-i Cenâb-ı ilâhîdir. İkinci nazar "akl-ı halkî ve müdbir"den ibârettir; ve onun netîcesi "nefs-i küllî"dir. Rûh-i izâfînin ayn-ı cem'den istimdâd eylediği herbir feyzi, nefs-i küllî kabûl eder ve onun mahall-i tafsîli olur. Rûh-i izâfî ile nefs-i küllî arasında fiil ve infiâl ve kuvvet ve za'f sebebiyle zükûret ve ünûset zâhir oldu. Ve onların râbıta-i imtizâc ve vâsıta-i izdivâcı ile mütevellidât-ı ekvân mevcûd oldular. Binâenaleyh kâffe-i mahlûkāt rûh ile nefsin netîcesi ve nefis rûhun netîcesi ve rûh "emr"in netîcesi oldu. Zîrâ Hak Teâlâ rûhu hiçbir sebeble değil, ancak zâtının zâtiyyeti ile ızhâr eyledi. "Emr" ile işâret olunması o sebebledir. Vesâireyi de vâsıta-i rûh ile ızhâr etti ki, "halk" ondan ibârettir. Ve âlem-i şehâdette vücûd-ı Âdem mazhar-ı rûh oldu; ve vücûd-ı Havvâ mazhar-ı sûret-i nefs oldu. Ve Benî Âdem'in sûret-i zükûrunun tevellüdü, rûh-i küllî sûretinden müstefâddır; velâkin sıfat-ı nefs ile mümtezicdir; ve tevellüdât-ı inâs, sıfat-ı rûhun imtizâcı ile nefs-i küllî sûretinden zâhir oldu. Ve bu cihetten hiçbir nebî, sûret-i inâsta meb'ûs olmadı. Zîrâ nübüvvet nüfûs-i Benî Âdem'de tasarruf ve âlem-i halkta te'sîr husûsunda zükûret nisbetini hâizdir."

Ve'l-hâsıl ayn-ı vâhide olan vücûd-ı vâhidiyyet, yine ayn-ı vâhide olarak mertebe-i rûhiyyete tenezzül / etmiş ve rütbe-i vâhidiyyette nasıl ki bi'l-cümle esmânın suver-i ilmiyyeleri yekdîğerinden temeyyüz etmiş ise, mertebe-i rûhiyyette dahi onların zılâli olan ervâh dahi öylece yekdîğerinden temeyyüz etmiştir. Binâenaleyh bu mertebe dahi zâtı i'tibâriyle vâhid ve nisebi i'tibâriyle kesirdir. Ve her bir rûh ayn-ı vâhidenin nisebinden biridir.

Birinci vasl: Hakîkat-ı melâike-i kirâm

Ma'lûm olsun ki, vücûdun, bâlâda tafsîl olunan suver-i ilmiyye, ya'nî hakîkat-ı insâniyye mertebesinden tenezzülü, yine o mertebede sâbit olan sıfat-ı kudretin mezâhiri, ya'nî kuvâ ile vâki'dir. Zîrâ vücûtta kudret ve kuvvet olmayınca irâde ettiği bir şeyin îcâdı mümkin olmaz. Allah Teâlâ hazretleri "zü'l-kuvveti'l-metîn"dir. Ve kudret sıfât-ı sâire gibi vücûd-ı hakîkînin şuûnâtından bir şe'n olduğu cihetle zâtının gayrı değildir. Böyle olduğu halde maddiyyûn onu müstakil bir şey zannedip, menşe'-i tekvîni iki müstakil vücûda istinâd ettirdikten sonra, birine "madde", diğerine "kuvvet" demişlerdir. Şübhe yok ki bu hüküm onların vehme müstenid bir zanlarından ibârettir. ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ (Necm, 53/30) ve إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا (Yûnus, 10/36).

İmdi, ef'âl kuvvet ile tezâhür edeceğinden, ef'âl-i ilâhiyye dahi melâike-i kirâm ile zâhir olur. Kuvâ-yı ilâhiyyenin ismi lisân-ı enbiyâ aleyhimü's-selâmda "melâike"dir. Zîrâ "melek" "kuvvet ve şiddet" ma'nâsınadır. Melâike iki kısımdır: Birisi tabîî, diğeri unsurîdir. Melâike-i tabîiyyûn, anâsırın bulunmadığı fezâda suver-i tabîiyyeden mütekevvin olan ervâh-ı ulviyyedir. Bunlar fezâda mütekevvin oldukları ve anâsırdan mürekkeb olan ecrâm ile münâsebetdâr olmadıkları cihetle, Âdem'e secde ve ser-fürû' ile emr olunmadılar. İkincisi melâike-i unsuriyyûndur ki, bunlar anâsıra mensûb olan ervâhdır; ve Âdem'e secde ve itâat ile mükelleftirler. Melâike-i kirâm, ihtiyâr sâhibi olmayıp, o kuvânın sâhibi olan zât-ı ulûhiyyetin irâdesine tâbi' olduklarından haklarında لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (Tahrîm, 66/6) buyrulmuştur. Nitekim vücûd-ı insânîdeki kuvâ dahi insanın irâdesine tâbi'dir. İnsan irâdesini bir şeye tevcîh edince o kuvâ o şeye masrûf olur ve aslâ tehallüf etmez.

/ Melâike-i unsuriyyûn, avâlim-i bî-nihâye-i kesîfenin tedbîrine 30
me'mûrdurlar. Bunların a'dâdı hasra ve ta'dâda gelmez. Melâike âlem-i hiss ve şehâdette eşhâs-ı kesîfe gibi görünmezler, zîrâ ervâhdır. Âlem-i hayâlde suver-i muhtelifeye mütemessilen meşhûd olurlar. Bu temsîl râînin

ahvâl ve i'tikādâtı ile münâsebetdârdır. Hz. Cibrîl'in cenâb-ı Meryem'e ve diğer melâike-i kirâmın Lût (a.s.) ve sâir enbiyâ aleyhimü's-selâma ve evliyâya ve sulehâya temessülleri gibi. Onların bu temessülleri esnâsında râînin nezdinde hâzır olanlar bu melâikeyi müşâhede edemezler. Zîrâ âlem-i hayâle dâhil olan ancak râîdir. Meğer ki huzzârdan dahi âlem-i hayâle dâhil olanlar buluna. Bu temessülü bunlar da görebilirler. Melâikenin vücûh-ı tasarrufâtı "kanatlar"a teşbîh buyrulmuştur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ جَاعِلِ الْمَلٰئِكَةِ رُسُلاً اُولِي اَجْنِحَةٍ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ (Fâtır, 35/1).

Binâenaleyh bu kuvânın semâvât ve arzda te'sîrât-ı mütenevvia-i kesîresi vardır. Vücûd-ı mutlakın merâtib ve etvâr-ı muhtelifesindeki tedbîrât bu kuvâ vâsıtasıyladır. Bunlar cânib-i ulûhiyyetten her bir mertebeye ve her bir tavra irsâl olunurlar. Ya'nî ba'zıları enbiyâya vahy ile ve ba'zıları evliyâya ilhâm ile, ve eşhâs-ı sâire-i insâniyyeden her birine ve hayvânât ve nebâtâta ve cemâdâta, ve'l-hâsıl bi'l-cümle eşyâya umûr-ı muhtelife-i kesîrenin tasrîfi ve tedbîri için irsâl olunurlar. Her hangi bir meleğin kendisinden müteessir olan şeye bir te'sîr ile ittisâli onun "kanad"ıdır. Binâenaleyh her bir cihet-i te'sîr, bir "kanad" olmuş olur. Melâikenin kanadları, ya'nî vücûh-ı te'sîrâtı adede münhasır değildir; belki onların te'sîrât-ı mütenevvia-i kesîresi hasebiyle kanadları gayr-ı kābil-i ta'dâddır. Onun için (S.a.v.) Efendimiz leyle-i mi'râcda. Cebrâil (a.s.)'ı altıyüz kanadlı olarak müşâhede ettiklerini hikâye buyurmuşlardır. Maksad-ı âlîleri: يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ (Fâtır, 35/1) âyet-i kerîmesi mûcibince vücûh-ı te'sîrâtın kesretine işâret buyurmaktır.

İmdi ulûhiyyetin âlem-i anâsırı muhît olan dört kuvve-i külliyyesi vardır ki, onlara lisân–ı şerîatta /Cebrâîl, Mîkâîl, İsrâfîl ve Azrâîl (a.s.) tesmiye olunur. Bunlara tâbi' olan melâikenin haddi ve hesâbı yoktur.

1. Cebrâîl (a.s.) hazâin-i gayb-ı ilâhîde olan maânî-i hafiyyeyi âlem-i sûrete îsâl ve ifâza eder. Binâenaleyh her bir ferdin kalbine âlem-i gaybdan nâzil olan maânîyi kuvve-i nâtıka vâsıtasıyla harf ve savt ile ızhârı ve bâtınından haber verip ızhâr eylemesi vücûh-ı Cibrîl'den bir vechin te'sîri

ile vâki' olur. Hz. Cibrîl, hakîkat-ı muhammediyye mertebesinden taayyün-i Muhammedî mertebesine kâffe-i vücûhu ile nâzil olduğundan, Kur'ân-ı Kerîm hakkında: وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ (En'âm, 6/59) buyrulmuştur. Cibrîl (a.s.) bu hâssıyyeti ile bi'l-cümle avâlimi muhîttir. Bu vazîfenin tefâsîlini icrâya me'mûr, onun tedbîri tahtında lâ-yuad ve lâ-yuhsâ melâike vardır. Ve ona "Rûhu'l-Emîn" derler.

2. Mîkâîl (a.s.) sunûf-ı muhtelife-i mahlûkātın her birerlerine mahsûs olan erzâkın hıfzına veznen ve keylen ve adeden ve mikdâren herbir hakkı zî-hakka i'tâya müvekkel olduğu için bu kuvvete "Mîkâîl" tesmiye olunmuştur. Bu husûsta Hz. Mîkâîl'in dahi her mahlûka bir te'sîr ile ittisâli vardır. Ve bu hâssiyyeti ile o dahi avâlimi muhîttir. Ve kezâlik bu vazîfenin tefâsîlini icrâya me'mûr onun taht-ı idâresinde bî-nihâye melâike vardır. Hattâ sath-ı arza düşen her bir katre-i bârân bir kuvvet ile nâzil olur. Ve kıyâmete kadar yağan yağmurların her bir tânesine taalluk eden kuvâdan hiç birinde tekerrür ve ayniyyet yoktur. Ve hattâ sen bir şeyi vezn ettiğin veyâ ta'dâd veyâ takdîr eylediğin vakit, sende vücûh-i Mîkâîl'den bir vechin te'sîri vâki' olur.

3. Azrâîl (a.s.) ma'nâdan ibâret olan rûhu, sûretten ibâret olan ebdândan tefrîk eder. Ve âlem-i zâhirde mevcûd olan herbir sûret-i kesîfe bir ma'nânın ızhârı içindir. O ma'nâ, o sûretin rûhudur. Binâenaleyh zerreye varıncaya kadar âlem-i zâhirde vâki' olan tefessüd, tasarruf-ı Azrâîl ile husûle gelir. İmdi Azrâîl (a.s.) dahi bu hâssiyyeti ile avâlimi muhîttir. Ve onun taht-ı emrinde dahi bî-nihâye melâike mevcuttur. Ve sen suver-i mevcûdeden birini ifsâd ettiğin vakit, sende Azrâîl'den bir vechin te'sîri vâki' olur.

4. İsrâfîl (a.s.) her bir sûretin kendi nev'ine hâsıl olan hayâtı "Sûr"u ile nefh eder. / Ve fikrin mukaddemât-ı kazâyâ ile intâc-ı yakîn etmesi dahi, sende cenâb-ı İsrâfîl'in te'sîrâtından bir vecih ile vâki' olur. İmdi nefh-i hayâta me'mur o kadar melâike (kuvvet) vardır ki, hesâba ve adede sığmaz. Ve cümlesi Hz. İsrâfîl'in irâdesi tahtındadır. Ve âlemde hayât sahibi olmayan bir şey yoktur.Nitekim buyrulur:

وإن من شيء إلا يسبح بحمده (İsrâ, 17/44) Ve hamd ve tesbih ancak hayât sâhibi olan şeyden vâki' olur. Binâenaleyh cenâb-ı İsrâfîl'in dahi her mahlûka bir te'sîr ile ittisâli vardır. Ve bu hâssıyyeti ile cemî'-i avâlimi muhîttir.

İkinci vasl: Hakîkat-i İblîs

Ma'lûm olsun ki, İblîs ism-i Mudill'in mazhar-ı etemm ve ekmeli olan bir rûhdur. Ve mertebe-i ervâh ayrılık ve gayriyyetten bir nevi' üzerine Zât'ın hâriçte zuhûrundan ibârettir. Ve Vâhid'in isneyniyyet dâiresinde rü'yeti bu mertebeden başlar. Binâenaleyh ism-i Mudill'in zuhûr-ı ahkâmının ibtidâsı bu mertebedir. "Idlâl" şaşırtmak demektir. Bir vücûdun yekdîğerine muğâyir olarak iki görülmesi şirk; ve şirk ise ayn-ı dalâldır. Ve bu tarz-ı rü'yet, kuvve-i vâhimenin şânıdır. İmdi bu kuvvet mazhar-ı ism-i Mudill olup, hakîkat-ı İblîs'tir. Zîrâ şânı "telbîs"tir; ve "İblîs" ismi de bundan müştaktır. Ve İblîs bu hâssıyyeti ile avâlimi muhîttir. Ve onun taht-ı tâbiiyyetinde lâ-yuad ve lâ-yuhsâ ervâh mevcûttur ki, cümlesi ıdlâl ve iğvâya me'mûrdurlar. Ve bunlar âlem-i tabâyi'de cemî'-i eşyâya sârîdir. (S.a.v.) Efendimizin: "Her kimse ile berâber bir şeytan doğar; ve ben benimle doğan şeytanı İslâm'a getirdim" buyurmaları, nefs-i insânîdeki "vehm"e işârettir. Zîrâ kuvve-i vâhime aslâ kizbden ictinâb etmez. Ve şânı bi'l-cümle kuvâ üzerine isti'lâdır. Ve vücûdundan eser olmayan bir şeyi mevcûd ve hadd-i zâtında mevcûd olan şeyi ma'dûm gösterir. İmdi kuvve-i müfekkire aklın hükmüne tâbi' olursa ona "zâkire-i mütefekkire"; ve eğer vehmin hükmüne tâbi' olursa ona "mütehayyile" derler. Hakîkat-ı iblîsiyye, akl-ı kül olan hakîkat-ı insâniyyeye diğer / kuvâ-yı ulûhiyyet gibi ser-fürû etmesi teklîfine karşı أنا خير منه (A'râf, 7/12) dedi. Bu cevap, kendisini ayrı görmek demektir. Biri iki görmek ise vehimdendir.

İşte İblîs câmi'-i cemî'-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye olan akl-ı külle tâbi' olmayıp, da'vâ-yı teferrüde ve isti'lâya kıyâm ettiği ve biri iki ve mevcûdu ma'dûm ve ma'dûmu mevcûd gördüğü için, zât-ı ulûhiyyet onu

kuvâ-yı sâire arasından فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ (A'râf, 7/13) hitâbı ile tard eyledi. Zîrâ kuvâ-yı vâhime bi'l-cümle kuvâya musallat olmakla berâber, onlara nazaran kıymetsiz ve küçük bir şeydir. Zîrâ şânı, hakîkate vusûlden men' etmektir. İblîs kendilerine esrâr-ı arzıyye ve semâviyye münkeşif olan ehl-i sülûku ıdlâl için muhayyel olarak arz ve semâ sûretlerinde zâhir olur. Ve hattâ tecelliyât-ı zâtiyyeye de karışıp, sâliki ıdlâl eyler. Ancak sûret-i Muhammediyye'de ve onun vârisleri olan kâmilîn sûretlerinde temessül edemez. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz ile onların vârisleri olan kâmiller ism-i Hâdî'nin ve İblîs ve tevâbi'i ise ism-i Mudill'in mazhar-ı etemmleridir. Ve tecelliyât-ı zâtiyyeye karışması zât-ı ulûhiyyetin Hâdî ve Mudill isimlerinin her ikisini de câmi' olmasındandır. İblîs'in hakîkatı ism-i Mudill olduğundan ve kalb-i hakāyık mümkin olmadığından, gerek kendi ve gerek tevâbi'i ism-i Hâdî'nin mazharına temessül edemez. Hakîkat-i iblîsiyye hakkında söz çoktur; fakat ehl-i irfân ve zekâya bu desâtîr-i esâsiyye kâfîdir.

Üçüncü vasl: Hakîkat-ı Âdem ve Havvâ

Ma'lûm olsun ki, "vücûd" hakîkat-ı insâniyye olan mertebe-i vâhidiyyetten, mertebe-i rûha tenezzül ettiği vakit üç ma'rifet hâsıl oldu ki, birisi ma'rifet-i nefs, ya'nî kendi zâtını ve hakîkatini bilmek; diğeri ma'rifet-i Mübdî, ya'nî kendisinin mûcidini bilmek; üçüncüsü mûcidine karşı fakr ve ihtiyâcını bilmektir. Bu ma'rifet, gayriyyeti mutazammındır. Ve bu rûh, rûh-ı Muhammedî (s.a.v.)'dir. Nitekim buyururlar: اول ماخلق الله القلم او روحى . Ve bir rivâyette: اول ماخلق الله العقل والنفس . Diğer ervâh, onun rûh-ı şerîfinin cüz'iyyâtıdır. Onun için (S.a.v.) Efendimiz'e "Ebu'l-ervâh" dahi derler. Bu rûh / sûret-i akl-ı küldür ki "âdem-i hakîkî"dir. "Vücûd" akl-ı küllün sağ tarafı ve "imkân" sol tarafıdır. Ve Havvâ nefs-i küllün sûretidir ki, akl-ı evvelin dıl'-ı eyserinden mütekevvin oldu. Ve bu taayyünât-ı muhtelifenin zuhûru ve suver-i mütenevvianın tevellüdâtı akl-ı kül ile nefs-i küllün izdivâcından hâsıl oldu. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri buyurur: يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً

(Nisâ, 4/1). Ve bu taayyünât içinde pek çok suver-i fâile ve münfaile zuhûra geldi. Ve suver-i fâile ricâl ve suver-i münfaile de nisâdır. Ve efrâd-ı insâniyyenin sûret-i fâilesi olan ricâl ve sûret-i münfailesi olan nisâ ekmel-i vech ve ahsen-i takvîm ile zâhir oldu. İmdi efrâd-ı insâniyyenin ebeveyni Âdem-i hakîkî olan "akl-ı küll" ile, Havvâ-yı hakîkî olan "nefs-i küll"dür. Bunlar cennet-i zâtta, ya'nî mertebe-i ulûhiyyette mestûr idiler. Kur'ân ki, cemî'-i esmâ ve sıfâtı câmi' olan zâttır; ve bu taayyünât ki, zât-ı ulûhiyyetin varlığında hayâlât ve rü'yâdan ibârettir; ve bu keserât ve taayyünât-ı hayâliyye ki, çekirdeğin içindeki ağaç gibi dal budak salıverip, esfel-i sâfilîne doğru uzamıştır ve mertebe-i zâttan baîddir; işte bu şecere, Kur'ân'da mezkûr olan şecere-i mel'ûne ve matrûdedir. Ve onun meyvesi ve habbesi zulmet-i tabîiyyedir.

İmdi akl-ı kül ile nefs-i kül bu habbeye karîb olmadıkça "İhbitû" (Bakara, 2/36, 38) emriyle cennet-i zâttan, âlem-i sûret ve taayyünâta nüzûl etmediler. Ve onların bu şecere-i menhiyyeye takarrübleri iblîs-i vehmin nefs-i külle ve nefs-i küllün dahi akl-ı külle galebesi ile vâki' oldu ki, bu âlem-i kesâfette onların zürriyyâtı olan efrâd-ı âdemiyye dahi her an keserât-ı hayâliyyeye ve Kur'ân'daki şecere-i mel'ûneye meftûn olmuşlardır. Hak Teâlâ hazretleri bu hakîkate işâreten Kur'ân-ı Kerîm'inde وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّءيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلاَّ فِتْنَةً لِّلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي القُرْآنِ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلاَّ طُغْيَاناً كَبِراً (İsrâ, 17/60) ya'nî "Ey habîb-i zî-şânım! zikr et şu vakti ki biz sana dedik; muhakkak senin Rabb'in nâsı zât-ı ulûhiyyeti ile muhîttir"; / ya'nî onların vücûd-i hakîkîleri yoktur; belki cümlesi zılâl-i esmâiyyemden ibârettir. Ve zılâl ise hayâldir. "Ve bizim sana gösterdiğimiz rü'yâ ve Kur'ân'da olan şecere-i mel'ûne nâsa fitnedir", ya'nî sana gösterdiğimiz bu keserât-ı taayyünât rü'yâdır. Nitekim sen de bu hakîkatı anladın da: الدنيا كحلم النائم ve الناس نيام فاذا ماتوا انتبهوا buyurdun. أَرَيْنَاكَ (İsrâ, 17/60)'daki "kâf'-ı hitâb" cemî'-i hakāyıkı ve nisebi câmi' olan taayyün-i muhammedîyedir. Bu rü'yet keyfiyyeti râî ve mer'î ister; bunlar ise kesrettir. Ve bu keserât zâtta mütekevvin olan şecere-i mel'ûnedir. وَنُخَوِّفُهُمْ (İsrâ, 17/60) "Biz onları, ya'nî vücûdları rûh ile nefisten mütekevvin olan nâstan her birine وَلاَ تَقْرَبَا هذِهِ الشَّجَرَةَ (Bakara,

2/35) diyerek her an tahvif ederiz. فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلاَّ طُغْيَانًا كَبِيرًا (İsrâ, 17/60). Halbuki bu tahvif muvâcehesinde onların nefisleri iğvâ-yı vehm ile rûhlarını kendilerine imâle ederek o şecere-i mel'ûnenin semeresi olan zulmet-i tabîiyyeye el uzatırlar. Binâenaleyh onların tuğyânı büyük olur, ya'nî vech-i vahdetten istitârları artar.

İmdi ey sâhib-i fıtnat! Kur'ân-ı Kerîm mâzîdeki Âdem ve Havvâ'dan değil, bizim ahvâl-i rûz-merremizden bahsediyor. Biz işe bu vak'ayı mâzîye ircâ' ile, kendi hâlimizden gaflet ediyoruz.

Onuncu fasıl: Mertebe-i âlem-i misâl

Bu mertebe, zâtın hâriçte gayr-ı kābil-i teczie ve inkısâm ve hark ve iltiyâm, bir takım suver ve eşkâl-i latîfe ile zuhûrudur. Bu mertebeye "âlem-i misâl" tesmiye olunmasının sebebi budur ki, âlem-i ervâhdan zâhir olan her bir ferdin, âlem-i ecsâmda iktisâb edeceği sûrete mümâsil bir sûret bu âlemde hâsıl olur. Ve bir tâife ona "hayâl" derler. Zîrâ bu sûretlerin müdriki, kuvve-i hayâliyyedir.

Muhakkıkîn indinde "misâl" iki kısımdır: Biri budur ki, kuvve-i hayâliyye-i insâniyye onun idrâkinde şarttır. Ve rü'yâda ve tahayyülde zâhir olur. O idrâk ba'zan savâb ve ba'zan hatâ olur. Ve ona "misâl-i mukayyed" / ve "hayâl-i muttasıl" derler. İkincisi budur ki, onun idrâkinde kuvve-i hayâliyye şart değildir; belki kuvve-i bâsıra dahî idrâk edebilir. Âyînede ve mücellâ olan sâir şeylerde görünen sûretler gibi. "Misâl"in bu kısmına "misâl-i mutlak" ve "hayâl-i munfasıl" derler. Zîrâ bunlar kuvve-i hayâliyyeden ayrı olarak bi-zâtihâ mevcûddurlar. Ervâhın reng-i cesed ile görünüşü bu kısımdandır. Nitekim ervâh-ı mevtâ sûret-i cismâniyye ile rü'yâda görülür. Ve kâmilin rûhu, sûret-i cismâniyye ahz ederek kendi muhibbânından birisine zâhir olur. Bu zuhûr ve rü'yet sahîh ve savâbdır; bunda aslâ hatâ yoktur. Âlem-i misâle "âlem-i berzah" ve "mürekkebât-ı latîfe" de derler. Ve ba'zıları ervâh ve misâl âlemlerini cem' edip, "âlem-i melekût" tesmiye ederler. Âlem-i misâl âlem-i ervâhın feyzini, âlem-i ecsâma îsâle vâsıtadır. Ve ervâh ile ecsâm arasında bir berzahtır.Ve berza-

hiyyeti hasebiyle her iki âlemin ahkâmını da câmi'dir. Zîrâ zâhir ve bâtındır. Ve gayb ve şehâdet arasında hadd-i fâsıldır. Cism-i mürekkeb-i maddînin aynı olmadığı gibi, cevher-i mücerred-i aklînin dahi aynı değildir. Fakat hem âlem-i ecsâmın ve hem de âlem-i ervâhın gayrıdır. Zîrâ ervâha nisbeten kesîfdir, ecsâma nisbeten latîfdir. Lâkin cevher-i cismânî ve cevher-i aklîye müşâbeheti vardır. Ecsâma müşâbeheti bu cihettendir ki, ecsâm nasıl ki mahsüs mikdârı ise, âlem-i misâl dahi öylece mahsüs mikdârıdır. Ve mikdâr kemmiyyetten ve kemmiyyet dahi tûl ve arz ve umktan ibârettir. Zîrâ âyînede görülen bir sûret hâsse-i basar ile idrâk olunur; ve tûl ve arz ve umku hâizdir. Ve onun ervâha müşâbeheti o cihettendir ki, ervâh nasıl latîf ve rûhânî ise, âlem-i misâl dahi öylece latîf ve nûrânîdir. Ve o sûretin letâfet ve nûrâniyyetidir ki, el ile dokunulamaz ve bıçak ile kat' olunamaz. Ve maddeden mücerred olan zevâtın suver ve eşbâh-i cismâniyyede müşâhedesi, âlem-i misâlde vâki' olur. Nitekim Hz. Cibrîl ba'zı vakitlerde, server-i âlem (s.a.v.) Efendimiz'e, ashâb-ı kirâmdan Dihye-i Kelbî sûretinde zâhir olur idi. Hızır ve enbiyâ (a.s.) ile evliyâ-yı kirâm hazarâtının müşâhedeleri de bu âlemde vâki' olur. Ve kâmiller, âlem-i misâlde, kendi şekillerini / diğer bir âdemin veyâ hayvânın şekline taklîbe kādirdirler. Ve öldükten ve kayd-ı tenden çıktıktan sonra, eşkâl-i muhtelife ile kuvvet-i teşekkül onlarda tezâyüd eder. Rûhun cesed-i beşerî ve cism-i unsurîden müfârakatinden sonra zâhir olacağı âlem-i misâl bu zikr olunan âlem-i misâlin ve berzahın gayrıdır. Zîrâ bu berzah dünyâ ile âhiret arasındadır. Ve neş'et-i dünyeviyyeden evvelki berzah merâtib-i tenezzülden; ve neş'et-i dünyeviyyeden sonraki berzah ise merâtib-i urûcdandır. Ervâha lâhık olacak sûretlerle bu ikinci berzahda zâhir olurlar. Bunlar neş'et-i dünyeviyyede hâsıl olan a'mâlin sûretleri ve ahlâk ve ef'âlin netâyicidir.

Gülşen-i Râz'dan :

چو عریان کردی از پیراهن تن — شود عیب و هنر یکباره روشن
تنت باشد ولکن بی کدورت — که بنماید از و چون آب صورت
همه پیدا شود آنجا ضمائر — فرو خوان آیت تبلی السرائر

دگر باره بوفق عالم خاص | شود اخلاق تو اجسام واشخاص
چنان کز قوت عنصر در اینجا | موالید سه گانه گشته پیدا
همه اخلاق تو در عالم جان | گهی انوار گردد گاه نیران

Tercüme: "Ten gömleğinden soyunduğun, ya'nî öldüğün vakit, ayıpların ve hünerlerin birdenbire zâhir olur. İntikal etmiş olduğun âlem-i berzahta bir vücûdun olur. Lâkin bu dünyâdaki vücûdun gibi kesîf değil. Öyle su gibi ondan sûret görünür, ya'nî suya mukābil olan sûret, o suya nasıl mün'akis olursa, senin vücûd-ı berzahına dahi amellerinin ve ahlâkının sûretleri öylece in'ikâs eder. O berzahta bütün zamâir âşikâr olur. Eğer delîl-i naklî istersen يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ * فَمَا لَهُ مِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ (Târık, 86/9-10) ya'ni, "O günde nefs-i insânîde merkûz olan sırlar âşikâr olur. İnsan için bu hâli def' edecek bir kuvvet ve nâsır yoktur. Zîrâ sırlarının âşikâr olması verilen vücûd-i berzahî iktizâsındandır" âyet-i kerîmesini oku! Ve bu akisten başka senin ahlâkın âlem-i hâs olan berzahın ahvâline / muvâfık olarak ecsâm ve eşhâs olurlar. Ahlâkın kötü ise suver-i kabîha, iyi ise suver-i hasene olup sana refîk olurlar. Sen, bir takım a'râzdan ibâret olan a'mâl ve ahlâkın libâs-ı sûrete bürünerek müteayyin olmalarını istib'âd etme! Nitekim bu dünyâda kuvvet ve unsurdan mevâlîd-i selâse zâhir oldu; ya'nî müvellidi'l-mâ', müvellidi'l-humûza, azot, karbon ilh... gibi anâsır-ı basîta gaz hâlinde bî-sûret oldukları halde tekâsüf edip maâdin, nebât ve hayvânât sûretlerinde âşikâr oldu. İşte böylece senin bütün ahlâkın âlem-i cânda ba'zan envâr ve ba'zan da nîrân sûretinde zâhir olur.

Bu âlem-i misâlin sûretleri, berzah-ı ahîrin sûretleri hilâfınadır. Berzah-ı evvelde zâhir olan şeyin âlem-i hiss ve şehâddette zuhûrundan mukaddem görülmesi mümkindir. Nitekim havâs ve avâmdan birçok kimseler rü'yâlarında birtakım vukùât müşâhede ederler ki, onun eseri ba'dehû âlem-i şehâdette zuhûr eder. Berzah-ı sânîde olan bir şeyin âlem-i şehâdete rücûu mümteni'dir. Ya'nî dünyâdan berzah-ı sânîye müntakıl olan ervâhın tekrar dünyâya rücûu kābil değildir. Berzah-ı evvelin sûretleri avâma rü'yâda ve havâssa ba'zan rü'yâda ve ba'zan uyanıklıkta münkeşif olur. Fakat ahvâl-i mevtâya ıttılâ', aktâb ve efrâddan ve ehl-i mükâşefeden

ba'zılarından gayrisine mümkin değildir. Bu sebeble berzah-ı evvele "gayb-ı imkânî" ve "misâl-i imkânî"; ve ikinci berzaha da "gayb-ı muhâlî" ve "misâl-i sânî" ve "misâl-i muhâlî" ve "misâl-i imtinâî" derler.

Onbirinci fasıl: Mertebe-i şehâdet

Mertebe-i şehâdet, zâtın hâriçte suver-i ecsâm ile zuhûrudur ki, bu sûretler, âlem-i misâl sûretlerinin hilâfına olarak kābil-i teczie ve inkısâm ve hark ve iltiyâmdır. Bu mertebeye "âlem-i şehâdet" denilmesi emr-i müşâhedede azhar ve havâss-i hamse-i zâhirenin mecmû'u ile mahsüs olmasından nâşîdir. Zîrâ, âlem-i misâldeki bir sûreti el ile tutup hıfz ederek, başkalarına da irâe etmek kābil olmadığı halde /, âlem-i şehâdetteki bir sûreti elde tutmak ve başkalarına da göstermek mümkindir. Hükemâ, suver-i âlemi "zî-rûh" ve "gayr-ı zî-rûh" olarak ikiye taksîm ederlerse de, muhakkıkîn indinde zî-rûh olmayan hiçbir sûret yoktur. Zîrâ her birinin "mertebe-i vâhidiyyet" te sâbit olan bir "hakîkat"ı vardır. Ve bu hakîkat onun müdebbiri, mutasarrıfı ve rûhudur. Ve her bir isim cemî'-i esmâyı câmi' olup, "ayn-ı vâhide"den ibâret bulunan mertebe-i ulûhiyyete delâlet husûsunda şirket-i müşâ'a ile müşterektirler. Ve her bir ismin o ayn-ı vâhideden bir hazzı vardır ki, o haz diğer isimde yoktur. Meselâ; Mâni' ismindeki haz Mu'tî isminde ve Kābız ismindeki haz Bâsıt isminde yoktur. Ve kābil-i taksîm olmayan o ayn-ı vâhide Hayy ismiyle de müsemmâ olduğundan, her bir ismin bu isimde de alâ-tarîki'l-müşâ'a iştirâkleri vardır. Velâkin eser-i hayâtın kemâliyle zuhûruna cümlesinin taayyünü müsâid olmadığından, kiminin hayâtı bâtın; ve kiminin hayâtı zâhir; ve kiminin hayâtı hayvanda olduğu gibi azhar; ve kiminin hayâtı dahi insanda olduğu gibi azhar ve ekmeldir. Zîrâ "ayn-ı vâhide" olan Hak, kendi esmâsından herhangi birisinde tasarruf buyurursa bu müşâ'iyyet kalmaz, mutlakā o ismin ahkâmı zâhir olur. Çünkü Hak Teâlâ âlemde tasarruf-ı mutlak sâhibidir; ve vücûdda ve tasarrufta aslâ şerîki yoktur.

Âlem-i şehâdete, "âlem-i kevn ü fesâd" dahi derler. Zîrâ "kevn"bir

sûretin hudûsünden ve "fesâd" dahi bir sûretin in'idâmından ibârettir. Meselâ su kaynatılınca buhar olur ve onun sûret-i mâyi'iyyeti fenâya gider ki, bu keyfiyyet fenâ ve fesâddan ibârettir. Ve ba'dehû ondan bir sûret-i havâiyye peydâ olur; buna da "kevn" derler. Ve kezâ mum yandıkda onun şekli fânî olur; bu "fesâd"dır. Fakat ondan başka bir madde-i havâiyye husûle gelir; bu da "kevn"dir. Binâenaleyh âlem-i şehâdette bir "fesâd" için bir "kevn" lâzım olur; ya'nî her bir sûret-i fâsideden sonra bir sûret-i kâine peydâ olur.

Birinci vasl: Cevher ve araz

Ma'lûm olsun ki, suver-i âlem-i şehâdetin kâffesi "araz"dan ibârettir. Ve araz "iki zamanda /bâkî ve kendi vücûdu ile kāim olmayan şey"e derler. Meselâ mütekellimîn ve erbâb-ı fikr ve nazardan ibâret olan mütefenninîn bir şeyi ta'rîf ederken, a'râzdan ibâret olan "hudûd"unu zikr ederler. Halbuki bir şeyin hudûd-ı zâtiyyesi, o şeyin aynıdır, gayrı değildir. Meselâ "araz"ın mukābili olan "cevher"i ta'rîf ettikleri esnâda; cevher "kendi zâtı ile kāim olan şeydir" derler. Halbuki "kıyâm" arazdır. Cevher olmasa, kıyâmı ayrıca göstermek mümkin değildir. Kıyâm böyle araz olmakla berâber, cevherin aynı ve hakîkatidir. Zîrâ cevher bu "had" ile sâir şeylerden ayrılır. Ve bu hadd-i zâtî, mahdûd olan cevherin aynıdır. Ve kezâ insanı ta'rîf ettikleri sırada: "İnsan, nutuk sâhibi olan hayvandır" derler. Bu ta'rîfde zikrolunan "nâtıkıyyet", "sahâbet" ve "hayvâniyyet" insanı sâir eşyâdan ayıran birer haddir. Halbuki "nutk" arazdır. "Sâhib"in ma'nâsı nisbet olduğundan o da arazdır. Bu ta'rifde yalnız bir "hayvan" kaldı. Hayvanı da ta'rîf ettikleri vakit, "hayvan cism-i nâmî-i hâssâstir; ve irâdesi ile hareket eder" derler. Bu ta'rîfde zikrolunan cismiyyet, nümüvv, hassâsiyyet, irâde ve hareket hayvanı sâir eşyâdan ayıran onun bir haddi olmakla cümlesi arazdır. Zîrâ "cisim" eb'âd-ı selâseyi kabul eden bir cevher-i mütehayyizdir. Halbuki "eb'âd-ı selâse", ya'nî "uzunluk", "enlilik" ve "derinlik", ve "kabûl" ve "tahayyüz" hep arazdır. Çünkü bunların cümlesi maânî-i ma'küledir; ve cisim olmayınca görünmezler. "Cisim"

dahi arazdır, çünkü tahayyüz olmayınca görünmez. "Nümüvv" de arazdır; çünkü asl üzerine zâiddir. "His" de arazdır; çünkü his, idrâktir, idrâk ise arazdır. "Hareket" de arazdır; zîrâ "sükûnet" üzerine zâiddir. Ve kezâ "irâde" dahi arazdır; çünkü o da asıl üzerine zâiddir. İşte görülüyor ki, cevher kendi "hudûd"unu teşkîl eden a'râzın hey'et-i mecmûasından ibârettir. Cevherin hudûdu ise kendi zâtıdır. Binâenaleyh / cevher dahi ayn-ı a'râz olur.

"Araz" iki zamanda bâkî olmayan şey olduğuna göre, bir kilo su alıp bir kaba vaz' etsek, ânen-fe-ânen tenâkus ettiğini görürüz; zîrâ tebahhur eder; su iki zamanda bâkî kalmaz. Kezâ elimize aldığımız bir zerre hâmız-ı kibrît için yazdığımız işâret-i kimyeviyye o dakîka için doğrudur; bir zaman sonra o işâret-i kimyeviyye artık elimizdeki o zerrenin işâreti değildir. Zîrâ o zerre, iki zamanda bâkî kalmayan arazdır.

Ve'l-hâsıl âlem-i şehâdette görünen sûretlerin kâffesi araz olduğu cihetle, bu âlemin hey'et-i mecmûası a'râzdan ibâret olmuş olur. Halbuki mütekellimîn: "Araz iki zamanda bâkî kalmaz; ve cevher ise zamanlarda bâkî kalır" derler. Sonra da bâlâda îzâh olunduğu üzere cevheri arazlar ile ta'rîf edip, onun haddini bu arazlar ile ta'yîn ederler. Bu ise açıktan açığa tenâkuz olduğu halde, farkına varamazlar. İşte akıl ve zekâ-yı beşerin teyakkuz ve intibâhı bu kadardır. Aklın bir mes'elede intibâhı olsa, diğer mes'elede gaflete düşer. Onun âlem-i hakîkate doğru yürüyüşü "düşe kalka" ta'birine mâ-sadaktır. Âlem-i tecellîye nazaran âlem-i şehâdet dediğimiz şey, bir takım a'râzın hey'et-i mecmûası olup, ânen-fe-ânen mütebeddildir. Ve âlemden hiçbir şey, kendi nefsi ile kāim bir cevher değildir. Ve kendi "ayn"ında, kendi "ayn"ı ile kāim olan mevcûd, ancak kendi zâtı ile kāim bulunan vücûd-ı mutlak-ı Hak'tır. Ve eşyâ-yı sâire kendi vücûdlarıyla ademiyyet üzere olup her anda o vücûd-ı mutlak ile "halk-ı cedîd" içindedir.

İkinci vasl: Teceddüd-i emsâl

Âlem-i şehâdet, esmâ-i ilâhiyye muktezâsından olarak ale'd-devâm

mevcûd ve ma'dûm olur. Zîrâ Mûcid, Muhyî, Mübdî, Rahmân, Mün'im, Musavvir, Hâlık ve Kayyûm ve bunun emsâli esmâ mevcûdâtın vücûdunu ve mezâhirin zuhûrunu iktizâ eder. Ve Mümît, Dârr, Kahhâr, Kābız, Ferd ve Vâhid ve bunun emsâli esmâ dahi mezâhirin ademiyyetini ve hafâsını iktizâ eder. Suver-i âlemin kâffesi dâimâ halk-ı cedîd / içindedir. Her lahza başka başka halk ve yeni vücûd gelir. Ve her tarfetü'l-ayn içinde îcâd ve i'dâm-ı dîğer vâki'dir. Velâkin bu îcâd ve i'dâm feyz-i rahmânînin sür'at-i inkızâ ve teceddüdü hasebiyle idrâk olunmaz. Ve bu sür'at sebebiyle, suver-i eşyânın istikrâr üzere olduğu zannolunur. Sür'at-i teceddüd ve feyz-i rahmânî bir sûretle vâki' olur ki, gitmenin ve gelmenin idrâki mümkin olmaz. Ve belki gelmek gitmenin ve gitmek dahi gelmenin aynıdır. Vücûd ile adem arasına zaman mütehallil olmaz ki, onun ademiyyeti melhûz olabilsin.

Ve'l-hâsıl suver-i kâinattan hiçbir sûret iki anda bâkî kalmaz. Fakat sûret-i zâile, sûret-i hâdisenin müşâbihi olduğundan his bu tebeddüle muttali' olamaz. Zîrâ âlemin hey'et-i mecmûası bâlâda îzâh olunduğu üzere arazdan ibârettir; ve araz ise iki zamanda bâkî kalmaz. Vücûd-ı mümkinât onların sûretleriyle Hakk'ın zuhûrundan ibârettir. Ve bu zuhûr ise, tecellî-i Hak'tır. Tecellî-i Hak'ta bakā yoktur; tekrâr dahi yoktur. Zîrâ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) âyet-i kerîmesi mûcibince Hak her anda bir şe'n-i dîğerdedir. Binâenaleyh vücûd-ı mutlak-ı Hak, her kâinin ayn-ı sâbitesinden her anda zâhir olarak sûret-pezîr olur. Ve ân-ı sânîde o ayn-ı sâbiteden o vücûd bâtın ve o sûret zâil olur. Ve bu hal böylece müteselsilen gider. Ve zâilât ile kâinât arasında kadr-i müşterek ayn-ı sâbitedir. Ve ayn-ı sâbite hakîkat-i şahsiyyedir. Bu kevn ü fesâd içinde hakîkat-ı şahsiyye bâkîdir. Mutî' ve âsî ve müsâb ve muazzeb olan ancak bu hakîkat-ı şahsiyyedir. Onun hayâl-i zâilden ibâret olan vücûd-ı kevnî-i maddîsine aslâ i'tibâr yoktur. Zîrâ madde dediğimiz şey sırf emr-i i'tibârîdir. Ve a'yân-ı sâbite suver-i ilmiyyeden ibâret olduğundan aslâ kendi mertebesinden münfekk değildir. الأعيان ماشمت رائحة الوجود ya'nî "a'yân-ı sâbite râyiha-i vücûdu koklamamıştır" dediklerinin ma'nâsı budur. Vücûd-ı mutlakın mahall-i tecelliyâtı a'yân-ı sâbitedir. Zîrâ evvelâ "ilim", sonra, "fiil"

zuhûr eder. İlim olmayınca fâil ve sâni' neyi işleyecek ve tasnî' edecektir?

Misâl: Kendisinde sıfat-ı ressâmiyyet bulunan bir kimse, bir levha tersîm edeceği vakit, evvelâ ilminde o levhanın / hey'etini ve krokisini istihzâr eder. Ondan sonra sûret-i ilmiyyesini levhaya nakş eyler. Ve her istediği vakit, bu levhanın yüz mislini tersîm eyler. Bu levha mahv edilse, yine onların mislini vücûda getirir. Onun ilminde olan resmin sûreti ise dâima sâbit olup, aslâ ressâmın ilminden münfekk olmaz. Ve o sûret-i ilmiyye aslâ vücûd-ı hâricî kokusunu koklamaz. Ve ilm-i ressâmda levhanın sûreti mürtesim olmadıkça ressâmdan fiil-i tersîm zâhir olmaz.

Üçüncü vasl: İsti'dâd-ı mec'ûl

İsti'dâd iki nevî'dir: Birincisi isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûldür ki, yukarıda îzâh olunduğu üzere bu isti'dâd her bir ayn-ı sâbitenin iktizâ-yı zâtîsinden ibâret olup "Kün!" emriyle, mertebe-i ilimde tekevvün ederler. وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ (Kamer, 54/50) âyet-i kerîmesi bu mertebeye işârettir.

Dîğeri isti'dâd-ı mec'ûldür. Bu isti'dâd dahi mertebe-i şehâdette her bir ayn-ı sâbitenin mir'âtı ve mazharı olmak üzere tekevvün eden her bir sûret-i kesîfenin ba'de'l-istihâlât kemâle vusûlüdür. Zîrâ tabîatta mütekevvin olan her bir sûret kāide-yi tekâmüle tâbi'dir. التأني من الرحمن ile bu hakîkate işâret olunmuştur.

Misâl: İnsanda isti'dâd ve kābiliyyet-i tekellüm onun iktizâ-yı zâtîsi olduğundan gayr-ı mec'ûldür. Fakat tevellüdünü müteâkib tekellüm edemez; zîrâ bünyesi müsâid değildir. Tevâlî-i zaman ile, bünyesine isti'dâd ve kābiliyyet geldikten sonra tekellüm edebilir. Bu isti'dâd ve kābiliyyet ise ânen-fe-ânen vâki' olan tekâmül netîcesinde hâsıl olur; bu da mec'ûldür. Bundan anlaşılıyor ki, isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlün zuhûru, isti'dâd-ı mec'ûlün inkişâfına mütevakkıftır. Ta'bîr-i dîğerle denilebilir ki, rûhun zuhûr-ı kemâlâtı cismin kemâline vâbestedir. Aksi halde rûhun kemâlâtı bâtında kalır. İmdi esbâb-ı zâhiriyye isti'dâdât-ı zâtiyyeye

mensûb olan şuûnâttır. Binâenaleyh esbâbı tevlîd eden isti'dâdât ve kābiliyyât-ı zâtiyyedir. Mumun sebeb-i işti'âli, onun kābiliyyet ve isti'dâdıdır. Taş olsa işti'âl etmezdi; zîrâ taşta bu isti'dâd ve kābiliyyet yoktur./

Dördüncü vasl: Tabîat

Ma'lûm olsun ki, fezâda menfûh olan nefes-i rahmânî ulûhiyyetin zâhiri olan "tabîat" üzerine vâki' olur. Dest-gâh-ı tabîat bu nefesi nesc edip envâ'-ı sûrete ifrâğ eder. Binâenaleyh fezâda "halâ" yoktur. Belki kuvâ-yı tabîiyye ile mâlâ-mâldır ki, bu kuvâya "melâike-i tabîiyyûn ve âliyyîn" derler. Bunların Âdem'e secde ve ser-fürû ile emr olunmadıkları bâlâda zikr olundu.

İmdi "tabîat"ın zâtı, yekdîğerinin zıddı olan dört esâsın hey'et-i mecmûasından ibârettir ki, onlar da "harâret", "bürûdet", "yubûset" ve "rutûbet"tir. Gerçi yubûset harâretten ve rutûbet dahi bürûdetten neş'et ederse de, yubûset harâretin ve rutûbet dahi bürûdetin aynı değildir. Her birinin kendi mertebelerindeki iktizâât ve ahkâmı başka başkadır. Tabîat mertebe-i ulûhiyyetin zâhiri olup, suver-i unsuriyyenin mensûc olduğu bir dest-gâh olup, onların bâtınıdır. Erkân-ı tabîat mahsüs ise de, mer'î değildir. Yalnız sûret-i unsuriyyeye taalluku âsârıyla meşhûd olur. Suyun incimâdını gördüğümüz yerde bürûdetin ve buzun eridiğini gördüğümüz yerde de harâretin mevcûd olduğuna hükm ederiz. Ve bunları bâsıramız görmediği halde, vücûdumuz hisseder. İmdi tabîat ulûhiyyetin zâhiriyyeti olmakla berâber, hakîkat-ı vâhideden ibârettir. Ve yekdîğerine zıt bir takım keyfiyetleri hâiz olan ecsâm-ı tabîiyye o hakîkat-ı vâhideden zâhir olup, türlü türlü eşkâlde zâhir olur. Binâenaleyh tabîat ve tabîattan zâhir olan ecsâm-ı tabîiyyenin hey'et-i mecmûası, hakîkat cihetinden ayn-ı vâhidedir; ve taayyün ve eşkâl cihetinden de, uyûn-ı kesîredir. Ve bu suver-i tabîiyye, ayn-ı vâhidenin taayyünât-ı muhtelifesi olduğu için, sâha-i taayyünâtta mevcûd olmayan bir şey, tabîattan zuhûr ettikde veyâhut ecsâm-ı mevcûdeden bir takımı bozulup ma'dûm oldukda, o tabîat ne eksilir, ne de ziyâdeleşir. Belki bu hal letâfetten kesâfete ve kesâfetten letâfete

intikaldir. Binâenaleyh zuhûr eden sûretler, adem-i mahzdan gelmez. Ve
45 ma'dûm olan sûretler dahi adem-i mahza gitmez. Onların vücûd ve / ademleri izâfîdir.

İlm-i hikmet ve kimyâya vâkıf olanların nazarında bu hakîkat pek bârizdir. Meselâ bir mum bitinceye kadar iş'âl edildikde, gerçi mumun şekli kaybolur; velâkin onun kesîf olan sûreti gaza inkılâb eder. Ve bi'l-farz yirmi dirhem ağırlığında bir mum yandığı vakit, yine yirmi dirhem ağırlığında başka mevâdda tahavvül etmiş olur. Mumun vücûdu tabîatta tekevvün ettiği vakit o tabîat ziyâdeleşmediği gibi, kaybolduğu vakit de eksilmemiş olur. Tabîattan zâhir olan şey, tabîatın gayrı değildir. Çünkü tabîattan zâhir olan ecsâm-ı tabîiyyenin hey'et-i mecmûası, hakîkat cihetinden ayn-ı vâhidedir. Ve tabîat kendisinde zâhir olan şeyin de aynı değildir. Çünkü bi'l-farz tabîattan zâhir olan bir ateş parçasını aldığımız vakit, bu sıcak ve kurudur; ve bir buz parçasını aldığımızda dahi bu soğuk ve kurudur, diye hükmederiz. İmdi ateş, buzun aynı olmadığı halde, tabîat bu iki muhtelif şey arasında kuruluğu cem' etmiş, fakat sıcaklık ile soğukluğu ayırmıştır. Böyle olunca elbette tabîat onların aynı olamaz. Çünkü tabîat, yekdîğerine zıt olan erkân-ı erbaayı câmi'dir. Tabîat, mertebe-i ilm-i ilâhîde sâbit olan suver-i esmâiyyenin intıbâına müsâid bir âyîneden başka bir şey değildir. Ve o âyînenin vücûdu dahi, zât-ı latîfe-i Hakk'ın kesâfeti ile mevcûd olduğu için zâhiridir.

Beşinci vasl: Müessir ve müesserün-fîh

Ma'lûm olsun ki, emr-i vücûd biri "müessir" ve diğeri "müesserün-fîh" olmak üzere iki kısımdır. Müessir mertebe-i fiiliyyeden; ve müesserün-fîh mertebe-i infiâliyyeden ibârettir. Ta'bîr-i dîğerle vücûdun bâtını ve zâhiri vardır; bâtını müessir ve zâhiri müesserün-fîhdir. Vücûd-ı âlem Hakk'ın zâhiri ve Hak vücûd-ı âlemin bâtını ve hüviyyetidir. Ve her ikisi de vâhidü'l-ayn olan mertebe-i ulûhiyyetin iki i'tibârıdır. İmdi tabîatın tekevvünü ulûhiyyetin bâtıniyyetinden olduğu gibi, suver-i ecsâmın tekevvünü de tabîattandır. Binâenaleyh hakîkatte her vech ile müessir olan ancak Allah Teâlâ'dır.

Misâl: Vücûd-i insânînin zâhiri ve bâtını vardır. İnsanı "nutuk sâhibi

olan bir hayvandır" diye ta'rîf / ettiğimiz vakit, onun bâtını ile zâhirini almış oluruz. "Nutuk" onun bâtını ve "hayvan" onun cismi ve zâhiridir. İnsanın nefs-i nâtıkası görünmediği halde, zâhiri olan cisminde müessirdir; ve zâhiri olan cismi müesserün-fîhdir. İnsanın bâtınında bir yere gitmek için bir irâde peydâ olur. Bâtınındaki bu irâde ve meyl, onun "Kün!" emrinden ibârettir. Cisim, bu irâde ve emirden müteessir olarak harekete gelip o mahalle gider. İmdi insanın vücûdu vâhidü'l-ayn olduğu halde onda biri müessir ve diğeri müesserün-fîh olmak üzere iki i'tibâr olmuş olur.

Altıncı vasl: İbtidâ-i hilkat

Seneden zayıf ve keşfen sahîh olan كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف ya'nî "Ben gizli bir hazîne idim; bilinmeğe muhabbet ettim; halkı bilinmem için yarattım" hadîs-i kudsîsi mûcibince, vücûd mertebe-i vahdete, ya'nî hakîkat-ı muhammediyye mertebesine tenezzülünden sonra kendi zâtına ve sıfâtına şuûru hasebiyle zâtında mündemic olan kemâlâtı ızhâra muhabbet etti. Bu zuhûr ve ızhâr, ancak kendi zâtından, yine kendi zâtınadır. Ve hafâ dahi yine kendi zâtına nazarandır. Vücûdda kendinden gayrı bir şey yoktur ki, ondan hafî olsun. Binâenaleyh bu hadîs-i şerîf, kable'z-zuhûr kendi kemâlâtının yine kendisine hafî olduğunu beyândan ibârettir. Ya'nî "kable'z-zuhûr kendimden gizli olan kemâlâtımı zevk-i şuhûdî ile bilmeğe muhabbet ettim; ve halkı bu zevk-i şuhûdî ile bilinmem için yarattım" demektir. Bunun ne gibi bir şey olduğu âtîdeki misâl ile tavazzuh eder.

Misâl: Kendisinde hattâtıyet, ressâmiyet ve mi'mâriyet ilh... gibi birtakım sıfatlar bulunan bir kimse ızhâr edeceği levhalar ile binâların kenz-i mahfîsidir. Kendi kemâlâtını zevk-i müşâhede ile bilmek istediği vakit, kendinde olduğunu bildiği ve fakat görmediği bu levhaları tahrîr, tersîm ve bu binâları / inşâ edip ızhâr eyledikten sonra "Ben bir gizli hazîne idim, bu masnûâtı zevk-i müşâhede ile bilmek istedim ve bunları yaptım" der. Ve onları temâşa edip san'atının kemâlâtını gördükde temeddüh eder. İşte eşref-i mahlûkat olan insanı âlem-i şehâdette ızhârdan sonra

Hak Teâlâ Hazretleri'nin فَتَبَارَكَ اللّٰهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ (Mü'minûn, 23/14) buyurması bu bâbdandır.

İmdi mahfî olan şey, ma'dûm değildir; belki mevcûd olmakla berâber meçhûldür. Nitekim bir çekirdekte nâmütenâhî ağaçlar vardır, fakat mahfîdir. Kable'z-zuhûr, ağacın sûret-i sâkı, endâmı ve teferruâtı ve esmârının kılleti ve kesreti meçhûldür; ba'de'z-zuhûr ma'lûm olur. Zîrâ ilim ma'lûma tâbi'dir. Velâkin çekirdekte ağaç olduğu ve onun ağsânı ve yaprakları ve esmârı bulunduğu mücmelen ma'lûmdur. Tafsîlâtı zuhûr ettikçe bi'l-müşâhede ma'lûm olur. İşte eltaf-ı latîf olan zât-ı ulûhiyyet kemâlâtını zevk-i şuhûdî ile bilmeğe ve gayriyyet-i i'tibâriyye yüzünden bilmeğe muhabbet ettiğinde, muhît olduğu fezâ-yı bî-nihâyede hubb-i zuhûrun harâreti ile nefes-i rahmânîsini tenfis ve irsâl eyledi. Bu tenfîs netîcesinde fezâ-yı lâ-yetenâhîde, ya'nî kendi vücûd-ı latîfinde öbek öbek inbisât eden nefes-i rahmânî, avâlim-i bî-nihâyenin "heyûlâ"sıdır. Ve nefesin şiddet-i irsâlinden hareket hâsıl oldu. Ehl-i hey'et indinde bu madde-i ûlâya "sehâb-ı muzî" ta'bîr ederler. Gerçi bunlar tarafından menşe'-i kâinât hakkında muhtelif nazariyyeler bast ve beyân olunmuş ise de, heyûlâ-yı kâinâtın sehâb-ı muzî' hâlinde olduğunda cümlesi müttehiddir. Onlar ehl-i keşfe i'timâd etmediklerinden tekevvün ve intizâm-ı seyyârât hakkında türlü türlü nazariyyelere zâhib oldular. Burada bunların tafsîli zâiddir. Yalnız şu kadar diyelim ki, vücûd-ı insânî zübde-i kâinât olduğundan, her sırrın miftâhıdır. Sehâb-ı muzî'ye tekâbül eden nutfe-i bî-sûret-i beşer, tabîata tekâbül eden rahm-ı mâderde ne keyfiyyet ile sûret kesb etmekte ise, "insân-ı kebîr" tesmiye olunan manzûme-i şemsiyyemizin dahi sehâbeden tarz-ı tekevvünü ve iktisâb-ı sûreti bu kavâid dâiresinde olmak îcâb eder. Zîrâ insân-ı kebîrin tekâmülât-ı tedrîciyyesi milyonlarca seneler zarfında olduğu halde, insân-ı sağîrin tekâmülâtı rahm-ı mâderde dokuz ay gibi kısa bir zamâna sığar. Onun için Hak Teâlâ Hazretleri خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ (Enbiyâ, 21/37) / ya'nî "İnsan aceleden halk olundu" buyurdu.

İmdi nefes-i rahmânî, fezâ-yı bî-nihâyeyi muhît olan zât-ı eltaf-ı latîfin hâricine irsâl olunmadı. Çünkü onun hârici mutasavver değildir. Bu tenfîs,

zâtın kendi zâtında, yine kendi zâtına, kendi zâtı ile vâki' olan bir tecellîsidir. Ve nefes-i rahmânî zâtın aynıdır. Bu, ancak, zât-ı ulûhiyyetin zâtını ve nefesini [veyâ nefsini] teksîf buyurmasından ibârettir. Nitekim Ebu'l-Hasen Gûrî hazretleri buyurur:

سبحان من لطف نفسه فسماه حقا وكثف نفسه فسماه خلقا

ya'nî: "Tenzîh ederim şu zât-ı ecell ü a'lâyı ki, nefesini [nefsini] latîf kılıp ona Hak tesmiye etti; ve nefesini [nefsini] kesîf kılıp, ona da halk tesmiye etti". Bu nefes-i rahmânî âlî iken, ya'nî zât-ı latîfin tenfîsini müteâkib kemâl-i letâfetinden bî-sûret iken, teseffül ettikçe teberrüd ve takallus edip eşkâl ve suver iktisâb eyler. Nitekim nefes-i insânî zemherîde bir cam üzerine irsâl olundukda, hîn-i hurûcunda harâretle latîf ve bî-sûret iken, teseffül eyledikçe teberrüd ve tasallüb edip, cam üzerinde çiçekli buzlar peydâ kılar; ve o buzlardaki eşkâl ayn-ı nefestir. Nefes-i rahmânî de hîn-i tenfîsinde böylece latîf olup, tedrîcen sehâb-ı muzî' hâline gelir ve avâlimin madde-i asliyyesi olur. Nitekim Şeyh-i Ekber (r.a.) **Fass-ı Îsevî**'de bu hakîkate işâreten alâ-tarîkı'l-keşf vâki' olan ıttılâ' üzerine buyururlar: Şiir :

فالكل في عين النفس   كالضوء في ذات الغلس

Tercüme: "Nefes-i rahmânîde olan eşyânın kâffesi, gecenin âhirindeki ziyâya müşâbihtir."

Fezâda bu öbek öbek tekâsüf ve teberrüd eden sehâb-ı muzîler, ilk devrelerinde dumandan başka bir şey değildirler. Nitekim âyet-i kerîmede: ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ (Fussılet, 41/11) buyrulur. Bu sehâbeler rakîk bulutlardır. Ve lisân-ı arabda böyle rakîk bulutlara "amâ'" tesmiye olunur. Ashâb-ı kirâmdan Ebû Rezîn el-Ukaylî (r.a.) (S.a.v.) Efendimizden: اين كان ربنا قبل ان يخلق الخلق ya'nî "Halk-ı mahlûkâttan mukaddem Rabb'imiz nerede idi?" diye / sordu. Onlar da cevâben: كان في العماء ما فوقه هواء وما تحته هواء ya'nî "Fevkında ve tahtında hava olmayan "amâ"da idi" buyurdular. Hazret-i Ebû Rezîn el-Ukaylî, bizim manzûme-i şemsiyyemize mensûb bir mahlûk-i ilâhî olduğu ve merbûbiyyeti, kendi emsâlini teşrîken, nefsine izâfe eylediği halde, a'ref-i enbiyâ (S.a.v.) Efendimiz avâlim-i bî-nihâyenin bidâyet-i hilkatlerine de teşmîlen: "Rabb'imiz suver-i eşyânın ızhârından mukaddem bî-sûret olan "amâ"da idi ki, onun fevkı ve tahtı

"halâ" olup, oralarda anâsırdan terekküb eden havâ yoktur" buyurdular. Bu cevâb-ı âlîleriyle, mertebe-i amâya tenezzülünden mukaddem vücûd-ı mutlakın rubûbiyyetle muttasıf olmadığına ve rubûbiyyet, vücûdun ilk taayyünü olan mertebe-i amâda başladığına işâret buyrulur. Zîrâ merbûb olmadıkça rubûbiyyet ile ittisâf mümkin olmaz; ve "amâ" terbiye edilmedikçe istihâlât ve etvâr-ı muhtelifeden geçip, mahmûl olduğu suver ve taayyünât-ı mütenevviayı ızhâr edemez.

Yedinci vasl: Etvâr-ı hilkat

(S.a.v.) Efendimiz buyururlar ki:
ان الله تعالى خلق درة بيضاء فنظر الجلال والهيبة فذابت حياء وصار نصفها ماء ونصفها نارا فحصل منها دخان فخلق السموات من دخان والأرض زبدها فكان عرشه على الماء ya'nî: "Allah Teâlâ bir büyük beyaz inci yarattı; celâl ve heybeti ile nazar etti; hayâdan eridi. Onun yarısı su ve yarısı ateş oldu. Ondan bir duman hâsıl oldu. Semâvâtı dumandan ve arzı onun köpüğünden halk eyledi. İmdi onun arşı su üzerinde vâki' oldu". "Allah Teâlâ"dan murâd, vücûd-ı mutlakın "mertebe-i vahdet"idir. "Halk"ın ma'nâsı zuhûr ve ızhârdır. "Büyük bir beyaz inci"den murâd "hakîkat-ı insâniyye" mertebesi olan "akl-ı evvel"dir ki, buna "mertebe-i vâhidiyyet" de derler. Akl-ı evvele "celâl ve heybeti ile nazar" etmesinden murâd, akl-ı evvelin mebde-i gayriyyet olan
50 "mertebe-i rûh"a tenezzülüdür. Ve bu tenezzülden hâsıl olan / gayriyyet nikābı ile vücûd-ı mutlakın tesettürüdür. Zîrâ "nazar-ı cemâl", vech-i Hakk'ın kendi nûru ile tecellîsidir ki, bunda tesettür yoktur. "Nazar-ı celâl", vech-i Hakk'ın libâs-ı gayriyyet ile ihticâbı olduğundan, bi't-tabi' bunda tesettür vardır. "Gayriyyet"ten murâd mutlakıyyetten mukayyediyyete tenezzül ve mutlakın mukayyedde ihtifâsıdır. "Dürre-i beyzâ"nın erimesi, vücûd-ı vâhidiyyetin isneyniyyet ile takayyüd ederek, akl-ı küllün kendi nefsinde mütelâşî olduğu hînde, ona nefes-i rahmânîsi ile vücûd-ı hâricî bahş etmesi ve bu nefes-i rahmânî ile ona fezâda vücûd-ı hâricî

bahşını müteâkib merkezin "ateş" ve muhîtin teberrüd ile "su" olmasına işârettir .Ve "seb'a semâvât" ta'bîr ettiğimiz seb'a-i seyyâremizin, bu duman hâlindeki sehâb-ı muzîden ve arzın dahi onun tekâsüfünden mahlûk olduğuna; ve "arş" mülk-i dünyâ ma'nâsına olup, avâlim-i şehâdiyye emlâk-i ilâhiyyeden bulunduğuna; ve sehâb-ı muzî arşın temeli olduğu cihetle, arş-ı ilâhî su üzerinde vâki' olduğuna remz olunur.

Ehl-i hey'et derler ki: "Ecrâm, bidâyet-i hallerinde bir sehâbe hâlinde olup, tedrîcen küreler şeklinde tekâsüf etmişlerdir. Bu sehâbe-i gâziyye, bu vâsi' rüzgâr küresi mebde'inde mütecânis ve müvellidü'l-mâdan bile hafîf bir gazdan müteşekkildir. Merkeze doğru bi'l-cümle eczâ-yı ferdiyyenin müncezib olması ve bundan neş'et eden tekâsüf-i mütezâyid ve merkeze doğru olan sukütun harârete tebeddülü ve hâsıl olan harâretin bâdî olduğu ilk imtizâcât-ı kimyeviyye ve elektriğin te'sîri ve nev'i yekdîğerinden iştikāk eden kuvâ-yı tabîiyyenin ef'âl ve te'sîrât-ı muhtelifesi, müvellidü'l-mâ', müvellidü'l-humûza, fahm, azot, sodyum, kalsiyum, hadîd, magnezyum ilh... gibi anâsır-ı evveliyyenin teşekkülünü mûcib olup; envâ'-ı ma'deniyye, yekdîğerinden temeyyüz ve teferruk ederler. Harâretin tekevvünü, eczâ-yı ferdiyyenin hareketindendir. Zîrâ hareket harârete tebeddül eder. Ve harâret dahi bir nevi hareketten başka bir şey değildir. İmdi necm-i sehâbînin terkîbine dâhil olan bâlâdaki anâsır bugün güneşte yanmakta olduğu gibi, nâr-ı şedîd hâlinde bulunur. Ve bu küre-i âteşin teberrüde başlayınca ateş suya münkalib olur. Bu iki seyyâl, bi'l-hikme ezdâd ise de, bi'l-kimyâ ayn-ı anâsırın / muhassalâtıdır. Ve nitekim bugünkü günde, küremizin etrâfında temevvüc eden bahr-ı muhît müvellidü'l-mâ, müvellidü'l-humûza ve sodyumdan mürekkebdir. Harâret tenezzül ettiği ve buhârât-ı havâiyye mütekâsif olduğu vakit sath-ı seyyârenin ihtilâcât-ı bürkâniyyesi içinde henüz teberrüd etmeyen miyâh derûnunda nîm mâyi', nîm sulb, acînî, leyyin-i müteharrik ve müteğayyir olan mürekkebât-ı fahmiyyeden, ya'nî tıyn-i lâzibden, nebâtât ve hayvânât-ı ibtidâiyye tahassül etmeğe başlar."

İmdi bu hadîs-i şerîf: أَوَلَم يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقاً فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ (Enbiyâ, 21/30) âyet-i kerîmesinin îzâh ve tefsîridir. Ve bundan anlaşılır ki, semâvât ve arz bidâyet-i hilkatte bir

madde hâlinde olarak bitişik idi. Ba'dehû yekdîğerinden ayrıldılar. Ve ecsâmın tekevvünü de sudandır. Çünkü arş-ı ilâhî su üzerindedir.

Ma'lûm olsun ki, avâlim-i şehâdiyyenin fezâ-yı lâ-yetenâhîdeki mikdârı kābil-i ta'dâd değildir. Bir taraftan tekevvün ve diğer taraftan tefessüd etmektedir. Zîrâ vücûd-ı mümkinin ne evveli ne de âhiri vardır, zîrâ nâmütenâhîdir. Ve "halk" ezelî ve ebedîdir; ve bunlar vücûd-ı mutlakta tekevvün ve tefessüd eder. Bunların mekânı vücûd-ı mutlaktır. Nitekim Hz. Gavs-i A'zam Abdül'l-Kādir Gîlânî (r.a.) buyururlar ki: فقلت : يا رب هل لك مكان؟ فقال : ياغوث الأعظم ، انا مكان المكان وليس لي مكان وانا سر الأنسان Ya'nî "Yâ Rab! Senin için mekân var mıdır? dedim. Buyurdu ki, yâ Gavs-i A'zam! Ben mekânın mekânıyım; benim için mekân yoktur. Ve ben insanın sırrıyım"*.

Sekizinci vasl: Hilkat-i semâvât ve arz

Ma'lûm olsun ki, fezâda nefes-i rahmânînin imtidâdından hâsıl olan sehâb-ı müzîlerde bi't-tabi'/hareket zâhir olur; ve tenfîs hubb-i zuhûra müstenid olduğundan, harâreti münticdir. Şiddet-i harâret devâm ettiği hînde, nefes-i rahmânî mertebe-i letâfet ve ulüvdedir. Mümtedd oldukça ehl-i fennin "sehâbe" ve ehl-i hakîkatin "amâ" ta'bir ettikleri asl-ı avâlim hâlini bi'l-iktisâb teberrüd ve tarattub ederek mertebe-i kesâfete tenezzül etmekle sâfil olur. Zerrâtının ihtizâzât-ı umûmiyyesinden bunlar kendi mihverleri etrâfında devre başlarlar. Bu devirlerden mütehassıl kuvve-i ani'l-merkeziyye hasebiyle, bunlardan küreviyyü'ş-şekl parçalar iftitâk edip, milyonlarca merhale mesâfeye fırlayarak bu sehâbenin merkezi etrâfındaki mahrekleri üzerinde devre başlarlar. Her bir sehâbe kendi kābiliyyet ve isti'dâdı kadar seyyâre tevlîd eder. Ve bu istihâlât için bizim senelerimizin milyarlarca mikdârı mürûr etmek lâzımdır. Zîrâ tekâmül tedrîcîdir, def'î değildir. Ve çünkü avâlimin hey'et-i mecmûası mazhar-ı Rahmân'dır.

*Yukarıdaki ibâre **Risâle-i Gavsiyye**'de mündericdir. Matbû' nüshada cenâb-ı Abdü'l-Kādir'e nisbet olunur. Fakat Abdullah Bosnevî hazretleri **Fusûs Şerhi**'nde cenâb-ı Şeyh Ekber'e mensûb olduğunu beyân buyurur (A. A. Konuk).

التأني من الرحمن mûcibince tecelliyât-ı rahmâniyyede acele yoktur. Ve Rahmân اَلرَّحْمنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوى (Tâhâ, 20/5) mûcibince, vücûdât-ı izâfiyye arşına müstevî olduğundan eşyâda kurb ve maiyyet-i dâimî ile muttasıftır. Rahmân'ın kurb ve maiyyeti ba'zı eşyâya daha az ve ba'zı eşyâya daha çok değildir. Bu kurb ve maiyyette aslâ tefâvüt yoktur. مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمنِ مِنْ تَفَاوُتٍ (Mülk, 67/3).

Acele ise, nisbet-i bu'd mevcûd oldukça vâki' olur. Onun için العجلة من الشيطان buyrulmuştur. Zîrâ şeytan "şatane ve şutûnen" den müştakk olup "bu'd" ma'nâsınadır. Görülmez mi ki insan, kendisine baîd gördüğü maddî ve ma'nevî makāsıda vusûl için isti'câl eder. Vaktâki istediği şeyi elde eder, artık istimtâ' için acele etmez. Çünkü nisbet-i bu'd zâil ve nisbet-i kurb hâsıl oldu.

İmdi "semâvât-ı seb'a"dan maksad şemsten iftitâk eden Neptün, Uranüs, Zühal, Müşterî, Merih, Zühre ve Utarid'dir. Arz, Merih ile Zühre arasındadır. Arzdan evvel tekevvün ve iftitâk edenlere "seyyârât-ı ulviyye" ve ondan sonra tekevvün ve iftitâk edenlere "seyyârât-ı süfliyye" ta'bîr ederler. Bu babdaki tafsîlât ilm-i hey'et kitaplarında münderic bulunduğundan burada ma'lûmât / i'tâsıyla iktifâ olunur. Şöyle ki: Şems, kendi manzûmesinin kalbi ve ism-i Muhyî'nin mazharı olduğundan kendi a'zâsı mesâbesinde olan tevâbi'ine harâreti ile hayat-bahş olur. Ve etrâfında devr eden seyyârâtın kâffesini idâre eder. Şems onları memerlerinde tesâdüfen bulup zabt etmemiştir. Belki kendisi ile berâber aynı menşee mâlik olup, ona tâbi' ve münkād olurlar. Bir masa üzerinde merkezde bulunan bir güllenin etrâfında devr eden küreler gibi, seyyârât şems ile berâber aynı satıhta devr ederler. Ve bunların cümlesi bir maddeden mütekevvin olduğuna, bâlâda zikr olunan أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّموَاتِ وَالأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا (Enbiyâ, 21/30) âyet-i kerîmesi delildir. Şemse en yakın bir seyyâre olan Utarid güneşten 15 milyon, Zühre 26 milyon, Arz 37 milyon, Merih 56 milyon, Müşterî 192 milyon, Zühal 335 milyon, Uranüs 710 milyon ve seyyârâttan en baîd bulunan Neptün ise 1150 milyon merhale uzakta devr ederler. Arzın kutru (12.742 km.) olduğu halde, şemsin kutru (1.382.000 km.)'dir. Müşterî, Zühal, Uranüs, Neptün seyyârât-ı cesîmeden olup, Arz ve Zühre ve Merih bunlardan küçüktür. En küçük

seyyâre ise Utarid'dir. En nihâyetteki Neptün seyyâresinin şemsten iktibâs eylediği ziyâ, küre-i arzdaki ziyânın binde biri kadardır. Ve sath-ı Zühre'deki havâ-yı nesîmînin kesâfeti, havâ-yı nesîmî-i arzın dörtte birine müsâvî olduğu hesâb edilmiştir. Merih ile Müşteri arasında, yine şems etrâfında seyyârât-ı sağîrenin devr eylediği bir sâhada, bu seyyârâtın 200 adedi mütecâviz mikdârı keşf olunmuş ise de, ehl-i hey'et indinde tamâmiyyet ile ma'lûm değildir. En büyüğünün kutru 228 mil kadar tahmin olunmaktadır. Bunların güneşe olan mesâfeleri 100 milyon merhaledir. Seyyârât-ı sâire misillu cesâmet i'tibâriyle ehemmiyetleri yoktur./

Dokuzuncu vasl: Semâvât ve arzın etvâr-ı hilkatleri

قُلْ أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ (Fussılet, 41/9); وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ (Fussılet, 41/10) فَقَضَيهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ (Fussılet, 41/12); اللّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ (Secde, 32/4) âyât-ı kerîmelerinde gerek arzın ve gerek semâvât-ı seb'anın altı günde halk olunduğu beyân buyrulur. "Yevm" kelimesine "devre-i külliyye" ma'nâsı verilmek münâsib olur. Zîrâ "devre-i cüz'iyye"ler bir günün aksâmı kabîlinden olduğundan, bunlar kāle alınmamıştır. Şu halde arz ve semâvât iki devre-i külliyyede halk olunmuştur.

Birinci devre-i külliyye: أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا (Enbiyâ, 21/30) âyet-i kerîmesinde işâret buyrulduğu üzere "devre-i ratkıyye"dir ki, bu devir âlem-i amâ', ya'nî manzûme-i şemsiyyenin madde-i ûlâsı olan nefes-i rahmânînin sehâb-ı muzî hâlinde tekâsüfüdür. Bu devrede semâvât ve arz bitişiktir.

İkinci devre-i külliyye "devre-i fetkıyye"dir ki, bu devrede semâvât ve arz birer birer yekdîğerinden ayrılıp, temeyyüz ettiler. Nîtekim bâlâda îzah olundu. وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ (Fussılet, 41/10) âyet-i kerîmesi mûcibince de, bizim arzımızın dört devrede tekemmül ettiği anlaşılıyor. Bunlar da şunlardır:

1. Devre-i nâriyye, 2. devre-i mâiyye, 3. devre-i türâbiyye, 4. devre-i nebâtiyye ve hayvâniyye.

1. Devre-i nâriyye: Şemsin altıncı "veled" olarak tevlîd eylediği

arzü, "mâder"inden ayrıldığı vakit bir küre-i âteşîn idi. Birçok zaman bu halde mahrekinde devr eyledi. Hak Teâlâ Hazretleri bu merkûbe, merkûbun cinsinden bir nevi' mahlûk irkâb eyledi ki, bunlar kavm-i cânn
idi. Nitekim / buyurur: وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ (Hicr, 15/27), وَخَلَقَ 55
الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ (Rahmân, 55/15).

2. Devre-i mâiyye: Arz birçok zaman şems etrâfında, küre-i nârî hâlinde devr eyledikten sonra, onun âteşi, sathından suya munkalib olmuş ve anâsır-ı kesîfesi mâyi'-i nârî hâlinde alt tabakalarını teşkîl eylemiştir. Zîrâ hikmet-i tabîiyye nokta-i nazarından bu iki seyyâl ezdâd ise de bi'l-kimyâ ayn-ı anâsırın muhassalâtıdır. Nitekim bugünkü günde, küremizin etrâfındaki bahr-ı muhît müvellidü'l-mâ', müvellidü'l-humûza ve sodyumdan mürekkebdir. Bu devreye: وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ (Hûd, 11/7) âyet-i kerîmesiyle işâret buyurulur.

3. Devre-i türâbiyye: Sath-ı arzın tedrîcen tasallüb ve teberrüd devresidir ki, ilk kışrı nîm sulb, acînî, yumuşak, müteharrik ve kokmuş mürekkebât-ı fahmiyyeden ibarettir ki, buna "tıyn-i lâzib" ve "salsâl" dahi denir. Ehl-i fennin "protoplazma", ya'nî madde-i cünye (?) ta'bîr ettikleri şey, bu kokmuş çamurdan tekevvün eder ki, bu madde ecsâm-ı uzviyyenin menşe'idir. Nev'-i beşerin bu çamurdan yaratıldığı Kur'ân-ı Kerîm'de ihbâr buyrulur: إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ (Saffât, 37/11), وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (Hicr, 15/28).

4. Devre-i nebâtiyye ve hayvâniyye: Erbâb-ı fennin beyânına göre bu kokmuş çamurdan, ba'dehû nebâtât-ı ibtidâiyye tekevvün etmiş ve nebâtât tekemmül ede ede, cesîm ormanlar vücûda gelmiştir. İşbu ecsâm-ı uzviyye-i ibtidâiyye, ya basît hücerâttan ve hücerât cümlelerinden mürekkeb olup "üşniyye" fasîlesinden mevâdd-ı jelâtiniyye imiş.

Muhakkikîn-i kirâm tarafından dahi tasdîk buyurulduğu üzere sath-ı arzda insan, hayvânât ve nebâtâttan sonra zuhûr etmiştir. Tabakâtü'l-arz ulemâsı ilk hayvânât-ı berriyyenin cüzûrsuz nebâtât tarzında mütekevvin olduğu ve hayvânât-ı nâ'imenin dahi ma'den, nebât ve hayvan evsâfını câmi' olan züûfiyetler, mercanlar, süngerler, madrepular ile, hayvânât-ı kışriyyeden ibâret bulunduğu ve ba'dehû bunların istihâlât-ı muhtelife

geçirmek sûretiyle bi't-tekemmül envâ'ı zuhûra gelip zükûret ve ünûset peydâ olduğunu beyân ederler. Hiç şek ve şübhe yoktur ki, gerek nebâtât ve gerek hayvânât, arzın kışrından yaratılmış / ve el-ân da yaratılmakta bulunmuştur. İmdi bu ta'dâd olunan arzın edvâr-ı erbaası وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ (Hûd, 11/7) âyet-i kerîmesine nazaran semâvâta da şâmildir, şöyle ki:

Evvelen; her bir seyyârenin şemsten, bidâyet-i iftitâkında bir küre-i nârî olduğunda şübhe yoktur.

Sâniyen; semâvât ve arzın hey'et-i mecmûası, emlâk-i ilâhiyyeden birer mülk oldukları وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ (Hûd, 11/7) beyân-ı âlîsi cümlesine şâmil bulunduğu cihetle her bir semânın devre-i mâiyyeye de tâbi' olduğu anlaşılıyor.

Sâlisen; her bir semâ dahi arz cinsinden ve unsurî olduklarından, bu halden sonra kışır bağlayacakları tabîîdir. Bu da onların devre-i türâbiyyeleridir.

Râbian أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ (Neml, 27/25) buyurulduğuna göre, devr-i nebâtîleri وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ (Şûrâ, 42/29) buyurulduğuna göre de devr-i hayvânîleri olduğu, devr-i nebâtîleri ve hayvânîleri olunca, devre-i türâbiyyeleri de olduğu zâhirdir.

Onuncu vasl: Avâlim-i şehâdiyye-i sâire

Ma'lûm olsun ki, fezâda lâ-yuad ve lâ-yuhsâ avâlim-i şehâdiyye vardır. Bu hakîkat, ilm-i hey'et ulemâsının keşf-i istidlâlîlerinden mukaddem, Nebiyy-i zî-şân (s.a.v.) Efendimiz ile onların vârisleri olan kümmelîn-i evliyâullâh tarafından haber verilmiştir, şöyle ki: Şeyh Zâde'nin **Tefsîr-i Fâtiha** hâşiyesinde beyân eylediği hadîs-i şerîfde:

ان الله تعالى خلق مأة الف ألف قناديل وعلقها بالعرش والسموات والأرض ومافيها حتى الجنة والنار كلها في قنديل واحد ولايعلم احد ما في القناديل الا الله تعالى

Ya'nî; "Allah Teâlâ milyonlarca kandîl halk edip, onları arşa ta'lîk buyurdu; / ve semâvât ve arz ve onlarda olan şeyler, hattâ cennet ve cehennem, kâffesi bir kandil içindedir. Kandillerde olan şeyi Allah

Teâlâ'dan gayri bir kimse bilmez" buyrulmuştur. Bu hadîs-i şerîfe nazaran manzûme-i şemsiyyelerin her biri bir "kandil" i'tibâr buyrulduğuna ve "milyonlarca" ta'bîri ile bunların fezâda gayr-ı kābil-i ta'dâd olduğuna işâret vardır.

Ve kezâ diğer bir hadîs-i şerîfte buyrulur: لما سئل موسى عليه السلام رؤية الله تعالى وكان مغشيا عليه كشف الغطاء عنه فرأى سبعين الف طور على كل واحد منها ، موسى يقول : رب ارني

Ya'nî; "Vaktâki Mûsâ (a.s.) rü'yetullâhı taleb etti ve onun üzerine bayılmış olduğu halde kendisinden hicâb keşf olundu; herbirinin üzerinde رَبِّ أَرِنِي (A'râf, 7/143) diyen bir Mûsâ bulunan yetmiş bin Tûr gördü."

Ve kezâ Hz. Mevlânâ (r.a.) **Mesnevî-i Şerîf**'inde buyurur:

اختراند از ورای اختران　　كاحتراق نحس نبود اندران

سائران در آسمانهای دیگر　　غير اين هفت آسمان مشتهر

Tercüme: "Yıldızların verâsında yıldızlar vardır ki, onlarda ihtirâk ve nahs olmaz; onlar başka âsumanlarda seyr ederler; bu meşhûr olan yedi âsumânın gayrı olarak."

Ve kezâ Ebu'l-Alemeyn Seyyid Ahmed er-Rifâî (r.a.) buyururlar ki: "Âfitâb-ı ziyâdâr bu füshat-serây-ı âlem-i bâlâda yuvarlanan bir kevkeb-i münevverdir. Tabakāt-ı muhtelifede nice kevâkib dahî münteşirdir. Kevâkib-i meşhûdenin ba'zısı bu dünyâdan büyük olduğu gibi, sûret-i mütefâvitede yekdîğerinden cesîm, azîm olarak, ziyâ ve envâr ve makādîr-i muhtelifede eşi'a-nisâr olup, nâr-ı şuâ' her cihetten imtidâd ile öyle karışmış ki, müsâdeme-i dâime cârîdir. Ebrâc-ı muayyenede hepsi dönüp dolaşarak seyrinde sâbit ve sebâtında sâirdir. Bunların her biri mâverâsına hicâb olduğu halde, âlem-i gaybda kāim ortada daha ne hicâblar vardır ki, müntehâ-yı basardan daha uzakta bulunarak görülemediğinden akıl inkâr ediyor. Halbuki bu ecrâm ve ecrâmdan başka / gözlerimize küçük görünen nice ecsâm vardır ki, onlar bile hadd-i zâtında dünyâdan çok büyüktür."

Ve Maarrî dahi bir beytinde şöyle söyler:

يا ايها الناس كم لله من فلك تجري النجوم به والشمس والقمر

Tercüme: "Ey nâs! Allah Teâlâ'nın nice feleği vardır ki, nücûm ve şems ve kamer onunla seyreder."

İmdi arzımız ile bu avâlim-i şehâdiyye arasında fark-ı azîm olduğunda şübhe yoktur. Nitekim efrâd-ı insâniyyenin sûret-i teşekkülü yekdîğerine mümâsilen vâki' olmakta ise de, her ferdin şuûnâtı dahi sûreti gibi tafsîlen yekdîğerinin aynı değildir. Her birinde azîm fark ve temeyyüz vardır. Avâlim-i sâiredeki suverin ahvâlini ilmen tedkîk etmek müstahîldir; zîrâ Hak Teâlâ Hazretleri: وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ (Nahl, 16/8) buyurur. Bunların ahvâline ancak kuvve-i ilâhiyye ile aktâr-ı semâvât ve arzı geçen kümmelîn-i evliyâullahın ihbârıyla vâkıf olabiliriz.

Nitekim Hak Teâlâ buyurur: يَامَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ (Rahmân, 55/33) Ya'nî: "Ey ins ve cin tâifesi! Aktâr-ı semâvât ve arzdan nüfûza kudretiniz varsa çıkınız bakalım? Hayır, çıkamazsınız! Ancak sultân ile, ya'nî kuvvet-i ilâhiyye ile çıkabilirsiniz".

Bizim ilmimiz sâkin olduğumuz arz üzerindeki kavânîn-i tabîiyyenin esrârına bile nüfûz edememiştir; nerede kaldı ki, kavânîn-i teşekküliyyeleri bizim âlemimizin kavânîn-i teşekküliyyelerinden farklı olması iktizâ eden avâlim-i bî-nihâyeden her birinin ahvâlini idrâk edebilelim! Kâmillerden ba'zılarının bizim anlıyabileceğimiz birtakım ibârât ile verdikleri haberleri bile ukūl-i zaîfemiz kabûlde tereddüd eder. Bunların ahvâli ehl-i arzın beyânât ve ibârâtına sığar şeyler değildir. Ve ta'rîf ve beyâna sığamayan şeye ve maârife, ıstılâh-ı / muhakkikînde "âlem-i simsime" derler. Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizin **Fütûhât-ı Mekkiyye**'lerindeki beyânât-ı aliyyelerinden ba'zı fıkarât nümûne olarak zikr olunur.

"O âlemde Hak Teâlâ'nın yumuşak, kırmızı altından bir arzı vardı ki, eşçâr ve esmârı veşâir eşyâsı hep altındandır. Bir kimse onun meyvesinden alıp yese, bir derece tarâvet ve lezzet ve râyiha-i tayyibe bulur ki, vassâflar onu vasf edemez; ve o arzın meyvelerinde olan nukūş-ı

bedîa ve zînet-i garîbeyi nüfûs tahayyül edemez.

Ve yine bir arz daha vardır ki, gümüştendir; ve eğer onun meyvelerinden bir şey ekl olunsa, gayr-ı kābil-i tavsîf tu'm ve râyiha-i tayyibe bulunur.

Ve yine kâfûr-ı ebyazdan bir arz daha vardır ki, ondaki emâkin harârette ateşten daha şedîddir; lâkin insan ona girerse ihrâk etmez; ve ba'zı emâkini mu'tedil ve ba'zısı bâriddir.

Ve yine za'ferândan bir arz vardır ki, ehli, inbisât ve beşâşette sâir arzın ehlinden ziyâdedir; geleni istikbâl ve iclâl ederler. Ve onun meyvelerinden bir şey koparılsa, hemen yerine onun nazîri biter. Koparan farkına varamaz; ve onda asla noksan görülmez.

Kadınlarının hüsnü bir mertebededir ki, cennetteki hûrîlerin hüsnü, onlara nisbetle, bizim arzımızdaki kadınların hüsnünün, hûrîlerin hüsnüne nisbeti gibi olur. Onlarda teklîf-i ilâhî yoktur. Belki ta'zîm-i Hak üzere mecbûldürler."

Hz. Şeyh (r.a.) buyururlar ki: "Âriflerin âlem-i simsimeye duhûlleri ecsâm ile değil, ervâh ile olur. O âleme duhûl edecekleri vakit, heykellerini arz-ı dünyâda bırakırlar; ve dâhil olduğu arz cinsinden ona bir libâs giydirirler. O arz ehlinden onu sokak başından istikbâl eden vardır. Avdet edeceği vakit, yine o sokak başına gelirler; ve arkasından o arzın libâsını çıkarıp birbirleriyle vedâlaşırlar. Ârif gider, refîki orada kalır.

Aklın dâr-ı dünyâda muhâl gördüğü her şeyi biz o âlemde mümkin bulduk."

Fi'l-hakîka da altından ve gümüşten, kâfûrdan, za'ferândan mahlûk arza; ve harâreti / ateşten daha şedîd olan mahalde, bir şeyin yanmamasına; *60* ve koparılan meyvenin yerinde farkına varılmaksızın nazîrinin peydâ olmasına ve diğer zikrolunan acâibâta ehl-i arzın akılları ermez. Ve arzımızın kavânîn-i teşekküliyyesi ve kavâid-i halkıyyesi ahvâl-i mümâsilenin zuhûruna müsâid değildir. Fevkimizde parlayan ecrâm-ı bî-nihâyeden her birinin dahi bizim kavânîn-i arzıyyemize müşâbih kānûnlar dâiresinde deverânını iddiâya, akıl ve fen müsâade edemez. Zîrâ arzımızın hatt-ı istivâsı ile, kutupları sekenesinin şerâit-i hayâtiyyesi arasında bile azîm farklar vardır.

Onbirinci vasl: Hilkat-i Âdem

Hilkat-i Âdem hakkında sûret-i umûmiyyede dört kavil vardır:

Birincisi: Kur'ân-ı Kerîm'in ve ahâdîs-i nebeviyyenin maânî-i zâhiresi üzerine müfessirîn-i kirâm taraflarından beyân buyrulan kavildir. Bunda ehl-i kitâbın cümlesi müttefiktir. Mücmelen beyânı budur ki:

"Hak Teâlâ Hazretleri hey'et-i âlemi bütün levâzımı ile halk ve ikmâl buyurduktan sonra, Âdem'in sûret-i cesedini tıyn-i lâzibden, ya'nî kokmuş çamurdan tesviye edip, ona rûh nefh etti; ve melâikeye secde ile emr eyledi, secde ettiler. İblîs "Ben ondan hayırlıyım, çünkü beni nârdan ve onu topraktan halk ettin" diyerek secdeden ibâ eyledi. Terk-i edeble böyle bir kıyâsa müsteniden Hakk'a karşı nizâ'a cür'et eylediğinden, İblîs huzûr-ı İzzet'ten matrûd oldu. Ba'dehû Âdem'in dıl'-ı eyserinden Hak Teâlâ Havvâ'yı yarattı. Yiyip içerek cennette tena'um etmelerini ve fakat şecere-i menhiyyeye takarrub etmemelerini onlara emretti. İğvâ-yı İblîs ile bu şecere-i menhiyyeye takarrub ettiler. Hak Teâlâ: "İhbitû" (Bakara, 2/38) emriyle onları cennetten ihrâc edip, rûy-i zemîne indirdi. Âdem ile Havvâ arzda bi't-tenâsül nev'-i Benî Âdem türedi. Ehl-i tefsîrin kavline göre hilkat-i Âdem'den bu âna değin yedi bin sene kadar bir müddet mürûr etmiştir.

/ **İkincisi:** Kur'ân-ı Kerîm'in ve ahâdîs-i şerîfenin maânî-i bâtınesi üzerine kâşif-i esrâr-ı ilâhiyye olan muhakkıkîn hazarâtı taraflarından beyân buyrulan kavildir.

Cenâb-ı Ni'metullah (k.s.) hazretleri: واللّهُ أَنبَتَكُم مِّنَ الأَرْضِ نَبَاتاً (Nûh, 71/17) âyet-i kerîmesinin tefsîrinde şöyle buyururlar:

اي انبتكم من الأرض انباتا ابداعيا وصيركم انواعا واصنافا اولا من النبات ورباكم الى ان صرتم ثانيا حيوانا ثم انسانا قابلا للمعرفة والايمان ثم كلفكم بما كلفكم من التكاليف الشاقة لترتقوا من رتبة البشرية الي مرتبة الخلافة والنيابة الالهية وتفوزوا بما لا عين رأت ولا اذن سمعت ولا خطر على قلب بشر

Ya'nî: "Allah Teâlâ sizi arzdan ibdâî olarak bitirmek sûretiyle inbât eyledi. Ve sizi envâ' ve asnâf olarak yaptı. Evvelâ nebât cinsinden,

sâniyen hayvan ve sonra da îmân ve ma'rifete kābil insan oluncaya kadar terbiye etti. Ba'dehû rütbe-i beşeriyyeden, mertebe-i hilâfete ve niyâbet-i ilâhiyyeye irtikânız ve göz görmedik ve kulak işitmedik ve kalb-i beşere hutûr etmedik şeye fâiz olmanız için size tekâlîf-i şâkkayı teklîf etti."

Sath-ı arzda nev'-i Benî Âdem'in netîce-i istihâlât olarak tekâmülât-ı tedrîciyye ile zuhûrunu, pek açık beyândan ibâret olan bu tefsîre diğer mütâlaât ilâvesine hâcet görülemez. Bu tarz-ı beyân üçüncü cild Mesnevî-i Şerîf'de dahi aynen böyledir:

از جمادی مردم ونامی شدم   وز نما مردم بحیوان پر زدم
مردم از حیوانی و آدم شدم   پس چه ترسم کی ز مردن کم شدم
حملهء دیگر بمیرم از بشر   تا بر آرم از ملائك پر و سر
بار دیگر از ملك قربان شوم   آنچه اندر وهم ناید آن شوم

Ya'nî: "Cemâdlıktan öldüm ve nebât oldum; ve nebatlıktan öldüm, hayvan mertebesinde zâhir oldum. Hayvanlıktan öldüm, âdem oldum. Böyle olunca ne korkayım, ne vakit ölmekten noksan oldum! Diğer bir hamlede de beşer mertebesinden ölürüm. Âkıbet / melâike arasından kanat ve baş kaldırırım. Diğer def'a da melek mertebesinden kurbân olurum. O şey ki vehme gelmez, o olurum." Ve kezâ Mesnevî-i Şerîf'in dördüncü cildinde de şöyle buyrulur:

آمده اول باقلیم جماد   وز جمادی در نباتی او فتاد
سالها اندر نباتی عمر کرد   وز جمادی یاد ناورد از نبرد
وز نباتی چون بحیوانی فتاد   نا مدش حال نباتی هیچ باد
باز از حیوان سوی انسانیش   می کشد آن خالقی که دانیش
همچنین اقلیم تا اقلیم رفت   تا شد اکنون عاقل و دانا ورفت
عقلهای اولینش یاد نیست   هم ازین عقلش تحول کردنیست

Sûre-i Secde'de vâki': وَبَدَأَ خَلْقَ الإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ * ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلاَلَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ * ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ (Secde, 32/7) âyet-i kerîmesi Âdem'in arzdan ne vech ile inbât buyrulduğunu tafsîl ve bâlâdaki âyet-i kerîmeyi tefsîr ediyor. Demek ki, Âdem'in halkına tıyn-i lâzibden bed' olunmuş; ve sonra onun nesli sudan, ya'nî nutfeden tekevvün eden sülâlelerden yapılmış; ve sonra da ahsen-i takvîm üzere tesviye buyrulmuş; ve bu

tesviye ile rûh-i ilâhînin nefhıne sâlih bir hâle geldiği için, hilâfet-i ilâhiyye nefh ve ifâza olunmuştur. Âyet-i kerîmede "sümme" (sonra) kelimeleri merâtib-i istihâlâta işâret olduğuna şübhe yoktur. Bu istihâlât birinci kavil erbâbı tarafından böyle tefsîr olunur:

"Hz. Âdem'in halk-ı cesedi hame'-i mesnûndan, ya'nî yıllanmış, kokmuş çamurdan oldu. Ve onun vücûdundan Havvâ halk olundu. Âdem, topraktan çıkan nebâtâtı ve ekl-i nebâtât ile neşv ü nemâ bulan hayvânâtı ekl etti. Bunlar vücûd-ı Âdem'de sudan ibâret olan nutfe oldu. Bu su, rahm-i Havvâ'ya munsabb oldu; ve orada etvâr-ı muhtelife geçirdikten sonra, sûret-i âdemiyyeye girip, tevellüd eyledi." Halbuki Hak Teâlâ sûre-i Ankebût'da: قُلْ سِيرُوا فِي الأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ (Ankebût, 29/20) Ya'nî "Arzda geziniz, Allah Teâlâ'nın halka nasıl başladığına nazar ediniz!" buyuruyor. Hilkat-ı beşerin bidâyeti, ehl-i tefsîrin bu beyânâtı vech ile olursa, bunu görmek için arzda gezmeğe lüzûm yoktur. Çünkü bu istihâlât ve etvârı, insan arzın herhangi bir noktasında mukîm ve sâkin olmakla da görüp öğrenebilir. Ve "arzda geziniz!" teşvîki, arzın gezilmek mümkin olan yerlerine şâmildir. Arzın sathında gezmek mümkin olduğu gibi, hafriyyât neticesinde, arzın ka'rında da gezilebilir. İmdi bu âyet-i kerîmenin ma'nâ-yı münîfinden müstebân oluyor ki, arzda gezip tedkîkât icrâ etmekle, hilkat-ı beşerin başlangıcına dâir ilm-i müstehâsâtta / görülüp anlaşılacak şeyler vardır. Esâsen muhakkıkîn berâzihi beyân ettikleri sırada, cemâdât ile nebâtât arasındaki berzahın "mercan"; ve nebât ile hayvan arasındaki berzahın da "hurma ağacı"; ve hayvânât ile insan arasındaki berzahın da "maymun" olduğunu açıktan açığa gösterirler.

Üçüncüsü: Âdem, istihâlât neticesinde tedrîcî olarak değil, belki topraktan def'î olarak halk buyrulmuştur. Sâhib-i **Vâridât** olan Bedreddin Simâvî ile ba'zı zevât buna zâhib olmuşlardır. Cenâb-ı Bedreddin **Kitâb-ı Vâridât**'ında şöyle buyurur:

وحشر الأجساد على ما يزعم العوام لايكاد يصح ولكن يمكن ان يجيء زمان لايبقى فيه شخص من نوع الأنسان ثم يتولد من تراب بلا اب وأم ثم بالتناسل

Ya'nî: "Avâmın zu'm ettikleri şey üzere haşr-ı ecsâd sahîh değildir. Velâkin mümkindir ki, nev'-i insandan âlemde bir şahsın kalmadığı bir zaman gele; ve ba'dehû topraktan babasız ve anasız bir insan tevellüd ede. Sonra da tenâsül ile doğa."

Dördüncüsü: Tedkîk-i müstehâsâta nazaran târîh-i tabîî ulemâsının akvâlidir. Bunlar da derler ki: "Sath-ı arzda tekevvün eden mürekkebât-ı fahmiyyeden nebâtât ve hayvânât-ı ibtidâiyye tahassul edip bu ecsâm-ı uzviyye-i ibtidâiyye ya basît veyâ mürekkeb hücerât cümlelerinden mürekkeb idiler. Bunlar üşniyye fasîlesinden nebâtât-ı mevâdd-ı jelâtiniyye; ve hayvânât-ı nâ'imeden ma'den ve hayvan ve nebât evsâfını câmi' olan mercanlar, süngerler ve hayvânât-ı kışrıyyeden ibâret idi. İlk hayvânât cüzûrsuz nebâtâttan başka birşey değildir.

Seyyârenin şurût-ı uzviyyesi kesb-i mükemmeliyyet etmesi ve hâl-i mebâdîde bulunan ba'zı a'zânın neşv ü nemâ bulması ile hayât ıslâh-ı hâl ve kesb-i kemâl eylemiştir. Ezmine-i ibtidâiyyede, bihâr-ı evveliyye derûnunda yüzen hayvânât-ı adîmetü'l-fıkarâttan başka birşey görülmezdi. Devr-i mezkûrun nihâyetine doğru devr-i sillûrî esnâsında ilk esmâk ve fakat esmâk-ı gudrufiyye zuhûr etmiştir. Esmâk-ı azmiyye ise ondan pekçok zaman sonra vücûd bulmuştur. Devr-i evvelde galîz hayvânât-ı zü'l-ma'îşeteyn, cesîm zevâhif, batî hayvânât-ı kışrıyye başlar. Lâkin unsur-ı hayvânî bu devirde henüz tevessü' etmemiş idi. / Milyonlarca seneler mürûr etmiştir ki, gerek hayvânât ve gerek nebâtâtta zükûr ve inâs yok idi. Bu nevi teşekkülâtın ilk zuhûr edenleri münâsebât-ı esmâk gibi zayıf, gayr-ı muayyen ve şiddet ve faâliyetten ârî idi. Lâkin hayat tedrîcen kesb-i kemâl ederdi. Muahharan unsur-ı hayvânî, envâ'-ı kesîre ile yekdîğerinden temeyyüz ettiler. Zevâhif zuhûr etmiş, kanatlar tuyûru havada uçurmuş, ilk zü'l-fıkarât hayvânât-ı mükeyyise ormanlarda temekkün etmiştir. Devr-i sâlisde yılanlar ayaklarını kaybetmekle büsbütün zevâhiften temeyyüz etmişlerdir. Nitekim ayaklarının vücûdlarına ittisallerinin âsârı bugünkü günde dahi müşâhede olunmaktadır. Zevâhif ve tuyûr evsâfını câmi' olan hayvânât munkarız olmuşlar; ve maymun nev'inin aksâmı ve bi'l-cümle envâ'-ı hayvâniyye-i cesîme kıtaâtta teşekkül etmiştir. Lâkin nev'-i benî beşer henüz mevcûd

değil idi. Evsâf-ı teşrîhiyyece hayvândan pek az farkı olan ve fakat mirkāt-ı kānûn-ı terakkîde en âlî ve azamet-i fikriyyesi ile hüküm-fermâ-yı âlem olmak isti'dâdını hâiz bulunan insan, daha sonra zuhûr etmiştir. İnsan, kānûn-ı tekâmül netîcesinde zuhûr etmiş ve silsile-i hayvânâtın en mükemmeli bulunmuştur. Meşîmeler arasında insanın en yakın ceddi "perimat"lar olduğu gibi, onların da en yakın ceddi "şibh-i beşer" denilen "Kariniyen"lerdir. Paul ve Firiç Sarasen (?) nâmında iki hayvânât âlimi tarafından 1893 tarihinde icrâ edilen tedkîk ve tenkîdler netîcesinde "Seylân"ın ibtidâî ahâlîsinin kendi teşekkülleri i'tibâriyle diğer ırklardan ziyâde maymuna yakın olduğu anlaşılmıştır. "Anthropoid" denilen şibh-i beşerler arasında ise insana en çok benzeyenleri "şempanze" ile "goril"lerdir. 1894 senesinde Cava'da keşfedilen bir kafatası ile berâber bir oyluk kemiği ve birkaç diş, "Layt" da mün'akid hayvânât kongresinde, hayvânât ve nebâtât ve müstehâsât âlimleri tarafından tedkîk olundukda, bunların bir şibh-i beşere âit olduğu takarrur eyledi. Bu sûretle tekevvün eden insanların zuhûrundan şimdiye kadar tahmînen beşyüzbin sene kadar bir zaman geçmiştir."

65 / İmdi nev'-i Benî Âdem sath-ı arz üzerinde zikr olunan akvâl-i erbaadan hangisi vechile halk edilmiş olursa olsun, mahlûkāt-ı arzıyyenin kâffesine fâik ve cümlesinden mükerrem ve eşreftir. Onun kerâmet ve şerâfeti bu akvâl-i erbaanın kāillerince de musaddaktır. Hak Teâlâ hazretleri bu hakîkatı: وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا (İsrâ, 17/70) âyet-i kerîmesinde beyân buyurmuştur. İnsanların istihâlât neticesinde tekevvününe kāil olan Camille Flammarion bile; "Arz kâinat içinde bir seyyâre ve insan o seyyârenin kuvâ-yı umûmiyyesinin netîce-i muhassalasıdır. Tabîat içinde kudret-i ilâhiyyeyi fehm ve idrâk ve şân-ı azamet-i ezeliyyesine arz-ı ubûdiyyet eden ilk mahlûk insandır" demiştir.

Nev'-i Benî Âdem'in hilkati ne sûretle olursa olsun Allah Zü'l-Celâl'in varlığını ve melâikesinin vücûdunu ve resûllerini ve kitaplarını ve yevm-i

âhireti ve kazâ ve kaderi ve ba'de'l-mevt ba'si inkâra sebeb olamaz. Kitâb-ı tabîatı tedkîk ile meşgûl olup da bunları inkâr edenler, tedkîk ettikleri şeyin netâyicini idrâk edemeyen ve bir şeyde istiğrâkları hasebiyle hey'et-i mecmûa-i ma'rifeti ihâta edemeyen mahdûdu'l-efkâr ve nâkısu'l-isti'dâd kimselerdir. يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللّٰهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ (Nahl, 16/83).

Onikinci fasıl

Birinci vasl: İnsân-ı kâmil

Nefes-i rahmânînin tenfîsinden maksad كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف hadîs-i kudsîsi mûcibince "hubb" ve "zuhûr" ve "ma'rifet" bulunduğundan ve kemâl-i ma'rifet ise sûret-i ilâhiyyeyi kabûle müsâid bir endâm âyînesi ile mümkin olduğundan, zât-ı ulûhiyyetin vücûd-ı latîfi, bu sûret-i ilâhiyyenin intibâ'ını kabûl edebilecek bir mertebe-i kesîfeye tenzîl etti ki, bu mertebe-i kesîfe dahi âlem-i şehâdettir. Ve âlem-i şehâdet her ne kadar, esmâ-i ilâhiyyenin zuhûr-ı ahkâm ve âsârına müsâid ise de, tamâmiyle mücellâ bir âyîne olmadığından, sûret-i ilâhiyye onda kemâliyle zâhir olmaz. / Binâenaleyh âlem-i şehâdetten Âdem'in halk ve zuhûru, onun cilâsı mesâbesinde vâki' oldu. İmdi âlem, Âdem'in vücûdu ile bir mir'ât-ı mücellâ olduğundan Hakk-ı mutlak onda sûret-i ilâhiyyesini kemâli ile müşâhede buyurur. Fakat bu müşâhede, uzaktan ve kendi vücûdunun hâricinde vâki' olan bir şeye nazar ile mütehassıl temâşâ kabîlinden değildir. Belki cemî'-i zerrâtta bi'z-zât zuhûr ve huzûr ile müşâhede-i zevkiyyedir.

Bu hâle işâreten Kur'ân-ı Kerîm'de لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (En'âm, 6/103) buyrulur. Zîrâ zât-ı latîf, eşyâ sûretleriyle mütekâsif olunca, onlarda bi-hasebi'l-kesâfe zâhir olan ahvâl ve şuûn, zât-ı latîfin zevk-i şuhûdî ve huzûrî ile ma'lûmu olur. Onun için âyet-i kerîmede "Latîf ve Habîr" buyuruldu. Ve "hıbret" ilm-i zevkîdir. Nitekim diğer bir âyet-i kerimede dahi: أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (Mülk, 67/14) buyrulur. Bu taayyünâtta Hak can gibidir; ve taayyünât ise cesed hükmündedir. Ve

melâike havâsse; ve eflâk ve anâsır ve mevâlîd a'zâya benzerler. Ve Âdem bunların zübdesi ve hulâsası olduğundan semâvât ve arzın sebeb-i hilkatı Âdem olmuş olur. Rubâî:

ای نسخهٔ نامهٔ الهي كه تويي   وى آينهٔ جمال شاهى كه تويى
بيرون زتو نيست هرچه در عالم هست   در خود بطلب هر آنچه خواهى كه تويي

Tercüme: "Ey Âdem! Nâme-i ilâhînin nüshası sensin; ve cemâl pâdişâhının âyînesi sensin. Âlemde ne varsa, senden hâriç değildir; her ne istersen kendinden iste ki, hep sensin." Ve nitekim: لولاك لولاك لما خلقت الأفلاك buyrulmuştur.

Cem'iyyet-i esmâiyyeden ibâret olan sûret-i ilâhiyyeyi ve emânet-i ilâhiyyeyi kabûl ve hamle, semâvât ve arzın ve cemâdâtın taayyünâtı müsâid olmayıp, ancak Âdem'in taayyünü müsâid oldu. Bu hakîkatı müdrik / olmayan maddiyyûn, tefekkürün ancak dimâğ-ı âdemînin azot ve karbon ve fosfor gibi birtakım mevâd zerrelerinin tevazzu'-ı hâssından mütevellid olduğunu beyân ile ma'nâyı inkârları, azot ve karbonun ve vücûd-ı hakîkînin taayyün-i mahsûsundan ibâret olan bu tevazzu'-ı hâssın ne demek olduğunu bilmemelerinden mütevelliddir. İşte vücûdun bu taayyün-i mahsûsudur ki, mefhûm-ı küllî-i ulûhiyyetten ibâret olan emânât-ı ilâhiyyeyi hamle müsâid oldu. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: إنا عَرَضْنَا الأَمَانَةَ عَلَى السَّموَاتِ وَالأَرْضِ وَالجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنهَا وَحَمَلَهَا الإنسَانُ (Ahzâb, 33/72).

Kalbi şems ve diğer seyyârât a'zâ olmak üzere, Allah Teâlâ hazretleri manzûme-i şemsiyyemizi insân-ı kebîr olarak halk buyurdu. Ve arzdan dahi kemâl-i celâ ve isticlâ için onların misli bir mir'ât-ı tâm olan insanı yarattı. Bunu, Allah Teâlâ'nın herşeye kādir olduğunu bilmemiz için böyle yaptı. Zîrâ insanda zâhir olan sıfat-ı ilmin derecesi, sâir mahlûkatta mevcûd değildir. Nitekim âyet-i kerîmede: اللهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَموَاتٍ وَمِنَ الأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ . (Talâk, 65/12) buyrulmuştur.

Ma'lûm olsun ki, insandan maksûd, ancak insân-ı kâmildir. Onun kemâli yalnız ilmen değildir; belki bi'l-cümle esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyenin ahkâmı kendisinde fiilen zâhir olur. Meselâ kendisinde sıfat-ı halk zâhir

olmayan, ya'nî kendisinde cemî'-i merâtibde kudret-i halk bulunmayıp da, sâir sıfâtın ahkâmı zâhir olan insân-ı kâmil değildir, insân-ı nâkıstır. İnsân-ı kâmilde ihyâ ve imâte ve îcâd ve i'dâm ve men' ve i'tâ gibi ilâ-mâ-lâ-nihâye sıfât-ı ilâhiyye fiilen zâhir olur. Nitekim Îsâ (a.s.)'dan naklen Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur: أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ (Âl-i İmrân, 3/49). Vücûdun mertebe-i ıtlâkında sıfât; ve sıfâtın âsârı olan esmâ; ve esmânın âsârı olan ef'âl yoktur. Vücûd mertebe-i ulûhiyyetine tenezzülünde sıfât ve esmâ sâhibidir; fakat ef'âl yoktur. Vaktâki merâtib-i kevniyyeye tenezzül eder, ef'âl zâhir olur. Ve mertebe-i şehâdette taayyünât-ı kesîfe libâsına büründüğü vakit, sıfât ve esmâ ve ef'âl azhar olur. Binâenaleyh "Allah" ism-i câmi'i, evvel ve âhir ve zâhir / ve bâtının hey'et-i mecmûasının ismi olur. Ve vücûd-ı mutlakın cemî'-i merâtib ve etvârının meclâsı âlem ve onun zübdesi ve hülâsası "Âdem" olmuş olur. Âlemsiz ve Âdem'siz Allah'ı görmek kābil değildir. Böyle olunca insân-ı kâmilde zât, sıfât ve esmâ ve ef'âl müctemi'dir. Ve bu mertebe vücûdun yedinci mertebesi olup, tenezzülât-ı kemâliyye-i vücûdiyye insân-ı kâmilde nihâyet bulur. Ve vücûd-ı mutlakın insân-ı kâmil mertebesindeki kemâlâtı hiçbir mertebe ve etvârında müşâhed değildir. Hak insân-ı kâmil ile görür, işitir, bilir; ve bi'l-cümle sıfât-ı kevniyye ile muttasıf olur; ve her bir mevtının ve her bir mertebenin lezâzeti ile telezzüz ve âlâmı ile müteellim olur. Hakk'ın ezvâkı insân-ı kâmilin ezvâkı; veyâ aksi olarak, insân-ı kâmilin ezvâkı Hakk'ın ezvâkıdır. İmdi kevn vücûd-ı âlemdir; ve kevn-i câmi' dahi insân-ı kâmildir. "Âdem" denilince insân-ı kâmil anlaşılmalıdır.

Ma'lûm olsun ki, âlem ve Âdem'in iki i'tibârı vardır. Birisi zâtı cihetindendir; ve onların zâtı evvelce yok idi, sonradan var oldu. Ve diğeri vücûd-ı mutlak cihetindendir ki, külde sârîdir. Onun herkes ve herşey ile nisbeti vardır. Bu i'tibâr ile insan "üns"ten müştaktır, derler. İnsân-ı kâmil, bi'l-asâle (S.a.v.) Efendimiz'dir. Zîrâ onun hakîkatı cemî'-i hakāyıkı câmi' olan mertebe-i ulûhiyyettir. "Allah" ismi onun Rabb-i hâssıdır. Bu ismin tahtında mündemic olan kâffe-i esmâda i'tidâl vardır. Ya'nî birinin diğerine galebesi yoktur. Fakat onun tâbii olan enbiyâ

(aleyhimü's-selâm) ile evliyâ (kaddes' Allâhu esrârahum) hazarâtı da "Allah" isminin mazharı olmakla berâber onun tahtında bulunan esmâdan bir ismin merbûbu olup, o isimler, onların Rabb-i hâssları bulunduğundan, mazhariyyet-i esmâ husûsunda onlarda i'tidâl yoktur. Nitekim Sâlih (a.s.) ism-i Fettâh'ın mazharı olduğundan mu'cizâtı "fütûh" sûretinde zâhir oldu. İmdi insân-ı kâmil, Hakk'ı tenzîhde teşbîh / ve teşbihde tenzîh eder. Tenzîhde: إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ (Fussılet, 41/6) buyurur: ve teşbîhde: من رآني فقد رأى الحق ve هذا يد الله buyurur. Zîrâ tenzîh-i sırf ma'rifet-i ilâhiyyenin nısfıdır. Teşbîh-i sırf dahi, hakîkat-ı vücûddan cehildir. Buna i'tikad zendekadır. Tenzîh-i sırf tahdîddir. Zîrâ, bir şey bir şeyden münezzehdir denildiği vakit, onlara birer had ta'yîn edilmiş olur; ve birinin hudûdu bittikten sonra, diğerinin hudûdu başlar demek olur. Teşbîh-i sırf dahi vücûd-ı mutlakı bir kayd-ı sûret ile takyîd etmek ma'nâsına gelir. Bu vartalardan kurtulmak için Hak min-haysü'z-zât eşyâdan münezzehdir; ve min-haysü't-taayyün münezzeh değildir, deriz. Ve ta'bîr-i diğerle, Hak min-haysü'z-zât eşyânın "ayn"ıdır, deriz. Zîrâ: هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ (Hadîd, 57/3) buyurur; ve min-haysü't-taayyün gayrıdır; zîrâ: إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ (Ankebût, 29/6) buyurur.

İkinci vasl: Ayniyyet ve gayriyyet

Ma'lûm olsun ki, Rab ile abd arasında ayniyyet ve gayriyyetin ikisi de sâbit ve mütehakkıktır. O, bir vech ile; bu da bir vech iledir. Bâdî-i nazarda şahs-ı vâhidde ictimâ'-i zıddeyn muhâl görünür. Ve "ez-zıddânü lâ yectemiân" kāidesi sahîhtir. Ve lâkin bu cem' olmayan "zıddân" lügavîdir, zıdd-ı ıstılâhî değildir. Zıdd-ı ıstılâhî cem' olur. Bunun için ehl-i tasavvuf muhakkıkîne "câmiu'l-ezdâd" derler. Meselâ nûr ile zulmet, zıdd-ı lügavîdir. Bu iki zıd bir mahalde ve bir vakitte cem' olmazlar. Zîrâ bu iki lâfzın ma'nâsı kendi vazı'ları üzerinde kāimdir. Eğer kendi vazı'ları üzerinde kâim olmazlarsa, onların ictimâı câiz olur. Meselâ gölgeye alâ-tarîkı'l-istiâre "zulmet" denebilir. Ve zulmet nâmını verdiğimiz bu gölge nûr ile bir mahalde ve bir vakitte cem' olabilir. Nitekim her vakit
70 müşâhede ederiz ki / nûrdan ibâret olan ziyâ-yı şems ile duvarın gölgesi bir

mahalde ve bir vakitte ictimâ' ederler. Zîrâ gölge zulmet-i ıstılâhî idi. İşte bu îzâhâttan ma'lûm oldu ki, abd ile Rab arasındaki ayniyyet-i hakîkiyye lügavî değildir. Ve kezâ gayriyyet-i hakîkiyye de lügavî değildir. Bu, her iki zıddın şey'-i vâhidde ictimâı muhâldir. Binâenaleyh ilm-i ma'-kūlâtta ictimâı men' edilen zıd, ma'nâ-yı lügavî i'tibâriyledir. Yoksa ma'nâ-yı ıstılâhî i'tibâriyle değildir. Bu tâife-i muhakkıkîn indinde dahî lügavî olan iki zıddın ictimâı muhâl ve gayr-ı câizdir. Bunu diğer bir misâl ile de tefhîm edelim. Şöyle ki:

Eğer bir şahıs etrâfına dâiren-mâ-dâr âyîneler vaz' etse, herbir âyînede zâtı ve sıfâtı ile zâhir olur. Ve sıfâtının zuhûru budur ki, o şahsın her bir hareket ve sükûnu, hey'et-i mesrûrâne ve mağmûmânesi ve hande ve giryesi akiste görünür. Bu cihetten şahıs, aksin aynıdır. Bu ayniyyet, ayniyyet-i hakîkî-i ıstılâhîdir. Eğer lügavî olsaydı, akiste vâki' olan her bir keyfiyyetin, şahısta dahi vukū'u vâcib olurdu. Çünkü akis birçok âyînelerde vâki'dir. Bu kesret şahsın vahdetine te'sîr etmez. Eğer akis üzerine taş veyâ necâset atsalar, şahıs ondan mutazarrır ve münecces olmaz, kendi hâlinde kalır; ve bu noksanlardan münezzeh ve müberrâdır. İşte bu cihetten gayriyyet-i hakîkî-i ıstılâhî sâbit olur. Binâenaleyh şahıs ile akiste ayniyyet ile gayriyyetin her ikisi de tahakkuk eder. İmdi, kim ki abd ile Rab arasında ayniyyet-i hakîkî-i lügavîyi i'tikād eder ve cemî'-i vücûh ile gayriyyeti inkâr eylerse, o kimse mülhid ve zındık olur. Bu akîdeye göre âbid ile ma'bûd ve sâcid ile mescûd arasında hiçbir fark kalmaz. Böyle bir ayniyyet gayr-i vâki'dir. "Neûzü billâhi min hâzâ". Ve kezâ kim ki, Hâlık ile mahlûk arasında gayriyyet-i hakîkiyye-i lügavîyi i'tikad eder ve nisbet-i hâlikıyyet ve mahlûkiyyetten mâadâ hiçbir ayniyyet taalluk ve nisbetini mukırr olmazsa, o kimse hakîkat-ı halden câhildir. Bu, çömlekçi ile çömlekler arasındaki nisbete benzer. Eğer çömlekçi ölürse, onun yerine çömlekleri / bâkî kalır. Bu hal çömlekler ile çömlekçi arasında sâbit olan gayriyyet-i lügavî sebebiyledir. Abd ile Rab arasında böyle bir gayriyyet vâki' değildir. Bu gayriyyet ile kāil olan ulemâ-yı zâhir ve mütekellimîn ıstılâh-ı muvahhidden gâfildirler. Abd ile Rabb'in bir i'tibâr olunmasından havf ederler. Bilmezler ki, ıstılâh-ı muhakkıkîn mûcibince akiste ve

şahısta her iki cihetin sübûtu ile berâber hiçbir vakitte bu, o; o da, bu olmaz. Akis, akistir; şahıs da şahıstır. Akis mahlûk ve hâdis ve nâkıstır. Ve şahıs kadîm ve bâkî ve kâmildir. Diğer bir misâl daha îrâd edelim:

Buhârın vücûdu kemâl-i letâfetten görünmez. Bir mertebe tekâsüf edince bulut; ve bulut tekâsüf edince su; ve su incimâd ile tekâsüf edince buz olur. İmdi buzun esâsı buhar olmakla berâber, onun taayyünü buharın gayrıdır. Zîrâ buhar aslâ buz gibi kesîf bir taayyün sâhibi değildir; o bî-sûrettir. Ve kezâ buz, suyun hâl-i müncemidinden ibâret olduğu halde, suyun aynı değildir. Çünkü su ile görülen işler buz ile görülemez. Su başka, buz başkadır. Velâkin gerek suyun ve gerek buzun vücûdları buharın zâtından gayrı değildir. Bu i'tibâr ile buharın aynıdırlar. Binâenaleyh bunların arasında hem ayniyyet ve hem de gayriyyet sâbit ve mütehakkıktır.

Onüçüncü fasıl:Telhîs-i merâtib-i vücûd

Bâlâda tafsîlen beyân olunan vücûdun yedi mertebe-i tenezzülünü mücmelen dahi zikretmek fâideli göründüğünden ber-vech-i âtî beyân olunur:

Birincisi: "Lâ taayyün", "ıtlâk" ve "zât-ı baht" mertebesidir. Bu mertebede vücûd cemî'-i nuût ve sıfât izâfesinden münezzeh ve her kayıddan ve hattâ kayd-ı ıtlâktan dahi mukaddestir. Bu mertebe Hak Teâlâ'nın künhüdür ki, onun fevkinde başka bir mertebe yoktur. Belki bütün merâtib onun tahtındadır. Buna "mertebe-i ahadiyyet" derler.

/ **İkincisi:** "Taayyün-i evvel"dir. Bu mertebe Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinin kendi zâtını ve sıfâtını ve bi'l-cümle mevcudâtı, biri diğerinden mümtâz olmamak üzere, ber-vech-i icmâl, bilmesinden ibârettir. Buna da "mertebe-i vahdet" ve "hakîkat-ı muhammediyye" derler.

Üçüncüsü: "Taayyün-i sânî"dir. Bu mertebe Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinin kendi zât-ı aliyye ve sıfât-ı seniyyesini, biri diğerinden mümtâz olmak üzere, alâ-vechi't-tafsîl bilmesinden ibârettir. Buna da

"mertebe-i vâhidiyyet" ve "hakîkat-ı insâniyye" derler.

Dördüncüsü: "Mertebe-i ervâh"dır. Bu mertebe, eşyâ-yı kevniyye-i mücerrede-i basîtadan ibârettir. Ya'nî burada madde ve terkîb yoktur. Ve bunlar kendini ve mebdeini ve emsâlini müdriktirler.

Beşincisi: "Mertebe-i misâl"dir. O da eşyâ-yı kevniyye-i mürekkebe-i latîfeden ibârettir ki, bunlar parçalanmaz ve yırtılmaz ve yapıştırılmazlar. Rü'yâda ve âyînede görülen suver-i hayâliyye gibi.

Altıncısı: "Mertebe-i âlem-i ecsâm"dır. Bu mertebe de, eşyâ-yı mürekkebe-i kesîfeden ibârettir ki, teczie, teb'îz ve hark ve iltiyâm kabûl ederler.

Yedincisi: Kâffe-i merâtibi, ya'nî cismânî ve nûrânî ve vahdet ve vâhidiyyet mertebelerini câmi' olan bir mertebedir ki, "insân-ı kâmil" derler. Bu mertebe vücûd-ı mutlakın tecellî-i ahîri ve libâs-ı ahîridir.

Mütehakkıkînden ba'zıları "mertebe-i vahdet" ile "vâhidiyyet"i tevhîd ve "insân-ı kâmil" mertebesini "mertebe-i şehâdet"e ilhâk edip beş mertebe i'tibâr ederek bunlara "hazarât-ı hamse" tesmiye ederler. Bunlara göre merâtibin esâmîsi böyle olur: "Ahadiyyet", "vâhidiyyet", "ervâh", "misâl" ve "şehâdet".

Ba'zıları da dört isim ile icmâl edip "lâhût", "ceberût", "melekût", "nâsût" derler.

"Lâhût" bî-keyfiyet ve bî-renk olan zâttan ibârettir ki, buna "Hû" ile işâret ederler.

"Ceberût", taayyün-i evvel ve şuhûd-ı mücmelden ibârettir ki, "Allah" tesmiye ederler. Onun için "Hû" isminin zikrine "lâhûtî" ve "Allah" isminin zikrine de "ceberûtî" derler. Evvelki "cem'u'l-cem'" ve ikincisi "makām-ı cem'"dir.

"Melekût" "âlem-i ervâh" ile "âlem-i misâl"in mecmû'undan ibârettir.

"Nâsût" "âlem-i şehâdet" ile "hazret-i insân"ın mecmû'undan ibârettir. Bunlar i'tibârâttan ibâret / olup, mahall-i kıyl u kāl değildir.

İmdi ale'l-ıtlâk efrâd-ı insâniyyeden birisi terakkî edip, ona bu

merâtib zevkan zâhir olur ve bu merâtibi kendi zâtında bulursa, ona "insân-ı kâmil" derler. Ve onun bu hâline "urûc ve mi'râc" tesmiye ederler. Bu urûc ve inbisât vech-i etemm üzere, ancak Peygamberimiz (s.a.v.) Efendimiz'e vâki' olmuştur. Zîrâ yukarıda zikrolunduğu üzere, cemî'-i esmâya mazhariyyeti alâ-tarîkı'l-i'tidâldir. Ve bu makām "makām-ı mahmûd"dur. Diğer insân-ı kâmillerin bu makāma vusûlleri mümkin değildir. Bu makām "mâl-i yetîm"dir. وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ (En'âm, 6/152). Bi't-tabi' diğer kâmillerin mi'râcında bu makāmın zevki yoktur; zîrâ hakîkatleri bu zevki mâni'dir.

Ondördüncü fasıl: İrsâl-i rusül

Ma'lûm olsun ki, irsâl-i rusülde vücûh-ı adîde vardır. Ve âlem-i şehâdette peygamberlerin zuhûr ve vücûdları lâzım ve zarûrîdir.

Bir vechi budur ki: İnsân-ı nâkısta istiklâl-i vücûd ve gayriyyet vehmi gâlib olduğundan, kendisinden zâhir olan sıfât ve ef'âli nefsine izâfe eyler. Ve vücûdunda istiklâl gördükçe, emr-i vücûdda da'vâ-yı iştirâk eyler. Bu ise zulm-i azîmdir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ (Lokmân, 31/13)

Zîrâ "zulüm" lügatte "bir şeyi mevzi'inin gayrına vaz' etmektir". Bu da emr-i vücûdda sâika-i vehm ile, da'vâ-yı iştirâkten tevellüd eder. Böyle olunca şirkin menşe'i kendi nefsinden ve muhîtindeki eşyânın hakāyıkından ve onların mûcidinden cehl ve bu cehl hasebiyle, zulmet-i tabîiyye ahkâmında istiğraktır. İmdi hazret-i şehâdet, a'yân-ı sâbitenin isti'dâdât ve kābiliyyât-ı zâtiyyeleri hasebiyle, vücûdun libâs-ı gayriyyet ile zuhûrundan ibâret olduğundan, zübde-i âlem olup, sûret-i ilâhiyyeyi kabûl ve hamle taayyünleri müsâid olan insanlara bu hakîkatı ta'lîm ve onları zulmet-i tabîiyye sâhasından irdâ' ve asl-ı hakîkî cânibine ircâ' için, yine o vücûd-ı hakîkînin enbiyâ (aleyhimü's-selâm) libâsları ile mütelebbis olması iktizâ etmiştir.

/ Diğer bir vechi budur ki, şuûnât-ı zâtiyye-i ilâhiyye bî-nihâye olup Hak onların ba'zılarından râzîdır ve ba'zılarından râzî değildir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَلَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ (Zümer, 39/7) Ya'nî "Allah Teâlâ

ibâdı için küfürden râzî değildir." Halbuki küfür ism-i Mudill'in iktizâsı olup, esmâ-i sâire gibi zuhûr talebindedir. Hak Teâlâ hazretleri rahmet-i rahmâniyyesi ile ona da vücûd bahş eyler. Zîrâ rahmet-i rahmâniyye, âmm olduğundan, bu rahmete nazaran her şey merhûmdur. Velâkin rahmet-i rahîmiyye hâss olduğundan bu rahmete nazaran herşey merhûm değildir. Belki ba'zıları merhûm ve ba'zıları mercûmdur. Binâenaleyh Hak rahmet-i rahmâniyyesine nazaran küfür ve îmâna vücûd verdiği halde, rahmet-i rahîmiyyesine nazaran îmandan râzî ve küfürden râzî değildir. İşte Zü'l-Celâl hazretleri kendisinin râzî olduğu ve olmadığı ef'âli mertebe-i risâlete bi't-tenezzül vaz' eylediği şerâyi' ile ibâdına i'lân eyledi. Sûret-i ilâhiyye üzere mahlûk olan insan, kendi nefsini tedkîk edecek olursa, râzî olduğu ve olmadığı ef'âlin zuhûru ne demek olduğuna zevkan muttali' olur. Zîrâ insandan ba'zı ef'âl sâdır olur ki, ondan râzî değildir. Fakat zuhûru iktizâ-yı zâtı olduğundan, terk-i ızhârı kābil değildir.

Bir vechi dahi budur ki, Rabbü'l-erbâb olan Hak Teâlâ, her biri bir
Rabb-ı hâs olan esmâsı ahkâmından marzî ve mağzûb olanların temyîzini
irâde buyurur. Bu temeyyüz ise zuhûr-ı ahkâmdan sonra olur; ve zuhûr-ı
ahkâm ise ba'de'l-imtihân mümkindir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: الَّذِي
خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلاً (Mülk, 67/2) Ve keză buyurur:
وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ (Muhammed, 47/31). Eğer mertebe-i azhar
olan hazret-i şehâdette irsâl-i rusül olunup, marzî olan sırât-ı müstakîm ile
mağzûb olan sırât-ı müstakîm ta'rîf olunmamış olsa, her ayn-ı sâbitenin
isti'dâd ve kābiliyyet-i zâtiyyesinden ibâret olan hüccet-i bâliğa fiilen zâhir
ve şuhûd ile tevessuk edememiş olurdu. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: فَكَيْفَ
إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا (Nisâ, 4/41). Ya'nî: "Her
ümmet, peygamberlerini şâhid getirdiğimiz vakit, onların hâli nasıl olur?
Yâ Habîbim! seni de onların üzerine şâhid getirdik. Ve keză buyurur: وَيَوْمَ
نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا (Nahl, 16/84). Ya'nî: "Biz o günde 75
her ümmetten bir şâhid getirdikten sonra, kâfirler i'tizâra me'zûn
olmazlar". İşte فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ (En'âm, 6/149) âyet-i kerîmesi mûcibince,
şuhûd ile tevessuk eden hüccet-i bâliğanın ikāmesinden sonra mukbiller ile
mücrimler ve ehl-i kurb ile ehl-i bu'd ayrılarak, فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ
(Şûra, 42/7) sırrı zuhûra gelir. Ve marzî olanlar kendi sırât-ı

müstakîmlerinin nihâyeti olan cennete ve mağzûb olanlar da, kendi sırât-ı müstakîmlerinin nihâyeti olan cehenneme vâsıl olurlar.

Emr-i da'vette kendilerine fütûr gelmemek için enbiyâ (aleyhimü's-selâm)'a hîn-i da'vetlerinde sırr-ı kader, ya'nî her ferdin isti'dâd ve kābiliyyet-i ezeliyyesi mekşûf değildir. Bu sebeble onların da'veti umûma siyyânen vâki' olur. İşte bu beyânâttan anlaşılır ki, irsâl-i rusül zarûrîdir. Zamânımızda zekî ve âlim geçinen mütefenninler ve onların mukallidleri hakîkat-i halden câhil ve bu cehillerinden dahi gâfil olduklarından, irsâl-i rusülü inkâr ve istihfâf edip, kendilerini berbâd ederler. Eğer akıl ve dirâyetlerine i'timâd etmeyip de enbiyâya ve onların vârisleri olan ulemâ-yı billâha tâbi' olarak ta'lîmlerini kabûl etseler ve şerîatleri ile te'dîb-i nüfûs eyleseler, bu cehilden halâs ve kurb-i ma'rifete nâil ve gâye-i hilkatlerine vâsıl ve netîcede insân-ı kâmil olurlardı. Fakat ne çâre ki, isti'dâdlarına ezvâk-ı hayvâniyye ile iştiğâl muvâfık geldi. **Mesnevî:**

مکسل از پیغمیر ایام خویش تکیه کم کن بر فن وبر کام خویش

Tercüme: "Vaktinin peygamberinden i'râz etme; kendi fen ve kâmına az i'timâd et!"

Onbeşinci fasıl: İhtilâf-ı şerâyi'

Ma'lûm olsun ki, mertebe-i ilimde sâbit olan suver-i esmâiyyenin mezâhiri ve onlara âit olan kemâlât, hazret-i şehâdette, hazâin-i ilâhiyyeden kader-i ma'lûm üzere tedrîcen nâzil olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلاَّ عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلاَّ بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ (Hıcr, 15/21) Ve mebâhis-i sâbıkada beyân olunduğu üzere vücûd, henüz nebât ve cemâd ve hayvan mertebelerine mülâbis iken, bu sûretlerden hiç biri emânet-i ilâhiyyeyi kabûl edemedi. Zîrâ onların isti'dâdâtı bu hamûleyi yüklenmeğe müsâid değildi. Tekâmülât-ı tedrîciyye netîcesinde insan zâhir oldu. Her ne kadar ibtidâî insanlarda emânet-i mezkûreden ibâret olan hayat, ilim, sem', basar, irâde, kudret, kelâm ve tekvîn sıfatları fiilen zâhir olmuş ise de,

isti'dâdlarında dakāyık ve maârifi hazm edecek kadar vüs'at olmadığından ilk peygamber olan Âdem (a.s.)'a ancak onların isti'dâdâtına muvâfık olarak on suhuftan ibâret ahkâm-ı ilâhiyye nâzil oldu. Zîrâ beşeriyyet hâl-i tufûliyyette idi. Beşeriyetin isti'dâdı peyderpey inkişâf ettikçe herbir karnda kendilerinden isti'dâdlarına göre birer nebî zâhir oldu. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ (Tevbe, 9/128) Ve bu resûller o ümmetlerden herbirinin ilm-i ilâhîde birer muallimidir. Âlem-i şehâdet bir mektebe ve her bir karndaki ümem de birer sınıfa ve her ümmetin resûlü dahi bir muallime müşâbihdir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz: بعثت معلما Ya'nî "Ben muallim olarak ba's olundum" buyururlar. Meselâ sekiz sınıf üzerine müretteb olan bir mektebin, sekizinci sınıf muallimi, birinci sınıftaki tâliblere, o dersi vermek üzere gönderilse abes olur. Zîrâ o muallimin dersini, henüz mübtedî olan tâlibler anlayamaz. Bunun gibi, her karndaki insanlara Hâtem-i enbîyâ (s.a.v.) Efendimiz'in şerîat-i mutahharaları ile hitâb olunmadı.

Onun ümmet-i merhûmesi müntehî sınıf talebesi mesâbesinde olduğundan, külliyyât ve cüz'iyyât-ı esrârı câmi' olan Kur'ân ile muhâtab oldular. Ve Hâtem-i enbiyâdan sonra rûy-i zemînde ümem-i sâbıkanın isti'dâdâtına mutâbık olan şerâyi' ile amel nehy olundu. Zîrâ nüzûl-i Kur'ân'dan sonra rûy-i zemîndeki insanların cümlesi ümmet-i Muhammed'dir. Kabûl edenler "ümmet-i icâbet"ten / ve reddedenler "ümmet-i da'vet"tendir. Hâtem-i enbiyâdan sonra gelen insanların mertebe-i isti'dâdına nazar olunursa, Kur'ân'a muhâtab olmaya lâyık oldukları tezâhür eyler. Zîrâ Îsâ (a.s.)'ın vilâdetinden, (S.a.v.) Efendimiz'in bi'set-i seniyyelerine kadar mürûr eden beşyüz küsur sene zarfında, âlem-i Nasrâniyyet cehl içinde pûyân idi. Onların terakkiyâtı bi'set-i seniyyeden sonradır. Zîrâ cümlesi ümmet-i Muhammed'den olup, isti'dâd ciheti ile, ümem-i sâbıkaya tafazzul etmişlerdir. Ve'l-hâsıl isti'dâdât-ı beşer ale't-tedrîc tekâmül ettiğinden, peyderpey zuhûr eden enbiyâ dahi, onların isti'dâdına muvâfık ahkâm-ı ilâhiyye ve fühûmuna mutâbık hitâbât-ı rabbâniyye ile geldiler. Binâenaleyh her bir nebîye verilen ilm-i risâlet, ümmetlerinin isti'dâdından ne ziyâde, ne de noksandır. Ya'nî her birinin ümmeti, ulûm ve maârifden ne mikdâra

muhtâc ise, ilm-i risâlete müteallık olarak, onlara verilen şey dahi o mikdârdan ziyâde ve noksan değildir. Zîrâ eğer ziyâde verilse, teklîf-i mâ-lâ-yutâk olur; ve eğer noksan verilse, hakları verilmemiş olur. Halbuki Hak Teâlâ الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى (Tâhâ, 20/50) buyurduğu cihetle, herşeyin hakkı ne ise onu verir. İşte şerâyi'-i enbiyâdaki ihtilâfın ve birinin şerîatı geldikde, diğerinin şerîatı mefsûh olmasının hikmeti budur. Ve bu hikmete mebnîdir ki, enbiyânın ba'zısı ba'zısından efdaldir. وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ (İsrâ, 17/55) Ve kezâ ümmetlerin dahi ba'zısı ba'zılarından efdaldir.

Onaltıncı fasıl: Dîn

"Dîn" lügat i'tibâriyle "inkıyâd", "cezâ" ve "âdet" ma'nâlarına gelir. Bu ma'nâların üçü de "şer'"a nakl olunabilir. İnkıyâdın ma'nâsı budur ki, abd nebînin cânib-i Hak'tan getirdiği şerîata ya inkıyâd, ya muhâlefet eder. Eğer inkıyâd ederse, Hak Teâlâ dahi ona muvâfık cezâ ile münkād olur; ve eğer muhâlefet eder ve abdin ayn-ı sâbitesinin isti'dâdı afvi iktizâ eylerse, Hak dahi ona afv / ve mağfireti ile münkād olur. Ve eğer abdin ayn-ı sâbitesinin isti'dâdı muâhazeyi taleb ederse, Hak ona kahr ve intikām ile münkād olup, ona Kahhâr ve Müntakım isimleriyle tecellî eder. Ve inkıyâdda müessir olan abdin hâlidir. Zîrâ inkıyâd abdin fiilidir.

"Cezâ"nın ma'nâsı da budur ki, Hakk'ın abde inkıyâdı, onun fiilinin ivazını i'tâdan ibârettir. Ve bu ivaz abdin ayn-ı sâbitesinin isti'dâdına göre verilir. İvazda üç sûret vardır:

Birisi; abdin hoşuna gidecek ve tab'ına mülâyim gelecek şeydir. Bunun delîli رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ (Mâide, 5/119) âyet-i kerîmesidir.

İkincisi; abdin hoşuna gitmeyecek ve tab'ına mülâyim gelmiyecek şeydir. Bunun delîli de وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَاباً كَبِيراً (Furkan, 25/19) âyet-i kerîmesidir.

Üçüncüsü; tab'a mülâyim gelen ve gelmeyen kaydlar ile mukayyed değildir. Bu da muhâlefetin afvıdır. Bunun delîli dahi وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ (Ahkaf, 46/16) âyet-i kerîmesidir. İşte abdin mukteza-yı hâline göre Hakk'ın inkıyâdı cezâ ve muâvazadır.

"Âdet"in ma'nâsı dahi budur ki, abdin inkıyâd ve muhâlefeti, abdin ayn-ı sâbitesinin ahvâlinden bir haldir. Ve Hakk'ın inkıyâdı ve muâvazası dahi kezâlik abdin ayn-ı sâbitesinin ahvâlinden bir haldir. Binâenaleyh abdin inkıyâdı hâl-i evvel ve Hakk'ın muâvazası da hâl-i sânîdir. Hâl-i sânî, hâl-i evveli ta'kib ettiği için, ona "ıkāb" ve "ukūbet" dahi denir. Bu i'tibâr ile "ukūbet" mülâyim ve gayr-ı mülâyim olan ivaza şâmildir. Velâkin örf-i şer'î, ivaz-ı mülâyime "sevâb" ve gayr-ı mülâyime "ıkāb" tesmiye etmiştir.

İmdi abdin ayn-ı sâbitesinin bu zikrolunan hâl-i evveli ve sânîsi kendi üzerine avdet ettiği için dîn "âdet"tir. Gerçi "âdet" denildiği vakit, akla gelen şey, bir emrin aynı ile kendi hâline avdeti ma'nâsına ise de, böyle "âdet" hakîkatte vâki' değildir. Zîrâ "âdet" tekrârdır. Ve tecellîde ise tekrâr yoktur. Belki mükerrer zannolunan şeyler yekdîğerinin mislidirler. Meselâ abd, emre inkıyâden sabah namazını kıldı. Hak dahi onun tab'ına / mülâyim muâvaza ile inkıyâd eyledi. Ertesi gün yine sabah namazını kıldı; yine ivaza nâil oldu. Namaz abdin fiili olup, ayn-ı sâbitesi hasebiyle Hakk'ın kendisine bir tecellîsinden ibârettir; ve abdin hâlidir. Ve muâvaza dahi Hakk'ın bir tecellîsi olup o da abdin ayn-ı sâbitesi hasebiyle vâki' olur. Bu da abdin hâl-i sânîsidir. İmdi namazların ve muâvazaların sûretleri mükerrer görünür. Bu i'tibâr ile dîn "âdet"tir. Velâkin bu sûretler yekdîğerinin aynı olmayıp, müşâbihidir. Bu i'tibâr ile de "âdet" değildir. Ve kezâ namaz kılmak abdin ahvâlinden bir hal olduğu gibi, onun ayn-ı sâbitesinin ahvâline göre vâki' olan muâvaza dahi, o hâli ta'kîb eden ikinci haldir. Ve hâl-i evveli ta'kîb eden ikinci hâl ise bi't-tabi' cezâ değildir. Binâenaleyh "dîn" bir vech ile "cezâ ve âdet" ve bir vech ile de "cezâ ve âdet" değildir.

Onyedinci fasıl: Mevt

Âlem-i şehâdette mevt denilen hâl, in'idâm-ı sûretten ibârettir. Bu da iki vecih ile vâki' olur:

Bir vechi budur ki, teceddüd-i emsâl bahsinde îzâh olunduğu üzere,

vücûd-ı mümkin tarfetü'l-ayn içinde ma'dûm ve mevcûd olur. Bu in'idâm mevttir. Bu husûsta cemâd, nebât, hayvan ve insan müşterektirler. Bu hal cemâdda gayr-ı mahsüs; ve nebât ve hayvan ve insanda tedkîkāt-ı fenniyye ile mahsüstür. Ve tarfetü'l-aynda bi'l-cümle vücûdât-ı mümkinenin iktizâ-yı zâtîsi hasebiyle vâki' olan bu in'idâm ve mevt, ehl-i keşf olan kümmelîn indinde meşhûddur.

İkinci vecih budur ki, herhangi bir sûret-i muayyene-i mevcûde bir daha aynen zâhir olmamak üzere bozulur. Ve o mevcûdun ayn-ı sâbitesi ve hakîkatı onun rûhu ve bu sûret o rûhun mazharı ve mir'âtı olduğu için, o sûret bir sebeb tahtında mün'adim olmakla berâber, o rûh artık ondan alâkasını kesmiş bulunur. Ve bu in'idâma "mevt-i ıztırârî" derler. Bunda cemî'-i mevcûdât-ı mümkine müşterektir.

Üçüncü vecih "mevt-i ihtiyârî"dir. Bu da insana mahsûstur. Ve bu mevt bi'l-cümle hevâ-yı nefisten ve lezzât-ı cismâniyye ve müşteheyât-ı
80 nefsâniyyeden ve muktezayât-ı tabîat ve şehvetten fânî olmaktır. / Beyit:

سر ز هوا تافتن از سروريست   ترك هوا قوت پيغمبريست

Tercüme: "Hevâ-yı nefisten i'râz etmek serverliktendir; terk-i hevâ kuvvet-i peygamberîdir."

Bu mevt-i ihtiyârî, bir insân-ı kâmilin dâmenine teşebbüs edip, onun terbiyesi tahtında bulunmak ile mümkindir. Istılâh-ı muhakkıkînde buna "mevt-i ahmer" derler. Ve مواتوا قبل أن تموتوا hadîs-i şerîfi bu mevt-i ihtiyârîye işârettir. Ve (S.a.v.) Efendimiz, Hz. Sıddîk-ı A'zam hakkında buyururlar: من اراد ان ينظر الى ميت يمشي على وجه الأرض فلينظر الى ابي بكر Ya'nî "Kim ki yeryüzünde yürüyen ölüye nazar etmek isterse, Ebû Bekr'e baksın." Beyt:

Hayât-ı câvidânî sırrını şeyhden suâl ettim
Oğul, ölmezden evvel öl deyince intikāl ettim.

İmdi bu üç nevi' mevte mukābil, üç nevi' hayât vardır:

Birisi odur ki; Hayy-i lâ-yemût olan vücûd-ı hakîkînin her bir tarfetü'l-ayn içinde nefes-i rahmânîsi ve imdâd-ı feyzi ile mevcûdât-ı

mümkineye lâ-yenkatı' vâsıl olur. Bu hayât birinci mevte tekābül eder.

İkincisi; berzah-ı sânî-i melekûtîdeki hayâttır. İnsanın bu hayâtı âlem-i şehâdetten intikalden sonra bed' eder. Bu hayat dahi ikinci mevt-i tabîîye mukābildir.

Üçüncüsü; hayât-ı ebediyye-i kalbiyyedir ki, izâfât-ı nefsâniyyeden insilâh vâsıtasıyla ve sıfât-ı kalbiyye ile ittisâf sebebiyle hâsıl olur. Bu da mevt-i ihtiyârî mukābilindedir. Bu mevt ve hayât, ancak nev'-i insâna mahsûstur.

Gülşen-i Râz'dan:

سه گونه نوع انسان را مماتست   یکی هر لحظه دان بر حسب ذاتست
دوم زانها ممـات اختیـار یسـت   سـوم مـردن مـر اورا اضـطراریسـت
چو مرگ و زندگی باشد مقابل   سـه نوع آمـد حیاتش در سـه منـزل

/ Tercüme: "Nev'-i insan için üç türlü ölüm vardır: Birisini, her lahza zâtın hasebi üzere bil. İkincisi, mevt-i ihtiyârîdir. Üçüncüsü, ıztırârî olarak ölmektir. Mâdemki ölüm ve hayât mukābildir, binâenaleyh onun hayâtı da üç menzilde üç türlüdür."

Onsekizinci fasıl: Berzah

Berzah "vakt-i mevt ile zamân-ı kıyâmet arasındaki fâsıla-i zamâniyyedir"; ve "yekdîğerine muhâlif olan iki şey arasında hâil olan şey"e derler. O iki şeyin ister yekdîğerine münâsebeti olsun, ister olmasın, berzahın vücûdu tasavvur olunabilmek için, mutlakā iki şeyin vücûdu lâzımdır. Nitekim mâzî ve müstakbel arasındaki berzah "zamân-ı hâl"dir. Mertebe-i ervâh ile ecsâm-ı kesîfe arasındaki berzah "mertebe-i misâl"dir. Ve cennet ile cehennem arasındaki berzah "A'râf"dır. Hayvânât ile insan arasındaki berzah "maymun"dur. Nebâtât ile hayvânât arasındaki berzah hurma ağacıdır. Nebâtât ile cemâdât arasındaki berzah "mercan"dır. Ve kıs-alâ-hâzâ. Ba'de'l-mevt âlem-i berzaha intikal eden şey insanın heykeli

ve cesedi değil, belki hakîkat-ı şahsiyyesidir. Zîrâ ceset-i unsurî bu âlemin eczâsındandır; ba'de'l-mevt yine bu âlemde inhilâl eder. Zâten teceddüd-i emsâl bahsinde îzâh olunduğu üzere bu cesed-i unsurî arazdan ibâret olup, iki zamanda bâkî kalmadığından, mevt-i ıztırârîden mukaddem dahi inhilâlât içindedir. Velâkin hakîkat-ı şahsiyyenin taalluku, o heykelden munkatı' olmadığından kāim görünür. Mevt-i ıztırârîde ise bu hakîkat-ı şahsiyyenin alâkası külliyyen munkatı' olup, o hakîkat berzaha intikāl eder. Ve âlem-i berzahın maddesine münâsib bir heykele taalluk eder. İsm-i Zâhir'in mazharı olan âlem-i şehâdetteki teklîfât-ı ilâhiyye üzerine ism-i Bâtın'ın mazharı olan berzahta mütekevvin olan a'mâl ve ahlâkının suver-i hasene veyâ kabîhasını, insan / berzahta kendi karîni olarak bulur. İn'idâm-ı sûretten sonra cemî'-i mevcûdât berzaha intikāl edip, mezâhir-i cemâliyyeden olanlar mahall-i cemâlde ve mezâhir-i celâliyyeden olanlar da mahall-i celâlde zâhir olurlar. Fakat yalnız emânet-i ilâhiyyeyi hamle isti'dâdından nâşî, kendisine teklif vâki' olan insan için suâl vardır. Diğerleri mükellef olmadığından, onlara suâl yoktur. Ve suâl ve cevâb herkese kendi hakîkatinin keşfinden ibârettir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ * لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هٰذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ (Kaf, 50/21) Ya'nî: "Her bir nefis, kendisi ile berâber sâik ve şâhid olduğu halde gelir ve ona denir ki: Sen bundan gaflette idin, biz senden perdeyi kaldırdık. Bu günde senin basarın keskindir."

Keşf-i gıtâ bir tecellî ile vâki' olur. Bu tecellî içinde herkesin suâli ve cevâbı vâki' olmuş olur. Zîrâ إِنَّ اللّٰهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (Âl-i İmrân, 3/199) buyrulur. Nitekim bu âlemde mevsim-i bahar bir tecellîden ibârettir. Ve bu tecellî-i âmm "Neniz var?" suâlinden ibârettir. İşte bu tecellî-i âmm netîcesinde gül ve diken ve tatlı ve acı meyve ağaçları cevaplarını verip: "Bizim isti'dâdımız budur, bunları getirdik" derler. Binâenaleyh herkesin sâik ve şâhidi kâffe-i mevâtında kendisi ile berâber olan isti'dâd-ı zâtîsidir. Bu berzahın ahvâline müteallık ba'zı ma'lûmât "mertebe-i misâl" bahsinde i'tâ edilmiş olduğundan burada tekrârı zâiddir.

Ondokuzuncu fasıl: Kıyâmet

Kıyâmetin envâ'ı vardır. Bunlardan birincisi; her ân ve sâatte vukû' bulandır. Zîrâ avâlim her ânda gaybdan şehâdete ve âlem-i şehâdetten âlem-i gayba dâhil olur. Ve bu avâlimin fâsidât ve kâinât ve maânî ve ecsâm gibi bi'l-cümle envâ'ının şehâdetten gayba ve gaybdan şehâdete duhûl ve hurûcunu, alâ-tarîkı'l-ihâta, ancak Cenâb-ı Hak bilir. Zîrâ bu ilim / zevk-ı hibret-i ilâhiyyeden ibârettir. Bunda hiç kimsenin iştirâki yoktur.

İkincisi; "mevt-i ıztırârî" ile vâki' olandır. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz: من مات فقد قامت قيامته "Ölen kimsenin kıyâmeti kopar" buyururlar.

Üçüncüsü; "mevt-i irâdî ve ihtiyârî" ile olur. Sâlik bu mevt ve kıyâmetten sonra âlemde neş'e-i âhiret üzerine yaşar. İşte buna mebnîdir ki, meyyite münkeşif olan ahvâl hîn-i sülûkünde sâlike de münkeşif olur. Ve bu hâle "kıyâmet-i suğrâ" tesmiye ederler.

Dördüncüsü; ârifîn-i billah hazarâtına fenâ-fillah ve bakā-billahdan sonra vahdet-i tâmme ve inkıhâr-ı keserât hâlinin zuhûrudur. Ârifin nefsinde vâki' olan bu tecellîye de "kıyâmet-i kübrâ" derler.

Beşincisi; bi'l-cümle kâinât için mev'ûd ve muntazar olan kıyâmetdir ki, Hak Teâlâ nazm-ı celîlinde: أَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا (Hac, 22/7) ve إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا (Tâhâ, 20/15) ve emsâli âyât-ı kur'âniyyedir. Bu "kıyâmet-i kübrâ" hakkında esnâ-yı şerhde dahi sırası geldikçe tafsîlât-ı kâfiyye i'tâ edilecektir.

Yirminci fasıl: Cennet ve Cehennem

Ma'lûm olsun ki, cennet ve cehennemin her bir âlemde mezâhiri mevcûddur: Evvelâ; hazret-i ilmiyye-i ilâhiyyede a'yân-ı sâbiteleri vardır. Sâniyen; vücûd-ı ilmîlerinin emsâli âlem-i misâlde mütekevvindir. Sâlisen; hazret-i şehâdette her ikisi de mümtezic olarak zâhirdir. Zîrâ hazret-i şehâdet mezâhir-i âhirete nazaran evsa' değilse de, ecma'dır. Ve elem ve lezzetin imtizâcını her zaman bu âlemde zevkan biliriz. Râbian; âlem-i insânîde mevcûddur. Zîrâ makām-ı rûh ve kalb ve kemâlâtı ayn-ı naîmdir.

Ve nefis ve hevâ ve muktezayâtı ayn-ı cehennemdir. Bunun için makām-ı kalbe ve rûha dâhil olan ve ahlâk-ı hamîde ve sıfât-ı marzıyye ile muttasıf olanlar, envâ'-ı naîm ile mütena'im olurlar. Ve nefis ve lezzâtı, ve hevâ ve şehevâtı ile meşgûl olanlar envâ'-ı belâyâ ile muazzeb olurlar. Nitekim Hak Teâlâ: إِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِين (Tevbe, 9/49) buyurur.

/ Celâleddin Devvânî (k.s.) hazretleri **Zevrâ Hâşiyesi**'nde buyururlar ki: "Bu âyet-i kerîmeyi te'vîle hâcet yoktur. Zîrâ küffârın sû'-i i'tikadları ve ahlâk-ı nâ-marzıyyeleri, neş'e-i uhrâda sûret-i cahîmde zuhûr edip küffârı muazzeb kılacaktır. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz buyururlar: القبر روضة من رياض الجنة او حفرة من حفرات النيران ya'nî "Kabir, ya cennet bahçelerinden bir bahçe, veyâhut cehennem çukurlarından bir çukurdur." A'râzdan ibâret olan ahlâk ve a'mâl-i insâniyyenin berzahta suver-i münâsibe ile zâhir olacakları gerek âlem-i misâl ve gerek berzah bahislerinde beyân olundu.

Hâmisen; cahîm ve naîmin en son mezâhiri, dâr-ı âhirettedir. Ve bunlar rûhânî değil cismânîdir. Velâkin bu cismâniyyette neş'e-i rûhâniyye gâlibdir. Neş'e-i nefsâniyye gâlib olan bu âlem-i şehâdetin ahvâline bakıp da, cennet ve cehennem-i cismânî hakkında istidlâlen hüküm verenler hatâ ederler. Meselâ bu âlemin suver-i maddiyyâtı bir karar üzere olmayıp bozulur. Zîrâ kavânîn-i külliyyeleri bunu iktizâ eder. Fakat cennet ve cehennem-i cismânînin suveri sâbit ve ber-karârdır; ve onların kavânîn-i külliyeleri îcâbı budur. İşte bu sebebe müsteniddir ki, bu âlemde akıl ve mantıkın kabûl edemiyeceği ahvâl, cennet ve cehennem-i cismânîde ma'kūldur. Ve o mevtında bu ahvâle hayret olunmaz. Bunun nazîri bu âlemde de mevcûddur. Meselâ âlem-i şehâdette insanın havada uçması ve deryâ üzerinde yürümesi mümkin olmadığı halde, uyuyan kimse havada uçar ve su üzerinde yürür. O kimse kendisinin âlem-i hayâlde vâki' olan bu hâline o mevtın içinde bulundukça taaccüb etmez. Ale'l-âde bir hal sûretinde telakkî eyler. Uyanıp âlem-i şehâdetin ahkâmı dâiresine avdet ettikde, rü'yâdaki hâline hayret ve taaccüb eder; zîrâ o dakîkada mevtın-ı hayâlin dâire-i ahkâmından hurûc etmiştir. İşte gerek ahvâl-i berzah, gerek mevtın-ı cennet ve cehennem bu hâle mümâsildir. Kitâbullâh'ın haber

verdiği bu mevtınların garâib-i ahvâli ehl-i gaflet tarafından âlem-i şehâdete kıyâs olunduğu için, istib'âd ve inkâr olunur. / Çünkü onlar bu 85
âlemin ahkâmı içinde müstağrak ve mahbûs kalmışlardır. İmdi cennet ve cehennem-i cismânî haklarındaki âyât-ı kur'âniyye ve ahâdîs-i şerîfe alâ-tarîkı't-temsîl beyânât-ı aliyyeyi hâvîdir. Makām-ı müşâhedeye vâsıl olmayan her bir mü'min, bu ihbârât üzerine kendi muhayyilesinde icâd ettiği sûretlere inanmıştır. Halbuki Hak Teâlâ hazretleri hadîs-i kudsîsinde:

اعددت لعبادي الصالحين ما لا عين رأت ولا اذن سمعت ولا خطر على قلب بشر

Ya'nî: "Ben sâlih kullarım için göz görmedik, kulak işitmedik ve kalb-i beşere hutûr etmedik şeyler hazırladım" buyuruyor. Gözlerin görmediği ve kulakların işitmediği ve kalb-i beşere hutûr etmeyen şeyler elbette bu âlem-i şehâdette görülen ve işitilen ve tahayyül olunan şeylerin hâricinde olacaktır. Bu âlemde cennet hakkındaki ta'rîfât ve tafsîlât ise, kalb-i beşere hutûr eden hayâlâttan ibârettir. Binâenaleyh gerek cennet ve gerek cehennem bizim hatırımıza hutûr eden hisâbât ve tertîbât hâricindedir.

Cennet lüğatte, "eşcâr-ı kesîre mağrûs olan bir zemîn"den ibârettir ki, eşcârın kesretinden dolayı gölgeleri sath-ı arzı setr eder. Ve cennet "setr" ma'nâsına gelen "cenne" lafzından müştakk olup, bu kelimenin masdar-ı binâ-i merresidir. Ulemâ-ı zâhire ıstılâhında, dâr-ı âhiretin makāmât-ı mütenezzihe ve makāmât-ı tayyibesidir. Ve bu makam ef'âl-i hasene ve a'mâl-i sâlihanın cennetidir. Ef'âl ve a'mâlin azlığı ve çokluğu i'tibâriyle bu cennetin derecât-ı mütefâvitesi vardır. Urefâ derler ki, bu ef'âl ve a'mâl cennetinden başka da cennetler vardır. Onlara "cennât-ı sıfât" derler. Ve o abdin sıfât-ı kemâliyye-i ilâhiyye ile ittisâfı ve ahlâk-ı ilâhiyye ile tahallukudur. Bu cennet dahi, ehl-i kemâlin merâtibi hasebiyle mütefâvittir. Ve bunlardan başka cennetler dahi vardır ki, onlara "cennât-ı zât" derler. O da ibâd-ı hâssına, Rabbü'l-erbâb olan Allah zü'l-Celâl hazretlerinin ve her birinin erbâb-ı müteferrikadan kendisine âit olan rabbin tecellî-i zât ile zuhûrundan ve abdin zâtta, kendi zâtının mahvı ile o cennetlerde istitârından ibârettir. Hak Teâlâ hazretlerinin zâtı için dahi üç cennet vardır

ki: وَادْخُلِي جَنَّتِي (Fecr, 89/30) kavl-i şerîfinden / müstefâddır. Hak Teâlâ bu cennetleri kendi zâtına izâfe buyurur. Birisi; a'yân-ı sâbite cenneti"dir ki, Hak Teâlâ onunla müstetir olmuş ve kendi zâtını, kendi zâtı ile a'yân-ı sâbite arkasından müşâhede buyurmuştur. İkincisi; "cennet-i ervâh"dır ki, Hak Teâlâ o ervâhda öyle müstetir olmuştur ki, ne melek ve ne de beşer ona muttali' değildir. Üçüncüsü; âlem-i şehâdet ve mükevvenât"tır ki, Hak Teâlâ o perdeler arkasında, öyle istitâr eylemiştir ki, ağyârdan hiçbir kimse muttali' olamaz.

Cennet-i cismânî dâru'n-naîmdir. Bu mevtına vâsıl oluncaya kadar abdin hiçbir mevtında râhatı ve tena'um-i hâlisi yoktur. Ve cennet-i cismânî, a'yân-ı sâbite-i süadânın emr-i sülûkte müntehâ-yı tarîkıdır. Husûl-i kemâlleri ancak bu mevtında vâki' olur. Ve ehl-i cennet bu ni'met içinde hulûd ve ebediyyet üzeredir. Bunların a'yânına aslâ fenâ târî olmaz; ve cümlesi seyr-i fillâhdır. Zîrâ seyr-i fillâhın nihâyeti yoktur.

Ehl-i cehennem, birisi muvakkat ve diğeri müebbed olmak üzere iki kısımdır: Muvakkat olanlar isti'dâd-ı ezelîleri mağfireti iktizâ etmeyen usât-ı mü'minîndir. Bunlar tecellî-i Müntakım'den sonra cennete idhâl olunurlar. Müebbed olanlar ehl-i şirk ve küfür ve nifâk olup, aslâ cehennemden çıkmazlar. Çünkü isti'dâd-ı ezelîlerinin iktizâsı budur. Onlar Hakk'ı ancak cehennemde zikr ederler; ve cehennem onların ma'bedidir. Fakat devre-i medîdeden sonra cehennemin ateşi soğuyup, harâreti zâil ve: سبقت رحمتي على غضبي sırrının zuhûruna mebnî bu hâl ehl-i cehennem hakkında bir naîm olur. Nitekim hadîs-i şerîfde: فينبت فيها شجرة الجرجير buyrulmuştur. "Circîr" gâyet sulak mahalde biten bir nebattır. Ve Kur'ân-ı Kerîm'de: لَابِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا (Nebe', 78/23) âyet-i kerîmesi ile intihâ-yı azâba işâret buyrulur. Zîrâ "hukub" seksen yıl ma'nâsına gelir. Ve "ahkāb" "hukub"un cem'i olup müddet-i medîdeden kinâye olmakla, intihâ ma'nâsını ifâde eder.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) **Fütûhât-ı Mekkiyye**'lerinde, cehennemin havâ-yı nârîden ibâret olup, içinde ateş olmadığını ve onun kor ateşleri mücrimîn olduğunu ve ehl-i cehennemin bu havâ-yı nârî içinde muhterık olmakla berâber كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ

(Nisâ, 4/56) âyet-i kerîmesi hükmünce, mahvolmayarak bu ihtirâk-ı şedîde tahammül edebilecek bir vücûda mâlik olacaklarını beyân / buyururlar. Bu beyânât-ı aliyyeye nazaran cehennemin, madde-i şemsiyyeden ibâret bir küre-i cesîme olacağı anlaşılıyor. Halbuki istidlâlât-ı fenniyyeye nazaran bu gibi buhâr-ı nârî hâlinde bulunan kürelerin milyonlarca sene sonra fezâda teberrüd ve tasallüb edebilmeleri vâriddir. Şu hal ise ehl-i cehennem hakkında bi't-tabi' bir naîm-i zâid olur. Fakat ehl-i cennetin naîmi gibi, naîm-i hâlis değildir. Cehennem-i cismânî dahi, a'yân-ı sâbite-i eşkıyânın, emr-i sülûkte müntehâ-yı tarîkıdır. Ve onların husûl-i kemâlleri ancak bu mevtında vâki' olur.

İmdi ehl-i cehennemin naîmi, ehl-i cennetin naîmine mübâyindir. Velâkin emr-i iltizâz ve tena'umda her ikisi müsâvîdir. Çünkü ehl-i cennete nisbeten, cennetin ni'metleri ne ise, ehl-i cehenneme nisbeten dahi azâb-ı cehennem odur. Zîrâ tabı'larına mülâyim olan ni'metler bunlardır. Ehl-i cennet cehennemden nasıl kaçarsa, ehl-i cehennem dahi ehl-i cennetten öylece kaçar. Bunun bu âlemde nazâiri pek çoktur. Meselâ insan necâsetten nasıl müteneffir olup kaçar ve gül râyihasından hoşlanırsa, necâset böceği dahi gülden öylece teneffür edip, firâr eder ve necâsetten mahzûz olur. Velâkin bu iki naîm arasında azîm bu'd ve mübâyenet vardır. Emr-i vücûdda tayyib ve habîs yekdîğerinden mütemeyyiz olduğundan, ehl-i cennetin naîmi tayyibât ve ehl-i cehennemin naîmi de habîsât cinsindendir. Ehl-i cennetin naîmi mahz-ı imtinân ile "Rahmânü'r-Rahîm" hazretinden ve ehl-i cehennemin naîmi ise tecellî-i Müntakım'den ve azâb-ı elîmden sonra "Erhamü'r-râhimîn"in rahmetinden zâhir olur. Ve âteş-i cehennemin zevâlinden sonra, ehl-i cehennemin bu küre-i mutasallibe üzerindeki maîşetleri gâyet süflî ve hakîr ve azâbât-ı sâire dâiresindedir; ve ebediyyen oradan çıkmazlar. خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلاَّ مَا شَاءَ رَبُّكَ (Hûd, 11/107)

Hâtime

Mebâhis-i sâbıkadan anlaşıldığı üzere, efrâd-ı insâniyyeden her bir

ferd âlem-i şehâdette menkūş olan suverden bir sûrettir. Ve sûret ancak ma'nâsından dolayı nakş olunur. Ma'nâsız sûret nakşı abes ve münâfî-i hikmettir. İnsan bu âlemin cevherinden masnû' / ve küllün cüz'ü mesâbesinde olup, kendi nefsînde bî-ma'nâ nukūş ile izâa-i evkātı abes gördüğü halde, kendi küllü olan vücûd-ı hakîkîde, böyle bir meziyyetin adem-i vücûdunu iddiâ eyler ise, bir cehl-i sarîh ve dalâl-i kabîh olur. Şu tarz muhâkeme ile aklen sâbit olur ki, efrâd-ı insâniyye, kitâb-ı âlem-i şehâdette, ma'nâlarından dolayı nakş olunmuş birer sûrettirler. Hak Teâlâ hazretleri bu hakîkatı: أَنَّما خلقناكُمْ عبثاً (Mü'minûn, 23/115) ve لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهْواً لاَ تَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا (Enbiyâ, 21/17) ve emsâli âyât-ı kur'âniyyede beyân buyurmuştur. İnsan, vücûdun tecellî-i ahîri olduğu için, cemî'-i merâtibi câmi'dir. Onun taayyünü ulûhiyyetin câmi' olduğu sıfât ve esmânın fiilen zuhûr-ı ahkâmına müsâiddir. Ya'nî ulûhiyyet bir ma'nâ olup, sûret-i insan kitâb-ı âlemde, ancak o ma'nâyı ızhâr için menkūştur. Ma'nâ sûretin aynı olmadığı gibi, gayrı da değildir. Binâenaleyh sûret ma'nâdan ve ma'nâ da sûretten münfekk olmaz. Ma'nâ-yı küllî-i ulûhiyyet için menküş olan sûret-i insâniyye, lâ-yuad ve lâ-yuhsâdır. Fakat bunların taaddüdü, vahdânî olan o ma'nâ-yı küllîyi ta'dîd ve teksîr etmez. Nitekim insâniyet bir mefhûm-ı küllî olduğu halde, bu mefhûma delâlet etmek üzere, kâğıt üzerine, şöyle bir insan kelimesini tahrîr ederiz. Bu nakış bir sûretten ibârettir. Bunu gördüğümüz zaman bilmesi, görmesi, işitmesi, istemesi, gülmesi, ağlaması, yürümesi, oturması, uyuması ve ilh... ne kadar şuûnâtı varsa hepsi dâhil olmak üzere, insâniyet mefhûmuna delâlet ettiğini anlarız. Bu kelimenin on, yüz, bin ve yüzbin mislini tahrîr etsek, cümlesi bu mefhûma delâlet eder. O mefhûm-i küllî bi't-tecezzî bu kelimelere inkısâm etmedi; belki her birine külliyet ile taalluk etti. Ve bunları sildiğimizde, insan mefhûm-i küllîsi yine kendi âleminde durur. Bunlar ile berâber silinmez. Zîrâ o mefhûm bu sûretlerin gayrıdır. Fakat bu sûret olmaksızın o ma'nâyı tefhîm etmek de mümkin değildir. Bu nakış görülünce, o ma'nâya intikāl olunur. Binâenaleyh / bu nakış o ma'nânın gayrı da değildir. Ve o ma'nânın o sûrete taalluku bî-keyfiyettir, ta'rîfe sığmaz. İnsanın teşekkülât-ı vücûdiyyesi, vücûd-ı hakîkînin sûret-i

insâniyyede taayyünü ve o taayyünde a'râzdan ibâret olan zerrât-ı unsuriyyenin yekdîğeriyle bi't-terekküb aldığı vaziyetler, akıl dediğimiz bir nûr-i fıtrî husûle getirmiştir. İnsan bununla umûr-ı dünyeviyyede salâhı fesâddan ve hayrı şerden temyîz eder. Bunda bilâ-tefrîk-ı cins ve mezheb efrâd-ı insâniyye müşterektir. Buna "akl-ı maâş" derler ki, aklın mertebe-i sabâveti mesâbesindedir. Ve efrâd-ı insâniyyenin ukūlü tefâvüt-i bünyelerinden nâşî mütefâvittir. Ve tefâvüt-i bünye ve taayyün de onların hakîkat-ı şahsiyyeleri ve hakîkat-ı şahsiyyelerinin kābiliyyeti iktizâsındandır. Ve ilmin mahall-i taalluku akıl olduğundan, onların derecât-ı ilimleri dahi akıllarına tebaan mütefâvittir. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri bu tefâvüte işâreten buyurur: وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ (Yûsuf, 12/76)

İmdi, mâdemki "akl-ı maâş" mertebe-i sabâvettedir; bir sâbî nasıl terbiye ve ta'lîme muhtâç ise, "akl-ı maâş" dahi öylece terbiye ve ta'lîme muhtâcdır. Hazret-i şehâdette muallim-i ukūl iki nev'idir:

Birisi enbiyâ (a.s.)'dır ki, bu ukūlü ism-i Hâdî'nin ahkâmı dâiresinde terbiye edip, "akl-ı maâd" mertebesine terakkî ettirirler. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz بعثت معلما buyururlar. Akıl bu mertebede keskin bir nazar peydâ edip, umûr-ı uhreviyyede salâhı fesâddan ve hayrı şerden tefrîk eder. İnsan bu akl-ı maâd dâiresinde şerîat-ı nebîye kemâl-i ittibâ' ve amel-i sâlihe muvâzabat ile te'dîb-i nefis eyledikde, artık kâmil olup "akl-ı kül" dâiresine dâhil ve gâye-i hilkatine vâsıl olur. Bu akla taalluk eden ilim ilm-i Hak'tır. Zîrâ ilmi, hakîkat-ı muhammediyyeden ibâret olan akl-ı külden ahz eder. Hakîkat-ı muhammediyye mertebesi ise vücûdun mertebe-i vahdet ve ulûhiyyetidir.

İkinci nevi' muallim dahi enbiyâya tebaiyyetten istikbâr ve onları inkâr
eden / tâifedir ki, bunlar İblîs'in nâibleridir. Kendilerine tâbi' olanların 90
akl-ı maâşlarında ism-i Mudill'in ahkâmı dâiresinde tasarruf edip, gerek kendilerinin ve gerek tevâbi'inin terakkî-i ukūlüne mâni' olurlar. Ve hakîkatı bulacağız diyerek evhâm çöllerinde ve âlem-i tabîatın karanlık sâhalarında, serâb arkasında atşân ve ser-gerdân olarak koşarlar. Hak Teâlâ bunların ahvâlinden haber verip buyurur: وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا (Nûr, 24/39) Ya'nî: "Enbiyâyı ve onların getirdikleri kitapları inkâr edip kâfir olanların amelleri çöllerdeki

serâb gibidir. Susamış olan kimse onu görüp su zanneder. O serâb mevki'ine geldiği vakit, onu hiçbir şey bulmaz". Bunlar zâhir-i vücûd olan kitâb-ı tabîat ile iktifâ eden zümre-i münkirîndir. Bir vakit hakîkat zannettikleri şey diğer bir keşif ile kökünden maklû' olur. O maklû' olan hakîkat-ı maznûne ise serâbdan başka birşey değildir. Bu tâife böyle kitâb-ı tabîatı tedkîk etmek sûretiyle nihâyet bir gün hakîkate vâsıl olabileceklerini zannederler. Sath-ı deryâdaki köpükler ile iştiğâl edenler ka'r-ı deryâya vâsıl olabilirler mi? Heyhât! bu tâifenin Volter'leri, Şekispir'leri, Darwin'leri, Böhner'leri ilh... hakîkatı anlamadan gittiler. Ve bunlara peyrev olan zamânımızın münkirleri de onlar gibi gideceklerdir. Zîrâ âlem-i tabîatte ve tabîatte mütekevvin olan vücûd-ı insânîde hükümrân olan vehim, tarîk-ı hakîkatin en büyük bir reh-zenidir. Velâkin enbiyânın ve onların vârislerinin cânib-i külden getirdikleri ilim, tasarrufât-ı vehmiyyeden tecrîd buyrulan ilimdir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللّٰهُ آيَاتِهِ (Hacc, 22/52) Ya'nî "Ey Habîbim! Senden evvel bir nebî veyâ resûl göndermedik, illâ ki kendi nefsinden bir şey temennî ettikde, şeytan onun ümniyyesine mülâkî olur. Allah Teâlâ ise şeytanın ilkā ettiği şeyi bozar, ba'dehû âyâtını tahkîm ve tesbît eder."

/ İşte görülüyor ki, nefsin temennîsi enbiyâda bile vâki' olsa, ona şeytân-ı vehim karışıyor; ve ba'dehû vehmin ilkāâtı, cânib-i Hak'tan nesh olunur. Artık cemî'-i evkātta kendi nefislerinin ahkâmı tahtında zebûn olan feylesoflara vehmin derece-i te'sîr ve tasarrufu kıyâs olunsun! İmdi enbiyâ (a.s.)'a bi-hakkın tâbi' olup, onların isrlerine ıktifâdan kıl ucu kadar inhirâf etmeyenler kendi asıllarına vâsıl olmuşlardır; ve emr-i ta'lîmde onların vâris ve halîfeleri bulunmuşlardır. Saltanat-ı ilmiyye ile zâhir olan bu kitâbın müellifi Hz. Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn Arabî efendimiz, o verese-i kümmelîn ve halîfe-i rûy-i zemînden birisidir. Ve onların ilimleri Hak Teâlâ'nın وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا (Kehf, 13/65) kavl-i şerîfinde işâret buyurduğu ilm-i ledünnîdir. Bu ilm-i ledünnî ehl-i kurba, delâil-i akliyye ve şevâhid-i nakliyye ile değil, ta'lîm-i ilâhî ve tefhîm-i rabbânî ile ma'lûm ve mefhûm olur. Bu da üç kısım üzerine olup, birincisi "vahy", ikincisi

"ilhâm", üçüncüsü "firâset"tir. "Vahy" hâssa-i enbiyâ olup iki nevi'dir: Biri kelâm-ı ilâhî, diğeri hadîs-i nebevîdir; zîrâ akvâl-i enbiyâ (a.s.) وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى * إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى (Necm, 53/3) âyet-i kerîmesi mûcibince vahiydir. Kelâm-ı ilâhî vâsıta-i Cibrîl ile Resûl (s.a.v.)'in kalb-i şerîfine münzeldir. Hadîs-i nebevînin ba'zısı mahall-i şuhûdda vâsıta-i Cibrîl ile gelmiştir. فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى (Necm, 53/10) âyet-i kerîmesinde ona işâret olunur. Ve ba'zısı da nüzûl-i Cibrîl vâsıtasıyla ve ba'zısı dahi kalb-i şerîfine "nefs" (نفث) ya'nî nefh-i Cibrîl ile gelmiştir. Nüzûl-i Cibrîl'den murâd, onun sûret-i melekiyyeden hey'et-i beşeriyyeye tenezzül ve temessülüdür. Ve "nefs"den murâd Cibrîl'in bir sûrete mütemessil olmaksızın vahy-i ilâhînin ma'nâsını kalb-i şerîf-i nebevîye ilkā etmesidir.

"İlhâm" evliyâya mahsûstur. O da sahîh ve sâbit olan bir ilimdir ki, Hak Sübhânehû ve Teâlâ onu âlem-i gaybden havâss-ı evliyânın kalblerine kazf buyurur. Mutasavvife buna "hâtır-ı hakkānî" derler. Bu ilim ism-i Hâdî hazretinden ilkā olunduğundan, bunda evhâm-ı mudillenin te'sîri yoktur.

"Firâset" bir ilimdir ki, âsâr-ı sûretin teferrüsü sebebiyle guyûbdan / mekşûf olur. Bu ilim evliyâ ile havâss-ı mü'minîn arasında müşterektir. Nitekim hadîs-i şerîfde اتقوا فراسة المؤمن فانه ينظر بنور الله buyrulur. İlhâm ile firâset arasındaki fark budur ki, firâsette umûr-ı gaybiyyenin keşfi, âsâr-ı sûretin teferrüsü ile olur; ilhâmda ise âsâr-ı sûretin teferrüsü sebeb değildir. Vahy ile ilhâm arasındaki fark dahi budur ki, ilhâm vahye tâbi'dir; vahy ilhâma tâ'bi' değildir. Ya'nî evliyâya ilhâm, mütâbeat-ı Resûl vâsıtasıyla hâsıl olur.

İmdi ukūlü, ism-i Hâdî dâiresinde ta'lîm ve terbiye eden muallimîne vâki' olan ilkāât-ı ilmiyye bu sûretle olduğu gibi, ukūlü çâh-ı dalâlete ilkā eden muallimîne dahi, ism-i Mudill hazretinden vahy olunur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: إِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ (En'âm, 6/121) Ve keza diğer âyet-i kerîmede de buyurur: وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا (En'âm, 6/112). Ve evliyâ-i şeyâtînde ilhâma mukābil "evhâm" ve firâsete mukābil "hamâkat" hükümrân olur. Nitekim Hz. Mevlâna (r.a.)buyurur: **Mesnevî:**

این چنین کس گر زکي مطلقست چونکه این تمیز نبود احمقست

Tercüme: "Böyle bir kimse zekiyy-i mutlak olsa bile, kendisinde bu temyîz ve firâset olmadığı için ahmaktır"; ya'nî kendi akıllarına tâbi' olan münkirîn, her ne kadar ulûm-i tabîiyyede zekiyy-i mutlak olsalar bile, mâdemki onlarda, hakîkat-ı mebde' ve maâdı temyîz edecek kuvvet yoktur, ahmaktırlar.

Hadd-i zâtında bu tâifenin ilmi de bir nevi' ilimdir. Fakat aklı ıdlâl eylediği için kıymeti yoktur. Nitekim Hak Teâlâ onlar hakkında وَأَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ (Câsiye, 45/23) buyurur: وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ (Câsiye, 45/24). Ya'nî "Münkir-i enbiyâ olanlar derler ki, hayât ancak hayât-ı dünyeviyyemizdir. Madde, cemâd ve meyyit hâlinde iken terkîb-i hâs dâiresinde eser-i hayât ızhâr eder; ve bizi ancak dehr helâk eder. Halbuki / onların bu hükümlerinde ilm-i hakîkî cinsinden bir şey sâbit değildir. Belki ilm-i zannî ve vehmî vardır" âyet-i kerîmesinde de onların kıymet-i ilmiyyelerinin derecesini bizlere duyurur.

İmdi nâfi' ve gayr-ı nâfi' olarak ilmin envâı çoktur. Bu mukaddime onların tafsîline müsâid değildir. Bunlardan ilm-i tasavvuf, ilm-i ledünnîden olduğu cihetle cümlesinin fevkındedir. Hükemâ, mesâlik-i felsefiyyelerinin ba'zı mesâilinde hakāyıka temâs ettiklerinden, ba'zı kûteh-bînân, ilm-i tasavvufun bunlardan me'hûz olduğunu zannederler ise de, bunun böyle olmadığı meydandadır. Zîrâ evliyâ, ilhâm ve firâsetlerinin sıhhatine iki şâhid-i âdil şehâdet etmedikçe, onlara kıymet vermezler. O iki şâhid-i âdilden biri "Kur'ân" diğeri de "ahâdîs-i nebeviyye"dir.

Binâenaleyh ilm-i tasavvuf lübb-i Kur'ân ve ahâdîs-i şerîfe olup, aslâ mesâlik-i felsefiyye ile alâkadâr değildir.

Tevfîkāt-ı ilâhiyyeden istiâne ve a'ref-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz hazretlerinin füyûzât-ı seniyyelerinden istimdâd ve onların verese-i kümmelîni ve husûsiyle hâtem-i evliyâ Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn Arabî ve şemsü'l-hakîka cenâb-ı Mevlânâ Celâleddin Rûmî (rıdvânullâhi aleyhim ecmaîn) hazarâtının ebvâb-ı keremlerinden tese'ül olunarak şerhine şurû' olunan bu **Fusûsu'l-Hikem** dahi serâpâ ilm-i ledünnî ve lübb-i Kur'ân ve ahâdîs-i nebevviyyedir. وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدْوَةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ

وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا (Kehf, 18/28) Ya'nî "Vech-i bâkîsini murâd ederek, gece ve gündüz Rab'lerini zikr eden tâife ile berâber nefsini habs ve tesbît et! Ya'nî onların sohbetleri ile imrâr-ı evkāt eyle! Ve kalbini bizim zikrimizden iğfâl edip, hevâsına tâbi' ve emr-i nefsânîde müfrit olan kimseye itâat etme, ya'nî ona musâhib olma!" /

اللهم لا سهل الا ماجعلته سهلا انك تجعل الصعب سهلا . اللهم صل على نبيك المصطفى ورسولك المرتضى وعلى آله وصحبه وسلم تسليما

Mesnevî :

تومگو مارا بدان سنه بار نيست · با كريمان كارها دشوار نيست

"Deme dergâh-ı şehe bizlere ruhsat yoktur.

İş kerîmân ile oldukda suûbet kalkar".

Hitâm-ı istinsâh târihi: 3 Zilhicce 1346/22 Mayıs 1928

*

Şeyh Alî Fakîrî Efendi merhûmun iş bu mukaddimeyi ba'de'l-mütâlaa yazdıkları ebyâtdır:

بارك الله كريمت اى خوش نگار — بهر اين كرده هدايت اختيار

هر كه را خواهد خدا عالى كند — قلب او را با علم مالى كند

باشد اندر دست حق او چون قلم — حق نويسد حق بگويد دم بدم

/ Orhan Şemseddin Bey merhûmun ba'de'l-mütâlaa yazdıkları ebyât-ı 95
sâniha:

ختم كردم سر بسر ديباجه را — بنده گشتم شيخ را هم خواجه را

فارق خود گشته فرقان سور ساخت — عون « عونى » ديده اش پر نور ساخت

از ميان چون رفت هم چون هم چرا — منجلى شد ايزد چون وچرا

فارق وفرقان نمانده جز حمد — بى تكلف بر زنم بانك احد

لا وجود الا هو الفرد القديم — بى من و تو بى نعيم و بى جحيم

چون مقر ذات وحدانيتش — نيست فردي جز ز فردانيتش

خود حيات وخود حى وخود مستعان — مستجيب او مستجاب او خود عيان

حمد وحامد قول وقائل جمله اوست — عين وغير او فعل وفاعل جمله اوست

زان عرض خامه نويسد او او — هم دل فردى خروشد هو هو

فرقان الدين فردى

بسم الله الرحمن الرحيم

DÎBÂCE-İ FUSÛSU'L-HİKEM

Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın ismi ile başlarım. Her ne kadar ihtilâf-ı ümemden nâşî edyân ve mezâhib muhtelif ise de, hikmetleri, müstakîm olan tarîkın ahadiyyeti ile makām-ı akdemden kelimelerin kalbleri üzerine inzâl eden Allâh'a hamd olsun (1).

Ya'nî rahmet-i imtinân ile bi'l-cümle eşyâya vücûd veren ve rahmet-i vücûb ile ba'zı ibâdına mütecellî olan cemî'-i kemâlâtın sâhibi bulunan Allâhü zü'l-Celâl hazretlerinin ism-i şerîfiyle bu **Fusûsu'l-Hikem**'i tahrîre başlarım demek olur. "Rahmet-i imtinân" ile "rahmet-i vücûb"un tafsîli Fass-ı Süleymânî'de gelecektir.

Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) كل امر ذى بال لم يبدأ فيه ببسم الله الرحمن الرحيم فهو اقطع hadîs-i şerîfine ittibâan kitâba besmele-i şerîfe ile başladıktan sonra, hamd ü senâ kemâlâta müteretteb olduğu ve halbuki bi'l-cümle kemâlât / Allâhü zü'l-Celâl hazretlerine mahsûs bulunduğu için besmele-i şerîfeden sonra hamdi zikr etti ki, kâffe-i hamd Allâh'a mahsûstur demek olur. Ve hamdde üç vecih vardır:

Birincisi Hak'tan halka olan hamddir ki, bunun delîli إِنَّ اللّٰهَ وَمَلٰئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ (Ahzâb, 33/56) ve هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ (Ahzâb, 33/43) âyet-i kerîmeleridir. Bu sûrette Hak hâmid ve halk mahmûddur.

İkincisi halktan Hakk'a hamddir ki, bunun delîli de وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ (İsrâ, 17/44) ve وَتَرَى الْمَلٰئِكَةَ حَافِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ (Zümer, 39/75) ve emsâl-i âyât-i kur'âniyyedir. Bu sûrette Hak mahmûd ve halk hâmid olur. Ve bu vecihde üç sûret vardır: Kavlî, fiilî, hâlî.

1. Hamd-i kavlî: Enbiyâ (aleyhimü's-selâm)'ın lisânı üzere Hakk'ın kendi nefsine senâ ettiği şeyle abdin lisânen hamdidir.

2. Hamd-i fiilî: Vech-i ilâhîyi taleben ve onun cenâb-ı kerîmine teveccühen abdin hayrât ve ibâdâttan bir takım a'mâl-i bedeniyye îfâ etmesidir. Bu sûrette abd, her bir uzvunu, ne için yaratılmış ise, Hakk'a ibâdet kasdıyla vech-i meşrû' üzere isti'mâl eder. Ve bu husûsta nefsinin huzûzunu düşünmez.

3. Hamd-i hâlî: Rûh ve kalb hasebiyle vâkı' olur. O da abdin kemâlât-ı ilmiyye ve ameliyye ile ittisâfı ve ahlâk-ı ilâhiyye ile tahallukudur.

Üçüncüsü halktan halka olan hamddir. Bu sûrette hâmid ve mahmûd halk olur. **Fass-ı İbrâhîmî**'de tafsîl olunduğu üzere, bu nevi' hamdin / Allah için olmasının vechi budur ki, Hak taayyün cihetiyle hâmidin sûretinde zâhirdir; ve hamd ile kendi kemâlâtını ızhâr eder. Ve her mahmûd olan halkın sıfatı bulunan senâ dahi, mahmûd sûretinde kemâl ile mütecellî olan Hakk'ın "ayn"ıdır ki, mahmûd o kemâl sebebiyle hamde müstehakk olur. Binâenaleyh hamd, Hakk'ın kemâlâtından bir kemâlin sıfatıdır ki, Hakk'ın hakîkatinden sudûr eder. Şu halde mahmûdun mazharından zâhir olan kemâle karşı, hâmidin mazharından sâdır olan hamd dahi Hakk'a râci' olur. Ve hamd sâdır olduğu mahal i'tibâriyle kâmil ve nâkıs olur. Binâenaleyh kâmilden sudûr edince kâmil ve nâkıstan sudûr ettikde nâkıs olur. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) hâtem-i velâyet makāmında müteayyin olduğundan, onun hamdi, kendisi gibi cemî'-i mehâmidin ecma'ıdır. Hâtem-i evliyâ hakkındaki îzâhât **Fass-ı Şîsî**'de gelecektir.

"Münzil" "inzâl" masdarından veyâhut "tenzîl" masdarından ism-i fâildir. Her iki ma'nâ dahi vâriddir. Zîrâ "inzâl" bir şeyi def'a-i vâhidde indirmek ma'nâsınadır. Ve enbiyâ (aleyhimü's-selâm)'ın a'yân-ı sâbiteleri, rahmet-i rahîmiyye ile merhûm olup, mazhar oldukları ism-i hâs iktizâsınca, mertebe-i ahadiyyetin mâ-dûnu olan mertebe-i vâhidiyyette, a'tıyyât-ı ilâhiyye kendilerine def'aten nâzil olur. Çünkü isti'dâdât-ı gayr-i mec'ûllerinin iktizâsı budur. Ve mertebe-i şehâdette zuhûr ettikleri hînde, ism-i hâsları hazînesinde meknûz olan hikem, isti'dâd-ı mec'ûlleri inkişâf ettikçe, peyderpey ve tedrîcen nâzil olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وإن من شيء إلا عندنا خزائنه وما ننزله إلا بقدر معلوم (Hicr, 15/21). İşte bu âyet-i kerîmede / tedrîcen nüzûl ma'nâsına

"tenzîl" masdarı isti'mâl buyrulmuş ve hazret-i şehâdette her bir şeyin tedrîcen nüzûlüne işâret olunmuştur.

"Hikem" "hikmet"in cem'idir. Ve hikmet, hakāyık-ı eşyâya gereği gibi ilim ve o ilim muktezâsınca amelden ibârettir. Bunun için hikmet ikiye inkısâm etti. Birisine "hikmet-i ilmiyye", diğerine "hikmet-i ameliyye" tesmiye olundu. Halbuki "ma'rifet" hikmet gibi değildir. O, yalnız hakāyıkı gereği gibi idrâktir. Ve "ilim" ise hakāyıkı ve onların levâzımını idrâkten ibârettir. Bu sebeble tasdîka "ilim" ve tasavvura "ma'rifet" tesmiye olundu. İşte bundan dolayı cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) "münzilü'l-maârif" veyâ "münzilü'l-ulûm" demeyip "münzilü'l-hikem" buyurdu.

"Kulûb" "kalb"in cem'idir. Ve "kalb", sıfât-ı ilâhiyye ile hasâis-ı kevniyye beynini câmi' olan bir hakikatten ibârettir. Ve bu hakîkatin kalb-i sanevberîye taalluku ve taaşşuku vardır. Ve ona "kalb" tesmiyesi mevcûdâtın "lübb"ü olduğundan nâşîdir. Zîrâ bir şeyin "lübb"ü, onun kalbidir. Veyâhut esmâ ve sıfâtın deverânı hasebiyle, kesîrü'l-inkılâb olmasından dolayıdır. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz, القلب بين اصبعين من اصابع الرحمن يقلبه كيف يشاء ya'nî "Kalb, Rahmân'ın parmaklarından iki parmak arasındadır; onu dilediği vech ile döndürür" hadîs-i şerîfiyle buna işâret buyurmuş; ve iki parmakla Hak Teâlâ hazretlerinin "Celâl" ve "Cemâl" sıfatlarını murâd etmiştir.

"Kelim" "kelime"nin cem'idir. Ve "kelime"den murâd "her bir mevcûdun ayn"ıdır. Zîrâ onlar nefes-i rahmânî ile zuhûr etmiştir. Nitekim insanın hîn-i tekellümünde, kelimât nefes-i insânî ile zâhir olur. Ve cenâb-ı Şeyh (r.a.) **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin yüz doksan sekizinci bâbında / buyururlar ki: "Mevcûdât bitmek tükenmek bilmeyen kelimâttır. 5
Allah Teâlâ vücûd-i Îsâ (a.s.) hakkında وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ (Nisâ, 4/171) buyurdu. Ve o Îsâ (a.s.)'dır. Ve mevcûdâtın kelimât olduğuna Hak Teâlâ hazretlerinin قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا (Kehf, 18/109) kavl-i şerîfi delîldir. Ve Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizin burada "kelim"den murâd-ı âlîsi, atyeb-i kelimât-ı ilâhiyye olan enbiyâ (aleyhimü's-selâm)'ın zevât-ı şerîfeleridir. Ve "hikem" onların kulûb-i şerîfelerine, ya'nî hakîkatlerine mertebe-i ilimde def'aten

ve mertebe-i şehâdette tedrîcen nâzil olur.

"Emem" hemzenin fethiyle "akreb ve müstakîm" ma'nâsınadır. Ve tarîkın akreb ve müstakîmi dîn-i İslâm'dır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: إنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللهِ الإسلامُ وَمَا أختَلفَ الَّذينَ أُوتُوا الكِتَابَ (Âl-i İmrân, 3/19) ya'nî "Muhakkak Allâh'ın indinde dîn, İslâm'dır. Ve kitap verilen kimseler ihtilâf etmediler." Ve âyet-i kerîmeden dahi anlaşıldığı vech ile dîn-i İslâm, yalnız dîn-i muhammedî değildir. Kendilerine kitap verilen enbiyâ (a.s.)'ın getirdikleri edyânın kâffesi dîn-i İslâm'dır. Zîrâ İslâm "inkıyâd" ma'nâsınadır. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı Ya'kūbî**'de gelecektir. Binâenaleyh hadd-i zâtında dinde ihtilâf yoktur. Tarîk-ı müstakîm ahadiyyet üzredir. Rûy-i zemînde dîn sebebiyle vâkı' olan ihtilâf, her dîn ulemâsının ağrâz-ı şahsiyyelerinden tevellüd etmiştir. Nitekim âyet-i kerîmenin mâ-ba'di olan إلاَّ مِن بعْدِ مَا جَاءهُمُ العِلْمُ بَغْياً بينَهم ya'nî "Onlar ancak kendilerine ilim geldikten sonra beynlerinde hased ve hubb-i riyâset ve menâfi'-i dünyeviyye gibi ağrâz-ı nefsâniyyeden dolayı ihtilâf ettiler" kavli şâhiddir. Çünkü enbiyâ (a.s.)ın getirdikleri / edyânın kâffesi tevhîde da'vetten ibârettir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: قُلْ يَا أهلَ الكِتَابِ تَعَالَوا إلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ ألاَّ نَعْبُدَ إلاَّ اللهَ (Âl-i İmrân, 3/64) Ya'nî "Ey Habîbim de ki: Ey ehl-i kitâb bizimle sizin aranızda müsâvî olan kelimeye geliniz, ki, o da Allâh'ın gayrisine tapmamaktır". Şu halde her hangi bir nebînin ümmeti olursa olsun onun zamânında nâzil olan kitâbın ahkâmına inkıyâd ve itâat ile amel ederse Hakk'a vâsıl olur. Zîrâ bu dîn tarîkın akrebi ve müstakîmidir. Fakat ondan sonra gelen resûlün getirdiği kitâba îmân ve onun dîni ile amel etmeyen kimselerin tevessül ettikleri dîn-i atîk tarîk-ı baîd olacağından, Hakk'a îsâl husûsunda fâidesi kalmaz. Zîrâ o kimse enbiyâ beynini tefrîk etti ve tarîkın ahadiyyetini idrâk edemedi. Halbuki dîn-i muhammedîye tevessül edenler. لاَ نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ (Bakara, 2/285) dediler.

"Makām-ı akdem"den murâd "makām-ı akdes"tir ki, ahadiyyet-i zâtiyye mertebesidir. Ve hazret-i ilmiyyede sâbit olan a'yân ve onların isti'dâdâtı, evvelen bu ahadiyyet-i zâtiyye menba'ından feyezân eder. Ondan sonra ruhâniyyet ve cismâniyyet mertebelerine nâzil olurlar. Onun için ahadiyyet-i zâtiyye mertebesine "makām-ı akdem" ta'bîr buyuruldu.

Gerçi hadd-i zâtında cemî'-i merâtib vücûd-i mutlak-ı Hakk'ın esmâ ve sıfâtı hasebiyle vâkı' olan tenezzülâtından ibâret olduğu cihetle o vücûd, kıdem ve hudûsden münezzehdir. Ve merâtibin kâffesi müsâvîdir. Velâkin i'tibârât-ı akliyye kıdem ve hudûs ile muttasıftır. Nitekim aklın indinde "Mürîd" olmak için evvelen "Âlim" olmak lâzımdır. / Ve âlim olmak ise, ancak "Hayy" olduktan sonra mümkin olur. Ve bi'l-cümle esmâ ve sıfât zâtın sübût-i vücûdundan sonra sâbit olur. Akıl indinde hüküm böyledir. Binâenaleyh nâzil olan "hikem" dahi bu "makām-ı akdem"den zuhûr eder.

"Milel" "millet"in cem'idir, ve "millet" "dîn" ma'nâsınadır.

"Nihal" "nihle"nin cem'i olup "mezheb" ve "akîde" ma'nâsına gelir.

İmdi turuk-ı enbiyâ (a.s.) aslında vâhiddir. Edyânın ve şerîatlerin ihtilâfı kendi ümmetlerinin ihtilâf-ı isti'dâdından neş'et eder. Zîrâ her bir asırda yaşayan akvâmın idrâk ve isti'dâdları mütefâvittir. Ve her bir nebîye verilen ilm-i risâlet ümmetinin isti'dâdına göredir; ondan ne ziyâde ve ne de noksandır. Çünkü o ilm-i risâlet onların isti'dâdından ziyâde olsa, hîn-i teblîğde teklîf-i mâ-lâ-yutak olur. Ve noksan olsa, herkese kendi hakkı verilmemiş olur; bu ise zulümdür. Halbuki Hak Teâlâ hazretleri hakîmdir; her şeyi güzel tertîb buyurur ve herkese kendi hakkını verir. İşte edyân ve mezâhibin ihtilâfındaki hikmet budur. Ve bu ihtilâf tarîkın ahadiyyetine halel vermez. Zîrâ enbiyâ (a.s.) şerîatlerini menba'-i vâhidden ahz ederler. Ve cümlesi, câmi'-i cemî'-i esmâ ve sıfât olan "Allâh"a da'vet ederler. Binâenaleyh kâffesinin getirdiği dîn, dîn-i haktır. Şu kadar var ki, bu şerîat onların isti'dâdâtına ve kābiliyyetlerine göredir. Ve bunun sırrı budur ki, Hak Teâlâ hazretleri, her anda bir şe'n ile tecellî buyurur; ve tecellîde aslâ tekrâr yoktur. Çünkü esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye nâ-mütenâhîdir. Bi't-tabî' onların mezâhiri dahi o nisbette olmak lâzım gelir./

Ve Allâh'ın rahmeti ve selâmı, hazâin-i cûd ve keremden kıyl-ı akvem ile himmetlere imdâd eden Hz. Muhammed ve onun Âl'i üzerine olsun (2).

Ma'lûm olsun ki, "salât" Allah tarafından rahmet, ve melâike tarafından istiğfâr, ve abd tarafından duâ ve huzû'dur. Ve rahmet-i ilâhiyye her şeyin isti'dâdı ve talebi hasebiyle o şeye taalluk eder. Binâenaleyh rahmet, âsîler ve müznibler üzerine cânib-i Hak'tan afv ve mağfiret ile tecellîdir. Ve afv ve mağfiretten sonra abd cennetle mütena'im olur. Mutî' ve sâlihler üzerine cennet ve rızâ ve likā haktır ki, bunlar da gözler görmedik ve kulaklar işitmedik ve kalb-i beşere hutûr etmedik niam-ı ilâhiyyedir.

Ve ârifîn üzerine olan rahmet ise, bu niam ile berâber ulûm-i yakîniyye ve maârif-i hakîkıyye ifâzasıdır.

Ve enbiyâ (a.s.) ile evliyâdan muhakkıkîn ve kâmilîn ve mükemmilîn üzerine olan rahmet, tecelliyyât-ı zâtiyye ve esmâiyye ve sıfâtiyye ve cennât-ı a'mâl ve sıfât ve zâttan merâtib-i cinânın a'lâsıdır.

Ve rahmet (S.a.v.) Efendimiz'in kalb ve rûhuna müteallıktır. Onun kemâl-i isti'dâdından ve kuvvet-i talebinden nâşî, hakîkat-i muhammediyye tecelliyât-ı zâtiyye ve esmâiyye mertebelerinin en a'lâsıdır. Ve onun feyzi bi'l-cümle envârın menba'ı olan ism-î câmi'-i ilâhîden vâkı' olur. Ve işte bunun için Hak Teâlâ: إنَّ اللهَ وَمَلٰئِكَتَهُ يُصَلُّونَ على النَّبِيِّ (Ahzâb, 33/56) / buyurur. Ve hakîkat-i muhammediyye bi'l-cümle hakāyıkı câmi' olduğundan, rahmet-i ilâhiyye kâffe-i hakāyıka bu makāmdan tevzî' olunur. Binâenaleyh (S.a.v.) Efendimiz'e getirilen salât, herkesin kendi nefsi için taleb-i rahmeti mütezammın olur. Zîrâ rahmet-i ilâhiyye hakîkat-i muhammediyyeye nâzil olmadıkça, onun cüz'iyyâtı olan hakāyıka vâsıl olmaz.

Ve melâike "Allah" ism-i a'zamının hâdimleri olan esmânın mezâhiridirler. Ve hâdimin kendi seyyidine mütâbeati tabîîdir. Ve (S.a.v.) Efendimiz, ise "Allah" ism-i câmi'inin mazharı olup, kendi hakîkatinin câmi' olduğu bi'l-cümle mezâhir için istiğfâr buyurduğundan melâike-i kirâm dahi, o hazrete ittibâan istiğfâr ederler. Şu halde (S.a.v.) Efendimiz her bir "ayn"ın himmetine imdâd eder. Ve a'yânın himemi, o a'yânın kendi kemâllerine vusûlü için masrûftur. Bu kemâl tarîk-ı îmanda olduğu gibi tarîk-ı küfürde dahi olabilir. Zîrâ her bir mazhar, kendi Rabb-i hâssı olan ismin tarîk-ı müstakîminde yürür. Ve o ismin nihâyet-i tarîkı, kendi

mazharının kemâlidir. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı İsmâîlî** ile **Fass-ı Hûdî**'de gelecektir. Ve "himmet"e müteallık izâhât da **Fass-ı Lûtî**'dedir.

"Hazâin" "hazîne"nin cem'idir. Ve "hazîneler"den murâd hakâyık-ı ilâhiyyedir ki, onlara "esmâ" ve "sıfât" ta'bîr olunur.

"Cûd" istihkâka ve talebe hâcet kalmaksızın vâkı' olan ihsan ma'nâsınadır ki, Hakk'ın sıfat-ı zâtiyyesidir. Zîrâ atâyâ-yı zâtiyye için istihkak ve taleb şart değildir. Bu atâyâ iktizâ-yı zâtîdir.

"Kerem" bunun aksinedir. Zîrâ kerem için kâbilin istihkâkı ve talebi lâzımdır. Ve kerem atâyâ-yı esmâiyye netîcesidir. Atâyâ-yı zâtiyye ve esmâiyye hakkındaki tafsîlât / **Fass-ı Şîsî**'de gelecektir. بالقيل الاقوم de 10
"kıyl", "kavl" ma'nâsınadır. "Akvem", "asdak" ve "a'del" ve "müstakîm" ma'nâsına gelir. Ve بالقيل الاقوم kelâmı, "mümidd"e müteallıktır. Ya'nî (S.a.v.), asdak ve a'del olan kavl ile, her bir "ayn"ın himmetine imdâd eder ki, o kavlde vücûhdan bir vech ile inhirâf ve i'vicâc yoktur. Zîrâ hakîkat-i muhammediyye cemî'-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyeyi câmi' olan ve kâffe-i hakâyık-ı vücûbiyye ve imkâniyyenin me'haz-i feyzi bulunan mertebe-i ilâhiyyedir. Binâenaleyh (S.a.v.) Efendimiz, kendi hakîkatinden kendi cüz'iyyâtına, her bir mertebede imdâd eder.

Suâl: Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin yüz doksan sekizinci bâbında buyururlar ki: "Kelâm ve kavl, Allah Teâlâ için iki na'ttir. "Kavl" ile ma'dûma ismâ' eder. Ve o da O'nun: إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (Nahl, 16/40) kavlidir. Ve "kelâm" ile mevcûda ismâ' eder. O dahi O'nun: وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيماً (Nisâ, 4/164) kavlidir. " Halbuki burada cenâb-ı Şeyh (r.a.) "kıyl" kelimesini isti'mâl buyurdu; "kelâm" buyurması îcâb ederdi. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz, âlem-i unsurîde, lisân ile irşâd buyurdu ve mevcûda ismâ' eyledi.

Cevap: Ma'lûm olsun ki, hakîkat-i muhammediyye zât ile esmâ ve hakâyık-ı vücûdiyye ile suver-i kevniyye arasında berzah-ı câmi'dir. Ve bu hakîkat (S.a.v.) Efendimiz'in zât-ı şerîfinde müteayyin olmuştur. Binâenaleyh onun zât-ı şerîfi, zât-ı ilâhiyyenin mazhar-ı ekmeli ve Hakk'ın bi'l-cümle sıfâtının ve esmâsının ve ef'âlinin meclâ-yı eşmelidir. Hak Teâlâ onun zâtında / ve kuvâ ve a'zâsında sereyân-ı zâtî

ile sârî olup فَأَجِرْهُ حَتّٰى يَسْمَعَ كَلَامَ اللّٰهِ (Tevbe, 9/6) âyet-i kerîmesinde beyân buyrulduğu üzere kurb-i ferâiz makāmından o hazretin lisânı üzere nutuk eyledi. İmdi bir kimse bir kemâlin husûlü veyâ kendi Rabb-i hâssı olan ismin hazînesinden bir atânın vusûlü için sarf-ı himmet ettikde, o ma'dûm olan atâ-yı ilâhî veyâhut Rabb-i hâssı olan ismin hazînesindeki kemâl-i matlûb için (S.a.v.) Efendimiz'in hakîkat-i câmia-i berzahiyyesi "Kün!" kavli ile kāil olur. Ve o şahsın himmetine "Kün!" kavli ile imdâd eder. Ve bu kavl hakîkat-i muhammediyye mertebesinden vâkı' olan Hakk'ın kavlidir.

Resûlullah Efendimiz âlem-i unsurîde vücûd-i müteayyinleri lisâniyle söyledikleri vakit, ümmetine "kıyl-i akvem" ile imdâd ederler. Zîrâ "kıyl-i akvem" kelâmı ve lisân-ı zâhir ile irşâdı iktizâ eder. Çünkü kavl-i Hakk'ı, a'del ve ahsen sûrette kurb-i nevâfil makāmından lisân-ı Hak'la mevcûda ismâ' eyler. İmdi fahr-i âlem Efendimiz'in gerek bâtını ve gerek zâhiri ile söylediği kavil, Hakk'ın kavlidir. Ve onun bâtını ve zâhiri Hakk'ın birer mertebesidir. Binâenaleyh kavl-i bâtınî ile ma'dûma ve "kıyl-i akvem" olan kavl-i zâhirî ile mevcûda ismâ' eder. Ve onun zâhiri ve bâtını Hak olunca, "kavl" ile "kıyl-i akvem", ya'nî "kelâm", Hakk'ın her iki mertebesine göre iki na't-i ilâhî olmuş olur.

"Âl" inde'l-arab, bilhassa "ehl-i beyt"e değil, azîmü'l-kadr olan bir kimsenin dâire-i husûsiyyetine dâhil olanlara ıtlâk olunur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîmde: أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ (Mü'min, 40/46) / buyrulmuştur. Zîrâ Fir'avn, hayât-ı dünyeviyyede bir pâdişâh-i azîmü'l-kadr olduğu için, onun avene-i hâssasına "âl" ta'bîr buyruldu. Binâenaleyh "âl" ta'bîrinden Resûl(a.s.)ın bilhassa ehl-i beyti murâd olunduğu tahayyül olunmamalıdır. Şu halde azîmü'l-kadr olan zevâtın avene-i hâssasına "âl" ve azîmü'l-kadr olmayan kesânın avene-i hâssasına dahi "ehl" lafzı izâfe olunur. İmdi Resûl (a.s.)a karâbet, ya yalnız sûreten olur; bu da ya dînen veyâ tıyneten olur. Tıyneten olan karâbet şürefâ ve sâdâtın; ve dînen olan karâbet dahi müctehidînden ehl-i zâhirin ve sâir ulemâ-i zâhirenin ve sulehânın ve bi'l-cümle mü'minlerin karâbetleridir. Veyâhut yalnız ma'nen olur. Bu da umûmen evliyâullâhın karâbetidir. Nitekim Selmân (r.a.) aslen îrânî olduğu halde (S.a.v.) Efendimiz

سلمان منا ya'nî "Selmân bizdendir" buyurdu. Veyâ hem sûreten ve hem de ma'nen olur. Bu sûrette, bu zevât Resûl (a.s.)ın makāmına kāim olan halîfe ve imamdırlar. Bunlar da evvel gelen ekâbir-i enbiyâ ile, sonra gelen evliyâ-i kâmilînin karâbetidir. Şuhalde karâbet-i mu'tebere-i tâmme evvelen sûret ve ma'nâyı câmi' olan karâbettir. Sâniyen karâbet-i ma'neviyye-i rûhiyye, sâlisen karâbet-i sûretiyye-i dîniyye, râbian karâbet-i sûriyye-i tıyniyyedir.

"Ve sellim". Allah tarafından "teslîm", Hak Teâlâ'nın mûcib-i naks olan her bir şeyden selâmeti îcâb eden, ism-i Selâm hazretinden vâkı' olan tecellîsidir. Mü'minîn tarafından kavlen duâ; ve fiilen dahi kerhen olmayıp, tav'an inkıyâd ve istislâmdır. /

Bundan sonrasına gelince, muhakkak ben mübeşşirede Resûlallah (a.s.)ı gördüm. O bana 627 senesi Muharrem'inin aşr-i âhirinde, mahrûse-i Dimeşk'ta irâe olundu. Halbuki (S.a.v.)in yedinde bir kitap var idi. Bana buyurdu ki: "Bu Fusûsu'l-Hikem **kitâbıdır. Bunu al ve nâsa ihrâç et! Bununla intifâ' etsinler!"** (3)

Ya'nî besmeleden ve hamd ü senâdan ve salât ü selâmdan sonraki beyânâta gelince, ben rü'yâ-yı sâdıkada Resûlullah (a.s.)ı rü'yet ettim. "Rü'yet" mahsüs ve mütehayyel ve mümessel ve ma'kūl olan şeyleri müşâhede etmek ma'nâsınadır. Ve "ibsâr" yalnız mahsüs olan eşyâyı görmekten ibârettir. Şu halde "rü'yet" "ibsâr"dan eammdır. Ya'nî her rü'yet ibsârdır; ve her ibsâr ise rü'yet değildir. Binâenaleyh rü'yet çeşm-i zâhir ile mukayyed değildir. Belki basîret ve ilim ve akıl ve hayâl ve kalb gözleriyle vâkı' olan müşâhedeye ıtlâk olunur.

"Mübeşşire" rü'ya-yı sâdıka ve sâliha demektir. Ma'nâ-yı lügavîsi "muğayyire"dir. Zîrâ müjde, hüznü sürûra tahvîl eder. Rü'yâ-yı sâliha nübüvvetin kırk altı cüz'ünden bir cüz'dür. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz'e altı ay rü'yâ-yı sâlihada vahy olundu. Nüzûl-i vahy müddeti yirmi üç sene idi. Altı ay ise yirmi üç senenin kırk altı cüz'ünden bir cüz'dür. Onun için (S.a.v.) Efendimiz: ذهبت النبوة بقيت المبشرات / ya'nî

"Nübüvvet gitti, rü'yâ-yı sâliha kaldı" buyurdular. Velâkin ehl-i hakîkat indinde mübeşşirenin mutlakā rü'yâ olması lâzım gelmez. Zîrâ Allah Teâlâ hazretleri evliyâsını beyne'n-nevm ve'l-yakaza veyâhut hâl-i yakazada ilkā ve i'lâm ve tecellî ve vârid-i rûhânî ile tebşîr eder. Binâenaleyh cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) basar-ı basîreti ile (S.a.v.) Efendimiz'in sûret-i hakîkatini ve çeşm-i rûhu ile sûret-i rûhâniyyesini ve dîde-i hayâli ile sûret-i misâliyyesini gördü. Ve câiz ki, âlem-i histe sûret-i mahsüselerini müşâhede etti. Zîrâ (S.a.v.) Efendimiz cemî'-i merâtib-i ilâhiyyeyi câmi'dir. Ve hiç bir mertebe ile mukayyed değildir. Cenâb-ı Şeyh-i Ekber efendimiz dahi onların vâris-i ekmeli olduğu cihetle onlar da bir mertebenin hükmü ile mukayyed ve mahbûs değildir. Resûl-i Ekrem'i her hangi bir mertebede müşâhede etmiş ise, o rü'yet kendileri için mübeşşire olur.

İmdi âmme-i mü'minîn için Resûl (a.s.)ın rü'yâda rü'yeti iki vech ile olur:

Birincisi: Hâl-i hayâtındaki şekil ve şemâil-i risâlet-penâhîlerine muvâfık olarak görülür.

İkincisi: Âlem-i şehâdetteki hilye-i şerîflerine kısmen muvâfık ve kısmen muhâlif, veyâhut külliyyen muhâlif olarak görülür. Her iki sûrette de râî Resûl (a.s.)ı görmüş olur. Zîrâ hadîs-i şerîfte من رأني فقد رأني فان الشيطان لايتمثل بي ya'nî "Beni gören kimse muhakkak beni görür. Zîrâ şeytan benim sûretimle mütemessil olmaz" buyrulmuştur. Çünkü Resûl-i Ekrem Efendimiz "Hâdî" ism-i şerîfinin, ve şeytan ise "Mudill" ism-i şerîfinin mazhar-ı etemmidir. Binâenaleyh şeytan ism-i Hâdî'nin mazhar-ı etemmiyle mütemessil olup nâs'ı ıdlâl edemez. Râînin Resûl-i Ekrem Efendimiz'i hilye-i saâdetlerine muhâlif olarak görmesi, kendinin şerîat-i muhammediyyeye nisbetinin sûretidir. Binâenaleyh o râînin i'tikādında veyâ ilminde veyâ hâl ve makāmında bir noksan vardır. Bu muhâlefet bunlara işârettir. Rü'yâya müteallık tafsîlât **Fass-ı İshâkî** ile **Fass-ı Yûsufî**'de gelecektir.

Ma'lûm olsun ki, bi'l-cümle enbiyâ (a.s.) ve evliyâ (kaddes' Allâhü
15 esrârahum) hazarâtı kâffe-i ulûm ve hikemi, / velâyet-i hâssa-i muhammediyye olan mişkât-ı hâtem-i velâyetten alırlar. Ve velâyet-i

hâssa-i muhammediyye, (s.a.v.) Efendimiz'in nübüvvetinin bâtınıdır. Bu bahsin tafsîli dahi **Fass-ı Şîsî**'de gelecektir. Binâenaleyh enbiyâ (a.s.)ın ezvâk ve ulûm ve hikmetlerini câmi' olan bu **Fusûsu'l-Hikem** kitâbı velâyet-i hâssa-i muhammediyyeden, cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimize verildi. Ve hazret-i şeyh bu verilen ulûm ve hikemi bilâ-ziyâde ve lâ-noksan nâsın müstaidlerine teblîğa me'mûr buyruldu. Şu halde bu kitâba i'tirâz, tamâmiyle hâtem-i enbiyâya i'tirâz olduğundan her bir mü'mine bundan kat'iyyen ictinâb lâzımdır. Bu ulûm ve hikemi anlamayanlar kendi isti'dâdlarına kusûr bulmalıdır.

İmdi ben: "Sem' ve tâat, Allah Teâlâ'ya ve Resûlü'ne ve bizden ülü'l-emredir; nitekim emr olunduk" dedim. Binâenaleyh Resûlullah (s.a.v.)in bana tahdîd buyurduğu gibi ziyâde ve noksan olmayarak bu kitabın ibrâzı için, ümniyyeyi tahakkuk ettirdim ve niyeti hâlis kıldım ve kasd ve himmeti tecrîd ettim (4).

Ya'nî Allah Teâlâ hazretleri ile onun Resûl'ü ve bizim cinsimiz ve ehl-i dînimiz tarafından sâdır olan emri dinleyip, ona itâat ederiz. Zîrâ Kur'ân-ı kerîmde: أَطِيعُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ (Nisâ, 4/59) ve hadîs-i şerîfte dahi اذا وليتم اميرا فاطيعوه ولو كان عبدا حبشيا buyrulmuştur, demek olur. Ve her mertebeden sâdır olan emri dinleyip / ona itâat etmek Allah Teâlâ'ya itâattir. Zîrâ ulûhiyyet makām-ı cem', ve Resûl ve ülü'l-emr makām-ı tafsîldir; ve cümlesi merâtib-i ilâhiyyedir. Ve cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) bu **Fusûsu'l-Hikem**'in nâsa ihrâcı için kendisine vâkı' olan emri, Hak'tan ve Resûl'ünden ve ülü'l-emrden telakkî buyurduğuna işâret eder. Zîrâ âlem-i his ve şehâdete nâzil olan her bir ilim ve hikmet, mertebe-i zâttan hakîkat-i muhammediyyeye ve ba'dehû bâtında ülü'l-emr olan onun hulefâsının kalbine vârid olur. Ve Hz. Şeyh-i Ekber vâris-i ekmel-i nebevî olduğu cihetle ülü'l-emr kendileridir. Eğer "Bir kimsenin kendine itâati nasıl olur?" denecek olursa, cevâbı budur ki: Her bir kimse kalbine gelen her bir şeyi bir lüzûm olmadıkça mutlakā nâsa ihrâç etmez. Eğer lüzûm olursa, yine kendi bâtınından vârid olan emr üzerine o ma'nâ-yı latîfi harf ve savt ile

bi't-teksîf nâsa ızhâr eder. Bu sûrette o kimsenin zâhiri kendi bâtınına itâat etmiş olur.

"Ümniyye" "temennî"den "istemek" ma'nâsınadır. Şurrâh-ı kirâmdan Abdürrezzâk Kâşânî hazretleri gibi ba'zıları "ümniyye"yi cenâb-ı Şeyh-i Ekber'e Dâvûd-i Kayserî ve diğer şurrâh-ı kirâm hazarât-ı gibi ba'zıları da Peygamber'e muzâf kılmıştır. Hz. Şeyh'e izâfesi hâlinde ma'nâ: "Ben vâktâki kendimde böyle bir kitâbı ahz ile nâsa ihrâç isti'dâdını müşâhede ettim, kalben isterdim ki, (S.a.v.) Efendimiz bunu bana emir buyursunlar. Bendeki bu "ümniyye" mübeşşirede tahassul edince verilen bu kitabı âlem-i şehâdette nâsa ihrâç etmek sûretiyle o "ümniyyeyi tahakkuk ettirdim" demek olur. Ve cenâb-ı Peygamber'e muzâf oldukda ma'nâ: "Nâsın intifâ'ı için bu kitabın nâsa ihrâcı husûsunda cenâb-ı Peygamber tarafından mübeşşirede vâkı' olan "ümniyye"yi âlem-i şehâdette tahrîr etmekle tahakkuk ettirdim" demek olur. Abdullah Bosnevî hazretleri her iki / şıkkı dahi beyân buyurmuştur. Ve "tahakkuk ettirmek"ten murâd âlem-i his ve şehâdete ihrâç etmektir. Zîrâ Yûsuf (a.s.) evvelce gördüğü rü'yâ eserinin âlem-i şehâdette zuhûru üzerine هذَا تَأوِيلُ رُءيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلهَا رَبِّي حَقًّا (Yûsuf, 12/100) demiş idi. Bu bahse dâir olan hakāyık **Fass-ı Yûsufî**'de gelecektir.

"Niyeti hâlis kılmak"tan murâd dahi, bu kitabı behemehâl nâsa ihrâç etmektir. Ve "tecrîd-i kasd ve himmet"ten murâd dahi, bu kitâbın hîn-i tahrîrinde akl-ı nazarî ve ağrâz-ı nefsâniyye sâikasıyla bir harf bile yazmayıp Resûlullah (s.a.v.) Efendimiz'in tahdîd buyurduğu ilim ve hikemi bir kelime bile ziyâde ve noksan olmaksızın, tamâmiyle ızhâr etmektir. Bu hâl ise ancak vâris-i ekmelin şânıdır. Zîrâ onlar akl-ı nazarîlerinin evhâmından ve nefislerinin iğvââtından kurtulmuşlardır.

Ve Allah Teâlâ'dan taleb ve niyâz ettim ki, onu ibrâzda ve cemî'-i ahvâlimde beni üzerlerine şeytanın tasallutu olmayan kullarından eyleye. Ve parmaklarımın yazdığı ve lisânımın söylediği ve kalbimin üzerine şâmil olduğu cemî'-i şeyde te'yîd-i i'tisâmî ile rû'-i nefsîde beni ilkā-i Subbûhî'ye ve

rûhî"ye (نَفَث روحي) mahal olduğu vakit nûr-i ilâhî ile münevver ve rezâil ondan zâil olur.

"İlkā-i Subbûhî": Mertebe-i ahadiyyetten vâkı' olan ilkādır. Zîrâ mertebe-i ahadiyyet kesretten münezzeh olduğundan bu mertebeden vâkı' olan ilkāât dahi, âlem-i kesretin îcâbâtından bulunan nefis ve şeytanın ilkāâtı olan evhâm ve hayâlât gibi şâibelerden berîdir.

"Nefs-i rûhî" (نَفَث روحي): Ervâh-ı âliyye-i külliyye-i melekiyyeden ilkā olunup, kalbin âlem-i ervâha müteveccih olan yüzünde zuhûr eden kelâm-ı rûhânî sûretidir. Ve o kelâm-i rûhânînin sûreti Rûhu'l-Kuds'ten kalbin bâtınına menfûhdur. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz: ان روح القدس نفث في روعي hadîs-i şerîfiyle buna işâret buyururlar.

İmdi Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.)in bu kitaba yazdığı ulûm-i hikem evvelen mertebe-i ahadiyyetten âlem-i ervâha; ve sâniyen âlem-i ervâhdan onun kalbinin bâtınına; ve sâlisen kalbinin zâhirine ilkā olununca, kendisi mütercim vazıyetinde olur. Zîrâ mütercim ancak ma'nâyı nakl eder. "Mütehakkim" ise, bir ma'nânın ızhârında kendi re'yini isti'mâl eder. Binâenaleyh Hz. Şeyh bu kitapta "mütehakkim" değildir. Bu kitabın mâânîsi, elfâzı, nazmı ve tertîbi ve kitâbeti ve ahvâl-i sâiresi te'yîd-i i'tisâmî ile hep ilkā-i Hak'tır. Ve bu kitabın makām-ı takdîsten, ya'nî makām-ı ahadiyyetten, tahâret-i asliyye üzere nâzil olduğunu ve makām-ı ahadiyyette kesret olmadığı için oradan nâzil olan maânîye mahall-i telbîs olan ağrâz-ı nefsâniyye ârız olamayacağını ehlullahdan meşreb-i kemâlî-i ahadî-i cem'î ashâbı bilirler. Zîrâ onlar لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ (Kāf, 50/37) âyet-i kerîmesinde beyân buyrulan tâifedendirler. Onların indinde bu ma'nâ zevkan mütehakkaktır. /

Ve umarım ki, Hak Teâlâ benim duâmı istimâ' ettikde nidâmı kabûl eyleye! İmdi ben, ancak bana ilkā olunan şeyi ilkā ederim. Ve ben bu mastûr içinde, ancak benim üzerime onunla nâzil olan şeyi inzâl ederim. Halbuki ben nebî değilim, resûl de değilim; velâkin vârisim. Ve âhiretim için hârisim (6).

Ya'nî umarım ki, Hak Teâlâ benim bâlâda zikr ettiğim duâmı istimâ' buyurduğu vakit nidâmı, yanî bu âlem-i his ve şehâdette harf ve savt ile vâkı' olan bu duâmı, أُدْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ (Mü'min, 40/60) âyet-i kerîmesindeki va'd-i ilâhîsi mûcibince kabûl ede. Ve ben ancak hakîkat-i muhammediyye mertebesinden bana ilkā olunan hikem ve esrârı ve ulûm ve maârifi yazmak sûretiyle bu kitabın kāri'lerine ilkā ederim. Ve bu kitapta bir hikmete mahsûs olan her bir fasta, sûret-i muhammediyye-i kemâliyye-i hatmiyyede zâhir olan, Allah tarafından benim üzerime nâzil olan ilmi inzâl ederim. Fakat bana cenâb-ı ilâhîden vârid olan feyz ve ilhâmı beyân ettiğimden dolayı efhâm-ı zaîfe ashâbı nübüvvet-i teşrîiyye da'vâ ettiğimi zannetmesinler. Ben ne nebîyim ve ne de resûlüm. Velâkin العلماء مصابيح الأرض وخلفاء الأنبياء و ورثتي و ve العلماء ورثة الأنبياء الأنبياء ما ورثوا دينارا ولا درهما وانما ورثوا العلم فمن ve ورثة الأنبياء اخذه اخذ بحظ اوفر hadîs-i şerîfleri mûcibince ben vârisim. / Ve verâsetim sebebiyle hakîkat-i muhammediyyeden aldığım ulûm ve hikemi neşr ederim. Ve âhiretim için hârisim. Ya'nî arz-ı cismimde meknûz olan ulûmu, merci'im ve âkıbetim olan hakîkat-i muhammediyye ve zât-ı ahadiyye için ihrâç eylerim. **Şiir:**

İmdi Allah'dan dinleyiniz ve Allâh'a rücû' ediniz! (7).

Ya'nî bu kitapta mastûr olan maârif ve hakāyık, mâdemki hakîkat-i muhammediyye mertebesinden kalbime nâzil olur ve ben onları beyân husûsunda aslâ mütehakkim olmayıp mütercimim, ve onları olduğu gibi nakl ederim; ve hakîkat-i muhammediyye mertebesi ise, zât-ı ahadiyyenin bu mertebe ile taayyününden ibârettir; şu halde siz bu ilim ve hikmetleri Allah'dan dinleyiniz. Ve bu hikem ve maârifi dinlediğiniz vakit, kelâmımın hakîkatine adem-i ilminizden dolayı tâkat getiremeyecek olursanız, i'tirâz etmeyip Allâh'a rücû ediniz ki, o kelâmın maânîsi ism-i câmi' hazretinden sizin kalbinize tulû' etsin.

İmdi benim getirdiğim şeyi istimâ' ettiğiniz vakit, hıfz ediniz! / Ba'dehu fehm ile kavlin mücmelini tafsîl ediniz ve cem' eyleyiniz! (8).

Ya'nî getirdiğim ulûm ve hakāyık, Hak'ta fânî ve onunla bâkî olduğum cihetle benden değil, Hak cânibindendir. Onu Hak cânibinden dinlediğiniz vakit, kalblerinizde hıfz ediniz! Benim bu kitapta zikr ettiğim esrâr-ı ilâhiyye mücmel kaviller ile vâkı' oldu. Siz bu mücmel kavilleri, Allâh'a rücû' ettiğiniz vakit, o ism-i câmi' hazretinden size vâkı' olacak olan tecelliyât-ı fehmiyye ile, şerh ederek tafsîl edin! Ve her bir fastaki esrâr ve hikem-i ilâhiyyeyi zât-ı ahadiyyede cem' edin! Ya'nî zât-ı ahadiyyenin ne vech ile kesîr olduğunu ve keserâtın zât-ı ahadiyyede ne sûretle cem' olduğunu fehm-i ilâhî ile idrâk edin!

Ba'dehû onun tâliblerine onu menn edin, men' etmeyin!

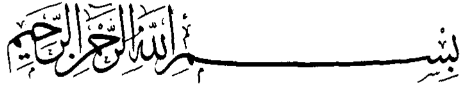
İşte bu, size vâsi' olan rahmettir; siz de tevsî' edin! (9).

Ya'nî siz fehm-i ilâhî ile zât-ı ahadiyyeyi keserât ile tafsîl ve keserâtı zât-ı ahadiyyede cem' ettikten sonra benim bi-hasebi'l-verâse Hak'tan getirdiğim bu hikem ve esrâr-ı ilâhiyyeyi anlamağa teşne olan tâliblere ihsân edin! Ve akvâl-i mücmelemi tafsîl ve şerh ve emsile îrâd etmek sûretleriyle teşnegân-ı ma'rifete ta'lîm eyleyin! Zîrâ Hak Teâlâ hazretleri وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ (Hadîd, 57/7) / buyurmuş ve Resûlullah (S.a.v.) Efendimiz bu kitabın, intifâ' etmeleri için, nâsa ihrâcını emr etmişlerdir. Binâenaleyh bu hakāyıkı ehli olan tâliblerden saklamak aslâ câiz değildir. Velâkin kasîru'l-fehm olan kimselere ta'lîminde fâide değil, bilakis zarar olduğu için, ta'lîm münâsip değildir. Şu halde enbiyâ-yı kirâm hazarâtının ilm-i tevhîddeki ezvâk ve meşâribini beyân buyuran bu **Fusûsu'l-Hikem**, ey ehl-i zekâ ve ey ehl-i irfan, size vâsi' olan rahmet-i hâssa-i ilâhiyyedir. Bu rahmet cânib-i Hak'tan nasıl size vâsıl olmuş ve sizi istîlâ etmiş ise siz de bu rahmeti ehl-i zekâya tevsî' edin! Ve hicâbât-ı keserât içinde kalmış olan müstaid tâlibleri irşâd eyleyin. Tâ ki nereden gelip nereye gittiklerini; ve ne için gelip ne için gittiklerini; ve kendilerinin ve eşyânın ve bi'l-cümle avâlimin ne olduğunu; ve binâenaleyh hilkat-i eşyâdan maksûd ne olduğunu idrâk etsinler.

Beyt-i Hz. Mısrî:

Savm ü salât ü hacc ile sanma biter zâhid işin
İnsân-ı kâmil olmağa lâzım olan irfân imiş
Kande gelir yolun senin yâ kande varır menzilin
Nerden gelip gittiğini anlamayan hayvân imiş

Ve ben müeyyed olan kimselerden olmaklığımı Allah'dan recâ ederim. İmdi o kimse müteeyyid / oldu ve te'yîd eyledi; ve şer'-i muhammedî-i mutahhar ile tekayyüd eyledi ve takyîd etti. Ve bizi onun ümmetinden kıldığı gibi, onun zümresinden haşr eyleye. İmdi Mâlik'in abde bundan ilkā eylediği evvelki şey:(10).

I

KELİME-İ ÂDEMİYYE'DE MÜNDEMİC "HİKMET-İ İLÂHİYYE"NİN BEYÂNINDA OLAN FASTIR

Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimiz min-indillâh müeyyed ve şerîat-i mutahhara-i muhammediyye ile mukayyed bulunduğu halde, isr-i pâk-i peygamberîye ıktifâen lisân-ı edeble min-indillah müeyyed olan ve başkalarını da te'yîd eden ve şer'-i muhammedî-i mutahhar ile mukayyed olup başkalarını da takyîd eyleyen kulların zümresinden olmaklığı Allâhü zü'l-Celâl hazretlerinden recâ eder. Ve bu neş'et-i dünyeviyyede (S.a.v.) Efendimiz'in ümmetinden olup bilcümle ahvâlde ona tâbi' olduğu gibi, berâzih-ı uhreviyye ve merâtib-i ilâhiyyede o Hazret'in havâssı zümresinde mahşûr olmasını ümîd ettiğini beyân buyurur.

İmdi mertebe-i ahadiyyeden hakîkat-i muhammediyye vâsıtasıyla, Hakk-ı Mâlik'in abd-i mahzı olan cenâb-ı Şeyh-i, Ekber efendimizin kalb-i pâkine, bu **Fusûsu'l-Hikem**'den en evvel ilkā ve vahy olunan şey Kelime-i Âdemiyye'de mündemic "hikmet-i ilâhiyye"nin beyânında olan fastır.

"Hikmet-i ilâhiyye"nin Kelime-i Âdemiyye'ye tahsîs buyrulmasındaki sebep budur ki: İlâhiyyet bi'l-cümle esmâ ve sıfât-ı Hakk'ı câmi' olan bir mertebenin ismidir. Ve Âdem, kemâlât âleminin miftâhıdır. Eğer Âdem
25 olmasa idi, mertebe-i ulûhiyyetin câmi' olduğu / esmâ ve sıfât kemâliyle zâhir olmaz idi. Zîrâ "ilâhiyyet" "me'lûh" olmayınca zâhir olmaz. Ve âlemde Âdem'den gayri olan mezâhirin hiç birisinin taayyünü, bu cem'iyyetin zuhûruna müsâid değildir. O mezâhirde ilâhiyyetten zâhir olan şey, ancak onların Rabb-i hâssı olan ismin rubûbiyyet ve ulûhiyyetinden ne kadar hissesi varsa, o kadardır. İmdi âlem mazhar-ı ism-i Rahmân olduğu ve التأني من الرحمن mısdâkınca âlemdeki zuhûrât kāide-i tekâmüle

tâbi' olup, kemâlât tedrîcî bulunduğu cihetle ekmel-i mahlûkât ve eşref-i mevcûdât olan Âdem en sonra geldi. Binâenaleyh Âdem, bu suver-i nev'iyye-i kevniyyenin âhiri ve hâtemi oldu. Ve onda kâffe-i mevcûdâtın netâyici ve zübdesi ve hulâsası mevcûd oldu. Ve kemâl-i celâ ve isticlâ Âdem'in vücûdu ile husûle geldi. Zîrâ esmâ-i ilâhiyyenin hey'et-i mecmûası bâtında mertebe-i taakkulda iken, Âdem bu hey'et-i mecmûa sûretine mazhar ve âyîne oldu. Beyt:

خواست تا جلوه دهد صورت خودرا محبوب   خیمه در معرکهء آب و کل آدم زد

بهر نظاره خود آینه ساخت ز خاك   عکس خود دید ز غیرت همه را برهم زد

Tercüme: "Mahbûb-i hakîkî kendi sûretini ızhâr etmek murâd etti. Âdem'in su ve çamur ma'rekesinde çadır kurdu. Kendi cemâlini temâşâ için topraktan âyîne yaptı: kendi aksini gördü. Gayretten hepsini alt-üst etti."

İşte "hikmet-i ilâhiyye"nin Kelime-i Âdemiyye'ye tahsîsindeki sebep budur.

"Fass" bir şeyin / hulâsası ve zübdesi ma'nâsınadır. Ve hâtemin fassı hâtemi tezyîn eden şeydir, ya'nî yüzüğün taşıdır ki, onun üzerine sâhibinin ismi yazılır.

"Hikmet" ile "kelime"nin ma'nâları evâil-i Dîbâce'de îzâh olundu.

Vaktâkî Hak Sübhânehû ve Teâlâ kābil-i ta'dâd olmayan esmâ-i hüsnâsı haysiyyetinden onların "ayn"larını görmek diledi; –ve eğer diler isen, vücûd ile muttasıf olmasından nâşî emri hasr eden kevn-i câmi'de kendi "ayn"ını görmekliği ve onunla kendi sırrı, kendine zâhir olmasını diledi dersin–. Zîrâ bir şeyin kendi nefsine kendi nefsi ile / rü'yeti, o şeye mir'ât gibi emr-i âharda kendi nefsine rü'yeti gibi değildir. Çünkü ona kendi nefsi manzûrun-fîh olan mahallin verdiği bir sûrette zâhir olur. Öyleki bu mahallin vücûdu olmaksızın ve onun ona tecellîsi bulunmaksızın, ona sûret zâhir olmaz idi. Halbuki Hak Teâlâ âlemin küllîsini, kendisinde rûh olmayan tâmmü'l-hilka vücûd-i cesed olarak halk etmiş idi. Binâenaleyh gayr-i mücellâ bir

âyîne gibi idi. Ve hükm-i ilâhînin şânındandır ki, muhakkak o, bir mahalli ancak "nefh-i ilâhî" ta'bîr olunan rûh-i ilâhîyi kabûl etmesi lâ-büd olarak tesviye etti. O da ancak lem-yezel ve lâ-yezâl olan tecellî-i dâim feyzini kabûl etmek için tesviye olunan bu sûretten isti'dâdın husûlüdür. Ve ancak kābil kaldı. Ve kābil ise, ancak onun feyz-i akdesinden vâkı' olur. Böyle olunca emrin küllîsi, ondan ibtidâ eylediği gibi, ona râci' olur.– İmdi emr, mir'ât-ı âlemin cilâsını iktizâ etti. Binâenaleyh Âdem, bu âyînenin ayn-ı cilâsı ve bu sûretin rûhu oldu (1).

Ma'lûm olsun ki, zât-ı ahadiyyenin külliyyât i'tibâriyle altı mertebesi vardır. Ve cüz'iyyât i'tibâriyle merâtibine nihâyet yoktur:

Birincisi: "Lâ-taayyün", "ıtlâk" ve "zât-ı baht" mertebesidir. O mertebenin bu isimler ile tevsîmi tâliblere tefhîm-i merâm içindir. Yoksa zât-ı sırf bi'l-cümle sıfat ve nuût ve isim izâfesinden münezzeh olduğu gibi, kayd-ı ıtlâk ve selb-i taayyün mefhûmundan dahi mukaddestir. Ve bu mertebe Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerinin künhüdür. Onun fevkında hiç bir mertebe yoktur, belki bi'l-cümle merâtib onun tahtındadır. Ve zâtın bi'l-cümle niseb ve şuûnâtı ve onun kâffe-i merâtibi kendinde / kâmin ve muhtefîdir. Ve zât, zâtiyyeti cihetinden âlemlerden ganî olduğundan tecellîden müstağnîdir. Onun tecellîsini iktizâ eden şey, zâtında muhtefî ve kâmin olan niseb ve şuûnâtıdır. Eğer kendisinde bu niseb ve şuûnât olmasa idi, zât ebediyyen mütecellî olmaz idi. Ve bi'l-cümle niseb ve şuûnât, zâtta müstehlek ve muzmahil olduğundan onlar bu mertebede zât-ı bahtın aynıdır. Meşiyyet dahî niseb-i sâire gibi onun bir nisbeti olduğundan Hak, mertebe-i ahadiyyette meşiyyetî [meşiyyete mensûb (?)] değildir. Ve meşiyyet denilen nisbet ise zâtın "ayn"ıdır. Ve bu mertebe eltaf-ı eltaf-ı latîf olduğundan ve eksef-i kesîf olan bu âlem-i şehâdete ve esfel-i sâfilîne merdûd bulunan insanın fikri bu mertebeye nazaran eksef bulunduğundan, fikir ile zât-ı sırfın idrâki mümkin değildir. Onun için hadîs-i şerîfte لا تفكروا في ذات الله buyrulmuştur.

İkincisi: "Vâhidiyyet" mertebesidir. Bu mertebenin husûlü, zât-ı sırfta muhtefî ve müstehlek olan bi'l-cümle nisebin, ya'nî sıfâtın lisân-ı

isti'dâd ile zuhûr takāzâsında bulunmalarından ve zâtın dahî onları kendi mahbesleri olan mertebe-i ahadiyyetten ıtlâk için tenfîs etmesinden nâşîdir. İşte bu tenfîs ile o sıfâtın suveri ilm-i ilâhîde sâbit olur. Bu tenfîs, zâtın kendisinde, yine kendisine, kendi zâtı ile vâkı' olan tecellîsinden ibârettir. Ve bu tecellîye "feyz-i akdes" derler. Ve mertebe-i ilimde sâbit olan suver-i sıfât, zât-ı Hakk'ın bunlarla taayyününden ibârettir. Ve bu mertebenin ismi "Allah"dır. "Vâhidiyyet" tesmiyesi bi'l-cümle esmânın "Allah" ism-i küllîsi tahtında müctemi' olmalarından nâşîdir. İlim mertebesinde müteayyin olan bu sûretlere, "a'yân-ı sâbite" derler; ve "hakāyık-ı ilâhiyye" de ta'bir ederler. Zîrâ sıfât-ı ilâhiyyenin sûretleridir; ve mümkinâtın hakāyıkı / ve istinâd-gâhıdır. İşte bu mertebede meşiyyet-i zâtiyye dahi, niseb-i sâire gibi, mahbes-i zâttan ıtlâk olunduğundan zât-ı sırf, nisbet-i meşiyyet ile mütecellî olmakla, bi'l-cümle suver-i niseb, bu nisbet-i meşiyyet tahtında "ilm-i ilâhî" mertebesinde müteayyin olurlar. Ve "meşiyyet", zâtın zuhûr ve ızhâra meyl ve hâhişinden ibârettir. Bu babdaki tafsîlât **Fass-ı Dâvûdî** nihâyetinde ve **Fass-ı Lokmânî** evâilinde gelecektir. Bu mertebe-i vâhidiyyet, ahadiyyet mertebesine nisbeten eltaf-ı latîf olan zât-ı Hakk'ın bir mertebe, tekâsüf buyurmasından başka bir şey değildir. Ve zât-ı sırf bu mertebenin bâtını, vâhidiyyet mertebesi ise, zât-ı sırfın zâhiri olur.

Üçüncüsü: "Mertebe-i ervâh"dır. Bu mertebe zât-ı mutlakın mertebe-i ilimden bir derece daha tekâsüfünden ibârettir. Öyleki mertebe-i ilimde sâbit olan her bir sûret-i ilmiyye, bir cevher-i basît olarak bu mertebede zâhir olur. Ve bu cevâhir-i basîta şekil ve levn ve zaman ve mekân ve hark ve iltiyâmdan mücerreddir. Bu bir âlemdir ki, işâret-i hissiyye ile tefhîm etmek mümkin değildir. Bu mertebede her bir rûh kendisini ve kendi mislini ve kendi mebdei olan Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerini müdriktir. Bu âleme "âlem-i emr", "âlem-i gayb", "âlem-i ulvî" ve "âlem-i melekût" derler. Bu mertebe zât-ı mutlakın ayrılık ve gayriyyet nev'i üzere hâriçte zuhûrudur. Bu ayrılık ve gayrılık, buhâr-ı latîfin bir mertebe tekâsüf ederek bulut olmasına benzer. Ve âlem-i ervâh vâhidiyyet mertebesinin zâhiri, vâhidiyyet mertebesi ise onun bâtınıdır. Şu halde mertebe-i ervâha

nisbeten mertebe-i ahadiyyet, bâtının bâtını olmuş olur.

Dördüncüsü: Mertebe-i "âlem-i misâl"dir. Bu mertebe dahi zât-ı mutlakın tecezzî ve inkısâm ve hark / ve iltiyâm kabûl etmeyen suver ve eşkâl ile hâriçte zuhûrudur. Ve bu âleme "âlem-i misâl" tesmiyesinin vechi budur ki, âlem-i ervâhda bulunan her bir ferdin âlem-i ecsâmda bürüneceği bir sûretin mümâsili bu âlemde zâhir olur. Ve bir tâife ona "hayâl" derler. Zîrâ bunları müdrik olan kuvve-i mütehayyiledir. Ve âlem-i misâle "âlem-i berzah" ve "mürekkebât-ı latîfe" dahi derler. Ve ehl-i tasavvuf ıstılâhında âlem-i ervâh ve misâli cem' edip "âlem-i melekût" derler. Ve âlem-i misâl âlem-i ervâhdan âlem-i ecsâma vâsıl olan "feyz-i mukaddes"sin vâsıtasıdır. Ve ervâh ve ecsâm arasında berzahdır. Ve berzahiyyeti hasebiyle her iki âlemin ahkâmını câmi'dir ki, onlar da zâhir ve bâtındır. Ya'nî mertebe-i misâl mertebe-i ervâhın zâhiri ve mertebe-i ecsâmın bâtınıdır. Şu halde zât-ı mutlak mertebe-i misâle nazaran bâtının bâtının bâtını olur. Ve bu mertebe gayb ve şehâdet arasında hadd-i fâsıldır. Ve cism-i mürekkeb-i maddînin aynı olmadığı gibi, cevher-i mücerred-i aklînin dahi aynı değildir. Ya'nî âlem-i ervâh ile âlem-i ecsâmın gayridir. Ervâha nisbeten kesîf ve ecsâma nisbeten latîftir. Şu kadar var ki, cevher-i cismânî ile cevher-i mücerred-i aklîye müşâbeheti vardır. Ecsâma müşâbeheti budur ki, ecsâmın nasıl arzı ve tûlü ve umku varsa, sûret-i misâliyyenin dahi arzı, ve tûlü ve umku vardır. Ve onu ölçmek ve göz ile görmek mümkindir. Âyîneye mün'akis olan sûret gibi. Ervâha müşâbeheti budur ki, ervâh nasıl nûrânî ve latîf ise suver-i misâliyye dahi latîf ve nûrânîdir. Ve letâfet ve nûrâniyyetinden nâşî el ile tutulmaz ve bıçakla kesilmez ve eczâya tefrîk edilemez. Rü'yâda görülen suver bu âlemdendir.

Beşincisi: "Mertebe-i şehâdet"tir. Bu mertebe dahi zât-ı mutlakın tecezzî ve inkısâm ve hark ve iltiyâm kabûl eden suver-i ecsâm ile hâriçte zuhûrudur. Onun için bu âleme "âlem-i kevn ve fesâd" derler. Zîrâ suver-i ecsâm bir taraftan tekevvün eder ve bir taraftan bozulur. Ve bu âlem-i ecsâmın müfredât-ı besâitı müvellidü'l-mâ', müvellidü'l-humûzâ, klor, sodyum, karbon, kils-i bakır, altın, gümüş ilh... gibi yetmiş küsur anâsırdan ibârettir. Suver-i muhtelife bu anâsırdan ba'zılarının

mekādîr-i muhtelife üzere yek-dîğeriyle imtizâcından terekküb eder. Bu anâsırın sûret-i umûmiyyede üç hâli vardır. / Onlar da gaz, mâyi' ve sulb halleridir. Tafsîli hikmet-i tabîiyye ve kimyâ kitaplarında mündericdir. Ehl-i tasavvuf, cism-i hayvânın dört rükün üzere bulunduğunu beyan ederler ki, bunlar da havâ (gaz), su (mâyi'), toprak (sulb) ve ateş (harâret)ten ibârettir. Bu âlem-i ecsâm merâtib-i sâirenin cümlesinden eksef ve azhardır. Ve mertebe-i ahadiyyet bu mertebeye nisbeten ebtan-ı butûndur. Ve âlem-i ecsâmda zâhir olan her bir sûretin hakîkati mertebe-i vâhidiyyette sâbit olan a'yândır. Ve her birisinin âlem-i ervâhda birer rûhu vardır. Binâenaleyh âlem-i ecsâmda gerek cemâd, gerek nebât ve gerek hayvan olsun, rûhu olmayan bir sûret yoktur. Zîrâ her bir sûret bir ismin mazharıdır. Ve onu müdebbir olan rûh o isimdir. "Cemâd"a cemâd denilmesi kendi taayyününün âsâr-ı rûhiyye zuhûruna müsâid olmamasındandır. Suver-i ecsâm tekâmül-i tedrîcî ile kendisinde âsâr-ı rûhiyye zâhir olacak taayyün iktisâb eder; ve âkıbet en mükemmel sûret olan suver-i insâniyyede âsâr-ı rûhiyye pek âşikâr olarak zâhir olur. Fakat dikkat olunsun ki, bu merâtibde görülen istihâlât ve tağayyürât zât-ı mutlakın değildir. **Herbir mertebede zât-ı mutlak, zâtiyyeti üzere kāimdir.** Tağayyürât ve istihâlât, ancak onun ârızı olan sıfâtındadır. Meselâ buhârın zâtı latîftir. Bir mertebe tekâsüf edince bulut olur. Bir derece daha tekâsüf edince su ve yine tekâsüf edince buz olur. Her bir mertebede buhar zâtiyyeti üzere kāimdir. Zîrâ tağayyür eden şey buharın zâtı değildir; onun zâtında mündemic olan sıfât-ı ârızasıdır. Eğer buhârın zâtı tağayyür etmiş olsa idi buz eriyip su ve tebahhurât-ı tedrîciyye ile bulut ve bulut tekrâr telattuf ederek buhar olmamak lâzım gelir idi. Zîrâ bozulan şey başka bir şey olur ve aslına iltihâk ve rücû' edemez. Meselâ şarabın içine tuz konsa, bozulup sirke olur. Zâtı bozulduğundan, artık şarap olamaz. /

Altıncısı: Mertebe-i câmi'-i hazret-i insandır. Bu mertebe dahi kezâlik zât-ı mutlakın bir mazhar-ı etemmde zuhûrudur. Ve bu mazhar-ı etemm dahi nev'-i Âdem'dir. Ve ehl-i tasavvuf âlem-i his ve şehâdet ile "hazret-i insan"ı cem'edip "nâsût" derler. Ve işte bu mertebe kâffe-i

merâtib-i cismâniyye ve nûrâniyyeyi ve vahdeti ve vâhidiyyeti câmi' olan bir tecellî ve bir libâs-ı ahîrdir. Ve insan sûret-i ilâhiyye üzere mahlûk olduğundan bi'l-cümle esmâyı câmi' olan "Allah" ism-i şerîfinin mazharıdır. Ve insan, kâmil ve gayr-i kâmil olarak iki kısımdır. Her ikisi dahi bu ism-i mübârekin mazharıdır. Fakat enbiyâ ve evliyâdan ibâret olan insân-ı kâmil tarîk-ı tasfiye ile mebdee rücû' ettikleri ve kendi mevhûm olan varlıklarından fânî oldukları cihetle sâir efrâd-ı insâniyyeden bu kemâl ile mümtâz olmuşlardır. Ya'nî bu zevât-ı kirâm Hak-perest ve efrâd-ı bâkıyye-i insâniyye ise hod-peresttir. Nitekim Mevlânâ (r.a.) buyurmuşlardır:

آنا نکه ربوده‌ء الستند — از عهد الست باز مستند
در منزل درد بسته پایند — در دادن جان کشاده دستند
فانی ز خود وبدوست باقی — این طرفه که نیستند وهستند
این طائفه اند اهل توحید — باقی همه خویشتن پرستند

Tercüme :

Her kim ki rubûde-i elesttir
Tâ ahd-i "elest"ten o mesttir
Bağlanmış ayağı derd evinde
Can vermek için küşâde-desttir
Kendinden o fânî Dost'la bâkî
Hayret ki, o nîsttir ve hesttir
Bu zümredir ancak ehl-i tevhîd
Bâkîsi cihanda hod-peresttir

Ve her mertebe ve taayyün esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin mazharıdır. Ve insan "Allah" ism-i küllîsinin mazharıdır. Ve kâffe-i esmâ-i ilâhiyye, cüz'iyyâtın küllün tahtında indirâcı gibi, ism-i zât ve müstecmi'-i cemî'-i sıfât olan "Allah" ism-i küllîsinin tahtında mündemicdir. Ve "Allah" ismi, nasıl ki hakîkatte ve mertebede / cemî'-i esmâ üzerine mukaddem ise, "Allah" ism-i mübârekinin mazharı olan hakîkat-i insâniyye dahi cemî'-i mezâhirin zâtından ve hakîkatinden mukaddem olmak lâzım gelir. Binâenaleyh hakîkat-i insâniyye cemî'-i mezâhirin hakāyıkını câmi' ve kâffe-i merâtibi muhîttir. Ve mertebe-i insandan hâriç hiç bir şey yoktur.

Nitekim Hz. Emîrü'l-mü'minîn, esedullâhi'l-gâlib Ali İbn Ebî Tâlib (k.A.v.) efendimiz "hazret-i insan"ın bu câmi'iyyetinden haber verip buyururlar:

دواؤك فيك و ما تشعر   وداؤك منك و ما تبصر
وتزعم انك جرم صغير   وفيك انطوى العالم الأكبر
وانت الكتاب المبين الذي   باحرفه يظهر المضمر
وانت إلوجود ونفس الوجود   وما فيك الموجود لا يحصر
فلا حاجة لك في خارج   فيخرج عنك ما يسطر

Tercüme: "Senin ilacın sende olduğu halde bilmiyorsun. Ve illetin senden olduğu halde görmüyorsun. Ve sen bir cirm-i sağîr olduğunu zu'm edersin, halbuki âlem-i ekber sende müntavîdir. Ve sen öyle bir kitâb-ı mübînsin ki, muzmer olan şey onun harfleriyle zâhir olur. Ve sen vücûdsun ve nefs-i vücûdsun. Ve sende mevcûd olan şey hasr ve ta'dâda gelmez. Senin hârice ihtiyâcın yoktur. Kitâb-ı kâinâtta mastûr olan şeyler hep senden hurûc eder."

İmdi mertebe-i hazret-i insan min-haysü't-taayyün mertebe-i ahadiyyetten eb'ad ve esfel-i sâfilîn olur. Nitekim Hak Teâlâ buna işâreten: لَقَدْ خَلَقْنَا الإنْسَانَ فِي أحسَنِ تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أسْفَلَ سَافِلِينَ (Tîn, 95/4-5) buyurur. Ve zât-ı mutlak mertebe-i insanda bi-hasebi't-taayyün azhar ve bi-hasebi'l-hakîka / ebtan-ı butûn olmuş olur. Ve insan şecere-i kevnin semeresi ve cemâl-i zâtın âyînesi mesâbesinde bulunduğundan, îcâdın illet-i gâiyyesi insandan ibâret bulunur.

*

Bu mukaddeme ma'lûm olduktan sonra metnin ma'nâsını anlamak kolaylaşır. Şöyle ki: Cemî'-i izâfâttan münezzeh olan zât-ı mutlak, kendi vücûdunda muhtefî ve müstehlek olan ve cüz'iyyâtı cihetinden hasr ve ta'dâda gelmeyen esmâ-i hüsnâsı haysiyyetiyle, bu esmânın "ayn"larını görmek dilediği vakit, emr-i ilâhî âyîne mesâbesinde olan âlemin cilâsını iktizâ etti. Binâenaleyh Âdem, rûhu ve aklı ve nefsi ve cesedi haysiyyetinden, bu mir'ât-ı âlemin ayn-ı cilâsı oldu. Zîrâ Âdem'in rûhu âlem-i ervâhın ve aklı âlem-i ukūlün ve nefsi âlem-i nüfûsun ve cesedi âlem-i ecsâdın cilâsıdır. Ve Âdem tâmmü'l-hilka bir cesed olan âlemin

rûhu oldu. Zîrâ Hak Teâlâ hazretleri âlem-i rûhâniyyâta Âdem'in rûhu ile ve âlem-i ukûle onun aklı ile ve âlem-i nüfûsa onun nefsi ile ve âlem-i ecsâda onun cesedi ile imdâd eder. Binâenaleyh Âdem bu cesed-i müsevvânın rûhu olmuş olur. Ve işte Âdem'in en sonra halk buyrulmasının sebebi ve hikmeti budur. İmdi kemâl-i celâ ve isticlâ Âdem'in vücûdu ile olunca sen istersen dersin ki: "Zât-ı mutlak kābil-i ta'dâd olmayan esmâ-i hüsnâsı haysiyyetinden -zât-ı sırfı haysiyyetinden değil, zîrâ zâtı cihetinden tecellî vâkı' olmaz- ba'de'l-adem vücûd ile muttasıf olduğu için emr-i ilâhîyi hasr eden kevn-i câmi'de kendi "ayn"ını görmekliği ve onunla kendi sırrı kendine zâhir olmasını dilediği, ya'nî kemâliyle zuhûra meşiyyeti taalluk ettiği vakit, emr-i ilâhî mir'ât-ı âlemin cilâsını iktizâ etti. Âdem bu mir'âtın ayn-ı cilâsı oldu." Zîrâ kevn-i câmi' evvelce adem-i izâfî ile muttasıf iken, ba'dehû vücûd-i izâfî ile muttasıf oldu; ve emr-i vücûdu / hasr etti. Çünkü kevn-i câmi' vücûd-i küllî ile 35
muttasıftır; ve vücûd-i küllî ile muttasıf olan şeyde, a'yânın zuhûru ve tecellîsi dahi küllîdir. Binâenaleyh zât-ı mutlak, kevn-i câmi' mazharında taayyün-i küllî ile müteayyin olmuş olur.

Suâl: Allah Teâlâ zâtı ve sıfâtı ile ezelîdir. Ve âlem-i insânînin îcâdından evvel kendi zâtını ve sıfâtını bilir ve görür. Binâenaleyh kendi "ayn"ını müşâhede için neden bir mazhara lüzûm görsün?

Cevap: Evet, Hak Teâlâ hazretleri zâtı ve sıfâtı ile ezelîdir. Ve zâtını ve sıfâtını bildiğine ve gördüğüne şübhe yoktur. Fakat bu biliş ve görüş, kendi zâtını kendi zâtında bilmek ve görmektir. Binâenaleyh kevn-i câmi'de esmâsı a'yânını müşâhedeye meşiyyet-i ilâhiyyesi taalluk etmezden evvel, esmâsını ve sıfâtını, kendisinin niseb-i zâtiyyesi ve şuûn-i gaybiyyesi olarak müşâhede eder idi. Bunun için zâtında muhtefî olan a'yân-ı esmâsının ahkâm ve âsârını hâriçte vâkı' olan kevn-i câmi'de müşâhede etmek diledi. Zîrâ bir şeyin kendi nefsini, bir mazharın tavassutu olmaksızın, kendi nefsi ile rü'yeti, o şeye âyîne gibi olan emr-i âharda, kendi nefsini rü'yete benzemez. Gerçi kevn-i câmi' zât-ı mutlakın bir mertebe-i tenezzülü ve tecellîsi olmak i'tibâriyle, zât-ı Hak bu kevn-i câmi'de dahi a'yân-ı esmâdan ibâret olan kendi nefsini, mertebe-i ahadiyyette kendi nefsini müşâhede ettiği gibi, müşâhede eder. Velâkin iki

müşâhede arasında fark vardır. Evvelen, mücmelen rü'yet eder idi. Kevn-i câmi' mertebesine tenezzülünde tafsîlen müşâhede eder. İcmâl ile tafsîl arasında fark olduğu zâhirdir.

Misâl: Bir mahbûbe-i devrân kendisinin tenâsüb-i endâma ve hüsn ve cemâle mâlik olduğunu, müddet-i ömründe âyîneye bakmamış / olsa, yine bilir ve görür. Fakat bu biliş ve görüş, kendi zâtını, kendi zâtında bilmek ve görmektir ki, ilm-i icmâlî ve rü'yet-i icmâlîdir. Hiç bakmamış olduğu âyîne kendisine arz olunup bunda muntabı' olan tenâsüb-i endâmını ve hüsn ve cemâlini müşâhede ettikde kendisinde evvelki ilim ve rü'yetten başka bir ilim ve rü'yetin zevkı hâsıl olur. Ve icmâl tafsîle münkalib olur.

Diğer misâl: Kendisinde ressâmiyyet ve hattâtiyyet ve mi'mâriyyet sıfatları bulunan bir kimse, hiç resim yapmamış ve yazı yazmamış ve binâ inşâ etmemiş olsa dahi, kendinde bu sıfatlar olduğunu ve bu sıfatlarla berâber zâtını bilir ve görür; bu icmâldir. Vaktâki bir resim levhası yapar ve yazı yazar ve bir binâ inşâ eder, o resim ve yazı levhalarında ve inşâ ettiği binâda zâtında bi'l-kuvve mündemic olan bu sıfatları tafsîlen bilmiş ve görmüş olur. Ve bu âsâr bu sıfatların âyînesi mesâbesinde bulunur. Binâenaleyh evvelki biliş ve görüş ile sonraki biliş ve görüş arasında fark zâhir olur.

Ve "emr-i âharda olan rü'yet"te, şeye kendi nefsi, manzûrun-fîh olan mahallin verdiği bir sûrette zâhir olur. Eğer bu mahallin vücûdu olmasa ve şeyin o mahalle tecellîsi bulunmasa, o şeye sûret zâhir olmaz idi. Ya'nî bâlâdaki misâllerde îzâh olunduğu üzere, bir kimsenin kendi sûretini temâşâ etmesi, ancak âyînenin vücûdu ile mümkin olur. Çünkü âyîne o kimseye evvelce zâhir olmayan bir sûreti ızhâr eder. Binâenaleyh o kimsenin nefsi, o kimseye, manzûrun-fîh olan âyînenin verdiği bir sûrette zâhir olur. Ve emr-i âharda rü'yet-i sûret iki şeyden husûle gelir: Birisi mahall, diğeri nâzırın mahalle tecellîsidir. Eğer mahall olan âyîne tamâmiyle musaykal ve mücellâ ise, nâzırın sûreti onda kemâliyle zâhir olur. Değil ise / nâzıra âyînenin isti'dâdı nisbetinde bir sûret görünür. Ve kezâ âyîne muhaddeb veyâ muka'ar, veyâ muhaddebiyyet ve muka'ariyyet

müşâhede arasında fark vardır. Evvelen, mücmelen rü'yet eder idi. Kevn-i câmi' mertebesine tenezzülünde tafsîlen müşâhede eder. İcmâl ile tafsîl arasında fark olduğu zâhirdir.

Misâl: Bir mahbûbe-i devrân kendisinin tenâsüb-i endâma ve hüsn ve cemâle mâlik olduğunu, müddet-i ömründe âyîneye bakmamış / olsa, yine bilir ve görür. Fakat bu biliş ve görüş, kendi zâtını, kendi zâtında bilmek ve görmektir ki, ilm-i icmâlî ve rü'yet-i icmâlîdir. Hiç bakmamış olduğu âyîne kendisine arz olunup bunda muntabı' olan tenâsüb-i endâmını ve hüsn ve cemâlini müşâhede ettikde kendisinde evvelki ilim ve rü'yetten başka bir ilim ve rü'yetin zevkı hâsıl olur. Ve icmâl tafsîle münkalib olur.

Diğer misâl: Kendisinde ressâmiyyet ve hattâtiyyet ve mi'mâriyyet sıfatları bulunan bir kimse, hiç resim yapmamış ve yazı yazmamış ve binâ inşâ etmemiş olsa dahi, kendinde bu sıfatlar olduğunu ve bu sıfatlarla berâber zâtını bilir ve görür; bu icmâldir. Vaktâki bir resim levhası yapar ve yazı yazar ve bir binâ inşâ eder, o resim ve yazı levhalarında ve inşâ ettiği binâda zâtında bi'l-kuvve mündemic olan bu sıfatları tafsîlen bilmiş ve görmüş olur. Ve bu âsâr bu sıfatların âyînesi mesâbesinde bulunur. Binâenaleyh evvelki biliş ve görüş ile sonraki biliş ve görüş arasında fark zâhir olur.

Ve "emr-i âharda olan rü'yet"te, şeye kendi nefsi, manzûrun-fîh olan mahallin verdiği bir sûrette zâhir olur. Eğer bu mahallin vücûdu olmasa ve şeyin o mahalle tecellîsi bulunmasa, o şeye sûret zâhir olmaz idi. Ya'nî bâlâdaki misâllerde îzâh olunduğu üzere, bir kimsenin kendi sûretini temâşâ etmesi, ancak âyînenin vücûdu ile mümkin olur. Çünkü âyîne o kimseye evvelce zâhir olmayan bir sûreti ızhâr eder. Binâenaleyh o kimsenin nefsi, o kimseye, manzûrun-fîh olan âyînenin verdiği bir sûrette zâhir olur. Ve emr-i âharda rü'yet-i sûret iki şeyden husûle gelir: Birisi mahall, diğeri nâzırın mahalle tecellîsidir. Eğer mahall olan âyîne tamâmiyle musaykal ve mücellâ ise, nâzırın sûreti onda kemâliyle zâhir olur. Değil ise / nâzıra âyînenin isti'dâdı nisbetinde bir sûret görünür. Ve kezâ âyîne muhaddeb veyâ muka'ar, veyâ muhaddebiyyet ve muka'ariyyet

ile memzûc ise, ona mukābil olmak sûretiyle mütecellî olan nâzıra kendi sûreti türlü türlü zâhir olur. Gerçi bu âyînelerde zâhir olan sûret dahi nâzırın sûretidir. Velâkin manzûrun-fîh olan âyînelerde nâzırın sûretini kemâliyle gösterebilmek isti'dâdı olmadığından, böyle muhtelif ve noksan olarak irâe etmiştir. Binâenaleyh ihtilâf ve noksan nâzırın değil, âyînelerin isti'dâd ve kābiliyyetlerindedir. Halbuki Hak Teâlâ hazretleri âlemin hey'et-i mecmûasını kendisinde rûh olmayan tâmmü'l-hilka bir cesedin vücûdu olarak îcâd etmiş idi. Binâenaleyh âlem gayr-i mücellâ bir âyîne gibi idi. Ve âyîne gayr-i mücellâ olunca, bi't-tabi' nâzırın sûretini kemâliyle ızhâr edemez. Ve muhakkak Hak Teâlâ bir mahalli, ancak "nefh-i ilâhî" ta'bîr olunan rûh-i ilâhîyi kabûl etmek üzere tesviye etti ki, böyle olması hükm-i ilâhî şânındandır. Rûh-i ilâhîyi kabûl etmek için mahallin tesviyesi ise, ancak lem-yezel ve lâ-yezâl olan tecellî-i dâim feyzini kabûl etmek üzere tesviye olunan sûretten isti'dâdı ızhâr etmekten ibârettir. Ya'nî Hak Teâlâ rûhsuz bir cesed gibi âlemi îcâd etti. Halbuki âlem bu halde kalamazdı. Çünkü Hak Teâlâ bir mahalli tesviye ederse, mutlakā ona nefh-ı rûh için tesviye eder. Hükm-i ilhahînin şânı budur. Ve kevn-i câmi' olan insandan mukaddem sûret-i âlemin tesviyesi, ancak bu sûretten isti'dâdı ızhâr etmek içindir. Zîrâ bu sûret lem-yezel ve lâ-yezâl olan tecellî-i dâim feyzini kabûl eder. İşte bu sebeple Hak Teâlâ sûret-i âlemin / rûhu olan insanı îcâd eyledi. Nitekim وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُوحِي (Hicr, 15/29) buyurur . Ve nefh-i rûh cemâd ve nebât ve hayvan hakkında âmm ve insan hakkında hâsstır. Şu hâlde tesviye mahall-i müsevvâda kābiliyyetin, ya'nî zâtî olan isti'dâd-ı gayr-i mec'ûlün ızhârıdır. Çünkü eğer mahallin isti'dâd-ı mec'ûl-i vücûdîyi kabûle isti'dâd-ı zâtîsi olmasa idi, feyz-i dâimi kabûl etmeğe müstaid olmaz idi.

Misâl: Üzerine kesîf bir boya sürülmüş olan bir âyîneye sûret aksetmez. O boya âyînenin sathından silinmeli ve onun sathına cilâ verilmeli ki, içinde sûret görünebilsin. Kable'l-cilâ onda sûret görünmek isti'dâdı yok idi. Ba'de'l-cilâ bu isti'dâd hâsıl oldu. Bu isti'dâd isti'dâd-ı mec'ûldür. Fakat bir tahta parçasına ne kadar cilâ vurulsa onda âyîne gibi suver mün'akis olmaz. Çünkü onda âyînenin isti'dâd-ı zâtîsi yoktur. Ne

kadar tesviye olunsa isti'dâd-ı mec'ûlü tahsîl edip nâzırın sûretini kabûl edemez.

Diğer misâl: Yeni doğan bir çocuk tekellüm edemez. Velâkin onda tekellüme isti'dâd-ı zâtî vardır. Cismi ânen-fe-ânen büyüyüp tekemmül ettikçe tekellüme başlar. Fakat yeni doğan bir hayvan ibtidâen tekellüm edemediği gibi ne kadar büyüse ve ona kelâm ta'lîm edilse tekellüm edemez. Çünkü kelâma isti'dâd-ı zâtîsi yoktur. İsti'dâd-ı zâtînin inkişâfı isti'dâd-ı mec'ûlün husûlüne mütevakkıftır.

40 / İmdi mahall-i müsevvâda feyzi kabûl eden kābilden gayri hadd-i îcâddan hâriç bir şey bâkî kalmadı; ya'nî âlem taht-ı îcâda dâhil oldu; ve taht-ı îcâda dâhil olmayan ancak kābilin vücûdu kaldı. Ve kābil ise ancak Hakk'ın feyz-i akdesinden vâkı' olur. Zîrâ mahall-i müsevvâda feyzi kabûl eden şey, onun ayn-ı sâbitesinde olan isti'dâd-ı zâtîsidir; bu da gayr-i mec'ûldür; ya'nî taht-ı îcâda dâhil olmuş bir şey değildir. Çünkü bu isti'dâd-ı zâtî zât-ı ahadiyyette mahfî olan nisebin iktizââtıdır; ve bu niseb Hakk'ın aynıdır. Ve kābilin vücûdu feyz-i akdesten, ya'nî tecellî-i zâtîden hâsıl olur. Ya'nî Hak mertebe-i ahadiyyette kendi zâtını kendi zâtıyla bilir ki, zâtında mahfî bî-nihâye niseb ve şuûnât mündemicdir; ve bunlar zuhûr talebindedir. Onların bu taleblerini is'âf için kendi zâtında, kendi zâtına, kendi zâtı ile tecellî ettikde onların sûretleri ilm-i ilâhîde peydâ olur. Ve Hakk'ın nefsi bu mertebe-i vâhidiyyette bu nisebin suver-i ilmiyyeleriyle müteayyin olur. Binâenaleyh burada îcâd mevzû'-i bahs olamaz. Bu mertebe esmânın kesretinden akdes olduğu için bu tecellî-i zâtîye "feyz-i akdes" demişlerdir. Ve her bir tecellîyi kabûl edecek bir mahall lâzımdır ki, o mahal o feyzin kābili ve o tecellînin mir'âtıdır. Bu tecellî-i zâtînin mir'âtı ve bu feyz-i akdesin kavâbili a'yân-ı sâbite ve hakāyık-ı ilmiyyedir. Ve bu hakāyık ise, zât-ı Hakk'ın gayri değildir.

Ve yukarıda zikr olunan merâtib-i sitteden üçüncüden altıncı mertebeye kadar olan vücûd-i mutlakın tenezzülâtı, Hakk'ın "feyz-i mukaddes"inden vâkı' olur. Ve "feyz-i mukaddes" a'yân-ı sâbite isti'dâdâtının iktizâ ettiği şeylerin hâriçte zuhûrunu mûcib olan tecelliyât-ı esmâiyyeden ibârettir. Ve

tecelliyât-ı zâtiyye / ve esmâiyye hakkındaki îzâhât ve tafsîlât **Fass-ı Şîsî**'de gelecektir. İmdi mâdemki kavâbilin ibtidâsı gayr-i mec'ûl olan hakāyık-ı ilâhiyye, ve intihâsı mec'ûl olan suver-i kevniyyedir; ve hakāyık-ı ilâhiyye zât-ı Hakk'ın ve suver-i kevniyye dahi hakāyık-ı ilâhiyyenin mir'âtı vâki' olmuştur; ve bunlar da Hakk'ın tecelliyât-ı zâtiyye ve esmâiyyesinden ibâret bulunmuştur; şu halde emrin hepsi, ibtidâsı ve intihâsı Hak'tandır. Ve emrin kâffesi ondan ibtidâ ettiği gibi, yine ona rücû' eder. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ * فَسُبْحَانَ الَّذِي بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (Yâsin, 36/82-83).

Velhâsıl Hak Teâlâ hazretleri kendi niseb ve şuûnâtı olan esmâ-i bî-nihâyesinin "ayn"larını görmek dilediği vakit, onların suveri mün'akis olabilecek âyînenin vücûdu iktizâ etti; bu mir'âta muktezî olan eşyâyı tehiyye buyurdu. Mertebe mertebe hazret-i şehâdete tenezzül etti ve âlemi halk eyledi. Ve âlem müstaidd-i cilâ bir âyîne idi. Onda Âdem'i îcâd etmekle mir'ât-ı âlemi mücellâ kıldı. Zîrâ Âdem tecelliyât-ı esmâiyyenin cümlesini kabûle müstaiddir. Ve âlem-i taayyünâtta, onun taayyünü gibi ekmel ve akbel bir taayyün yoktur. Ve mazhar-ı Âdem'de müteayyin olan ancak Hak olduğundan, Hak Teâlâ kendi zâtını mir'ât-ı Âdem'de kemâliyle müşâhede buyurur. Binâenaleyh Âdem bi'l-cümle merâtibi câmi'dir. Bu sûrette kemâl-i celâ ve isticlâ Âdem'in vücûduyla hâsıl olmuş olur./

Ve melâike dahi ıstılâh-ı kavimde "insân-ı kebîr" ta'bîr olunan bu sûretin, ya'nî sûret-i âlemin, ba'zı kuvâsından oldu. Böyle olunca melâike o sûret için, neş'et-i insâniyyede olan kuvâ-yı rûhâniyye ve hissiyye gibi oldu. Ve onlardan her bir kuvvet kendi nefsi ile mahcûbdur, zâtından efdal görmez. Ve muhakkak kuvâda indillâh olan her bir mansıb-ı âlî ve menzilet-i refîa için kendi zu'munda ehliyet vardır. Zîrâ onların indinde, cenâb-ı ilâhîye ve hakîkatü'l-hakāyık cânibine ve bu evsâfı hâmil olan neş'ette kavâbil-i âlemin kâffesini, a'lâsını, esfelini hasr eden tabîat-i külliyyenin iktizâ ettiği şeye râci' olan şey beyninde, cem'iyyet-i ilâhiyye hâsıldır (2).

Ya'nî melâike, evliyâullâhın ıstılâhında, "insân-ı kebîr" ta'bir olunan cism-i âlem sûretinin ba'zı kuvvetlerindendir. Zîrâ âlem kendisinden peydâ olan insanın vücûduyla berâber hey'et-i mecmûasıyla cemî'-i esmâya mazhar olduğu için sûret-i ilâhiyye üzere mahlûktur. Ve cism-i âlemin cüz'-i sağîri bulunan insan, cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeye mazhar olarak onun rûhu mesâbesinde bulunduğu cihetle, cismen sağîr ve ma'nen kebîrdir. Çünkü ma'nen âlemi dahi câmi'dir. Bu sebeble evliyâullah, cisim i'tibâriyle âleme "insân-ı kebîr" ve Âdem'e "insân-ı sağîr"; ve ma'nâ i'tibâriyle âleme "insân-ı sağîr" / ve Âdem'e "insân-ı kebîr" ta'bîr eder. Ve cismen insân-ı kebîr denilen âlemde, kuvve-i elektrikiyye, kuvve-i buhâriyye, kuvve-i câzibe ve kuvve-i ani'l-merkeziyye gibi bir çok kuvâ-yı tabîiyye ve ervâh-ı cinniyye ve ervâh-ı şeyâtîn gibi kuvâ-yı rûhâniyye-i kesîre olduğu gibi, onun eczâsından olan her bir mahlûkta dahi kuvâ-yı nebâtiyye ve hayvâniyye ve bunlarda dahi alâ-vechi't-teselsül lâ-yuad ve lâ-yuhsâ kuvâ-yı muhtelife vardır. Halbuki melâike suver-i hissiyye-i cismiyye ile kâim olan kuvânın ve kuvâ-yı nefsiyye ve kuvâ-yı akliyye-i kudsiyyenin ervâhıdır. Bunlar ahkâm-ı rabbâniyye ve âsâr-ı ilâhiyyeyi, avâlim-i cismâniyyeye îsâl ederler. Envâr-ı ilâhiyye ile kavî oldukları için onlara "melek" tesmiye olunmuştur. Binâenaleyh melâike, âlemin sûretinde mevcûd olan kuvvetlerin ba'zısı olmuş olur. Şu halde melâike, âlemin sûreti için neş'et-i insâniyyede olan kuvâ-yı rûhâniyye ve hissiyye gibi oldu. Ve insandaki kuvâ-yı rûhâniyye havâss-i bâtınesidir ki, onlar da "kuvve-i hiss-i müşterek", "kuvve-i hayâliyye", "kuvve-i mütefekkire", "kuvve-i vâhime" ve "kuvve-i hâfıza"dır. Ve rûh-i tabîîsine râci' olan "kuvve-i câzibe", "kuvve-i mâsike", "kuvve-i hâzime", "kuvve-i dâfia", "kuvve-i münmiyye", "kuvve-i müvellide" ve "kuvve-i musavvire"dir. Ve rûh-i hayvânî ve nefsânîsine âit olan ilim, hilim, vakar, şecâat, adâlet, siyâset, nahvet ve riyâset gibi kuvvetlerdir.

Kuvâ-yı hissiyye dahi havâss-i zâhiresidir ki, onlar da: "Kuvve-i sâmia", "kuvve-i bâsıra", "kuvve-i şâmme", "kuvve-i zâika" ve "kuvve-i lâmise" denilen beş kuvvetten ibârettir. Ve bu kuvvetler mahsüs olan maddiyyâta taalluk eder. İşte bu kuvâ-yı rûhâniyye ve hissiyye insanın

Ya'nî melâike, evliyâullâhın ıstılâhında, "insân-ı kebîr" ta'bir olunan cism-i âlem sûretinin ba'zı kuvvetlerindendir. Zîrâ âlem kendisinden peydâ olan insanın vücûduyla berâber hey'et-i mecmûasıyla cemî'-i esmâya mazhar olduğu için sûret-i ilâhiyye üzere mahlûktur. Ve cism-i âlemin cüz'-i sağîri bulunan insan, cemî'-i esmâ-i ilâhiyyeye mazhar olarak onun rûhu mesâbesinde bulunduğu cihetle, cismen sağîr ve ma'nen kebîrdir. Çünkü ma'nen âlemi dahi câmi'dir. Bu sebeble evliyâullah, cisim i'tibâriyle âleme "insân-ı kebîr" ve Âdem'e "insân-ı sağîr"; ve ma'nâ i'tibâriyle âleme "insân-ı sağîr" / ve Âdem'e "insân-ı kebîr" ta'bîr eder. Ve cismen insân-ı kebîr denilen âlemde, kuvve-i elektrikiyye, kuvve-i buhâriyye, kuvve-i câzibe ve kuvve-i ani'l-merkeziyye gibi bir çok kuvâ-yı tabîiyye ve ervâh-ı cinniyye ve ervâh-ı şeyâtîn gibi kuvâ-yı rûhâniyye-i kesîre olduğu gibi, onun eczâsından olan her bir mahlûkta dahi kuvâ-yı nebâtiyye ve hayvâniyye ve bunlarda dahi alâ-vechi't-teselsül lâ-yuad ve lâ-yuhsâ kuvâ-yı muhtelife vardır. Halbuki melâike suver-i hissiyye-i cismiyye ile kāim olan kuvânın ve kuvâ-yı nefsiyye ve kuvâ-yı akliyye-i kudsiyyenin ervâhıdır. Bunlar ahkâm-ı rabbâniyye ve âsâr-ı ilâhiyyeyi, avâlim-i cismâniyyeye îsâl ederler. Envâr-ı ilâhiyye ile kavî oldukları için onlara "melek" tesmiye olunmuştur. Binâenaleyh melâike, âlemin sûretinde mevcûd olan kuvvetlerin ba'zısı olmuş olur. Şu halde melâike, âlemin sûreti için neş'et-i insâniyyede olan kuvâ-yı rûhâniyye ve hissiyye gibi oldu. Ve insandaki kuvâ-yı rûhâniyye havâss-i bâtınesidir ki, onlar da "kuvve-i hiss-i müşterek", "kuvve-i hayâliyye", "kuvve-i mütefekkire", "kuvve-i vâhime" ve "kuvve-i hâfıza"dır. Ve rûh-i tabîîsine râci' olan "kuvve-i câzibe", "kuvve-i mâsike", "kuvve-i hâzime", "kuvve-i dâfia", "kuvve-i münmiyye", "kuvve-i müvellide" ve "kuvve-i musavvire"dir. Ve rûh-i hayvânî ve nefsânîsine âit olan ilim, hilim, vakar, şecâat, adâlet, siyâset, nahvet ve riyâset gibi kuvvetlerdir.

Kuvâ-yı hissiyye dahi havâss-i zâhiresidir ki, onlar da: "Kuvve-i sâmia", "kuvve-i bâsıra", "kuvve-i şâmme", "kuvve-i zâika" ve "kuvve-i lâmise" denilen beş kuvvetten ibârettir. Ve bu kuvvetler mahsüs olan maddiyyâta taalluk eder. İşte bu kuvâ-yı rûhâniyye ve hissiyye insanın

Ve her bir kuvvet, indallâh her bir mansıb-ı âlî ve menzilet-i refîa için kendi zu'munca, nefsinde ehliyet tasavvur eder. Ve kendi nefsinde gördüğü kemâl gayrin kemâlini görmeğe hicâb olur. Halbuki hakîkat-i hâl böyle değildir. Bu ancak bir zu'm ve tasavvurdan ibârettir. Bunun sebebi budur ki, her bir kuvvet indinde cenâb-ı ilâhîye (ya'nî herbir mevcûd için bilâ-vâsıta bir vech-i hâs bulunan ve hazret-i vâhidiyyetten ibâret olan esmâ ve sıfât mertebesine) ve hakîkatü'l-hakāyık cânibine (ya'nî mevcûd ve ma'dûm bi'l-cümle hakāyık-ı mümkinâtı câmi' olan hazret-i imkâniyyeye), ve bu evsâfı (ya'nî evsâf-ı hakkıyye ve halkıyyeyi) hâmil olan neş'et-i insâniyyede kavâbil-i âlemin kâffesini (ya'nî rûh-i tabîîye müstaidd olan cesed-i müsevvâyı ve âlem-i tabîînin unsurî, cemâdî, nebâtî, hayvânî ve insânî bi'l-cümle kavâbilini) a'lâsını (ya'nî melâikeyi) ve esfelini (ya'nî âlem-i cismânî-i unsurîyi) hasr eden tabîat-i külliyyenin (ya'nî tabâyi'ın aslı olan harâret, bürûdet, rutûbet ve yubûsetin) iktizâ ettiği şey arasında cem'iyyet-i ilâhiyye vardır. Bu cümleyi îzâh için biraz tafsîlât i'tâsı lâzım geldi. Cem'iyyet-i ilâhiyyeyi câmi' olan üç hakîkat vardır:

Birincisi: Hazret-i vâhidiyyettir ki, esmâ ve sıfât mertebesidir. Ve her bir mevcûda bilâ-vâsıta bu mertebeden bir vech-i hâss vardır. Zîrâ âlem-i eksef olan mertebe-i şehâdete kadar, bu mertebenin mâ-dûnunda bulunan her bir mertebede tekevvün eden her hangi bir mevcûd, bu mertebede sâbit olan bir ismin mazharıdır. Ve bu isim o mevcûdun vech-i hâssıdır; ve o mevcûd bu ismin zıllidir. Gölge ile sâhibi arasında vâsıta olmadığı gibi, o mevcûd ile bu isim arasında da vâsıta yoktur.

İkincisi: Hazret-i imkâniyyedir. Bu hazret bi'l-fiil mevcûd olmuş ve bi'l-kuvve mevcûd ve bi'l-fiil ma'dûm / bulunmuş olan bi'l-cümle hakāyık-ı mümkinâtı câmi'dir. Ve bu öyle bir vech-i kevnîdir ki, rubûbiyyetten temeyyüz edip ubûdiyyetle muttasıf olmuştur. Zîrâ vücûd-i vâhid-i hakîkî vitr iken, bu hakîkat-i imkâniyye ile tecellî etmekle şef' olmuş ve bir vücûd iki görünmüştür. Binâenaleyh hazret-i imkâniyye bi'l-cümle keserâtın hakāyıkını câmi'dir. Ve hazret-i imkâniyye mertebe-i vâhidiyyete mukābil olduğu ve bi'l-cümle niseb ve

şuûnâtı câmi' olan vücûd-i vâhidin tenezzülünden başka bir şey olmadığı için bi't-tabi' cem'iyyet-i ilâhiyyeyi hâizdir.

Üçüncüsü: Tabîat-i külliyye mertebesidir. Bu mertebe hazret-i vâhidiyyet ile hazret-i imkâniyyeyi câmi'dir. Ve âlem-i maddiyyât bu mertebenin taht-ı hîtasındadır. Binâenaleyh suver-i âlemde bir vech ile müessir ve bir vech ile müteessirdir. Ulûhiyyet bu tabîat-i külliyyenin bâtını ve bu mertebe ulûhiyyetin zâhiridir. Zîrâ esmâ-i ilâhiyyenin suver-i kesîfesi bu âlemde bu tabîat-i külliyye ile zâhir olur. Şu halde tabîat-i külliyye suver-i hakkıyye ve halkıyyeyi câmi' olan hakîkat-i külliyye-i ilâhiyyedir. Ve Hak ile halk taraflarının kemâli ile zâhirdir.

İşte kuvâ-yı insâniyyeden her bir kuvvet ve sûret-i âlem kuvâsının ba'zısı mesâbesinde olan melâikeden her bir melek, kendi indinde, zikr olunan cem'iyyet-i selâseyi müşâhede ettiği için, bu hakāyık-ı selâseye râci' bulunan her bir mansıb-ı âlî ve menzilet-i refîaya kendi zu'munda ehliyyet tasavvur eder. Halbuki onun bu zu'mu doğru değildir. Kendisinin cem'iyyet-i selâseyi câmi' olması, kemâlâttan ancak bir kemâl-i mahsûsun mazharı olması sebebiyledir. Ta'bîr-i dîğerle ifâde edelim: Her bir kuvvet bir ismin mazharıdır. Ve isimde iki delâlet vardır: Birisi zâta, diğeri kendisinin mevzû' olduğu ma'nâ-yı husûsîye âittir. Zât bi'l-cümle esmâ ve sıfâtın câmi'i olduğundan zâta delâleti i'tibâriyle her hangi bir isim alınsa, onda cemî'-i esmâ mündemic bulunur. Ve o isim bu i'tibâr ile hâiz-i cem'iyyettir. Velâkin onun mazharı, ancak kendisinin âyînesi olduğu cihetle, bu mazharın taayyünü, onda mündemic olan diğer esmâ ahkâmının zuhûruna müsâid değildir. Ve mevzû olduğu ma'nâ-yı husûsî i'tibâriyle her bir isim diğer esmâdan ayrıdır. Binâenaleyh / bu i'tibâr ile onda cem'iyyet yoktur. Fakat "Allah" ism-i câmi'inin mazharı olan insân-ı kâmilin taayyünü bi'l-cümle esmâ ahkâmının zuhûruna müsâid olduğundan, zikr olunan hakāyık-ı selâseyi câmi'dir. Zîrâ ism-i câmi' olan "Allah" bi'l-cümle esmâyı muhît olan zâta delâlet eder. Ve bu bahsin tafsîli **Fass-ı İdrîsî**'de gelecektir.

Ve bunu akıl nazar-ı fikrî tarîkıyla ârif olmaz; belki bu fennin

idrâki, ancak keşf-i ilâhî ile vâkı' olur ki, ervâhını kābil olan âlem sûretlerinin aslı ne olduğu ondan ma'lûm olur (3).

Ya'nî bu tabîat-i külliyye fennini akıl nazar-ı fikrî tarîkı ile bilemez. Bu fennin idrâki keşf-i ilâhî ile olur. Ve âlemde tekevvün eden nâmütenâhî sûretlerin aslı nedir? Ve onlar kendilerinin rûhu olan esmâ-i ilâhiyyenin te'sîrâtını ne vech ile kabûl ederler? Ve mertebe-i ahadiyyetten âlem-i şehâdete keyfiyyet-i nüzûlleri nasıldır? Bunlar hep keşf-i ilâhî ile ma'lûm olur. Nazar-ı fikrî tarîkıyla akıllarını isti'mâl eden ehl-i felsefe bu hususta hayret içindedirler. Nitekim felâsife-i islâmiyyeden olan Ebû Alî Sînâ vefâtı zamânında bu tarîk ile sarf ettiği mesâînin ve icrâ ettiği tetebbuât ve tedkîkātın boş olduğunu ve hiç bir şey tahsîl edememiş bulunduğunu i'tirâf etmiş ve âtîdeki beyt ile bu aczini ikrâr etmiştir:

اعتصام الورى بمغفرتك عجز الواصفون عن صفتك

تب علينا فاننا بشر ما عرفناك حق معرفتك

/ Tercüme: "İ'tisâm-ı mahlûkat senin mağfiretinledir. Sen'i vasf edenler sıfatından âciz kaldılar. Yâ Tevvâb, bize tövbe-i hakîkî ihsân et; zîrâ biz beşeriz. Biz seni hakk-ı ma'rifetin ile bilemedik."

Ve felâsifenin nerede hayrete düştüklerinin tafsîli **Fass-ı İdrîsî**'de gelecektir.

Ma'lûm olsun ki, tabîat-i külliyye ulûhiyyetin zâhiriyyeti olan hakîkat-i vâhidedir. Ve yekdîğerine zıd bir takım keyfiyyetleri hâiz olan suver-i tabîiyye, her mertebede, o hakîkat-i vâhideden zâhir olup taayyünât-ı müteaddide ile müteayyin olur. Binâenaleyh tabîat ve tabîattan zâhir olan ecsâm-ı tabîiyyenin hey'et-i mecmûası, hakîkat cihetinden ayn-ı vâhidedir; ve taayyün cihetinden uyûn-i kesîredir. Ve ayn-ı vâhide dahi Hakk'ın hakîkati olan ayn-ı ahadiyyedir. Ve bu suver-i tabîiyye ayn-ı vâhidenin taayyünât-ı muhtelifesi olduğu için, sâha-i taayyünâtta mevcûd olmayan bir şey, tabîattan zuhûr ettikde, veyâhut suver-i mevcûde-i tabîiyyeden bir takımı bozulup ma'dûm oldukda, o tabîat ne eksilir, ne de ziyâdeleşir. Ve

tabîata müteallık tafsîlât **Fass-ı İdrîsî** ile **Fass-ı Îsevî**'de gelecektir. Ve tabîat-i külliyye kâffe-i merâtibde suverin mûcidi olan hakîkatin zâhiriyyeti olduğu cihetle, sûretler cismânî, aklî, ilmî, hayâlî, zihnî, nûrî, rûhânî ve ilâhî olur. Nitekim hadîs-i sahîhde buyrulmuştur: ان الله خلق آدم على صورته فله تعالى صورة الهية نورية لائقة بجنابه تعالى ya'nî "Muhakkak Allah Teâlâ Âdem'i sûreti üzerine halk etti. Böyle olunca Allah Teâlâ'nın cenâbına lâyık sûret-i ilâhiyye-i nûriyyesi vardır." İmdi ehl-i hakîkate göre sûretler, ya ulvî veyâ süflî olur. Ve ulviyyet dahi, hakîkî ve izâfî kısımlarına ayrılır: /

1. Suver-i ulviyye-i hakîkıyye. Mertebe-i vâhidiyyette müteayyin olan esmâ-i rubûbiyye sûretleridir. Bunların maddesi ve heyûlâsı amâ'-i Rab'dır. Ve bu suverin müessiri zât-ı ulûhiyyetin hakîkati olan ahadiyyet-i zâtiyyedir. Ve mertebe-i vâhidiyyetin hey'et-i mecmûasının zâhiriyyeti tabîat-i külliyyedir.

2. Suver-i ulviyye-i izâfiyye. Ervâh-ı aklıyye, ervâh-ı müheyyeme, ervâh-ı nefsiyye ve ervâh-ı melâike-i müheyyeme hakāyıkının sûretleridir. Bunların maddesi nûr-i tecellîdir.

3. Suver-i süfliyye. Hakāyık-ı imkâniyye ile âlem-i ecsâm sûretleridir. Hakāyık-ı imkâniyye sûretleri hazret-i imkâniyyede müteayyin olan niseb-i ilâhiyyeden ibârettir ki, Rab ve merbûb nisbetleri bu mertebede zâhir olur. Binâenaleyh hazret-i imkâniyye bi'l-cümle keserâtın suver-i hakāyıkını câmi'dir. Ve bunların maddesi amâ'-i merbûbdur. Amâ'-i Rab'de müteayyin olan hakāyık-ı ulviyye sûretleri bu mertebede merbûbiyyetle muttasıf olur. Ve hazret-i imkâniyye misâl-i mutlak ve misâl-i mukayyed ve berzah âlemlerindeki sûretleri câmi'dir. Ve bu suver âlem-i ecsâma nisbeten ulvîdir. Ve bu sûretlerin maddesi ve heyûlâsı enfâs ve a'mâl ve ahlâk gibi a'râzdır. Binâenaleyh bir kimse şer'a muvâfık a'mâl-i sâliha îfâ etse ve ahlâk-ı hasene ile muttasıf olsa bunlar âlem-i berzahda hûr ve kusûr gibi suver-i cemâliyye ile zâhir olur. Ve a'mâl-i seyyie ve ahlâk-ı zemîmeden dahi nâr ve hayyât ve akārib sûretleri peydâ olur.*

* **Mesnevi,** C. II, 958, 1406; C. V. 2211. beyitlere bakınız. (A.A. Konuk)

Âlem-i ecsâmdaki sûretler en sûflî olanlardır. Ve bunların maddesi cism-i küldür ki, unsuriyyâttan ibârettir. Bunların ulvîsi hafîf olan "nâr" ile "havâ"dır. Ve nâr ile havâ ervâh-ı havâiyye ve nâriyyenin maddesidir. Süflîsi sakîl olan ecsâm-ı sulbiyye ile mâyi'âttır. Ve bunlar suver-i
50 ma'deniyye ve nebâtiyye ve hayvâniyyenin maddesidir. İşte "tabiat" bu sûretlerin / kâffesini hâmil olan bir hakîkattir. Bir vech ile fâil ve bir vech ile münfaildir. Meselâ tabîatta harâret, bürûdet, yubûset ve rutûbet vardır. Bu dört şey tabîatın gayri değildir. Fakat tabîat harâretle yubûsette ve bürûdetle rutûbette fâildir; ve yubûset ile rutûbet sûretlerinde münfaildir. Demek ki, tabîat bir vech ile fâil ve bir vech ile münfaildir. Ve te'sîr ve teessürün kâffesi bu misâle kıyâs olunsun.

Ve kendi rûhlarını kabûl eden âlemin suver-i ma'kūle ve mahsüsesi âtîdeki îzâhât dâiresinde tekevvün eder. Şöyle ki ervâhın kâffesi nûr-i evvel olan "kalem-i a'lâ"nın hakîkatinde müteayyindirler. Ondan sonra semâvât ve arzın halkından evvel "levh-i mahfûz"da o maânîyi hâmil olan hurûfun kitâbetiyle tafsîle gelir. Fakat bu levh-i mahfûzda mersûm olan suver ve eşkâl mütebeyyin değildir. Ba'dehû hubb-i zuhûr harâreti ve hareket-i şevkıyye-i rûhâniyye inbi'âs etmekle bu suver ve eşkâl-i gayr-i mütebeyyine kendilerine mahsûs olan âlemlerinde, ya'nî âlem-i tabâyı' ve anâsırda tezâhür eder. Onların tebeyyün ve tezâhürü, ya'nî tesviye-i cesedi tamâm oldukda bu suver-i cesediyyeyi muzhir olan rûh-i cemâdîden sonra rûh-i nebâtiyye-i nâmiyye sârî olur. Ba'dehû rûh-i hayvâniyye-i müteharrike ve en sonra da vücûh-i mümkinenin etemmi üzere, zuhûr-i ilâhî için, rûh-i insâniyye-i mükemmelenin sereyânı vâkı' olur.

Misâl: Bir kâtib ilminde olan maânîye sûret vermek için kalemini hokkaya batırır. Kalem ucunun mahmûl olduğu mürekkep o maânîyi hâmil olan hurûfu hâvîdir. Fakat kâtib mürekkep yerine soğan suyu isti'mâl etse ve bu su ile beyaz kağıt üzerine hurûfâtı nakş etse kağıt üzerinde eşkâl-i hurûf mütebeyyin olmaz. Ve bu hurûf ma'nâların suveridir; ve ma'nâlar bu suverin ervâhıdır. / Ve bu maânî, bu hurûfta ittihâd ve hulûl olmaksızın mevcûddur. Ba'dehû bu soğan suyu ile yazılmış olan hurûf harâret-i nâra

arz olundukda, hurûf-i mersûmenin rengi kağıdın rengine muhâlif olarak zâhir olmakla karî' onları okuyup, o hurûfta zâhir olan ma'nâları anlar.

İmdi ervâhı kabûl eden suver-i âlemin aslı bulunan tabîat-i külliyye fenninin idrâki akıl ile değil, keşf-i ilâhî ile mümkin olur. Akıl ancak kendi nefsini idrâk eder; ve ona ancak kendi nefsiyle kendi nefsinden aldığı şey münkeşif olur. Zîrâ aklın avâmil ve müessirâtı havâsstir. Akıl vâsıta-i havâss ile kendinde müctemi' olan husûsâta nazaran hükm eder. Bu ise kendi nefsiyle kendi nefsinden aldığı hükümdür. Bu hükümdeki ihâtanın cüz'iyyeti ise meydandadır. Onun için nazar-ı fikrî tarîkı ile akıllarını isti'mâl eden felâsifenin hakāyık-ı eşyâya ıttılâ'ı şimdiye kadar mümkin olmadığı gibi, bundan sonra da ebeden mümkin olamayacaktır. Bunlar Hz. Hayyâm'ın buyurduğu gibi öküzden süt sağmak gibi abesle iştiğaldedirler. Beyt-i Hayyâm:

آنانکه بکار عقل در میکوشند　　افسوس که جمله گاو نرمید وشند
آن به که لباس ابلهی در پوشند　　کامروز بعقل تره می نفروشند

Tercüme ve îzâh: Onlar ki, akıl ise sa'y ederler; yazık ki, hepsi öküzden süt sağarlar. Libâs-ı belâheti giymeleri, ya'nî akıllarını terk edip keşf-i ilâhî ashâbı olan enbiyâ-i kirâmın getirdikleri ahkâmı kabûl ve onlara tâbi' olmaları, evlâdır. Bu tebaiyyet öyle olmalıdır ki, emr-i hakîkatte bu gün aklın hükmüyle bir yaprak bile satmamalıdır. Ya'nî ahkâm-ı enbiyâyı ihâta-i cüz'iyye sâhibi olan akla tatbîk ile i'tirâzâtta bulunmamalıdır.

/ Ve keşf-i ilâhî kevn-i câmi' mazharının gayrisinde vâkı' olmaz. Bunlar ise enbiyâ (aleyhimü's-selâm) ile Hz. Şeyh-i Ekber ve emsâli (rıdvânullâhi aleyhim ecmaîn) gibi onların vârisleri olan kümmelîndir. Zîrâ bunlar Allah ism-i câmi'inin mazharı oldukları cihetle, zât-ı mutlakın merâtib-i tenezzülâtını kendi nefislerinde zevkan müşâhede ederler. Ve söyledikleri ve yazdıkları hep kendi müşâhedât-ı zevkıyyeleridir. Ve onlar bu müşâhede üzerine bilirler ki, tabîat-i külliyye ulûhiyyetin zâhiriyyeti olan hakîkat-i vâhidedir. Ve bu da külde sârî olan zât-ı ahadiyyeden başka

bir şey değildir. Bunun için Hak Teâlâ buyurur: وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الأَرْضِ إِلَهٌ (Zuhruf, 43/84) ve lisân-ı resûliyyeti ile de لو دليتم بحبل لهبط على الله deyip külde zât-ı ahadiyyenin sereyânı hakîkatini duyurur.

İmdi bu mezkûr, "insan" ve "halîfe" tesmiye olundu. Onun insâniyyetine gelince onun neş'etinin umûmundan ve hakāyıkın küllîsini hâsır olduğundan dolayıdır. Ve o, kendisiyle nazar vâkı' olan gözden, Hak için gözbebeği menzilesindedir. Ve "basar" ile muabberün-anh olan odur. İşte bunun için "insan" tesmiye olundu. Zîrâ Hak, onunla halkına nazar eyledi ve onlara rahmet etti (4).

Ya'nî kuvâ-yı âlemin küllîsini, a'lâsını ve esfelini câmi' olan bu mezkûra, ya'nî kevn-i câmi'a, "insan" tesmiye olundu ki, ism-i aslîdir. Ve "halîfe" tesmiye olundu ki, ism-i lakabîdir. Ona "insan" denilmesi neş'etinin umûmî / olmasından ve hakāyıkın cümlesini hasr ve ihâta etmesinden nâşîdir. Zîrâ rûhânî, tabîî ve unsurî olan bi'l-cümle neş'etlerde onun sereyânı olduğu gibi ulvî ve süflî kâffe-i hakāyıkı hâsırdır. Âlemde hiç bir hakîkat yoktur ki, onda olmasın. İnsanın zâhirinde âlemin zâhirinde olan ve bâtınında dahi, âlemin bâtınında bulunan her bir şeyin nazîri vardır. Binâenaleyh insan hulâsa-i mevcûdât ve zübde-i kâinâttır. Zîrâ âlem sûret-i ilâhiyye üzeredir. Ve insan ise o sûretin nümûne-i câmi'idir. Ve bu "kevn-i câmi'" kendisiyle nazar vâkı' olan gözün, Hak için, gözbebeği menzilesindedir. Ve "basar" ta'bîr olunan dahi ancak odur. Ve kuvve-i bâsıra görünen şeylerin aynını nasıl gözbebeği ile idrâk ederse, zât-ı mutlakın kendi merâtib-i tenezzülâtının kâffesine olan nazarı dahi bu gözbebeği mesâbesinde olan insân-ı kâmil ile vâkı' olur. Ya'nî kuvve-i bâsıranın zevkı olan rü'yet gözbebeğinin sûreti ile vâkı' olduğu gibi, Hak için zevk-ı rü'yet dahi insân-ı kâmilin taayyün-i sûrîsiyle olur. Ve insan kuvve-i bâsırasıyla kendisinin aynı olan vücûduna nazar ettikde hâsıl olan zevk-ı rü'yet, gayrdan müstefâd olmaz. Belki bu zevk kendi zâtının kendi zâtına verdiği bir zevktan ibârettir. İşte insân-ı kâmil mazharıyla vâkı' olan

nazar-ı ilâhî de böyledir. Onun için Hz.Şeyh-i Ekber (r.a.) **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin iki yüz yirmi birinci bâbında şöyle buyurur: Beyt:

واين غير وما في الكون اجمعه سوى الوجود الذي تدعوه بالبشر
فانه اسم يعم الكون اجمعه عينا وعلما فلا تخرج عن الصور

Tercüme: "Gayr nerededir? Ve kevnde bütün "beşer" tesmiye ettiğin vücûdun gayrı bir şey yoktur. Zîrâ o, aynen ve ilmen kevnin kâffesine şâmil olur bir isimdir. Binâenaleyh sen sûretlerden çıkma!"

İşte insan, Hak için, gözün gözbebeği mesâbesinde bulunduğundan nâşî "insan" tesmiye olundu. / Zîrâ Hak insân-ı kâmil ile halkına nazar etti ve onlara rahmet eyledi. Çünkü insân-ı kâmil âlemin îcâdına ve onun bakāsına ve kemâlâtına ezelen ve ebeden dünyâca ve âhiretçe sebeptir.

Mertebe-i ilimdeki sebebiyyetine gelince: Hak Teâlâ kendi zâtına zâtıyla tecellî ettiği ve cemî'-i sıfâtını ve kemâlâtını zâtında müşâhede eylediği ve onları insân-ı kâmilin hakîkatinde müşâhede etmeği murâd ettiği vakit, hazret-i ilmiyyede nev'-i insânînin hakîkati olan hakîkat-i muhammediyye, Hak için, âyîne mesâbesinde vâkı' oldu. Ve hakāyık-ı âlemin küllîsi onun vücûdu ile mevcûd oldu. Ve bu hakîkat bütün esmâyı câmi' olan "ilâhiyyet" mertebesine tekābül eyledi. Ba'dehû Hak Teâlâ o hakîkatte bi'l-cümle esmâya vücûd-i tafsîlî i'tâ edip a'yân-ı sâbite zâhir oldu.

"Ayn"daki sebebiyyetine gelince, اول ما خلق الله نوري hadîs-i şerîfi mûcibince nûr-i muhammedîden ibâret olan akl-ı evvelin îcâdiyle, Hak Teâlâ vücûd-i hâricîyi vücûd-i ilmîye mutâbık kıldı. Ba'dehû akl-ı evvelin mütezammın olduğu mevcûdât-ı sâire zuhûra geldi. Nitekim merâtib-i sitte bahsinde bâlâda beyân olundu.

Kemâlâta sebebiyyetine gelince, Hak Teâlâ insân-ı kâmilin kalbini tecelliyât-ı zâtiyye ve esmâiyyesine mir'ât kıldı. Evvelen ona, ba'dehû onun vâsıtasıyla âleme tecellî etti. Bu hal, bir âyîneye mün'akis olan nûrun onun mukābilinde bulunan diğer bir âyîneye in'ikâsına benzer. Şu hâle nazaran esmânın ilimde ve "ayn"daki a'yânı ve onların kemâlâtı ancak insân-ı kâmil vâsıtasıyla hâsıl oldu. Ve insan maksûd-i ûlâ olunca,

bi't-tabi' onun vücûd-i hâricîsi hakâyık-ı âlemin vücûdunu iktizâ eder. Binâenaleyh Hak Teâlâ en sonra insanı îcâd için, evvelen eczâ-yı âlemi îcâd etti. Nitekim buna işâreten hadîs-i kudsîde: لولاك لولاك لما خلقت الأفلاك ya'nî "Sen olmasa idin yerleri, gökleri yaratmaz idim" buyruldu. Ve Hz. Mevlâna Celâleddîn Rûmî (r.a.) efendimiz **Mesnevî-i Şerîf**'lerinin cild-i
55 râbi'inde bu hakîkati şu vech ile tavzîh buyururlar: / **Mesnevî:**

ظاهرا آن شاخ اصل میوه است — باطنا بهر ثمر شد شاخ هست
گر نبودی میل و امید ثمر — کی نشاندی باغبان بیخ شجر
پس بمعنی آن شجر از میوه زاد — گر بصورت از شجر بودش ولاد
بهر این فرموده است آن ذو فنون — رمز نحن الآخرون السابقون
گر بصورت من ز آدم زاده ام — من بمعنی جد جد افتاده ام
بهر من بوده است آن سجده ملك — وز پی من رفته بر هفتم فلك
اول فكر آخر آمد در عمل — خاصه فکری کو بود وصف ازل

Tercüme: "Zâhire nazaran, o dal budak meyvenin aslıdır. Velâkin bâtına nazaran, dal budak meyve için vücûd bulmuştur. Eğer meyve meyl ve ümîdi olmasa idi, bağçıvan hiç ağacın kökünü diker miydi? Böyle olunca o ağaç ma'nâ i'tibâriyle meyveden doğdu. O meyvenin tevellüdü, her ne kadar sûret i'tibâriyle şecerden vâkı' olmuş ise de, bunun için, o zû-fünûn olan (S.a.v.) Efendimiz: نحن الآخرون السابقون ya'nî "Biz sâbıklar olan âhirleriz" remzini beyân buyurmuştur. Ve yine buyurur ki: Vâkıâ ben sûret i'tibâriyle Âdem'den doğmuşumdur. Velâkin ma'nâ i'tibâriyle ceddin ceddi olarak vâkı' olmuşumdur. O meleğin secdesi benim için olmuştur. Ve benim için yedinci felek üzerine gitmiştir. Fikrin evveli, amelde âhir geldi. Husûsiyle bir fikir ki, vasf-ı ezel ola."

İşte bu şuhûd-i ezelî ve îcâd-ı ilmî ve aynî onlara nazardan ve onların üzerine rahmet-i rahmâniyye-i mücmelenin ve rahmet-i rahîmiyye-i tafsîliyyenin ifâzasından ibârettir. Zîrâ bi'l-cümle kemâlât vücûd üzerine mürettebdir. Ve vücûd rahmet-i asliyyedir ki, envâ'-ı rahmet ve dünyevî ve uhrevî saâdet hep bu rahmet-i asliyyeye tâbi'dir. /

İmdi o, ezelî olan insân-ı hâdistir; ve ebedî olan neş'e-i dâimdir; ve câmi' olan kelime-i fâsıladır. Binâenaleyh âlem onun

[redacted]

vücûduyla tamâm oldu. Böyle olunca o, âlemden, hâtemden hâtemin fassı gibidir ki, o, pâdişâhın hazînelerini onunla mühürlediği mahall-i nakş ve alâmettir (5).

Ya'nî kevn-i câmi' olan insân-ı kâmil sûretiyle hâdistir ve hakîkat-i rûhiyyesiyle ezelîdir. Zîrâ suver-i ilmiyye ilm-i ilâhîdir; ve ilim niseb-i ilâhiyyeden bir nisbet olmak i'tibâriyle Hakk'ın aynıdır; ve Hak ise ezelîdir. Ve hakîkat-i insâniyye niseb-i nâmütenâhiyyeyi câmi' olan zât-ı vâhideye mukābil bulunan âyîne mesâbesinde olup zât-ı vâhidenin cemî'-i merâtibe tenezzülü bu hakîkatle vâkı' olduğundan ve cemî'-i merâtib ise, Hakk'ın vücûdundan ibâret ve vücûd-i Hak ise ebedî bulunduğundan, insân-ı kâmilin neş'eti dahi ebedîdir. Hiç bir mertebede aslâ fenâ-pezîr olmaz. Ve insân-ı kâmil bir kelimedir ki, ahkâm-ı vücûb ile ahkâm-ı imkân aralarını fasl eder. Ve kendisi vücûb ile imkân arasında berzahdır. Ve berzah olarak vâkı' olan şeyin iki cihete de birer yüzü vardır. Binâenaleyh insân-ı kâmil ahkâm-ı vücûb ile ahkâm-ı imkânı câmi'dir. Velâkin onun berzahiyyeti tarafeynden mümtâz olmak ve kendisinin ayn-ı zâidesi bulunmak sûretiyle değildir. Meselâ kelimenin vücûdu sûretle ma'nâ arasında berzahtır. / Velâkin kelimenin vücûdu sûret ve ma'nâya nazaran bir ayn-ı zâide değildir. Zîrâ sûret kelimenin "ayn"ı olduğu gibi, ma'nâ dahi o sûretten hâriç değildir. Binâenaleyh kelime sûret ve ma'nâyı yekdîğerinden ayıran bir berzah olmakla berâber bunlardan ayrı değildir. Ve sûret ve ma'nâdan fazla olarak bir "ayn"a da mâlik değildir. İşte insân-ı kâmilin vücûdu dahi bu misâle mutâbıktır.

İmdi Âdem kâffe-i merâtib-i ilâhiyyeyi câmi' olduğu ve onun taayyünü bi'l-cümle esmâ-i ilâhiyyenin zuhûruna müsâid bulunduğu için, âlemin vücûdu Âdem'in vücûduyle tamâm oldu. Zîrâ Âdem'in vücûdu olmasa idi, âlemin vücûdu ruhsuz bir cesed-i müsevvâ ve cilâsız bir âyîne gibi kalır idi. Binâenaleyh âlemin Âdem'e nisbeti, fass-ı hâtemin hâteme nisbeti gibidir. Ve fass-ı hâtem mahall-i nakş ve alâmettir ki, pâdişâh hazînelerine

onun fassı olduğu gibi, âlemden maksûd dahi, melik-i hakîkînin ismi olan "Allah" ism-i câmi'inin mahall-i nakşı bulunan insân-ı kâmildir; ve melik-i hakîkî hazâin-i esmâiyyesini bu alâmetle hıfz eder.

/ Ma'lûm olsun ki فهو الأنسان الحادث الازلي والنشأ الدائم الأبدي ya'nî "O insan hâdis-i ezelî ve ebedî olan neş'e-i dâimdir" ibâresi tahtında azîm ma'nâlar vardır. Bu beyândan insanın, yalnız küre-i arz üzerinde zuhûr eden insandan ibâret olmadığı açıkça zâhir olur. Zîrâ küre-i arzın evveli ve âhiri vardır. Binâenaleyh onun üzerinde zuhûr eden insanların da evveli ve âhiri vardır. Şu halde küre-i arz üzerindeki insanlar hâdis-i ezelî değildir, ebedî olan neş'e-i dâimde değildir. İmdi bu ma'nâyı tavzîh için bir mukaddeme lâzımdır.

Şöyle ki, vücûd-i Hakk'ın ne evveli, ne de âhiri vardır, kadîmdir. Binâenaleyh onun sıfât ve esmâsı dahi kadîmdir. Ve sıfât ve esmâsının zuhûr-i ahkâm ve âsârı aslâ ta'tîl kabûl etmez. Şu halde Hakk'ın tecellî etmediği bir ân yoktur. Nitekim âyet-i kerîmede كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) buyrulur. Hak Teâlâ ezelen ve ebeden Hâlık'tır, Rezzâk'tır, Gaffâr'dır, Mümît'tir, Muhyî'dir ilh... Binâenaleyh vücûd kadîm olduğu gibi, keyfiyyet-i hudûs dahi kadîmdir. Ancak efrâd-ı hâdisin evveli ve âhiri vardır. Ve keyfiyyet-i hudûsün evveli ve âhiri yoktur. Ya'nî Hakk'ın halk etmediği bir ân yoktur. İmdi fezâ-yı bî-nihâye ayn-ı vücûd-i Hak'tır. Ve onda bir taraftan tekevvün ve bir taraftan tefessüd eden kâinât ve zâilât sıfat-ı hâlıkıyyetin mazharıdır. Ve o bî-nihâye avâlimin üzerinde ezelen tekevvün eden insanların efrâdı hâdistir. Binâenaleyh insan hem ezelî ve hem de hâdistir. Ve efrâd-ı beşer ve üzerinde yaşadığı âlemler ecele tâbi' olduğu halde onun bu avâlim-i bî-nihâye üzerinde ilâ-mâlâ-nihâye zuhûru onun neş'e-i dâim-i ebedî olduğunu gösterir. Ve "neş'e" "hâdis olmak" ma'nâsındadır. Bu cümlenin vâzıhan ma'nâsı: İmdi o, hâdis-i ezelî ve hâdis-i dâim-i ebedî olan insandır" demek olur. Şu halde insan, kadîm olan Hakk'ın varlığında ezelden ebede kadar mevcûddur. Yukarıdaki şerh şurrâh-ı kirâmın verdikleri ma'nâya göredir. Ve bu zevât-ı kirâm, insanın hudûsü ancak küre-i arza inhisâr ettiği ve âlem-i şehâdet ancak bizim âlemimiz olduğu mülâhazasıyla bu yolda şerh etmişler; ve insân-ı kâmil,

sûretiyle hâdis ve hakîkat-i rûhiyyesiyle ezelîdir demişlerdir. Vâkıâ bu beyân dahi doğrudur; fakat efrâd-ı insâniyyeye nazaran doğrudur. Zîrâ henüz âlem-i sûrette zâhir olmayan her bir ferdin bir hakîkat-i rûhiyyesi vardır. Fakat "insan" mefhûmunun âlem-i sûrette ezelden beri mevcûd olmadığı / mülâhazası darlıktır. Zîrâ âlem-i sûret ef'âl-i ilâhiyyenin meclâsıdır. Ve ef'âl-i ilâhiyyenin ezelen ve ebeden ta'tîli câiz değildir. Binâenaleyh bizim âlemimiz yok iken fezâ-yı bî-nihâyede başka âlemlerde insan sûretleri var idi. Bunun delîli mukaddemede îzâh olunduğu üzere وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ (Şûrâ, 42/29) âyet-i kerîmesidir. Hak Teâlâ yerde ve göklerde "dâbbe" cinsinden olan mahlûkâtı neşr ettiğini beyân buyuruyor. Ve "dâbbe" insanın sûretine de şâmildir. Nitekim âyet-i kerîmede, sûre-i Enfâl'de إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ (Enfâl, 8/22) buyrulur. "Kör ve sağır ve akılsız olan dâbbelerin şerlisi" insan olduğu meydandadır. Ve keza diğer bir âyet-i kerîmede de إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللّٰهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (Enfâl, 8 / 55) buyrulur. Ve "küfr eden ve îmân etmeyen devâbb" ise ancak insandır. Esâsen cenâb-ı Şeyh-i Ekber hazretleri **Fütûhât**'ın 367'nci bâbında keyfiyyet-i hilkatin ezelî ve ebedî olduğunu beyan buyururlar. Nitekim âtîde kıyâmet-i kübrâ bahsinde tafsîl olunacaktır. Ve cenâb-ı Mevlânâ Celâleddîn Rûmî efendimiz dahi **Mesnevî-i Şerîf**'in üçüncü cildinde Dekûkî kıssasında vâkı':

از همه نومید گشتم ای خدا   اول اخر توی بی منتها

beyt-i şerîfinin ikinci mısra'ında bu ma'nâya işâret buyururlar ki, fakîr **Mesnevî-i Şerîf**'e olan **Şerh-i** âcizânemde bu ma'nâyı îzâh ettim. Burada zikri uzun olur./

Ve bu ecilden ona "halîfe" tesmiye eyledi. Zîrâ mühür hazâini hıfz eylediği gibi, halkını onunla hâfızdır. İmdi pâdişâhın mührü onların üzerinde bulundukça, onların fethine bir kimse cesâret etmez. Ancak onun izniyle açar. Böyle olunca, âlemin hıfzında onu istihlâf etti. Binâenaleyh kendisinde insân-ı kâmil mevcûd oldukça, âlem mahfûz olmaktan zâil olmaz. Onu görmez misin ki, hizâne-i dünyâdan zâil olup fekk olunsa Hak Teâlâ'nın onda ihtizân edeceği bir şey kalmaz. Ve onda olan şey çıkar ve

ba'zısı ba'zısına iltihâk eder. Ve emr âhirete intikal eyler. Şu halde hizâne-i âhiret üzerine hatm-i ebedî ile hatm oldu (6).

Ya'nî insân-ı kâmil kâffe-i esmâyı câmi' olan "Allah" isminin mazharı olduğu ecilden Hak Teâlâ hazretleri ona "halîfe" tesmiye eyledi. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de melâikeye hitâben إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً (Bakara, 2/30) buyurmuştur. Zîrâ kilitlerin üzerine mevzû' mühür mumu üstüne basılan mühür ile hazîneler hıfz edildiği gibi Hak Teâlâ dahi, kendisinin mezâhir-i esmâiyyesi bulunan halkını insân-ı kâmilin vücûdu ile hıfz eder. Zîrâ envâ'-ı mevcûdât sûretlerinin bakāsı, hazâin-i ulûhiyyetten, ânen-fe-ânen onlara vâsıl olan atâyâ-yı esmâiyye ile vâkı' olur. Eğer bu tecelliyât kesilse, suver-i âlem bir anda buz gibi eriyip mahv u nâ-bûd olur. Nitekim Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ (Hicr, 15/21) buyurur. Ve bu suverin bakā-yı kemâlât ve âsârına sebep olan atâyâ-yı ilâhiyye evvelen vâhidü'z-zamân olan insân-ı kâmilin mir'ât-ı kalbine nâzil olup, ba'dehû onun kalbinden âleme in'ikâs sûretiyle tevzî' olunur. Ve pâdişâh-ı hakîkînin izni olmadıkça, insân-ı kâmilin hıfz ettiği hazâinin serâirine kimse muttali' olamaz; / ve hazâin-i ilâhiyyenin tasarrufuna kimse ictisâr edemez. Ve إِلَّا بِإِذْنِهِ deki zamîr insân-ı kâmile râci' olmak dahi câizdir. Bu sûrette ma'nâ: "Allah" ism-i câmi'inin mazharı olan insân-ı kâmilin izni olmadıkça menba'-ı atâyâ-yı ilâhiyye olan hazâinde hiç bir kimse tasarrufa mücâseret edemez, demek olur. Ve insân-ı kâmilin hazâin-i ilâhiyyede tasarrufu bi'l-asâle değil, bi'l-hilâfedir. Çünkü Hak Teâlâ âlemin hıfzı husûsunda insân-ı kâmili istihlâf etti. Binâenaleyh âlemde insân-ı kâmil mevcûd oldukça, o âlem dâimâ mahfûz kalır.

Sen görmez misin ki, ism-i Zâhir'in mazharı olan bu âlem-i kesîf-i dünyâda, Hakk'ın zuhûr ve ızhârı ve celâ ve isticlâsı, son derece kemâle geldikten sonra, insân-ı kâmilin vücûdu zâil ve onun mühr-i vücûdu hizâne-i dünyâdan fekk olunduğu vakit, artık hizâne-i dünyâda hıfz edecek bir şey kalmaz. Zîrâ suver-i zâhire bozulup harâb olur. Ve ism-i Zâhir'in ahkâmı ism-i Bâtın'ın kabzasına intikāl eyler. Ve âlem-i kesîf-i dünyâda

mevcûd olan cemâd ve nebât ve hayvân ve insân ve cinn ve semâvâtta olan melâike âlem-i âhirete hurûc eder ve o âlemde cem' olur. Nitekim Hak Teâlâ وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ (Tekvîr, 81/5) buyurur. Ve haşr ise her bir şey hakkında umûmîdir. Binâenaleyh âlemden hurûc eden şeylerin ba'zısı ba'zısına iltihâk eder. Ya'nî fürûât kendi asıllarına mülhak olur. Şu halde cemâd ve nebât ve hayvan toprağa; ve insan ve cinnî ise, kendilerinde vâkı' olan galebeye göre, cüz'-i nârîleri şeytandan ibâret olan nâra, ve cüz'-i nûrîleri dahi melekten ibâret olan nûra iltihâk eder. Ba'dehû nûr insân-ı kâmile iltihâk edip, âlem-i nûrânîde onun hakîkat-i hatmiyyesi zâhir olur. Ve insân-ı kâmil mazhariyle emr-i zuhûr âhirete intikâl etmekle, insân-ı kâmil nûruyla âlem-i nûrî hizânesinin; ve nârıyla da âlem-i nârî hizânesinin, âlem-i âhiret üzerine hatm-i ebedî ile mührü olur. / Zîrâ insân-ı 60
kâmil melek ve şeytanı câmi'dir. Şu kadar ki, şeytan onda tasarruf edemez; belki o şeytanda tasarruf eder. Velâkin insân-ı nâkısta şeytan mutasarrıftır. Onun için insân-ı nâkısta şeytâniyyet gâlib olunca âhirete intikâlinde asl-ı şeytan olan nâra mülhak olur. Ve şeytan mazhar-ı Celâl'dir. Âhirette tecelliyât-ı celâliyyenin mahalli ise cehennemdir. Ve tecelliyât-ı celâliyye elemi iktizâ eder. Ve eğer nûriyyet gâlib olursa âhirete intikâlinde asl-ı melek olan nûra mülhak olur. Nitekim Hz. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (r.a.) efendimiz **Mesnevî-i Şerîf**'lerinde buyururlar: **Mesnevî:**

حمله دیگر بمیرم از بشر   تا بر آرم از ملائك پروسر

Tercüme: "Diğer bir hamlede beşer mertebesinden ölürüm, melâike mertebesinden kanat ve baş çıkarmak için."

Ve nûr mazhar-ı Cemâl'dir. Âhirette tecelliyât-ı cemâliyyenin mahalli ise cennettir. Ve tecelliyât-ı cemâliyye lezzeti iktizâ eder. Ve neş'et-i uhreviyyede bunların mahalli ayrı olduğu halde, neş'et-i dünyeviyyede müttehiddir. Binâenaleyh gerek mü'min ve gerek kâfir bu âlemde tecelliyât-ı cemâliyye ve celâliyyeden nasîbe-dârdır.

İşte insân-ı kâmil, hizâne-i dünyâ üzerine hatm-i muvakkat ile ve hizâne-i âhiret üzerine de hatm-i ebedî ile hatm olur. Zîrâ onun hatmiyyeti, neş'etin muvakkatiyyeti ve ebediyyetine tâbi'dir.

İmdi sûret-i ilâhiyyede olan esmânın kâffesi bu neş'et-i insâniyyede zâhir oldu. / Böyle olunca onun rütbesi bu vücûd ile ihâtayı ve cem'i hâiz oldu. Ve Allah Teâlâ'nın hücceti melâike üzerine, onunla kāim oldu. İmdi tehaffuz et! Muhakkak Allah Teâlâ sana, senin gayrin ile va'z etti. Ve nazar et! Üzerine itâb vârid olan kimseye nereden itâb vârid oldu? (7).

Ya'nî insân-ı kâmil melik-i hakîkînin hazâin-i esmâiyyesi üzerine mevzû' mührü mesâbesinde ve ism-i câmi'in mahall-i nakşı olduğundan, sûret-i ilâhiyyede mevcûd olan esmânın küllîsi bu neş'et-i insâniyyede zâhir oldu. Zîrâ pâdişâhın hâteminde menkūş olan isim görülünce, bu hâtemden o pâdişâhın bi'l-cümle sıfât ve esmâsına intikāl olunur. Binâenaleyh o hâtemde pâdişâhın sûretinde mevcûd olan esmânın kâffesi zâhir olur. Ve hâtem sûret-i cismâniyyesi i'tibâriyle her ne kadar bir cirm-i sağîr ise de, onun ma'nâsı, pâdişâhın kuvve-i kāhiresini ve saltanatını ihtâr ettiğinden kimse onu fekke cür'et edemez. İşte dünyâda hatm-i muvakkat ve âhirette hatm-i ebedî ile hatm olan insân-ı kâmilin neş'eti dahi böyledir. Binâenaleyh insân-ı kâmilin rütbesi bu vücûd-i aynî ve unsurîsi ile, bi'l-cümle esmânın ihâtasını ve zât-ı mutlakın cemî'-i merâtib-i tenezzülâtını hâiz oldu. Ve bu ihâta ve cem'iyyet hasebiyle Allah Teâlâ'nın hücceti melâike üzerine onunla kāim oldu. Zîrâ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً (Bakara, 2/30) âyet-i kerîmesinde beyan buyrulduğu üzere Hak Teâlâ yeryüzünde halîfe ittihâz buyuracağını melâikeye haber verdi. Melâike dahi: "Yâ Rabbî yeryüzünde fesâd eden ve kan döken kimseyi nasıl halîfe ittihâz buyuracaksın? Halbuki biz sana tesbîh ve tahmîd ederiz ve seni takdîs eyleriz" dediler. Halbuki melâikede bu cem'iyyet ve ihâta bulunmayıp onlar Hakk'ı, mazhar oldukları esmâ-i hâssa dâiresinde tenzîh ve takdîs ettikleri / ve ona bu esmâ dâiresinde tahmîd eyledikleri cihetle, esmâ-i sâire ile Hakk'ın tenzîh ve takdîs ve tahmîdinden bî-haber idiler. Vaktâki Hak Teâlâ'nın: يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ (Bakara, 2/33) hitâbı üzerine Âdem onların bilmedikleri esmâdan haber verince, melâike bu hüccet üzerine سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا (Bakara, 2/32) deyip aczlerine i'tirâf ve

suâllerinden rücû' ettiler. İmdi cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) zuhûr ve ızhâr emrinde kendi hilkatlerini kâfî görüp halîfenin zâid olduğunu zanneden melâikenin hâlinden ibret alınması için buyururlar ki: "Sen halîfetullâh fi'l-arz olan insân-ı kâmilin rütbesi muvâcehesinde hıfz-ı edeb eyle! Muhakkak Allah Teâlâ, senin gayrin olan melâikenin hâliyle sana va'z ve nasîhat buyurdu. Ve nazar et ki, üzerine itâb vârid olan melâikeye bu itâb nereden ve hangi sebepten vârid oldu?" Zîrâ Hak Teâlâ onların suâli üzerine: "Benim bildiğimi siz bilmezsiniz" deyip onları techîl eyledi. Ve techîl ise şübhesiz itâbdır. Ve Hz. Mevlânâ (r.a.) **Mesnevî Şerîf**'lerinin üçüncü cildinde insân-ı kâmile karşı îfâsı muktezî edeb hakkında böyle buyururlar. **Mesnevî:**

این رسولان خمیر راز گو　　مستمع خواهند اسرافیل خو
نحوتی دارند و کبری چون شهان　　چاکری خواهند از اهل جهان
تا ادبها شان بجاکه نا وری　　از رسالتشان چگونه بر خوری
کی رساند آن امانت را بتو　　تا نباشي پيششان راکع در تو
هر ادبشان کی همی آمد پسند　　کامدند ایشان ز ایوان بلند

Tercüme: "Bu sır söyleyici olan resûller İsrâfîl huylu müstemi' isterler. Onların, pâdişâhlar gibi, bir nahveti ve bir kibri vardır. Ehl-i cihandan çâkerlik isterler. Sen onların lâyık oldukları vazîfe-i edebi yerine getirmedikçe onların risâletlerinden nasıl müntefi' olursun? Sen onların önünde iki kat olarak râki' olmadıkça / o emânet sana ne vakit vâsıl olur? Her bir edep onlara nasıl makbûl gelir? Zîrâ onlar eyvân-ı âlîden geldiler."

Zîrâ melâike bu halîfe neş'esinin verdiği şeye vâkıf olmadı. Onlar hazret-i Hakk'ın ibâdet-i zâtiyyeden iktizâ ettiği şeye de vâkıf olmadılar. Çünkü hiç bir kimse Hak'tan kendi zâtının i'tâ ettiği şeyin gayrisini bilmez. Halbuki melâike için cem'iyyet-i Âdem yoktur. Ve onlar, kendilerine mahsûs olan esmâ-i ilâhiyyenin gayrisine vâkıf olmadılar. Ve Hakk'ı onlar ile tesbîh ve takdîs ettiler. Halbuki onlar, Allah Teâlâ için, kendilerinin ilmi vâsıl olmayan esmâ olduğunu bilmediler. Binâenaleyh onlar ile Hakk'ı tesbîh ve takdîs etmediler. İmdi onların üzerine bizim zikr ettiğimiz şey galebe etti. Ve onların üzerine bu hâl hükm

eyledi. Böyle olunca onlar, neş'et haysiyyetinden أتجعل فيها من يفسد فيها (Bakara, 2/30) ya'nî "Yâ Rab, sen yeryüzünde ifsâd eden kimseyi mi halk edeceksin?" dediler. Halbuki nizâ'ın gayri değildir. Ve o nizâ', onlardan vâkı' oan şeyin aynıdır. Şu halde Âdem hakkında dedikleri şey Hak hakkında olan şeyin aynıdır.(8)

Ya'nî melâike bu halîfenin neş'et-i insâniyyesinin zâhiren ve bâtınen hâiz olduğu ihâta ve cem'iyyete muttali' / olmadı. Ve kezâlik onlar Hakk'ın ibâdet-i zâtiyyeden iktizâ ettiği şeye de muttali' olmadılar. Ve ibâdet-i zâtiyyeden murâd, zât-ı Hakk'a, O'nun cemî'-i esmâsiyle ibâdet etmektir.

Ma'lûm olsun ki, abd "bir mutasarrıfın taht-ı tasarrufunda bulunan kimse"ye derler. Ve mezâhirden her bir mazhar, esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin taht-ı tasarrufunda olup, o ismin iktizââtı kendilerinden sâdır olmak sûretiyle zât-ı Hakk'a ibâdet ederler. Ve netîcede dahi, her bir mazhardan ancak kendisinin Rabb-i hâssı olan ismin kemâlâtı zâhir olur ki, Hakk'ın ibâdet-i zâtiyyesinden iktizâ eden şey, o mazhar hakkında, ancak bu ismin ahkâmından ibâret bulunur. O mazhar kendi Rabb-i hâssı olan o ismin abdidir. Ve o mazharın ibâdeti de Hakk'ın ibâdet-i zâtiyyesinden ba'zdır. Zîrâ zât-ı Hakk'ın vücûh-i kesîresinden bir veche müteveccihdir. Velâkin kâffe-i esmâyı câmi' olan "Allah" isminin mazharı bulunan insân-ı kâmil, bu ism-i a'zamın abdi olduğundan onun ibâdeti, ibâdet-i zâtiyyeden ba'z değildir. Zîrâ zât-ı Hakk'ın kâffe-i vücûhuna müteveccihdir. İşte melâike bu hakîkate muttali' olmadılar. Çünkü kendisinde cem'iyyet-i esmâiyye olmayan bir kimsenin Hak'tan bildiği ve anladığı şey, ancak kendi zâtının verdiği ilim kadardır. Ya'nî kendisinin Rabb-i hâssı olan ism-i ilâhî ne ise, o kimse Hakk'ı o isim ile kendinden zuhûru kadar bilir. Halbuki melâikede Âdem'in cem'iyyeti yoktur. Onlar "Subbûh, Kuddûs, Tayyib, Tâhir, Nûr, Vâhid, Ahad ve Aliyy" gibi kendilerine mahsûs olan tenzîh ve takdîse müteallık esmâ-i ilâhiyyeden başka esmâ-i ilâhiyye bulunduğuna vâkıf olmadılar; ve Hakk'ı bu isimler ile tesbîh ve takdîs ettiler. Ve bunu kâfî zannedip Âdem'in halkını, hâsılı tahsîl olacağı zu'müne düştüler. Halbuki

onlar, Allah Teâlâ'nın başka isimleri de olup, bu esmâya muttali' olmadıklarını ve bu isimlerle Hakk'ı tenzîh ve takdîs etmediklerini bilmediler. Binâenaleyh melâike üzerine bizim zikr eylediğimiz adem-i vukûf galebe etti. Ve onlar üzerine diğer esmâ-i ilâhiyyeye ilimsizlik hâli hükm eyledi. Hadd-i i'tidâlden hurûc edip, dâire-i edebi tecâvüzle Hakk'a i'tirâz ettiler. Ve kendi nefislerini tezkiye / ederek Âdem'e ta'n ettiler. 65
Binâenaleyh melâike neş'et-i cüz'-iyye-i nâkısaları cihetinden "Yâ Rab, sen yer yüzünde ifsâd eden ve kan döken kimseyi mi halk edeceksin?" dediler. Halbuki melâikenin bu sözleri ancak nizâ'dan ibârettir. Ve nizâ' ise mûcib-i fesâddır. Ve onlardan vâkı' olan i'tirâz nizâ'ın aynıdır. Şu halde melâike, bu kavilleriyle, Âdem hakkında dedikleri şeyin aynını yapmış oldular. Zîrâ onlar, Âdem yeryüzünde ifsâd eder ve kan döker demişler idi. Halbuki ifsâd ve sefk-i dimâ', fiilen Hakk'a muhâlefettir. Ve muhâlefet ise i'tirâzdır. Ve i'tirâzın bulunduğu mahalde fesâd hâsıldır. Melâike böyle demekle Hakk'a kavlen muhâlefet ettiler ve Hakk'ın husûl-i murâdının hilâfına sa'y eylediler. Bu ise i'tirâzdır. Binâenaleyh Âdem'e isnâd eyledikleri fesâdın aynını kendileri de yapmış oldular.

Suâl: Âdem henüz yaratılmamış bulunduğu halde, melâike Âdem'in fesâd edeceğine ve kan dökeceğine nasıl hükm ettiler?

Cevap: Bu suâlin cevâbını Hz. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (r.a.) **Fîhi Mâ-fîh** nâmındaki eser-i âlîlerinde ber-vech-i âtî beyân buyururlar: "Buna iki vech ile cevap verdiler. Biri menkûl, diğeri ma'kûldür. Menkûl olan odur ki, melâike bir kavmin geleceğini ve sıfatları böyle olacağını levh-i mahfûzdan mütâlaa ettiler. Binâenaleyh ondan haber verdiler. İkinci vech odur ki, melâike tarîk-ı akıl ile o kavmin yeryüzünde zuhûra geleceklerini ve lâ-büd hayvan olacaklarını ve hayvandan bu zâhir olacağını ve her ne kadar onlarda ma'nâ bulunur ve nâtık olurlar ise de, kendilerinde hayvâniyyet olduğundan nâ-çâr fısk edeceklerini ve kan dökeceklerini ve kan dökücülüğün levâzım-ı âdemîden olduğunu istidlâl ettiler.

Bir tâife başka bir ma'nâ beyan buyururlar: Şöyleki, melâike akl-ı mahz ve hayr-ı sırftırlar. Ve onların bir işte aslâ ihtiyârları yoktur.

Nitekim rü'yâda bir fiil icrâ eylersen, onda muhtâr olmazsın. / Eğer hâlet-i nevmde küfr etsen veyâ tevhîd eylesen veyâhut zinâ irtikâb etsen lâ-cerem sana i'tirâz veyâ senâ olunmaz. Melâike hâl-i yakazada bu mesâbededirler. Ve âdemîler ise bunun aksinedirler. Onlarda ihtiyâr ve heves vardır. Her şeyi kendi nefisleri için isterler. Ve her şey kendilerinin olmak için kan ederler. Bu hal ise sıfat-ı hayvâniyyettir. Binâenaleyh melâike, âdemîler hâlinin zıddı olarak zâhir oldu. İmdi her ne kadar orada bir söz ve zebân mevcûd değil ise de böyle dediler deyu, bu tarîk ile onlardan haber vermek câizdir. Onun takdîri böyle olur ki, eğer bu iki hâl-i mütezâdd söze gelseler ve kendi hâlinden haber verseler, böyle olur. Nitekim şâir der ki: "Havuz, ben doldum der." Havuz söz söylemez. Onun ma'nâsı budur ki, eğer havuzun dili olsa idi, bu hâl içinde böyle der idi. Her bir meleğin bâtınında bir levh vardır ki, o levhden kendisinin kuvveti kadar ahvâl-i âlemi ve vukū' bulacak şeyleri evvelce okur. Ve o okuyup bildiği şeyler, vücûda geldiği vakit, o meleğin Bârî Teâlâ hakkındaki i'tikādı ve aşkı ve mestliği artar. Ve Hakk'ın azametine ve gayb-dânlığına taaccüb eyler. Ve onun aşk ve i'tikādının ziyâdeliği ve taaccübü bî-lafz ve ibâre onun tesbîhi olur. Nitekim m'imâr, bu evi binâ ederken bu kadar kereste ve bu kadar kerpiç ve bu kadar çivi gidecektir, deyu şâkirdine haber verir. Hânenin hitâmında, bilâ-ziyâde ve lâ-noksan, ancak o kadar levâzım, sarf edilmiş olur. Şâkirdin i'tikādı tezâyüd eder. Melâike dahi bu mesâbededirler."/

İmdi eğer onların neş'eti bunu vermeye idi, Âdem hakkında dedikleri şeyi demezler idi. Halbuki onların şuûrları yoktur. Eğer onlar nüfûslarını ârif ola idiler, bilirler idi. Ve eğer bile idiler, ismet olunurlar idi. Ondan sonra onlar tecrîh ile kalmadılar. Belki takdîs ve tesbîhten üzerinde bulundukları şeyle da'vâda ziyâde ettiler. Halbuki Âdem indinde, melâikenin üzerinde olmadıkları esmâ-i ilâhiyye vardır. Binâenaleyh onlar Rablerini o isimler ile tesbîh etmediler ve onlardan takdîs eylemediler. Böyle olunca bizim onun indinde vâkıf olmamız ve Allah Teâlâ ile edebi öğrenmemiz için, Hak bize mâ-cerâyı vasf

eyledi. Şu halde biz onunla mütehakkık olduğumuz ve hâvî bulunduğumuz şeyi takyîd ile da'vâ etmeyelim. İmdi biz nasıl da'vâda ıtlâk edelim? Binâenaleyh hâlimiz olmayan ve ondan bizim ilim üzere olmadığımız şeyi da'vâ ile ta'mîm eyleyelim? Netîcede onun sebebiyle müftezıh olalım? İşte bu ta'rîf-i ilâhî üdebâ, ümenâ ve hulefâ olan kullarını Hakk'ın te'dîb eylediği şeydir (9).

Ya'nî melâikenin bu neş'et-i cüz'iyye-i nâkısaları Âdem hakkında bu i'tirâzı vermeye idi, Âdem hakkında: "Yâ Rab sen yeryüzünde fesâd eden ve kan döken kimseyi yaratır mısın?" demezler idi. Halbuki melâike, kendi neş'etlerinin muktezâsı olan hâlin galebesinden dolayı, Hakk'a karşı nizâ' ve i'tirâz ettiklerinin ve bi'n-netîce Âdem'e isnâd ettikleri fesâdın kendilerinden dahi sâdır olduğunun farkına varmadılar. Eğer onlar kendi nüfûslarının erbâb-ı hâssası olan esmâ-i ilâhiyyenin hakîkat-i Âdem'in taht-ı hîtasında olduğunu ârif olsa idiler, bu külliyyeti hasebiyle Âdem'in hilâfete istihkâkını bilirler idi. / Ve eğer Âdem neş'etinin külliyyetini bile idiler, ona ta'n etmekten ismet ve hıfz olunurlar idi. Melâike Âdem'e ta'n ve onu tecrîh etmekle iktifâ etmediler. Belki kendilerinin mazhar oldukları ba'zı esmâ hasebiyle, kendilerinden sâdır olan tenzîh ve takdîsi kâfî görüp: وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ (Bakara, 2/30) demek sûretiyle da'vâyı artırdılar. Halbuki Âdem melâikenin mazhar olmadığı bir takım esmâ-i ilâhiyyenin mazharıdır. Binâenaleyh melâike, Rabbü'l-erbâb olan Allah Teâlâ'yı, Âdem'in mazhar olduğu o isimler ile tesbîh ve tenzîh etmediler; ve o esmâ ile nakâyıstan Hakk'ı takdîs eylemediler. Zîrâ esmâ-i ilâhiyyeden ba'zılarının zuhûr-i ahkâmı âlem-i kesâfetin vücûduna mütevakkıftır. Eğer bu âlem-i kesâfette Âdem'in vücûdu olmasa idi, acz ve iftikār ve maâsî gibi bir takım nakāyısın mahall-i zuhûru bulunmaz idi. Zîrâ Âdem "Mürîd" isminin dahi mazharı olduğundan, kendi irâdesiyle emr-i ilâhîye muhâlefet eder; ve ondan bir takım isyân sâdır olur. Halbuki bâlâda **Fîhi Mâ-fîh**'den muktebes fıkarâtta dahi beyân olunduğu üzere melâikede ihtiyâr yoktur ki, onlardan Hakk'a muhâlefet sâdır olsun da, bilâhare Gafûr ve Gaffâr isminin mahall-i tecellîsi olabilsinler. Nitekim

hadîs-i şerîfte bu hakîkate işâret buyrulur: لولا انكم تذنبون لذهب الله وجاء بقوم يذنبون فيستغفرون الله فيغفر لهم ya'nî "Eğer siz günâh etmeseniz Allah Teâlâ hazretleri sizi giderip günâh eden bir kavim getirir. Onlar Hak'tan mağfiret taleb ederler. Hak da onları mağfiret eyler." Beyt:

Âyna-i mağfiret sûret-i isyânadır
Halk günâh etmese halk eder âhar İlâh

Binâenaleyh Âdem melâikenin mütehakkık olduğu ve olmadığı bir takım esmâ-i ilâhiyye ile mütehakkık olduğu cihetle bir mazhar-ı ekmeldir. Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de biz ümmet-i Muhammed'e melâikenin bu nizâ'ı ve da'vâsı mâ-cerâsını vasf buyurdu. Tâ ki bu mâ-cerâyı işitip, nefsimiz icrâât-ı Hakk'a karşı da'vâ-yı cerha tasaddî etmek istediği vakit, tevakkuf edelim. Ve nasîhat-i ilâhiyye ile mütenassıh olarak, Allah Teâlâ'ya karşı, edeb dâiresinde muâmele etmeği öğrenelim. Böyle olunca biz esmâ-i ilâhiyyeden hangileriyle / mütehakkık olmuş ve ilimden ve kemâlâttan ve ezvâktan ne gibi şeyleri hâvî bulunmuş isek onlarla iktifâ etmeyelim. Ve "İşte esmâ bizim mütehakkık olduğumuz kadardır. Ve kemâlât dahi bizden sâdır olan mikdârdır" diyerek esmâ ve kemâlâtı takyîd ile da'vâ etmeyelim. Hakîkat-i hâl bu merkezde iken biz kâffe-i esmâ-i ilâhiyye ile tahakkuk eylediğimizi ale'l-ıtlâk nasıl da'vâ edebiliriz? Ve mütehakkık olmadığımız cihetle hâlimiz olmayan ve o kemâlâttan bizim ilm-i zevkî ve hâlî üzere olmadığımız bir şeyi da'vâ ile ta'mîm eyleyelim de, bu da'vâ-yı umûmîmiz sebebiyle, indallâh ve inde'n-nâs rezîl mi olalım? İşte hilkat-i Âdem hakkında melâike cânibinden vâkı' olan nizâ' ve da'vâ bahsindeki ta'rîf-i ilâhî, Hak Teâlâ hazretlerinin üdebâ ve ümenâ ve hulefâ olan kullarını te'dîb eylediği bir şeydir. Bundan mütenebbih olmak lâzım gelir. **Mesnevî:**

یا رب این جرأت ز بنده عفو کن   توبه کردم می نگیرم زین سخن
یاغیاث المستغیثین اهدنا   لا افتخار في العلوم والغنا
لاتزغ قلبا هديت بالكرم   واصرف السوء الذي خط القلم
بگذر آن از جان ما سوء القضا   وامبر ما راز اخوان الصفا
تلختر از فرقت تو هیچ نیست   بی پناهت غیر پیچا پیچ نیست

hadîs-i şerîfte bu hakîkate işâret buyrulur: لولا انكم تذنبون لذهب الله وجاء بقوم يذنبون فيستغفرون الله فيغفر لهم ya'nî "Eğer siz günâh etmeseniz Allah Teâlâ hazretleri sizi giderip günâh eden bir kavim getirir. Onlar Hak'tan mağfiret taleb ederler. Hak da onları mağfiret eyler." Beyt:

Âyna-i mağfiret sûret-i isyânadır
Halk günâh etmese halk eder âhar İlâh

Binâenaleyh Âdem melâikenin mütehakkık olduğu ve olmadığı bir takım esmâ-i ilâhiyye ile mütehakkık olduğu cihetle bir mazhar-ı ekmeldir. Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de biz ümmet-i Muhammed'e melâikenin bu nizâ'ı ve da'vâsı mâ-cerâsını vasf buyurdu. Tâ ki bu mâ-cerâyı işitip, nefsimiz icrâât-ı Hakk'a karşı da'vâ-yı cerha tasaddî etmek istediği vakit, tevakkuf edelim. Ve nasîhat-i ilâhiyye ile mütenassıh olarak, Allah Teâlâ'ya karşı, edeb dâiresinde muâmele etmeği öğrenelim. Böyle olunca biz esmâ-i ilâhiyyeden hangileriyle / mütehakkık olmuş ve ilimden ve kemâlâttan ve ezvâktan ne gibi şeyleri hâvî bulunmuş isek onlarla iktifâ etmeyelim. Ve "İşte esmâ bizim mütehakkık olduğumuz kadardır. Ve kemâlât dahi bizden sâdır olan mikdârdır" diyerek esmâ ve kemâlâtı takyîd ile da'vâ etmeyelim. Hakîkat-i hâl bu merkezde iken biz kâffe-i esmâ-i ilâhiyye ile tahakkuk eylediğimizi ale'l-ıtlâk nasıl da'vâ edebiliriz? Ve mütehakkık olmadığımız cihetle hâlimiz olmayan ve o kemâlâttan bizim ilm-i zevkî ve hâlî üzere olmadığımız bir şeyi da'vâ ile ta'mîm eyleyelim de, bu da'vâ-yı umûmîmiz sebebiyle, indallâh ve inde'n-nâs rezîl mi olalım? İşte hilkat-i Âdem hakkında melâike cânibinden vâkı' olan nizâ' ve da'vâ bahsindeki ta'rîf-i ilâhî, Hak Teâlâ hazretlerinin üdebâ ve ümenâ ve hulefâ olan kullarını te'dîb eylediği bir şeydir. Bundan mütenebbih olmak lâzım gelir. **Mesnevî:**

یا رب این جرأت ز بنده عفو کن   توبه کردم می نگیرم زین سخن
یاغیاث المستغیثین اهدنا   لا افتخار في العلوم والغنا
لاتزغ قلبا هديت بالكرم   واصرف السوء الذي خط القلم
بگذر آن از جان ما سوء القضا   وامبر ما راز اخوان الصفا
تلختر از فرقت تو هیچ نیست   بی پناهت غیر پیچا پیچ نیست

Tercüme: "Yâ Rab, bu cür'eti bendeden afv et! Bu kavl-i i'tirâzdan tevbe ettim, beni muâhaze buyurma! Ey istimdâd edenlerin feryâd-resi, bize hidâyet eyle! Bizim ulûm ve gınâ ile iftihârımız yoktur. Kalbi kaydırma, kereme mültebis olduğu halde hidâyet kıldın; kalem-i kazânın yazdığı sû'ü tahvîl et! Sû'-i kâzâyı bizim canımızdan geçir! Bizi ihvân-ı safâdan münkatı' kılma! Senin firâkından daha acı hiç bir şey yoktur. Senin hıfzın ve himâyen olmaması, dolaşıklığın gayri değildir." / 70

Ba'dehû hikmete rücû' edip deriz: Ma'lûmun olsun ki, muhakkak umûr-i külliyye –her ne kadar onların "ayn"ında onlar için vücûd yok ise de– onlar bilâ-şek zihinde ma'kûl ve ma'lûmdur. İmdi onlar bâtındır; vücûd-i aynîden zâil olmaz. Ve kendisi için vücûd-i aynî olan her bir şeyde, onların hükmü ve eseri vardır. Belki o emr-i küllî onların, ya'nî mevcûdât-ı ayniyye a'yânının gayri değil, "ayn"ıdır. Ve umûr-i külliyye kendi nefsinde ma'kûl olmaktan zâil olmadı. Binâenaleyh onlar, ma'kûliyyeti haysiyyetiyle bâtın oldukları gibi, a'yân-ı mevcûdât haysiyyetiyle zâhirdir. Böyle olunca her bir mevcûd-i aynînin akıldan ref' olunamayan ve onunla ma'kûl olmaktan zâil olacak bir vücûd ile, "ayn"da vücûdu mümkin olmayan bu umûr-i külliyyeye istinâdı sâbittir. O mevcûd, gerek muvakkat ve gerek gayr-i muvakkat olsun, müsâvîdir. Muvakkat ve gayr-i muvakkatin bu emr-i küllî-i ma'kûle nisbeti nisbet-i vâhidedir. Şu kadar var ki, bu emr-i küllîye kendisinin verdiği şey hasebiyle, mevcûdât-ı ayniyyeden bir hüküm râci' olur. İlmin âlime, hayâtın hayye nisbeti gibi. İmdi hayât bir hakîkat-i ma'kûledir. İlim dahi hayâttan mütemeyyiz olan bir hakîkat-i ma'kûledir. Nitekim hayât ondan mütemeyyizdir (10).

/ Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) Kelime-i Âdemiyye'de mündemic "hikmet-i ilâhiyye"yi beyân ederken, istitrâd tarîkıyle neş'et-i Âdemî ile neş'et-i melâike arasındaki farkı; ve melâikenin neş'et-i Âdem hakkındaki i'tirâzlarını ve melâikenin bilmediği esmâ-i ilâhiyyeyi Âdem'in haber

vermesi üzerine melâikenin mahcûb olduklarını; ve Hak Teâlâ hazretleri bu mâ-cerâyı ihbâr buyurmakla, "edîb" ve "emîn" ve "halîfe" olan kullarını te'dîb buyurduğunu îzâh eylemişler idi. Şimdi de buyururlar ki: Biz alâ-tarîkı'l-istitrâd bu maârifi beyândan sonra yine hikmet-i ilâhiyyeye rücû' edip deriz ki: Hayat, ilim, kudret ve irâde gibi umûr-i külliyyenin, her ne kadar vücûd-i aynîleri yok ise de, onlar şübhesiz zihinde ma'kūl olarak ma'lûmdurlar. Zîrâ onların bi'l-farz, kağıt, kalem, hokka gibi vücûd-i aynîleri olmadığı için, "şu hayattır, bu ilimdir ve o kudrettir" diye kendileri işâret-i hissiyye ile gösterilemez. Ve hiss-i basar onları müşâhede edemez. Binâenaleyh onlar akıl gözüyle meşhûd olarak zihinde ma'lûm olurlar. Şu halde bu umûr-i külliyye bâtın olmakla berâber vücûd-i aynîden zâil olmazlar; ya'nî bu maânî-i latîfe-i bâtıne suver-i kesîfe-i ecsâma dâimâ taalluk eder. Zîrâ sûret ma'nâ ve ma'nâ da sûret ile müttehiddir. Ve onların yekdîğerine alâkāt-ı şedîdesi vardır. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) hazretlerinin murâd-ı âlîleri, Hakk-ı latîf ile âlem-i kesîf arasındaki irtibâtı beyândan ibârettir.

İşte vücûd-i kesîf-i aynî sâhibi olan her bir şeyde, bu umûr-i külliyyenin hükmü ve eseri vardır. Zîrâ umûr-i ma'kūleden olan vasıf, taalluk edecek bir mevsûf ister. Mevsûf olmayınca vasfın irâesi mümkin değildir. Meselâ tûl, arz ve umk birer vasıftır. Cisim olmayınca bu vasıflar görünmez. Halbuki cismi ta'rîf ederken kendisinde tûl ve arz ve umk olan şeydir deriz. Bu vasıflar ise, cisimden mücerred olmayıp, belki cismin aynıdır. Binâenaleyh o emr-i küllî mevcûdât-ı ayniyye a'yânının / gayri değil, belki aynıdır. Velâkin bu ayniyyet, külliyye-i mutlaka cihetinden değildir. Meselâ uzunluk bir vasf-ı küllî-i mutlaktır. Elimize uzun bir değnek aldığımızda bunda uzunluk vasfını görürüz. Ve bu uzunluk o değneğin aynıdır. Fakat uzunluğun hepsi bu değnekte müctemi' değildir. Yekdîğerinden daha uzun bir çok değnekler daha vardır. Şu halde bu değnekteki uzunluk vasf-ı cüz'î-i mukayyeddir. Ve o değnek bu vasf-ı cüz'î-i mukayyed olan uzunluğun aynıdır. Ve umûr-i külliyye, kendi nefsinde, dâimâ mertebe-i akılda sâbittir. Binâenaleyh o umûr-i külliyye, mertebe-i akılda sübûtu cihetinden bâtın oldukları gibi, a'yân-ı mevcûdât-ı kesîfe

cihetinden dahî zâhirdir. Meselâ tûl, arz ve umk umûr-i külliyyedendir. Bunlar kendi nefislerinde ve zâtlarında, her hangi bir cisme taalluk etmedikleri vakit, akıl mertebesinde dururlar. Ve akıl mertebesinde sâbit oldukları hînde bâtındırlar. Fakat kesif olan bir cisme taalluk ettikleri vakit, mertebe-i histe zâhir olurlar. İmdi mâdemki mertebe-i akılda sâbit olan umûr-i külliyyenin bu mertebeden ref'i mümkin değildir; ve mâdemki onları akıl mertebesinden izâle edebilecek bir vücûd ile, mertebe-i histe bu umûr-i külliyyenin vücûd-i aynî sâhibi olmaları mümkin değildir, şu halde gerek âlem-i rûhânîde ve gerek âlem-i histe her bir mevcûd-i aynînin bu umûr-i külliyyeye istinâdı sâbittir. Meselâ uzunluk vasf-ı küllîsini akıl mertebesinden kaldırmak mümkin değildir. Zîrâ bu, bir mefhûm-i küllîdir. Birçok uzunluklar ecsâm-ı kesîrede zâhir olmakla, bu mefhûm-i küllî yine akıl mertebesinde durur. Bunu oradan ayırmak imkânı yoktur. Ve bu mefhûmun akıl mertebesinden kâmilen kalkıp da âlem-i histe bir vücûd-i aynî sâhibi olması da mümkin değildir. Şu halde değnekler, ağaçlar, kuleler, minâreler ilh... gibi âlem-i histe bulunan her bir mevcûd-i aynînin bu uzunluk mefhûm-i küllîsine istinâdı sâbit olur. Diğer mefhûmât-ı külliyye de buna kıyâs olunsun. /

Ve umûr-i külliyyeye istinâd eden her bir mevcûd, gerek zamanla mukayyed olan âlem-i histeki suver-i cismâniyye gibi muvakkat olsun ve gerek zamanla mukayyed olmayan kadîm veyâ mevcûdât-ı rûhâniyye gibi gayr-i muvakkat olsun müsâvîdir. Zîrâ mevcûdât-ı muvakkate ve gayr-i muvakkatenin bu emr-i küllî-i ma'kûle nisbeti, nisbet-i vâhidedir. Şu kadar ki, cismânî ve rûhânî mevcûdât-i ayniyyeden her bir mevcûdun, kendi hakîkatinin ve ayn-ı sâbitesinin verdiği muktezâ neden ibâret ise, onun bu muktezâsı hasebiyle bu emr-i küllîye bir hüküm râci' olur. İlmin âlime, hayâtın hayye nisbeti gibi. İmdi "ilim" ile "hayât" yekdîğerinden ayrı birer hakîkat-i ma'kûle ve birer mefhûm-i küllîdir. Meselâ bir insân, bir de melek tasavvur edelim. Bunların her ikisine de "ilim" nisbetini izâfe ettiğimiz için kendilerine "âlim" diyoruz. Fakat ilim, bu iki mevcûdun bildiği kadar değildir. Ancak bunların isti'dadât-ı zâtiyyeleri, bu hakîkat-i ma'kûle olan ilimden ve bu emr-i küllîden ne mikdârını bilmelerini îcâb etmiş ise, ilim hakîkat-i ma'kûlesi üzerine o kadar hüküm râci' olur. Bu iki

mevcûdun ilimdeki seviyeleri bir olmasa bile, emr-i küllî-i ma'kûl olan ilme nisbetleri nisbet-i vâhideden ibâret olur. Hayât, kudret, irâde gibi sâir umûr-i külliyye dahi bu misâle kıyâs olunsun./

Ba'dehû biz Hak Teâlâ hakkında, muhakkak onun için "ilim" ve "hayat" vardır deriz. Binâenaleyh Hak Teâlâ "Hayy" ve "Âlim"dir. Ve biz melek hakkında dahi muhakkak onun için ilim ve hayat vardır deriz. Binâenaleyh o, hayy ve âlimdir. Ve insan hakkında dahi onun için ilim ve hayat vardır, deriz. O da hayy ve âlimdir. Ve ilmin hakîkati vâhiddir. Hayâtın hakîkati dahi vâhiddir. Ve onların âlim ve hayye nisbeti dahi nisbet-i vâhidedir. Ve biz ilm-i Hak hakkında muhakkak o kadîmdir; ve ilm-i insan hakkında da muhakkak o hâdisdir, deriz. İmdi bu hakîkat-i ma'kûlede izâfet ihdâs eden şeye nazar et! Ve ma'kûlât ile mevcûdât-ı ayniyye arasında olan bu irtibâta nazar et! İmdi ilim, kendisiyle kāim olan kimse üzerine onun hakkında, o âlimdir, denilmeği hükm eylediği gibi, onunla mevsûf olan kimse dahi, ilim üzerine, hâdis hakkında hâdis ve kadîm hakkında dahi kadîmdir, diye hükm etti. Binâenaleyh her birisi mahkûmun-bih ve mahkûmun-aleyh oldu (11).

Ya'nî vakit ile mukayyed olmayan vücûd-i Hak'ta "ilim" ve "hayât" vardır, deriz. Bu nisbetle Hak Teâlâ "Hayy" ve "Âlim" olmuş olur. Ve kezâ zamanla mukayyed olmayan melek hakkında da onun ilmi ve hayâtı vardır, deriz. İsnâd ettiğimiz bu nisbetle o da hayy ve âlim olmuş olur. Kezâlik vakit ile muvakkat olan insanın dahi ilmi ve hayâtı vardır, deriz. O da hayy ve âlim olmuş olur. Halbuki bu âlim ve hayylerin ilimdeki ve hayâttaki seviyeleri bir olmamakla berâber, ilim ve hayat sıfatları birer hakîkat-i vâhidedir. Ve ilmin âlime ve hayyin hayâta nisbeti dahi, nisbet-i vâhidedir. Ancak kendisine ilim ve hayât emr-i küllîleri nisbet olunan mevcûdlardan bu emr-i küllîlere birer hüküm râci' olur. O hüküm de budur ki, vücûd-i Hak kadîmdir. Ve vücûd-i Hak'tan, ilim ve hayât emr-i

küllîlerine râci' olan hüküm dahi "kadîm" hükmü olur. Şu halde, Hakk'ın
ilmi ve hayâtı kadîmdir, deriz. Vücûd-i insan ise hâdisdir. Binâenaleyh
vücûd-i insandan bu emr-i küllîlere raci' olan hüküm de "hâdis" hükmü
olur. Bu halde de, insanın ilmi ve hayâtı hâdisdir, deriz. Demek ki, umûr-i
külliyyenin zuhûru mahal hasebiyle oluyor ve mahal onlara bir hüküm
veriyor. İmdi / ey tâlib-i hakîkat, basîret gözüyle nazar et ki, birer hakîkat-i 75
ma'kûleden ibâret olan ilim ve hayât mevcûdâta izâfe olunduğu vakit,
kıdem ve hudûsü nasıl ihdâs etti; ve ma'dûmâttan ibâret olan ma'kûlât ile
mevcûdât-ı ayniyye arasındaki bu irtibâta nazar-ı taaccüb ile bak! Zîrâ
ma'dûm ile mevcûd arasındaki irtibât bir emr-i acîbdir. Böyle olunca ilim,
ilimle kāim olan kimse hakkında "âlim" denilmesine hükm ettiği gibi, ilim
ile mevsûf olan kimse dahi, eğer kendisi hâdis ise, ilim üzerine "hâdis" ve
kadîm ise "kadîm" denilmesine hükm eyler. Şu halde ilim ile âlimden her
birisi hem mahkûmun-bih ve hem de mahkûmun aleyh olmuş olur.

Ve ma'lûmdur ki bu umûr-i külliyye, her ne kadar ma'kûl ise de, onlar ma'dûmetü'l-ayn ve mevcûdetü'l-hükmdür. Nitekim vücûd-i aynîye nisbet olundukda onlar, mahkûmun-aleyhdir. Binâenaleyh a'yân-ı mevcûdede hükmü kabûl eder; ve tafsîli ve tecezzîyi kabûl etmez. Zîrâ bu onlar üzerine muhâldir. Çünkü umûr-i külliyye, onlar ile her bir mevsûfta, zâtı ile zâhirdir. İnsâniyyet gibi, bu nev'-i hâstan her bir şahısta taaddüd-i eşhâs ile taaddüd ve tefazzul etmedi ve ma'kûl olmaktan da zâil olmadı. Ve vaktâki vücûd-i aynîsi olanla vücûd-i aynîsi olmayan arasında irtibât sâbit oldu –/ ve o niseb-i ademiyyedir– binâenaleyh mevcûdâtın ba'zısının ba'zısına irtibâtı fehm olunmağa akrebdir. Zîrâ alâ-külli-hâl onların beyninde bir câmi' vardır ki, o da vücûd-i aynîdir. Ve burada câmi' yoktur. Ve muhakkak adem-i câmi' ile irtibât bulundu. Böyle olunca câmi'in vücûdu ile irtibât akvâ ve ehakktır (12).

Ya'nî ma'lûm ve muhakkaktır ki, bu hayât ve ilim gibi olan umûr-i

külliye, akıl mertebesinde sâbit olduklarından, onların hâriçte vücûd-i aynîleri yoktur; velâkin hükümleri hâriçte mevcûddur. Ve her bir mevcûd-i aynî üzerine hükm ederler. Nitekim bu hayât ve ilim, vücûd-i aynî sâhibi olan, bi'l-farz Zeyd'e nisbet olunduğu ve "Zeyd âlimdir ve hayydır" denildiği vakit, onların aleyhine hudûs ile hükm olunur; ve Zeyd'in ilmi ve hayâtı hâdistir deriz. Zîrâ bu umûr-i külliyye hâdis olan bir mahalle taalluk etti. Binâenaleyh onlar hudûs hükmü ile mahkûmun-aleyh olurlar. Ve bu sûrette de a'yânın muktezâları hasebiyle hükmü kabûl etmiş olurlar. Böyle olmakla berâber, bu umûr-i külliyye tafsîl ve tecezzî kabûl etmez. Meselâ "Zeyd ile Amr âlimdir" dediğimiz vakit, mertebe-i akılda sâbit olan ilim mefhûm-i küllîsinin birer parçaları o mertebeden ayrılarak Zeyd'e ve Amr'a taalluk etti diyemeyiz, çünkü bu muhâldir. Zîrâ hayât ve ilim ile mevsûf olan Zeyd ile Amr'ın her birerlerinde bu hayât ve ilim zâtiyle zâhirdir. Bunun için onların tafsîli ve tecezzîsi gayr-i mümkindir. Meselâ insâniyyeti alalım: İnsâniyyet mertebe-i akılda sâbit olan bir mefhûm-i küllîdir. Bu mefhûm, bu nev'-i hâss-ı insânîden her bir şahısta sârî ve zâhirdir. Bu sereyân ve zuhûr ile berâber, eşhâsın taaddüdü ile müteaddid ve mütefassıl olmadı; ve bu mefhûm akıl mertebesinden de zâil olmadı. Ya'nî Zeyd ve Amr, ayrı ayrı iki şahıs olduğu halde, her birine insandır diye hükm ederiz. İnsâniyyet her birisinde zâtiyle mütehakkık ve zâhir olmakla berâber iki kısma ayrılmadı; ve bunların şahıslarının taaddüdü ile müteaddid olmadı; ve bunların / şahıslarında zâtiyle zâhir olmakla akıl mertebesinden dahi zâil olmadı. Ve vücûd-i aynîsi olan şey ile, niseb-i ademiyyeden ibâret olmasından dolayı vücûd-i aynîsi olmayan umûr-i külliyye arasında irtibât mevcûd olunca, bu irtibâttan şübhesiz mevcûdâtın ba'zısının ba'zısına irtibâtı anlaşılır. Zîrâ alâ-küllî-hâl mevcûdât arasında onları toplayan ve yekdîgerine rabt eden bir şey vardır ki, o şey de vücûd-i aynîdir. Halbuki burada, ya'nî emr-i küllî ile vücûd-i aynî arasında olan irtibâtta câmi' yoktur. Ve bir câmi' olmaksızın umûr-i külliyye ile vücû-dât-ı ayniyye arasında irtibât vardır. İmdi umûr-i külliyye ile vücûdât-ı ay-niyye arasında bir câmi' olmaksızın irtibât bulununca, aralarında bir câmi'

bulunan mevcûdâtın yekdîğerine irtibâtı daha kavî ve daha haklı olur.

Misâl: İnsâniyyet akıl mertebesinde sâbit olan bir emr-i küllîdir ki, hâriçte onun vücûd-i aynîsi yoktur. Zîrâ niseb-i ademiyyeden bir nisbettir. Fakat bu insâniyyet, Zeyd'in ve Amr'ın şahıslarında zâtiyle zâhirdir. Şu kadar ki, Zeyd ile Amr'ın hâriçte vücûd-i aynîleri vardır. Ve insâniyyetin hâriçte vücûd-i aynîsi yoktur. Halbuki vücûd-i aynî câmi'dir. Binâenaleyh insâniyyet ile Zeyd ve Amr arasında câmi' yoktur, velâkin irtibât vardır. Eğer irtibât olmasa idi, Zeyd ile Amr'a insandır diye hükm edemeyecek idik. İmdi bunların arasında vücûd-i aynîden ibâret olan câmi' olmadığı halde irtibât bulununca vücûd-i aynî sâhibi olan Zeyd ile Amr arasında da irtibât bulunduğuna şübhe yoktur. Zîrâ bu vücûd-i aynî onları câmi'dir.

İşte hayât, ilim, sem', basar, irâde, kudret, kelâm ve tekvîn Hakk'ın şuûnât-ı zâtiyyesinden olan ve niseb-i ademiyyeden ibâret bulunan umûr-i külliyyeden olduğu ve bunların hâriçte vücûd-i aynîleri olmamakla berâber vücûd-i aynî sâhibi olan efrâd-ı insâniyyede zâtlarıyla sârî ve zâhir bulunduğu cihetle, bu umûr-i külliyyenin efrâd-ı insâniyye arasında irtibâtları sâbit ve mütehakkıktır. Diğer taraftan insanın her bir ferdi dahi vücûd-i aynî sâhibidir. Ve bu vücûd-i aynî ise / onları câmi'dir. Binâenaleyh efrâd arasında da irtibât der-kârdır. Meselâ Zeyd'in vücûd-i aynîsi hâdisdir; Amr'ın vücûd-i aynîsi de hâdisdir. Ve kezâ Zeyd âlimdir; Amr dahi âlimdir. İlim ise Hakk'ın şuûnât-ı zâtiyyesinden tecezzî kabûl etmeyen bir emr-i küllîdir. Şu halde biz "mertebe-i akıl da sâbit olan ilim mefhûm-i küllîsi Zeyd'e ve Amr'a taksîm edildi de mertebe-i akıldaki bu mefhûmdan bir mikdârı eksildi" diyemeyiz. Zîrâ vücûd-i aynî sâhibi değildir ki, emr-i küllî tecezzî ve inkısâm kabûl etsin. Böyle olunca Hakk'ın ilmi ile efrâd-ı insâniyyenin ilmi arasında bir irtibât vardır. Şu kadar ki, taalluk ettiği mahal hasebiyle emr-i küllîye bir hüküm lâhık olur. O da Zeyd ve Amr hâdis olduğu için, onların ilmi dahi hâdisdir, hükmünden ibârettir. Ve vücûd-i aynî efrâd-ı insâniyye arasında bu umûr-i külliyyeyi câmi' olduğu için, bu câmi'iyyet onları yekdîğerine rabt eder.

Ve bu sûrette de kadîm olan vücûd-i Hak ile, hâdis olan vücûd-i halk arasında irtibât sâbit olur..

Ve şek yoktur ki, muhakkak muhdesin hudûsü ve kendisini ihdâs eden muhdise onun iftikârı, onun kendi nefsinde imkânından nâşî sâbit oldu. İmdi onun vücûdu, onun gayrindendir. Böyle olunca o irtibât-ı iftikâr ile murtabıttır. Ve müstenedün - ileyhin, li-zâtihî vâcibü'l-vücûd, kendi nefsiyle vücûdunda ganî, / gayr-i müftekır olması lâ-büddür. Ve o, bu hâdise kendi zâtiyle vücûdu veren zâttır. Binâenaleyh ona müntesib oldu. Ve vaktâkî li-zâtihî onu iktizâ eyledi, onunla vâcib oldu. Ve vaktâki onun istinâdı li-zâtihî kendisinden zâhir olan zâta oldu, isim ve sıfattan her bir şeyden ona nisbet olunan şey de onun sûreti üzerine olmasını iktizâ eyledi, vücûb-i zâtîden mâ-adâ. Zîrâ hâdis hakkında bu sahîh değildir, eğerçi vâcibü'l-vücûddur; velâkin onun vücûbu, kendi nefsiyle değil, kendisinin gayriyledir (13).

Ya'nî şübhe olunmaz ki, muhdesin hâdisliği ve muhdesin kendi zâtında vücûdu olmadığı cihetle onu hâdis kılan bir muhdise ihtiyâcı sâbit oldu. Böyle olunca muhdesin vücûdu, kendisinin gayrinden husûle gelmiştir. Binâenaleyh muhdes, vücûdda kendisinin gayri olan muhdise, irtibât-ı iftikâr ile murtabıttır.

Misâl: Buharın zâtı bir derece tekâsüf edince bulut olur. Buharın vücûdu bulutun vücûdundan mukaddemdir. Bulutun vücûdu buhara nazaran hâdistir. Şübhe yoktur ki, bulut kendi zâtında vücûd-i müstakıl sâhibi olmadığı cihetle, kendisini ihdâs eden bir muhdise, ya'nî buharın vücûduna muhtaçtır. Şu halde muhdes olan bulutun vücûdu, kendisinin gayri olan buhâr-ı latîfin vücûdundan husûle gelmiştir. Binâenaleyh muhdes olan bulut, muhdis olan buhâr-ı latîfe irtibât-ı iftikâr ile murtabıttır. İşte muhdes olan halk-ı kesîfin kadîm olan Hakk-ı latîfe irtibâtı bu misâle mutâbıktır.

İmdi muhdes vücûdda muhdise müstenid olduğu için, müstenedün-ileyhin li-zâtihî vâcibü'l-vücûd olması, kendi nefsinde

vücûdunda ganî bulunması ve vücûdunun başka bir vücûda müftekır
bulunmaması lâ-büddür. Eğer böyle olmasa, ya'nî vücûd-i Hak kendisinin
gayri bir vücûda müftekır olsa (yumurta tavuktan ve tavuk yumurtadan
peydâ oldu) gibi devr; ve (halkın vücûdu Hak'tan ve Hakk'ın vücûdu
falan şeyden ve falan şeyin vücûdu da falandan ilh... çıktı) gibi
ilâ-mâ-lâ-yetenâhî teselsül lâzım gelir. Devr ve teselsül ise, emr-i vücûdu
bir mebdee îsâl edemeyeceğinden fâsid olur. Ve müstenedün-ileyh, bu
hâdise, kendi zâtı ile vücûd veren / zâttır. Böyle olunca hâdis, vücûdda, *80*
vâcibü'l-vücûd olan müstenedün-ileyhe müntesib oldu. Ve vâcibü'l-vücûd,
hâdisi kendi zâtı için iktizâ edince, o hâdis vâcibü'l-vücûdun vücûdu ile
vâcib oldu. Zîrâ vâcibü'l-vücûd, hâdise vücûd ifâza etmese, zâhir olmaz
idi. Binâenaleyh hâriçte zuhûr için, vâcibü'l-vücûdun hâdise vücûd ifâza
etmesi, kendisinin iktizâ-yı zâtîsidir. Ve Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) **Fütûhât-ı
Mekkiyye**'lerinde vücûd hakkında âtîdeki îzâhâtı beyan buyururlar:
"Ma'lûm olsun ki, emr-i vücûd Hak ve halktan ibârettir. O emr-i vücûd, ya
lem-yezel ve lâ-yezâl vücûd-i mahzdır; yâhut lem-yezel ve lâ-yezâl vücûd-i
imkân-ı mahzdır; veyâ lem-yezel ve lâ-yezâl adem-i mahzdır. Vücûd-i
mahz ezelen ve ebeden adem kabûl etmeyen şeydir. Adem-i mahz dahi
ezelen ve ebeden vücûd kabûl etmeyen şeydir. İmkân-ı mahz ise, ezelen ve
ebeden bir sebeple vücûdu; ve kezâ bir sebeple ademi kabûl eden şeydir.
İmdi vücûd-i mahz ancak Allah'dır, onun gayri değildir. Ve adem-i mahz
ancak muhâldir; ve muhâlin gayri değildir. Ve imkân-ı mahz ise, ancak
âlemden ibârettir ve âlemin gayri değildir. Ve âlemin mertebesi ise, vücûd-i
mahz ile adem-i mahz beyninde vâkı'dir."

Vaktâki hâdisin istinâdı, vâcibü'l-vücûdun iktizâ-yı zâtîsinden nâşî, o vâcibü'l-vücûddan zâhir olmakla, O'na oldu; ya'nî hâdis, zuhûr etmiş olduğu vâcibü'l-vücûda istinâd etti; bu istinâd, vâcibü'l-vücûda nisbet olunan her bir isim ve sıfatta, hâdisin o vâcibü'l-vücûdun sûreti üzere olmasını iktizâ eyledi. Ya'nî Allah Teâlâ hazretleri vâcibü'l-vücûddur. İnsan ise hâdistir. Vücûd-i insânî zuhûrda vâcibü'l-vücûda müsteniddir ki, bâlâda îzâh olundu. İşte insan bu istinâd sebebiyle Hakk'ın esmâ ve

sıfâtıyla mevsûm ve muttasıf oldu. Meselâ Hak hayât, ilim, sem', basar, kudret, kelâm ve tekvîn sıfatlariyle muttasıf; ve bu sıfatlardan mütezâhir olan Hayy, Alîm, Semî', Basîr, Kadîr, Mütekellim ve Mükevvin isimleriyle mevsûmdur. İnsan dahi bu sıfatlar ile tavsîf ve bu isimler ile tevsîm olunur. Yalnız vücûb-i zâtî müstesnâdır. İnsan vücûb-i zâtî ile tavsîf olunamaz, çünkü hâdistir. Ve hâdisin vücûb-i zâtî ile ittisâfı sahîh değildir. Vâkıâ hâdis hadd-i zâtında / vâcibü'l-vücûddur. Zîrâ hâdis, vâcibü'l-vücûdun mertebe-i letâfetten mertebe-i kesâfete tenezzülünden başka bir şey olmadığı cihetle onun gayri değildir. Velâkin kesîfin vücûdu latîfin vücûduna muhtaçtır. Binâenaleyh hâdisin vücûbu, nefsiyle değil, gayrin vücûduyla hâsıldır. Ve vücûb-i zâtîde hâdisin kademi yoktur.

Ondan sonra ma'lûm olsun ki, muhakkak emr, bizim dediğimiz üzere, onun sûretiyle, onun zuhûrundan oldukda, Hak Teâlâ bizi ilminde hâdisde nazar üzerine havâle etti. Ve muhakkak âyâtını bize, bizde gösterdiğini zikr eyledi. Binâenaleyh biz, bizim ile, ona istidlâl ettik. Şu halde biz onu bir vasf ile vasf etmedik, illâ ki vücûb-i hâss-ı zâtînin gayri, biz bu vasıf olduk. İmdi vaktâki biz onu bizim ile bizden bildik; bize nisbet ettiğimiz her şeyi ona nisbet ettik; ve bununla bize, elsine-i terâcim üzere ihbârât-ı ilâhiyye vârid oldu. Böyle olunca nefsini bize bizim ile vasf eyledi. Binâenaleyh biz onu, müşâhede ettiğimiz vakit, kendi nüfûsumuzu müşâhede ederiz. Ve bizi müşâhede ettiği vakit, nefsini müşâhede eder. / Ve biz her ne kadar bizi cem' eden hakîkat-i vâhide üzerine isek de, şekk etmeyiz ki, muhakkak biz, şahıs ve nevi' ile çoklarız. İmdi biz kat'â biliriz ki, muhakkak bir fârık vardır. Onun sebebiyle eşhâsın ba'zısı ba'zısından ayrıldı. Eğer bu olmasa idi, vâhidde kesret olmaz idi. Yine böylece, her ne kadar Hak, min-cemî'i'l-vücûh kendi nefsini vasf ettiği şeyle, bizi vasf etti ise de, bir fârık lâ-büddür. Ve o fârık, vücûdda ancak bizim ona iftikârımız ve imkânımızdan dolayı vücûdumuzun ona tevakkufu ve bizim ona müftekır olduğumuz şeyin mislinden onun gınâsıdır (14).

Ya'nî hâdisin emri ve şânı, bâlâda îzâh ettiğimiz vech ile,

vâcibü'l-vücûdun sûretiyle onun zuhûrundan olunca, Hak Teâlâ hazretleri kendi vücûdunu bilmemiz husûsunda bizi hâdise nazar etmeğe havâle etti. Ve سَنُرِيـــهِمْ آيَاتِنَا فِي الآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ (Fussılet, 41/53) ya'nî "Biz, âyâtımızı karîben onlara âfâkta ve nefislerinde gösteririz" âyet-i kerîmesinde, âyâtını bize bizde gösterdiğini beyân buyurdu. Binâenaleyh biz hâdis olan vücûdumuza nazar ettik; ve onda hayat, ilim, sem', basar, kudret ilh.... gibi sıfatlar gördük. Bu sıfatlarımız ile vücûd-i vâcibe ve onun böyle sıfatları bulunduğuna istidlâl eyledik. Şu halde biz onu bir vasıf ile vasf etmedik, illâ ki biz o vasfın aynı olduk. Yalnız kendimizi vasf etmediğimiz bir vücûb-i hâss-ı zâtî kaldı. Zîrâ biz hâdis olduğumuz için, vücûb-i hâss-ı zâtî vasfı ile kendimizi vasf etmemize imkân yoktur. İmdi biz vâcibü'l-vücûdu, hâdis olan vücûdumuz ile, vücûd-i hâdisimizden bildiğimiz vakit, kendimize nisbet ettiğimiz her vasfı, ona nisbet ettik; ve enbiyâ-yı izâm hazarâtının lisânıyla bize bununla ihbârât-ı ilâhiyye vârid oldu. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de : إِنَّ اللهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (Bakara, 2/181) ve إِنَّنِي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَى (Tâhâ, 20/46) ve إِنَّ اللهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ (Lokman, 31/28) ve مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللهَ (Nisâ, 4/80) ve وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ (Enfâl, 8/17) / ve فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعاً (Ra'd, 13/42), وَاللهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ (Âl-i İmrân, 3/54), وَأَقْرِضُوا اللهَ قَرْضاً حَسَناً (Hadîd, 57/18), وَأَكِيدُ كَيْداً (Târık 86/16) ve أَللهُ يَسْتَهْزِىءُ بِهِمْ (Bakara, 2/15) ve إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللهَ وَرَسُولَهُ (Ahzâb, 33/57) gibi bir çok âyât-ı kerîme ve مرضت فلم تعدني و جعت فلم تطعمني gibi de ahâdîs-i kudsiyye lisân-ı Nebî üzere vârid olmuştur. Ve kezâ من اطاعني فقد اطاع الله ve من عرف نفسه فقد عرف ربه gibi ahâdîs-i şerîfe buyrulmuştur.

Suâl: İlim, sem', basar, kudret gibi sıfât-ı kemâliyyenin vâcibü'l-vücûd hazretlerine izâfesi câizdir. Fakat mekr, keyd, istihzâ ve ezâ, hastalık, açlık ve it'âm gibi sıfât-ı halkıyyenin Hakk'a nisbeti nasıl olur?

Cevap: Biraz yukarıda denilmiş idi ki, muhdesin kendi zâtında vücûdu yoktur. Ve onu hâdis kılan bir muhdise ihtiyâcı sâbittir. Binâenaleyh muh- desin vücûdu, kendi vücûdunun gayri olan vâcibü'l-vücûddan husûle gel- miştir. Zîrâ vâcibü'l-vücûdun vücûdu latîf ve hâdisin vücûdu ise kesîftir. Ve latîf kesîfin gayridir. Fakat latîften olan kesîfin vücûdu min-haysü'z-zât o latîfin aynıdır. Ve bu ayniyyet ve

gayriyyet yine bâlâda buhar ile bulut misâlleriyle tavzîh edilmiş idi. İmdi vâcibü'l-vücûd, hâdise vücûd ifâza etmese ya'nî mertebe-i letâfetten mertebe-i kesâfete tenezzül edip hudûs sıfatını o mertebede iktisâb etmese, hâriçte ism-i Zâhir'in ahkâmı zuhûr etmez idi. Mâdemki hâdisin vücûdu, vâcibü'l-vücûdun vücûdudur, şu halde bu mertebe-i kesâfette zâhir olan mekr, istihzâ', ezâ ve hastalık ve açlık gibi sıfât-ı muhdesâtın dahi min-haysü't-taayyün ona izâfesi der-kârdır. Zîrâ bu sıfât mukteza-yı kesâfettir. / Velâkin Hak, minhaysü'z-zât bu sıfâttan münezzehdir. Zîrâ îcâbât-ı kesâfetin letâfetle aslâ münâsebeti yoktur.

Böyle olunca Hak Teâlâ kendi nefsini bize hayât, ilim, sem', basar, kudret ve irâde gibi bizde olan sıfatlarla vasf eyledi. Binâenaleyh biz onu âlimiyyet, kādiriyyet ve mürîdiyyet gibi vasıflar ile müşâhede ettiğimiz vakit, bu vasıflar ile kendimizi müşâhede ederiz. Zîrâ niseb-i ademiyyeden ibâret bulunan bu umûr-i külliyye, bizlerde zâtlarıyla sârî ve zâhirdir. Ve bizim vücûdât-ı ayniyyemiz bu umûr-i külliyyeye müsteniddir. Ve umûr-i külliyye mertebe-i akılda sâbit olan Hakk'ın şuûnâtından ibârettir. Ve Hak Teâlâ dahi bizi bu vasıflar ile müşâhede ettiği vakit, kendi nefsini o vasıf ile müşâhede eder. Zîrâ bizim vücûdât-ı kesîfemiz dahi onun vücûdudur. Binâenaleyh merâyâ-yı kesîfede Hak Teâlâ hazretleri kendi nefsini müşâhede eder. Beyit:

جهان مرآت حسن شاهد ماست   فشاهد وجهه في كل ذرات

İmdi Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) Hak ile halk beynindeki irtibâtı beyân buyurduktan sonra bir i'tibâr ile beyinlerindeki farkı îzâhan derler ki: Biz her ne kadar bizi cem'eden ve ihâta eyleyen insâniyyet hakîkat-i vâhidesi üzerine isek de, şübhemiz yoktur ki, biz Zeyd, Amr, Bekir ilh... gibi şahıs ve arab, acem, türk ve çerkes ilh... gibi nevi' ile kesîriz. Ve biz kat'â biliriz ki, ortada bir fârık vardır ki, o fârık sebebiyle eşhâsın ba'zısı ba'zısından ayrılır. O fârık dahi bizim husûsât-ı zâtiyyemizdir. Ve husûsât-ı zâtiyyemiz dahi, bizim isti'dâdât-ı zâtiyyemizden ibârettir ki, hüsn ve kubuh, ilim ve cehl gibi şuûnâtımız bu isti'dâdâta taalluk eder. Eğer ortada böyle bir fârık olmasa idi, küll olan vâhidde cüz'iyyâtın kesreti zâhir olmaz

idi. İşte nasıl ki, hakîkat-i vâhide olan insâniyyetin taht-ı hîtasında müctemi' olan eşhâs ve envâ' arasında fârık mevcûd ise, Hak Teâlâ hazretleri hayât, ilim, kudret ve irâde gibi min-cemî'i'l-vücûh kendi nefsini vasf ettiği şeyle bizi vasf etmekle berâber, vücûd-i Hak'la vücûd-i halk beyninde öylece bir fârık lâ-büddür. O fârık dahi, vücûd ile adem arasında vâkı' olan vücûd-i imkânîmizden dolayı / vücûdda bizim ona muhtâç olmamızdır. Ve varlığımızın onun varlığına mütevakkıf olmasıdır. Ve mevcûd olmamız için bir vâcibü'l-vücûda muhtâç olmamız gibi bir halden onun ganî bulunmasıdır. Zîrâ Hakk'ın vücûdu zâtındandır; ve zâtının aynıdır; ve zâtı üzerine zâid değildir. Fakat bizim vücûdumuz böyle değildir; vücûdda biz O'na müftekıriz.

İmdi bu sebeple, Hak için kendisinden evveliyyet müntefî olan ezel ve kıdem sahîh oldu; o da öyle bir evveliyyettir ki, onun için ademden iftitâh-ı vücûd vardır. Binâenaleyh o "Evvel" olmakla berâber ona nisbet olunmaz. Ve işte bunun için onun hakkında "Âhir" denildi. İmdi onun evveliyyeti vücûd-i takyîd evveliyyeti ola idi, mukayyed için "Âhir" olması sahîh olmaz idi. Zîrâ mümkin için âhir yoktur. Çünkü mümkinât gayr-i mütenâhîdir, onlar için âhir yoktur. Belki emrin küllîsi, bize nisbet olunduktan sonra, ona rücû' ettiği için, o "Âhir" oldu. Böyle olunca o, ayn-ı evveliyyetinde "Âhir" ve ayn-ı âhiriyyetinde "Evvel"dir (15).

Ya'nî abdin iftikārından ve Hakk'ın gınâ-yı zâtîsinden ibâret olan bu fârık sebebiyle, Hak için ezel ve kıdem sahîh oldu. Fakat bu ezeliyyet ve kıdemiyyet öyle bir ezeliyyet ve kıdemiyyettir ki, bunlardan evveliyyet-i mukayyede müntefîdir. Ve bu müntefî olan evveliyyet, kendisi için ademden iftitâh-ı vücûd-i evveliyyettir. Zîrâ yoktan var olmağa başlamaktan ibâret olan evveliyyet ile muttasıf olan bizim vücûdât-ı ilmiyyemizdir. Çünkü meşiyyet-i ilâhiyye zuhûru iktizâ ettikde, ilk önce ilm-i ilâhîde bizim hakāyıkımız sâbit oldu. İmdi bizim bu hakāyıkımıza ve

a'yân-ı sâbitemize nisbeten Hak Teâlâ evvel olmakla berâber, mertebe-i ıtlâkında, ona evveliyyet nisbet olunmaz. Çünkü mertebe-i ıtlakta bi'l-cümle niseb müzmahıl ve mütelâşîdir. Ve ezmân ve evkātın vücûdât-ı izâfiyyelerine müteallık olan hudûs ve kıdem gibi nisbetlerden vücûd-i mutlak-ı Hak münezzehdir. Ve vücûdât-ı izâfiyyenin iftitâhı kendisinden olduğu için, bu vücûdâta nazaran "Evvel" denildiği gibi, yine bu vücûdâtın
85 ihtitâmıyla bâkî olan yine kendisi / olduğu için, Hak Teâlâ hakkında "Âhir"dir denildi. Eğer Hakk'ın evveliyyeti vücûd-i aynî sâhibi olmak sûretiyle mukayyed olan evveliyyet ola idi, vücûd-i aynî sâhibi olan mukayyedât için Âhir olması sahîh olmaz idi. Zîrâ mümkinin âhiri yoktur; çünkü gayr-i mütenâhîdir.

Suâl: Mevcûdât-ı hâdisenin âhiri olmayıp gayr-i mütenâhî olunca, suver-i âlemin ebedî olması ve bu suver-i âlemin infisâhından ibâret olan kıyâmet-i kübrânın kāim olmaması lâzım gelmez mi?

Cevap: Ma'lûm olsun ki, vücûd-i mümkin yalnız sathında yaşadığımız küre-i arzdan ibâret değildir. Belki arz vücûd-i mümkinâttan bir zerre mesâbesindedir. Zîrâ fezâ-yı nâmütenâhî ta'bîr olunan sâha ayn-ı vücûd-i mutlaktan ibârettir. Ve vücûd-i mutlak mine'l-ezel ile'l-ebed nefes-i rahmânîsiyle müteneffistir. Ve bu tenfîs vücûdun iktizâ-yı zâtîsi olup meşiyyeti değildir. Binâenaleyh zuhûr zât-ı sırfın muktezâsıdır. İmdi bu tenfîs netîcesinde fezâ-yı bî-nihâyede, ya'nî vücûd-i mutlakta öbek öbek inbisât eden nefes-i rahmânî avâlim-i bî-nihâyenin heyûlâsıdır. Ve bu tenfîs, zâtın kendi zâtında, yine kendi zâtına, kendi zâtı ile vâkı' olan bir tecellîsidir. Ve nefes-i rahmânî zâtın "ayn"ıdır. Ancak, zât-ı latîfin bi't-tenezzül, nefesini teksîf etmesinden ibârettir. Nitekim Ebu'l-Hasan Gûrî hazretleri buyurur: سبحان من لطف نفسه فسماه حقا وكثف نفسه فسماه خلقا Bu nefes-i rahmânî âlî iken, ya'nî zât-ı bahtın tenfîsini müteâkıb kemâl-i letâfetinden bî-sûrettir; teseffül eyledikçe teberrüd ve tasallub edip eşkâl ve suver iktisâb eyler. Nitekim nefes-i insânî zemherîde bir cam üzerine irsâl olundukda hîn-i hurûçta harâretle latîf ve bî-sûret iken teseffül eyledikçe teberrüd ve tasallub edip cam üzerinde çiçekli buzlar peydâ kılar. Ve o

buzlardaki eşkâl ayn-ı nefestir. Nefes-i rahmânî de hîn-i tenfîste böylece latîf olup tedrîcen duhân-ı ziyâ-dâr hâline gelir ve avâlimin madde-i ûlâsı olur. Nitekim Hz. Şeyh (r.a.) **Fass-ı Îsevî**'de :

فالكل في عين النفس كالضوء في ذات الغلس

beyt-i şerîfiyle bu hakîkate işâret buyururlar ki, inşâallah orada şerh olunur.

İmdi fezâda öbek öbek tekâsüf ve teberrüd eden sehâb-ı muzîler ilk devrelerinde dumandan başka bir şey değildirler. Nitekim âyet-i kerîmede ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ (Fussılet, 41/11) buyrulur. Ba'dehû bunların kendi mihverleri etrâfındaki devirlerinden mütehassıl kuvve-i / ani'l-merkeziyye hasebiyle, bir takım küreler ayrılıp kendilerinden iftitâk ederek şems hâlinde kalan merkezin etrâfında mahrekleri üzerinde devr ederler. Nitekim âyet-i kerîmede işâret buyrulur: أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا (Enbiyâ, 21/30). İmdi fezâda mütekevvin sehâb-ı muzî kütlelerinin her birisi şemsleriyle berâber birer manzûme olup bunları görüp ta'dâd etmek bizler için kābil değildir. Yalnız âlet vâsıtasıyla görülebilenler hakkında alâ-tarîkı'l-istidlâl erbâb-ı fenn-i hey'et tarafından beyân-ı mütâlaât olunabilmektedir. Ve bu avâlime ehl-i hakîkat indinde "âlem-i simsime" ta'bîr olunur. Ve "simsime" ibâre ve beyâna sığmayan ma'rifet demektir. Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) **Fütûhât-ı Mekkiyye**'de bu avâlimden ba'zılarının ahvâlini beyan buyurmuşlar ve: "Her şeyi ki, akıl onu işbu dâr-ı dünyâda muhâl görür, biz onu o arzda mümkin bulduk. Ve bildik ki, ukūl kāsırdır" demişlerdir. Zîrâ bizim aklımız üzerinde yaşadığımız arzdaki kavânîn-i tabîiyyeyi bile tamâmiyle ihâtadan âcizdir. Bu arzın kavânîn-i tabîiyyesi hâricinde kalan avâlim-i sâirenin tâbi' olduğu kavânîne ıttılâ' nasıl mümkin olabilir?

İmdi "semâvât-ı seb'a" ta'bîri bizim manzûmemize taalluk eden bir beyândan ibârettir. Ve âyet-i kerîmede وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ (Mü'minûn, 23/17) âyet-i kerîmesinde işâret buyrulan "tarîk"lar her biri bir felekten ibâret olan seyyârât-ı seb'anın mahrekleri olup bu babdaki îzâhât **Fass-ı İdrîsî**'de gelecektir. Nefes-i rahmânînin tenfîsi iktizâ-yı zâtî olan zuhûra müstenid bulunduğundan ve kemâl-i zuhûr ve ma'rifet ise, sûret-i ilâhiyyenin ancak bir endâm âyînesinde intıbâ'ıyla hâsıl olabileceğinden,

bu avâlim-i nâ-mütenâhiyyenin her birerleri birer endâm âyînesi mesâbesinde vâkı' oldu. Hakk-ı mutlak her birerlerinde sûret-i ilâhiyyesini müşâhede buyurur. Fakat bu müşâhede uzaktan ve kendi vücûdunun hâricinde vâkı' olan bir şeye nazar ile vâkı' olan müşâhede kabîlinden değildir. Belki cemî'-i zerrâtta bi'z-zât zuhûr ve huzûr ile vâkı' olan müşâhede-i zevkıyyedir. لاَ تُدْرِكُهُ الأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (En'âm, 6/103) Zîrâ zât-ı latîf eşyâ sûretleriyle mütekâsif olunca, onlarda bi-hasebi'l-kesâfe zâhir olan ahvâl ve şuûn, zevk-ı şuhûdî ve huzûrî ile zât-ı latîfin ma'lûmu olur. Onun için âyet-i kerîmede "Latîf" ve "Habîr" buyrulmuştur. Çünkü "hibret" ilm-i zevkîdir. Ve أَلاَ يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (Mülk, 67/14) âyet-i kerîmesi de ayn-ı ma'nâ-yı münîfi müş'irdir. Velâkin bu avâlimin her biri âyîne olmakla berâber kemâliyle musaykal değildir. Nitekim âlemin mir'ât-ı gayr-i meclüvve olduğu bâlâda murûr etmiş idi. Sûret-i ilâhiyyenin aksini kemâliyle kabûl edecek ve azhar / bir sûrette gösterecek âyîne bu âlem üzerinde insandır; ve insan nümûne-i ilâhîdir. Bizim manzûme-i şemsiyyemizde arzın nev'-i insâna tahsîs buyrulduğu وَالأَرْضَ وَضَعَهَا لِلأَنَامِ (Rahman, 55/10) âyet-i kerîmesinden anlaşılır. Ya'nî arzın halkından maksad üzerinde Âdem'in zuhûrudur, demek olur. Diğer ecrâm-ı semâviyyede nebâtât ve hayvân nev'inden mahlûkāt-ı sâire olduğu أَلاَّ يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ (Neml, 27/25) ve وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ وَهُوَ عَلَى جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ (Şûrâ, 42/29) âyet-i kerîmelerinde beyân buyrulur. Ve insan dahi "devâbb" kısmındandır. Nitekim âyet-i kerîmede işâret buyrulur. إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ (En'fâl, 8/55).

Velhâsıl arz üzerinde yaşayan efrâd-ı âdemiyye, nasıl ki eceli gelip zâhirden bâtına intikāl eder ve bununla sûret-i insâniyyede olan tecelliyât-ı Hak muattal ve munkatı' olmazsa, efrâd-ı âlemden birinin kıyâmeti kopmakla Hakk'ın avâlim-i şehâdiyye sûretindeki tecellîsi dahi muattal ve munkatı' olmaz. من مات فقد قامت قيامته hadîs-i şerîfi cevâmiu'l-kelimdir; avâlime de şâmildir. Zîrâ her bir âlem-i şehâdî insân-ı kebîr olduğundan "men" kelimesi tahtına dâhil olur.

İmdi avâlimin fezâda (vücûd-i mutlak)da tekevvün ve tefessüdünün ibtidâsı ve intihâsı yoktur. Vücûd-i hakîkî ezelî ve ebedî ve kadîm olduğu gibi, vücûdât-ı izâfiyyenin bu tekevvün ve tefessüdü keyfiyyetleri dahi

ezelî ve ebedî ve kadîmdir. Ancak efrâdının ibtidâsı ve intihâsı vardır. Vasf-ı hudûs ve evveliyyet ve âhiriyyet bu tekevvün ve tefessüd eden avâlimin her birerlerine izâfe olunur. Âlem-i şehâdeti içinde bulunduğumuz âlemden ibâret zannettiklerinden onun kıdemi ve hudûsü hakkında bir çok kıyl ü kāller vâkı' oldu. Ve âlem-i şehâdetin, bir âlemden ibâret olduğuna göre, kıyâmet-i kübrânın vukūuyla esmâ-i ilâhiyyenin muattaliyyeti lâzım geleceğinden, muhakkıkînden bir takımı da te'vîl cihetine gittiler. Nitekim cenâb-ı Bedreddîn-i Simâvî **Vâridât**'ında şöyle buyurur: وحشر الأجساد على مايزعم العوام لايكاد يصح ولكن يمكن ان يجئ زمان لايبقي فيه شخص من نوع الأنسان ثم يتولد الأنسان من تراب بلا اب وأم ثم بالتناسل ya'nî "Avâmın zu'm eyledikleri şey üzere haşr-i ecsâd sahîh olmaz. Velâkin mümkindir ki, nev'-i insandan âlemde bir şahsın kalmadığı bir zaman gele. Ba'dehû topraktan babasız ve anasız insan tevellüd ede. Sonra da tenâsül ile doğa." İşte bu hükümler hep sûret-i ilâhiyyeyi hâiz olan mahlûku ancak bir âlemin mahmûl olduğuna zehâbdan mütevelliddir.

90 / Cenâb-ı Şeyh-i Ekber (r.a.) **Fütûhât-ı Mekkiyye**'lerinin üçyüz altmış yedinci bâbında semâvâtta İdrîs (a.s.)a mülâkî olduğu hînde sorduğu suâllerden birisi olmak üzere buyururlar ki:

قلت فاني رأيت في واقعتي شخصا بالطواف اخبرني انه من اجدادي وسمى لي نفسه فسألته عن زمان موته فقال لى اربعون الف سنة فسألته عن آدم لما تقرر عندنا في التاريخ لمدته فقال لي عن اي آدم تسأل عن آدم القرب فقال صدق اني نبي الله ولا اعلم للعالم مدة نقف عندها بجملتها إلا أنه بالجملة لم يزل خالقا ولا يزال دنيا وأخرة والآجال في المخلوق بانتهاء المدد لا في الخلق فالخلق مع الأنفاس يتجدد فما اعلمناه علمناه ولا يحيطون بشئ من علمه إلا بما شاء فقلت فما بقي لظهور الساعة فقال اقترب للناس حسابهم وهم في غفلة معرضون قلت فعرفني بشرط من شروط اقترابها فقال وجود آدم من شروط الساعة.

Ya'nî: "Ben İdrîs (a.s.)a dedim ki, vâkıamda tavâfta bir şahıs gördüm. Bana ecdâdımdan olduğunu haber verdi ve ismini söyledi. Zamân-ı mevtinden suâl ettim. Bana kırk bin senedir, dedi. Bizim indimizde târîhde takarrur eden Âdem'in müddetinden sordum. Hangi Âdem'den suâl ediyorsun? Yakın olan Âdem mi? dedi. İdrîs (a.s.) buyurdu ki: Doğrudur. Ben Allah'ın nebîsiyim ve âlemin müddetini bilmem. Ve onun cümlesi indinde tevakkuf ederiz. Şu kadar var ki, bi'l-cümle hâlikan lem-yezeldir, dünyâ ve âhiretçe lâ-yezâldir. Ve eceller

halk hakkında değil, mahlûk hakkında müddetlerin intihâsı iledir. İmdi halk enfâs ile teceddüd eder. Binâenaleyh biz bize bildirilmiş şeyi bildik: وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ (Bakara, 2/255) İdrîs (a.s.)'a dedim ki: Kıyâmetin zuhûruna ne kaldı? Buyurdu ki: إِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ (Enbiyâ, 21/1) Onun kurbu alâmetlerinden bir alâmeti bana ta'rîf buyur, dedim. Vücûd-i Âdem kıyâmet alâmetlerindendir, buyurdu."

Velhâsıl zât-ı mutlakın cemî'-i merâtibde tecellî etmediği bir ân yoktur. Ve onun bu tecelliyâtı ezelî ve ebedî ve kadîmdir. Ve bir âlemin kıyâmeti kopmakla, hazret-i şehâdiyye sûretinde olan tecelliyât-ı ilâhiyye ebeden münkatı' olmaz. Kıdem ve hudûs arasındaki tekaddüm zamânî değil, belki akılda sâbit olan bir ma'nâ-yı rütebîdir. Ey tâlib-i hakîkat, bu beyânâtın zevkına vâsıl oldun ise, sana bir sırr-ı azîm münkeşif oldu; ve anladın ki, kıyâmet-i kübrâ haktır / ve vâkı' olacaktır. Ve vücûd-i mümkinât gayr-i mütenâhîdir ve âhiri yoktur.

İmdi Hakk'ın evveliyyeti, nasıl ki evveliyyet-i mukayyede değilse, âhiriyyeti dahi öylece âhiriyyet-i mukayyede değildir. Belki bize nisbet olunan emrin küllîsi Hakk'a rücû' ettiği için, Hak "Âhir"dir. Zât-ı mutlakın, bi'l-cümle taayyünâtın mebdei olduğu için, sâbit olan evveliyyeti ve bi'l-cümle taayyünâta nisbet olunan emrin zât-ı mutlaka rücû' etmesinden dolayı onun sâbit olan âhiriyyeti, ıtlâk-ı zâtîsi üzerine emr-i zâid olmayıp, emr-i nisbî olduğundan, Hak ayn-ı evveliyyetinde "Âhir" ve ayn-ı âhiriyyetinde "Evvel"dir. /

Ba'dehû bilelim ki, muhakkak Hak Teâlâ kendi nefsini "Zâhir" ve "Bâtın" olmakla vasf eyledi. Binâenaleyh âlemi, gaybımız ile bâtını, ve şehâdetimiz ile zâhiri idrâk etmemiz için, âlem-i gaybi ve şehâdeti îcâd eyledi. Ve kendi nefsini rızâ ve gazab ile vasf etti. Binâenaleyh âlemi havf ve recâ sâhibi olarak îcâd eyledi. Böyle olunca biz onun gazabından korkarız ve rızâsını recâ ederiz. Ve nefsini "Cemîl" ve "Zül-celâl" olmakla vasf etti. Ve bizi heybet ve üns üzere îcâd eyledi. Ve ona mensûb olan ve onlar ile tesmiye olunan şeylerin kâffesi böyledir. İmdi Hak

Teâlâ, âlemin hakāyık ve müfredâtını câmi' olmasından nâşî, insân-ı kâmilin halkına teveccüh eylediği bu iki sıfatı "iki el" ile ta'bîr buyurdu. Böyle olunca âlem "şehâdet"; ve halîfe "gayb"dir. Ve bundan dolayı sultân ihticâb eder. Ve Hak Teâlâ kendi nefsini hucüb-i zulmâniyye ile vasf eyledi; ve onlar ecsâm-ı tabîiyyedir. Ve hucüb-i nûrâniyye ile vasf etti; onlar da ervâh-ı latîfedir. Böyle olunca âlem, kesîf ile latîf arasındadır. Ve o kendi nefsine ayn-ı hicâbdır. İmdi âlem, Hakk'ın kendi nefsini idrâk ettiği vech ile Hakk'ı idrâk etmez. Ve ona iftikārı sebebiyle kendi mûcidinden mütemeyyiz olduğunu bilmekle berâber, hicâb içinde zâil olmaz. Velâkin vücûd-i Hak olan vücûd-i zâtînin vücûbunda âlem için haz yoktur. Binâenaleyh onu ebeden idrâk edemez. Şu halde Hak Teâlâ bu haysiyyetten, ilm-i zevk ve şuhûd ile gayr-i ma'lûm olmaktan / ebeden zâil olmaz. Zîrâ bunda hâdis için kadem yoktur. İmdi Allah Teâlâ Âdem'i ancak teşrîften dolayı "iki el"i arasında cem' etti (16).

Ya'nî Hak Teâlâ hazretleri هُوَ الأَوَّلُ وَالآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالبَاطِنُ (Hadîd, 57/3) âyet-i kerîmesinde kendi nefsini "Zâhir" ve Bâtın" olmakla vasf etti. Çünkü her mertebe vücûd-i mutlakının tenezzülâtından zâhir olmuştur. Ve her mertebe kendisinden evvelki mertebeye nisbeten "zâhir" ve evvelki mertebe de ona nisbeten "bâtın" olur. Binâenaleyh Hak Teâlâ eksef olan âlemi yarattı. Ve âlem sûret-i ilâhiyye üzerine mahlûk olmakla bilcümle merâtibi câmi' olduğu gibi, Âdem dahi sûret-i ilâhiyye üzerine mahlûk olduğundan, bizim gaybimiz, ya'nî havâss-i bâtınemiz ile bâtını ve şehâdetimiz, ya'nî havâss-i zâhiremizle zâhiri idrâk etmemiz için, âlem-i gaybi ve şehâdeti îcâd eyledi. Şu halde biz havâss-i zâhiremizle suver-i kesîfe olan eşyâyı ve havâss-i bâtınemizle de suver-i latîfe olan ma'nâyı idrâk ederiz. Ve bu idrâk dahi isti'dâdât-ı zâtiyyemizin bize verdiği kadar olur. Ve kezâ Hak Teâlâ nefsini rızâ ve gazab ile vasf etti; âlemi de havf ve recâ sâhibi olarak îcâd eyledi. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyurur لَوْ أَنْزَلْنَا هذَا القُرآنَ عَلى جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خَاشِعاً مُتَصَدِّعاً مِنْ خَشْيَةِ الله (Haşr, 59/21) ve kezâ: إنَّا عَرَضْنَا الأَمَانَةَ عَلَى السَّموَاتِ والأَرْضِ والجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وأَشْفَقْنَ مِنْهَا (Ahzâb, 33/72) Binâenaleyh âlemin cüz'ü olan biz insanlar onun gazabından korkarız ve

rızâsını recâ ederiz. Ve kezâ Hak Teâlâ nefsini "Cemîl" ve "Zû-Celâl" olarak vasf eyledi. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de: تَبَارَكَ أسْمُ رَبِّكَ ذِي الجَلَالِ وَالْإِكرام (Rahmân, 55/78) ve hadîs-i şerifte ان الله جميل يحب الجمال buyrulur. Binâenaleyh biz onun celâliyle heybet ve cemâliyle üns üzerine oluruz.

Ma'lûm olsun ki, "gazab" ve "rızâ" Allah Teâlâ hazretlerinin iki sıfatıdır ki, ehl-i bidâyet için zâhir olurlar. Onların zuhûruyla ehl-i bidâyette havf ve recâ zuhûr eder. Bu sıfatlara mukābil olarak Celâl ve Cemâl dahi kezâlik iki sıfat-ı ilâhiyyedir ki, ehl-i sülûkün mutavassıtları için zâhir olurlar. Bunların zuhûruyla ehl-i tavassutta heybet ve üns ve kabz ve bast halleri / zâhir olur. Kezâlik tecellî ve istitâr dahi iki sıfat-ı ilâhiyyedir ki, ehl-i nihâyet için zâhir olurlar. Bunların zuhûruyla ehl-i nihâyette fenâ ve bakā halleri zâhir olur. İşte i'zâz ve izlâl, darr ve nef', atâ ve men', ve ihyâ ve imâte gibi Hakk'a nisbet olunan ne kadar sıfatlar; ve Muizz ve Müzill, Mâni' ve Mu'tî, ve Muhyî ve Mümît gibi kendisinin tesmiye olunduğu ne kadar isimler varsa hepsi böyledir. Her bir sıfatı bizde bir sıfat-ı infiâliyyeyi ve her bir ismi bir eseri îcâd eder. İmdi Hak Teâlâ, âlemin rûhânî ve cismânî hakāyıkını ve eşhâs-ı cüz'iyye gibi müfredâtını câmi' olan insân-ı kâmilin halkına, gazab ve rızâ ve celâl ve cemâl gibi yekdîğerine mütekābil sıfatlar; ve Mâni' ve Mu'tî ve Celîl ve Cemîl gibi kezâ yekdîğerine mütekābil isimler ile teveccüh buyurdu. Ve tekābül i'tibâriyle ikiye inkısâm eden bu sıfatlara da "iki el" ta'bîr buyurdu. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur: يَا إبْلِيسُ مَامَنَعَكَ أنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ (Sâd, 38/75) ya'nî "Ey İblîs, iki elimle yarattığım şeye secde ve ser-fürû etmekten seni men' eden şey nedir?" İmdi izlâl ve Müzill, ve darr ve Dârr, ve men' ve Mâni' gibi sıfât ve esmâ-i celâliyyeye Hakk'ın "sol el"i; ve i'zâz ve Mu'izz, ve nef' ve Nâfi', ve atâ ve Mu'tî gibi sıfât ve esmâ-i cemâliyyeye de "sağ el" ta'bîr olunur. Küffâr üzerine esmâ-i celâliyye gâlib olduğu cihetle onlara "ashâb-ı şimâl" ve mü'minîn üzerine esmâ-i cemâliyye gâlib olduğundan onlara da "ashâb-ı yemîn" denir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur: وأصْحَابُ الشِّمَالِ مَا أصْحَابُ الشِّمَالِ فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ (Vâkıa, 56/41) ve وَأصْحَابُ اليَمِينِ مَا أصْحَابُ اليَمِينِ فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ (Vâkıa, 56/28). Münâfikîn ise, celâl ve cemâl arasında hâl-i tezebzübde bulundukları ve bu tereddüdden ayrılamadıkları cihetle onların makarları

ehl-i îmân ile ehl-i küfrün makarrları tahtında vâkı' olur; ve bu makarr ise, nârın derk-i esfelidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur: إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ (Nisâ, 4/145).

/ İmdi mâdemki Hak Teâlâ nefsini "Zâhir" ve "Bâtın" olmakla vasf etti ve ism-i Zâhir'in mazharı olmak üzere âlem-i şehâdeti ve ism-i Bâtın'ın mazharı olmak için dahi âlem-i gaybı yarattı; ve mâdemki insan şehâdeti, ya'nî cismâniyyeti ile zâhiri; ve gaybı, ya'nî rûhâniyyeti ile bâtını idrâk ediyor; şu halde cesed-i müsevvâ olan âlem "şehâdet", ve bu cesed-i müsevvânın rûhu olan ve Âdem'den ibâret olan halîfe "gayb"dır. Zîrâ ma'nâ sûret perdesi arkasında muhtefîdir. Nitekim bu ma'nâya işâreten cenâb-ı Mevlânâ (r.a.) buyurur: Beyt:

این هیکل آدم است رو پوش ما قبلهء جمله سجد هاییم

Îzâhan tercüme: Âdem'in sûret-i cismânîsi olan bu heykel, bu kalıb bir nikāb ve perdeden ibârettir. Bu sûrete taalluk eden ma'nâ ki, hakîkat-i insâniyyeden ibârettir; ve bu hakîkat ise, sûret-i ilâhiyyeden ibâret ve "Allah" ism-i câmi'inin mazharıdır. Ka'be-i muazzama mazhar-ı ism-i zât olmak i'tibâriyle, nasıl ki bi'l-cümle secdelerin kıblesi olmuş ise, mazhar-ı ism-i zât olan bizim hakîkatimiz dahi öylece secdelerin kıblesidir. Ve bu ma'nâya işâreten Ebu'l-Hasan Harkānî (r.a.): لو عرفتموني لسجدتموني ya'nî "Eğer benim hakîkatimi ârif olaydınız, bana secde ederdiniz" buyurmuştur.

İşte bu sırdan dolayı, selâtîn-i sûriyye kendi teb'asiyle dâimâ ihtilât etmeyip, kendi sarayında ihticâb eder. Hadd-i zâtında sultan sûreti i'tibâriyle, efrâd-ı reâyâdan mümtâz değildir. Fakat onda îcâb-ı saltanat olarak, bir izzet ve azamet ma'nâları vardır ki, bu i'tibârla teb'asından mümtâzdır. Bu ma'nâlar ise "gayb"dır. Ve gayb ihticâbı iktizâ eder. Sûret ma'nâdan münfekk olmadığı için, sultânın sûreti manâ sına tebean ihticâb eyler.

Ve Hak Teâlâ hazretleri kendi nefsini hucüb-i zulmâniyye ile vasf eyledi ki, onlar, mâddiyyûnun "madde" ta'bîr eyledikleri ecsâm-ı tabîiyyeden ibârettir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz buyururlar: إن لله سبعين الف حجاب من نور وظلمة ya'nî "Muhakkak Allah Teâlâ'nın nûrdan ve zulmetten

yetmiş bin hicâbı vardır" / Ve kezâ Hak Teâlâ nefsini hucüb-i nûrâniyye ile vasf etti ki, onlar da ervâh-ı latîfedir. Şu halde hakîkat-i vücûdu madde vâsıtasıyla arayan maddiyyûn, vücûd-i hakîkînin perdesine ve nikābına yapışmış kalmışlardır. Ve mertebe-i rûhâniyyette arayan ve ezvâk-ı rûhâniyyeye dalan mü'minîn dahi ayn-ı hâl içinde hayrete düşmüşlerdir. Böyle olunca âlem, kesîf ile latîf arasında vâkı' olmuştur. Ya'nî ma'nâsı i'tibâriyle latîf ve sûreti i'tibâriyle kesîftir. Gerek latîf ve gerek kesîf olan sûretlerde müteayyin olan vücûd-i mutlak-ı Hak'tır ki, akl-ı kesîfin idrâk edemeyeceği mertebede eltaftır. Ve âlem-i sûret ma'nâya, ve âlem-i ma'nâ da âlem-i sûrete hicabdır. Ta'bîr-i dîğerle kesîf latîfin ve latîf dahi kesîfin hicâbıdır. Binâenaleyh âlemin sûret-i kesîfesi, sûret-i latîfesi olan kendi zâtına ve hakîkatine ayn-i hicâbdır. Ve âlem mâdemki kendi hakîkatine ayn-ı hicâb oluyor, şu halde Hakk'ın kendi zâtını idrâk ettiği gibi, âlemin Hakk'ı idrâk edememesi pek tabîî bir hâl olur. Vâkıâ âlem, vücûdda kendi mûcidine müftekır olduğunu ve binâenaleyh ondan mütemeyyiz bulunduğunu bilir. Fakat onun bu bilişi, kendini hicâbdan kurtarmaz. Bu hâle bizim zevkımız şâhiddir. Bu adem-i idrâk, vücûd-i Hak'tan ibâret olan vücûd-i zâtînin vücûbunda, âlemin hazzı olmamasındandır. Vücûd-i zâtînin vücûbunda âlemin hazzı ve zevkı olmayınca, vâcibü'l-vücûdu ebeden idrâk edemez. İşte vücûd-i zâtînin vücûbunda âlemin hazzı olmaması haysiyyetiyle, Hak Teâlâ ilm-i zevk ve şuhûd ile gayr-i ma'lûm olmaktan ebeden zâil olmaz. Zîrâ âlem hâdistir. Ve hâdisin vücûb-i zâtî mertebesine adım atabilmesi kābil değildir. Eğer vücûb-i zâtî mertebesine kadem basmış olsa buz gibi eriyip taayyünü kalmaz. Ve sıfat-ı hudûs kendisinden zâil olur. Ve o vakit "müdrik" ve "müdrek" ve "idrâk" nisbetleri şey-i vâhid olup vücûb-i zâtî mertebesinde muzmahil olur.
95 Nitekim hadîs-i şerîfte bu hakîkate işâret buyurulur قال رسول الله سئلت جبرائيل هل ترى ربك ؟ قال : ان بيني وبينه سبعين الف حجاب من نور لو رأيت ادناها لاحترقت İşte "Rabb'ini görüyor musun?" suâline cevâben Cibrîl (a.s.) Rabb'isi ile kendi arasında hicâb-i zulmânî olduğunu beyân buyurup, yetmiş bin hicâb-ı nûrânî olduğunu ve bu hicâbât-ı nûrâniyye kalkmış olsa, kendi taayyün-i nûrânîsinin muzmahil olacağını ifâde eylemiştir. Zîrâ cenâb-ı Cibrîl dahi

hâdistir. Ve hâdisin vücûb-i zâtîye bir adım atabilmesi mümkin değildir. İmdi Hak Teâlâ hazretleri, ancak teşrîf ve ta'zîm için, Âdem'i, "iki el" ile ta'bîr buyurduğu sıfât-ı mütekābilesi arasında cem' etti. Ve Âdem bu sebeple mazhar-ı Celâl ve Cemâl oldu. Zîrâ Âdem'in sûret-i ilâhiyye üzere olan hakîkati mir'ât-ı cemâl-i ilâhîdir. Ve cismâniyyetinden ibâret olan sûret-i kevniyyesi, bu mir'âtın perdesi ve hicâbı olduğundan, mazhar-ı Celâl'dir.

/ Ve işte bunun için Hak Teâlâ İblîs'e: "İki elimle halk ettiğim şeye ser-fürû etmekten seni men' eden şey nedir?" buyurdu. Halbuki o, sûret-i âlem ile sûret-i Hak'tan ibâret olan iki sûret arasında ancak onun ayn-i cem'idir. Ve onlar da Hak Teâlâ'nın yedídir. Ve İblîs âlemden bir cüz'dür. Onun için bu cem'iyyet hâsıl olmadı. Ve bundan dolayı Âdem halîfe oldu. İmdi eğer onu istihlâf ettiği şeyde, onu istihlâf edenin sûretiyle zâhir olmaya idi, halîfe olmaz idi. Ve eğer onda, üzerlerine istihlâf olunduğu reâyânın taleb ettiği şeyin kâffesi mevcûd olmasaydı, onlar üzerine halîfe olmaz idi. Zîrâ onların istinâdı onadır. Böyle olunca muhtâcün-ileyh olan şeyin kâffesi ile kāim olması lâ-büddür. Ve yoksa onların üzerine halîfe değildir. Bu takdirde *hilâfet ancak insân-ı kâmil için sahîh oldu. İmdi onun sûret-i* zâhiresini hakāyık-ı âlemden ve onun sûretinden inşâ eyledi. Ve sûret-i bâtınesini de Allah Teâlâ kendi sûreti üzere inşâ etti. Ve bunun için onun hakkında: "Ben onun sem'i ve basarı olurum" dedi. Ve onun "ayn"ı ve "üzn"ü olurum demedi. Şu halde iki sûret arasını tefrîk etti (17).

Ya'nî Âdem cem'iyyet-i ilâhiyye ile müşerref olduğu için, Hak Teâlâ İblîs'e: "İki elimle, ya'nî sıfât ve esmâ-i celâliyye ve cemâliyyemle halk eylediğim Âdem'e secde ve ser-fürû etmekten seni men' eden şey nedir?" diye hitâb ve itâb eyledi. Halbuki o "iki el" ile Âdem'i halk etmek, birisi âlemin, diğeri Hakk'ın sûreti olmak üzere iki sûret arasında, ancak Âdem'i cem' etmenin aynıdır. Zîrâ Hakk'ın sûreti, esmâ-i ilâhiyye ve sıfât-ı

rabbâniyye hey'et-i mecmûasının sûretidir. Ve bu esmâ ve sıfât müessir ve fa'âl olduğu cihetle Hakk'ın "veren eli"dir; ve âlemin sûreti ise, âlem-i kevnde ne kadar sûretler var ise hepsinin hey'et-i mecmûasıdır. Ve suver-i kevniyye müteesir ve münfail olduğu cihetle, Hakk'ın "alan eli"dir. Nitekim âyet-i kerîmede buyrulur: أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ (Tevbe, 9/104) Ve İblîs eczâ-yı âlemden bir cüz' olduğu cihetle, Âdem'deki cem'iyyet onda yoktur. Zîrâ İblîs'in bâtını olan "Mudill" ismi esmâ-i celâliyyeden olduğu gibi, zâhiri olan neş'et-i unsuriyyesi dahi havâdan ibâret olan müvellidü'l-humûza ile tekevvün eden nârdır. Binâenaleyh onun eczâ-yı unsuriyyesi nâr ile havâdır. Ve onun cüz'-i a'zamı olan nâr ise, mezâhir-i celâliyyedendir. Şu halde İblîs zâhiren ve bâtınen mazhar-ı Celâl olduğundan yed-i şimâl olan sıfat-ı celâliyye ile mahlûktur. Bu sebeple İblîs'in hakîkati olan ism-i Mudill ıdlâl, hîle, küfür, cühûd, hıkd ve hased gibi sıfâtı hâizdir. Ve neş'et-i unsuriyyesi olan nâr dahi isti'lâ, kibir, tasallut ve ceberût gibi sıfât-ı kahriyyeyi iktizâ eder. Âdem'e gelince onun bâtını "Allah" ism-i şerîfi olduğu ve bu ism-i a'zam Celâl'i ve Cemâl'i bi'l-cümle esmâyı câmi' bulunduğu gibi, onun zâhiri olan neş'et-i unsuriyyesi dahi mezâhir-i celâliyyeden olan nâr ile havâdan ve mezâhir-i cemâliyyeden olan mâ' ile türâbdan mürekkebdir. Binâenaleyh onun hakîkati olan "Allah" isminde ism-i Mudill ve zâhirinde nâr mündemic olduğu cihetle, bâlâda zikr olunan sıfât-ı mezmûmeyi hâvî olduğu gibi, "Hâdî" ism-i şerîfinin muktezâsı olan hidâyet, istikâmet, îmân, ikrâr, kabûl, teveddüd ve hayır-hâhlık gibi sıfâtı ve neş'et-i unsuriyyesinin cüz'-i a'zamı olan mâ' ile türâbın muktezâsı olan tezellül, tevâzu', adem-i tasallut ve hilim gibi sıfât-ı hamîdeyi şâmildir. Eğer Âdem'de yed-i şimâlin ahkâmı olan sıfât-ı iblîsiyye gâlib olursa, kendisi ashâb-ı şimâlden olup "el-cinsü maa'l-cins" îcâbınca mahall-i Celâl olan cehenneme ve eğer yed-i yemînin ahkâmı olan sıfât gâlib olursa mahall-i Cemâl olan cennete dâhil olur. Nitekim âyet-i kerîmede işâret buyurulur: فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ (Şûrâ, 42/7), / Beyt:

چون شود اوصاف واخلاقت نكو — هشت جنت خود توىى اي نيك خو
گر گرفتار صفات بد شدى — هم تو دوزخ هم عذاب سرمدى

هر که دارد در جهان خلق نکو   مخزن اسرار حق شد جان او
مایهء دوزخ چهء باشد خلق بد   خلق بد آمد براه دوست سد
جملهء اخلاق و اوصاف ای پسر   هر زمان گردد ممثل در صور
گاه نارت بنماید گاه نور   گاه دوزخ گاه جنات است وحور
آنچه گفتم هست اکر عین الیقین   نی ز استدلال وتقلید است این

Tercüme: "Eğer senin evsâf ve ahlâkın iyi olursa, ey iyi huylu, sekiz cennet sensin. Ve eğer sıfât-ı zemîmenin giriftârı oldun ise, cehennem de sensin, azâb-ı ebedî de sensin. Cihanda her kimin ahlâk-ı hamîdesi varsa, o kimsenin cânı esrâr-ı Hakk'ın mahzeni olur. Cehennemin mayası nedir? Kötü ahlâktır. Kötü ahlâk râh-ı Hakk'ın seddi ve mâni'idir. Ey oğul, ahlâk ve evsâfın kâffesi, her zaman bir takım sûretlerde temessül eder. Onlar, sana ba'zan nâr ve ba'zan nûr; ba'zan da cehennem ve ba'zan cennetler ve hûrîler sûretinde görünür. Eğer ayne'l-yakîn sâhibi isen benim bu söylediğim şeylerin istidlâl ve taklîd tarîkından değil, belki keşif cihetinden olduğunu anlarsın."

İşte İblîs Âdem'de, böyle bir cem'iyyet hâsıl olduğunu ve kendisinde bu cem'iyyetin bulunmadığını bilmedi. Âdem'i dahi kendi hâline kıyâs edip, secde ve ser-fürû ile emr olundukda, bâtınının ve zâhirinin iktizâsına tebean istikbâr etti. Ve kendi taayyünü ile Âdem'in hakîkatinden mahcûb olduğu için, Hak Teâlâ onu verâ-yı hicâba tard etti. Zîrâ / İblîs'in muktezâsı bu idi. Hak Teâlâ hazretleri hakîm-i mutlaktır; hükmünü mahalline vaz' eder ve hükmünde aslâ kimseye zulm etmez.

Şu hakîkat ma'lûm olsun ki, bâlâda bir çok mahallerde dahi îzâh olunduğu üzere, kisve-i taayyüne bürünen vücûd-i vâhid-i Hak'tan gayrisi değildir. Bu taayyün dediğimiz perde, müteayyin olan vücûd-i Hak üzere isti'lâ edip onu setr eder. Maahâzâ bu taayyün perdesinin sebâtı yoktur. كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلاَّ وَجْهَهُ (Kasas, 28/88) âyet-i kerîmesinde işâret buyrulduğu vech ile vücûd-i Hakk'ın nûru, ânen-fe-ânen bu perdeleri yırtar. Şu halde taayyün, zât-ı Hakk'a nazaran "mel'ûn" ve "matrûd" olur. Ey tâlib-i irfân, eğer sen bu taayyün perdesinin arkasında Hakk-ı müteayyini müşâhede edersen, hakîkati hicâbda müşâhede etmiş olursun. Ve seni "ben, ben" demeğe sevk eden şey, ancak taayyününden ibârettir.

Gülşen-i Râz'dan beyt:

حقیقت کز تعین شد معین   تو اورا در عبارت گفته‌ء من

Tercüme: "O hakîkat ki, taayyün ile muayyen oldu, sen o hakîkate, esnâ-yı tekellümünde "ben" dedin."

İmdi bu perdenin sebât üzere olmadığını yakînen bildin ise, artık "ben, ben" diyecek mecâlin kalmaz. Ve eğer bu taayyün perdesinin arkasında vücûd-i müteayyin olan Hakk'ı müşâhede etmezsen, taayyün ile hicâba düşersin. Ve kendi taayyünün, kendi nefsine hicâb olur.

Gülşen-i Râz'dan beyt:

تعینهای عالم بر تو طاریست   ازان گویی چو شیطان همچو من کیست

Tercüme: "Âlemin taayyünleri senin üzerine târîdir. İşte bundan dolayı
100 şeytan gibi; "Benim gibi kim vardır? dersin./

Ve böyle olan kimse, bu taayyünle zât-ı Hak'tan mel'ûn ve matrûd olup, müteayyin ve muhtecib olan ayn-ı vâhideyi ebeden müşâhede edemez. A'mâl-i hasenesi sebebiyle cennete dâhil olsa bile, taayyünât-ı cinâniyye ile Hak'tan mahcûb olup, bunlarla meşgûl olur.

*

* *

İşte Âdem'in halîfe olmasının sebebi, "iki el" ta'bîr olunan sıfât-ı mütekābile-i ilâhiyye ile mahlûk olmasındandır. İmdi Âdem, eğer Hakk'ın istihlâf ettiği âlemde ve eczâ-yı âlemde, kendisini istihlâf eden Hakk'ın sûreti ile zâhir olmasa idi, onda hilâfete istihkāk tezâhür edip, halîfe olmaz idi. Ve eğer Âdem'de, üzerlerine istihlâf olunan reâyânın, ya'nî âlemin ve eczâ-yı âlemin, taleb ettiği şeyin kâffesi mevcûd olmasaydı, âlem üzerine halîfe olmaz idi. Zîrâ âlemin istinâdı halîfeyedir. Binâenaleyh âlem ve eczâ-yı âlem neye muhtâc ise, halîfe olan Âdem onların kâffesiyle kāim olmak iktizâ eder. Ve eğer âlemin muhtâc olduğu şeyler bulunmasa, Âdem'de hilâfet sâbit olmaz. Zîrâ âciz olan bir kimse, kendi gibi âciz olan diğer bir kimsenin ihtiyâcını te'mîn edemez. Bu takdirce hilâfet, sûret-i ilâhiyye üzere mahlûk olmak i'tibâriyle, bi'l-cümle cüz'iyyât-ı âlemi câmi'

olan insân-ı kâmil için sahîh oldu. Böyle olunca Hak Teâlâ, insân-ı kâmilin sûret-i zâhiresini hakāyık-ı âlemden ve hakāyık-ı âlemin sûretlerinden inşâ etti. Ve sûret-i bâtınesini de ان الله خلق آدم على صورته muktezâsınca, Allah Teâlâ kendi sûreti üzere inşâ eyledi. Ve insân-ı kâmilin bu vech ile inşâsından dolayı, onun hakkında hadîs-i kudsîsinde: "Ben onun sem'i ve basarı olurum" dedi. Ve onun sûret-i cismâniyyesinden olan "gözü ve kulağı olurum" demedi. Ve böyle buyurmakla sûret-i bâtıne ve zâhiresi arasını tefrîk etti. Zîrâ sem' ve basar sûret-i bâtınedendir. Ve sem'iyyet ve basariyyet Hakk'a isnâd olunur. Velâkin göz ve kulak Hakk'a / muzâf kılınmaz. Cisim ve cismâniyyet hâdisin ve müteayyinin şânıdır. Zât-ı Hak ise hudûs ve taayyünden münezzehdir.

Ve bunun gibi, o, âlemden her bir mevcûdda, bu mevcûdun hakîkatinin taleb ettiği kadardır. Velâkin halîfe için mecmû' olan şey, bir ahad için yoktur. Böyle olunca, ancak mecmû' ile fâiz oldu. İmdi eğer Hakk'ın mevcûdâtta sûretle sereyânı olmaya idi, âlem için vücûd olmaz idi. Nitekim o hakāyık-ı ma'kûle-i külliyye olmasa idi, mevcûdât-ı ayniyyede bir hüküm zâhir olmaz idi. Ve bu hakîkatten, âlemin kendi vücûdunda Hakk'a iftikārı sâbit oldu (18).

Ya'nî Allah Teâlâ'nın sûreti Âdem'de külliyyet ve cem'iyyet üzere zuhûr ettiği gibi, âlemin cüz'ünden her bir mevcûdda, bu mevcûdun hakîkatinin isti'dâdı, Hakk'ın kendisinde ne kadar zuhûrunu taleb etmiş ise, Hakk'ın zuhûru o mevcûdda o kadardır. Eczâ-yı âlemden hiç bir mevcûdda halîfe için olan cem'iyyet yoktur. Zîrâ halîfenin isti'dâd ve kābiliyyeti, kendisinde kâffe-i esmâ-i ilâhiyyenin fiilen zuhûruna müsâid olacak kadar geniştir. Mevcûdât-ı sâirenin isti'dâdında bu vüs'at ve kābiliyyet yoktur. Binâenaleyh Âdem, sûret-i Hak'la sûret-i âlem / cem'iyyetini hâiz olduğu için, hilâfete nâil oldu. İmdi eğer zât-ı mutlak-ı Hakk'ın sûret-i ilâhiyyesiyle mevcûdâtta sereyânı olmaya idi, âlemin vücûdu olmaz idi. Zîrâ zât-ı Hak vâcibü'l-vücûd ve âlem mümkinü'l-vücûddur. Ve mümkinin vücûdu ise, bâlâda îzâh olunduğu üzere,

vücûd ile adem arasında vâkı'dir. Binâenaleyh eğer Hakk-ı latîf, mertebe-i kesâfete bi't-tenezzül, mevcûdât-ı mümkinede esmâsı sûretiyle müteayyin olmasaydı, bu mevcûdât-ı mümkine ademde kalır idi. Nitekim eğer hayât, ilim, sem', basar ve irâde ve kudret gibi mertebe-i akılda sâbit olan hakāyık-ı külliyye olmaya idi, bu hakāyık-ı külliyyenin mevcûdât-ı ayniyyede birer hükmü zâhir olmaz idi. Umûr-i külliyyenin vücûdât-ı ayniyyeye irtibâtı bâlâda tafsîl olunmuş idi. İşte Hakk'ın mevcûdâtta sûretle sereyânı hakîkatinden dolayı, âlemin vücûd iktisâ etmesinde, Hakk'a iftikār ve ihtiyâcı sâbit oldu. Demek ki, vücûd-i mümkin hakāyık-ı ma'kūle-i külliyyeye merbût olduğu gibi vücûdda dahi Hakk'a merbûttur. Zîrâ bir şeyin mertebe-i kesâfeti mertebe-i letâfetine merbûttur; ve vücûdda ona muhtâçtır. **Şiir:**

İmdi hepsi müftekırdir; küllîsi müstağnî değildir. İşte bu haktır ki biz dedik; ve kinâye etmedik (19).

Ya'nî gerek Hak ve gerek âlem yekdîğerine müftekırdir; her birisi yekdîğerinden müstağnî değildir. Âlemin Hakk'a iftikārı, bâlâda îzâh olunduğu üzere, vücûddadır. Ve Hakk'ın âleme iftikārı, ise, vücûdda olmayıp esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyesinin âlemin mazharında fiilen zuhûrundadır. Hâce Hâfız Şîrâzî (k.a.s.) bu iftikārı bir beytinde "iştiyâk" ile ta'bîr buyurmuştur. Beyt-i şerîf şudur: /

سايهء معشوق بر عاشق اگر افتد چه شد   ما باو محتاج بوديم او بما مشتاق بود

Tercüme: "Ma'şûkun sâyesi, âşık üzerine düştü ise ne oldu? **Biz** vücûdda ona muhtaç ve müftekır idik. O da zuhûrda bize müştâk idi."

İmdi Hakk'ın bize iftikārı, gayre iftikār zannolunmasın. Bu iftikār onun esmâsı arasındaki nisebden bir nisbettir. Onun ism-i Bâtın'ı, zuhûrda ism-i Zâhir'ine müftekırdir. Bizler ise Hakk'ın ism-i Zâhir'inin mazharıyız. İşte bizim açık söylediğimiz ve kinâye etmediğimiz bu kavl haktır.

İmdî eğer sen Ganî'yi zikr edersen, ki onun iftikārı yoktur; binâenaleyh bizim kavlimiz ile murâd ettiğimiz şeyi muhakkak bilirsin (20).

Ya'nî eğer sen, Hak Teâlâ hazretlerinin zâtı i'tibâriyle ganî olup, hiç bir şeye muhtaç olmadığını zikr edersen, bu takdîrce sen bizim bâlâdaki beyt-i şerîfte فالكل مفتقر ya'nî "Gerek Hak ve gerek âlem yekdîğerine müftekırdir" kavlimizden ne ma'nâyı murâd ettiğimizi bilirsin; ve anlarsın ki, bizim Hak hakkında beyân ettiğimiz iftikār, onun aslâ zâtına taalluk etmez. Belki bu taalluk-ı iftikār ancak esmâ ve sıfât i'tibâriyledir. Beyt-i şerîfteki ذكرت sîğasında şurrâh-ı kirâm: İki i'tibâr vardır; birisi "muhâtab" diğeri "nefs-i mütekellim"dir, diyorlar. Muhâtab i'tibâr olunursa, suâl-i mukadderin cevâbı olur. Ya'nî gûyâ bir sâil çıkıp der ki: Ey hazret, sen Hakk'ı da müftekır mevkı'ine vaz' ettin, bu nasıl olur? Halbuki Allah Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'inde: إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ (Ankebût, 29/6) buyurur. İşte bu beyt-i şerîf buna cevap olur. Eğer nefs-i mütekellim olursa, beyt-i şerîf evvelki beyt-i şerîfin îzâhı olur./

Binâenaleyh hepsi, hepsine merbûttur. Şu halde ondan onların infisâli yoktur. Benim dediğim şeyi benden alın! (21).

Ya'nî gerek küll olan Hak ve gerek o küllün bi'l-cümle suver-i esmâiyyesinden ibâret olmakla küll olan âlem yekdîğerine merbûttur. Onların o irtibâttan aslâ infisâli yoktur. Benim: "Hak, rubûbiyyetini ızhâr etmek için âleme merbûttur; ve âlem dahi vücûdda Hakk'a müftekırdir. Binâenaleyh bu husûsta tarafeynin yekdîğerine iftikārı sâbittir" dediğim sözü benden ahz ve zabt edin! Zîrâ bu söz, ehl-i felsefenin hükümleri gibi mahsûl-i istidlâl değil, belki keşf tarîkıyla söylenmiştir.

İmdi muhakkak sen, cesed-i Âdem neş'esinin hikmetini bildin; ben onun sûret-i zâhiresini murâd ederim. Ve muhakkak rûh-i Âdem neş'esini de bildin, ben onun sûret-i bâtınesini murâd

ederim. Binâenaleyh o Hak ve halktır. Ve onun rütbesini de
105 **bildin. O da onunla hilâfete müstehak olduğu mecmû'dur. / Böyle olunca Âdem, kendisinden bu nev'-i insânî halk olunan nefs-i vâhidedir. O da Hak Teâlâ'nın kavlidir: "Ey nâs, sizi nefs-i vâhideden halk eden ve ondan onun zevcesini yaradan ve her ikisinden ricâl-i kesîri ve nisâyı bess eyleyen Rabb'inizden ittikā edin!"** (Nisâ, 4/1) **İmdi اتَّقُوا رَبَّكُم kavli, sizden zâhir olan şeyi Rabb'inize vikāye edin. Ve sizden bâtın olan şeyi ki, o sizin Rabb'inizdir, kendinize vikāye edin, demektir. Zîrâ emr, zemm ve hamddir. Binâenaleyh siz, zemmde vikāye olun ve onu hamdde kendinize vikāye edin ki, âlimlerin üdebâsı olasınız** (22).

Ya'nî sen bâlâdaki îzâhâttan, Âdem'in cesedi olan sûret-i zâhiresinin hakāyık-ı âlemden ve onun sûretlerinden inşâ olunduğunu ve bunun hikmeti dahi, Âdem âlemde halîfe ittihâz olunup, bu halîfenin, âlemin muhtâç olduğu şeyin kâffesi ile kāim olması lâzım gelmesinden ibâret bulunduğunu bildin. Ve kezâ Âdem'in rûhu olan sûret-i bâtınesini de Hak Teâlâ hazretlerinin kendi sûreti üzere inşâ edip, onun sem'i ve basarı olduğunu bildin. Ve kezâ Âdem'in hilâfetten ibâret olan rütbesini de bildin ki, o rütbe, Hak Teâlâ hazretlerinin Zâhir ve Bâtın isimlerinin taht-ı hîtasında bulunan bi'l-cümle esmâ cem'iyyetinden ibârettir; ve Âdem, bunların hey'et-i mecmûasını câmi' olduğu için, hilâfete müstehak olmuştur. Âdem zâhiri ve bâtını câmi' olunca, kendisinden bu nev'-i insânî halk olunan nefs-i vâhide olmuş olur.

Misâl: Elimize bir şeftâli alalım. Bu nefs-i vâhideden ibâret bir meyvedir. Çekirdeği bâtını ve içi; ve eti zâhiri ve dışıdır. Demek ki bu şeftâli zâhiri ve bâtını câmi'dir. Onun çekirdeğini arza dikip terbiye ettiğimizde bir şeftâli ağacı çıkar. Çekirdek bâtın ve ağaç zâhir olur. Ve ağaçta binlerce şeftâli peydâ olur ki, her bir şeftâli zâhir ve bâtını câmi' bulunur. İşte o elimize aldığımız bir şeftâliden alâ-vechi't-teselsül nâmütenâhî ağaçlar ve şeftâliler / zuhûra gelir. İşte bu misâle mutâbık olarak, Hak Teâlâ Âdem'den bu nev'i insânı halk eyledi. Bunun delîli dahi

Hak Teâlâ hazretlerinin: يَاأَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيراً وَنِسَاءً (Nisâ, 4/1) kavl-i şerîfidir ki, metnin tercümesinde ma'nâ-yı münîfi beyân olundu.

Hilkat-i Âdem hakkında ehl-i kitâb ile maddiyyûn arasında ihtilâf vardır. Ehl-i kitâb, Âdem'in sûret-i zâhiresi olan cesedinin kırk günde tesviye buyrularak, rûh nefh olunduğunu ve ba'dehû onun dıl'-i eyserinden zevcesi olan Havvâ'nın halk edildiğini ve sonra sâdır olan zelleleri hasebiyle arza ihbât olunduklarını beyân ederler ki, kütüb-i münzelenin ibârât-ı zâhiresinden böyle anlaşılır.

Maddiyyûn ise, hilkat-i âlemin kavâid-i tekâmüliyyeye müstenid olduğunu ve küre-i arzın ibtidâ sehâb-ı muzî hâlinde tekevvün edip, ba'dehû buhâr-ı nârî, sonra da mâyi'-i nârî hâline geldiğini ve ondan sonra da tasallub ederek milyonlarca seneler sonra rûy-i arzda nebâtât bittiğini ve yüz binlerce sene sonra nebâtâtın envâ'ı tedrîcen tekemmül ede ede hayvânât-ı ibtidâiyye olan zevâhıf zuhûr eylediğini ve zevâhıf tekemmül-i tedrîcî ile memeli hayvanlar şekline inkılâb ettiğini, ve sinîn-i vefîreden sonra bu hayvânâtın dahi tekemmül ederek nesnâsa tebeddül eylediğini ve nesnâsın tekemmülünden dahi ibtidâî insanlar zuhûra geldiğini ve bu ibtidâî insanların ale't-tedrîc tekemmül ederek bugünkü mertebeyi, ihrâz eylediklerini tedkîkāt-ı müstehâsâttan istidlâlen beyân edip Hâlık'ı, peygamberi, dîni inkâr eylerler. Ve derler ki: "İnsanın kendisinde ebedî bir rûh tasavvur etmesi hubb-i enâniyyetten mütevellid bir keyfiyyettir. Bu enâniyyete o kadar merbûttur ki, kendi ecdâdı olan hayvânâtta böyle bir rûh tasavvurunu zihnine sığdıramaz. Ve kendisini hayvânât ve nebâtât ve ma'deniyyâttan bu husûsta mümtâz görür." Halbuki bâlâda görüldüğü üzere hayat, ilim, sem' ilh... hakāyık-ı ma'kūleden olup onların hâriçte vücûdu yoktur. Onların hükmü zâhir olmak için mevcûdât-ı ayniyyeye lüzûm vardır. Binâenaleyh hayât bir emr-i küllî-i ma'kūledir ki, hükmü cemî'-i mevcûdâtta sârîdir. Şu kadar ki, her bir mevcûdun taayyünü bu hayâtın zuhûruna müsâid değildir. Hayât, cemâdâtta gayr-i mahsüs nebâtâtta mahsüs, hayvânâtta zâhir ve ahsen-i takvîm üzere mahlûk olan / insanda ise azhardır. Şu halde inde'l-muhakkıkîn, efrâd-ı mevçûdâttan her

bir ferd zî-rûhdur. Zîrâ her birisi bir ismin mazharıdır; ve o isim onun Rabb-i hâssı ve rûhudur; ve onun müdebbiri olan bu isim zâta delâleti hasebiyle kâffe-i esmâyı câmi'dir. O mevcûdun "Hayy" isminden dahi nasîbi vardır. Velâkin bu ismin hükmü ba'zısında bâtın ve ba'zısında zâhirdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bu hakîkate işâreten buyrulur: وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلاَّ يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لاَ تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ (İsrâ, 17/44) İmdi her bir şey Hakk'ı tesbîh etmek için zî-rûh olmak lâzımdır. Ehl-i hicâb onların tesbîhlerini işitmez ve bilmezler. Velâkin hicâb-ı taayyünden halâs olan ehl-i keşf sem'-i rûh ile onların nutuklarını işitirler. Bu husûstaki tafsîlât **Fass-ı Hûdî**'de ve diğer faslarda gelecektir. Mâdemki her bir mevcûdun hakîkati, mazhar olduğu isimdir ve isim ise müsemmânın aynıdır; şu halde o mevcûdun sûreti fenâ-pezîr olsa da, hakîkati bâkîdir. Bu husûstaki tafsîlât dahi **Fass-ı Yûnusî**'dedir. Binâenaleyh hilkat-i Âdem keyfiyyeti maddiyyûnun tedkîkātına mutâbık olsa dahi, Hakk'ı, peygamberi, dîni inkâr etmek için hiç bir sebep yoktur. Bu inkâr onların vehm ile meşûb olan nazar-ı aklîlerinin hükmü iktizâsındandır. Yazık ki hicâb-ı enâniyyetleri sâikasıyla Peygamber'e tebaiyyetten istikbâr edip, şikeste ve beste olan ukūl-i cüz'iyyelerine mağrûren, sûret-i insâniyyede mevcûd olmak gibi bir ni'metin kadrini bilmezler. Ey tâlib-i ma'rifet, bu fırsat eline bir def'a geçer. Kibir ve gurûr ve isti'lâ gibi huzûzât-ı nefsâniyyeye tâbi' olup isti'dâdını zâyi' etme!

*

* *

İmdi Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.)... يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ (Nisâ, 4/1) âyet-i kerîmesinin lisân-ı hakîkatle tefsîrine şurû' edip buyururlar ki: اتَّقُوا رَبَّكُمْ kavli "Vücûd-i zâhiriniz olan bu taayyün-i kesîfinizi Hakk'a vikāye, ya'nî siper ittihâz ediniz" demektir. Zîrâ bu vücûd-i kesîf-i beşerînin bir çok evsâf-ı mezmûmesi vardır. Her ne kadar hakîkatte bunların senden zuhûru esmâ-i ilâhiyye âsârından ibâret ise de, mâdemki senin ortada bir vücûd-i hâdis-i kesîfin vardır ve bunların cümlesinin o vücûda taalluku der-kârdır ve Hak, min-haysü'z-zât, bunların kâffesinden münezzehdir; şu halde senden evsâf ve ef'âl-i zemîme sâdır olursa, "Bunlar Hakk'ındır, deme;

benimdir de!" Ve eğer kerem ve atâ ve rahmet gibi evsâf ve ef'âl-i hamîde sâdır olursa / bâtının olan Rabb'ini nefsine siper edip "Bunlar Hakk'ındır, de!" Zîrâ bunlar ahlâk-ı ilâhiyyedendir. Ve biz bu ahlâk ile tahalluka me'mûruz. Nitekim buyrulur: تخلقوا باخلاق الله Ve Hak Teâlâ bize şu: مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ (Nisâ, 4/79) ya'nî "Sana iyilikten bir şey isâbet ettikde, Allâh'dandır; ve fenâlıktan bir şey isâbet eyledikde nefsindendir" âyet-i kerîmesinde bu edebi ta'lîm buyurdu. Eğer böyle yapacak olursan, ya'nî vücûd-i kevnîde sâbit olan zemm ve hamdden, zemde nefsini Hakk'a siper; ve hamdde Hakk'ı nefsine siper edecek olursan, âlim olan kimselerin edîblerinden olursun. Nitekim Âdem (a.s.) kendisinden sâdır olan zelleyi, hakîkat-i hâli ârif iken, kendi nefsine isnâd edip رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا (A'râf, 7/23) buyurdu. Ve zellede nefsini Rabb'ine siper ittihâz ettiği için, mahzâ bu edebi sebebiyle makbûl oldu. Ve İblîs ise Hak'la münâzaa edip, terk-i edeb ettiği için matrûd ve mel'ûn oldu.

Ondan sonra Allah Teâlâ, onda îdâ' eylediği şeye onu muttali' eyledi. Ve bunu kendisinin iki kabzasında kıldı. Kabza-i vâhidede âlem ve kabza-i uhrâda Âdem ve evlâdı ve onda onların merâtibi var idi. Vaktâki Allah Teâlâ, bu imâm-ı vâlid-i ekberde îdâ' eylediği şeye, sırrımda beni muttali' kıldı; bu kitapta, ondan bana tahdîd olunan şeyi îrâd ettim, yoksa ona vâkıf olduğum şeyi değil. Zîrâ buna, ne kitap ne de el'ân mevcûd olan âlem vâsi' olmaz. İmdi bu kitapta îdâ' ettiğimiz şey, müşâhede ettiğim şeydendir. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) Kelime-i Âdemiyye'de mündemic hikmet-i ilâhiyyeyi bana tahdîd eyledi. O da, bu babdır. Ba'dehû Kelime-i Şîsiyye'de mündemic hikmet-i nefesiyye, ba'dehû Kelime-i Nûhiyye'de mündemic hikmet-i subbûhiyye, ba'dehû Kelime-i İdrîsiyye'de mündemic hikmet-i kuddûsiyye, ba'dehû Kelime-i İbrâhîmiyye'de mündemic hikmet-i müheyyemiyye, ba'dehû Kelime-i İshâkıyye'de mündemic hikmet-i hakkıyye, ba'dehû Kelime-i İsmâiliyye'de mündemic hikmet-i aliyye, ba'dehû Kelime-i Ya'kûbiyye'de mündemic hikmet-i rûhiyye, ba'dehû Kelime-i Yûsufiyye'de mündemic hikmet-i nûriyye, ba'dehû Kelime-i

Hûdiyye'de mündemic hikmet-i ahadiyye, ba'dehû Kelime-i Sâlihiyye'de mündemic hikmet-i fütûhiyye, ba'dehû Kelime-i Şuaybiyye'de mündemic hikmet-i kalbiyye, ba'dehû Kelime-i Lûtiyye'de mündemic hikmet-i melkiyye, ba'dehû Kelime-i Uzeyriyye'de mündemic hikmet-i kaderiyye, ba'dehû Kelime-i Îseviyye'de mündemic hikmet-i nebeviyye, ba'dehû Kelime-i Süleymâniyye'de mündemic hikmet-i rahmâniyye, ba'dehû Kelime-i Dâvûdiyye'de mündemic hikmet-i vücûdiyye, ba'dehû Kelime-i Yûnusiyye'de mündemic hikmet-i nefsiyye, ba'dehû Kelime-i Eyyûbiyye'de mündemic hikmet-i gaybiyye, ba'dehû Kelime-i Yahyâviyye'de mündemic hikmet-i celâliyye ba'dehû Kelime-i Zekeriyyâviyye'de mündemic hikmet-i mâlikiyye, ba'dehû Kelime-i İlyâsiyye'de mündemic hikmet-i înâsiyye, ba'dehû Kelime-i Lokmâniyye'de mündemic hikmet-i ihsâniyye,
110 **ba'dehû / Kelime-i Hârûniyye'de mündemic hikmet-i imâmiyye, ba'dehû Kelime-i Mûseviyye'de mündemic hikmet-i ulviyye, ba'dehû Kelime-i Hâlidiyye'de mündemic hikmet-i samediyye, ba'dehû Kelime-i Muhammediyye'de mündemic hikmet-i ferdiyyedir** (23).

Ya'nî Hak Teâlâ hazretleri, Âdem'e tevdî' eylediği şeyi göstermek sûretiyle, o şeye muttali' kıldı; ve gösterérek muttali' kıldığı bu şeyi, iki kabzasında ona irâe etti. O iki kabzadan birisi, sıfât-ı kābiliyyet sâhibi olan sol kabzadır ki, onda âlem var idi. Ve diğer kabza dahi sıfât-ı fiiliyye sâhibi olan sağ kabzadır ki, onda Âdem ve evlâdı ve evlâdının merâtibi meşhûd idi. Vaktâki Allah Teâlâ bu imâm-ı vâlid-i ekber olan Âdem'de îdâ' eylediği şeye beni sırrımda muttali' kıldı ve onun kâmil olan evlâdının suver-i cem'iyye-i ilâhiyyesini tafsîlen müşâhede ettirdi; bu kitapta sırrımda vâki' olan müşâhedâtımdan bana tahdîd olunan şeyi îrâd ettim. Zîrâ sırrımda cemî'-i enbiyânın hakāyıkını müşâhede ettiğimde, ezvâk-ı enbiyâyı zevk-ı muhammedî dâiresinde ızhâr ve bu kitapta beyân etmek için, (S.a.v.) Efendimiz tarafından bana bir hadd ta'yîn buyruldu. Binâenaleyh ben bu kitapta bana ta'yîn olunan haddi tecâvüz etmedim. Ve

sırrımda vâkı' olan müşâhedâtımın hepsini yazmadım. Zâten müşâhede ettiğim esrâr ve ezvâk, ne bu kitaba ve ne de el'ân mevcûd olan âleme sığmaz. Zîrâ bir bahr-i bî-pâyân olan ezvâk ve maânî libâs-ı sûrete sığmaz. Nitekim Hakîm-i Senâî hazretleri buyurur: Beyt:

باز گشتم زانچه گفتم زانکه نیست   در سخن معنی و در معنی سخن

Tercüme: "Söylediğimden rücû' ettim. Zîrâ sözde ma'nâ ve ma'nâda söz yoktur."

İşte bu kitapta îdâ' ettiğim şey dahi, sırrımda müşâhede ederek muttali' olduğum ezvâk ve maârifdendir. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz, Kelime-i Âdemiyye'de mündemic olan "hikmet-i ilâhiyye"yi bana tahdîd etti, o da bu babdır. Binâenaleyh hikmet-i ilâhiyyeden sırrımda muttali' olduğum şeyi ber-vech-i tahdîd yazdım. / Ondan sonra sırasıyla her birinin ezvâkı, bu kitâb-ı münîfin birer bâbından kinâye olan her bir fasta beyân olunmuştur. Her bir kelimenin bir hikmete sebeb-i ihtisâsı, her fassın ibtidâsında mukaddeme olarak gösterilmiş olduğundan burada ayrıca beyânına hâcet görülmemiştir.

Ve her bir hikmetin fassı, kendisine nisbet olunan kelimedir. Binâenaleyh bu kitapta, ümmü'l-kitapta sâbit olduğu şey üzere, bu hikmetlerden zikr ettiğim şey üzerine iktisâr ettim. İmdi ben, bana resm olunan şeye imtisâl ettim. Ve bana tahdîd olunan şey indinde durdum. Ve eğer bunun üzerine ziyâde etmeğe meyl etsem, kâdir olmaz idim. Zîrâ hazret bundan men' eder. Muvaffık ancak Allah'dır. Onun gayri Rab yoktur (24).

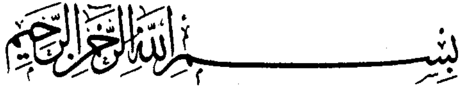
Ya'nî her bir hikmet, bir nebînin kalbinde müntekıştır. Ve o nebînin vücûdu bir kelimedir ki, onun kalbinde müntekış olan hikmet o kelimeye nisbet olunur. "Kelime" ve "fass" haklarındaki îzâhât "Dîbâce"nin şerhinde murûr etti. Hz. Şeyh (r.a.) buyurur ki: Ben bu kitapta, ümmü'l-kitapta sâbit olan hadd dâiresinde, bu hikmetlerden zikr ettiğim ezvâk ve maârif üzerine iktisâr ettim. Bu ümmü'l-kitapta sâbit olan haddi tecâvüz etmedim. Bu ümm-i kitap, hakîkat-i muhammediyyeden ibâret olan taayyün-i

evveldir. Ve cemî'-i enbiyâ ve evliyâ, kâffe-i ezvâk ve ulûmu, velâyet-i hâssa-i muhammediyye ve makām-ı mahmûddan ibâret bulunan, bu mertebeden alırlar. Ve bu ümm-i kitap hâtem-i evliyâ mişkâtıdır. Bu babdaki tafsîlât **Fass-ı Şîsî**'de gelecektir. Hz. Şeyh-i Ekber / (r.a.) vâris-i kâmil-i nebevî olduğundan buyururlar ki; Ben hâtem-i enbiyâ mişkâtında, bu **Fusûsu'l-Hikem** kitabında beyân ettiğim ulûm ve ezvâk-ı enbiyâyı tahrîrde, bana resm olunan hadde imtisâl ettim; ve bu tahdîd olunan mikdâr dâiresinde durdum. Bu dâireyi aslâ tecâvüz etmedim. Eğer bunun ziyâdesine meyl ede idim, kādir olamaz idim. Zîrâ ben ubûdiyyet mertebesinde sâbitim. Ve hazret-i ubûdiyyet ise, seyyidin resm ettiği şeye muhâlefetten men' eder. Binâenaleyh hakîkat-i muhammediyyeden me'hûz olan bu **Fusûsu'l-Hikem**'de ızhârına me'mûr olduğum maârifte ne ziyâde ve ne de noksan vâkı' olmamıştır. Doğru yolda tevfik ihsân eden ancak Rabbü'l-erbâb olan Allâhü zü'l-celâl hazretleridir. O Rabbü'l-erbâbın gayri olan bir Rab yoktur. والله يدبر الأمر

İmdi kitap müellifleri kendi hal ve şanlarına kıyâsen bu **Fusûsu'l-Hikem**'de Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) efendimizin himmet ve tasarrufu sebk ettiğine zâhib olurlar ise, hatâ-yı azîmde bulunurlar. Vâris-i ekmelin ulûmu, ehl-i hicâbın âlem-i tabîattan müstenbat olan ulûm-i istidlâliyyesi gibi değildir. İşte bu kıyâs-ı nefsten dolayıdır ki, ulemâ-i zâhireden bir çoğu bu kitâb-ı münîfe i'tirâz edip ihrâka teşebbüs etmişler; ve ba'zıları Hz. Şeyh'in kadr-i âlîsini mu'terif olmakla berâber, mahzâ isti'dâdât-ı zâtiyyelerinin adem-i müsâadesinden dolayı münedericât-ı kitaptan ürkerek, bu kitâbın bir İspanyol generali tarafından bi't-te'lîf Hz. Şeyh'e isnâd olunduğunu beyân etmişlerdir. Halbuki bu isnâd o kadar câhilânedir ki, külfet-i redde bile değmez. Şu kadar diyelim ki, bu kitâb-ı münîfin te'lîfi, 627 sene-i hicriyyesindedir. **Fütûhât-ı Mekkiyye** ise 590 senesinde Mekke'-i Mükerreme'de te'lîf buyrulmuştur. **Tecelliyât-ı Mevsıliyye** ise Musul'da te'lîf olunmuştur. Halbuki o vakit usûl-i tıbâat mevcûd olmadığı cihetle **Fütûhât-ı Mekkiyye** gibi bir eser-i cesîmin İspanya'ya kadar intişârı, nasıl mümkin oldu da bu general bu kitâb-ı münîfte **Fütûhât-ı Mekkiyye** ve **Tecelliyyât-ı Mevsıliyye** ve **Kitâbü İnşâi'd-**

Devâir gibi Hz. Şeyh'in bir takım âsâr-ı celîlesi mündericâtına / atf-ı hakāyık etti? O ne büyük general imiş ki, lübb-i Kur'ân'a ve Hz. Şeyh-i Ekber'in âsâr-ı aliyyesinde inbâ' buyurduğu ezvâka vâsıl olmuş da, **Fusûsu'l-Hikem** gibi bir eser-i azîm vücûda getirmiştir, ve mertebe-i kemâlde Hz. Şeyh'e müsâvî gelmiştir? Bunun mümkin olmadığı meydanda olduğundan bu isnâd bir ürcûfe-i câhilânedir. Ey mü'min-i mütefekkir, eğer bu ve emsâli âsâr-ı ekâbiri okuyup anlamıyor isen, ta'n etme! Benim için değildir, de, bırak! Bu, tarîk-ı insâftır. Ve insâf dînin yarısıdır. Zîrâ âsâr-ı ekâbirden her ferdin nasîbi yoktur. وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (el-Bakara, 2/105).

İntihâ: Leyle-i perşenbe 2 Kânûn-i Sânî 335 ve 29 Rebîu'l-Âhir 337; Saat 1,5.

II

[KELİME-İ ŞÎSİYYE'DE MÜNDEMİC "HİKMET-İ NEFSİYYE"NİN BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

"Nefs" (نفث) "tuh tuh diyerek üflemek" ma'nâsına gelir. Nitekim ehl-i azâim, ya'nî hastalar üzerine okuyucular yapar. Zamânımızda onlara alâ-tarîki't-tezyîf "üfürükçü" de derler; ve arablar o gibi kimselere "neffâs" ta'bîr ederler ve Kur'ân-ı Kerîm'de: ومن شر النفاثات (Felak, 113/4) buyurulur ki, "neffâse olan kadınların şerrinden" demektir.

Ve "Şît" "tâ" ile ibrânî lügatinde "Atâullah" ma'nâsınadır. Arablar "sâ" harfiye "Şîs" telâffuz eder. Âdem (a.s.), Hâbil'in vak'a-yı şehâdetinden sonra teskîn-i teessürü için Hak'tan bir mevhibe taleb etti. Ona Şîs (a.s.) atâ olundu.

Burada "nefs"den murâd, zât-ı ahadiyyette mahbûs kalıp sıkılan esmâ-i ilâhiyyeyi nefes-i rahmânîsini irsâl ile Hakk'ın tenfîs etmesinden ibârettir. Ve "hikmet-i nefsiyye"nin Kelime-i Şîsiyye'ye sebebi-i tahsîsi budur ki, cenâb-ı Âdem taayyün-i evvel-i icmâlî olup, onun mertebesi kâffe-i merâtib-i âlemi müştemil idi. Hak Teâlâ hazretleri o icmâli, vücûd-ı mutlakının a'yân-ı sâbite üzerine inbisâtından ibâret olan nefes-i rahmânîsi ile tafsîl etmek murâd etti. Feyz-i cûdî ve menh-i vehbîden ibâret bulunan Hz. Şîs'in taayyünüyle zâhir oldu. Ve bu zuhûr "nefes-i rahmânî" hasebiyle olduğu için, irsâl-i nefes ma'nâsına olan "nefs"e müteallık hikmet, "atâullah" ve "hibetullah" ma'nâsına olan Kelime-i Şîsiyye'ye tahsîs buyruldu. Ve Hz. Şeyh (r.a.) bu sebebden dolayı "hikmet-i nefsiyye"yi "hikmet-i ilâhiyye"den sonra zikr ederek bunda, Şîs (a.s.)'ın kalb-i şerîfine vârid olan ulûm-ı vehbiyye-i ilâhiyyeyi ve atâyâ-yı zâtiyyeyi ve onun birtakım ahkâm ve maârifini ve ezvâk ve kemâlâtını beyân buyurdu. /

Ma'lûm olsun ki, kevnde kulların elleri üzere ve onların ellerinin gayrı üzere olan atâyâ ve minah-i zâhire iki kısım üzerinedir: Onlardan biri atâyâ-yı zâtiyye, diğeri atâyâ-yı esmâiyyedir; ve ehl-i ezvâk indinde mütemeyyiz olur (1).

Ya'nî muallim vâsıtasıyla müteallime hâsıl olan herhangi bir ilim; ve şeyh ve melâike ve ervâh-ı enbiyâ ve evliyâ vâsıtalarıyla mürîde hâsıl olan maârif-i rabbâniyye gibi, kulların elleri vâsıtasıyla ve bir muallimin ta'lîmine ve şeyhin irşâdına muhtâc olmaksızın tâlib-i Hakk'a cihet-i bâtından hâsıl olan ilim gibi, kulların elleri tavassut etmeksizin vücûd-ı hâricîde vâki' olan Allah'ın atâları ve ihsanları iki kısımdır: Biri "atâyâ-yı zâtiyye", diğeri "atâyâ-yı esmâiyye"dir.

Ma'lûm olsun ki, vücûd-ı mutlak-ı Hak zât-ı ahadiyyesi hasebiyle, atâ ve ihsân etmez. Zîrâ atâ sıfât ve esmâ îcabıdır. Bu mertebede ise Hak kâffe-i sıfât ve esmâ ile zuhûrdan ganîdir. Ve O'nun bi'l-cümle sıfât ve esmâsı zât-ı ahadiyyetinde mündemic ve müstehlektir. Bunlar zuhûr etmese de, zât-ı mutlakı, yine zât-ı mutlaktır. Vaktâki zâtında mahv ve müstehlek olan bu sıfât ve esmâ zuhûr isterler, Hak kendi zâtına, yine kendi zâtında tecellî etmekle, onların suver-i ilmiyyeleri Hakk'ın zâtında peydâ olur. Buna "feyz-i akdes" ta'bîr ederler. Ve Hakk'ın bu tecellîsi ile "mertebe-i ilm"e tenezzülü mertebe-i esmâ ve sıfât, vahdet ve ulûhiyyet mertebesidir. Ondan sonra zât-ı Hakk'ın herbir mertebeye tenezzülü, bu mertebe-i ilimde hâsıl olan esmâsının sûreti üzerine olur. Binâenaleyh vücûd-ı hâricîde, ya'nî şimdi bizim içinde bulunduğumuz hazret-i şehâdette ve âlem-i dünyâda bu vücûdlarımızda hâsıl olan atâyâ, atâyâ-yı esmâiyyedir. Ve bu atâyâ-yı esmâiyye, atâyâ-yı zâtiyyede mündericdir. Zîrâ zât-ı Hak, ilminde peydâ olan suver-i esmâiyyeye, nefes-i rahmânîsiyle münbasit olmak, ya'nî mertebe-i letâfetten mertebe-i kesâfete tenezzül etmek sûretiyle vücûd verdi. Ve onların isti'dâdları ve kābiliyetleri neden ibâret ise, ona göre atâ ve ihsan etti. / Binâenaleyh bu atâlar, zât-ı vahdet ve ulûhiyyetten inbiâs eyledi. Bu sûrette

atâyâ-yı zâtiyye ve tecelliyât-ı zâtiyye dedikleri zât-ı ulûhiyyetin tecellîsi olur.

İmdi insân-ı kâmil "Allah" ism-i câmi'inin mazharı olmak i'tibârıyle, âlem-i kevnde Hakk'ın tecellî-i zâtîsi hâssaten ona olur. Ve o zât-ı saâdet-simât kâffe-i mevcudâtın a'yân-ı sâbiteleri iktizâsınca, kendilerine vârid olması îcâb eden atâyâyı ve minah-ı ilâhiyyeyi, hilâfeti ve niyâbeti hasebiyle, onlara tevzî' eder. Âlem-i kevnde vâki' olan bu tecelliyât-ı esmâiyyeye "feyz-i mukaddes" ta'bîr ederler. İşte bu iki kısım atâyâ, zevk sâhipleri indinde yekdîğerinden fark olunur.

Nitekim ondan ba'zısı, muayyende suâlden ve gayr-ı muayyende suâlden vâki' olur; ve ondan ba'zısı da suâlden vâki' olmaz. Gerek atıyye-i zâtiyye olsun, ve gerek esmâiyye olsun müsâvîdir. İmdi "Yâ Rab bana bunu ver!" diyen gibi muayyin, ona onun gayri bir şey hutûr etmeyen bir emri ta'yîn eder; ve gayr-ı muayyin dahi "Yâ Rab benim latîf ve kesîften olan zâtımın her bir cüz'üne min-gayr-ı ta'yîn, benim onda maslahatım olduğunu bildiğin şeyi ver!" diyen kimse gibidir (2).

Hz. Şeyh (r.a.) atâ-yı ilâhiyyeyi, "atâyâ-yı zâtiyye" ve "atâyâ-yı esmâiyye" nâmıyla iki kısma taksîm edip temyîzini de zevke havâle buyurdu. O atâyâyı burada da, hiss ile idrâk olunan kısımlara taksîm edip, beynlerindeki farkı misâl ile tavzîh buyurdu. Zîrâ ma'kûl misâl ile mahsüs olur. Ve evvelki taksîm fâil cihetinden ve bu taksîm ise kābil cihetindendir. Ya'nî Hak'tan lafz ile bir şey taleb eden kul, ilim ve yakîn gibi ya muayyen bir şey ister; veyâhut / "Yâ Rab! Sen benim hâlimi ve benim salâhım hangi şeyde olduğunu bilirsin. Benim zâtımın latîf olan cüz'üne, ya'nî rûhuma ve kuvâ-yı rûhâniyyeme ve kesîf olan cüz'üne, ya'nî âlem-i kesâfette müteayyin ve mukayyed olan vücûduma ve nefsime ve kuvâ-yı nefsâniyyeme muvâfık ve sâlih olan ne ise ez-gayr-ı ta'yîn onu ihsân et!" kavlinde olduğu gibi gayr-ı muayyen bir şey'i taleb eder. Ve taleb lafzı ile vâki' olmayan atâ dahi, taleb lafzıyla olan ile müsâvîdir. Bu atâyâ ister zâtî,

ister esmâî olsun. Zîrâ suâl ya lisân-ı kāl veyâ hâl veyâhut isti'dâd ile olur. Suâl olmak husûsunda cümlesi birbirine müsâvîdir. Meselâ bir dilenci gelip "On para ver!" der. Bu lisân-ı kāl ile suâldir. Bir diğer dilenci gelip boynunu bükerek el açıp durur, bu da lisân-ı hâl ile sadaka taleb ediyor. Fakat âile sâhibi olup akşama yiyeceği ve bir kesbi olmadığını bildiğiniz bir fakîr ne lisân-ı kāl ile ve ne de lisân-ı hâl ile sizden sadaka istemediği halde, siz onun mahall-i sadaka olmak isti'dâdını hâiz olduğunu bildiğiniz için ona muâvenette bulunursunuz. Binâenaleyh onun sizden sadaka taleb etmesi lisân-ı isti'dâd ile olmuş olur.

Ve sâiller iki sınıftır: Bir sınıfı suâle isti'câl-i tabîî ba's etti. Zîrâ insan acûlen mahlûktur. Ve diğer sınıfı da suâle ilmi ba's etti. Zîrâ bildi ki Allah indinde, ilim sebk ettiği umûr vâki'dir. Ona ancak talebden sonra nâil olunur. İmdi der ki, me'mûldür ki Hak'tan taleb ettiğimiz şey bu kabîlden ola. Böyle olunca onun suâli, imkândan / üzerinde bulunduğu şey için ihtiyâttır. Ve halbuki Allah'ın ilminde olan şey ve onun isti'dâdının kabûlde i'tâ ettiği şey bilinmez. Zîrâ her zaman ferdde, bu zamanda şahsın isti'dâdına vukūf, ma'lûmâtın en gâmız olanındandır. Ve eğer isti'dâd, suâli i'tâ etmiye idi, suâl etmezdi (3).

Ya'nî Allâh'ın atâlarını, ihsanlarını lisân-ı kāl ile taleb edenler iki sınıftır: Bir sınıfını bu atâyâyı Hak'tan talebe sevk eden şey isti'câl-i tabîîdir. Zîrâ acele etmek insanın şânındandır; o acûl olarak halk olunmuştur. Vaktinin hulûlünden mukaddem kemâle vusûlü taleb eder. Sâillerden bu sınıf, bilmezler ki, taleb ettikleri atâyı, ilm-i ilâhîde ayn-ı sâbitelerinin lisân-ı isti'dâd ile vâki' olan talebleri üzerine Hak hükm etmiş midir; ve kendileri hangi zamanda, hangi şeye müstaiddir? İşte bir sınıfın talebi böyle cehl üzerine vâki' olur.

Diğer sınıfı suâle sevk eden şey ise, onun ilmidir. Zîrâ bu sınıf icmâlen bilirler ki, Allah'ın indinde ilm-i ilâhî sebk etmiş olan bir takım umûr vardır; ve o umûra ancak talebden sonra nâil olunur. Ya'nî birtakım atâyâ-yı ilâhiyye vardır ki, onların zuhûru, ilm-i ilâhîde talebe meşrût

kılınmıştır. Binâenaleyh taleb olmadıkça zuhûr etmez. Bunun için bu sınıf, Hak Teâlâ hazretlerinden bizim taleb ettiğimiz şey belki bu kabîldendir, deyip imkân-ı husûlü, ilm-i ilâhîde talebe mütevakkıf olduğu mütâlaasıyla o şeyi ihtiyâten Hak'tan ister. Maahâza bu taleble berâber, o şeyin ilm-i ilâhîde sübûtu vâki' midir; ve onun ayn-ı sâbitesinin isti'dâdı bu taleb ettiği şeyi ezelde, Hak aleyhine hükm etmiş midir; ve binâenaleyh ilm-i ilâhîde sâbit olan şey, zâhirde umduğuna muvâfık mıdır, bunları bilmez. Zîrâ a'yan-ı sâbite Hakk'a ne sûretle ilm vermişler ise, o sûretle Hakk'ın ma'lûmu olurlar; ve Hakk'a, bizim hakkımızda böyle hükm et diye, Hak aleyhinde ne vech ile hükm etmişler ise, Hakk'ın onlar hakkındaki hükmü dahi ona göredir. Zîrâ hâkim hükm ettiği şeyde mahkûmun-aleyhdir. Bu bahsin tafsîli **Fass-ı Üzeyrî**'de zikr olunmuştur.

İşte sâil ayn-ı sâbitesi ilm-i Hak'ta ne sûretle ma'lûm olduğunu bilmediği için, / taleb ettiğim şey belki ilm-i ilâhîde sâbit olmuş bir şeydir, deyip ihtiyâten suâl eder. Fakat bunun sâbit olup olmadığını bilmez. Zîrâ her bir zamanda, her bir şahsın isti'dâdına vâkıf olmak keyfiyyeti pek gâmız ve en derin ve gizli ma'lûmât cinsindendir. Binâenaleyh her bir fert, her ânda olan isti'dâdını bilmez ki, o dakîkada müstaid olduğu şeyi hemen Hak'tan taleb etsin de, o şey dahi derhal vâki' oluversin. İşte bunu bilmediği için, belki eser-i icâbet zâhir olur diye, müstaid olduğunu zannettiği şeyi Hak'tan taleb eder. Bu sebeble onun istediği şeylerin ba'zısı vâki' olur, ba'zısı vâki' olmaz. Fakat şurası şâyân-ı dikkattir ki, insan sûret-i umûmiyyede olarak kabûlüne müstaid olduğu şeyi idrâk edebilir. Meselâ bir kimse tıp veyâ riyâziye tahsîline mübâşeret eder. Az mesâî ile çok ma'lûmât elde ettiğini ve o ilmin mesâilini anlamakta aslâ güçlük çekmediğini görür. Bundan anlar ki, o ilmin husûlüne kendisinde isti'dâd vardır. İşte bu icmâlen isti'dâdına vukûfdur ki, buna "kazâ" derler. Fakat onun vakten-mine'l-evkât ne miktar hâsıl olacağını, ya'nî kazânın tafsîli olan "kader"i bilmez. Meğer ki Hak bunların ba'zısına kendini muttali' kılsın. Ve bunların cümlesine ıttılâ' ilm-i ilâhîde olan şeye ıttılâ'dır ki, bu da Hakk'a mahsûstur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulur: وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَداً (Lokman, 31/34). Ya'nî: "Bir nefis,

yarın ne kesb edeceğini bilmez".

İmdi abd her ne kadar isti'dâdını bilmez ise de, eğer isti'dâd, sâile suâli i'tâ etmese idi, ondan taleb sâdır olmaz idi. Zîrâ abd üzerinde her anda cârî olan ahvâl, onun isti'dâdından münbaisdir. Ve abdin talebi dahi, üzerinde cârî olan ahvâlden bir haldir. Binâenaleyh abdin suâli dahi, onun isti'dâdından münbais bir keyfiyet olur. Şu halde sâil Hak'tan bir şey taleb ettikde, onun o suâli, taleb ettiği şeydeki isti'dâdına delâlet eder; ve işte o isti'dâd, talebe sebeb olmuştur. Fakat abd, / her zaman ferdde, ya'ni eczâ-yı zamandan her bir cüz'de, isti'dâdının ne şeyi iktizâ ettiğini bilmez. Eğer bilse idi talebini müteâkib o şey zuhûr ediverir idi.

İmdi bunun mislini bilmeyen ehl-i hûzurun gâyesi, onu içinde bulundukları zamanda bilmeleridir. Zîrâ onlar huzurları sebebiyle bu zamanda Hakk'ın onlara verdiği şeyi ve onu ancak isti'dâd sebebiyle kabûl ettiklerini bilirler. Ve onlar iki sınıftır: Bir sınıfı kabûllerinden isti'dâdlarını bilirler; ve bir sınıfı dahi ne şeyi kabûl ettiklerini isti'dâdlarından bilirler. Bu da, bu sınıfta ma'rifet-i isti'dâdda vâki' olan şeyin etemmidir. Ve bu sınıftan, isti'câl ve imkân için değil, ancak Allah Teâlâ'nın ادعوني أستجب لكم (Mü'min, 40 / 60) **kavlindeki emrine imtisâlen suâl eden kimse vardır. Böyle olunca o, abd-i mahzdır. Ve bu dâî için, suâl ettiği şeyde muayyenden ve gayr-ı muayyenden, himmet-i müteallıka yoktur. Onun himmeti ancak efendisinin evâmirine imtisâldedir. Binâenaleyh hal, suâli iktizâ ettikde, ubûdiyyeten suâl eder; ve tefvîz ve sükûtu iktizâ ettikde dahi, sâkit olur. İmdi Eyyûb'u ve sâireyi mübtelâ kıldı. Halbuki Allah'ın onları onunla mübtelâ ettiği şeyin ref'ini suâl etmediler. Ba'dehû diğer zamanda onlara bunun ref'ini taleb etmek iktizâ etti. Binâenaleyh suâl ettiler. O halde Allah, onlardan onu ref' eyledi** (4).

/ Ya'nî sâillerden bunun mislini, ya'nî ilm-i ilâhîyi ve isti'dâdlarını bilmeyen ehl-i huzûrun gâyesi, içinde bulundukları zamanda isti'dâdlarını

bilmeleridir. Onlar a'yân-ı sâbitelerinin ilm-i Hak'ta ne sûretle sübût bulduğunu ve lisân-ı isti'dâdlarıyla Hak'tan, ne şeyi taleb etmiş olduklarını bilmemekle berâber, gerek bi'l-vâsıta ve gerek bilâ-vâsıta vâridâttan, tecelliyâttan, ulûm ve ahlâktan, bulundukları zaman içinde Hakk'ın ne şeyi ihsân buyurduğunu ve hâzır oldukları zaman içinde kabûl ettikleri atâyâ-yı ilâhiyyeyi ancak o zamanda olan isti'dâd-ı cüz'îleriyle kabûl ettiklerini bilirler. Zîrâ Hak'la huzûr ve şuhûdları sebebiyle, vücûdda ve te'sirde Hak'tan başka hiçbir şey görmezler. Ve Zeyd ve Amr yediyle kendilerine vâsıl olan atâyâyı gördükde: "İşte bu bizim ilm-i ilâhîde sâbit olan a'yânımızın lisân-ı isti'dâd ile Hak'tan taleb ettiği şeydir ki, şu zamandaki isti'dâd-ı cüz'îmiz sebebiyle şimdi bize Hak'tan ihsân olundu" derler.

Bu ehl-i huzûr dahi iki sınıftır: Bir sınıfı atâyı kabûllerinden dolayı isti'dâdlarını bilirler; zîrâ bunlara a'yân-i sâbiteleri mekşûf değildir. Binâenaleyh isti'dâdlarını tafsîlen bilmezler. Ancak kendilerine vârid olan atâyâyı kabûl edip hazm etmeleri hasebiyle isti'dâdlarını icmâlen bilirler;ve "Eğer isti'dâdımız olmasa idi,bu atâyı kabûl etmez idik" derler. Nitekim cenâb-ı Şeyh Ekber (r.a) bu **Fusûsu'l-Hikem**'de binlerce hakāyık ve maârif beyân buyururlar. Nice kimseler vardır ki, bu maârifi havsalalarına sığdırıp kabûl edemez. Bu kabûl edememek keyfiyyeti şübhe yoktur ki adem-i isti'dâddandır. Ve yine bir çok kimseler Hz. Şeyh-i Ekber mazharından vârid olan bu atâyâyı kabûl edip ve âb-ı hayât gibi içip hazm ederler. Bu da kabûle olan isti'dâddan nâşîdir.

İmdi kelâm bir, fakat isti'dâd-ı sâmi'în muhteliftir. Ve ehl-i huzûrun bir sınıfı dahi, ilm-i ilâhîdeki a'yân-ı sâbitelerini ve onların isti'dâdlarını bildikleri için, bu isti'dâdları hasebiyle ne şeyi kabûl edeceklerine vâkıftırlar. Binâenaleyh onlar ancak kendilerinde kabûle isti'dâd gördükleri şeyi Hak'tan taleb ederler; ve istedikleri şey de fi'l-hâl veyâ bir müddet sonra vâki' olur. Ve bu ikinci sınıf, ehl-i huzûr sınıfında, ma'rifet-i isti'dâd keyfiyetinde vâki' olan şeyin etemmidir. Ya'nî bu ikinci sınıf birinci sınıftan daha tamâmdır. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) atâyâ-yı ilâhiyyeyi evvelâ "taleb ile" ve "talebsiz" hâsıl olan atâyâya; ve taleb ile olan atâyâyı dahi "muayyen"

ve "gayr-ı muayyen" olan şeye taksîm etti. Şimdi de sâili, suâle sevk eden şey hasebiyle / taksîm edip buyururlar ki: Bu ehl-i huzûrdan olan sâillerden bir sâil vardır ki Hak'tan taleb eder, fakat isti'câl-i tabîî ve imkân için suâl etmez; belki onun suâli Allah Teâlâ hazretlerinin ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ (Mü'min, 40/60) ya'nî "Benden suâl edin, sizin için isticâbe edeyim" kavliyle vâki' olan emrine imtisâl içindir. Bu sâil abd-i mahzdır. Onun dünyevî ve uhrevî, ve zâhirî ve bâtınî, muayyen ve gayr-ı muayyen, hiçbir şeye himmeti müteallık değildir. Binâenaleyh taleb ettiği şeyi himmetini ta'lîk ederek istemez. Onun himmeti, ancak Efendi'sinin emirlerine imtisâl etmektedir. **Mesnevî :**

چون طمع خواهد زمن سلطان دين   خاك بر فرق قناعت بعد زين

Tercüme: "Sultân-ı dîn, mâdemki benden tama' ister, bundan sonra kanâatın başına toprak saçılsın!"

Binâenaleyh hâl, suâl iktizâ edince, bu abd-i mahz ancak ubûdiyyeten suâl eder. Zîrâ onun vech-i Hak'tan ve cemâl-i mutlaktan başka hiçbir murâdı yoktur. Cem'an makām-ı vahdette ve tafsîlen mezâhir-i kesîrede, ya'nî suver-i âlemdedir. Eğer mukteza-yı hâle göre lafzan Hak'tan bir şey taleb ederse, Efendi'sine karşı kulluğun şânını isbât içindir. Ve eğer hâl, Hakk'a tefvîz-i umûr edip sükût etmeyi iktizâ ederse, susar; ne himmeti ile ma'nen ve kalben; ve ne de lisânı ile lafzan bir şey taleb etmez. Nitekim Hak Teâlâ hazretleri Eyyûb (a.s.)ı ve sâir enbiyâyı ve onların vârisleri olan evliyâyı, birtakım belâlara mübtelâ eyledi; onlar bu belâların ref'ini Hak'tan taleb etmediler, o belâları çektiler. Ba'dehû diğer zamanda hâl, o belâların ref'ini taleb etmek iktizâ etti. Onlar da mukteza-yı hâle göre o belâların ref'ini Hak'tan taleb ettiler. Hak Teâlâ hazretleri dahi ref' eyledi.

Ma'lûm olsun ki, Hak Teâlâ hazretlerinin kullarını mübtelâ kıldığı her mihnet ve belâ kahr-ı mahz değildir; belki mihnet ve belâ sûretinde zâhir olan rahmet ve ni'met-i mahsûsadır. Ve mihnet ve belâ Hakk'ın Celâl'inden; ve rahmet ve ni'met ise Cemâl'indendir. Ve insan mazhar-ı Cemâl ve Celâl'dir. Nitekim Hak Teâlâ insan hakkında خَلَقْتُ بِيَدَيَّ (Sâd, 38/75) ya'nî "İki elimle halk ettim" buyurur ki, yed-i Cemâl'imle ve yed-i

Celâl'imle halk eyledim / demektir. Binâenaleyh Hak insanı, mazhar-ı 10
kâmil olduğu için mükerrem kılmıştır. Ve insanın gayri olan mahlûkāt-ı ilâhiyyede bu cem'iyyet yoktur. Onların ba'zısı cemâlî ve ba'zısı celâlîdir. Meselâ hayvânât mazhar-ı Celâl'dir. Çünkü Müzill isminin mazharıdırlar. İşte bu kemâlinden nâşî insan teklîfât-ı ilâhiyyenin muhâtabı olmuştur. Ve insan nefsi, ya'nî vücûd-ı müteayyini ve mukayyedi i'tibâriyle mazhar-ı Celâl ve rûhu i'tibâriyle de mazhar-ı Cemâl'dir. Zîrâ rûh hadd-i zâtında ednâs-ı tabîatten pâktir. Nefis ise böyle değildir. Onun mahtidi âlem-i anâsır ve tabâyi'dir; ve âlem-i tabîat ise mazhar-ı kahr ve celâldir. Onun için nefsin şânı Hakk'a muhâlefet ve rûhun şânı dahi mutâvaattır. Binâenaleyh nefsi rûhuna tâbi' olanlar "cemâlî" ve rûhu nefsine tâbi' olanlar ise "celâlî olur. İmdi kahır ve lütuf, muhakkıkîn nazarında hakîkat-ı vâhidenin şuûnâtından başka bir şey olmadığından ikisi de şey-i vahiddir. Ancak bi-hasebi'l-mezâhir biribirinden ayrı ve yekdîğerinin zıddı görünürler. İşte bu sebebden Hz. Mevlâna (r.a.) buyururlar: **Mesnevî:**

عاشقم بر قهر و بر لطفش بجد   بو العجب من عاشق این هر دو ضد

Tercüme: "Ben onun kahrına ve lutfuna cidden âşıkım; acîbdir ki ben, bu her iki zıddın âşıkıyım."

Bu gibi zevât-ı kirâm nasıl kahra âşık olmasınlar ki, kahır vech-i Hakk'ın nikābı olan nefse taalluk eder ve onu yırtıp cemâl-i Hakk'ı ızhâr eyler. Onların matlûbu da bundan ibârettir. Ve kahır ve celâlin mevridi vücûd-ı mümkinât olup, onlar da dâim olmadıklarından, سبقت رحمتي على غضبي hadîs-i kudsîsi mûcibince kahır ve celâl ârızî; ve lutuf ve rahmet zâtîdir. Ve Hak Teâlâ hazretleri bu âlem-i şehâdette gerek mü'minlere ve gerek kâfirlere kahır ve celâliyle tecellî buyurur. Mü'minîne isâbet eden kahrı, onların ref'-i derecâtı içindir. Zîrâ her bir belâ nâzil oldukça nefsinden tebâudü ve Hakk'a takarrübü ziyâde olur. Binâenaleyh o belâ, mihnet ve nikmet sûretinde zâhir olan rahmet ve ni'met-i hâssadır. Bu belâlara ancak Hakk'ın murâdını bilen ve sırr-ı kadere muttali' olan zevât-ı kirâm tâlib olur. Ve kâfirlere isâbet eden kahır ise, وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَى دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ (Secde,32/21) / ya'nî "Biz onlara azâb-ı ekberin,

azâb-ı âhiretin gayrı olan azâb-ı ednâyı, azâb-ı dünyâyı tattırırız" âyet-i kerîmesi mûcibince azâb-ı ilâhîdir. Bu bahisde birçok suâller ve cevaplar vardır. Tafsîl olunsa, belki bir cild kitap olur. Zikr olunan esâsât erbâb-ı irfâna kifâyet eder.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.), sâili suâle sevk eden şey hasebiyle atâyâ-yı ilâhiyyeyi taksîm ettikten sonra atâyânın ta'cîl ve te'hîrine sebeb olan şeyi beyânen buyururlar ki:

Ve mes'ûlün-fîh ile ta'cîl ve ibtâ', Allah indinde onun için muayyen olan kaderden nâşîdir. İmdi suâl, vakte muvâfık oldukda, icâbet ile isrâ' olunur; ve vakit, yâ dünyâda veyâ âhirette teahhür ettikde icâbet, ya'nî mes'ûlün-fîh, teahhür eder; yoksa Allah'dan lebbeyk ile olan icâbet te'hîr olunmaz. İmdi bunu anla! (5).

Ya'nî Hak'tan taleb olunan şeyin çabuk zuhûru veyâ geç kalması, duâ eden kimse için Allah indinde muayyen olan kadere mebnîdir. Binâenaleyh abd Hak'tan bir şey istediği vakit, eğer bu duâsı vakt-i muayyene muvâfık olursa, derhal fiilen lebbeyk ile icâbet olunur. Ve eğer vakt-i mukaddere muvâfık olmayıp da, Allah indinde ma'lûm olan ayn-ı sâbitesinin isti'dâdı muktezâsınca, ya dünyâda vakti gelince zuhûru veyâhut âhirette icâbeti îcâb eylese, Hak tarafından derhal lebbeyk ile icâbet olunmakla berâber, fiilen icâbet gecikir. Nitekim hadîs-i şerîfde buyrulur: ان العبد اذا دعى ربه يقول الله لبيك عبدي Ya'nî "Tahkîkan abd, Rabb'ine duâ ettiği vakit, Allah Teâlâ hazretleri, ey benim kulum lebbeyk, buyurur." Binâenaleyh / abdin isti'dâdı, talebine muvâfık olmadığı için icâbet fiilen te'hîr olunmakla berâber Hak, taleb olunan şeyin ya dünyâda veyâ âhirette vakti gelince i'tâ olunmak üzere, lebbeyk ile icâbet eder. Böyle olunca hadd-i zâtında her bir duâ müstecâbdır. Fakat ta'cîl ve te'hîri kadere bağlıdır. Bu sırra vâkıf olmayan kimseler zannederler ki, Hak ba'zı kullarına istediği şeyi verir ve ba'zısına vermez. Halbuki iş böyle değildir. Atâyâ-yı ilâhiyye, a'yân-ı sâbitenin Hakk'a verdiği ma'lûmât üzerine lâhık olan kazâ ve kader-i

ilâhîye tâbi'dir. Ve kazâ ve kader ise hikmetine müsteniddir. Meselâ herkes Hak'tan gınâ ister; halbuki bu suâl, kâffe-i ibâdın isti'dâdâtına muvâfık değildir. Ve Hak isti'dâdâta muvâfık olmayan atâyâyı, bi'l-farz ibâdına ibzâl buyursa, nizâm-ı âlem muhtell olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وَلَوْ بَسَطَ اللّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الأرض (Şûra, 42/27). Ya'nî "Eğer Allah Teâlâ hazretleri rızkı kullarına mebsût kılsa yer yüzünde fesâd ederlerdi".

Misâl: Kerîm olan bir pâdişâha bi'l-farz birkaç kişi mürâcaatla makām-ı sadâreti taleb etseler; pâdişah evvelen onların bu tevcîh ve ihsânı kabûle isti'dâdları olup olmadığına nazar eder; ve içlerinde hangisinin isti'dâdı talebine muvâfık ise, bu makāmı ona tevcîh eyler. Ve binâenaleyh onun suâline fiilen icâbet etmiş olur. Diğerlerinin suâli, isti'dâdlarına muvâfık olmadığı cihetle, bu makāma muktezî ma'lûmâtın tahsîli için onları birer münâsib me'mûriyetlere ta'yîn eder. Bu da "Pek a'lâ, sizin taleblerinizi de vakti gelince is'âf edeyim!" demek olur ki, atâ-yı pâdişâhînin fiilen te'hîri ve lebbeyk ile icâbetidir.

İmdi kulûb-i sâlihîn ilm-i ilâhîde muayyen olan vakt-i icâbeti, ilhâma veyâ o sırada vârid olan âyât-ı kur'âniyyeye veyâhut sâir işârât-ı kevniyyeye müsteniden hissederek Hakk'a arz-ı hâcet eder; ve o hâcet derhal kazâ olunur. Bunu görenler, filân kimse müstecâbü'd-da'vedir, derler. / Ve o zevât bu vakt-i muayyenden sonra suâl muvâkıf olmadığını hissederlerse, Hakk'a duâ etmezler. Ve bu halde dahi halk onun hakkında derler ki: "Eğer Hakk'a duâ edeydi, kabûl olurdu, fakat etmedi". İşte bu sırra vâkıf olanlar ile olmayanların farkı budur.

Diğer taraftan Hakk'ın lebbeyk ile icâbet edip, fiilen icâbeti te'hîr buyurması, sırr-ı mahbûbiyyete delâlet eder; ve bu mahbûbiyyet ezelî olup, ayn-ı sâbitesinin isti'dâdı iktizâsındandır. Binâenaleyh mahbûbân-ı ilâhiyye, bu âlem-i şehâdette Hak'tan bir şey taleb ettikleri vakit, onların duâda ısrarları Hakk'a hoş geldiği ve Hak onların kendisinden bir şeyle muhtecib olmalarını istemediği için o şey'-i matlûbu vermez; vakt-i merhûnuna ta'lîk eyler ki, onun hakkında hayırlı olan ancak budur. Ve

Hz. Mevlânâ (r.a.) **Mesnevî-i Ma'nevî**'lerinin cild-i sâdisinde bu hâli bir misâl-i hâricî ile tasvîr ve îzâh buyururlar. **Mesnevî:**

پیش شاهد باز چون آید دو تن — آن یکی کمپیر و دیگر خوش ذقن

هر دو نان خواهند او زو تر فطیر — آر دو کمپیر را گوید که گیر

وان دگر را که خوشستش قد و خد — کی دهد نان بل بتأخیر افکند

گویدش بنشین زمانی بی گزند — که بخانه نان تازه می پزند

چون رسد آن نان گرمش بعد کد — گویدش بنشین که حلوا می رسد

Tercüme: "Mahbûb dostun önüne biri ihtiyâr ve çirkin, ve diğeri güzel olarak iki kişi gelip her ikisi de ekmek istedikleri vakit, o mahbûb dost çabucak un getirip o ihtiyara "Al!" der. Halbuki ona boyu ve yanağı hoş gelen diğerine, ekmeği bile vermeyip, belki te'hîre düşürür. Ona der ki: "Biraz rahatça otur, zîrâ evde tâze ekmek pişiriyorlar." O güzel olan kimseye zahmetten sonra sıcak ekmek eriştikde, o mahbûb dost ona "Otur ki tatlı gelir" der. İşte Hakk'ın kendi mahbûblarıyla olan muâmelesi böyledir /

Ve kısm-ı sâniye gelince, o da bizim ومنها ما لا يكون عن سؤال kavlimizdir. Binâenaleyh suâlden olmayandır. İmdi suâl ile benim murâdım ancak onunla telaffuzdur. Zîrâ nefs-i emirde, ya lafz ile, ya hâl ile veyâhut isti'dâd ile suâl lâ-büddür (6).

Hz. Şeyh (r.a.) bâlâda atâyâyı, Hakk'a nazaran "zâtî" ve "esmâî" kısımlarına ve halka nazaran dahi "taleb ile" ve "talebsiz" vârid olan atâyâya taksîm buyurmuş; ve talebsiz olan atâyâyı beyânen, bâlâda ومنها ما لا يكون عن سؤال سواء كانت الأعطية ذاتية او اسمائية ya'nî "Atâyâdan ba'zısı da suâlden vâki' olmaz; gerek atıyye-i zâtiyye olsun ve gerek esmâiyye olsun müsâvîdir" demiş idi. Taleb ile olan ve kısm-ı evvelden bulunan atâyâyı îzah buyurduktan sonra, şimdi de talebsiz olan ve kısm-ı sânîden bulunan atâyâyı îzâhen buyururlar ki: Suâlden vâki' olmayan atâyâ demekten murâdım, ancak Hak'tan taleb olunan şeyin lisânen telaffuz olunmasıdır. Ya'nî "Yâ Rab, bana şunu ver, bunu ver!" gibi suâl-i lafzî ile vârid olmayan atâyâdır. Ve bu suâl-i lafzî, hâl ve isti'dâd ile vâki' olan suâller anlaşılmamak

için kayd-ı ihtirâzîdir. Zîrâ suâl mutlakā bu üç sûretten biriyle olur.

Lisân-ı lafzî ile suâl: "Yâ Rab fakîrim bana gınâ ihsân eyle!" demek gibidir.

Lisân-ı hâl ile suâl: Aç ve susuz olan kimse gibidir ki, açlığıyla tokluğu ve susamışlığıyla suya kanmayı taleb eder. Binâenaleyh açlık, tokluğun talebine bâis olan bir haldir; ve hâl ise, talebe sebeb olan şeydir.

Lisân-ı isti'dâd ile suâl: Bu da iki kısımdır. Birisi mec'ûl olan isti'dâd-ı cüz'înin lisânıyla; ve diğeri gayr-ı mec'ûl olan isti'dâd-ı küllînin lisânıyla olur. /

İsti'dâd-ı cüz'î lisânıyla suâl: Yeni doğan bir çocuğun mürûr-ı sinîn ile bünyesi tekâmül ederek meşye ve tekellüme kābiliyyet gelmesiyle, mec'ûl ve muhdes olan bu isti'dâd-ı cüz'înin lisânıyla Hak'tan meşy ve tekellüm taleb etmesi; ve kezâ bir fidanın büyüyüp tekemmül ederek meyve vermek kābiliyetini hâiz bir ağaç olduktan sonra mevsiminde meyvesinin taleb-i zuhûru gibidir. Bu atâyâda teahhur yoktur, husûl-i kābiliyyeti müteâkib zuhûr eder.

İsti'dâd-ı küllî lisânıyla suâl: İlm-i ilâhîde sübût bulan a'yân-ı sâbitenin Hak'tan vücûd-ı hâricîyi ve her bir ayn-ı sâbitenin kendi müdebbiri ve rûhu ve rabb-i hâssı olan ism-i ilâhî hazînesinde meknûz bulunan kemâlâtın zuhûrunu taleb etmesidir; ve bu atâ dahi tahallüf etmez. Çünkü esmâ şuûnât-ı ilâhiyyedir; ve şuûnât, zâtın muktezâsıdır; ve a'yân-ı sâbite ise esmânın suveridir; ve bu esmâ hazînelerinde meknûz olan kemâlât dahi, onların isti'dâdâtıdır; ve mezâhir-i kevniyye ise, a'yân-ı sâbitenin suveridir.

İmdi bir şey Hak'tan lisân-ı lafzî ile suâl olunduğu vakit, eğer lisân-ı hâl ve isti'dâda muvâfık olursa icâbet derhal vâki' olur; ve eğer muvâfık olmazsa, teahhur eder. Ve lisân-ı hâl ve lisân-ı isti'dâd bir şeyi suâl ettiği vakit, lisân-ı lafzî vâki' olmaksızın o şey ihsân olunur; ve o şeyin taleb olunmaksızın verildiğini zannederler. Halbuki iş böyle değildir. "Ağlamayan çocuğa meme vermezler" meseli meşhûrdur. Binâenaleyh ba'zı duâlarda يامعطى النوال قبل السؤال ya'nî "Ey talebden evvel ihsân veren!" vârid olması, ancak suâl-i lafzîye şâmildir.

İmdi her atâ mukābilinde bir hamd lâzım geldiğine ve talebsiz vâki' olan atâ-yı mutlaka da, hamd-i mutlak tekābül eylediğine mebnî Cenâb-ı Şeyh (r.a.) atâ-yı mutlakla hamd-i mutlakı mukāyeseten buyururlar ki:

Nitekim hamd-i mutlak ancak lafızda sahîh olur; velâkin ma'nâda onu hâlin takyîd eylemesi lâbüddür. / Binâenaleyh seni Allâh'ın hamdine ba's eden şeyin hamdi, sana ism-i fiil ile veyâ ism-i tenzîh ile mukayyeddir (7).

Ya'nî bâlâda îzah olunduğu üzere atâ suâlsiz olmaz. O suâl ile mukayyeddir. Talebsiz olan atâ-yı mutlak ancak suâl-i lafzîye nazarandır. Binâenaleyh lafzan suâl ve taleb vâki' olmaksızın vârid olan atâya, atâ-yı mutlak deriz. Halbuki bu atâ hakkında lisân-ı hâl ve isti'dâd ile ma'nen suâl vâki' olmuştur. İşte bunun gibi hamd-i mutlak dahi lafza nazaran hamd-i mutlaktır; yoksa ma'nâya göre hamd-i mutlak değildir. Çünkü o hamdi bir hâl takyîd eder. Meselâ karnın acıksa "Yâ Rab bana taâm ver!" diye lafzan taleb etmeksizin Hakk'ın atâsı olarak, evvelce hânende mevcûd olan taâmı yesen bu bir atâdır; fakat lafzan taleb vâki' olmadığı için atâ-yı mutlaktır. Velâkin ma'nen sen lisân-ı hâl ve isti'dâdınla onu Rezzâk'tan taleb etmiş idin. Bu i'tibâr ile atâ-yı mukayyeddir. Şimdi, o taâmı yedin ve "elhamdülillah" dedin. İşte bu hamd lafz i'tibâriyle mutlak oldu. Çünkü cemî'-i esmâyı câmi' olan Allâh'a hamd ettin. Fakat ma'nâda, esmânın hepsine hamd etmedin. Belki Rezzâk ismine hamd ettin. Ya'nî senin bu hamdin, meselâ Dârr ve Mâni' isimlerine değildir. Zîrâ atâ-yı rızk bu isimlerden vâki' olmadı, ancak ism-i Rezzâk'tan sudûr etti. Ve kezâ sıhhatine ve hüsn-i endâmına hamd ettiğin vakit, onlar Bârî ve Hâfız isimlerinin mazharı olduğu için, esmâ-i ef'âlden olan bu isimlere hamd etmiş olursun. Binâenaleyh "elhamdülillah" dediğin zaman, lafzan mutlak olan bu hamdini, ma'nen bu işlerin fâili olan isimlere hamd etmiş olmakla takyîd edersin. Veyâhut "Allah'a hamd ve senâ olsun ki bizi buna hidâyet eyledi" dediğin vakit, kezâ bu hamdin lafzan mutlak olur. Fakat ma'nen

hamdin esmâ-i tenzîhiyyeden olan Sübbûh ve Kuddûs isimlerine olduğu için, bu hamdini ism-i tenzîh ile takyîd etmiş olursun.

/ Ve abdden olan isti'dâda sâhibinin şuûru yoktur; ve hâle şuûru vardır. Zîrâ bâisi bilir, o da hâldir. Böyle olunca isti'dâd, suâlin ahfâsıdır. Ve bunları, ancak Allâh'ın kendileri hakkında sâbika-i kazâsı olduğuna ilimleri, suâlden men' eder. Binâenaleyh onlar, Hak'tan vârid olan şeyin kabûlü için mahallerini hazırladılar ve nüfûslarından ve ağrâzlarından gâib oldular (8).

Ya'nî lisân-ı kāl ile vâki' olmayıp, lisân-ı isti'dâd ile olan suâlde, abdin isti'dâdına vukūfu olmaz. Çünkü derin ve gizlidir. Halbuki lisân-ı hâl ile olan talebine sâhibi vâkıftır. Çünkü hâlin sâhibi, bâis olan şeyi bilir; ve bâis olan şey dahi hâlin kendisidir. Meselâ aç olan kimse tokluğu ister; ve açlık bir hâldir ki, bunu ancak sâhibi bilir. Zîrâ yanında bulunan kimseler, bir adamın açlığını veyâ tokluğunu bilmezler. Fakat lisân-ı kāl ile olan suâli, başkaları da işitip bilir. Lisân-ı isti'dâd ile olan suâle gelince, bu hepsinden ahfâdır; çünkü aç olan kimse lisân-ı isti'dâd ile Hak'tan ne nevi' ve ne mikdâr rızk taleb etmiş olduğunu bilmez. Şu halde lisân-ı kāl ile bir kimse "Yâ Rab, karnım aç bana rızık ver!" dese, bu suâli kendi ve gayrileri bildiği için, gâyet açık bir taleb olur. Fakat aç olan bir kimse, lafzan böyle bir talebde bulunmasa, hâlen tokluğu taleb eder ve lisân-ı hâl ile olan talebine sâhibi vâkıf olur ise de gayrileri vâkıf olmaz; ve lisân-ı isti'dâd ile olan suâline ne kendi ve ne de gayrileri vâkıf değildir; zîrâ pek gizlidir. Ve kısm-ı sânîden bulunan talebsiz atâyâ sâhibleri, ilm-i ilâhîde kendilerinin a'yânı ne vech ile sâbit oldular ise, vücûd-ı halkîde, ya'nî âlem-i dünyâda, dahi öylece zâhir olmalarına kazâ-yı ilâhî sebk ettiğini bildikleri için, onların ancak bu bilişleri, kendilerini suâlden men' eder. Binâenaleyh onlar Hak'tan hiçbir şey taleb etmeyip, kendi ism-i hâslarının hazînesinde meknûz olan ahvâlin / zuhûruna intizârla vârid olacak ahkâmı kabûl etmek üzere mahallerini, ya'nî mevrid-i ahvâl ve ahkâm olan kalblerini, ihzâr ettiler; ve vücûd-ı Hakk'ın müşâhedesinde nefislerinin

müşâhedesinden ve Rab'lerinin tenfîz-i irâdesinde garazlarının talebinden gâib oldular. Beyit:

تو بندگی جو گدایان بشرط مزد مکن　　　که خواجه خود روش بنده پروری داند

Tercüme: "Sen, bendeliği dilenciler gibi, ücret şartıyla îfâ etme; zîrâ efendi, bende-perverlik revişini bilir."

Ve Allâh'ın ona ilmi, onun cemî'-i ahvâlinde, onun vücûdundan evvel, "ayn"ının sübûtu hâlinde üzerinde sâbit olan şey olduğunu; ve Hak, ancak onun "ayn"ının ilimden Hakk'a i'tâ ettiği şeyi verdiğini; ve o da sübûtu hâlinde üzerinde sâbit olduğu şey idiğini bilen kimse, onlardandır. Böyle olunca Allah'ın ilmi ona nereden hâsıl olduğunu bilir. Ve ehlullahdan bu sınıfdan a'lâ ve ekşef bir sınıf yoktur. Binâenaleyh bunlar sırr-ı kadere vâkıftırlar (9).

Kısm-ı sânîden, ya'nî suâl ile vâki' olmayan atâyâ ashâbından bir sınıf vardır. İşte bu sınıftan bulunan ârif bilir ki, kendisi Hakk'ın şuûnâtından bir şe'n olan bir ismin mazharıdır; ve onun âlem-i dünyâdaki vücûd-ı unsurîsinden evvel, ilm-i ilâhîde kendisinin ayn-ı sâbitesi sübût bulmuş idi. Ve o ayn-ı sâbite, Hakk'ın bir şe'n-i zâtîsi olan ve kendisinin müdîri ve rûhu bulunan bir ismin sûreti idi. Ve o ismin isti'dâd-ı zâtîsi neden ibâret idiyse, ilm-i ilâhîde, öylece sâbit olmuş idi. / Ve ayn-ı sâbitesinin hîn-i sübûtunda, Hakk'ın ne vech ile ma'lûmu olmuş ise, Hakk'ın ona verdiği şey dahi, ancak ilm-i Hak'ta hâsıl olan şeyden ibârettir. Ve onun ayn-ı sâbitesinin Hakk'a verdiği şey dahi, kendi isminin muktezâ-yı isti'dâdıdır ki, onun ayn-ı sâbitesi bu isti'dâd üzerine sübût bulmuş idi. İşte bunları bilen kimse, kendi hakkında Allâh'ın ilminin nereden hâsıl olduğunu bilmiş olur. Ve bu ikinci sınıfta bulunan ehlullah arasında bu zikr olunan sınıftan a'lâ ve ekşef olan sınıf yoktur. Çünkü bunlar bâlâda îzâh olunan sırr-ı kadere vâkıftırlar. Zîrâ bilir ki, ezelde ilm-i ilâhîde ayn-ı sâbitesi ne sûretle Hakk'ın ma'lûmu olmuş ise, Hak hükmünü o sûretle vermiştir. Ve onun ayn-ı sâbitesi şuûnât-ı zâtiyyeden bir şe'n olan bir

ism-i ilâhîdir; ve o ismin hazînesinde isti'dâdının muktezâsı olarak, meknûz olan ahvâl ve ahkâm nelerden ibâret ise, her bir mevtında evkāt-ı muayyenesinde peyderpey zâhir olacaktır. Şu halde "Yâ Rab, bana şunu ver, bunu ver!" diye mutâlebât-ı müteselsile ile beyhûde yere gönlünü üzmez. O ahkâm ve ahvâlin zuhûruna müterakkıb ve muntazır olur. Ammâ zuhûr eden ahvâl, tabîatına mülâyim değil imiş, ne yapalım! Mazharı olduğu ismin isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlünün muktezâsı budur. Nefis ve tabîatın tasarrufundan kurtulup, her zâhir olanı hoş görene aşk olsun!

İmdi bu bahis, **Fusûsu'l-Hikem**'in esâs-ı hakāyık ve maârifi olduğundan, lâyıkıyla anlaşılmak üzere biraz daha îzâha lüzûm göründü.

İlim ma'lûma tâbi'dir

İlim, Hakk'ın sıfatlarından bir sıfattır; ve Hakk'ın sıfâtı, Hakk'ın zâtında mündemic birtakım nisbetlerden ibâret olup zâtıyla berâber kadîmdir. Ve her sıfat bir ismin menşe'idir. Meselâ sıfat-ı ilimden Alîm; ve hayatdan Hayy; ve sem'den Semî'; ve basardan Basîr; ve irâdeden Mürîd; ve kelâmdan Mütekellim; ve kudretten Kadîr ve Kādir; ve tekvînden Mükevvin isimleri inbiâs eyler. Ve her bir isim, şuûnât-ı zâtiyyeden bir şe'ndir. Ve esmâ-i ilâhiyye külliyyât cihetinden kābil-i ta'dâddır; fakat cüz'iyyât cihetinden kābil-i hasr ve ta'dâd değildir; çünkü nâmütenâhîdir. Meselâ Hayy ismi bir ism-i küllîdir; onun tahtında / 20
muharrik, muhassis, mümeyyiz, muhyî, muskî ilh... gibi bir çok esmâ-i cüz'iyye vardır. Ve bunların her biri suver-i âlemden bir sûretin mürebbîsidir; ve o sûret bu şe'n-i ilâhînin bir âyînesi olup onda ale'd-devâm o ismin suver-i ahkâmı görünür. كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) Ya'nî "Her ân-ı gayr-ı munkasimde Hak bir şe'ndedir." Ve bu esmânın kâffesinin müsemmâsı bir olup, cümlesi o müsemmânın aynıdır; ve müsemmâ ise Zât-ı Hak'tır. Binâenaleyh esmâ dahi Zât-ı Hak'la berâber kadîmdir. Şu halde Hakk'ın sıfât ve esmâsına olan ilmi, zâtına olan ilmidir. Böyle

olunca "ilim" kadîm, "ma'lûm" da kadîm olur. Ve "ilim ma'lûma ta'bîdir" denilince, evvelâ ma'lûm hâdis olur, ba'dehû ilim de ona lâhık olur, ma'nâsı anlaşılmamalıdır. Ma'lûmun ilme takaddümü, takaddüm-i zamânî değil, ancak takaddüm-i aklîdir. Meselâ "Falan kimse bildi" denilse, akıl, "Neyi bildi?" diye sorar. Demek ki akıl, ma'lûmu ilme takdîm ediyor. İşte aklen, evvelen "ma'lûm" ve sonra da ona lâhık olacak olan "ilim" mevcûd olmak lâzım geldiği için, ilim ma'lûma tâbi' olmuş olur. Ve ma'lûm olmayan şey murâd olunamıyacağından, irâde de ilme tâbi' olur. Ve irâde olunmayan şey hakkında, sarf-ı kudrete mahal olmayacağından, kudret dahi irâdeye tâbi'dir.

Bu maârifin zevkine vusûlden sonra anlarsın ki sen, sana verdin; ve sen, senden aldın. Şu kadar ki bu alış veriş Hakk'ın vücûdunda ve Hakk'ın vücûduyla vâki' olmuş ve olagelmekte bulunmuştur. Bu âlemde her ân-ı gayr-ı münkasimde, eline geçen her bir metâ' ister tab'ına mülâyim gelsin ister gelmesin, hep senin hazînendeki metâ'dır. Beyhûde yere kimseye ta'n etme!

*

* *

/ Ve onlar dahi iki kısım üzerinedir: Ve bunu mücmelen bilen onlardan biridir; ve onu mufassalan bilen de onlardan diğeridir. Ve onu mufassalan bilen mücmelen bilenden a'lâ ve etemdir. Zîrâ o, kendi hakkında olan Allâh'ın ilmindeki şeyi, ya Allah Teâlâ ona ayn-ı sâbitesinin ilimden Hakk'a i'tâ ettiği şeyi i'lâm etmekle, veyâhut ona ayn-ı sâbitesinden ve onun üzerine olan ilâ-mâ-lâ-yetenâhî ahvâlin intikālâtından keşf etmekle bilir. O da a'lâdır. Zîrâ onun kendi nefsine olan ilmi, Allâh'ın ilmi menzilesinde olur. Çünkü ilmin ahzı ma'den-i vâhiddendir (10).

Ya'nî sırr-ı kadere vâkıf olan sınıf iki kısım üzerinedir: Bir kısmı Hakk'ın ona ve ahvâl-i zâhire ve bâtınesine olan ilmi, kendi ayn-ı sâbitesinin muktezâsı üzere olduğunu mücmelen bilir; ve onun bu ilm-i icmâlîsi burhân ve îmân ile olur. Ve diğer kısmı dahi bu sırr-ı kaderi böyle

burhân ve îmân ile mücmelen değil, belki keşf ve ayân ile mufassalan bilir. Ve sırr-ı kaderi mufassalan bilen, mücmelen bilenden daha âlî ve daha tâmdır. Çünkü sırr-ı kaderi mufassalan bilen kimse, kendi hakkında, ilm-i ilâhîde sâbit olan şeyi bilir. Ve bu biliş dahi iki sûretle olur: Ya Hak Teâlâ Hazretleri o kimsenin ayn-ı sâbitesinin ilm-i ilâhîde ne sûretle ma'lûm olduğunu ona bildirir. Eğer o kimse bir nebî ise bu i'lâm, Hak tarafından ona ya melek vâsıtasıyla veyâhut kalbine ilkā ve inzâl ederek ta'lîm ile olur. Ve eğer o kimse veliyy-i vâris ise, onun ayn-ı sâbitesinin iktizâ ettiği ahvâl-i muayyenenin nelerden ibâret bulunduğu kalbine ilkā olunmakla olur. İkinci sûret dahi, Hak onun ayn-ı sâbitesini ve ayn-ı sâbitesi üzerinde ilâ-mâ-lâ-yetenâhî ahvâlin intikālâtını kendisine keşf eder. Ve bu zât kendi ayn-ı sâbitesinin dünyâda ve âhirette iktizâ ettiği ahvâli müşâhede ettiği gibi, cemî'-i a'yân-ı sâbiteyi dahi müşâhede eyler. Zîrâ kendisinin ayn-ı sâbitesi Hakk'ın ilminin me'hazıdır. Ve ayn-ı sâbite ise, vücûd-ı Hak'ta Hakk'ın aynıdır. Ve sırr-ı kaderi böyle keşf ile bilen, Hakk'ın i'lâmı ile bilenden a'lâdır. Zîrâ bu insân-ı kâmilin kendi nefsine olan ilmi, Allâh'ın ilmi menzilesinde olur. Çünkü Hakk'ın ilmi, onun ayn-ı sâbitesinden / me'hûz olduğu gibi, kendisinin ilmi de yine buradan alınmıştır. Binâenaleyh her iki ilim ma'den-i vahidden ve bir menba'dan olmuş olur.

Mesnevî:

آن خيالاتيكه دام اولياست   عكس مهر ويان بوستان خداست

Tercüme ve îzâh: Evliyânın dâmı olan o hayâlât, bostân-ı Hudâ meh-rûlarının aksidir. Ya'nî evliyâda dahi birtakım hayâlât vardır; ve onlar da dâm-ı hayâlâta tutulur. Fakat zannetme ki onların dâm-ı hayâlâtı dahi, sıfât-ı nefsâniyyeye esir olan kimselerin tutuldukları dâm-ı hayâlât gibi, âlem-i suflîden mün'akis olan birtakım suver-i hayâliyyedir. Onlar bostân-ı Hudâ, ya'nî ilm-i ilâhî meh-rûlarının, ya'nî ayn-ı sâbitelerinin aksidir.

Ancak şu kadar vardır ki, abd tarafından o ilim, ayn-ı sâbitesinin ahvâli cümlesinden onun için sebk eden, Allah'dan bir inâyettir. Onu, bu keşf sâhibi buna, ya'nî ayn-ı sâbitesinin ahvâline, Allah Teâlâ muttali' kıldığı vakit bilir. Zîrâ sûret-i vücûd

onun üzerine vâki' olan ayn-ı sâbitesine Allah Teâlâ onu muttali' kıldıkda bu halde Hakk'ın bu a'yân-ı sâbiteye onların ademi hâlinde olan ıttılâ'ına vüs'-i mahlûkta, muttali' olmak yoktur. Çünkü onlar niseb-i zâtiyyedir. Onlar için sûret yoktur (11).

Ya'nî gerek Hakk'ın ve gerek abdin ilmi, ayn-ı sâbiteden me'hûz olmak i'tibâriyle her iki ilim dahi bir menba'dan ise de, aralarındaki fark budur ki, Hakk'ın a'yân-ı sâbiteye olan ilmi bi-zâtihîdir; ve belki O'nun ilmi a'yânın takrîrini mültezim olmuştur. Fakat abdin ilmi Hakk'ın inâyetiyle hâsıl olur. Ya'nî abde nisbetle / Hak tarafından onun için sebk etmiş bir inâyettir; ve o inâyet dahi, o abdin ayn-ı sâbitesinin cümle-i ahvâlindendir, ya'nî ayn-ı sâbitesinin gayr-ı mec'ûl olan isti'dâdının lisâniyle Hak'tan taleb ettiği şeydir. Hak Teâlâ bir kimseyi, kendi ayn-ı sâbitesinin ahvâline muttali' kılınca, bu keşif sâhibi o inâyeti bilir. Binâenaleyh abdin ayn-ı sâbiteye olan ilmi, ilm-i ilâhîde sâbit ve müteayyin olduktan sonradır. Halbuki Hak, bu a'yân-ı sâbiteye, taayyün-i ilmîden evvel, adem hâlinde iken dahi muttali'dir. Abdin hâl-i ademde olan a'yân-ı sâbiteye ıttılâ'a tâkatı yoktur. Çünkü adem hâlinde sâbit olan a'yân, vahdet-i zâtiyyenin nisbetleridir. Vahdet mertebesinde, niseb-i Hakk'ın vücûd-i ilmîleri ve onların henüz sûretleri olmadığından abdin onları bilmesi mümkin değildir. Çünkü bu mertebede niseb-i Hak kendi zâtının "ayn"ıdır; ve ilim dahi niseb-i zâtiyyeden bir nisbettir. Binâenaleyh Hakk'ın ilmi dahi, zâtının "ayn"ıdır. Vahdette mahlûkıyyet i'tibârî olduğu cihetle, ilm-i mahlûk dahi mevzû'-i bahs olamaz.

İmdi bu mikdâr ile biz deriz ki, muhakkak inâyet-i ilâhiyye, ifâde-i ilimde, bu abd için, bu müsavât ile sebk etti. Ve buradandır ki, Allah Teâlâ حَتَّى نَعْلَمَ (Muhammed, 47/31) **ya'nî "Tâ ki biz bilelim" buyurur. Ve o, ma'nâsı muhakkak olan bir kelimedir. O kendisine bu meşreb hâsıl olmayan kimsenin tevehhüm ettiği şey gibi değildir** (12).

İmdi a'yân-ı sâbite ilm-i ilâhîde sübût bulduktan sonra, bu a'yân-ı sâbite hakkında hâsıl olan ilim, gerek Hak ve gerek abd için, bir menba'dan müstefâd olmuş olduğundan, bizlere Allâh'ın inâyeti olarak hâsıl olan bu ilim ile deriz ki, bu abd için Allâh'ın inâyeti, a'yân-ı sâbitenin gerek Hakk'a ve gerek abde verdiği ilimdeki bu müsâvât ile sebk etti. / Ya'nî Hak ile abd arasında vâki' olan ilimdeki müsâvât, ancak a'yân-ı sâbite sûretlerinin ilm-i ilâhîde peydâ olmasından sonradır. A'yân-ı sâbite vahdet-i ilâhiyye mertebesinde hâl-i ademde muzmahil ve müstehlek iken, Hak'tan başka onların ahvâline kimsenin ilmi lâhık olmak ihtimâli olmadığından, bu mertebede Hakk'ın ilmi ile müsâvât mutasavver değildir. Çünkü zuhûr yoktur; ve abd, Hakk'ın i'lâm veyâ keşfiyle ancak zâhir olan şeyi bilebilir. Diğer taraftan abdin vücûdu da yoktur. Mevcûd olmayan şeyin bi't-tabi' ilmi de olamaz. İşte Hakk'ın a'yân-ı sâbiteye olan ilmi, onların suver ve ahvâlinden müstefâd olması mertebesindendir ki, Allah zü'l-Celâl Hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de: وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ (Muhammed, 47/31) Ya'nî "Biz sizi elbette imtihan ederiz, tâ ki sizden mücâhid olanları bilelim" buyurur. Ve (نعلم) ya'nî "Biz bilelim" kelimesi, ma'nâsı tahakkuk etmiş olan bir kelimedir. Onun ma'nâsı, meşrebleri tevhîd-i hakîkîye müsâid olmayan, mütekellimîn gibi tenzîh-i vehmî sâhiblerinin tevehhüm ettikleri gibi değildir. Zîrâ bunlar vâhid-i hakîkîyi zâtının muktezâsından tenzîh ederler. Halbuki bir şey zâtının muktezâsından tenzîh olunmaz. Onlar Hakk'ın ve halkın vücûdlarını yekdîğerinin gayrı zan ettikleri için, Hakk'ın "Tâ ki biz bilelim" kavlini te'vîl etmeseler, ilm-i Hak, gayrdan me'hûz olmuş olacağını tevehhüm ederler. Halbuki gayr nerededir ki, Hak ilmini oradan almış olsun?

İlm-i Hak iki nevi'dir

İlm-i Hak, biri "zâtî", diğeri "sıfâtî ve esmâî" olmak üzere iki nevi'dir:

İlm-i zâtî: Mertebe-i vahdette, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın kendi zâtına

olan ilmidir. Şuûnât-ı zâtiyyeden ibâret bulunan sıfât ve esmâ vahdet-i zâtiyyesinde mahv ve müstehlektir. Bu niseb zâhir olmasa dahi, vücûd-ı mutlak, yine vücûd-ı mutlaktır; ve kâffe-i nisebden ve onların mezâhiri olan âlemlerden ganîdir. إن الله لغني عن العالمين (Ankebût, 29/6). Bu ilm-i zâtî, ilm-i icmâlîdir. İmdi mâdemki bu ilim Hakk'ın kendi zâtına olan ilmidir; ve mertebe-i zâtta, zâtın zâtiyyeti üzerine zâid olarak, onun kendi nisebinden mütevellid kesret-i izâfiyye yoktur; şu halde "bilmek", "bilen" ve "bilinen" hep müttehiddir. Zîrâ bunların kâffesi nisebdir; ve niseb ise zâtın "ayn"ı olarak cem' makāmındadır. Binâenaleyh ilm-i zâtî, tahakkukta ma'lûmâta mütevakkıf değildir. / Bu bilişin evveli yoktur, zât ile berâber olup kadîmdir.

Misâl: Zeyd dediğimiz vakit efrâd-ı insâniyyeden şahs-ı vâhid tasavvur ederiz. Bu şahs-ı vâhidin gülme, ağlama, öksürme, söyleme, bilme gibi zâtının birçok nisbetleri ve sıfatları vardır; ve bu sıfatların her birinden, gülen, ağlayan, öksüren, söyleyen, bilen gibi birçok şe'nler ve isimler inbiâs eder; ve bunların cümlesi Zeyd'in zâtının muktezâsıdır. Bir kimse Zeyd'i bu niseb ve şuûnâtından tenzîh etmiş olsa, onun bu tenzîhi doğru birşey olmaz. Zîrâ bir kimse zâtının muktezâsından tenzîh olunmaz; ve bu niseb ve şuûnât, Zeyd'in mevcûdiyyetiyle berâber olup ârızî değildir; ve cümlesi Zeyd'in vahdet-i şahsiyyesinde mahv ve müstehlektir. Ve Zeyd, bu nisbetleri içinde bulunan "bilme" nisbeti ile, kendisinde gülme, ağlama, öksürme, söyleme gibi birçok nisbetler bulunduğunu bilir. İşte Zeyd'in sükûn ve sükûtu hâlinde olan bu ilmi, kendi zâtına olan ilm-i icmâlîsidir. Bu mertebede "ma'lûm" Zeyd'in kendi zâtı olduğu gibi, bilme ve bilen dahi yine kendidir. Bu ilmin tahakkuku için sonradan hâsıl olmuş bir ma'lûma ihtiyaç yoktur. Ya'nî Zeyd'in gülmesine, ağlamasına, öksürmesine, söylemesine ihtiyaç yoktur: Zeyd, bu ilminde, bunların zuhûrundan müstağnîdir.

İlm-i sıfâtî ve esmâî: Vücûd-ı Hak mertebe-i vahdetten mertebe-i vâhidiyyete tenezzül buyurdukda, vahdette mahv ve muzmahil ve müttehid olan esmânın sûretleri ilm-i ilâhîde zâhir olup birbirinden ayrılırlar. Ervâh ve misâl ve şehâdet mertebelerine tenezzül etdikde dahi, o esmâ her bir

mertebenin îcâbına göre bir libâs-ı taayyüne bürünerek meşhûd olur. Ve her bir şe'n ile bir zuhûru vardır; ve her bir şe'n her bir mertebede ne sûretle zâhir olmuş ise, o sûretle Hakk'ın ma'lûmu olur. Binâenaleyh bu ilm-i sıfâtî ve esmâî tahakkukta ma'lûmâta mütevakkıftır. Ve bu ilim, ilm-i zâtînin tafsîlidir; ve taayyünâtın zuhûru cihetinden ilm-i zâtîye muzâf olmak i'tibâriyle onun gayrıdır; ve her bir şe'n bir sûretle zâhir oldukça bu ilim teceddüd eder. Zîrâ bi'l-kuvve mevcûd olanı bilmek başka, / zâhir olanı bilmek yine başkadır.

Misâl: Yukardaki misâlde îzâh olunduğu üzere Zeyd kendisinde gülme, ağlama, öksürme, söyleme gibi sıfât olduğunu bilir. Fakat bunlar zâhir olmadıkça Zeyd'in zâtında müttehid ve henüz kuvvededirler. Vaktaki Zeyd güler, ağlar, öksürür ve söyler, işte bu mertebe-i zuhûrda bunların yekdîğerinden ayrı şeyler olduğu tezâhür eder; ve hande ve giryesinin tarzı ve sûreti kendine ma'lûm olur. Ve bu ilim, Zeyd'in ilm-i zâtî-i icmâlîsinin tafsîli olur ki, bir ilm-i muzâfdan ibârettir; ve bu ilim, bi't-tabi' evvelki ilmin gayrıdır. Zîrâ her ne kadar hande ve girye Zeyd'in ma'lûmu idiyse de, zuhûr ettikten sonra o hande ve giryenin tarzı ve sûreti ona tafsîlen ma'lûm oldu. Şu kadar ki bu ilim Zeyd'e, Zeyd'in vücûdunun hâricinden gelmedi. Belki bu ilmi Zeyd'in vücûdu ve zâtı, Zeyd'e verdi. Ve Zeyd'in bu ilmi her zuhûrda teceddüd eder.

İşte bu îzâhâttan dahi anlaşıldığı üzere Hak Teâlâ Hazretlerinin وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ (Muhammed, 47/31) kavlini te'vîle mahal yoktur. "Tâ ki biz bilelim" kavlinin ma'nâsı tahakkuk etmiştir; ilm-i sıfâtî ve esmâîye râci'dir. Zîrâ bu âlem-i hiss ve şehâdette her bir mazhar, hangi libâs-ı taayyüne bürünüp zâhir olmuş ise o sûretle Hakk'ın ma'lûmu olur. Binâenaleyh mü'minler, bu dünyâda mücâhede ile muttasıf olmadıkça, mücâhid sûretinde zâhir ve o sûretle de Hakk'ın ma'lûmu olmazlar.

Münezzihin gâyesi bu hudûsu, ilimde, taalluk için kılmasıdır. O da bu mes'elede aklı ile mütekellim olan kimse için vechin a'lâsıdır. Eğer o, zât üzre ilm-i zâid isbât etmese idi. /

Binâenaleyh taalluku zât için değil, ilim için kıldı; ve bununla ehlullâhdan sâhib-i keşf ve şuhûd olan muhakkıktan ayrıldı (13).

Ya'nî tenzîh-i vehmî ve aklî ile tenzîh eden kimsenin en yüksek mertebesi حتى نعلم kavlinde beyân buyrulan ilimdeki bu hudûsü, ya'nî ilmin sonradan husûlünü, ilmin taalluku için kılmasıdır; ya'nî "Hudûs, zâtın aynı olan ilmin hakîkatinden değil, belki bilenin, taallukundandır" demesidir. Eğer akıl ve nazar-ı fikrî ile mütekellim olan kimse, bu mes'elede zât üzerine ilm-i zâid isbât etmese idi, bu kavil, a'lâ bir vech olurdu. Binâenaleyh bu münezzih, taalluku zât için değil, ilim için kıldı. Halbuki bunda bir vech ile fesâd lâzım gelir. Çünkü zât üzerine ziyâde olarak diğer bir şey isbât etti; ve işte bu sebeble de ehlullâhdan keşf ve şuhûd sâhibi olan muhakkıktan ayrıldı. Çünkü muhakkık indinde, âlem-i his ve şehâdette her bir mazharda zâhir olan ilim, onların a'yân-ı sâbitelerinin ma'dûmiyyetleri hâlinde sübût bulan ilmin tafsîlidir; ve bu ilim zât üzerine zâid bir şey değildir. Nitekim bâlâda misaller ile îzah olundu.

Bundan sonra a'tıyâta rücû' edelim. İmdi biz deriz ki, muhakkak a'tıyât, yâ zâtiyyedir yâhut esmâiyyedir. Zâtî olan minah ve hibât ve atâyâya gelince, o ebeden vâki' olmaz, ancak tecellî-i ilâhîden vâki' olur. Ve zâttan olan tecellî dahi ebeden vâki' olmaz, ancak mütecellâ-lehin isti'dâdı sûretiyle vâki' olur. Bunun gayrı olarak vâki' olmaz (14).

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) yukarıda atâyâ-yı ilâhiyyenin suâl üzerine vâki' olan aksâmını beyân buyurduğu sırada söz, isti'dâd bahsine intikāl etmiş ve bu bahse taalluk eden esrâr ve hakāyıkı / lüzûmu kadar beyân eylemiş idi. Şimdi de a'tıyâtın, ya'nî atâların, beyânına mübâşeret buyururlar:

A'tıyât, ya zât-ı ulûhiyyetten gelir, buna "a'tıyât-ı zâtiyye" derler; veyâhut esmâ-i ilâhiyyeden gelir, buna da "a'tıyât-ı esmâiyye" denir. Zâtî olan bahşişlere ve inâyâta ve atâlara gelince bunlar, aslâ ve ebeden bir ismin husûsiyyeti olmaksızın, ancak tecellî-i ilâhîden vâki' olur. Bu atâyâ

ister ulûm ve hakāyık gibi rabbânî ve rûhânî olsun; ve ister mal ve rızk ve kadın ve evlâd gibi cismânî olsun müsâvîdir. Ve bu ma'rifet ma'rifetlerin a'lâ bir kısmıdır; zîrâ abdin zâtı şuhûd-ı Hak'ta mahv ve müstehlek olur. Onun nazarında zât-ı Hak'tan gayrı hiçbir şey kalmaz; sıfât ve ef'âl kalır mı? İşte abd bu vakit "Allah" ism-i câmi'inin mazhariyetiyle müşerref olur; ve acz ve hayret, abde bu makamda hâsıl olur.

Suâl: Zâtın, zâtiyyeti cihetinden âlemlerden ganî olduğu ve binâenaleyh tecellîden müstağnî bulunduğu bundan evvel defâatle beyân edilmiş idi. Şimdi de zâtın tecellîsinden bahs olunuyor. Bu ne demektir?

Cevap: Şübhe yoktur ki, zât zâtiyyeti haysiyyetinden tecellîden müstağnîdir. Binâenaleyh vücûd-ı mutlak-ı Hak, zât-ı ahadiyyesi hasebiyle tecellî etmez. Onun tecellîsi ancak sıfât ve esmâ îcâbıdır. Binâenaleyh atâyâ-yı zâtiyye denilince, mertebe-i sıfât ve esmâ olan zât-ı ulûhiyyetin tecellîsi anlaşılmalıdır. İşte bu hakîkatı beyânen Cenâb-ı Şeyh (r.a.) buyururlar ki, zâttan ebeden tecellî vâki' olmaz. Zîrâ onun için gınâ-yı mutlak sâbittir. Ve daha açıkçası budur ki, bi'l-farz zât-ı ahadiyyette mündemic ve bi'l-kuvve mevcûd sıfât ve esmâ bulunmasa, zât, zâtiyyeti üzere kalır ve ondan ebeden tecellî vâki' olmaz idi. Fakat onda bi'l-kuvve birçok sıfât ve esmâ bulunduğundan ve onlar lisân-ı isti'dâdlarıyla zuhûr taleb ettiklerinden, zât onları tenfîs edip kümm-i gaybdan ihrâc etti. Binânenaleyh zât-ı ulûhiyyetin tecellîsi ancak mütecellâ-lehin, ya'nî kendisine tecellî olunan şeyin, isti'dâdı sûretiyle vâki' oldu. Mütecellâ-lehin isti'dâdı dahi zuhûru taleb eden ismin isti'dâd-ı gayr-ı mec'ûlüdür. /

İmdi mütecellâ-leh, tecellîyi gördükde, mir'ât-ı Hak'tan kendi sûretinin gayrini görmedi; ve Hakk'ı görmedi. Ve kendi sûretini, ancak onun içinde gördüğünü bilmesiyle berâber, onu görmek mümkin değildir, zâhirde âyîne gibi. Sen onda sûretleri gördüğün vakit, muhakkak sen sûretleri veyâhut sûretini ancak onun içinde gördüğünü bilmen ile berâber, onu göremezsin. İmdi Allah Teâlâ bunu, tecellî-i zâtîsi için, bir misâl olarak ibrâz

edip onu nasb eyledi, tâ ki mütecellâ-leh onu görmediğini bilsin. Ve rü'yet ile tecellîye bundan daha yakın ve daha şebîh misâl yoktur. Ve âyînede bir sûreti gördüğün vakit, nefsinde âyînenin cirmini görmeğe çalış. Elbette onu hiçbir vakit göremezsin. Hattâ görünen sûretlerde bunun mislini idrâk edenlerden ba'zısı, sûret-i mer'iyye râînin basarıyla âyîne aralarında hâsıl olduğuna zâhib oldu. Bu ona ilimden kādir olduğu şeyin a'zamıdır. Ve emr bizim dediğimiz ve ona zâhib olduğumuz gibidir. Ve biz bunu Fütûhât-ı Mekkiyye'**de beyân ettik** (15).

Ya'nî tecellî-i ilâhî, mütecellâ-leh olan abdin isti'dâdının sûreti üzere zâhir olduğu vakit, onun isti'dâdına göre müteayyin olur. Binâenaleyh o tecellîde müteayyin olup zâhir olan ancak mütecellâ-leh olan abdin
30 isti'dâdının / sûretidir. Şu halde tecellî-i ilâhî abdin isti'dâdının sûretine âyîne olur. Mütecellâ-leh olan abd, kendi isti'dâdının sûretinde tecellî-i ilâhîyi müşâhede ettiği vakit, vücûd-ı Hak âyînesinde kendi sûretinden gayrisini müşâhede etmez; ve abd-i mütecellâ-lehin müşâhede ettiği Hakk-ı mutlak değildir. Zîrâ onun Hakk-ı mutlakı müşâhede etmesi mümkin değildir. Çünkü ilm-i ilâhîde sübût bulan ayn-ı sâbitesi Hakk-ı mutlakın şuûnât-ı zâtiyyesinden bir şe'ndir; ve tecellî-i ilâhîde abd-i mütecellâ-lehin nâzır olduğu şey, ancak kendisinin ayn-ı sâbitesinden ibârettir. Şuûnât-ı ilâhiyyeden birisini müşâhede etmekle bi't-tabi' ayn-ı kül olan Hakk'ı müşâhede etmiş olmaz. Ve Hakk-ı mutlakı görmek mümkin olmamakla beraber abd, kendi sûretini ancak O'nun vücûdu içinde gördüğünü bilir. Bu hal, âlem-i histe âyîne içinde mün'akis olan sûreti görmeye benzer. Nitekim sen âyîne içinde mün'akis olan sûretleri veyâ kendi sûretini, âyîne içinde gördüğünü bilirsin; fakat bu ilmin ile berâber âyînenin cirmini göremezsin. Ya'nî sen âyînedeki hayâlin müşâhedesinde müstağrak ve onunla meşgûl iken âyînenin sathını ve âyînenin sathıyla meşgûl olduğun vakit hayâl-i mün'akisi müşâhede edemezsin. Zîrâ aynı zamanda hem hayâli ve hem de âyînenin sathını görmek mümkin değildir. Maahâzâ nazarının aynı zamanda her ikisine de ma'tûf olduğunu bilirsin. İşte

âyînede rü'yet keyfiyyetini Allah Teâlâ hazretleri tecellî-i zâtîsi için bir nümûne ve misâl olmak üzere âlem-i his ve şehâdette ızhâr edip, nasb eyledi. Tâ ki abd-i mütecellâ-leh, Hakk-ı mutlakı görmeyip, ancak kendi sûretini gördüğünü bilsin. Ve bu âlem-i dünyâda tecellî-i zâtî için bu misâlden fehme akreb ve zât-ı aliyyenin rü'yetine en ziyâde müşâbih bir misâl yoktur. Nazarın âyînede zâhir olan sûrete mün'atıf olduğu vakit, kendince âyînenin cirmini ve sathını görmeye çalış bakalım. Muhakkak sûrette aynı zamanda hem sûret-i hayâli ve hem de cirm-i mir'âtı göremezsin. İşte bunun gibi Hakk'ın mir'ât-ı vücûdunda zâhir olan ayn-ı sâbitenin sûretini müşâhede ettiğin vakit, vücûd-ı Hakk'ı müşâhede edemezsin. Maahâzâ müşâhede ettiğin / sûreti Hakk'ın vücûdu içinde müşâhede edersin; ve sen zannedersin ki, gördüğün sûret Hakk'ın sûretidir. Fakat o meşhûd olan sûret Hakk'ın değil, senin sûretindir. Hattâ âyînedeki sûretin rü'yeti hâlinde âyînenin sathı görülemediğini idrâk eden kimselerden ba'zısı, âyînede görülen sûretlerin, âyîneye nazar eden kimsenin gözüyle, âyîne arasında hâsıl olduğuna ve âyînede olmadığına zâhib oldu. Bu zehâb o kimsenin kudreti yettiği ilmin nihâyetidir ve a'zamıdır. Halbuki işin hakîkati bizim îzah ettiğimiz ve ona zâhib olduğumuz gibidir. Ve bu îzâhâtı biz **Fütûhât-ı Mekkiyye**'de beyân eyledik.

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin altmış üçüncü bâbında buyururlar ki: "Hayâl mevcut değildir, ma'dûm da değildir; ma'lûm değildir, mechûl de değildir; menfî değildir, müsbet de değildir. Nitekim insan, âyînede sûretini idrâk eder. Bir vech ile suveri idrâk ettiğini kat'an bilir; ve onda gördüğü şey'in rikkatinden nâşî bir vech ile de kat'an sûretini idrâk etmediğini bilir. Mir'âtın cirmi büyük olduğu vakit, sûretini de nihâyet derecede büyük görür; ve muhakkak kendi sûretinin, gördüğü şeyden daha küçük olduğuna hükmeder. Ve kendi sûretini gördüğünü de inkâra muktedir değildir; ve bilir ki mir'âtta olan onun sûreti değildir; ve o sûret onunla âyîne arasında kâin değildir. Ve ister kendi sûreti olsun ve ister gayrisi olsun hâriçten onda olan sûret-i mer'iyyeye şuâ'-ı basarın in'ikâsından hâsıl değildir. Zîrâ eğer böyle olaydı, sûreti, mikdârı üzerine ve bulunduğu şey üzere idrâk eder idi. Ve o sûretin parlak bir kılıçta tûlden

ve arzdan rü'yeti bizim zikr ettiğimiz şeyi beyân eder. Bilâ-şekk kendi sûretini gördüğünü bilmekle berâber o, kendi sûretini gördüğü kavlinde sâdık da değildir, kâzib de değildir. İmdi o sûret-i mer'iyye nedir ve onun mahalli neresidir ve şe'ni nedir? Binâenaleyh o sûret menfîdir, sâbittir; mevcûddur, ma'dûmdur; ma'lûmdur ve mechûldür. Abd bu hakîkati idrâkinde acz ve hayrete düştüğü vakit, bilmesi ve mütehakkık olması için, Hak Teâlâ Hazretleri bu âyînede rü'yet keyfiyetinin hakîkatini abd için darb-ı misâl olarak ızhâr etti. Ve âyîne ile hayâl, mezâhir-i âlemden olduğu halde, / abdin indinde hakîkatiyle bir ilim hâsıl olmadı. İmdi abd ona muhâlif olan şeyin hakîkatını bilmek husûsunda daha âciz ve daha câhil ve hayrette daha şedîddir."

Ve sen bunu tattığın vakit, mahlûk hakkında onun fevkinde bir gâye olmayan gâyeyi tattın. Böyle olunca bu derecelerden daha yükseğine terakkî etmede tama' etme ve nefsini yorma! Bundan a'lâsı aslâ vâki' değildir; ve ondan sonrası ancak adem-i mahzdır (16).

Ya'nî, ey ma'rifetullah için yâr olmuş olan insân! Bil ki, vücûd-ı mutlak-ı Hak, mertebe-i ıtlâkta bulundukça hiçbir şeyle müteayyin olmaz. O'nun taayyünü ancak zât-ı mutlakında mündemic niseb-i zâtiyyesiyledir. O niseb-i zâtiyye, ki onun sıfâtı ve esmâsıdır, zuhûr talebinde bulundukları için vücûd-ı eltaf-ı Hak, onların husûsiyyetleri ve isti'dâdları sûretine göre, her bir mertebede müteayyin olarak zâhir olmuştur. Ve vücûd-ı mutlakın bu taayyünâtı şuûnât-ı zâtiyyesinin âyîneleridir. Binâenaleyh vücûd-ı mutlak-ı Hak mertebe-i sıfâta ve esmâya tenezzül buyurdukda, ilk önce ilm-i ilâhîde peydâ olan ve senin müdebbirin ve rûhun bulunan ism-i hâssının sûretidir; bu da senin ayn-ı sâbitendir. Demek ki, Hak senin Rabb-i hâssının sûretine göre mertebe-i ilimde müteayyin olmuştur; ve ilk âyîne senin ayn-ı sâbitendir. Binâenaleyh Hak sana tecellî-i zâtî ile tecellî buyurdukda, sen Hakk'ı ancak ayn-ı sâbitenin

sûretinde müşâhede edersin; ve bu müşâheden Hakk'ın vücûdunda vâki' olan bir müşâhededir. İmdi eğer sen bu müşâhedede "Hakk'ı gördüm" dersen yalan söylersin. Çünkü Hak, bilâ-hicâb künh ve hakîkatiyle görülmez. Ve eğer "Hakk'ı görmedim" dersen, bu doğru değildir. Çünkü rü'yeti mümkin olduğu kadar ayn-ı sâbitenin âyînesinde Hakk'ı müşâhede ettin. Nitekim bâlâda geçen âyîne misâlinde bu keyfiyyet tavazzuh etti. / Zîrâ âyînede gördüğün sûret, senin sûretin olduğunu iddiâ etsen bu kavlinde sâdık da değilsin, kâzib de değilsin. İşte sen bu ilmin zevkıne vâsıl olduğun vakit, öyle bir gâyeye vâsıl olmuş olursun ki, onun fevkınde mahlûk için başka bir gâye yoktur. Bu zevk mahlûkun müntehâ-yı zevkıdir. Bundan daha yüksek bir dereceye vâsıl olacağım diye beyhûde yere kendini üzme ve daha al'âsına tama' etme! Çünkü bundan ötesi adem-i mahzdır; ve zât-ı mutlakta mahv ve istihlâktir. Zîrâ sen, taayyün-i kesîfin ile sensin; ve taayyünün ise vücûd-ı mutlaka muzâf olan bir vücûd-ı i'tibârî olup onun şânı ademiyyettir. Cemî'-i merâtibin îcâbına göre zâhir olan taayyünün kalkınca, artık sen, sen değilsin; o senlik adem-âbâda gider ve mahlûkiyyet takâzâsı da zâil olur. Ve mahlûkıyyet mevcut olmadığı halde, bir mahlûkun Hakk'ı müşâhedesi de mevzû'-ı bahs olamaz.

İmdi nefsini görmekte O senin âyînendir; ve sen esmâsını ve esmâsının zuhûr-ı ahkâmını rü'yet etmesinde O'nun âyînesisin. Halbuki O'nun "ayn"ının gayri değildir. Böyle olunca emir, muhtelit ve münketim oldu. Binâenaleyh bizden ilminde câhil ve hâir olan kimse "İdrâkin idrâkinden acz, idrâktir" dedi. Ve bizden bilen kimse bunun gibi demedi; ve o kavlin a'lâsıdır. Belki ilim, ona sükûtu i'tâ etti, aczi i'tâ etmedi. Ve bu, ilm-i billâhın a'lâsıdır; ve bu ilim, ancak / hâtem-i rusül ve hâtem-i evliyâ için hâsıldır. Ve onu enbiyâ ve rusülden bir kimse görmez, ancak resûl-i hâtem mişkâtından görür; ve evliyâdan bir kimse görmez, ancak veliyy-i hâtem mişkâtından görür (17).

Ya'nî vücûd-ı Hak senin âyînendir. Sen kendi nefsini onda müşâhede edersin. Zîrâ sen zât-ı ahadiyyesinde mahfî, onun bir şe'ni idin. Kendi vücûduna vâki' olan tecellîsi ile, o şe'nin sûreti onun ilminde peydâ oldu. Ve yine o vücûdun her bir mertebeye vâki' olan tenezzülüyle, o sûret-i ilmiyyen ile zâhir oldun. Ve şimdi âlem-i dünyâdaki hâlin dahi böyledir; ve bundan sonra gideceğin âlem-i berzahta ve âlem-i haşırda ve dâr-ı naîmde dahi yine böylesin. Eğer sen bu dünyâdaki taayyününe muzâf olan niseb ve sıfâtından, ya'nî sıfât-ı nefsâniyyenden, soyunmuş olsan, vücûd-ı Hak'ta ayn-ı sâbiteni görürsün. Binâenaleyh Hakk'ın vücûdu kendi nefsini görmekte sana âyîne olmuş olur. Ve kezâ sen insan sûretinde müteayyin olduğun için, Hakk'ın kâffe-i esmâsına mazhar ve o esmânın zuhûr-ı ahkâmına müstaidsin. Zîrâ Allah Âdem'i kendi sûreti, ya'nî sıfatı, üzerine halk eyledi. Binâenaleyh Hak cemî'-i şuûnâtının zuhûr-ı kemâlâtını senin vücûd-ı izâfînde müşâhede eder. Şu halde senin vücûdun dahi esmâsını müşâhede etmekte ve esmâsının zuhûr-ı ahkâmında Hakk'ın âyînesi olmuş olur. Halbuki zât-ı ahadiyyenin nisebi ve şuûnâtı olan esmâ-i ilâhiyye, zât-ı Hakk'ın gayrı değildir. İmdi Hakk'ın vücûdu sana ve senin vücûdun dahi Hakk'a âyîne olmakla emr-i vücûd birbirine karıştı ve ibhâm zuhûra geldi. Nitekim Hallâc-ı Mansûr Hazretleri buyurur: Beyit:

أأنت ام انا هذا العين في العين　　حاشاك حاشاي من اثبات اثنين

Tercüme: "Ayn-ı vücûdda olan bu "ayn" sen misin, yoksa ben miyim? İkilik isbâtından hem seni ve hem de beni tenzîh ederim."

İşte emr-i vücûdda hâsıl olan bu ihtilât ve ibhâmdan dolayı verese-i muhammediyyînden olan ba'zımız hayrete düşerek ilminde câhil oldu. Ve
35 nitekim Hz. Ebû Bekri's-Sıddık (r.a.) Efendimiz / العجز عن درك الأدراك ادراك
Ya'nî "İdrâkin nihâyeti, emr-i vücûdu hakîkat-i hâl üzere idrâk edebilmekten aczini ikrâr etmektir." Ve bu bir hayrettir ki, ilmin netîcesi olduğu için makbûl ve matlûbdur. Zîrâ hayrete düşen kimseyi, ilmi iki taraftan bir tarafta karâr ettirmez. Ve (S.a.v.) Efendimizin رب زدني فيك تحيرا Ya'nî "Yâ Rab, benim sende olan hayretimi ziyâdeleştir!" buyurmaları bu

hayret hakkındadır. Ve kezâ veres-i muhammediyyînden olan ba'zımız bildi ki, Hakk'ın vücûdu halka ve halkın vücûd-ı izâfîleri dahi Hakk'a âyînedir. Emr-i vücûdun böyle olduğunu bildikten sonra zikr olunan sözler gibi bir söz söylemedi ve ızhâr-ı acz etmedi. Belki kemâl-i ma'rifetinden sükût etti; ve ilmi ona acz getirmedi. Ve bu ilmin sâhibi âlim-i billah olan tâifenin a'lâsıdır. Ve bu ilim bi'l-asâle ancak hâtem-i rusül ve hâtem-i evliyâ için hâsıldır. Ve o ilmi enbiyâ ve rusülden gören, ancak resûl-i hâtemin mişkâtından müşâhede eder; ve evliyâdan gören dahi, ancak veliyy-i hâtemin mişkâtından görür. Burada hâtem-i evliyâdan murâd, hâtem-i velâyet-i muhammediyyedir.

Ma'lûm olsun ki, bâlâda zikr ve tavzîh olunan ilim, ancak hakîkat-ı muhammediyye için hâsıldır. Ve onun dahi zuhûru ve butûnu vardır; ve gerek zâhir ve gerek bâtını için ahadî, cem'î, kemâlî bir taayyün mevcûddur. Hakîkat-ı muhammediyyenin zâhiri cemî'-i hakāyık-ı ilâhiyye ve kevniyyeyi câmi'dir. Bâtını ise, bevâtın-ı ilâhiyye ve evsâf-ı rabbâniyyeyi hâvîdir. Zâhiri mişkât-ı hâtem-i enbiyâ, bâtını dahi mişkât-ı hâtem-i evliyâdır. Hâtem-i rusülün kendisi, ilm-i mezkûru hâtem-i evliyâ olan kendi bâtınından alır; ve resûllerin kâffesi, velâyetleri cihetinden, hâtem-i rusülden alırlar. Velâkin gerek hâtem-i rusül ve gerek diğer resûller bu ilmi ızhâr etmezler. Zîrâ vasf-ı risâlet men' eder. Fakat hâtem-i rusülün bâtını, hâtem-i evliyâ sûretinde zâhir olduğu vakit, bu ilmi ızhâr eder. Nitekim bu kitâb-ı **Fusûsu'l-Hikem**'in münşîsi Cenâb-ı Şeyh-i Ekber ve misk-i ezfer (r.a.), hâtem-i rusülün hâtem-i evliyâ sûretinde zâhir olan bâtını bulunduğundan, resûl-i hâtemin mişkâtından ahz eylediği bu ilmi ızhâr buyurmuşlardır. /

Hattâ muhakkak rusül o ilmi ne zaman görseler, ancak hâtem-i velâyet mişkâtından görürler. Zîrâ risâlet ve nübüvvet, ya'nî nübüvvet-i teşrî' ve risâlet-i teşrî' munkatı'dırlar. Velâyet ise ebeden munkatı' olmaz. Mürseller evliyâ olduklarından dolayı zikrettiğimiz ilmi ancak hâtem-i evliyâ mişkâtından görürler. Böyle olunca onların mâdûnu olan evliyâ nasıl olur da ondan almazlar?

Her ne kadar hâtem-i evliyâ, hükümde hâtem-i rusülün teşrî'den getirdiği şeye tâbi' ise de bu, onun makāmına kadh vermez; ve bizim zâhib olduğumuz şeye de münâkız olmaz (18).

Ma'lûm olsun ki, velâyet "vâv"ın fethiyle, "hâkim ve mutasarrıf olmak" ma'nâsınadır. Bunun da envâ'ı vardır:

1. Velâyet-i mutlaka-i ilâhiyyedir. Bu velâyet cemî'-i enbiyâ ve evliyâdaki velâyâtı câmi' ve kâffe-i eşyânın vücûh-ı hâssalarını ve bi'l-cümle mevcûdâtın a'yân-ı sâbitelerini ve hakāyıkı müştemil olan velâyettir. Ve bu i'tibâr ile "Velî" esmâ-i ilâhiyyedendir. Nitekim âyet-i kerîmede buyrulur: وَهُوَ الوَلِيُّ الحَمِيد (Şûrâ, 42/28).

2. Velâyet-i hâssa-i muhammediyyedir. Bu velâyet dahi cemî'-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyeyi câmi' olan ve kâffe-i hakāyık-ı vücûbiyye ve imkâniyyenin me'haz-i feyzi bulunan mertebe-i ilâhiyyedir. Buna "mişkât-i hâtem-i velâyet" derler. Evvelki velâyet ile bu velâyet arasındaki fark taayyünden ibârettir. Ve bu velâyet hâtem-i enbiyânın bâtınıdır; ve bu makām, makām-ı Muhammed'dir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا (İsrâ, 17/79) Ve cemî'-i evliyâ ve enbiyâ ilimlerini buradan alırlar. Binâenaleyh cemî'-i enbiyânın getirdikleri şerâyi', hakîkatte şer'-i Muhammedî idi. Bunun için (S.a.v.) Efendimiz: علمت علم الأولين والآخرين buyurdular. İmdi evliyâ vâris-i enbiyâ olduklarından, onlardan her kim ki o husûsiyyetin vârisi ise,ona "Muhammedî" derler. Ve her kim velâyet-i Îseviyye'nin vârisi ise, ona Îsevî derler; ve İbrâhîmî ve İshâkî ve Ya'kūbî ve Mûsevî ve sâir enbiyâ (aleyhimü's-selâm) buna kıyâs olunsun. Ehl-i hakîkatin ıstılâhında "falan velî falan peygamberin / kademi veyâ kalbi üzerindedir" denildikde bu ma'nâ anlaşılmalıdır; ya'nî o peygamberde olan ulûm ve tecelliyât ve hâlât bu velîye o peygamberin vâsıtasıyla "mişkât-i hâtem-i velâyet"ten hâsıl ve vâsıl olur demektir. Binâenaleyh o velî Muhammedî-i İbrâhîmî veyâ Muhammedî-i Mûsevî veyâ Muhammedî-i Îsevî olur.

Velâyet-i muhammediyye de iki nevi'dir: Evvelkisi budur ki, tasarruf-ı ma'nevî ve sûrî beynini câmi'dir. Âlemde ma'nâ hasebiyle tasarrufu, kutup

hakkındaki tasarrufu gibidir; ve sûret hasebiyle tasarrufu, selâtîn hakkındaki tasarrufu gibidir. Bu da iki nevi'dir: Birincisi hilâfete makrûn olur. İkincisi hilâfete makrûn olmaz. Velâyet-i muhammediyyenin ikinci nev'i, tasarruf-i sûrî ve ma'nevî beynini câmi' olmaz.

Sâir enbiyânın velâyetinden ibâret olan velâyet-i muhammediyye, **Fütûhât-ı Mekkiyye**'de beyân buyrulduğu üzere dört nevi' üzerinedir. Bu dört nevi'den her bir nev'in bir hâtemi vardır.

Sûrî ve ma'nevî tasarruf beynini câmi' olup makrûn-ı hilâfet olan velâyet-i muhammediyyeden birinci nevi' hâtem, Ali İbn Ebî Tâlib (kerremallâhü vecheh ve radıyallâhu anh) Efendimiz hazretleridir. Zîrâ Hulefâ-i râşidînin âhiridir. Kāle (A.s.): الخلافة بعدي ثلاثون سنة وقدتت بعلي Bu hâteme "hâtem-i kebîr" denir.

Tasarruf-ı sûrî ve ma'nevî beynini câmi' olup hilâfete makrûn olan velâyet-i muhammediyyeden ikinci nevi' hâtem, Mehdî (alâ nebiyyinâ ve aleyhi's-selâm) hazretleridir ki, âhir zamanda zâhir olur; ve ismi Muhammed'dir; ve hilkat ve sûrette Resûlullah (s.a.v.) Efendimize müşâbihtir; ammâ hulkta onun mâdûnundadır. Ondan sonra hiç bir velî sultân olmaz. Bu velâyet onunla hatm olur; ve ona "hâtem-i sagîr" derler. Nitekim Şeyh-i Ekber (r.a.) onu **Fütûhât-ı Mekkiyye**'lerinde beyân buyurmuştur.

Velâyet-i muhammediyyeden üçüncü nevi' hâtem, bu kitâbın sâhibi Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn Arabî (r.a.) efendimizdir. Ona "hâtem-i asgar" derler. Zîrâ o tasarruf-ı sûrî ve ma'nevî beynini câmi' ve fakat yalnız tasarruf-ı ma'nevîye mâlik olup, makrûn-ı hilâfet olmayan nev'-i velâyetin hâtemidir.

Velâyet-i muhammediyyeden dördüncü nevi' hâtem, Îsâ İbn Meryem (alâ nebiyyinâ ve aleyhi's-selâm)dır ki, ondan sonra hiçbir velî mevcûd olmaz. Ya'nî velâyet-i âmme onunla hatm olur. Ona da "hâtem-i ekber" derler. Ondan sonra bu devr tamâm olup kıyâmet kopar. Ya'nî mevhûm olan sûretler mürtefi' olur. Ve النهاية هو الرجوع الى البداية âşikâr olur. (**Şerh-i Bosnevî** ile **Envâru'r-Rahmân**'dan hulâsaten iktibâs olundu).

Bu îzâhât anlaşıldıktan sonra metnin şerhi böyle olur: Peygamberler

zikr olunan ilmi her ne vakit görseler, ancak hâtem-i evliyâ mişkâtından görürler. Ve mişkât-ı hâtem-i evliyâ, velâyet-i hâssa-i muhammediyyedir ve makām-ı mahmûddur; ve o ilmi oradan cihet-i velâyetleriyle alırlar, cihet-i nübüvvetleriyle almazlar. Ve hattâ her bir peygamber nübüvvetini ve şerîatının ahkâmını bile velâyetiyle alır. Zîrâ peygamberin iki ciheti vardır: Birisi halka nisbeten onun kemâlidir ki, bu da havâdis-i ekvâna müteallık olan ahkâmın teblîğidir; ve o, bu teblîğ i'tibâriyle resûl ve şâri'dir; ve onun nübüvveti dahi teşrîiyyedir. Diğeri onun Hakk'a nisbetle olan kemâlidir ki, / bu da gaybdan ihbâr ve Hakk'ın zâtını ve sıfâtını ve esmâsını ta'rîfdir. Ve bu ihbâr i'tibâriyle velîdir; ve nübüvveti dahi tahkîkıyyedir. Ve risâlet-i teşrî', nübüvvet-i teşrî' halka taalluk ettiği ve halkta fenâ bulduğu için munkatı'dır. Fakat onun makām-ı velâyeti Hakk'a taalluk ettiği ve Hak'ta bâkî bulunduğu için ebeden munkatı' değildir. Ve her bir peygamber velî olduğundan, bu ilmi ebedî dûçâr-ı inkıtâ' olmayan velâyetleriyle, cemî'-i velâyeti muhît ve câmi' olan mişkât-i hâtem-i velâyetden alırlar. Binâenaleyh onların mâdûnunda olan ve bir peygamberin şerîatına tâbi' bulunan evliyânın Hakk'a taalluk eden ulûmu o mişkâtdan almaları evlâ bi't-tarîktir. Ve hâtem-i evliyânın, hâtem-i rusül tarafından getirilen şerîata tâbi' olması makāmın ulviyyetine kadh ve noksan vermez. Ve biz bâtınları hasebiyle evliyâ olan enbiyâ ve rusulün ilimlerini onun mişkâtından aldıklarına zâhib olmuş idik. Bu hâl bizim şu zehâbımıza da münâkız olmaz. Zîrâ hâtem-i evliyâ, hâtem-i enbiyânın bâtınıyla müteayyin olan zât-ı saâdet-simâttır ki, zâhirde hâtem-i enbiyânın getirdiği şerîata tâbi'dir. Ve kendisi bir kānûn ve şerîat sâhibi değildir. Bu zât-ı şerîfin cismi ve sûreti her ne kadar Muhammed (s.a.v.) Efendimizin gayrı ise de, bâtını aynıyle Muhammed Mustafâ (s.a.v.) dir. Ve âlem-i şehâdette cismen müteayyin olan hâtemü'l-enbiyâ Muhammed (aleyhi's-salâtü ve's-selâm) Efendimiz dahi getirdiği kavânîn ve ahkâm-ı şer'iyyeyi kendi bâtınları olan hâtem-i velâyetten ahz buyururlar idi. Ta'bîr-i dîğerle söyleyelim: Ezmine-i muhtelifede hâtem-i evliyânın cismi ve sûreti değişir. Fakat ma'nâ yine o ma'nâdır; onda aslâ tebeddül yoktur. Binâenaleyh

hâtem-i evliyâ hangi bir zamanda, her hangi bir sûret üzerine olursa olsun, hâtem-i enbiyânın şerîatına tâbi' olmakla berâber, bi'l-cümle evliyânın ulûmda me'haz-i feyzidir. Nitekim Hz. Mevlânâ Celâleddin (r.a.) efendimiz nefs-i nefîslerinden ihbâren buyururlar: Beyt:

بکشادند و خزینه همه خلعت پوشید   مصطفی باز بیامد همه ایمان دارد

Tercüme: "Açtılar kenz-i füyûzu olunuz hil'at-pûş

Mustafâ geldi yine cümleniz îmân ediniz." /

Binâenaleyh o, bir vecihden enzel olur ve bir vecihden de a'lâ olur. Ve tahkîkan bizim zâhir-i şer'imizde Ömer'in Bedir esîrleri hakkında, onlara hükm etmekle vâki' olan fazlı ve hurma ağacının telkîhı hakkında, bizim zâhib olduğumuzu müeyyid olan şey zâhir oldu. Binâenaleyh kâmil için her şeyde ve her mertebede kendisi için tekaddüm hâsıl olmak lâzım gelmez; ve ancak nazar-ı racül, ilm-i billah merâtibindeki tekaddümedir; onların matlabı oradadır; ve havâdis-i cihâna gelince, onların havâtırının ona taalluku yoktur. Böyle olunca bizim zikr ettiğimiz tahakkuk etti (19).

Ya'nî hâtem-i evliyâ, ahkâm-ı şer'iyyede hâtem-i rusüle tâbi' olması ve ilm-i şerîatı ondan ahz etmesi cihetinden hâtem-i rusülden daha aşağı olur; ve hâtem-i rusül ulûmu onun mişkâtından aldığı cihetten, hâtem-i evliyâ hâtem-i rusülden daha yüksek olur. Binâenaleyh hâtem-i evliyâ hâtem-i enbiyâ olan (s.a.v.) Efendimiz'in bâtınları olan hâtem-i velâyet, zâhirleri olan hâtem-i nübüvvetten bir vecihden enzel, bir vecihden a'lâ olur. Bir şeyin bir vecihden aşağı, bir vecihden yukarı olduğuna delîlin nedir diyecek olur isen, zâhir-i şerîatımızda Hz. Ömer (r.a.)ın Bedir muhârebesinde alınan esirler hakkındaki hükmüyle, (S.a.v.) Efendimiz'in hurma ağaçlarının terk-i telkîhı hakkındaki hükmüne nazar et!

Şöyle ki, Bedir muhârebesinde ehl-i İslâm müşriklere galebe etmiş ve onlardan yetmiş esir almış idi. (S.a.v.) Efendimiz esirler hakkında icrâsı lâzım gelen muâmeleye dâir ashâb-ı kirâmıyla istişâre buyurdu.

Hz. Sıddîk (r.a.) "Yâ Resûlallah bunlar bizim akrabâ ve taallukâtımızdandır; bir mikdar para alıp onları âzâd edelim" buyurdu. Diğer ashâb-ı
40 kirâm dahi bu re'yi kabûl ettiler. Ve Hz. Ömer (r.a.) / "Bunlar küfrün imamlarıdır; hepsini katl edelim" buyurdu. Ve Cenâb-ı Muâz (r.a.) dahi Hz. Ömer'e iştirâk eyledi. Risâlet-penâh (s.a.v.) Efendimiz Hz. Sıddîk'ın re'yini tasvîb buyurdular ve öyle yaptılar. Onu mütâkib bu âyet-i kerime nâzil oldu: مَا كَانَ لِنَبِيٍ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللهُ يُرِيدُ الآخِرَةَ وَاللهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ لَوْلاَ كِتَابٌ مِنَ اللهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (Enfâl, 8/67-68) Ya'nî: "Yedinde, yer yüzünde katl-i kesîr îkā' eden esirler bulunan bir peygambere fidye almak lâyık olmadı. Siz metâ'-ı dünyâyı istersiniz. Halbuki Allah, âhireti murâd eder. Allah Teâlâ hükmünde azîzdir. Eğer sizin muâhaze olunmamanız için, Allah'dan ezelde hüküm mesbûk olmasa idi, aldığınız şey hakkında azîm azâb olurdu." Bunun üzerine (S.a.v.) Efendimiz ağlayıp buyurdular ki: "Eğer azâb nâzil olaydı, Ömer ve Muâz (r.a.) dan başkaları kurtulmaz idi". Zîrâ Sa'd b. Muâz hazretleri dahi Cenâb-ı Ömer'in re'yinde bulunmuş idi. Binâenaleyh Hz. Risâlet-penâh bu husûsta her ikisini de orada hâzır olanların üzerine tafdîl buyurdu; ve nefs-i nefîs-i Risâlet-penâhı dahi bi't-tabi' huzzâr arasında idi.

Ve kezâ ashâb-ı kirâm hurma ağaçlarını aşılamak mı, yoksa terk etmek mi münâsib olduğunu Fahr-i âlemden suâl ettiler. Cevâben: ما اظن انهم لو تركوها كثرت Ya'nî "Eğer terk olunurlarsa çoğalır zannederim" buyurmaları üzerine ashâb aşıyı terk ettiler. O sene hurma az oldu. Bunun üzerine Risâlet-penâh Efendimiz: انتم اعلم بمصالح دنياكم ya'nî: "Siz dünyânızın işlerini daha iyi bilirsiniz" buyurdu; ve bu husûsta ashâbın fazlını isbât eyledi. İşte bu iki delîl-i şer'î, kâmil için her şeyde ve her mertebede tekaddüm hâsıl olmak lâzım gelmediğini gösterir. Zîrâ bu zikr olunan fazâil-i cüz'iyye nübüvvetin muktezâsından değildir. Başkalarında bulunup da nebîde bulunmaması, onun nübüvvetine noksan vermez. Ricâlin ve ehl-i kemâlin nazarı bu gibi fazâil-i cüz'iyyeye değil, ancak ilm-i billah merâtibindeki tekaddümedir. Onların matlabı bu mertebelerdedir. Onlar kişiyi ilm-i billah mertebelerindeki fazîletleriyle ölçerler. Havâdis-i

ekvâna ve vukūât-ı cihâna hâtırlarını ta'lîk edip bunlara müteallik olan fazâil-i cüz'iyyeye aslâ ehemmiyet vermezler. Zîrâ bunların cümlesi cemâl-i vahdetin hicâbıdır. İşte bu îzâhât ile, "hâtem-i evliyâ bir vecihden enzel ve bir vecihden a'lâdır" kavlimiz tahakkuk etti./

Vaktâki Nebî (s.a.v.)e nübüvvet, kerpiçten bir duvar ile temsîl olundu; bir kerpiç mevzi'inden gayri kâmil olmuş idi; imdi Resûlullah (s.a.v.) bu kerpiç oldu. Şu kadar ki Resûlullah (s.a.v.), dediği gibi ancak bir kerpiçten başka kerpiç görmedi. Ve hâtem-i evliyâya gelince, onun için de bu rü'yâ-lâ-büddür. Binâenaleyh o, Resûlullah (s.a.v.)e temsîl olunan şeyi görür; ve duvarda iki kerpiç mevzi'ini görür. Kerpiç dahi altından ve gümüştendir. İmdi duvarın noksan olup onlar ile kâmil olan bu iki kerpiçin birisini altından ve birisini de gümüşten görür. Böyle olunca onun kendi nefsini bu iki kerpiçin mevzi'inde muntabı' görmesi lâ-büddür. Binâenaleyh hâtem-i evliyâ bu iki kerpiç olup duvar tamâm olur (20).

Ya'nî Cenâb-ı Peygamber'e rü'yâsında veyâhut hayâlinde, nübüvvet kerpiçten binâ olunmuş bir duvar sûretinde temsîl olundu ki, o duvarın ancak bir kerpici eksik kalmış idi. O kerpiç dahi (S.a.v.) idi. Nitekim hadîs-i şerîfde buyrulur:مثلي في الأنبياء كمثل رجل بنى حائطا فاكمله الا لبنة واحدة فكنت انا تلك اللبنة فلا نبي بعدي ولا رسول Ya'nî "Enbiyâ arasında benim meselim, bir duvar binâ ve bir kerpiçten gayri olarak onu ikmâl eden adam meseli gibidir. İşte ben bu kerpicim. Benden sonra, ne nebî ve ne de resûl yoktur". (S.a.v.) bu hadîs-i şerîfde buyurduğu gibi kendisine / temessül eden dîvâr-ı nübüvvette noksan olarak, ancak bir kerpiç gördü. Hâtem-i evliyâya gelince, onun dâhi böyle bir rü'yâ görmesi lâzımdır. Böyle olunca hâtem-i evliyâ Resûlullah (S.a.v.) Efendimiz'e rü'yâsında temsîl olunan duvarı görür; ve duvarda dahi iki kerpiç mevzi'ini görür. Halbuki hâtem-i evliyânın gördüğü duvarın kerpici altından ve gümüştendir. Ya'nî o öyle bir duvardır ki, bir kerpici altından ve bir kerpici de gümüşten

olmak üzere binâ olunmuştur. Binâenaleyh hâtem-i evliyâ duvarda nâkıs olup onlar ile tamâm olacak olan iki kerpiçten birini altından ve diğerini gümüşten müşâhede eder; ve altın ile gümüşten olan iki kerpiç mahallini kendi nefsi ile sedd ettiğini hâtem-i evliyânın görmesi lâzımdır.

Burada "altın kerpiç"ten murad nübüvvetin bâtını olan velâyet; ve "gümüş kerpiç"ten murâd dahi, velâyetin zâhiri olan nübüvvettir. Binâenaleyh bâtın "altın" ve zâhir "gümüş" olarak temsîl olunmuştur. Hâtem-i enbiyânın gördüğü duvardaki gümüş kerpiçlerin her birisi bir peygamberi temsil eder; ve onda noksan olan kerpiç kendisinin nübüvvetidir. "Duvarın bir kerpiç ile tamâm olması" onun hatmiyyetini gösterir. Bâtını hâtem-i velâyet olduğu halde "duvarda altın kerpiçin noksan olduğunu" müşâhede etmemiş olması, kendisinin velâyetle değil, nübüvvetle zuhûrundan nâşîdir; zîrâ halka ahkâm-ı şerîatı teblîğe me'mûrdur. Hâtem-i evliyâya gelince, "duvarda bir altın ve bir de gümüş kerpicin noksan olduğunu" görmesi, kendisinin zâhirde bir peygamberin şerîatına tâbi' olduğunun sûretidir. Binâenaleyh "gümüş kerpiç", tâbi' olduğu hâtem-i enbiyânın nübüvvetine; ve "altın kerpiç" dahi, hâtem-i evliyâ olup esrâr-ı ilâhiyye-yi zâtiyye ile zuhûruna işârettir. Ve Cenâb-ı Şeyh (r.a.) Mekke-i Mükerreme'de 599 senesinde böyle bir rü'yâ gördüğünü **Fütûhât-ı Mekkiyye**'de beyân buyururlar. Bu ihbâr-ı âlîlerine nazaran kendilerinin hâtem-i evliyâ olduklarına şübhe yotur. /

Onun iki kerpiç görür olmasını mûcib olan sebeb dahi, hâtem-i evliyânın zâhirde hâtem-i rusülün şerîatına tâbi' olmasıdır; ve o tâbi' olması da gümüş kerpiçtir. O dahi zâhirdir; ve ahkâmdan ona tâbi' olduğu şeydir. Nitekim o, sûret-i zâhirede onda müttebi' olduğu şeyi, sırda Allah'dan âhizdir. Zîrâ o, emri olduğu hâl üzere görür. Onu böyle görmesi lâ-büddür. O dahi bâtında kerpicin mevzi'idir. İmdi o öyle bir ma'denden ahz eder ki, resûle onunla vahy olunan melek ondan alır. Eğer sen benim işâret ettiğim şeyi anladın ise, senin için ilm-i nâfi' hâsıl oldu (21).

Ya'nî hâtem-i evliyânın, rü'yâda kendisine temsîl olunan duvarın üstünde iki kerpici noksan olarak görmesini mûcib olan sebeb, kendisinin zâhirde hâtem-i rusülün şerîatına tâbi' olmasıdır. Ve onun tâbiiyyetinin sûreti de "gümüş kerpiç"in mevzi'idir ki, bu da hâtem-i evliyânın zâhiridir; ya'nî ahkâmdan hâtem-i rusüle tâbi' olduğu şeydir ki, bu şey, hâtem-i evliyânın zâhiridir. Ve nitekim sırda bilâ-vâsıta Allah'dan ahz eylediği hükm ile zâhirde muttasıf olur. Ya'nî hâtem-i evliyâ, nasıl ki bâtınen vâsıtasız olarak Allah'dan hüküm ahz edip zâhirde bu hüküm ile muttasıf olur ve o hükmün müttebi'i bulunursa, şerîat-ı zâhire ahkâmından her hangi bir hükümde de hâtem-i rusüle tâbi' olup, zâhirde o hüküm ile muttasıf olur. Zîrâ hâtem-i evliyâ, emr-i ilâhîyi, mertebe-i halka tenezzülünde hakîkati üzere müşâhede eder; ve emr-i ilâhîden vücûd-ı halk ile muhtecib olmaz. /

Hâtem-i evliyânın bu emr-i ilâhîyi bu zikr olunan sıfat üzere görmesi lâzımdır. Ve emr-i ilâhînin his ve aklın verâsında bulunan nûr-i îmân ile sırda ve cihet-i bâtında Allah'dan ahzi "altın kerpiç" mevzi'idir. Ve hâtem-i evliyâ emr-i ilâhîyi kendi bâtınından aldığı gibi, resûle getirdiği vahy-i ilâhîyi de melek oradan alır. Binâenaleyh Cibrîl (a.s.) hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'e getirdiği vahy-i ilâhîyi onların bâtını olan hâtem-i evliyâ mişkâtından ahz eder; ve her iki ahz dahi ma'den-i vâhidden olmuş olur. Ey tâlib-i esrâr-ı ilâhî, bu kelâmda işâret ettiğim şeyi anladın ise, dünyâda ve âhirette cidden sana ilm-i nâfi' hâsıl oldu. Bu ni'mete şükret! Bundan da gâfil olma ki, bu alış-veriş vücûd-ı Hak'ta ve Hakk'ın nisebi arasında vâki' olur.

Nitekim Cenâb-ı Şeyh (r.a.) **Risâle-i Ahadiyye**'lerinde buyururlar: "Hakk'ı, Hakk'ın gayrı bir kimse görmez; nebiyy-i mürsel dahi Hakk'ı görmez; ve veliyy-i kâmil ve melek-i mukarreb dahi Hakk'ı bilmez. Hakk'ın nebîsi kendi zât-ı aliyyesidir; ve Hakk'ın resûlü kendi zât-ı şerîfidir. Ve Hakk'ın risâleti ve kelâmı dahi kendi zât-ı şerîfidir. Kendisinin gayrı sebeb ve vâsıta olmaksızın Hak Teâlâ Hazretleri kendi zât-ı şerîfini, kendi zâtı ile, kendi zâtından, kendi zât-ı şerîfine gönderdi. "Mürsel" ve "mürselün-bih" ve "mürselün-ileyh" beyninde fark yoktur.

Ya'nî "Cibrîl" ve "vahy" ve "rusül" beyninde fark yoktur. Cümlesi birdir. Vücûd-i enbiyâ vücûdullah olduğundan başka "nebe'" ve "enbiyâ" harflerinin vücûdu dahi, Hak Teâlâ'nın vücûdudur; Hakk'ın gayrı değildir. Ve Hakk'ın gayrisi için vücûd olmadı; ve ol vücûdun fenâsı da olmadı; ve ol vücûdun ismi ve müsemmâsı da olmadı. Böyle olduğu ecilden, Nebî (s.a.v.) Efendimiz: "Rabb'imi Rabb'imle bildim" diye
45 buyurdu." /

İmdi Âdem zamânından son nebîye varıncaya kadar, eğer ki vücûd-ı tıyneti taahhur ederse de, onlardan hiç biri yoktur, illâ ki hâtem-i velâyet mişkâtından ahz eder. Zîrâ o, hakîkatı ile mevcûddur. O da peygamberimizin كنت نبيا و آدم بين الماء والطين **ya'nî "Ben peygamber idim; halbuki Âdem su ile çamur arasında idi" kavlidir. Ve enbiyâdan gayrisi, ancak hîn-i ba'sde nebî oldu. Ve kezâlik hâtem-i evliyâ dahi velî idi; halbuki Âdem, su ile çamur arasında idi. Ve evliyâdan onun gayrisi, ancak ahlâk-ı ilâhiyyeden olan şerâit-ı velâyeti tahsîl ettikten sonra onunla ittisâfda, Allah Teâlâ'nın Velî ve Hamîd ile mütesemmî olmasından nâşî, velî oldu** (22).

Ya'nî ilk nebî olan Âdem (a.s.)dan i'tibâren, hâtem-i enbiyâ Efendimiz'den evvel ve son nebî olan Hâlid b. Sinan (a.s.)a varıncaya kadar, zuhûr eden enbiyânın her birisi, nübüvvetine ve ümmetine müteallık olan ilmi ancak hâtem-i velâyet mişkâtından alır. Her ne kadar hâtem-i evliyânın vücûd-i tıyneti ve unsurîsi, o enbiyânın vücûd-ı unsurîlerinden sonra gelir ise de, Hz. Âdem'den son nebîye gelinceye kadar, o hakîkatı ile mevcûddur; ve cemî'-i enbiyânın zâhirleri olan nübüvvâtı ve bâtınları olan velâyâtı câmî'dir. ve onun hakîkatı ile mevcûd olup kâffe-i hakâik-ı vücûbiyye ve imkâniyyenin me'haz-ı feyzi olduğuna delîl dahi (S.a.v.) Efendimiz'in "Ben peygamber idim; halbuki Âdem su ile çamur arasında, ya'ni Âdem vücûd-ı aynîsi ile su ile çamur arasında ve vücûd-ı rûhânîsiyle ilim ile "ayn" arasında idi" kavl-i âlîleridir. Ve hâtem-i enbiyâdan başkaları ancak ba's olunduğu vakit nebî oldu, ondan evvel nebî olmadı.

Suâl: Enbiyânın vücûd-ı kevnîleri, a'yân-ı sâbitelerinin ve a'yân-ı sâbiteleri dahi / esmâ-i ilâhiyyenin sûretleridir. Binâenaleyh her bir nebînin ayn-ı sâbitesi, mazharı olduğu ismin lisân-ı isti'dâdı ile ne taleb etmiş ise, onun hakkında Hakk'ın kazâsı dahi o sûretle vâki' olmuştur. Şu halde nebînin ayn-ı sâbitesi, lisân-ı isti'dâdı ile Hak'tan nübüvveti taleb etmemiş olsa, âlem-i kevnde nebî olmaz idi. Binâenaleyh bu kelâmı diğer enbiyânın dahi söyleyebilmesi câiz olmaz mı? Ve sâniyen hâtem-i enbiyâdan başkalarının ancak ba's olundukları vakit nebî olmaları nasıl olur; ilm-i ilâhîde nebî değil mi idiler?

Cevap: Vâkıâ her bir nebînin nübüvveti ezelîdir. Fakat o mertebede onların hiç birisi me'haz-i feyz değildir. Binâenaleyh fiilen nebî değildir. Onların fiilen nübüvvetleri âlem-i şehâdette ba's olundukları hînde başlar. Ve nübüvvetleriyle ümmetlerine müteallık olan ilmi kendi hakîkatlerinden alırlar. Ve halbuki hakîkat-ı muhammediyye onların hakîkatlerini câmi' olduğundan, o ulûmu hâtem-i enbiyâ mişkâtından almış olurlar. Binâenaleyh hâtem-i enbiyâ hakîkatı ile mevcûd ve fiilen nebî olup cemî'-i hakāyıkın me'haz-i feyzidir. Bi'n-netîce diğer enbiyâ ba's olundukları vakit, fiilen nebî olup ifâza ederler; ve hâtem-i enbiyâ ise ba's olunmadan evvel nebî olup hakîkatı ile ifâza eder.

Ve hâtem-i enbiyânın nübüvveti mukaddem olduğu gibi, hâtem-i evliyânın dahi velâyeti vücûd-ı unsurîsinden mukaddemdir. O velîdir, halbuki Âdem vücûd-ı aynîsi ile su ile çamur arasında ve vücûd-ı rûhânîsiyle "ilim" ile "ayn" arasında idi. Ve hâtem-i evliyânın gayrı olan evliyâ ise ancak şerâit-ı velâyeti tahsîl ettikten sonra velî olur. Ve şerâit-ı velâyet dahi, cemî'-i ahlâk-ı ilâhiyye ile tahalluktur. Nitekim hadîs-i şerîfde buyrulur: تخلقوا بأخلاق الله Ya'nî "Ahlâk-ı ilâhiyye ile mütehallık olunuz". Ve bu sûret-i unsuriyyede Hakk'a ve halka karşı iktizâ eden muâmelesinde bu velînin o ahlâk ile ittisâfıdır. Ve onun ahlâk-ı ilâhiyye ile ittisâfda, şerâit-ı velâyeti tahsîl ettikten sonra velî olması, Allah Teâlâ Hazretlerinin kendi nefsini Veliyy-i Hamîd ile tesmiye etmesinden nâşîdir. Zîrâ velâyet Hakk'ın sıfat-ı zâtiyyesidir. / Ve Hak Teâlâ Hazretleri abdine vücûd-ı mutlakının tenezzülü sûretiyle, tafsîl libâsını giydirdikten sonra, icmâl

libâsını dahi giydirmiştir. Ve abd sıfât-ı beşeriyyesinden soyunduktan sonra o sıfât-ı zâile yerine Hakk'ın sıfâtı kāim olur. Binâenaleyh bu vücûd-i beşerîde ondan sâdır olan sıfât ve ef'âli her ne kadar sûrette diğer insanlardan zâhir olan suver, sıfât ve ef'âle benzer ise de, iç yüzü öyle değildir. Cümlesi Hakk'ın sıfât ve ef'âlidir. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) buyururlar:

از جمله صفات خویش عریان گشتم   تا غوطه خورم برهنه در جوی خوشست

Tercüme: "Ben senin hoş olan ırmağına çıplak olarak dalayım, diye bütün sıfâtımdan soyundum."

Böyle olunca hâtem-i rusülün velâyeti haysiyyetinden, onun hâtem-i velâyete nisbeti, enbiyâ ve rusülün ona nisbeti gibidir. Binâenaleyh hâtem-i rusül velî ve resûl ve nebîdir. Ve hâtem-i evliyâ, asıldan âhiz olan vârisdir; ve merâtibin müşâhididir. Ve o, şefâat kapısının fethinde veled-i Âdem'in seyyidi ve cemâatin mukaddemi olan Muhammed (s.a.v.)in hasenâtından bir hasenedir (23).

Ya'nî hâtem-i rusülün velâyeti cihetinden hatm-i velâyete olan nisbeti, enbiyâ ve rusülün hatm-i velâyete nisbeti gibidir. Zîrâ enbiyâ ve rusül velâyetleri cihetiyle ulûmu, hâtem-i velâyet mişkâtından aldıkları gibi, hâtem-i rusül dahi kendisinin bâtını olan velâyet-i mukayyede-i şahsıyyesi haysiyyetiyle ondan ahz eder.

/ Ma'lûm olsun ki, velâyet, mutlak ve mukayyed, ya'nî "velâyet-i âmme" ve "velâyet-i hâssa" kısımlarına münkasımdır. Zîrâ velâyet esâs ve hakîkat i'tibâriyle sıfat-ı ilâhiyye-i mutlakadır. Ve enbiyâ ve evliyâya isnâdı i'tibâriyle de mukayyeddir. Mukayyed ise, mutlakla kāimdir; ve mutlak dahi mukayyed ile zâhirdir. Binâenaleyh enbiyâ ve evliyânın velâyetlerinin kâffesi velâyet-i mutlakanın cüz'iyyâtıdır. Ve nitekim enbiyânın cüz'iyyeti dahi, nübüvvet-i mutlakanın cüz'iyyâtıdır. Ve burada Hz. Şeyh (r.a.)ın hâtem-i rusülün velâyetinden murâdı, velâyet-i mukayyede-i şahsıyyedir. Ve şübhe yoktur ki, bu velâyetin velâyet-i

mutlakaya nisbeti, sâir enbiyâ nübüvvetlerinin nübüvvet-i mutlakaya nisbeti gibidir. İmdi hâtem-i rusül, velîdir; ve velâyeti hasebiyle ulûm ve esrârı Hak'tan bilâ-vâsıta ahz eder. Ve resûldür, Hak'tan ahz ettiği ahkâmı ümmetine teblîğ eder. Ve nebîdir, Hak'tan ve âhiret umûrundan ümmetine haber verir. Hâtem-i evliyâya gelince o, ezelde ayn-ı sâbitesinin sûretiyle velîdir. Ve hâtem-i rusülün şerîatına tâbi' olup, onun bütün ulûm ve ezvâkına vârisdir; ve nebîden verâset cihetiyle aldığı ulûmu asıldan, ya'nî Hak'tan, bilâ-vâsıta âhizdir. Ve "hakîkatü'l-hakāyık" olan hakîkat-i muhammediyye mertebesinde müteayyin olduğu için "nübüvvet", "risâlet", "velâyet" ve "hilâfet" mertebelerini ve diğer merâtib-i ilâhiyye ve kevniyyeyi müşâhede eder ve müteayyin olduğu bu mertebeden ifâza ve imdâd eder. Bu sûrette hâtem-i evliyâ şefâat kapısını açmak husûsunda Benî Âdem'in efendisi; ve enbiyâ ve evliyâ cemâatinin pîşvâsı bulunan Muhammed (s.a.v.) Efendimiz'in hasenâtından bir hasenedir. Zîrâ hâtem-i evliyâ hâtem-i rusül Efendimiz'in ahkâm-ı şerîatına ahsen ve ekmel bir vech ile tâbi' ve hatmiyyette onun vâris-i ekmeli olduğundan, zâhirde hasenesi olur. Ve cemî'-i hakāyıkı câmi' olan hakîkat-i muhammediyyede müteayyin olup, hâtem-i rusülün bâtını olan bu makamdan ifâza ve imdâd ettiği için dahi, bâtında onun hasenesidir. Ve hâtem-i rusül Efendimiz, vücûdda bi'l-cümle taayyünâttan evvel olduğu için bi't-tabi' sâir enbiyâ ve evliyâ cemâatinin pişvâsıdır. / Ve zât-ı ahadiyyette mahbûs ve mahfî olan esmâ-i ilâhiyyenin bi't-taayyün zuhûrlarına bâis olduğu ve bâb-ı taayyünün fethinde şefâati sebk ettiği gibi, yevm-i kıyâmette enbiyâ arasında şefâat mes'elesi mütereddid olduğu vakit, şefâat yine ona râci' olacağı için, bâb-ı şefâatin fethi husûsunda Âdemoğullarının efendisidir. Beyt:

خط سبز و لب لعل و رخ زیبا داری   حسن یوسف دم عیسی ید بیضا داری

خوبی شکل و شمائل حرکات وسکنات   آنچه خوبان همه دارند تو تنها داری

Tercüme: "Mûy-i vechin latîf, lebin la'l-gûn ve cemâlin zîbâdır. Yûsuf'un güzelliği, Îsâ'nın nefesi, Mûsâ'nın yed-i beyzâsı hep sendedir. Bütün güzellerin câmi' olduğu şekil ve şemâil ve harekât ve sekenât güzelliklerinin kâffesi sende müctemi' olmuştur, (Sallallahu aleyhi ve sellem)".

İmdi hâl-i hâssı ta'yîn eyledi, ta'mîm etmedi; ve bu hâl-i hâsta esmâ-i ilâhiyye üzere tekaddüm etti (24).

Ya'nî (S.a.v.) Efendimiz: انا سيد ولد آدم في باب الشفاعة Ya'nî "Ben şefâat bâbında veled-i Âdem'in seyyidiyim" buyurmakla siyâdetini hâl-i hâs ile, ya'nî şefâat kaydıyla, ta'yîn ve takyîd eyledi; "Ben veled-i Âdem'in seyyidiyim" demek sûretiyle siyâdetini ta'mîm etmedi, ya'nî cemî'-i umûrda ve ahvâl-i cüz'iyye ve külliyyede siyâdetini beyân buyurmadı; belki "Siz umûr-ı dünyânızı benden daha iyi bilirsiniz" diyerek ba'zı umûr-ı cüz'iyyede ashâb-ı kirâmı hakkında, nefs-i risâlet-penâhîleri üzerine fazl isbât etti. İşte bu hâl-i hâsta, ya'nî bâb-ı şefâatin fethinde,
50 esmâ-i ilâhiyye üzerine / tekaddüm eyledi. Zîrâ hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimiz'in kalbi kâffe-i esmâyı câmi' bulunan "Allah" isminin mazharı ve vücûdu dahi "Rahmân" isminin mazharıdır. Binâenaleyh hakîkat-ı muhammediyye zât-ı ahadiyyenin celâli tahtında müstehlek olan esmâ-i ilâhiyyenin zuhûruna şefâat ettiği gibi, mazhar-ı ism-i Rahmân olan (S.a.v.) Efendimiz yevm-i kıyâmette ism-i Müntekım'in tecellîsi vaktinde ehl-i mahşer hakkında da umûmen şefâat eder. Ve "Rahmân" ismi kâffe-i esmâ-i ilâhiyyeyi câmi' olduğundan bu şefâati ile sâir esmâ-i ilâhiyye üzerine tekaddüm eder.

Böyle olunca ism-i Rahmân, Müntakım indinde ehl-i belâ hakkında ancak şâfi'înin şefâatinden sonra şefâat etti. Binâenaleyh Muhammed (s.a.v.) bu makām-ı hâsta siyâdete fâiz oldu. İmdi merâtib ve makāmâtı anlayan kimse üzerine bunun gibi kelâmın kabûlü güç gelmez (25).

Ya'nî ism-i Rahmân, ism-i Müntakım'in mazharı olan ehl-i belâ hakkında, ibtidâ şefâat etmez. Ve diğer esmâ-i ilâhiyyenin şefâatine muntazır olur. Onların şefâati müessir olmayınca o vakit ehl-i belâ hakkında şefâat eder. Zîrâ ism-i Rahmân ibtidâ şefâat etse, diğer ehl-i şefâat olan esmânın ahkâmı zâhir olmaz; ve dûçâr-ı ta'tîl olmak lâzım

gelir. Meselâ Müntakım ve Kahhâr isimlerinin intikam ve kahrı hafif olduğu vakit, Raûf ve Rahîm isimlerinin şefâati ile sâkin olur. Fakat onların intikam ve kahrı şedîd olunca, bu isimlerin şefâatini kabûl etmezler; ve bu isimler, onların şiddetine mukāvemet edemezler. İşte bu vakit ism-i Rahmân şefâat eder; ve bu isimlerin zuhûru zâil ve bâtın olur. Binâenaleyh ism-i Rahmân'ın / Müntakım ve Kahhâr isimlerine ve sâir esmâ-i ilâhiyyeye fazl ve takaddümü sâbit olur. Zîrâ ism-i Rahmân'ın saltanatı cümle üzerine zâhirdir. Kâffe-i eşyâ ibtidâen onun cûd ve feyzi ile zulmet-i ademden halâs olduğu gibi intihâen dahi ehl-i belâ, zillet-i azâbdan onun şefâati ile kurtulur. Hz. Mevlânâ (r.a.) efendimiz buyururlar:

محنت ایوبرا فاقهء یعقوبرا   چاره ء دیگر بنود رحمت رحمان رسید

Tercüme: "Eyyûb (a.s.)ın mihnetine, Ya'kūb (a.s.)ın fâkasına, başka bir çâre olmadı. Ancak rahmet-i Rahmân yetişti."

İşte hâtem-i enbiyâ (s.a.v.) Efendimizin vücûd-ı saâdetleri, mazhar-ı ism-i Rahmân olduğundan, onlar bu makām-ı hâsta, ya'nî makām-ı şefâatte, siyâdetle fâiz oldu; ve şân-ı şerîflerinde: وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ (Enbiyâ, 21/107) buyruldu.

İmdi merâtib ve makāmâtı, ya'nî nübüvvet velâyetin zâhiri ve velâyet dahi nübüvvetin bâtını olduğunu ve nübüvvette müteayyin olan zâtın hâtem-i enbiyâ ve onun bâtını olan velâyette müteayyin bulunan hâtem-i evliyâ idiğini anlayan ve nübüvvetin velâyetten istimdâd ettiğini ve velâyetin ahkâm ve âsârının zuhûru da nübüvvet ile olduğunu bilen kimsenin, bâlâda zikr olunan "Hâtem-i evliyânın bir vecihden enzel ve bir vecihden a'lâdır" ve "Hâtem-i rusülün velâyeti cihetinden onun hatm-i velâyete nisbeti, enbiyâ ve rusülün ona nisbeti gibidir" ve emsâli kelâmları kabûl etmesi kolay olur./

Ve minah-ı esmâiyyeye gelince: Ma'lûmun olsun ki, muhakkak Allah Teâlâ hazretlerinin halkına olan menhı, O'ndan onlara rahmettir; ve onun hepsi esmâdandır. Ya dünyâda rızk-ı lezîzden tayyib gibi; yevm-i kıyâmette de hâlis olan rahmet-i

hâlisadır. Bunu ism-i Rahmân i'tâ eder. O da atâ-yı rahmânîdir. Veyâhut şürbünü râhat ta'kîb eden devâ-i kerîhin şürbü gibi, rahmet-i mümtezicedir; ve o da atâ-yı ilâhîdir. Zîrâ atâ-yı ilâhîye, hademe-i esmâdan bir hâdimin iki eli üzerine vâki' olmaktan gayrı, Allah'dan atâ ıtlâkı mümkin olmaz (26).

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) "atâyâ-yı zâtiyye"den olan nübüvvet ve velâyet ahkâmını beyân buyurduktan sonra, "atâyâ-yı esmâiyye"nin îzâhına mübâşeret edip buyururlar ki: Atâyâ-yı esmâiyyeye gelince, bil ki Allah Teâlâ'nın mahlûkātına bahş ettiği atâları kendi tarafından o mahlûkātına rahmettir; ve atâların hepsi esmâdan sâdır ve vâsıl olur. Bu rahmet dahi, ya rahmet-i hâlisa olur; veyâhut rahmet-i mümtezice olur. Rahmet-i hâlisa, hayât-ı dünyâda yiyecek, içecek, giyecek, nazar edecek, işitecek ve koklayacak, mesken ve menkûha ve emsâli; rızk-ı lezîzden tayyib, ya'nî helâl gibi ki; yevm-i kıyâmette de keder-i hesâb ve luhûk-ı vebâl ve ıkābdan hâlistir. Nitekim Hak Teâlâ sûre-i A'râf'da buyurur: قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ (A'râf, 7/32) ya'nî "Ey nebiyy-i zî-şânım! De ki, Allah'ın çıkardığı zîneti ve rızıktan tayyibâtı kim haram etti? De ki o zînet ve rızk-ı tayyib hayât-ı dünyâda ve hâlis olarak dahi yevm-i kıyâmette mü'minler içindir." Ve bu zikr olunan rızkı, arş-ı vücûd üzerine mütecellî olan ism-i Rahmân verir. Bu atâ-yı ilâhî hâlis rahmettir, başka bir şey ile karışık değildir. Rahmet-i mümtezice, kokusu kerîh olan bir ilâcın içilmesi gibidir ki, bunu içtikten sonra hastaya râhat gelir. Bu da atâ-yı ilâhîdir. Zîrâ her ne kadar o kerîh olan ilâç içilirken hasta bir azâb duyduğu cihetle bu hâl "Muazzib" isminin mazharı olur ise de, ba'dehû bu hâli Rahmân isminin mazharı olan râhat ta'kîb ettiğinden bu "Muazzib" ismi / "Rahmân" isminin hâdimi olur. Zîrâ atâ-yı ilâhîye, esmâ hâdimlerinden bir hâdim ve tâbi' vâsıtasıyla bir hizmet sebk etmedikçe, atâ-yı ilâhî ıtlâkı mümkin olmaz. Ve çünkü ne kadar esmâ-i ilâhiyye varsa cümlesi "Allah" ve "Rahmân" isimlerinin tahtında mündemicdir; ve o isimler bu iki ismin hâdimleridir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ (İsrâ, 17/110)

Ya'nî "Ey nebiyy-i zî-şânım! De ki, ister "Allah" ister "Rahmân" tesmiye edin, hangisi ile duâ ederseniz edin, imdi onun için esmâ-i hüsnâ vardır."

Ma'lûm olsun ki, atâyâ-yı ilâhiyyenin kâffesi, zât ve sıfâtı müştemil olan hazret-i ilâhiyyeden, ya'nî mertebe-i ulûhiyyetten ifâza olunur. Fakat bu ifâza zât cihetinden değil, belki sıfât ve esmâ cihetindendir. Ve evvelen ifâza olunan şey rahmet-i vücûd ve hayattır, ya'nî ademden ihrâçtır. Ba'dehû bunlara tâbi' olan şeylerdir. Ve o rahmet dahi üç kısma münkasımdır:

Birincisi: Zâhirde ve bâtında rahmet-i mahza ve hâlisadır ki, dünyâda helâl olan rızk-ı lezîzdir. Bir kimse dünyâda rızk-ı helâl ile mütena'im olsa, âhirette "Niçin rızk-ı helâl yedin?" diye muâteb tutulmaz. Binâenaleyh zâhiren ve bâtınen rahmet-i mahza olur. Ve ulûm ve maârif-i nâfia dahi âhirette rahmet-i hâlisadır.

İkincisi: Rahmet-i mümtezicedir. Bu rahmet dahi ya zâhirde rahmet, bâtında nıkmettir. Veyâhut bunun aksi olarak zâhirde nıkmet, bâtında rahmettir. Meselâ haram yemek, şarab içmek, zinâ etmek ve sâir fısk u fücûr ve kalbi Hak'tan uzaklaştıran nefse muvâfakat gibi tab'a mülâyim olan şeyler zâhirde rahmet, bâtında, nıkmettir; ve ibâdet ve nefsin arzûlarına muhâlefet ve mücâhede ve riyâzet ve tab'ın hoşlandığı fısk u fücûrdan mücânebet, zâhirde nıkmet ve bâtında ni'mettir. Hz. Mısrî-i Niyâzî ne güzel buyurur: Beyit:

İç ol zehri ki bal ola sonunda
Sonunda zehr olan balı nidersin

Üçüncüsü: Nıkmet-i zâhireyi ta'kîb eden ni'met-i zâhiredir ki, bu da rahmet-i mümtezicenin bir nev'idir. Meselâ kokusu çirkin olan bir ilâç içilir; o ilâcın te'sîriyle / elem-i maraz mündefi' olup râhat husûle gelir.

Bu zikr olunan üç kısımdan birincisi "atâ-yı rahmânî"dir. Zîrâ rahmet-i mahza olduğundan diğer bir ismin hizmeti araya girmeksizin doğrudan doğruya bunu "Rahmân" ismi i'tâ etmiştir. İkincisi ve üçüncüsü atâ-yı rahmânî değil, belki "atâ-yı ilâhî"dir. Çünkü ism-i Rahmân'ın tahtında mündemic olan hademe-i esmâdan bir hâdimin elleri üzerinde zuhûra

gelmiş olan rahmettir; ve bu rahmet merâret ile karışıktır, hâlis değildir.

İmdi Allah Teâlâ ba'zan bir atâyı abde Rahmân'ın iki eli üzere verir. Binâenaleyh atâ, o vakitte tab'a mülâyim olmayan veyâ garaza imâle etmeyen ve buna müşâbih şâibeden hâlis olur. Ve Allah Teâlâ ba'zan atâyı abde Vâsi'in iki eli üzere verir. Şu halde umûmî olur. Yâhut Hakîm'in iki eli üzere verir. Böyle olunca vakitte aslaha nazar eder. Yâhut in'âm etmek için Vâhib'in iki eli üzere verir; ve Vâhib'e karşı mu'tâ-leh olan kimseye şükür ve amelden bir ivaz ile teklîf vâki' olmaz. Yâhut Cebbâr'ın iki eli üzere verir. O halde mevâtına ve abdin müstahak olduğu şeye nazar eder. Yâhut Gaffâr'ın iki eli üzere verir. Bu halde de mahalle ve abdin üzerinde sâbit olduğu hâle nazar eder. Eğer mu'tâ-leh ukûbete müstehak olacak bir hal üzere olursa, ondan onu setr eder; yâhut ukûbete müstehak olmaz bir hal üzere olursa, ukûbete müstahak olur olan halden
55 **onu setr eder. Binâenaleyh mu'tâ-leh / ma'sûm ve inâyet olunmuş ve mahfûz tesmiye olunur. Ve bundan gayri ki, bu nev'e müşâkil ola** (27).

Ya'nî rahmet-i hâlisa ile rahmet-i mümtezicenin tafsîli budur ki, Allah Teâlâ ba'zan bir kuluna bir atâyı ism-i Rahmân'ın iki eli üzere verir; zîrâ Rahmân'ın biri "fâil" ve diğeri "münfail" olmak üzere iki eli vardır. Biriyle verir, diğeriyle alır. Esmâ-i sâire hakkında da bu i'tibâr vardır. Binâenaleyh bu atâ, atâ-yı hâlis olur. Vakt-i vürûdunda tabîata mülâyim gelmeyen şeyle karışık değildir. Meselâ karnı aç olan kimseye helâl olan taâm-ı latîf ve nefîs ihsânı gibidir. Bu bir ihsan ve atâdır ki, aç olan kimse hakkında rahmet ve atâ-yı hâlistir. Ne zâhiren ve ne de bâtınen tab'a mülâyim gelmeyen bir şeyle memzûc değildir. Veyâhut o atâ mu'tâ-leh olan kimseyi garaza ve maksûda imâle etmez olmaktan, ya'ni abdi garazına nâiliyyetten, men' eden şeyden ve sâir bunu mümâsil mûcib-i keder olacak şeylerden hâlistir. Meselâ bir pâdişah mâl-i helâlinden bir kimseye on bin liralık bir çiftlik ihsân etse, bu atâ-yı hâlistir. Ve o kimsenin garazı ondan intifâ' etmektir. Fakat bir müstahikk çıkıp o çiftlik kendi malı olduğunu

da'vâya kıyâm etse, bu da'vâ, o kimseyi garaza nâiliyyetten men' eden bir şey ve mûcib-i küdûret bir hâl olur. İşte atâ-yı hâliste bu gibi şeyler vâki' olmaz.

Ve ba'zan Allah Teâlâ bir atâyı, "Vâsi'" isminin iki eli üzere verir. Ve bu atâ, ya sıhhat ve rızık gibi umûmen halâyıka şâmil olur; veyâhut her hangi bir abdine hâs olup, onun zâhir ve bâtınına ve rûh ve tabîatına ve cemî'-i ahvâline âmm olur.

Ve ba'zan Allah Teâlâ atâyı "Hakîm" isminin iki eli üzere verir. Ve o vakitte en ziyâde sâlih olan emir ne ise Hak Teâlâ ona nazar eder. Meselâ bir kimsenin çürük bir dişi gayet şedîd bir sûrette ağrır. Bu veca'dan halâsı o dişin çıkarılmasına mütevakkıftır. Halbuki diş çıkarılırken, o ağrıdan daha şedîd bir acı hissolunur. Fakat sonunda râhat vardır. Binâenaleyh abdin o vakitte en ziyâde işine yarayacak olan şey dişin çıkarılmasıdır. Ve hikmet dahi abdin hâline münâsib olan şeyi vermektir. Bu atâda nıkmet ile / ni'met karışıktır. Ve Hakîm isminin hizmetiyle rahmet hâsıl olmuştur. Ya'nî Hakîm ismi, Rahmân isminin hâdimi olmuştur. Onun için buna "atâ-yı rahmânî" denmez, belki "atâ-yı ilâhî" denir. Çünkü "İlah" ma'bûddur; ve ma'bûd ise âbide nisbetle ma'bûddur. Ve marîz ise, ism-i Şâfî'ye taabbüd eder ve muhtac olduğu şeyi o isimden taleb eyler. Ve Hakîm ismi ise o abdi muhtâc olduğu ma'bûdu cânibine götürmeğe hâdimdir. Ve ism-i Şâfî, Rahmân ismi tahtında mündemicdir.

Yâhut Allah Teâlâ atâyı, in'âm etmesi için Vâhib isminin iki eli üzere verir. Ve bu isim vâsıtasıyla gelen atâ-yı ilâhîye karşı, mu'tâ-leh olan kimse, şükür ve amel etmek gibi bir ivaz ile mükellef olmaz. Ya'nî bu atâ, abde şükr ettiği ve amel-i sâlih işlediği için verilmiş değildir. Belki mahz-ı in'âm içindir. Ve Allah Teâlâ bu in'âm-ı mahz ile ni'metlerinin vücûdunu ızhâr buyurur. Nitekim müddet-i ömründe bir def'a bile şükr etmemiş olan veyâhut zâten îmânı olmadığı için amel-i sâlih işlemek aslâ hâtırına hutûr etmemişbulunan kimseler, envâ'-ı niam-ı ilâhiyye ile mütena'imdir. Cenâb-ı Sa'dî (k.s.) buyurur:

ای کریمی که از خزانهٔ غیب — گبر و ترسا وظیفه خور داری
دوستانرا کجا کنی محروم — تو که با دشمنان نظر داری

Tercüme: "Ey Kerîm olan Allâh-ı zü'l-Celâl! Sen hazîne-i gaybından mecûsîleri ve kâfirleri irzâk edersin. Sen düşmanlarına in'âm ve ihsân ettiğin halde, hiç dostlarını in'âmından mahrûm eder misin?"

Yâhut Allah Teâlâ atâyı ism-i Cebbâr'ın iki eli üzere verir. Ve bu sûrette de ism-i Cebbâr mevâtına ve abdin müstahak olduğu şeye nazar eder. Meselâ abdin kibir ve azameti kendisinin âfetidir; kemâl ise tevâzu'dadır; binâenaleyh onun müstahak olduğu şey, bu mevtında zillettir. İsm-i Cebbâr, o abdin dûçar olduğu âfet-i kibri zilletle cebr edip def'eyler.

Yâhut Allah Teâlâ atâyı Gaffâr isminin iki eli üzere verir. Bu halde ism-i Gaffâr, mahalle ve abd / ne hâl üzere sâbit ise o hâle nazar eder. Meselâ bir mü'minin aybına muttali' olduğumuz vakit, onu setre me'mûruz; zîrâ gıybet ve aybı ifşâ haramdır. Fakat bî-hayâ olan kimsenin meâyibini gördüğümüz vakit, halkın levm ve takbîhi sebebiyle o meâyibde ısrardan vaz geçer ümîdi ile, onlardan bahs etmek câizdir. Nitekim hadîs-i şerîfde buyrulur: من القى جلباب الحياء فلاغيبة له Ya'nî "Kim ki hayâ gömleğini çıkarıp atarsa, onun için gıybet yoktur." Binâenaleyh aybı setr etmek ve etmemek husûsunda mahalle, ya'nî sâhib-i ayba ve onun bulunduğu hâle nazar olunur.

İmdi ism-i Gaffâr'a mazhar olan kimse iki halden hâlî değildir. Ya ukūbete müstahak olacak bir hâl üzere olur; veyâhut ukūbete müstahak olmayacak bir hal üzere bulunur. Eğer ukūbete müstahak olacak bir hal üzere olursa Gaffâr onu ukūbetten setr eder. Ya'nî abd, irtikâb-ı maâsî edip ukūbete istihkâk kesb ettiği halde Gaffâr onu mağfiret eyler; ve eğer ukūbeti îcâb etmeyen bir hal üzere, ya'nî tâat ve a'mâl-i sâliha ve ahlâk-ı hasene üzere bulunursa, ukūbete müstahak olacak olan halden, ya'nî irtikâb-ı maâsîden setr eder. Ve işte ukūbeti mûcib olan halden mestûr olan kimseye "ma'sûm ve inâyet olunmuş ve mahfûz" tesmiye olunur. Ve bu

nev'e müşâkil ve münâsib olan esmâ-i mezkûrenin gayrı, hep atâyâ-yı esmâiyyedendir.

Ve nezdinde olan hazînelerin hâzini olduğu haysiyyetle mu'tî, Allah'dır. Binâenaleyh o atâyı ism-i hâssının iki eli üzere, bu emr ile, ancak kader-i ma'lûm üzere çıkarır. Böyle olunca ism-i Adl ve ihvânı yedeyni üzere, her bir şeyin halkını verdi (28).

Ya'nî her bir ism-i ilâhî bir hazînedir; ve bi'l-cümle esmâ "Allah" isminin tahtında müctemi'dir. Binâenaleyh "Allah" ismi bi'l-cümle hazînelerin hazînedârıdır. Her bir ismin hazînesinden gelen atâları, hepsinin hazînedârı "Allah" ismi olmak haysiyyetiyle, o verir. Şu halde mu'tî Allah'dır. Ve Allah bu atâları, her bir mazharın / müdebbiri ve rûhu ve Rabb-i hassı olan ism-i hâssının iki eli, ya'nî yed-i fâile ve yed-i kābilesi üzere ancak kader-i ma'lûm ile o hazîneden ihrâç eder. Doğduğu günden öleceği güne ve dakîkaya kadar bir kimsenin, ism-i hâssının hazînesinde ne varsa, doğar doğmaz hepsi birden ihrâç olunmaz; hastalık, sağlık, açlık, tokluk, rızık ve ilim, vakit vakit mikdâr-ı ma'lûm üzere nâzil olur. Binâenaleyh Allah Teâlâ Adl isminin ve onun kardeşleri olan Muksit ve Hak ve Hakem gibi sâir esmânın iki elleri üzere her şeyin halkı ne ise, ya'nî ezelde lisân-ı isti'dâd ile Hak'tan taleb ettiği ve onun bu talebi üzerine Hakk'ın dahi onun hakkında hükm eylediği şey ne ise, onu verir. Şu halde "Bu niçin fakîr oldu; ve o niçin zengin oldu?"; veyâ "Bu âsî, o mutî' oldu?"; veyâhut "Bu insan, o da köpek oldu?" diye Hakk'a i'tîraz olunamaz. Zîrâ Adl ve Hakem isimleri her şeye halkını vermiştir. Binâenaleyh herkesin hakîkatı ve ayn-ı sâbitesi neyi beğenip istemiş ise, ona o verilmiştir. فَلِلّٰهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ (En'âm, 6 / 149) ya'nî "Allah için hüccet-i bâliğa sâbittir" ve لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ (Enbiyâ, 21/23) Ya'nî "Allah işlediğinden mes'ûl değildir, onlar mes'ûldür". Zîrâ Hak herkese istediğini vermiştir. "Niçin istediğini verdin?" diye, bir kimseye i'tirâz olunmaz. Fakat "Niçin sen fenâ şeyi beğendin aldın?" diye, i'tirâz

olunmak becâdır. Bu bahisde "Sâil kim; mes'ûl kim; ve iyi şey dururken, fenâ şey nasıl alınır?" gibi, birçok suâller vârid olur Bunların cümlesi, diğer fasıllarda sırası geldikçe îzah olunmuştur. Hemen Cenâb-ı Hak fehm-i sahîh ve zevk-i selîm ihsân buyursun.

Ve esmâullah nâmütenâhîdir. Zîrâ o esmâ, onlardan vâki' olan şey ile bilinir; ve onlardan vâki' olan şey dahi gayr-ı mütenâhîdir. Ve eğer ki esmâ-i ilâhiyye, usûl-i mütenâhiyyeye rücû' eder ki, o da ümmehât-ı esmâdır, yâhut hazarât-ı esmâdır. Ve ale'l-hakîka vücûdda esmâ-i ilâhiyye ile kinâye olunan niseb ve izâfâtın kâffesini kabûl eden hakîkat-ı vâhideden gayrı yoktur. Halbuki hakîkat, ilâ-mâ-lâ-yetenâhî zâhir olan bir isim için bir hakîkat sâbit olmasını i'tâ eder ki, o isim, o hakîkat ile diğer isimden mümtâz olsun; ve o hakîkat ki, isim onunla diğer isimden ayrılır, o ismin "ayn"ıdır. Kendisinde iştirâk vâki' olan şeyin "ayn"ı değildir (29).

/ Ya'nî Allah'ın isimleri her ne kadar mütenâhî olan asıllara, ya'nî esmâ-i zâtiyye ta'bîr olunan Hayy, Alîm, Semî', Basîr, Mürîd ve Kadîr gibi ümmehât-ı esmâya, veyâ hazarât-ı esmâya, rücû' eder ise de, fürû'u i'tibâriyle nâmütenâhîdir. Zîrâ esmâ, kendilerinden sâdır olan âsâr ile ma'lûm olur; ve âsâr-ı sâdıra ise nâmütenâhîdir. Ve hakîkat-ı hâle nazar olunursa, hakîkat-ı vâhide olan vücûd-ı mahzdan gayrı bir vücûd yoktur. Ve o hakîkat-ı vâhide cemî'-i niseb ve izâfâtı kabûl eder; ve bu niseb ve izâfât o hakîkatın ahadiyyetinde müstehlek olmak i'tibâriyle birbirinin aynıdır. İşte bu niseb ve izâfâta biz "esmâ-i ilâhiyye" ta'bîriyle kinâye ederiz. Ve hakîkat ilâ-mâ-lâ-yetenâhî âsârıyla zâhir olan bir isim için bir hakîkat sâbit olmasını iktizâ eder, tâ ki her bir isim kendi hakîkati ile diğer isimden tefrîk edilebilsin. Meselâ Hâdî ve Mudill isimlerinin ayrı ayrı birer hakîkatları olmasa, yekdîğerinden bunları ayırmak mümkin olmaz idi. Halbuki bunların âsârı muhteliftir. Birinin eseri salâh, diğerinin eseri

fesâddır. Mâdemki eserleri başka başkadır, elbette hakîkatleri de başka başka olmak lâzım gelir. Ve her bir ismi diğer isimden tefrîk eden hakîkat, o ismin "ayn"ıdır. Fakat her bir ismin hakîkatı, içinde müştereken sâbit oldukları, hakîkat-ı vâhidenin "ayn"ı değildir. Zîrâ o hakîkat ayn-ı küldür; ne kadar hakāyık var ise hepsini câmi'dir. Ve cüz', küllü muhît olamaz ki onun "ayn"ı olsun.

Misâl: Semâ ta'bîr ettiğimiz fezâ-yı nâmütenâhîdeki ecrâm-ı bî-nihâye "esîr" denilen madde-i latîfenin kesâfet peydâ etmesinden husûle gelmiştir. Binâenaleyh her birinin hakîkatı "esîr"dir. Ve onun hakîkatı esîrden kendisinin nasîbi olan mikdârın "ayn"ıdır. Yoksa ayn-ı kül olan esîrin "ayn"ı olamaz. Zîrâ esîr, o cirme isâbet etmiş olan mikdardan ibâret değildir.

/ Nitekim muhakkak a'tıyât, her ne kadar ayn-ı vâhidden ise de, *60*
her bir a'tıye, kendi şahsıyyeti ile, kendinin gayrinden ayrılmıştır. Binâenaleyh bunun, o diğeri olmadığı ma'lûmdur, Ve bunun sebebi esmânın temeyyüzüdür. Böyle olunca hazret-i ilâhiyyede, onun ittisâ'ından dolayı, aslâ tekerrür eder bir şey yoktur. İşte bu, kendisine i'timâd olunan haktır (30).

Ya'nî her bir ismin hakîkatı, diğer bir ismin hakîkatından ayrı olduğu gibi, atâyâ-yı ilâhiyyeden her bir atıyye dahi kendi şahsıyyeti ile diğer atâyâdan tefrîk olunur. Maahâzâ atâyânın kâffesi bir asıldandır. Ya'nî bütün esmâyı câmi' olan Hakk'ın vücûd-ı vâhidindendir. O da zât-ı ahadiyyedir. Fakat zât-ı ahadiyyenin zâtiyyeti cihetinden hiçbir atâ sâdır olmaz. Zîrâ ondan hiçbir tecellî vâki' olmaz. Atâ ancak esmâ yediyle vâsıl o lur. Binâenaleyh Allah Teâlâ, her atâyı bir ism-i mahsûsun hazînesinden verir. Ve esmânın isti'dâdları başka başka olduğundan, o isimlerin hazînelerindeki atâlar dahi bittabi' biri birine benzemez. Şu halde atâyâ yekdîğerinden ayrılır. İşte bu îzâhâttan ma'lûm olur ki, bu atâ, o diğer atânın aynı değildir. Ve atâyânın biri birinden ayrılmasına sebeb dahi esmânın yekdîğerinden ayrı olmasıdır. Binâenaleyh hazret-i ilâhiyye, ya'nî mertebe-i ulûhiyyet, o kadar geniştir ki, nâmütenâhî olan esmânın hakāyık-ı mütemeyyizesini câmi' olduğu cihetle, onda aslâ tekerrür eden bir şey

bulunmaz; ya'nî vârid olan atânın ebedü'l-ebed bir daha aynı sâdır olmaz. Çünkü gelen, bitmez tükenmez bir nâ-mütenâhîdir. Tekerrür ise darlıktan neş'et eder. Ve bu adem-i tekerrür hakkındaki mezheb, kendisine i'timâd olunan bir mezheb-i haktır; çürük bir mezheb-i bâtıl değildir. **Mesnevî :**

آن عدم کز مرده مرده تر بود   در کف ایجاد او مضطر شود
کل یوم هو في شأن بخوان   مرورا بی کار و بی فعلی مدان
کمترین کارش بهر روز این بود   کوسه لشکر را و وانه می کند
لشکری ز اصلاب سوی امهات   بهر آن تا در رحم روید نبات
لشکری زار حام سوی خاکدان   تا ز نروماده پر گردد جهان
لشکری از خاکدان سوی اجل   تا ببیند هر کسی حسن عمل

/ Tercüme: "O adem-i izâfî, ölüden daha ölüdür. Onun keff-i îcâdında muztarr olur. Sen Kur'ân-ı Kerîm'de كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân, 55/29) ya'nî "O her anda bir şe'ndedir" âyet-i kerîmesini oku da, onu işsiz ve fiilsiz bilme! Onun her gün en aşağı olan işi odur ki, o üç orduyu seferber kılar. Bir orduyu babaların sulbünden rahimde nebât bitmek, ya'nî evlâd hâsıl olmak için, anaların tarafına yollar; ve bir orduyu, cihân erkek ve dişiden dolmak için rûy-i zemîne gönderir; ve bir orduyu, her bir kimse hüsn-i amelini görmek için arzdan ecel tarafına yollar." İşte bunların cümlesi bi-hasebi'l-esmâ tecellî-i ilâhî ve atâyâ-yı ilâhîdir; ve O'nun şuûnâtı nâmütenâhîdir.

Ve bu ilim, Şîs (a.s.) ın ilmidir; ve onun rûhu, ervâhdan bunun mislinde tekellüm edenlerin cümlesi için mümiddir. Hatmin rûhu müstesnâdır. Zîrâ her ne kadar cesed-i unsurîsinin terkîbi zamânında, bunu kendi nefsinden taakkul etmedi ise de, ona madde, ervâhdan bir rûhdan değil, ancak Allah'dan gelir. Belki onun rûhundan cemî'-i ervâha madde olur. İmdi o, hakîkatı ve rütbesi haysiyyetiyle bunun hepsini, aynıyla âlimdir. Terkîb-i unsurîsi cihetinden onu câhil olduğu / haysiyyetle o âlimdir, câhildir. Binâenaleyh ezdâd ile ittisâfı kabûl eder. Nitekim asıl, bununla ittisâfı kabûl eyler. Celîl ve Cemîl gibi. Zâhir ve Bâtın ve Evvel ve Âhir gibi. Ve halbuki, o, kendinin aynıdır; onun gayrı değildir. İmdi o, bilir, bilmez, ve âriftir, ârif değildir ve müşâhiddir, müşâhid değildir (31).

Ya'nî işte bu atâyâ-yı ilâhiyyeye dâir olan ilim, Şîs (a.s.) ın ism-i hâssının hazînesinde meknûz olan ilimdir. Ve ervâh-ı kümmelden her kim bu atâyâ-yı ilâhî bahsinde söz söylerse, Şîs (a.s.)ın rûhu, bu ilimde onların ervâhına imdâd eder. Ancak hatm-i evliyânın rûhu bu istimdâddan müstesnâdır. Zîrâ hâtem-i evliyâ, bi'l-cümle evliyânın ulûmda me'haz-i feyzidir; ve ona gelen madde-i ilim hiçbir rûhdan gelmez, ancak Allah'dan gelir. Zîrâ velâyet-i mutlaka-i ilâhiyyede meknûz olan şey, en evvel velâyet-i hâssa-i muhammediyyede müteayyin olur. Ve bu velâyet, cemî'-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyeyi câmi' olduğundan, ne kadar hakāyık-ı vücûbiyye ve imkâniyye varsa, hepsine füyûzât bu mertebeden dağılır. Ve cemî'-i ervâha, hâtem-i velâyetin rûhundan madde olur. Fakat hâtem-i evliyâ, cesedinin bu âlem-i şehâdette anâsırdan terekküb etmiş olduğu zamanda bunun böyle olduğunu kendi nefsinden taakkul ve fehm etmedi; velâkin hakîkat-ı esmâiyyesi ve mertebe-i rûhâniyyesi cihetinden, her şeye imdâd ettiğini "ayn"ıyle ve zâtı ile bildi. Şu halde hâtem-i evliyânın bunu hakîkatıyla bilmesine ve terkîb-i unsurîsi cihetiyle bilmemesine nazar olunursa, onun hem âlim ve hem de câhil olduğuna hükm olunur. Binâenaleyh hâtem-i evliyâ, ilim ve cehil gibi ezdâd ile ittisâfı kabûl eder. Nitekim asıl, ya'nî vücûd-ı vâhid-i Hak, ezdâd ile ittisâfı kabûl etmiştir. O ezdâd dahi Celîl ile Cemîl; ve Zâhir ile Bâtın; ve Evvel ile Âhir gibidir. Ve halbuki ezdâdı kabûl eden vücûd-ı vâhid kendi vücûdunun aynıdır; kendi vücûdunun gayrı değildir. Meselâ ayn-ı vücûd-ı insan gülmeyi ve ağlamayı ve gazabı ve rızâyı ve gam ve şâdîyi kabûl eder. Bunlar ise birbirinin zıddı olan şeylerdir. Ve ayn-ı vâhid-i insânî, kendi vücûdunun / aynıdır, gayri değildir. Ve o ezdâd şuûnât-ı zâtiyyedir; ve şuûnât-ı zâtiyye o ayn-ı vâhidin aynıdır; ve şuûnât arasındaki zıddıyyet yekdîğerine nisbetledir. İmdi hâtem-i evliyâ zâtının hakîkatı ile âlimdir, ârifdir ve müşâhiddir; ve terkîb-i unsurîsi ile âlim değildir, ârif ve müşâhid değildir; zîrâ terkîb-i unsurî hicâbdır.

Ve bu ilim sebebiyle Şîs tesmiye olundu. Zîrâ onun ma'nâsı "hibetullah"dır. Binâenaleyh asnâfının ve nisebinin ihtilâfı

üzere, atâların anahtarı onun yedindedir. Zîrâ Allah Teâlâ'nın Âdem'e vehb ettiği şeyin evvelkisi odur; ve onu ancak Âdem'in kendisinden vehb etti. Zîrâ veled babasının sırrıdır. Binâenaleyh ondan çıktı, yine ona rücû' etti. İmdi fehmi Allah'dan olan kimse için, Âdem'e garib gelmedi. Ve kevnde olan atânın kâffesi bu mecrâ üzeredir (32).

Ya'nî bu ilm-i atâyâ sebebiyle, Şîs (a.s.)a "Şîs" adı verildi. Çünkü Şîs'in ma'nâsı ibrânîce "Hibetullah"dır. Zîrâ Âdem (a.s.)ın Hâbil'in vukû'-ı şehâdetinden sonra mahzûn olup, vehb-i ilâhî olan ulûm-ı ilkāîye sâlih bir oğul taleb etti. Hak ona Şîs (a.s.)ı ihsân etti. Binâenaleyh Cenâb-ı Âdem onu, ismi müsemmâsına mutâbık olmak üzere, "hibetullah" ma'nâsına gelen Şîs ismiyle tevsîm eyledi. Ve ulûm-ı vehbiyye ibtîdâ suver-i insâniyyede Şîs (a.s.) ile zâhir olduğundan, atâyânın miftâhı, onların asnâfının ve nisbetlerinin ihtilâfı üzere, Şîs (a.s.)ın yedindedir. Ve atâyânın asnâf ve nisbetlerinin muhtelif oluşu dahi, onların menşei olan esmânın ihtilâfındandır. Ve Allah Teâlâ'nın Âdem (a.s.)a ibtidâ vehb ve ihsân ettiği şey Şîs (a.s.) olmakla berâber, Allah Teâlâ / o vehb ve atâyı, Âdem'e yine Âdem'den verdi. Çünkü hadîs-i şerîfde: الولد سر ابيه ya'nî "Çocuk babasının sırrıdır" buyrulmuştur. O babasının vücûdunda mestûr ve onda bi'l-kuvve mevcûddur. Binâenaleyh vücûd-i Âdem'den nutfe sûretinde çıkıp rahm-ı mâdere vâsıl oldu. Ve insan sûretinde tevellüd etmekle zâhiri ve sûreti Âdem'in zâhirine ve sûretine tevâfuk etti. Ve Cenâb-ı Âdem'in bâtını esmâ-i ilâhiyye mecmû'unun sûreti idi. Şîs (a.s.)ın bâtınına dahi, menşei esmâ-i ilâhiyye olan atâyâ-yı ilâhiyye hakkındaki ilim vehb ve ihsân olundu. Binâenaleyh Cenâb-ı Şîs'in bâtını da, Hz. Âdem'in bâtınına tevâfuk eyledi. Bu sûrette Şîs (a.s.) Âdem (a.s.)ın zâhiren ve bâtınen sırrı oldu. Ve zâhiren ondan çıktı; bâtınen ve ma'nen ona rücû' etti. İmdi Cenâb-ı Şîs fehmi, anlamak keyfiyyetini, Allah'dan alan kimse indinde, Hz. Âdem'e hâriçten gelen bir garîb değildir. Zîrâ fehmi doğrudan doğruya Allah'dan alan kimse bilir ki, herkese gelen atâyâ-yı ilâhiyye, ilm-i Hak'ta sübût bulan kendi ayn-ı sâbitesinin, ezelde lisân-ı isti'dâdı ile Hak'tan taleb etmiş olduğu şeylerden

ibârettir. Ve insana kendi hakîkatı olan ayn-ı sâbitesinin hâricinden hiçbir şey gelmez. Fakat fehmi, doğrudan doğruya Allah'dan almayıp felâsife ve erbâb-ı fen gibi mezâhir-i kevniyye-i muhtelife vâsıtasıyla alırsa, o gibilerin indinde bu ma'nâ müsteb'ad olur. Zîrâ onun kalb ve dimâğında hükümrân olan şeyler vehimden ibârettir. Halbuki kevnde, ya'nî bu âlem-i kesrette, vâki' olan atâyânın cümlesi, ister âdet üzere vesâit ile ve ister bilâ-vesâit gelsin, bu mecrâ üzerinedir; ya'nî herkesin gayr-ı mec'ûl olan isti'dâdları ve hakîkat-ı zâtiyyeleri hasebiyledir. Kişiye kendisinin hâricinden hiç bir atâ vârid olmaz. / 65

İmdi bir kimsede Allah'dan bir şey yoktur. Ve her ne kadar onun üzerine suver mütenevvi' oldu ise de, bir kimsede kendi nefsinden gayrı bir şey yoktur. Ve ehlullahdan âhâdın gayrı bir kimse bunu ârif değildir. Ve muhakkak emir bunun üzerinedir. İmdi bunu bilen kimseyi gördüğün vakit, ona i'timâd et! Bu, ehlullâhın umûmundan hâssa-i hâssanın hülâsasının ayn-ı safâsıdır. İmdi her hangi sâhib-i keşf, maârifden kendi indinde olmayan şeyi kendisine ilkā eden ve bundan evvel mevcûd olmayan atâyı veren bir sûreti müşâhede etse, bu sûret onun aynıdır; gayri değildir. Binâenaleyh kendi nefsinin ağacından kendi ilminin yemişini toplar. Parlak bir cisim karşısında, kendisinden hâsıl olan sûret-i zâhire gibidir ki, o sûret onun gayrı değildir. Ancak şu kadar vardır ki, kendi nefsinin sûretini ilkā eder gördüğü mahalde, yâhut hazrette o sûret bir vecihden, o hazretin hakîkatı hasebiyle munkalib olur (33).

Ya'nî mezâhir-i nâmütenâhîden her bir mazhar, şuûnât-ı ilâhiyyeden bir şe'n olan bir ism-i hâssın mazharıdır. Vücûd-ı mutlak-ı Hak o isim hasebiyle, o mazhar sûretinde müteayyin ve mütekayyid olmuştur. Binâenaleyh o mazhar bir vücûd-ı müstakil ve vücûd-ı Hak muvâcehesinde bir, iki, üç diye sayılabilecek bir mevcûd olmadığından, herhangi bir mazharın vücûdunu isbât edip, bunda Allah'dan şu kadar şey vardır diyemeyiz. Aksi halde Allah'ın hulûl ve tecezzî kabul ettiğini iddiâ

etmek olur. Halbuki işin hakîkatı aslâ böyle değildir. Bu mezâhir vücûd-ı mutlak-ı latîfin mertebe mertebe tekâsüfünden husûle gelmiş olan birer âyînedir ki, onlarda her bir ismin sûreti mün'akis olmuştur. Meselâ bir kimsenin sûreti bir âyînede görüldüğü vakit, o sûret-i hayâliyyede, sâhib-i hayâl olan râînin vücûdundan bir şey mevcûddur denemez. Ancak o hayâl ile sâhib-i hayâl arasında bî-tekeyyüf ve ta'rîfe sığmaz bir ittisâl mevcûddur. / **Mesnevî:**

اتصالی بی تکیف بی قیاس   هست رب الناس را با جان الناس

Tercüme ve îzah: Nâsın Rabbi, ya'nî kendilerini terbiye eden ism-i hâs için, nâsın cânı ile bî-tekeyyüf ve bî-kıyâs bir ittisâl vardır. Zîrâ her bir ism-i hâs bir şe'n-i zâtîdir. Hak, ilim mertebesinde bu şe'n ile müteayyin olur; ve suver-i ilmiyye, bu şuûnâtın zıllidir. Ondan sonra mertebe-i ervâha tenezzül edip yine bu şe'nin sûret-i ilmiyyesi üzere, o mertebenin îcâbına göre taayyün eder ki, ervâh suver-i ilmiyyenin zıllidir. Ve keza yine böylece âlem-i misâle ve hazret-i şehâdete tenezzül eyler. Binâenaleyh her bir mertebede müteayyin olan sûret kendinden evvelki mertebede müteayyin bulunan sûretin zılli olur; ve sâhib-i zıll ile zıll arasındaki ittisâl, bî-tekeyyüf ve bî-kıyâstır.

Ve bir kimsenin üzerinde etvâr-ı vücûdiyyesi hasebiyle türlü türlü sûretler zâhir olur ise de, onda kendi nefsinden başka bir şey yoktur; zîrâ her bir kimsenin hakîkatı ilm-i ilâhî mertebesinde vücûd-ı Hak'la müteayyin olan şuûnât-ı zâtiyyeden bir şe'ndir. O şe'n-i ilâhînin isti'dâdı neden ibâret ise, iktizâ-yı zâtîsi olan şeylerin kâffesi onun hazînesinde cem' olmuştur. Her bir mevtında o mevtının îcâbına göre vakti geldikçe pey-der-pey kuvveden fiile gelir. Binâenaleyh bizim üzerimize, doğduğumuz günden öleceğimiz güne kadar, ne sûretlerde atâyâ-yı ilâhiyye vârid olmuş ve olacak bulunmuş ise, hep kendi hakîkatimizden ve nefsimizden ve ayn-ı sâbitemizden vârid olmuştur. Anbâr-ı hakîkatimizde mevcûd olmayan şeylerin bizlere vârid olması muhâldir. Ve bu ilmi, ehlullahdan esrâr-ı esmâ ve sıfâta ve sırr-ı kadere vâkıf olan efrâddan gayrisi zevkan ve hâlen bilmez; ve emrin hakîkatı, muhakkak vech-i

mezkûr üzeredir. Böyle olunca ey tâlib-i esrâr-ı esmâ ve sıfât-ı ilâhî, bu ilmi zevkan ve vicdânen bilen kimseyi gördüğün vakit, ona i'timâd et; ve gassâl yedinde meyyit gibi ona teslîm ol! Zîrâ bu ârif, ehlullâhın umûmundan hâssa-i hâssanın hülâsasının ve zübdesinin ayn-ı safâsıdır, ya'nî süzülmüşüdür.

Ma'lûm olsun ki, ehlullâhın avâmı tevhîdi müşâhede ederler. Ve tevhîdin makāmât-ı muhtelifesinde zikir "lâ ilâhe illallah"dan ibârettir. Ve bu kelime-i tayyibe ağyârın vücûdunu nefy ve Hakk'ın vücûdunu isbât ettiği için isneyniyyet ma'nâsını mutazammındır. Zîrâ bir şeyin vücûdunu nefy etmek için evvelen onu isbât etmek lâzımdır. / Binâenaleyh bunda "tevhîd" ve "muvahhid", ya'nî tevhîd eden; ve "muvahhed", ya'nî tevhîd olunan iktizâ edip bunlar dahi kesrettir; ve aklen bunlar yekdîğerinin gayrıdır.

Ehlullâhdan hâssanın hâssasına gelince bu zevât kesrette vahdeti müşâhede ederler. Ya'nî cemî'-i mezâhirde bi-hasebi'l-esmâ müteayyin olan Hakk'ın vücûd-ı vâhididir, derler. Binâenaleyh vücûd-i vâhid-i hakîkî ile vücûd-ı mezâhir arasında gayriyyet görmezler; ve nazarları vücûd-ı vâhid-i hakîkîyedir.

Ehlullâhdan hâssanın hâssasının zübdesi dahi vahdette kesreti müşâhede ederler. Nazarları vücûd-ı vâhid-i hakîkîde müteayyin olan mezâhiredir. Ya'nî vücûd-ı mutlakın merâtib-i tenezzülâtında zâhir olan kesrete nâzırdırlar. Bu nazarda dahi gayriyyet yoktur.

Ehlullâhdan hâssa-i hâssanın hülâsasının süzülmüşü ve sâfîsi dahi iki şuhûd arasını cem' ederler. Ya'nî kesrette vahdeti ve vahdette kesreti müşâhede ederler. Onların nazarında vâhid-i hakîkînin vücûdu kesret-i mezâhire ve kesret-i mezâhir dahi vâhid-i hakîkînin vücûduna hicâb olmaz. İmdi herhangi bir keşif sâhibi bir sûret görse ve o sûret ona bilmediği ilmi ilkā etse ve evvelce kendisine ma'lûm olmayan esrâr ve hakāyıkı öğretse; ve meselâ "Ben senin Allâh'ınım şunu yap, bunu yapma" dese, o kimse bu gördüğü sûreti "Allah" zannetmesin! O sûret ancak onun ayn-ı sâbitesinin sûretinde vâki' olan Hakk'ın bir tecellî-i sûrîsidir; ve ayn-ı sâbitesi ise kendisinin aynıdır, gayrı değildir. Bu sûret, o sâhib-i keşfin kendi ayn-ı

sâbitesi olunca, onun verdiği ilim dahi, yine kendisinden kendisine verilmiş olur. Ve kendi Rabb-i hâssı olan ismin ağacından meyve-i ulûmu koparıp cem' etmiş bulunur. Beyt:

کان قندم نیستان شکرم   هم ز من میروید و من می خورم

Tercüme: "Şeker menba'ıyım, şeker kamışı tarlasıyım. O şeker benden neşv ü nemâ bulur. Onu yine ben yerim". Beyt:

هر کسی را نیك و بد از خود رسد   نیکوان را نیك و بد را بد رسد

Tercüme: "İyilik ve kötülük herkese kendinden gelir. İyilere iyi ve kötüye de kötü vâsıl olur."

/ Bu hal parlak bir cisim karışısında, insanın kendisinden zâhir olan sûrete benzer. Nitekim bu sûret-i mün'akise, râînin gayrı değildir. İşte o parlak cismin vücûdu, insana kendi zâtının müşâhedesi keyfiyyetini vukūa getirdi. Kezâlik vücûd-ı Hak'ta, zâhir olan suver dahi, Hakk'ın âyîne-i vücûdunda mün'akis olan a'yân-ı sâbitenin sûretleridir. Binâenaleyh her bir sâhib-i keşfin vücûd-ı Hak mir'âtında müşâhede ettiği sûret kendi zâtının ve hakîkatinin, ya'nî ayn-ı sâbitesinin, sûretidir. Şu kadar ki bu gördüğü sûret, mahal veyâ hazret hasebiyle bir vecihden münkalib olur. Ya'nî sâhib-i keşfin gördüğü sûret, kendi ayn-ı sâbitesinin aynı olmakla berâber, o sûreti, hangi hazrette görmüş ise, o hazretin îcâbına göre müşâhede eder. Zîrâ o sûret, hazarâtın muktezâlarına tebean değişir. Meselâ hazarât-ı hamseden, "hazret-i ervâh"da başka ve "hazret-i misâl" de başka ve "hazret-i şehâdet"te başka olur. Fakat hepsi ayn-ı sâbitesinin sûretidir. Ancak mahalle göre takallüb ve tahavvül etmiştir.

Nitekim büyük şey, küçük âyînede küçük ve mustatîlde müstatîl ve müteharrikte müteharrik olarak zâhir olur. Ve ba'zan hazret-i hâssadan sûretin intikâsini verir; ve ba'zan dahi, ondan zâhir olan şeyin aynını verir. Binâenaleyh ondan zâhir olan sûretin sağı, râînin sağına mukābil olur. Ve ba'zan da sağ, sola mukābil olur. O da ekseriyâ âyînede umûmda âdet menzilesindedir; ve hark-ı âdet ile sağ, sağa mukābil olur ve intikâs zâhir

olur. Ve bunun hepsi, kendisinde mütecellî olan hazretin hakîkatinin a'tıyâtındandır ki, biz onu merâyâ menzilesine tenzîl ettik (34).

Ya'nî sâhib-i keşf olan kimsenin gördüğü sûretin mahalle veyâ hazrete göre tahavvül etmesinin misâli budur ki, / cirmi büyük olan bir şey, küçük âyîneye mukābil oldukda küçük görünür. Yine aynı cirm uzun veyâ müteharrik âyîneye karşı dursa uzun ve müteharrik olarak zâhir olur. Binâenaleyh o cisim, mahallin îcâbına göre görünür. İşte bunun gibi birer küçük âyîneden ibâret bulunan her bir aynda Hak, o "ayn"ın îcâbına göre zâhir olur.

Ba'zan âyîne husûsî bir yakınlıktan dolayı, râîye sûretinin intikâsini, ya'nî taban tabana ma'kûsiyyetini verir. Meselâ sath-ı zemîne ufkıyyen mevzû' bir âyîne üzerine bir kimse basmış olsa, âyînenin bu hazret-i hâssası, ya'nî kurb ve huzûr-ı husûsîsi, o kimseye sûretini ma'kûs gösterir. Ve ba'zan âyînede zâhir olan sûret, râînin sûretine bilâ-intikâs muvâfık olur; ya'nî sûret ters çıkmaz, sağı sağa ve solu da sola mukābilgelir. Meselâ biribirine mukābil iki âyîne vaz' edilip, râî ikisinin arasında kāim olsa, birinci âyînedeki sûretinin sağı şahs-ı kāimin soluna; ve solu dahi sağına mukābil olur. Fakat o âyînedeki sûret mukābil olan diğer âyînede zâhir olduğu vakit, sağı ve solu şahs-ı kāimin sağına ve soluna tamâmiyle mutâbık bulunur. Fakat âyînede mer'î olan sûretin sağının, şahs-ı kāimin soluna tevâfuku umûm indinde ekseriyâ âdet-i câriyye menzilesindedir. Ve mâdemki âdet-i câriyye sağın sola tekābülüdür, şu halde âyînedeki sûretin sağı râînin sağına tekābülü âdet hilâfında olmuş demek olacağından intikâs, ya'nî terslik, zâhir olmuş olur. İşte bu zikr olunan ihtilâfın hepsi, mahall-i tecellî olan hazretin a'tıyâtındandır. Binâenaleyh âyînede görünen sûret, her ne kadar râînin aynı ise de, âyînenin vaz'iyyet-i mahsûsasına ve râînin ona olan kurbiyyet-i hâssasına göre zâhir olur. Ve kezâlik birtakım âyîneler menzilesinde olan hazarât-i ilâhiyye ve kevniyyede her bir hazrette sâhib-i

keşf olan râî bir sûret müşâhede etse, o sûret kendisinin sûretidir. Ancak hangi hazrette zâhir olmuş ise, o hazretin mukteza-yı hakîkatine göre tahavvül eder. İmdi her bir kimseye vâsıl olan atâ-i ilâhî, kendi ayn-ı
70 sâbitesinden gelir./

İmdi isti'dâdını ârif olan kimse, kabûlünü dahi ârif olur; ve kabûlünü ârif olan her kimse, her ne kadar onu mücmelen ârif ise de isti'dâdını bilmez, illâ kabûlden sonra bilir. Şu kadar var ki, ukûl-i zaîfe ashâbından olan ehl-i nazarın ba'zısı, kendilerinin indinde sâbit olduğu vakit, Allâh'ın فعال لما يشاء olduğunu görürler. Allah üzerine hikmete münâkız olan şeyi tecvîz ettiler. Halbuki emr, nefsinde onun üzerine değildir. Ve işte bunun için ba'zı nuzzâr, nefy-i imkâna ve bi'z-zât ve bi'l-gayr isbât-ı vücûba tecâvüz etti (35).

Hz. Şeyh (r.a.) atâyâ-yı ilâhiyyenin mütenevvi' oluşu mahallin veyâ hazretin iktizâsına göre mütehavvil olmasından ileri geldiğini beyân buyurduktan sonra, fassın ibtidâsında mürûr eden وهم على قسمين منهم من يعلم ذلك مجملا ومنهم من يعلمه مفصلا kavline rücû' edip derler ki, "isti'dâdını bilen kimse, kabûlünü dahi bilir." Ya'nî Hakk'ın tecellî ettiği hazrette ismin hakîkatini bilmesi sebebiyle o ismin isti'dâdının kabûl ettiği şeyi de bilir. Zîrâ her bir isim için, onda mütecellî olan Hak'tan bir kabûl-i mahsûsu vardır. Latîf isminin kabûlü, Müntakım isminin kabûlünün gayrıdır; ve sâir esmâ da buna makıystir. Ve eser-i kevnî dahi mütecellî ile mütecellâ-aleyh arasında isim ile zâhir olup bu isim ile müsemmâ olur. Ve isti'dâdını kabûlünden bilen kimse her ne kadar isti'dâdını kable'l-kabûl mücmelen bilirse de, tafsîlen bilmez; ancak kabûlden sonra bilir. Ya'nî bir kimseye bir feyz ve atâ gelse ve o tecellîyi kabûl etse, bu tecellîyi kabûl etmesinden bu atâyı taleb etmiş olan isti'dâdını bilir. Zîrâ isti'dâdı olmasa idi, o feyzi kabûl etmez idi. Fakat her atânın kabûlünü ârif olanların hepsi, isti'dâdlarını mufassalan bilmezler. / Çünkü isti'dâda vukûf gâyet güçtür.

Ma'lûm olsun ki, isti'dâd iki kısımdır: Birisi küllî ve kadîmdir; diğeri cüz'î ve hâdistir. İsti'dâd-ı küllî-i kadîm ilm-i ilâhîde sâbit olan eşyânın

isti'dâdıdır ki, onunla vücûda istihkāk kesb edip onu kabûl ettiler; o da gayr-ı mec'ûldür, ya'nî gayr-ı muhdestir. İsti'dâd-ı cüz'î-i hâdis dahi aynda mevcûd olan eşyânın isti'dâdıdır. Bu isti'dâd, eşyânın ahvâl-i vücûdiyyeyi ve tavran-ba'de-tavr birtakım etvârın kabûlüne bâisdir. Evvelki isti'dâd vücûdî değildir, belki a'yân-ı sâbite için bir hâlet-i gaybiyyeden ibârettir. İkincisi vücûdî ve mec'ûldür. Ve bu her iki isti'dâdın tafsîli bâlâda mürûr etmiştir.

İmdi mezâhirin atâ-yı ilâhîyi kabûlleri ve Hakk'ın fiili ve irâde ve kudretin taalluku onların isti'dâdlarına göre olduğu halde, Eş'ariyye gibi ukūl-i zaîfe ashâbından ba'zı ehl-i nazar, Allah için فعال لما يشاء ويحكم مايريد sıfatlarının sübûtunu müşâhede ettiklerinde Allah üzerine hikmete muğâyir olan şeyi tecvîz ettiler de, Hakk'ın mümteni' olan şeylere kudreti olduğu i'tikādında bulundular; ve "i'dâm-ı vücûd" ve "îcâd-ı adem" gibi şeyleri câiz gördüler. Ve halbuki emr, hakîkatte onların zannı gibi değildir. Onlar akıllarının za'fı hasebiyle mümteniâta kudretin taallukunu tenzîh zannettiler. Hakîkatte vücûdun i'dâmı ve ademin îcâdı mümkin değildir. Ne var yok olur ve ne de yok var olur. Evet, Hak dilediğini işler ve murâd ettiği şeye de hükm eyler. Fakat onun ilmi şuûnât-ı ma'lûmesinin suveri olan a'yân-ı sâbiteye ve irâdesi ilmine ve kudreti dahi irâdesine tâbi'dir. Hükm-i ezelî eşyânın îcâdını bu hikmet üzere tertîb buyurmuştur. Ve eşyânın îcâdı bi'l-kuvve zât-ı ahadiyyetinde mevcûd olan şuûnâtının fiilen ızhârıdır. Yoksa adem-i mahza, ya'nî bi'l-kuvve mevcûd olmayan şeye, vücûd vermek değildir. Zîrâ vücûd birdir. O da Hakk'ın vücûd-ı nâmütenâhîsidir. Mertebe-i akılda onun verâsı adem-i mahzdan ibârettir; ve bu gördüğümüz eşyâ o vücûda muzâf olan birer mevcûd-i i'tibârîdir. / Binânelayh onların adem-i mahza gitmeleri gayr-ı mümkindir. Bozulan suver ancak tebdîl-i şekl eder. İşte bu tâife Allah üzerine hikmete münâkız olan şeyi tevcîz ettikleri için, mütekellimînden olan ehl-i nazarın ba'zısı "nefy-i imkân"a, ve "bi'z-zât ve bi'l-gayr vücûbun isbâtı"na tecâvüz etti; ya'nî dedi ki: "Vücûd, vâhiddir; o da vâcibü'l-vücûddur; ve vücûdda ondan gayrisi yoktur; ve mümteni'in vücûdu mümteni'dir. Fakat vâcibü'l-vücûdun bi'z-zât ve bi'l-gayr vâcib olması vardır. Ve bi'z-zât

vâcib olan Hakk'ın vücûdudur; ve bi'l-gayr vâcib olan ise âlemin vücûdudur". Binâenaleyh "bi'z-zât ve bi'l-gayr vâcib"in isbâtıyla imkân nefy edilmiş oldu. Ve onlar "vâcibü'l-vücûdun bi'l-gayr vâcib olması vardır" demeleriyle, vücûd-ı hâricî olan mezâhir-i âlemi hesâba katarlar. Ve akl-ı nazarî erbâbı olan ulemâ-i İslâmiyyeyi ve bi'l-cümle felâsifeyi ve hattâ erbâb-ı fenni şaşırtan dahi bu mezâhir-i kesîrenin vücûdudur. Hepsi vâcibü'l-vücûdu kabûl ederler; fakat bu eşyâyı görünce: "Bu eşyâ nereden ve nasıl çıkmıştır; ve vâcibü'l-vücûd ile revâbıt ve münâsebâtı nedir?" bunları idrâk edemeyip, her tâife bir türlü delîl-i aklî getirerek müddeâlarını isbâta çalışır; ve birçok kıyl ü kāle düşerler.

Ve bizden muhakkık, imkânı isbât eder; ve onun hazretini ve mümkini ve mümkinin ne şey olduğunu ve onun nereden mümkin bulunduğunu; ve halbuki onun bi-aynihi vâcib-bi'l-gayr idiğini; ve kendisi için vücûb iktizâ eden gayr isminin nereden sahîh olduğunu bilir. Ve bu tafsîli hâssaten ancak ulemâ-i billâh bilir (36).

Ve emrin hakîkatini müşâhede eden bizim tâifeden bulunan muhakkık, imtinâ'-i vücûb ile berâber imkânı isbât eder. Zîrâ imkânın mertebesi vücûd-ı mahz ile adem-i mahz arasındadır. Ve onun hâzır olduğu mahalli bilir; ve onun mahall-i huzûru, vücûd-ı hâricîden evvel akıldır. Meselâ "siyah" deriz, onun "ayn"ı akılda hâzırdır; ve o mertebede vücûd ve ademi iktizâ etmez. Velâkin hâriçte sebebin vücûd ve ademinden / münfekk değildir. Ve muhakkık, mümkini ve mümkinin ne şey olduğunu da bilir; ve mümkinin hakîkati, adem ile vücûddan mürekkebdir; ve onda ademden bir mikdâr-ı mahsûs bulunduğu gibi, vücûddan dahi onda sâbit ve mütehakkık olan bir mikdâr vardır. Binâenaleyh mümkin hem mümteni'i ve hem de vâcibi ızhâr eder.

Misâl: Suyun vücûdunu vâcib farz etmiş olsak, ona nazaran buz ademden ibârettir; ve buzun mertebesi vücûd ile adem arasındadır. Ve vücûd-ı hâricîsinden evvel hâzır olduğu mahal akıldır; ve o mertebede

vücûdu ve ademi iktizâ etmez; ve onun vücûdu sebebin vücûd ve ademinden ayrılmaz; zîrâ sebeb mevcûd olunca zâhir olur; ve sebeb mürtefi' olunca zâil olur. Ve incimâd bir emr-i ademî ve izâfî olduğundan elimize bir miktar buz aldığımız vakit onda, o emr-i ademî ve izâfîden bir mikdâr-ı mahsûs olduğunu görürüz. Zîrâ "işte âlemde incimâd bu kadardır, bu cirmin hâricinde incimâd vâki' değildir" diyemeyiz; ve onda suyun, ya'nî vâcibin, vücûdundan dahi sâbit ve mütehakkık olan bir mikdar vardır. Zîrâ "işte suyun vücûdu bu kadar olup, o da bu buzda müteayyin olmuştur" denemez. Binâenaleyh buz hem mümteni'in ve hem de vâcibin muzhiri olmuş olur.

Ve muhakkık, mümkinin nereden mümkin olduğunu da bilir. Ve "mümkin" vücûdda, vücûd ile adem beyninde nisbet-i ademiyyedir; ve o nisbet vücûd üzerine zâid olarak gelmiş bir şey değildir.

Misâl: La'l rengindeki boya ile yeşil boya yekdîğerine karıştırılsa, deniz renginde koyu bir mâî renk hâsıl olur: Onun vücûd-ı hâricîsi ma'dûm idi. Mevcûd olan iki boyanın imtizâcından husûle geldi; ve onun vücûdu iki boyanın vücûdunu tezyîd etmedi; belki onların bi'l-kuvve mevcûd ve bi'l-fiil ma'dûm olan bir nisbeti idi. Ve kezâ buzun vücûdu suya nisbeten bir vücûd-ı izâfî ve ademîdir. Su donup buz olmakla vücûdu ziyâdeleşmedi.

Ve kezâ muhakkık, mümkinin "ayn"ıyla vâcib-bi'l-gayr olduğunu da bilir. Zîrâ vücûdun vücûbu bi'z-zât olursa, ona "vâcib-bi'z-zât" derler; ve eğer bi'l-gayr olursa ona da "vâcib-bi'l-gayr" derler ki, bu da âlemin / vücûdudur. Ve âlemin vücûdu ise, vâcibü'l-vücûdun taayyününden ibârettir; ve taayyünât dahi bâlâda îzâh olunduğu üzere, vücûd ile adem arasında vâki' olup hem mümteni' ve hem de vâcibin muzhiridir. Bu da vücûd-ı mümkin olup aynıyla vâcib-bi'l-gayrdır.

Ve kezâ muhakkık, kendisi için vücûb iktizâ eden "gayr" isminin nereden sahîh olduğunu da bilir. Zîrâ "vâcibü'l-vücûd" lafzı, haddi zâtında "vâcibü'l-vücûd-i bi'z-zât"ın ismidir. "Vâcibü'l-vücûd-ı bi'l-gayr"a bu ismin ıtlâkı, kendi vasfını giydirmesi cihetinden bu gayr üzerine vâki' olan

istîlâsı sebebiyledir. Zîrâ Hak, Semî', Basîr ve Mürîd olduğu gibi, bu sıfatlar insanda dahi zâhirdir. Meselâ buzun vücûdu kable'z-zuhûr ma'dûm iken, suyun nisbet-i zâtiyyesinden ibâret bulunan incimâd vâki' olunca, o buz suyun taayyününden ibâret olduğu halde, bi-hasebi'z-zâhir, onun gayri olur. Ve tahâret olunamamak ve vaz' edildiği kabın şekline tâbi' olmamak ve cereyan etmemek gibi, bir çok vecihlerden, aslı olan suya muğâyirdir. Fakat temâs ettiği şeyi ıslatmak ve susamış olan kimse onu yediği vakit kandırmak gibi onda suyun bir takım evsâfı dahi zâhir olur.

İşte mümkin hakkındaki bu tafsîlâtı ve vücûhu arasındaki farkı ve onların envâ'-ı isti'dâdâtını, ancak hâssaten ulemâ-i billâh bilir. Kesret-i taayyünât ve niseb ve izâfât ile vücûd-ı vâhid-i hakîkîden muhtecib olan ve ehl-i nazardan bulunan ulemâ bu hakîkati idrâk edememişlerdir. Binâenaleyh muhakkıkîn indinde hakîkatte "vücûd-ı mutlak" ile "vücûd-ı mukayyed"den gayrı bir şey yoktur. Ve vücûdun hakîkatı ikisinde de birdir; ve ıtlâk ile takyîd ancak niseb-i zâtiyyeden ibârettir.

75 / **Bu nev'-i insânîden doğan son mevlûd, "kadem"i Şîs üzerine olur; ve o onun hâmil-i esrârıdır; ve ondan sonra bu nevi'den bir veled yoktur. Binâenaleyh o, hâtem-i evlâddır; ve onunla berâber hemşîresi doğar. Ondan evvel çıkar; ve o, başı onun iki ayağı indinde olduğu halde, hemşîresinden sonra çıkar. Ve onun mevlidi Çin'de olur; ve lügati, şehrinin lügatidir. Ve erkekte ve kadında kısırlık sârî olur. Binâenaleyh onlarda vilâdetsiz nikâh çok olur; ve onları Allâh'a da'vet eder, îcâbet olunmaz** (37).

Ya'nî ulûm-i vehbiyye ibtidâ suver-i insâniyye içinde Şîs (a.s.) ile zâhir olmuş ve atâyânın miftâhı dahi onun elinde bulunmuş idi. Şîs (a.s.) matla'ıyla başlayan bu manzûme-i insâniyye yine o matla' ile hatm olunmuş olmak için, nev'-i insânîden mütevellid olan son çocuk vehb-i ilâhî mertebesinin hatmiyyeti ile zâhir olur; ve bu çocuk kemâl-i ilâhînin meclâsı olan mezâhir-i insâniyyenin sonudur. Ya'nî vehb-i ilâhî olan ulûm-i ilkāîye salâhiyyet, nev'-i insânî içinde Şîs (a.s.) ile açılır ve bu çocuk ile kapanır. Binâenaleyh bu son çocuk Şîs (a.s.)ın "kadem"i üzere

olup onun esrârını hâmildir. Ve bu hâtem-i evlâddan sonra bu nev'-i insânîden, ya'nî ulûm-i ilkāîye sâlih bulunan insanların nev'inden, bir çocuk doğmaz. Doğanlar insan sûretinde hayvan olur. Zîrâ onların himmetleri fi-zamâninâ pek çok emsâli görüldüğü üzere, kemâl-i râhatla istedikleri şeyleri yemek ve içmek; ve keyifleri vechile uyumak ve gezmek; ve beğendikleri dişileriyle serbestçe çiftleşmek; ve zevk-i hayât ta'bîr ettikleri bu menâfi'-i nefsâniyyeyi alâ-vechi'l-kemâl istîfâ edebilmek için servet ve yesâra mâlik olmak kasdıyla, terakkiyât-ı medeniyye ve mücâdele-i hayâtiyye nâmı altında sarf-ı mesâî etmek esaslarından ibâret olur. Ve kendilerine, nizâm-ı cem'iyyet-i beşeriyye için hiç olmazsa kavâid-i ahlâkiyyeye riâyet etmeleri teklîf olunsa, "Ahlâk emr-i i'tibârîdir" derler. Halbuki gece gündüz pek ziyâde ehemmiyetle düşündükleri vücûdları dahi i'tibârîdir. Eğer bunlar sözlerinin eri olsalar her i'tibârî şeye ehemmiyet vermedikleri gibi, vücûdlarına da ehemmiyet vermemeleri lâzım gelirdi. Binâenaleyh onların düstûr-ı esâsîleri "ezvâk-ı hayâtiyyenin istîfâsı için her nevi' vesâite mürâcaat câizdir; şu kadar ki, vücûdun selâmeti şarttır" kavliyle hülâsa olunabilir. İşte bir hayvanın lisânı olsaydı, söyliyebileceği / şey dahi bundan ibâret olurdu. Bunların heykelleri ve ecsâdı, heyâkil-i hayvâniyyeden daha mükemmel olduğu halde, onların derecesine sukūtlarına bakılırsa أُولَـئِكَ كَالأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ (A'râf, 7/179) âyet-i kerîmesinin ne kadar belîğ bir ta'rîf-i ilâhî olduğu tezâhür eder.

Hâtem-i evlâd ile berâber onun kız kardeşi dahi doğar, ya'nî ikiz olarak doğarlar. Zîrâ hâtem-i evlâd, vehb-i ilâhî mertebesinin hatmiyyetidir. Ve atâ-yı ilâhî, hademe-i esmâdan bir hâdimin iki eli üzerine vâki olur. Nitekim tafsîli yukarıda geçti. Ve esmânın "iki el"inden murâd biri "fâil" ve diğeri "münfail" olmak üzere iki sûrette mütecellî olmasıdır. Ve insan dahi tekvîn-i timsâlde iki el ile mütecellîdir. Bir yedi ile fâil, ve diğer yedi ile münfaildir. Ve fâil erkek, münfail kadındır, ve erkek ile kadın "insan" mefhûmu tahtında mündemicdir. İşte menşei esmâ olan atâyâ-yı ilâhiyye de böyledir. Bu sırra mebnî hâtem-i evlâd hemşîresiyle ikiz olarak doğar. Ve hemşîresi hâtem-i evlâddan evvel; ve o ondan sonra çıkar. Ve hâtem-i

evlâdın başı, hemşîresinin iki ayağı tarafında vâki' olur. Zîrâ atâyâ-yı ilâhiyye mevridin, ya'nî mahallin, ve münfailin isti'dâdı hasebiyle zâhir olur. Binâenaleyh fâilin eseri zâhir olabilmek için ibtidâ münfailin vücûdu lâzımdır. Onun için "insan" mefhûmunun yed-i münfaile ve kābilesi olan kadın ibtidâ çıkar; ve vehb-i ilâhî mertebesinin hatmiyyeti olan hâtem-i evlâd ise, yed-i fâile olmak hasebiyle hemşîresinden sonra doğar. Ve sebeb-i his ve hareket olan cümle-i asabiyyesinin mahalli bulunan başı, kuvâ-yı nefsâniyyesinin hey'et-i mecmûasını câmi' olduğundan ve kuvâ-yı nefsâniyyenin hükümrân olduğu mahal, esfel-i sâfilîn-i tabîat bulunduğundan, hemşîresinin uzv-ı esfeli olan ayakları tarafında vâki' olur. Ve ulûm-ı ilâhiyye-i zevkiyye ehlullâh için kuvâdan hâsıldır; ve bu kuvâ hasebiyle de muhteliftir. Binâenaleyh o ulûm ihtilâf-ı kuvâ ile muhteliftir. Fakat ihtilâf-ı kuvâ ile muhtelif olan bu ulûm, ayn-ı vâhide olan hüviyyet-i Hakk'a râci'dir. Ve bu hikmet, hikmet-i ahadiyye olup "ilm-i ercül"dendir; ve ilm-i ercülün tafsîli **Fass-ı Hûdî**'de beyân olunmuştur. İşte bu sırra mebni hâtem-i evlâdın başı, hemşîresinin ayakları tarafında vâki' olur.

Ve onun doğduğu mahal Çin'dir; ve kendisi Çin ahâlisinin lisânıyla tekellüm eder. Ve Çin memleketi, nev'-i insânın menşe'-i zuhûru olan Asya kıt'asının aksâsıdır. Hâtem-i evlâd olduğu için bu kıt'anın nihâyetindeki bir memlekette doğar. Ve o doğduktan sonra erkek ve kadın arasında çok mücâmaa vâki' olur ise de çocuk hâsıl olmaz; kadınlar kısır olur. Binâenaleyh onların mücâmaaları bilâ-mahsûl zevk-i hayvânîden ibâret kalır. / Ve hâtem-i evlâd kavmini Allâh'a, ya'nî kesretten vahdete, da'vet ederse de, kabûl etmezler. Zîrâ mezhebleri tenâsüh üzerine binâ olunmuştur; ve tenâsüh ise nesh-i tenâsülü iktizâ etmiştir. Kendilerinin isti'dâdı budur. Binâenaleyh nesh-i zâhirînin vukū'u için onların da'vete icâbet etmemeleri ve dalâlette sâbit olmaları lâzım gelir.

İmdi Allah Teâlâ onu ve onun zamânında olan mü'minleri kabz eyledikde, kalan behâyim gibi kalır. Helâli helâl ve harâmı

harâm bilmezler. Tabîat hükmüyle, akıl ve şer'den mücerred olan şehvet ile tasarruf ederler. Binâenaleyh kıyâmet onların üzerine kopar (38).

Ya'nî hâtem-i evlâd ile onun zamanındaki mü'minler âhirete intikāl ettikten sonra, insan sûretinde ber-hayât kalanlar, hayvanât gibi kalırlar. Onların harekâtı ne mîzân-ı akla muvâfık ve ne de kānûn-ı şer'a mutâbıktır. Şehvetten ibâret olan hükm-i tabîat ile hareket ederler. Dağlarda yularsız gezen hayvanlar gibi yaşarlar. Binâenaleyh nev'-i insânın halkından maksûd olan gâye fevt olmuş olur; ve bu şecere-i âlem semeresiz kalır; ve âlem-i hilkat, Âdem'den evvel nasıl ki bî-rûh bir cesed-i müsevvâ gibi idiyse, hâtem-i evlâd ile mü'minlerin vefâtından sonra yine o halde kalır. Ve kıyâmet şirâr-ı nâs üzerine kopar. Nitekim hadîs-i şerifde buyrulur: لاتقوم الساعة الا على شرار الناس Ya'nî "Kıyâmet ancak şirâr-ı nâs üzerine kopar" ve شر الناس من قامت القيامة عليه وهو حي ya'nî "Nâsın şerlisi o kimsedir ki, kıyâmet onun üzerine kopar, halbuki o diridir." Zîrâ yer yüzünde "Allah, Allah" diyen bulundukça kıyâmet kopmaz. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz buyurur: لاتقوم الساعة حتى يقال في الأرض الله الله Ve "Allah" diyenden murâd "insân-ı kâmil"dir. Çünkü insân-ı kâmil "Allah" ism-i câmi'inin mazharıdır; ve hakkıyla "Allah" diyen ancak odur. Onun gayrisinde / bu kābiliyet yoktur. Zamânının insân-ı kâmili olan hâtem-i evlâdın intikālinden sonra âlemin rûhu zâil olup meyyit hükmünde kalır; ve kıyâmet-i kübrâ kāim olur. Zîrâ mezâhirden her birisinin eceli vardır. Âlem dahi mezâhirden bir mazhar olduğundan onun dahi eceli gelir, ölür.

14 Rebîu'l-âhir 1335/24 Kânûn-sânî 1332, Salı gecesi, ezânî saat 5.

Sürh-i Mesnevî-i Şerîf:

در بیان آنکه عطای حق سبحانه وتعالی وقدرت او موقوف قابلیت نیست همچون داد خلقان که آنرا قابلیت باید ، زیرا که عطای حق تعالی قدیم است وقابلیت حادث . عطا صفت حقست (جل جلاله) وقابلیت ، صفت مخلوق و قدیم موقوف حادث نباشد

Tercüme: "Hak Teâlâ hazretlerinin atâsı ve kudreti, kābiliyyete mevkūf olan halâikın atâsı ve kudreti gibi, kābiliyyete mevküf değildir. Zîrâ atâ-yı Hak kadîm ve kābiliyyet ise hâdisdir. Atâ, Hakk'ın sıfatı ve kābiliyyet ise, mahlûkun sıfatıdır; ve kadîm, hâdise mevkūf olmaz."

Şerh: Bu fass-ı münîfin ibtidâsında îzâh olunduğu üzere atâyâ, biri zâtî, diğeri esmâî olmak üzere iki kısımdır: Atâyâ-yı zâtiyye, zât-ı ahadiyyette mahfî ve müstehlek olup, zuhûr talebinde bulunan sıfât ve esmâya, Hakk'ın kendi zâtında, kendi zâtıyla, kendi zâtına tecellîsi sûretiyle, ilm-i ilâhîsinde vücûd bahş etmesidir ki, buna "feyz-i akdes" derler. Ve bu atâ, Hakk'ın iktizâ-i zâtîsi olduğundan mertebe-i ilimde peydâ olan ve suver-i esmâdan ibaret bulunan a'yân-ı sâbite için kābiliyyet şart değildir. Zîrâ a'yân-ı sâbite Hakk'ın niseb ve şuûnâtının sûretleridir; ve Hakk'ın şuûnâtı ise, kendi vücûdunun aynıdır; ve Hakk'ın vücûduyla berâber kadîmdir. Binâenaleyh Hakk'ın atâ-yı zâtîsi kadîm olur. Fakat vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın "mertebe-i ilim"den "mertebe-i ayn"a tenezzülü ve mezâhir-i kevniyye sûretlerinde takayyüdü, a'yân-ı sâbite hasebiyle olduğundan ve âlem-i kevnde her bir mazhara vârid olan atâyâ kendi ism-i hâssının isti'dâdına göre bulunduğundan, bu atâyâ-yı esmâiyyede kābiliyyet şarttır. Ve âlem-i kevnde vâki' olan / bu tecelliyât-ı esmâiyyeye "feyz-i mukaddes" derler. **Mesnevî:**

چاره‌ء آن دل عطای مبدلیست داد او را قابلیت شرط نیست
بلکه شرط قابلیت داد اوست داد لب وقابلیت هست پوست

Tercüme: "O gönlün çâresi bir mübdilin atâsıdır. Onun dâd ve atâsına, kābiliyyet şart değildir. Belki şart-ı kābiliyyet O'nun atâsıdır: Atâ iç; ve kābiliyyet kabuk gibidir."

Şerh: Taştan daha katı olan kalbin çâresi bir mübdilin, ya'nî mübeddilü'l-ahvâl olan Hakk'ın atâsıdır. Ve böyle kimse Mudill isminin taht-ı te'sîrinde bulunduğu halde, atâ-yı ilâhî, ism-i Hâdî'nin iki eli üzere, ona vâsıl olmalıdır ki, o dalâletten kurtulabilsin. Zîrâ atâ-yı ilâhî esmâ hâdimlerinden bir hâdim vâsıtasıyla gelir. "Hakk'ın atâsı için kābiliyyet şart mıdır? diye suâl olunursa, değildir cevâbı verilir. Zîrâ hidâyete kābiliyyet birçok kimselerin zannettiği gibi, mutlakā a'mâl-i sâlihaya muvâzabat ve maâsîden mücânebet değildir. Hakk'ın inâyeti bî-illettir. Nice anadan doğma kâfirler vardır ki, Hakk'ın hidâyeti imdâdlarına erişmiştir; ve nice ehl-i fısk ve ısyân vardır ki, Hak onlara bilâhire mertebe-i velâyeti ihsân etmiştir. İbâdât ve tâât ise esbâb-ı âdiyyeden ibârettir. Onun için Hak Teâlâ buyurur: يَاعِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لاَ تَقْنَطُوا مِن رَحْمَةِ اللّه (Zümer, 39/53) Ya'nî: "Ey nefislerini isrâf eden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin!". Binâenaleyh onun atâsı için kābiliyyet şart değildir. Belki kābiliyyetin şartı, O'nun atâsıdır. Zîrâ "feyz-i akdes" denilen onun atâ-yı zâtîsi bi-hasebi'l-isti'dâd a'yân-ı sâbiteye kābiliyyet bahş etmiştir ki, "feyz-i mukaddes" denilen tecelliyât-ı esmâiyye bu kābiliyyet üzerine vârid olur. Bu sûrette atâ-yı zâtî iç; ve a'yân-ı kevniyyenin kābiliyyeti kabuk gibi olur. Eğer bir kimsenin ayn-ı sâbitesi ezelde ism-i Hâdî'nin sûreti üzere ilm-i ilâhîde sübût bulmuş ise, bu âlem-i süflîde bir müddet sahrâ-yı dalâlette pûyân olsa ve hidâyete sûretâ kābiliyyeti olmasa bile, mazharı olduğu ismin hazînesindeki atâyâ vakti gelince ona vâsıl olur. / **Mesnevî:** 80

این که موسی را عصا ثعبان شود   همچو خورشیدی کفش رخشان شود
صد هزاران معجزات انبیا   کان نگنجد در ضمیر وعقل ما

Tercüme: "İşte asâ, Mûsâ için yılan olur. Bir güneş gibi, onun avcunun içi ziyâdâr olur. Daha bizim zamîrimize ve aklımıza sığmayan yüzbinlerce mu'cizât-ı enbiyâ vardır."

Şerh: Ya'nî, eğer sen atâ-yı zâtînin iç; ve a'yân-ı kevniyyenin kābiliyyeti kabuk gibi olduğunun misâlini görmek istersen, işte biri Mûsâ (a.s.)'ın asâsı ve yed-i beyzâsıdır ki, bir ağaç parçasıyla yılanın; ve et ile

kemikten ibâret bulunan bir el ile ziyânın zâhirde münâsebetleri olmadığı halde, "asâ" yılan ve "el" dahi güneş gibi parlak oldu. Zîrâ o asânın ve elin içi ki, onların ayn-ı sâbiteleridir, atâ-yı zâtî bunlar hakkında bu sûretle vârid oldu; ve atâ-yı zâtî, vârid olmak için, "Bu ağaçtır ve bu eldir; bunlarda yılan ve ziyâ-pâş olmağa kābiliyyet yoktur" demez. Bir hârika olmak üzere onların kabukları olan vücûd-ı kevnîleri açıldığı vakit, a'yân-ı kevniyye nazarında onların içi zâhir olur. İşte her şeyi sebebe bağlı gören aklımızın ve zamîrimizin almadığı yüzbinlerce mu'cizât-ı enbiyâ dahi buna kıyâs olunmak lâzımdır. Şu kadar var ki, o kabukların açılıp içlerinin çıkması dahi a'yân-ı sâbitelerinin iktizâsındandır. Ve bu fevka'l-âdelik dahi, Cenâb-ı Hakîm-i mutlak tarafından her kabuğun içi olduğunu merhameten kullarına anlatmak ve kışırdan lübbe da'vet etmek içindir. **Mesnevî:**

نسیت از اسباب تصریف خداست   نیستها را قابلیت از کجاست
قابلـــی گـــر شرط فعل حـــق بـــدی   هیـــچ معـدومی بهستی نامدی

Tercüme: "Tasrîf-i Hudâdır, esbâbdan değildir; yoklara kābiliyyet neredendir? Eğer kābiliyyet fiil-i Hakk'ın şartı olaydı, hiçbir ma'dûm vücûda gelmezdi."

/ Şerh: Ya'nî tasarrufât-ı ilâhiyye esbâbın vücûduna mütevakkıf değildir. Zîrâ esbâb dediğimiz şeyler dahi, vücûd-ı Hakk'ın niseb ve izâfâtıdır. Ve niseb ise umûr-ı ademiyyedendir. Vücûd-ı halk dediğimiz, mezâhir-i âlemin hey'et-i mecmûası, vücûd-ı izâfîden ibâret olunca, o ârızî ve ademî olan şeylere kābiliyyet nereden gelir? Belki onların kābiliyyetlerinin şartı âta-yı zâtîden inbiâs eder. Eğer Hakk'ın fiili zuhûra gelmek için kābiliyyet şart olaydı, Zât-ı ahadiyyette mahfî olan niseb ve şuûnât-ı ilâhiyyenin hiç birisi vücûda gelmez idi. Zîrâ Hakk'ın şuûnât-ı esmâiyyesi ile zuhûru zâtının muktezâsıdır; ve bu zuhûr için kābiliyyet şart değildir. Çünkü kābiliyyet sebebdir; ve Hakk'ın vücûd-ı mutlakı ve onda mündemic olan niseb hiçbir sebeb tahtında mevcûd olmuş değildir. **Mesnevî:**

سنتی بنهاد و اسباب وطرق   طالبانرا زیـــر ایـــن ازرق تتـــق
بیشتر احـــوال بر سنـــت رود   گاه قدرت خارق سنت شود
سنت و عادت نهاده با مـــزه   باز کرده خرق عادت معجزه

بی سبب گر عزبما موصول نیست　　قدرت از عزل سبب معزول نیست
ای گرفتار سبب بیرون مپر　　لیك عزل آن مسبب ظن مبر
هر چه خواهد آن مسبب آورد　　قدرت مطلق سببها بر درد
لیك اغلب بر سبب راند نفاد　　تا بداند طالبی جستن مراد
چون سبب نبود چه ره جوید مرید　　پس سبب در راه می باید بدید
این سببها بر نظرها پردهاست　　که ز هر دیدار صنعش را سزاست

Tercüme: "Hak Teâlâ tâliblere, bu mâî perdenin altında, bir âdet ve esbâb ve turuk vaz' etti. Ekser-i ahvâl, âdet üzere cârî olur. Ba'zan kudret-i Hak âdeti yırtar. Âdeti letâfetle vaz' etmiş, ba'dehû mu'cizeyi hark-ı âdet kılmıştır. Eğer izzet bize sebebsiz mevsûl değil ise, kudret-i ilâhî sebebin azlinden ma'zûl değildir. Ey sebebe giriftâr olan, dışarıya uçma! Lâkin sebebin azlini müsebbib zann etme! / O müsebbib her ne dilerse getirir. Kudret-i mutlak sebebleri yırtar. Lâkin bir tâlib, murâd istemeyi bilsin diye işlerin bitimini sebeb üzere sürer. Sebeb olmayınca mürîd, ne yol arar? Binâenaleyh sebeb, yolda âşikâr olmak lâzımdır. Bu sebebler, nazarlar üzerinde perdedir. Zîrâ her dîdâr O'nun sun'una lâyık değildir."

Şerh: Ya'nî Hak Teâlâ Hazretleri bu âlem-i his ve şehâdette, tâlib-i atâ olanlara, bir âdet ve esbâb ve yol vaz' etti ki, atâ-yı ilâhî tâliblere bu âlem-i şehâdetin âdeti üzere bir takım sebebler vâsıtasıyla bir tarîk-i mahsûstan gelir. Meselâ bir kimse elindeki kayısı çekirdeğinden kayısı yemek murâd etse, evvelâ onu toprağa gömmeli, ba'dehû sulamalı, sonra da teâkub-i sinîne intizâr etmelidir. Zîrâ dünyanın âdeti budur. Ve bu atâ, atâ-yı zâtî değil, atâ-yı esmâîdir. Ve atâ-yı ilâhî birtakım hademe-i esmânın hizmetiyle vâki' olur. Ve suver-i âlemden herbir sûret bir ismin mazharıdır. Ve bir işin görülmesine bu sûretlerden birinin veyâ birkaçının hizmeti, onların mazhar oldukları esmânın hizmeti olur. İşte dünyânın ekser-i ahvâli böyle âdet üzerine cârîdir. Fakat ba'zan kudret-i Hak bu âdeti yırtıverir. Meselâ buzun vücûdu için su, suyun vücûdu için buhar, buharın vücûdu için de havâ-yı nesîmî lâzımdır. Bunlar alâ-merâtibihim yekdîğerinin vücûduna sebebdir. Ve havâ-yı nesîmî bu istihâlâtı geçirdikten sonra buz olur. Âdet-i tabîiyye budur. Hak, buzun vücûdu için bu tarîki vaz' etti. Fakat bir nebiyy-i zî-şân mu'cize; ve onun vârisi bulunan bir veliyy-i kâmil kerâmet

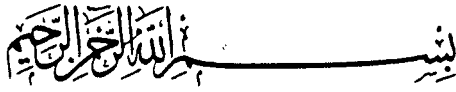
olmak üzere, yed-i mübârekini havâ-yı nesîmî içine uzatıp bir buz parçası istihsâl edebilir. Zîrâ onlar sıfât-ı beşeriyyelerinden fânî olup Hak'la bâkî olmuş olduklarından, onların kudret ve fiilleri, Hakk'ın kudreti ve fiilidir; ve kudret-i Hak ba'zan âdeti yırtar; böyle hâriku'l-âde ahvâl zuhûra gelir. Hak Teâlâ âdeti, latîf ve mümtezic birtakım sebebler üzerine vaz' etmiştir. Ba'dehû bu âlem-i esbâbın verâsında, avâlim-i sâire mevcûd olduğunu ızhar için mu'cize-i enbiyâyı, âdeti hark edici kılmıştır. Bu dünyâda izzet ve ni'met dahi bize alâ-tarîkı'l-âde birtakım sebebler vâsıtasıyla gelir. Fakat zâhirde izzet ve ni'mete vâsıta olabilecek esbâbın zâil olduğunu müşâhede edersen, sebebin ma'zûl olduğu gibi, kudret-i ilâhînin dahi ma'zûl olduğunu zannetme! Mâdemki müsebbib ma'zûl değildir, onun diğer esmâsı yediyle sana atâ-yı ilâhî gelir. O müsebbib ezelde her neyi kazâ ve takdîr etmiş ise, meydanda sebeb görünmese bile, / kudret-i mutlak o sebebleri ızhâr eder. Ve meselâ esbâb-ı nıkmet mevcûd iken o sebebleri yırtıp, onun yerine esbâb-ı ni'meti müheyyâ kılar. ادعُونِي أَستَجِبْ لَكُمْ (Mü'min, 40/60) âyet-i kerîmesi mûcibince bir tâlib, murâdını taleb etsin diye, Hak Teâlâ işlerin bitmesini sebeb üzerine binâ etmiştir. Binâenaleyh herkes gözünü esbâba dikmiştir. Meselâ zengin olmak isteyen kimse ticârete sülûk eder; ve "Yâ Rab benim ticaretime revâc ver!" diye duâ eder. Eğer bu gibi esbâb-ı gınâ mevcûd olmasa idi, mürîd-i gınâ neye tevessül ile zengin olunabileceğini bilemeyip şaşırır kalır idi. Böyle olunca taleb sâhibinin tarîkında sebeb bulunmak îcâb-ı hikmettir. İmdi sen bu âlemde işlerin esbâb tahtında görülmesi âdet olduğuna bakıp da müsebbibden gâfil olma! Bu sebebler gözlerde perdedir. O perdelerin arkasında müsebbib vardır. Fakat her didâr, onun san'atını ve ef'âlini görmeğe lâyık değildir. Bunu görmek için "tevhîd-i ef'âl" mertebesine vusûl lâzımdır. Halbuki milyonlarca halk esbâba sarılmışlar ve kendilerine gelen ni'met ve nıkmeti o esbâbdan bilmişlerdir. **Mesnevî:**

دیده‌ء باید سبب سوراخ کن   تا حجب را بر کند از بیخ و بن
تا مسبب بیند اندر لا مکان   هر زه داند جهد و اسباب ودکان
از مسبب میرسد هر خیر و شر   نیست اسباب و وسائط ای پدر
جز خیالی منعقد در شاهراه   تا بماند دور غفلت چند گاه

Tercüme: "Hicâbları kökünden ve dibinden koparmak için, sebebî delici bir göz lâzımdır. Tâ ki lâ-mekânda müsebbibi görsün; ve cehdi ve sebebleri ve dükkânı boş ve beyhûde olarak müşâhede etsin. Her hayır ve şer müsebbibden gelir. Ey peder, esbâb ve vesâit, gaflet devri bir zaman kalmak için, şâh-râhda mün'akid olmuş bir hayalden başka bir şey değildir."

Şerh: Ya'nî bi-hasebi'l-esmâ vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın takayyüdünden ibâret bulunan bu mezâhirin ve bu esbâbın vücûd-i izâfîlerini / delip de, mekân ile muttasıf bulunan âlem-i cismâniyyet hâricinde, lâ-mekânda müsebbibin vücûd-ı vâhid-i hakîkîsini görecek; ve binâenaleyh mesâîyi ve sebebleri ve dükkânı, ya'nî üzerinde âdet cârî olan cismâniyyeti, fânî müşâhede edecek bir göz lâzımdır. Bir sebeb-i zâhirî tahtında gelen her bir hayır ve şer, esmâsı hasebiyle müsebbibden gelir. Eğer sen "Müsebbib niçin esbâb perdesi arkasına gizlenmiştir; keşke zâhir olaydı da herkes hakîkat-i hâli bile idi" diyecek olursan, onun cevâbı budur ki, bu esbâb ve vesâit âhıretin caddesi olan bu hazret-i şehâdette, bir hayli zaman gaflet devri devâm etsin diye mün'akid olmuş bir hayâlden başka bir şey değildir. Ve bu hayâlât körler ile gözlüleri tefrîk için li-hikmetin vaz' olunmuş bir âlet-i tecrübe ve kalb ile nakd-ı ceyyidi temyîz için mevzû' bir mihektir. Bu âlemde göz vardır ki, esbâbı müsebbibin gayrı görmez ve sebebde müsebbibi müşâhede eder; ve göz vardır ki, körün değneğine i'timâd etdiği gibi, esbâbdan gayrı bir şeyi görmez. للهم خلصنا عن الملاهي و ارنا الأشياء كماهي

Rebîu'l-âhir 1335/28 Kânûn-sânî 1332 Leyle-i sebt, saat 2.5.

III

[KELİME-İ NÛHİYYE'DE MÜNDEMİC "HİKMET-İ SUBBÛHİYYE" BEYÂNINDA OLAN FASTIR]

"Sübbûh" vech-i mübâlağa üzere "tesbîh" ma'nâsınadır; ve "tesbîh" Allâh'ı ahkâm-ı imkâniyyeden tehzîh etmektir. Ve Kelime-i Nûhiyye'nin "hikmet-i subbûhiyye"ye mukārin kılınmasındaki sebeb budur ki: Nûh (a.s.) ülü'l-azm olan rusülün birincisidir; ve risâletin en birinci hükmü, resûlün ümmetini tevhîd-i Hakk'a da'veti ve şerîk ve nazîrden tenzîhidir. Zîrâ risâlet isneyniyyet üzerinedir. Ve bu keserât ve mukayyedâtın ahkâmına aldanıp her birisini birer müstakil vücûd farz eden halkın gözlerini tevhîd-i Hakk'a açmak lâzımdır ki, hilkat-i eşyâdan maksûd olan ma'rifet ve bu ma'rîfetin netîcesi olan ibâdet ve ubûdiyyet husûle gelsin. Bu da ancak mukayyedât-ı mütekessireden i'râz edip vücûd-ı vâhid-i Hakk'a teveccüh ile olur. Halbuki وَعَلَّمَ آدَمَ الأَسْمَاءَ كُلَّهَا (Bakara, 2/31) âyet-i kerîmesi mûcibince ibtidâ esmâ-i ilâhiyyenin kâffesiyle mütehakkık ve sûret-i ilâhiyye ile zâhir olan Âdem oldu. Ba'dehû nesl-i Âdem tekessür etti. Her birerleri birer ismin mazharı olan suver-i âdemiyyeye, kābiliyetleri hasebiyle, o esmâ ifâza-i vücûd etmekle mezâhir-i esmâ bu sûretle tekessür ve taaddüd etti. Ve Şîs (a.s.) ile Nûh (a.s.) mâbeyninde fetret vâki' olduğundan, Nûh (a.s.)ın kavmi, esmâ-yı müteaddide-i muhtelifeyi birtakım ecsâmdan ibâret zannedip vehimlerinde peydâ olan sûretler üzerine Vedd, Süvâ' ve Yeğûs ve Yaûk isimleriyle putlar i'mâl ederek onlara taptılar. Ve esmâ-i kesîre sebebiyle tasnî' ettikleri müteaddid ilâhlara tapmakla vahdet-i Hak'tan hicâba düştüler. Binâenaleyh Nûh (a.s.) kavmini bu halde görünce, kendine gayret ve kavmine de / gazab gâlip oldu. Hattâ kemâl-i gayretinden رَبِّ لاَ تَذَرْ عَلَى الأَرْضِ مِنَ الكَافِرِينَ دَيَّارًا (Nûh, 71/26) Ya'nî: "Yâ Rab! yeryüzünde kâfirlerden devr eden bir kimse

bırakma!" diye onların helâkini taleb etti.

Burada bir suâl vârid olur: "Kâffe-i eşyâ mezâhir-i esmâ-yı ilâhiyyedir; ve onların vücûdu ise, vücûd-ı mutlakın takayyüd ve taayyününden ibârettir. Binâenaleyh kavm-i Nûh'un taptıkları asnâm dahi, vücûd-ı mutlakın takayyüd ve taayyünü olduğundan kavm-i Nûh onlara tapmakla Hakk'ın gayrisine tapmış olmazlar". Bu suâlin cevâbı bu fass-ı münîfde tafsîlen beyân buyrulmuştur. Heman Cenâb-ı Hak zevk-i selîm ve fehm-i sahîh ihsân buyursun.

Gülşen-i Râz'dan :

چو اشیا هست هستی را مظاهر   ازان جملـه یکی بـت باشـد آخـر
نکو اندیشه کن ای مرد عاقـــل   که بت از روی هستی نیست باطل
بدان کایزد تعالی خالق اوســت   زنیکو هر چه صادر گشت نیکوست
وجود آنجا که باشد محض خیراست   اکر شریست در وی او ز غیراســـت
مسلمان گر بدانستی که بت چیست   بادنستی که دین در بت پرستی است
وگر مشرك ز بت آگــاه کشتــی   کجا در دین خــود گمـــراه گشتــی
ندید او از بت الاخـلق ظاهـــر   بدین علت شــد اندر شــرع کافـــر
توهم گر زو نه بینی حق پنهـــان   بشـرع اندر نخـــوانـــدت مسلمـان

Tercüme: "Mâdemki eşyâ vücûdun mezâhiridir, nihâyet put dahi o cümleden birisidir. Ey âkıl olan âdem! İyi düşün ki, put vücûd cihetinden bâtıl değildir. Bil ki, Hak Teâlâ onun hâlikıdır. İyiden her ne sâdır oldu ise iyidir. O makamda ki vücûd ola, mahz-ı hayırdır. Eğer onda şer var ise o gayrdandır. Eğer müslüman bilse idi ki, "put nedir?" Bilir idi ki, din putperestliktedir. Ve eğer müşrik puttan âgâh ola idi, dîninde dalâlete düşer mi idi? O, puttan ancak halk-ı zâhiri gördü. Bu sebeble şerîatte kâfir oldu. Eğer sen dahi, ondan Hakk-ı pinhânı görmez isen, şerîatte sana da müslüman demezler." /

Ma'lûmun olsun ki, muhakkak, ehl-i hakāyık indinde Cenâb-ı İlâhî'de tenzîh, ayn-ı tahdîd ve takyîddir (1).

Ya'nî Cenâb-ı ilâhî sıfât-ı muhdesâttan ve cismâniyyetten ve maddiyyâttan münezzehtir, dediğimiz vakitte, O'nun sıfâtı bunların sıfâtından ayrıdır, demiş oluruz. Binâenaleyh Hak bir sıfat ile takyîd edilmiş olur. Ve kezâ bundan, Hakk'ın haddi bunların haddinden hâriçtir,

ma'nâsı da çıktığı için, aynı zamanda Hakk'ı bir hadd ile de tahdîd etmiş oluruz; veyâhut Hak bilcümle mukayyedâttan münezzehtir desek, kayd-ı ıtlâk ile takyîd etmiş oluruz. Halbuki ehl-i hakāyık indinde Allah Teâlâ için ne ıtlâk ve ne de takyîd vardır. Zîrâ Cenâb-ı ilâhî, ya'nî hazret-i ulûhiyyet, cemî'-i esmâ-yı ilâhiyyeyi câmi'dir. Ve esmâ dahi O'nun şuûnâtı olup zâtının muktezâsıdır; ve eşyâ dahi esmâsının meclâsıdır. Ve esmânın hazret-i ilmiyyede ve âlem-i ervâhda ve âlem-i misâlde ve âlem-i şehâdette meşhûd olan sûretleri yine Hakk'ın tenezzülât-ı vücûdundan peydâ olduğundan, her bir mertebede meşhûd olan ancak kendi zâtıdır. Binâenaleyh gayr neredeir ki, onun bir haddi olsun da Hakk'ı ondan tahdîd edelim; ve mukayyedin vücûdu var mıdır ki, onun muvâcehesinde Hakk'ı ıtlâk eyliyelim?

Tenzîhin tahdîd ve takyîd oluşu mertebe-i ulûhiyettedir. Mertebe-i ahadiyyette tenzîh ise, isbât-ı şirktir. Çünkü zât-ı ahadîyi tenzîh için ondan gayri bir şey isbât etmek lâzım gelir. Halbuki o mertebede ne isim ve ne de sıfat ve na't mevcûd değildir. Cümlesi zât-ı ahadiyyede muzmahildir; ve zâtın gayrı i'tibâr olunacak bir şey yoktur.

İmdi tenzîh eden kimse ya câhildir, veyâhut sû'-i edeb sâhibidir. Velâkin câhil ve sû'-i edeb / sâhibi tenzîhi ıtlâk edip onunla kāil oldukları vakit, mü'min olan ve şerâyi' ile kāil bulunan kimse, tenzîh edip tenzîh indinde tevakkuf ettikde ve bundan gayri görmedikde, muhakkak edebe isâet eder; ve Hakk'ı ve resûlleri tekzîb eyler. Halbuki onun şuûru yoktur; ve o, hâsılda olduğunu tahayyül eder, halbuki o kimse fâittedir; ve o ba'zısına îman eden ve ba'zısına kâfir olan kimse gibidir (2).

Ya'nî Hakk'ı nakāyıs-ı imkâniyyeden ve kemâlât-ı insâniyyeden tenzîh eden kimse, ya câhildir: Ya'nî tenzîh, Hakk'ı, cemî'-i mevcudâttan ayırmak ve onun zuhûrunu ba'zı merâtibe tahsîs etmek olduğunu ve halbuki kâffe-i mevcudâtın kendi zâtları ve vücûdları ve kemâlatları ile Hakk'ın mezâhiri olup, Hakk'ın onlarda zâhir ve onlara mütecellî

bulunduğunu ve onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar, Hak onların zâtlarıyla, vücûdlarıyla ve bakālarıyla ve bütün sıfatlarıyla berâber olduğunu; ve belki bu *sûretlerin kâffesiyle zâhir olan ancak* Hak bulunduğunu; ve bu sûretler bi'l-asâle Hakk'ın ve bi't-tebaiyye halkın idiğini bilmez. Binâenaleyh Hak üzerine bu cehli ile hükmedip onu ba'zı merâtib ile mukayyed kılar. Veyâhut tenzîh eden kimse bu zikrolunan hakāyıkı âlimdir: Bu sûrette o kimse Allâh'a ve resûlüne karşı sû'-i edebde bulunmuş olur. Ve tenzîh eden câhil ile sû'-i edeb sâhibi, ya mü'min veyâhut gayr-ı mü'min olur: Eğer tenzîh eden mü'min olup da, bu tenzîhi indinde durur ve oradan ileriye gitmez ve makām-ı teşbihde, teşbîh edip âlemin kemâlâtını Hak hakkında isbât etmez ise, sû'-i edeb etmiş ve peygamberleri ve kütüb-i ilâhiyyeyi tekzîb eylemiş olur. Zîrâ kütüb-i ilâhiyyede, Hak kendisinin Semî' ve Basîr ve Hayy ve Kayyûm ve Mürîd olduğunu beyân buyurmuş ve peygamberler dahi, bu gibi sıfât-ı ilâhiyyeyi haber vermişlerdir. Tenzîh eden kimseler ise, bu tekzîblerinin farkına varmazlar; ve bu tekzîb ile kendilerinde ma'rifet hâsıl olduğunu ve mü'min ve muvahhid olduklarını zannederler. Halbuki bu zanlarıyla maârif-i hakîkî ve îmân-ı yakînî ve tevhîd-i sırftan uzak düştüklerini bilmezler. Ve onlar kütüb-i ilâhiyyenin ba'zılarına îmân ve ba'zılarını inkâr eden
5 kimseler gibidir. İşte mü'min olup şerâyi' ile / kāil münezzihin hâli budur. Gayr-i mü'min olanlara gelince: Bunlar, ister erbâb-ı fen ve felâsife gibi yalnız akıllarının muktezâsına tâbi' olan kısımdan olsun, ister bunlara tâbi' olan mukallidîn-i mütefelsife olsun, zâten onlar hayret ve dalâlete düşmüş ve "Biz bir muallimin ta'lîmine muhtaç olmaksızın fen ve akıl ile hakîkatı idrâk edebiliriz" iddiâsında kalmış bulunduklarından kelâmlarının vuzûh-ı butlânı hasebiyle bu tâifeyi Hz. Şeyh (r.a.) kāle bile almayıp yalnız فالقائل بالشرائع المؤمن kavliyle iktifâ buyurdu.

Husûsiyle bilindi ki, muhakkak elsine-i şerâyi'-i ilâhiyye, Hak hakkında söylediği vakit, onu ancak umûmda mefhûm-i evvel üzere, husûsta dahi, o lafız herhangi lisân ile olursa olsun, o

lisânın vaz'ında, o lafzın vücûhundan anlaşılan diğer bir mefhûm üzere söylediği şeyle getirdiler (3).

Ya'ni min-indillah münzel olan şerîatların lisânı, Hak Teâlâ Hazretleri hakkında birşey söylediği vakit, peygamber onu kavminin lisânı üzere söyler; ve öyle lafızlar ile söyler ki, kavminin kâffesi o elfâzı işittikleri vakit, vehle-i ûlâda zihinlerine mütebâdir olan ma'nâlarını bilâ-te'vîl zâhiri üzere alırlar. Zîrâ Hakk'ın hitâbı umûmadır. Maahâzâ o lisân arabî, ibrânî gibi her hangi lisândan olursa olsun, peygamberin umûma söylediği o elfâzın, o lisânın vaz'ı i'tibâriyle muhakkıkîn ve muvahhidîn ve ulemâ-i zâhireden her bir tâifeye nisbetle, husûsî mefhûmları, birçok vecihleri ve müteaddid ma'nâları vardır. Hak onlara o elfâzda -bilsinler bilmesinler- o mefhûmât ve vücûh ve maânî ile tecellî buyurur. Nitekim Câfer Sâdık Hazretleri: ان الله قد يتجلى لعباده في كلامه لكنهم لايعلمون / ya'nî "Hak Teâlâ ibâdına kendi kelâmında tecellî eyler, velâkin onlar bilmezler" buyurur. Ve (S.a.v.) Efendimiz hadîs-i şerîflerinde إن للقرآن ظهرا وبطنا وحدا ومطلعا ya'nî "Kur'ân'ın zahrı ve batnı ve haddi ve matla'ı vardır". Ve kezâ: نزل القرآن على سبعة ابطن ya'nî "Kur'ân yedi batın üzere nâzil oldu" buyururlar.

Zîrâ Hak için halkın hepsinde zuhûr vardır. Binâenaleyh mefhûmun cümlesinde zâhir olan O'dur. Her bir fehimden bâtın olan dahi O'dur. Ancak "Muhakkak âlem O'nun sûreti ve hüviyyetidir; ve o, ism-i Zâhir'dir" diyen kimsenin fehminden bâtın değildir. Nitekim Hak, ma'nâ cihetiyle, zâhir olan şeyin rûhudur. Böyle olunca Hak, bâtındır; binâenaleyh Hakk'ın, âlemin sûretlerinden zâhir olan şeye nisbeti, rûh-ı müdebbirin sûrete nisbeti gibidir(4).

Ya'nî "halk" dediğimiz şeyler, Hakk'ın şuûnât-ı zâtiyyesi olan isimlerinin mezâhiri olduğundan Hak, bunların kâffesinden zâhirdir; ve onların vücûdu, vücûd-ı mutlakın kisve-i taayyün ve takayyüde bürünerek zuhûr etmiş olmasından başka bir şey değildir. Vücûd-ı müstakil ile

vücûd-ı izâfî hep Hakk'ın vücûdundan ibâret olunca, halk dediğimiz müteayyinâtın ve mukayyedâtın mefhûmât-ı zihniyyelerinde zâhir olan dahi hep Hak olmuş olur. Binâenaleyh Hak, her mevcûd ve melfûzda ve her bir mefhûm ve melhûzda, herkesin isti'dadına göre zâhir olup bir hitâb-ı husûsî ile hitâb eyler. **Mesnevî:**

نحن اقرب گفت من حبل الورید — تو فکنده تیر فکرت را بعیـــد
ای کـمان و تـیرهـا بر ساخـته — صید نزدیك و تو دور انداخته

/ Tercüme ve îzâh: Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de: وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (Kāf, 50/16) ya'nî "Ben o kuluma şah damarından daha yakınım" buyurdu. Sen ise bundan gâfil olup tefekkür okunu uzağa düşürdün; ya'nî Hakk'ı kendi nefsinde değil, âfâkta aradın. Ey okunu ve yayını tertîb etmiş ve akıl ve zekâsını ulûm-ı sâire ile mahmûl kılmış olan kimse, av yakındır. Halbuki sen okunu uzağa atmışsın."

Hak her fehimden zâhir olduğu gibi, her bir fehimden bâtın olan dahi yine Hak'tır. Ya'nî anlayışı mahdûd olan kimselerin isti'dâdlarının yetişmediği mefhûmlar ile bâtındır; fakat bu bâtınıyyet mahdûdu'l-fehm olanların fehimlerine göredir. Yoksa "Âlem Hakk'ın sûretidir ve hüviyyetidir; ve âlem Hakk'ın ism-i Zâhir'idir" diyen ve bunun böyle olduğunu zevkan bilen kimsenin fehmine göre bâtın değildir. Çünkü böyle bir zât-ı şerîfin fehmi mahdûd değildir. Bu zât-ı şerîf, âlem, Hakk'ın zâtı i'tibâriyle değil, belki ism-i Zâhir ile takayyüdü ve taayyünü i'tibâriyle sûreti ve hüviyyeti olduğunu bilir. Zîrâ o, Hakk'ı cemî'-i mezâhirde müşâhede eder. Nitekim Ebû Yezîd (k.s.) buyurmuştur ki: "Otuz yıldan beri Allâh ile tekellüm ederim. Halbuki nâs kendileriyle tekellüm ederim zannederler."

Ma'lûm olsun ki, esmâ zât-ı Hakk'ın şuûnudur; ve şuûn-ı Hak ise onun zâtının aynıdır; ve Zâhir dahi onun ismidir ve ism-i Zâhir âlemin zuhûrunu iktizâ eder. Zîrâ isim bir mazhar olmayınca zâhir olmaz. Binâenaleyh Hak âlemin aynı olması i'tibâriyle, âlem Hakk'ın sûreti ve hüviyyeti olur. Ve nitekim Hak suver-i akliyye ve hissiyye ve rûhâniyye ve cismâniyyeden zâhir olan şeyin ma'nâ cihetiyle rûhudur; ve Hak Teâlâ bu cihetten bâtındır. Binâenaleyh âlemde "zuhûr" ve ma'nâda "butûn"

kaydıyla mukayyed olan Hak'tır; ve zuhûr ve butûn Hakk'ın hüviyyetidir. Ve Hak zâhirin ve bâtının hüviyyeti olunca, bâtınıyyetin zâhiriyyete nisbeti, sûretin müdebbiri olan rûhun sûrete nisbeti gibidir.

Misâl: Bi'l-farz "insan" kelimesini bu kâğıt üzerine nakş ettik; gözümüzün önünde bir sûret zâhir oldu. Bizi bu sûreti nakşa sevk eden onun ma'nâsı idi. Binâenaleyh bu ma'nâ o sûretin müdebbiridir. / Ve bu kelime zâhir, onun rûhu olan ma'nâsı da bâtındır. Ve bu sûret ma'nânın gayrı değildir; belki zâhiri bâtınının aynıdır. Eğer gayrı olsa idi, o sûreti görünce ma'nâsına; ve ta'bîr-i diğerle, zâhirden bâtına intikāl edilmemek lâzım gelir idi; ve keza ilimdeki ma'nâyı ızhâr için bu sûret nakş edilmemek îcâb eyler idi.

İşte her mevtında zâhir olan sûretlerin bâtınları vardır. Ve her mevtında zâhir ve bâtın olan Hak'tır. Meselâ ilm-i Hak'ta zâhir olan a'yân-ı sâbitenin bâtını esmâ; ve âlem-i ervâhda zâhir olan suverin batını a'yân-ı sâbite; ve âlem-i misâlde zâhir olan sûretlerin bâtını ervah; ve âlem-i şehâdette zâhir olan suverin bâtını dahi suver-i misâliyyeleridir. Ve bunların cümlesinde zâhir olan Hak'tır; ve Hak cümlesinin ebtan-ı butûnudur.

İmdi insanın haddinde, meselâ onun zâhir ve bâtını ahz olunur. Ve her mahdûd dahi böyledir. Binâenaleyh Hak, her bir had ile mahdûddur. Halbuki âlemin sûretleri, ancak her âlem için onun sûretlerinden hâsıl olduğu kadar munzabıt olur ve ihâta olunur; ve her bir sûretin hudûdu bilinir. İşte bunun için Hakk'ın haddi mechûl olur. Zîrâ Hakk'ın haddi, ancak her sûretin haddini bilmek ile ma'lûm olur. Bunun husûlü ise muhâldir. O öyle ise Hakk'ın haddi muhâldir.(5)

Ya'nî insanı ta'rîf ve tahdîd edeceğimiz vakit "hayvân-ı nâtık"tır deriz. "Nâtık" onun bâtını ve "hayvan" zâhiridir. Cins ve fasıldan hâsıl olan hey'et-i müctemia-i zâhiresi ile onda sırr-ı ahadiyyet vardır. Ve her ikisinin hakāyık-ı müştereke ve mümeyyizesi mevcûddur ki, onda bâtındır; ve Hak, / onun hadd ve ta'rîfinde me'hûzdur. İşte her bir ta'rîf ve tahdîd

olunan şey dahi böyledir. Çünkü her mahdûdda, bir emr-i âmm-ı müşterek ve emr-i hâss-ı mümeyyiz lâzımdır. Ve bunların her ikisi de Hakk'a müntehî olur. Ve Hak her bir şeyin hadd ve ta'rîfinde bâtındır. Binâenaleyh her ne vakit bir şeyi ta'rîf ve tahdîd eylesek Hakk'ı ta'rîf ve tahdîd etmiş oluruz. Çünkü o şeyin zâhiri Hakk'ın Zâhir isminin mazharı ve bâtını dahi, Hakk'ın Bâtın isminin mazharıdır; ve mazhar ise ahadiyyet i'tibâriyle Zâhir'in aynıdır. Ve âlemin sûretleri ve cüz'iyyâtı mufassalan mazbût ve münhasır değildir, nâmütenâhîdir. Halbuki hudûd, suver-i eşyâyı ve onların hakāyıkını ihâtadan sonra ma'lûm olur. Onları ihâta mümkin olmadığından, hudûdunu bilmek dahi muhâldir. Ve mâdemki onların hudûdu bilinmiyor, o halde Hakk'ın had ve ta'rîfi dahi muhâldir. Ancak munzabıt olan ve ihâta olunan ve hudûd ve ta'rifâtı bilinen şey, her âlem için o âlemin sûretlerinden hâsıl olan kadardır. Ve'l-hâsıl âlemin sûretleri munzabıt olmadığı için, Hakk'ın had ve ta'rîfi dahi mechûl olur. Âlemin sûretlerinin munzabıt olmaması budur ki, Hakk'ın şuûnât-ı zâtiyyesi olan esmânın nihâyeti yoktur. Bu esmâsıyla Hak, ezelen ve ebeden tecellî eder durur; ve bu esmânın sûretleri olan a'yân dahi, o tecelliyâtı ale'd-devâm kabûl eder; ve bu suver ve nukūş-ı âlem mütemâdiyen mütekevvin olur. Ondan sonra fesâda gider; ve fesâd dahi tecellîdir. Meselâ bahar gelince ağaçların yaprakları, çiçekleri, meyveleri tekevvün eder. Güller açar, dağlar yeşillenir. Kış mevsiminde fesâda gider. Ve'l-hâsıl küre-i arz üzerindeki suver-i bî-nihâye böylece tekevvün ve tefessüd eyler. Fezâ-yı bî-nihâyedeki avâlimin ve onların üzerlerindeki suverin tekevvün ve tefessüdü dahi böyledir. Suver-i mütekevvinenin hudûd ve teârîfi Hakk'ın bildirdiği kadar ma'lûmumuz olur. Halbuki henüz tekevvün etmemiş olan sûretlerin hudûdunu bilmek muhâldir. Binâenaleyh Hakk'ın haddini bilmek dahi muhâl olur.

Ve Hakk'ı tenzîh etmeyip teşbîh eden kimse dahi böyledir. O, muhakkak onu takyîd ve tahdîd etti; ve onu bilmedi (6).

10 / Ya'nî Hakk'ı teşbîhsiz tenzîh eden kimse, onu tahdîd ve takyîd eylediği gibi, tenzîhsiz teşbîh eden kimse dahi, münezzih olan kimse gibi,

onu tahdîd ve takyîd etmiş olur; ve Hakk'ı bilmez. Çünkü teşbîh eden kimse, Hakk'ı cismâniyyâta benzetip onda hasreder. Halbuki bu, gayr-ı mahdûd olan mutlakı takyîd ve tahdîddir. Ve kezâ tenzîh eden kimse dahi, Hakk'ı cismâniyyâttan tenzîh eder; ve bundan, Hakk'ın haddi cismâniyyâtın hudûdundan hâriçtir, ma'nâsı çıkar. Ve mukayyedâttan tenzîh olundukda dahi, Hak kayd-ı ıtlâk ile takyîd edilmiş olur.

Ve Hakk'ın ma'rifetinde tenzîh ve teşbîh beynini cem' eden ve onu iki vasf ile vasf eyleyen kimse, nasıl ki kendi nefsini tafsîl üzere değil, mücmelen ârif oldu ise, Hakk'ı dahi tafsîl üzere değil, mücmelen ârif olur. Zîrâ âlemde suverden olan şeyin adem-i ihâtasından nâşî, onu iki vasf ile tafsîl üzere vasf etmek müstahîldir (7).

Ya'nî ârif-i muhakkık Hakk'ı, ahadiyyet-i zâtiyyesi ve hakîkat-ı vâhidesi i'tibâriyle taayyünâtın kâffesinden tenzîh eder; ve âlemin sûretlerinde zuhûru ve tecellîsi ve ism-i Zâhir cihetinden âlem Hakk'ın hüviyyeti olması i'tibâriyle de teşbîh eder; ve Hak hakkında bu sûretle tenzîh ve teşbîh beynini cem' eder. Ve şu halde Hakk'ı, mukteza-yı tenzîh olan butûn ve vahdet; ve teşbîhin muktezâsı olan zuhûr ve kesret vasıflarıyla tavsîf eyler. Fakat bu tavsîf tafsîlen değil, mücmelendir. Çünkü Hakk'ı bu iki vasf ile tafsîl üzere tavsîf etmek muhâldir. Zîrâ âlemin sûretlerinin kâffesini ihâta eylemek mümkin değildir. Binâenaleyh böyle bir kimse Hakk'ı, tafsîl üzere değil, belki icmâl üzere / ârif olur. Zîrâ nâmütenâhî olan şeyin def'a-i vâhidede ihâta ve tafsîli mümkin değildir. Fakat Hak suver-i âlemi bilâ-inkıtâ' ve ebedü'l-âbâd nâmütenâhî olarak tafsîl eder. Ve nitekim o ârif-i muhakkık, kendi nefsini dahi tafsîlen değil, mücmelen ârif oldu. Ya'nî bilir ki, kendi nefsi esmâ-i ilâhiyyeden bir ism-i hâssın mazharı ve sûretidir; ve isim onun rûhu ve bâtınıdır; ve kendi nefsinde müşâhede ettiği kemalâtın ba'zısı, o ismin hazînesinde mahfûz olan şeylerdendir. Binâenaleyh rabb-i hâssı olan ismin hazînesindeki kemâlâtın kâffesini tafsîlen bilmez. Belki o kemâlât, pey-der-pey zâhir

oldukça bilir. Şu halde onun Rabb'ine olan ilmi, icmâlî olmuş olur. Yâhut ârifin kendi nefsini tafsîlen bilmeyip de mücmelen bilmesinin sebebi budur ki, âlem-i kebîrde her ne mevcûd ise, onun nefsinde de mündemicdir; ve âlem-i kebîrin sûretleri ise munzabıt değildir ve ihâta olunmaz; ve onları tafsîl üzere bilmek mümkin değildir. Belki icmâl üzere bilinir. Binâenaleyh ârif dahi kendi nefsini tafsîlen değil, mücmelen bilir.

Misâl: Bir kayısı çekirdeğinin içinde bir ağaç olduğunu ve o ağacın üzerinde binlerce kayısı bulunduğunu ve her birinin çekirdeği içinde kezâ birer ağaç ve ağaçlarda nice bin kayısı olduğunu ve ağaçlar ve meyvelerin nâmütenâhî bir sûrette teselsül ederek gideceğini biliriz. İşte bu ma'rifet icmâlîdir. Zîrâ nâmütenâhî olan ağaçların ve kayısıların birdenbire ihâtası ve tafsîli kābil değildir. Pey-der-pey zuhûr ettikçe bilinir. Ve çekirdek ahadiyyet-i zâtiyyesi ve hakîkat-ı vâhidesi i'tibâriyle müteselsilen zâhir olan ağaçlardan ve meyvelerden münezzehtir. Fakat zâhir olan ağaçlar ve meyveler onun hüviyyeti olması i'tibâriyle çekirdeğin gayri değildir. Şu halde bu çekirdek iki vasıf ile tavsîf olunur: Birisi butûn ve vahdet, diğeri de zuhûr ve kesrettir. Ve bu vasıflar tafsîlen değil, mücmelendir. Zîrâ ağaçların ve meyvelerin ihâtası kābil olmadığından çekirdeği tafsîlen tavsîf edemeyiz./

Ve bunun için Nebî (s.a.v.) Hakk'ın ma'rifetini, nefsin ma'rifetine rabt eyledi de: "Nefsini bilen kimse muhakkak Rabb'ini bildi" buyurdu. Hak Teâlâ dahi buyurdu ki: "An-karîb biz âyâtımızı onlara âfâkta gösteririz"; ve o senden hâriç olan şeydir. "Ve biz âyâtımızı nefislerinde onlara gösteririz"; o da senin aynındır. "Tâ ki onlara", ya'nî nâzırîne "mütebeyyin olsun ki, muhakkak o Hak'tır." Sen Hakk'ın sûreti olduğun ve o senin rûhun olduğu haysiyyetle. İmdi sen onun için sûret-i cismiyye gibisin; ve o, senin cesedinin sûreti için rûh-i müdebbir gibidir. Ve hadd senin zâhir ve bâtınına şâmildir. Zîrâ sûret-i bâkıyye, onu müdebbir olan rûh ondan zâil olduğu vakit, insan olarak bâkî kalmaz; fakat onun hakkında "o, insan

sûretine müşâbih bir sûrettir" denilir. Binâenaleyh o sûret ile ağaçtan ve taştan olan sûret-i insâniyye arasında fark yoktur; ve o sûrete ism-i insân ıtlâkı hakîkat ile değil, mecâz iledir (8).

Ya'nî nefsin icmâlen bilinmesi, Hakk'ın icmâlen bilinmesini müstelzim olduğu için (S.a.v.) Efendimiz Hakk'ın ma'rifetini, nefsin ma'rifetine merbût kılıp من عرف نفسه فقد عرف ربه buyurdu. Zîrâ vücûd-ı mutlak, nasıl ki âfâkta mevcûd ise, enfüste dahi öylece mevcûttur. Nitekim Hakîm Senâî hazretleri bu ma'nâya işâreten buyururlar: /

آنكه خودرا شناخت نتواند آفرينده را كجا داند

تو كه در نفس خود زبون باشى عارف كردگار چون باشى

Tercüme: "Kendi nefsini tanıyamayan, bilmeyen kimse, Hâlık'ı nerede bilir? Sen kendi nefsinin elinde zebûn oluyorsun, nasıl ârif-i Kird-gâr olursun?"

İmdi Rabb'ini bilmek için kişi evvelen kendi nefsini bilmek lâzımdır. Nefsini icmâlen ârif olan, Rabb'ini de icmâlen ârif olur. Çünkü nefs-i insâniyye, merâtib-i kevniyye ve ilâhiyyenin cümlesini müştemildir. Ve Hak dahi bu merâtibde zuhûru hasebiyle, onların cümlesini müştemildir. Ve ârif Rabb'inin merâtibini, nasıl ki mücmelen bilirse, kendi nefsini dahi, gâliben ancak icmâl üzere bilir. Ve nefsini tafsîlen ârif olan zât, ancak kuyûd-ı zâhire ve taayyünât-ı bâtıneden muntalık ve ahkâm-ı vücûbiyye ve imkâniyye kendisinde muntabı' olan kimsedir. Binâenaleyh bu zât Rabb'ini de tafsîlen ârif olur; ve ma'rifet-i hakîkiyyenin husûlü, ancak suver-i âfâkıyyede münteşir olan âyât-ı ilâhiyye ile enfüsteki âyât-ı ilâhiyye ma'rifeti beynini cem' etmekle olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: "Biz âyâtımızı an-karîb onlara âfâkta gösteririz." (Fussılet, 41/53) Ve "âfâk" dediğimiz şey senden hâriç olan şeydir; ya'nî taayyünât-ı âfâkıyye senin taayyününe nisbeten başka bir taayyündür. Ve Hak her bir taayyünde başka başka tecellîler ile zâhir oldu. Ve kezâ Hak Teâlâ buyurur: "Biz âyâtımızı onların nefislerinde onlara gösteririz." (Fussılet, 41/53) Ve o "nefis" dahi senin "ayn"ındır. Ve Hak, cemî'-i merâtib-i kevniyye ve

ilâhiyye ile kalb-i mü'mine müstevî oldu. Tâ ki onlara, ya'nî nâzır olanlara, mütebeyyin olsun ki, âfâk ve enfüste görünen Hak'tır. Ve Hakk'ın âfâkta ve enfüste görünmesi, sen Hakk'ın sûreti olduğun ve Hak da senin rûhun olduğu haysiyyetledir. Şu halde sen, / Hakk'ın sûret-i cismiyyesi gibisin; ve Hak senin cesedinin sûretine, onu idâre eden rûh gibidir. Ya'nî âfâk ve enfüste meşhûd olan mezâhirde Hakk'ın zâhir olması ve âfâk ve enfüsün Hak ile kāim bulunması, rûhun cesedde zuhûru ve cesedin rûh ile kıyâmı gibidir. Binâenaleyh Hak senin hüviyyetin ve bâtının; ve sen Hakk'ın sûreti ve zâhirisin. Maahâzâ Hak, rûh değildir; belki rûhun rûhudur. Çünkü vücûd-ı mutlakın tenezzülâtı merâtibine göre âlem-i ervâh üçüncü mertebedir. Ömer Hayyâm buyurur:

حق جان جهانست وجهان جمله بدن　　ارواح ملائكة حواس اين تن
افلاك وعناصر و مواليد اعضا　　توحيد همين است و ديگر ها همه فن

Tercüme: "Hak cihânın cânıdır; ve cihân hey'et-i mecmûasıyla bedendir. Ervâh-ı melâike dahi bu bedenin havâssidir. Eflâk ve anâsır ve mevâlîd ise bu bedenin a'zâsıdır. İşte tevhîd budur; bunun gayrisi hep hicâb-ı kesrettir."

Ve insanı ta'rîf etmek istediğimiz vakit, onun zâhirini ve bâtınını nazar-ı i'tibâre alıp "insan hayvân-ı nâtıktır" deriz. Nâtıkıyyet insanın bâtınına şâmil olur. Çünkü rûh, nefs-i nâtıkadır; ve hayvâniyyet ise zâhirine şâmildir. Zîrâ "hayvan" dediğimizde nâmî ve hassâs ve müteharrik-bi'l-irâde olan bir cismi murâd ederiz. İmdi Hak, senin zâhir ve bâtından mürekkeb olan sûretine rûh gibidir. Ve insanın ta'rîfinde zâhir ve bâtının ahz edilmesi lâzım geldiğinin delîli budur ki, rûh ile bâkî ve kāim olan insanın sûretinden, bu sûreti idâre eden rûh zâil olunca, artık o sûrete insan denilmez. Belki, insan sûretine müşâbih bir sûrettir, denilir. Binâenaleyh rûhu zâil olmuş olan sûret-i insâniyye ile ağaçtan ve taştan masnû' olan insan heykelleri arasında hiçbir fark yoktur. Eğer o sûrete "insan" denirse, / hakîkat değil, belki "evvelce insan idi" demek ma'nâsında kevn-i sâbık alâkasıyla mecâz olur.

Ve âlemin sûretinden Hakk'ın zevâli aslâ mümkin değildir. Böyle olunca ulûhiyyetin haddi, onun için hakîkat iledir; mecâz ile değildir. Diri olduğu vakit insanın haddi gibi. Ve insanın sûretinin zâhiri, kendisini müdebbir olan rûhuna ve nefsine, kendi lisânı ile, nasıl ızhâr-ı senâ eder ise, kezâlik Allah Teâlâ dahi sûret-i âlemi, Hakk'ın hamdi ile müsebbih kıldı; velâkin biz onların tesbîhini idrâk etmeyiz. Zîrâ biz, âlemde suverden olan şeyleri ihâta edemeyiz (9).

Ya'nî insanı târif ederken "hayvân-ı nâtıktır" deyip, "hayvan" ta'bîriyle onun cesedini, zâhirini; ve "nâtık" ta'bîriyle hüviyyet-i bâtınesini, rûhunu alırız. Ve insanın zâhiri bâtınından ve bâtını da zâhirinden zâil olmaz. Bunun gibi Hak dahi âlemin sûretinin bâtını ve âlemin sûreti O'nun zâhiridir. Ve Hak bâtınıyyeti cihetiyle sûret-i âlemden aslâ zâil olmaz. Eğer zâil olsa, insanın rûhu cesedinden zâil olduğu vakit nasıl fânî olursa, sûret-i âlem dahi öylece fenâya gider. İmdi insan, hayatta olduğu vakit nasıl ki, zâhir ve bâtını ile ta'rîf olunursa, ulûhiyyet dahi öylece zâhir ve bâtın-ı Hak alınmak sûretiyle hadd ve ta'rîf olunur. Ve hadd-i ulûhiyyet Hak için, mecâzen değil, hakîkaten sâbittir. Zîrâ me'lûh gibi değildir. Hak, me'lûhun, ya'nî suver-i âlemin Kayyûm'udur. Çünkü ilâh olmayınca, me'lûhun kıyâmı mutasavver olmaz.

Ma'lûm olsun ki, / sırası geldikçe diğer faslarda dahi îzah olunduğu üzere Hak, ahadiyyet-i zâtiyye mertebesi i'tibâriyle cemî'-i sıfât ve esmâdan müstağnîdir. Binâenaleyh bu mertebeyi îzâh için hiçbir ta'bîr yoktur. Lisân-ı hâdis bu husûsta lâl ve ebkemdir. Ve bu mertebeyi tefekkür, abesle iştigâldir. Onun için Peygamberimiz (aleyhi's-salâtü ve's-selâm) Efendimiz لاتفكروا في ذات الله ya'nî "Zât-ı Hak'ta tefekkür etmeyiniz" buyurmuşlardır. Ahadiyyet-i zâtiyye mertebesinde Hakk'ın bi'l-kuvve mevcûd olan sıfâtı ve bu sıfâtın muktezâları bulunan esmâsı mahv ve müstehlektir. "İlâh" denemez, çünkü "me'lûh" yoktur. "Hâlık"

denemez, çünkü "mahlûk yoktur". "Musavvir" denemez, çünkü "sûret" yoktur. Ve kıs-aleyhi'l-bevâkî. Ve'l-hâsıl hiç bir şeyle tavsîf olunamaz. Fakat bi'l-kuvve zâtında mevcûd ve mündemic olan sıfât ve esmâ öylece mahbûs kalamaz; zuhûr etmek isterler. Nitekim kendisinde ressâmiyet sıfatı bulunan bir adam hayâtının nihâyetine kadar bir levha tasvîr etmiyebilir mi? İçinde dâimâ o sıfatın takāzâsı vardır. Ve o sıfat, bir levha tersîm et ki, senin "ressâm" ismin zâhir olsun der durur. Bunun gibi Hakk'ın sıfat ve esmâ-i bî-nihâyesi dahi kemâllerinin zuhûru için bu mertebede takāzâ ederler. İşte bu takāzâya mebnî, Hak dahi rahmeten-li'l-esmâ, mertebe-i ahadiyyetten mertebe-i vahdete tenezzül buyurmuştur. Binâenaleyh Hak, bu mertebede "ulûhiyyet" sıfatıyla muttasıf olur. Ve ulûhiyyet, esmâ-i ilâhiyyenin suver-i ilmiyye ile taayyünü mertebesi olan mertebe-i vâhidiyyete tenezzül edince bu mertebede vücûd-ı vâhid esmâ ile müteayyin olur. Ve suver-i âlem dahi a'yân-ı gaybiyyenin, ya'nî a'yân-ı sâbitenin sûretleridir. Bu halde suver-i âlem esmâ-i ilâhiyyenin mezâhiri olur; ve eğer bu mezâhir olmasa esmâ müteayyin olmaz idi. Binâenaleyh ulûhiyyetin zâhirde tahakkuku, âlemin vücûduna mütevakkıftır. Ve suver-i âlem zâhir, esmâ dahi bâtındır. Ve zâhir olan suver-i âlemin kıyâmı, onun bâtını olan esmâ iledir. Binâenaleyh insanı ta'rîf ederken zâhirini ve bâtınını aldığımız gibi, ulûhiyyeti ta'rîf ederken, onun zâhiri olan suver-i âlemi ve bâtını olan esmâyı alırız. / Ve insanın sûretinin zâhiri, kendisini müdebbir olan rûhuna ve nefsine, lisân-ı zâhir ile hâmid olduğu gibi, Allah Teâlâ dahi sûret-i âlemi kendi nefsine hâmid kıldı. Çünkü sûret-i insanın bakāsı ve hayâtı ve insanlığı ve kemâlât-ı ilâhiyye tahsîli ve sûret-i ilâhiyye üzere mahlûk olmasıyla tavsîfi, bâtını olan rûh sebebiyledir. Ve kezâ zâhir ve bâtının mecmûu olan sûret-i âlemin bakāsı ve kıyâmı dahi, kendisinin bâtını ve rûhu olan Hak'la olduğu için ona hâmiddir. Velâkin bizim vücûd-ı mukayyedimiz ve taayyünümüz perde olduğundan, onların tesbîhlerini idrâk edemiyoruz. Zîrâ âlemin sûretlerinin ecnâs ve envâ'ı çoktur. Biz o sûretlerin kâffesini ihâta edemeyiz. Çünkü her cinsin sûreti, ancak kendi cinsinin lisânı üzere olan hamd ve senâsını anlıyabilir. İmdi suver-i âlem kendilerinin ervâh ve esmâsını nakāyıs-ı imkâniyyeden

tenzîh etmeleri hasebiyle müsebbih olurlar; ve kendilerinden zâhir olan kemâlât hasebiyle de hamd ederler.

Böyle olunca âlemin sûretlerinin hepsi, Hakk'ın lisanları olup, Hakk'a senâ ile nâtıktır. Ve işte bunun için الحَمْدُ لله رَبِّ العَالَمِين (Fâtiha, 1/1) **Ya'nî "Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allâh'a mahsûstur" dedi ki, senânın âkıbetleri ona râcîdir demek olur. Binâenaleyh senâ eden ve senâ olunan ancak O'dur** (10).

Ma'lûm olsun ki, "Kelâm" Hakk'ın sıfatlarından bir sıfattır. Ve vücûd ancak Hakk'ın vücûdu olduğundan sıfat-ı kelâm ile ittisâf dahi ancak o vücûd-i vâhide mahsûstur. Ve suver-i âlemin kâffesi vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın bi't-tenezzül, bi-hasebi'l-esmâ taayyününden ibâret olmakla, bunların hepsinde zâhir olan Hak'tır. Ve âlemin sûretleri Hakk'ın zâhiridir. Binâenaleyh sıfât-ı Hak bu mezâhirde / onların isti'dâdları ve taayyünlerinin muktezâsı vech ile zâhir olur. Ve onlardan kelâmın sudûru dahi, mukteza-yı hallerine göredir. Ve bu sûretlerin cümlesinden mütekellim olan Hak olduğundan her birisi, ayrı ayrı Hakk'ın birer lisânıdır. Nitekim Cenâb-ı Şeyh (r.a.) **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin onikinci bâbında buyururlar ki: "Nebât ve cemâdın ervâhı vardır ki, ehl-i keşiften gayrisinin idrâkinden bâtındır. Binâenaleyh hayvandan idrâk olunan şey, onlarda hissolunmaz. Ve insan tesmiye olunan bu mizâc-ı hâssın gayri olarak, ehl-i keşf indinde her bir şey hayvân-ı nâtıktır. Ve bizim keşfimiz dahi ona şâhiddir. Zîrâ biz lisân-ı nâtık ile taşların Hakk'ı zikrettiklerini kulaklarımızla işittik." Ve yine o bâbın diğer bir mahallinde buyururlar: "Bu tesbîh, keşif sâhibi olmayan ehl-i nazarın dediği gibi, lisân-ı hâl ile değildir." Ve yine "Elli dördüncü suâlin cevâbı"nda buyururlar ki: "Ulemâ-i rüsûmdan âmme indinde Allâh'ın sâmit olan eşyâdaki kelâmı, kelâm-ı hâldir. Ya'nî şöyle ve böyle olduğu onun hâlinden anlaşılır; hattâ eğer o sâmit lisâna geleydi, anlaşılan şeyi söylerdi. Bu tâife misâl îrâd edip derler ki: Arz, çiviye niçin beni yarıyorsun der; ve arz dahi, beni mıhlayana nazar et! der. İşte onların indinde bu, kelâm-ı hâldir. Binâenaleyh onlar, Hak Teâlâ'nın وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ (İsrâ, 17/44) ve إنا عَرَضْنَا الأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ والأَرْضِ وَالجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا (Ahzâb, 33/72)

kelâmıyla ihbâr buyrulan her bir şeyin tesbîhini ve semâvât ve arzın emânet-i Hakk'ı yüklenmekten ibâ ettiklerini bu esâsa binâ etmişlerdir. Halbuki ehl-i keşf indinde cemâd ve nebât ve hayvandan herbir şeyin nutku işitilir. Abd, nâstan mütekellim olan kimselerin nutkunu nasıl işitir ise, eşyâ-yı sâmitenin nutkunu dahi hayâlde değil, âlem-i histe kulağıyla öylece işitir."

İmdi âlemlerin sûretlerinin kâffesi Hakk'ın lisanları olduğundan, onlar الحمد لله رب العالمين (Fâtiha, 1/1) dediler. Ve senânın âkıbetleri Allâh'a râci'dir. Şu halde hâmid ve mahmûd Hak olmuş olur. Zîrâ bu sûretlerde müteayyin olup hamd eden Hak'tır; ve sûretlerin cümlesinin rûhu olmakla mahmûd olan yine Hak'tır. / **Şiir:**

İmdi eğer sen, tenzîh ile kāil olur isen mukayyid olursun; ve eğer teşbîh ile kāil olursan muhaddid olursun (11).

Ya'nî eğer Hakk'ı yalnız tenzîh edecek olur isen, O'nu takyîd etmiş olursun. Zîrâ Hak sıfât-ı muhdesâttan ve maddiyyâttan münezzehtir, denildikde, onun sıfatı bunların sıfatından başkadır demek olur ki, bu da Hakk'ı bir sıfat ile takyîdden ibârettir; veyâhut Hak mukayyedâttan münezzehtir, denilince, ıtlâk kaydıyla takyîd edilmiş olur. Binâenaleyh yalnız tenzîhe kāil olan mukayyid olur. Ve eğer Hakk'ı, yalnız teşbîh edecek olur isen, muhaddid olursun. Zîrâ teşbîh Hakk'ı cismâniyyâta benzetmektir; ve Hak cismâniyyete benzetilince, onda hasredilmiş olur. Bu ise gayr-ı mahdûd olan Hakk-ı mutlakı, hudûd-ı cismâniyyât ile tahdîd etmektir.

Ve eğer sen emreyn ile kāil olursan müseddid olursun; ve maârifde imâm ve seyyid olursun (12).

Ya'nî eğer sen Hakk'ı hem tenzîh ve hem de teşbîh edecek olur isen, nefsini tarîk-ı sedâd ve salâh üzerine sevk etmiş olur ve bu sûrette de maârif-i ilâhiyyede imâm ve muktedâ-bih ve seyyid bulunursun. Zîrâ bâlâda îzâh olunduğu üzere ulûhiyyetin had ve ta'rîfi Hakk'ın zâhir ve bâtını ahz

edilmekle olur; ve Hak, âlemin sûretinin bâtını ve sûret-i âlem onun zâhiridir. Hak âlemin sûretinin bâtını denilince, bâtınıyyeti hasebiyle âlemin sûretlerinden tenzîh edilmiş olur; ve suver-i âlem onun zâhiridir, denilince dahi teşbîh olur. Binâenaleyh böyle diyen kimse hem tenzîh ve hem de teşbîh ile kāil olup nefsini doğru yola sevk etmiş bulunur. Ve bu maârif-i musîbe ile hakîkat-ı halden câhil olanlara, imâm ve muktedâ-bih olarak onların seyyidi olur. / **Mesnevî:** 20

گاه خورشید و گهی دریا شوی — گاه کوه قاف و گه عنقا شوی
تو نه این باشی نه آن در ذات — خویش ای برون از وهمها و زبیش بیش
از تو ای بی نقش با چندین صور — هم موحد هم مشبه خیره سر

Tercüme: "Kâh güneş ve kâh deniz olursun. Kâh kaf dağı ve kâh ankā kuşu olursun. Sen kendi zâtında ne busun, ne de osun. Ey vehimlerden hâriç ve ziyâdeden ziyâde! Ey bî-nakş olan zât-ı pâk! Bu kadar sûretler ile hem tenzîh eden ve hem de teşbîh eyleyen senden hayrandır."

İmdi çiftlik ile kāil olan kimse şerîk isbât edici oldu; ve teklik ile kāil olan kimse dahi tevhîd eyleyici oldu (13).

Ya'nî bir kimse birisi halkın ve diğeri Hakk'ın vücûdu olmak üzere iki vücûd isbât edip varlığı çift görse, Hakk'a şerîk isbât etmiş olur. Binâenaleyh böyle bir kimse Hakk'ın vücûdunu ayrı ve halkın vücûdunu da ayrı görüp Hakk'ı halktan tenzîh eder. Ve vücûd-ı Hakk'ı, ifrâd edip vâhiddir diyen kimse dahi, onu vahdet ile takyîd eder. Zîrâ evvelen kesreti isbât eder. Ba'dehû Hakk'ı kesretten ihrâç edip tevhîd eyler. Binâenaleyh bu da evvelki gibi haberi olmaksızın şirke düşer. Çünkü teklik ve çiftlik mukteză-yı adeddir. Halbuki Hak ne ikinin ikincisi, ne de kesîrin vâhidi değildir.

Eğer sen iki kılıcı isen, teşbîhten sakın! Ve eğer tek kılıcı isen, tenzîhten sakın! (14).

/ Ya'nî bu kesret-i taayyünâtı görüp vücûd-ı halkı isbât etmek sûretiyle

vücûd-ı Hakk'ı, iki vücûdun ikincisi olarak telâkkî edersen, bu sırf teşbîh olur ki şirktir. Binâenaleyh bu şirki mutazammın olan teşbihten sakın! Ve eğer bu taayyünâttan ve vücûd-ı halktan vücûd-ı Hakk'ı çıkarıp, Hak bunların cümlesinden münezzehtir, diyecek olursan bu da sırf tenzîh olur ki, kezâlik şirktir. Zîrâ evvelen bir şeyin vücûdunu isbât etmeyince, onun içinden birşey çıkarmak mutasavver değildir. Binâenaleyh kezâlik şirki mutazammın olan tenzîhten dahi sakın!

İmdi sen O değilsin, belki sen O'sun; ve sen O'nu ayn-ı umûrda mutlak ve mukayyed olarak görürsün (15).

Ya'nî sen hazret-i şehâdette, kayd-ı zâhir ile mukayyed olduğun için, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın aynı değilsin. Binâenaleyh bu kayd-ı taayyün içinde sen O değilsin. Fakat senin bu taayyünün vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın min-haysü's-sıfât tenezzülünden husûle gelmiş bir vücûd-i i'tibârî olduğu için, hakîkat-i vücûd i'tibâriyle sen O'nun aynısın. Binânelayh sen O'sun. Ve sen O'nu a'yân-ı eşyâ sûretlerinde müserrah, ya'nî mutlak, ve mukayyed olarak görürsün. Zîrâ suver-i a'yândan her birisi vücûd-ı mutlakın takayyüdünden hâsıl olmuştur; ve her bir mukayyed, diğer mukayyedin gayrıdır. Fakat cümlesinin hakîkatı vücûd-ı mutlak olmak i'tibâriyle yekdîğerinin aynıdır.

Misâl: Elimize bir iplik alıp, onun üzerinde beş düğüm yapsak. Bu düğümlerde zâhir olan ve düğümlerin sûretini vücûda getiren ipliktir. Fakat bu düğümlere iplik tesmiye olunmaz; onların adı düğümdür. Zîrâ mutlak iken mukayyed oldu. Ve iplik ile görülen işler düğümlerle / görülmez. Binâenaleyh düğümler mukayyediyetleri i'tibâriyle iplik değildir. Fakat vücûd-ı müstakil sâhibi olmayıp, onların vücûdu ipliğin vücûdundan başka bir şey olmadığından düğümler ipliktir.

Diğer misâl: Bahr-ı muhît ale'l-ıtlâk bir deryâdır. Fakat onun suyunu muhtelifü'l-eşkâl beş bardağın içine koysak, bardakların eşkâliyle mukayyed ve onlarda münhasır olduğundan, o sular bahr-ı muhîtin aynı değildir; ve onlara bahr-ı muhîttir desek, herkes hande eder. Çünkü bahr-ı

muhît gemileri ve insanları gark eylediği halde bunlarda o hâssa yoktur; fakat onların vücûdu bahr-ı muhîtin takayyüdünden husûle gelmiş birer vücûd olduğundan bu i'tibâr ile bahr-ı muhîtin aynıdır.

Allah Teâlâ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şurâ, 42/11) **dedi, tenzîh eyledi;** وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ (Şûrâ, 42/11) **dedi, teşbîh etti. Ve Allah Teâlâ** لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ **dedi, teşbîh ve tesniye kıldı;** وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ **dedi, tenzîh ve ifrâd eyledi** (16).

Ya'nî Allah Teâlâ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ kavliyle kendisini hem tenzîh ve hem de teşbîh ve tesniye eyledi. Zîrâ "ke-mislihi" deki "kâf" zâid i'tibâr olundukda "O'nun misli birşey yoktur" demek olur ki, bu da avâmın anlayışına göre, sırf tenzîhtir. Çünkü kâffe-i eşyâdan onun misliyyeti nefy edilmiş oluyor; ve Hak onlardan münezzehtir deniliyor.

Fakat "kâf", gayr-ı zâid i'tibâr olundukda لَيْسَ كَمِثْلِهِ nin ma'nâsı ليس مثل مثله ya'nî "O'nun misli bir misil yoktur" demek olur. Bu da havâssın anlayışına göre teşbîh ve tesniyedir. Zîrâ Hak hakkında evvelen misil isbât olunuyor; ba'dehû o misilden eşyânın misliyyeti nefy ediliyor. Bu ise vücûdda ikilik ve müşâbehet isnâdından başka bir şey değildir. /

Ve keza Hak Teâlâ'nın وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ kavli de hem teşbîh ve tesniyeyi ve hem de tenzîh ve tefrîdi mutazammındır. Zîrâ bu kavl işitilince vehle-i ûlâda avâmın zihnine mütebâdir olan ma'nâ, "işiticilik" ve "görücülük"te Hakk'ın halka müşârik olmasıdır. Çünkü halk dahi işitir, görür. Halbuki bu ma'nâda ikilik ve müşâbehet vardır. Tesniye, ya'nî iki kılmak budur ki, işitmek ve görmek hassasını hâiz olarak bir Hakk'ın ve bir de halkın vücûdu vardır; ve müşâbehet dahi görmekte ve işitmekte Hakk'ın, halka benzemesidir.

Fakat bu âyet-i kerîmeden ehl-i havâssın anladığı tenzîh ve tefrîd ma'nâsına gelince هو zamîrinin evvelen zikri ve haber olan "Semî' ve Basîr" kelimelerinin harf-i ta'rîf ile gelmesi hasr ifâde ettiği cihetle ma'nâ

"Semî' ve Basîr olan ancak Hak'tır; başka semî' ve basîr yoktur" demek olur. Bu ise ancak tenzîh ve ifrâddır.

Ma'lûm olsun ki, vücûd birdir; o da, Hakk'ın vücûdudur. Bu vücûd, nâmütenâhî olmakla berâber, hiçbir kayd ile mukayyed değildir. Fakat O'nun zâtında mündemic, nâmütenâhî birtakım nisbetler vardır. Vâhidin içinde bulunan nısfıyyet, sülüsiyyet ve rub'iyyet, ilh... gibi. Ve Hakk'ın nisbetleri ise sıfatları ve onlardan sâdır olan esmâsıdır. Binâenaleyh Hak, bu nâmütenâhî olan isimleriyle zâhir olmak için, âsâra lüzûm vardır. Bu eserler zâhir olmak için onların sûretleri evvelen ilm-i Hak'ta peydâ olur. Şu halde bu sûretler hayâlât-ı ilâhiyye olur. Bu hayâlâta zâhirde vücûd vermek için, vücûd-ı Hak mertebe-i letâfetten mertebe-i kesâfete tenezzül buyurur. İşte bu da Hakk'ın Zâhir ismi ile olan tecellîsidir; ve bu tecellî bu nâmütenâhî vücûdun yine kendi zâtına olan tecellîsidir. Demek ki, bu suver-i kesîre ve bu taayyünât-ı bî-nihâye vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın mukayyeden zuhûrundan ibârettir. İmdi gayr nerededir ki, Hak ondan tenzîh ve tefrîd olunsun; veyâhut ona benzetilsin. Teşbîh ve tenzîh ancak Zâhir ve Bâtın dediğimiz iki şe'n-i ilâhînin / birbirine nisbeti i'tibâriyle söylenen sözlerdir. Yoksa teşbîh ile tenzîh Hakk'ın hakîkatı için zâtîdir. Zîrâ Zâhir ve Bâtın isimleri Hakk'ın şuûnât-ı zâtiyyesidir. Ve şuûnâtı ise O'nun zâtının aynıdır. Binâenaleyh vücûd-ı Hak hem tenzîhi ve hem de teşbîhi câmi'dir.

Eğer Nûh, kavmi için iki da'vet arasını cem' edeydi, elbette onlar ona icâbet ederlerdi. Böyle olunca, onları cihâren da'vet eyledi; ba'dehû onları isrâren da'vet etti. Sonra onlara "Rabbinize istiğfâr edin ki, muhakkak O gaffârdır" (Nûh, 71/10) **dedi. Ve Nûh (a.s.) "Yâ Rab ben, kavmimi gece gündüz da'vet ettim, benim da'vetim onlara firârdan gayrı ziyâde etmedi"** (Nûh, 71/6) **dedi** (17).

Ya'nî Nûh (a.s.), Muhammed (s.a.v.) hazretleri gibi tenzîh ve teşbîh da'veti arasını cem' edeydi, elbette kavmi ona icâbet ederlerdi. Halbuki onun kavmi, mezâhir-i esmâiyyenin kesreti ile vahdetten hicâba düşmüşlerdi. Nûh (a.s.) tenzîhde mübâlağa edip, mezâhir-i esmâiyye olan

asnâmdan vahdet-i sırfa da'vet etti. Zîrâ her bir nebîye ilm-i risâletten verilen şey, ümmetinin isti'dâdına göredir. Nûh (a.s.) bu hakîkatı bildiği için ümmetini bir sûretle da'vet eyledi. Halbuki onlar mezâhir-i kesîre müşâhedesinde müstağrak olduklarından bu da'vete icâbet etmediler; ve kendilerini Hakk'ın gayrı bildiklerinden asnâma taptılar. Binâenaleyh Nûh (a.s.) onları cihâren da'vet etti; ya'nî ism-i Zâhir'e da'vet edip, eğer siz Hakk'ı kendinizden baîd ve münezzeh gördünüz ise, sizin putlarınızdan dahi münezzehtir dedi. Velâkin onların isti'dâdlarının muktezâsı küfür olduğundan bu sûret-i cismâniyyede dahi küfr-i kesret ile vech-i ahadiyyeti setr ettiler. Ba'dehû onları isrâren, ya'nî ism-i Bâtın'a da'vet edip dedi ki: Hak nasıl ki sizin putlarınızın sûretinde mevcûd ise, sizin sûretlerinizde / 25
dahi mevcûddur. Hz. Nûh'un bu da'veti dahi ma'rifet-i nübüvvete lâyık bir da'vet idi. Çünkü ümmetinin isti'dâdına vâkıf idi. Halbuki onlar kesret-i zâhire ile iştiğâlleri hasebiyle vahdet-i bâtıneden baîd oldukları için, bunu da anlamadılar. Ondan sonra Cenâb-ı Nûh kavmine dedi ki: Rabbinizden gafrı isteyin, tâ ki sizi bu taayyünât perdelerinden ve zulmânî hicablardan örtsün. Ve siz dahi vahdet-i Hakk'a nâzır olun; zîrâ Rabbinizin mağfiret taleb edenler hakkındaki gafrı mübâlağa üzere olur. Nûh (a.s.)ın kavmini kâh ism-i Zâhir'e ve kâh ism-i Bâtın'a da'vet etmesinden nâşî onlar hayrete düşüp bu da'vet-i furkâniyyeye icâbet etmediler. Cenâb-ı Nûh onları Rabb'ine şikâyet edip dedi ki: Yâ Rab, ben kavmimi leylen Bâtın'a ve nehâren Zâhir'e da'vet ettim; ve gece gündüz da'vetten zâil olmadım. Benim onlara olan da'vetim firârdan başka bir şey artırmadı.

Ve Cenâb-ı Nûh, kavmi tarafından zikr eyledi ki, onlar onun icâbet-i da'vetinden vâcib olan şeyi bildikleri için onun da'vetinden tesâmüm ettiler. Böyle olunca ulemâ-i billâh Cenâb-ı Nûh'un kavmi hakkında lisân-ı zemm ile onlar üzerine senâdan işâret ettiği şeyi bildi; ve onda Furkân olduğu için, onun da'vetine icâbet etmediklerini dahi bildi. Halbuki emr, Kur'ân'dır, Furkân değildir. Ve Kur'ân'da ikâme olunan kimse

her ne kadar onun içinde olsa da, Furkān'ı ısğâ etmez; zîrâ Kur'ân, Furkān'ı mutazammındır (18).

Ya'nî Nûh (a.s.) وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ (Nûh, 71/7) âyet-i kerîmesinde beyân buyrulduğu üzere kavminin hâlinden bahisle dedi ki: "Yâ Rab, ben onları her ne vakit senin gafr etmene da'vet ettim ise, onlar bu da'vete icâbetin, Hakk'ın nûr-ı vücûdu ile taayyünât-ı hicâbiyye ve hucüb-i zulmâniyyeden gafr / ve setri mûcib olduğunu bildikleri ve bunu kendi dinlerine ve hallerine muvâfık olmayan bir şey olduğunu anladıkları için, parmaklarıyla kulaklarını tıkayıp, tesâmüm ettiler ve esvâblarına büründüler. Ve bunu Nûh (a.s.)ın da'vetini işitmemek için yaptılar. Halbuki kavm-i Nûh, bu da'vete inkâr sûretinde icâbet ettiler. Zîrâ Cenâb-ı Nûh onları istiğfâra, ya'nî taleb-i gafra ve istitâra da'vet etti. Onlar sûrette inkâr ettiler; fakat fiilen icâbet ettiler. Çünkü parmaklarıyla sâmialarını ve elbiseleriyle vücûdlarını örttüler. Ve kesret-i taayyünât ile vech-i ahadiyyeti setr ettiler. Ve icâbetleri ism-i Zâhir'in sûretine ve Hakk'ın mufassal ve furkānî olan kitâbına oldu. Zîrâ âlem, Hakk'ın nefes-i rahmânîde tekellüm ettiği kelâmın sûret-i manzûmesidir. Ve'l-hâsıl kavm-i Nûh kavlen nebîlerini inkâr ettiler; fakat sanemlerinin mezâhiri ile vech-i mutlakı setr ettikleri için fiilen icâbet etmiş oldular. Binâenaleyh Nûh (a.s.) dahi onlara zemm sûretinde senâ edip رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا (Nûh, 71/26) ya'nî "Yâ Rab, yeryüzünde kâfirlerden devr eden bir kimse bırakma!" dedi ki, bu onların bâtına ve cem'a vusûlleri için duâdır. Zîrâ ism-i Zâhir'in sûretlerinden birer sûret olan onların ecsâdı fânî olmakla bâtına ve cem'a vâsıl olurlar. İşte ulemâ-i billâh, Cenâb-ı Nûh'un kavmi hakkında, lisân-ı zemm ile onlar üzerine senâdan ne şeye işâret ettiğini bildiler; ve o muhakkıkîn-ı ulemâ Cenâb-ı Nûh'un da'vetinde Furkān olduğu için kavminin o da'vete icâbet etmediğini de bildiler. Zîrâ kesretten vahdete ve teşbîhten tenzîhe da'vet, ayn-ı Furkān'dır. Halbuki emr-i vücûd Kur'ân'dır, Furkān değildir. Ya'nî cemî'-i esmâ-yı ilâhiyyeyi câmi' ve hakāyık-ı mütebâyine ve mütekābileyi hâvî olan ahadiyyet-i zâtiyyenin ihâtasından hâriç hiçbir şey

yoktur. Ve esmâ-i ilâhiyye ise, Hakk'ın şuûnât-ı zâtiyyesi olup, kendisinin aynıdır; ve O'nun şuûnâtı ise zâtının muktezâsıdır. Binâenaleyh zât-ı ahadiyye bi-hasebi'l-mahal, esmâsıyla mezâhir-i imkâniyyede zuhûru ve tecellîsi i'tibâriyle bir şeyden tenzîh olunmaz. Zîrâ hiçbir şey kendi zâtının muktezâsından tenzîh olunmaz. Böyle olunca emr-i vücûd Kur'ân'dır, Furkān değildir. Ve Kur'ân, ya'nî cem' mertebesinde ikāme olunan kimse Furkān'a, ya'nî farka, müteallık olan ihbârâtı kabûl etmez. Çünkü ayn-ı cem'de olduğu için farkın ne olduğunu bilmez; ve o kimse her ne kadar fark içinde olsa bile, yine Furkān'a müteallık ihbârâtı kabûl etmez. Zîrâ Kur'ân, Furkān'ı mutazammındır. Ya'nî / farkın ne kadar merâtib-i tafsîliyyesi varsa, Kur'ân ve cem' mertebesinde hepsi müctemi'dir. Halbuki Furkān Kur'ân'ı, ya'nî fark cem'i, mutazammın değildir. Çünkü Kur'ân'da, ya'nî mertebe-i cem'de, müctemi' olan a'yânın her birisinde mahal hasebiyle Hakk'ın zuhûru furkānîdir, ya'nî fark üzerinedir. Şu halde Furkān, Kur'ân'ı mutazammın olmadığından, mertebe-i Kur'ân'da ve makām-ı cem'de bulunan Furkān'a, ya'nî makām-ı farka, da'vet olundukda kabûl etmez.

Ve bunun için, Kur'ân'a, ancak Muhammed (s.a.v.) ve nâs için ihrâç olunan ümmetin hayırlısı olan bu ümmet, mahsûs kılındı. Binâenaleyh لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ (Şûrâ, 42/11) **emri, emr-i vâhidde cem' etti** (19).

Ya'nî emr-i vücûd Furkān olmayıp Kur'ân olduğu ve Kur'ân Furkān'ı mutazammın bulunduğu için, makām-ı cem', ancak (S.a.v.) Efendimiz'e ve ümmetlerin hayırlısı olan onların ümmetlerine mahsûs oldu. Ve onlar teşbîh ve tenzîh beynini cem'a me'mûr oldular. Halbuki ondan evvelki mürselîn ve onların ümmetleri Furkān şuhûduna me'mûr idiler. Binâenaleyh mürselîn-i müşârun-ileyhim hazarâtı ümmetlerini Nûh (a.s.) gibi kâh Furkān'a ve kâh Kur'ân'a da'vet eder; ya'nî kâh teşbîhe ve kâh tenzîhe ya'nî müteferrık sûrette da'vet eyler idi; ve Mûsâ (a.s.) gibi sırf tenzîhe ve Îsâ (a.s.) gibi sırf teşbîhe da'vet ederdi. Ümmet-i Muhammed (a.s.) ise

Kur'ân'a me'mûrdur; ve Kur'ân teşbîh ve tenzîh beynini câmi'dir.

İmdi edyân-ı kadîmede güçlük ve bu edyân ile mütedeyyin olan ümem üzerine de şiddet vardır. يريد الله بكم اليسر ولا يريد بكم العسر (Bakara, 2/185) âyet-i kerîmesinde beyân buyrulduğu üzere dîn-i Muhammedî'de kolaylık ve bu din ile mütedeyyin olanlar için dahi tahfîf vardır. Böyle olunca, dîn-i Muhammedî teşbîh ve tenzîh emrini emr-i vâhidde, ya'nî / ليس كمثله شيء âyet-i kerîmesi gibi bir âyette cem' etti.

Mürselîn-i sâirenin da'veti ile, risâlet-penâh (s.a.v.) Efendimiz'in da'veti arasındaki farkın sebebi budur ki, her bir resûle ilm-i risâletten verilen şey, bilâ-ziyâde ve lâ-noksân, ümmetinin isti'dâdına göredir. Ve ism-i Zâhir hasebiyle kemâlât-ı ilâhiyyenin hazret-i şehâdette zuhûru ise tedrîcîdir, def'î değildir. Bu hakîkat kitâb-ı tabîatı tedkîk eden hükemâ ve erbâb-ı fen gibi ukūl-i nazariyye ehlince de müsellemdir. Ve suver-i âlemden her bir sûretin kendisine mahsûs birtakım istihâlâtı, ibtidâî, vasatî ve intihâî halleri vardır. İnsanların zekâ ve irfanları dahi bu kāideye tâbi'dir. Binâenaleyh evvelki resûllerin getirdikleri şerâyi', kendi ümmetlerinin muktezâ-yı isti'dâdlarıdır. Onun için kimi sırf teşbîhe kimi sırf tenzîhe ve kimi müteferrık sûrette kâh tenzîhe ve kâh teşbîhe da'vet etti. Fakat (S.a.v.) Efendimiz nebiyy-i âhiru'z-zamân olup ümmeti en sonra geldiğinden ve onların zekâ ve irfanları, el-yevm meşhûd olduğu üzere, derece-i kemâli bulduğundan Kur'ân ile geldi. Zîrâ bugün küre-i arz üzerinde bulunan ve muhtelif edyâna sâlik olan insanların cümlesi Kur'ân'a da'vet olunduğu için, hepsi ümmet-i Muhammed'dir. Şu kadar ki bunlardan üçyüz milyonu bu da'vete icâbet etmiş ve diğerleri el-ân da'vet edilmekte bulunmuştur. Ve pey-der-pey hakāyık-ı ahvâlin, mütefekkirîn-i zekiyye taraflarından kabûlü me'mûldür. Nitekim Avrupa erbâb-ı fünûnu şimdiden vahdet-i vücûdu idrâke bile başlamışlardır.

İmdi eğer Nûh (a.s.) kavmine, lâfzan bu âyet mislini getireydi, ona icâbet ederlerdi. Zîrâ âyet-i vâhidede, belki nısf-ı âyette, teşbîh ve tenzîh eyledi. Nûh (a.s.) ise / onların ukūl ve rûhâniyyetleri haysiyyetiyle kavmini leylen da'vet etti; zîrâ onlar gaybdır. Ve onları sûretlerinin ve cüsselerinin zâhiri haysiy-

yetiyle nehâren dahi kezâlik da'vet eyledi; ve da'vette لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ **(Şûrâ, 42/11) gibi cem' etmedi. Böyle olunca bu Furkân'dan dolayı onların bevâtınları nefret etti; onların firârını artırdı** (20).

Ya'nî kavm-i Nûh'un Kur'ân'a isti'dâdları olup da Cenâb-ı Nûh dahi onlara lafzan makâm-ı cem'i gösteren bu âyetin mislini getireydi, icâbet ederlerdi. Zîrâ Muhammed (s.a.v.), âyet-i vâhidede, ya'nî لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ âyet-i kerîmesinde ve belki bu âyetin nısfında, bâlâda îzâh olunduğu vech ile teşbîh ve tenzîh beynini cem' etti. Fakat onlarda bu isti'dâd olmadığı için teşbîh ve tenzîhe sûret-i müteferrikada da'vet etti. Şöyle ki, onların ukûl ve rûhâniyyetleri cihetinden, onları leylen, ya'nî bâtına ve gayba, da'vet eyledi. Çünkü ukûl ve rûhâniyyet gaybdır.

Ma'lûm olsun ki, gayb ikidir: Birisi "gayb-ı hakîkî"dir ki, zât-ı mutlaka ve mefâtîh-i gayb olan hakâyık-ı esmâiyyedir. Zîrâ zât-ı mutlaka lâ-taayyün mertebesi olduğundan, ondan sonraki merâtibin kâffesinin ebtan-ı butûnudur. Ve mefâtîh-i gayb olan hakâyık-ı esmâiyye, ya'nî a'yân-ı sâbite, her ne kadar lâ-taayyün mertebesinden sonra ise de, mertebe-i ilmiyye olmak hasebiyle âlem-i ibdâ' olan ervâh ve misâl ve hazret-i şehâdet mertebelerine nazaran gaybdır; ve zât-ı mutlakın şuûnâtıdır. İkincisi "gayb-ı izâfî"dir; ve o da âlem-i emrdir; ve ukûl ve nüfûs ve ervâhın âlem-i ibdâ'ıdır. Ve âlem-i emr ve ibdâ' dahi bize izâfetle gayb ve karanlık olduğu için gecedir. Ve gayb-ı hakîkî olan zât-ı mutlaka ve âlem-i maânî olan hakâyık-ı esmâ-yı zâtiyyeye nisbetle şehâdet ve aydınlık olduğu için gündüzdür. Bu cihetten Cenâb-ı Nûh'un da'veti, kavminin ukûl ve rûhâniyetleri haysiyyetiyle âlem-i gayba ve küdûret-i beşeriyyeden tecerrüde ve ahkâm-ı imkâniyyeden insilâha idi. Bu ise onların muktezâ-yı isti'dâdlarına muhâlif olmakla icâbet etmediler. Ba'dehû onların muktezâ-yı isti'dâdları olan şeye, ya'nî sûretlerinin ve cisimlerinin zâhiri cihetinden mesâlih-i cismâniyye maişetleri hakkındaki ahkâma da'vet etti. Bu iki da'vetin yekdîğerine münâfî olduğunu

30 gördüklerinden kavminin hayret / ve dalâleti ziyâde oldu. Ve Nûh (a.s.) لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi da'vette tenzîh ve teşbîh beynini cem' etmeyip, böyle kâh bâtına ve kâh zâhire da'vet ettiği için kavminin bevâtını nefret etti. Binâenaleyh bu da'vet onların firârını artırdı. Ve Cenâb-ı Nûh'un bu sûretle da'veti, ba'zı ukûl-i nâkısa erbâbının zannettiği gibi noksân-ı ma'rifeti değil, belki kemâl-i ma'rifeti gösterir.

Ba'dehû Nûh (a.s.) kendi nefsinden haber verdi ki, tahkîkan o onları Hakk'ın keşf etmesine değil, gafr ve setr etmesine da'vet etti. Ve onlar Nûh (a.s.)dan bunu anladılar. Bunun için parmaklarını kulaklarına tıkadılar ve libâslarına büründüler. Bunun hepsi Nûh'un onları da'vet eylediği setrin sûretidir. İmdi onlar Nûh'un da'vetine, lebbeyk ile değil, fiil ile icâbet eylediler. Halbuki لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ âyet-i kerîmesinde mislin isbâtı ve nefyi vardır. Ve işte bunun için (S.a.v.) muhakkak kendisine cevâmi'-i kelim i'tâ olunduğunu kendi nefsinden ihbâr eyledi. İmdi Muhammed (aleyhi's-salâtü ve's-selâm) kavmini leylen ve nehâren da'vet etmedi. Belki onları gündüzde geceye ve gecede gündüze da'vet etti (21).

Ya'nî Nûh (a.s.), kendi kendine Hakk'a hitâben kavmini Hakk'ın nûr-ı vücûdu ile taayyünât-ı hicâbiyyenin setrine, ya'nî gayb cânibine ve ism-i Bâtın'a da'vet ettiğini ve yoksa vücûdât-ı imkâniyyenin keşfine, ya'nî şehâdet cânibine ve ism-i Zâhir'e da'vet etmediğini söyledi. Ve kavmi ise Cenâb-ı Nûh'un bu gafr ve setre olan da'vetini, setr-i sûrî anladılar. Böyle anladıkları için parmaklarını kulaklarına tıkadılar; sem'lerini setr ettiler ve libâslarına bürünüp vücûdlarını setr eylediler. İsti'dâdlarının iktizâsı bu idi. Bu yaptıkları şeyin hepsi, Cenâb-ı Nûh'un da'vet ettiği setrin sûretidir. / Zîrâ parmakla kulak tıkamak ve libâsa bürünmek "setr" fiilinden başka bir şey değildir. Binâenaleyh Cenâb-ı Nûh'un da'vetine onlar fiilen icâbet ettiler; "lebbeyk" ile icâbet etmediler. Eğer "lebbeyk" ile icâbet edeydiler, böyle fiil-i setri icrâ etmezlerdi. Halbuki Muhammed (aleyhi's-salâtü ve's-selâm)'ın da'veti, Cenâb-ı Nûh'un da'veti gibi, müteferrık sûrette kâh farka ve kâh cem'a değildir.

Belki onun لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ âyet-i kerîmesiyle vâki' olan da'vetinde mislin hem isbâtı ve hemde nefyi olduğundan fark ve cem' müctemi'dir. Ve onun da'veti fark ve cem', teşbîh ve tenzîh beynini câmi' olduğu için اوتيت جوامع الكلم ya'nî "Bana cevâmi'-i kelim i'tâ olundu" hadîs-i şerîfiyle kendi nefsinden haber verdi. Ya'nî "esmâ-yı ilâhiyye ve onların kâffe-i muktezayâtı bana verildi" demek olur. Böyle olunca Muhammed (s.a.v.) kavmini sûret-i müteferrikada leylen, ya'nî mücerred bâtına ve tenzîhe; ve nehâren, ya'nî münhasıran zâhire ve teşbîhe da'vet etmedi; belki nehârda leyle, ya'nî zâhirde ve teşbîhde bâtına; ve leylde nehâra, ya'nî bâtında ve tenzîhde zâhire ve teşbîhe da'vet eyledi.

İmdi Nûh (a.s.) hikmetinde kavmine dedi ki: "Hak Teâlâ üzerinize yağmur yağdırıcı olduğu halde semâyı irsâl eder." (Nûh, 71/11) **Ve o maânîde maârif-i akliyye ve nazar-ı i'tibârîdir. "Ve size emvâl ile, ya'nî sizi ona meyl ettiren şey ile, imdâd eder."** (Nûh, 71/12) **İmdi sizi ona meyl ettirdiği vakit, onda sûretinizi görürsünüz. Böyle olunca sizden muhakkak onu gördüğünü tahayyül eden kimse, ârif olmadı; ve sizden muhakkak nefsini gördüğünü ârif olan kimse, âriftir. İşte bunun için / nâs âlim-i billâha ve gayr-ı âlim-i billâha münkasim oldu. Ve "onun veledi" nazar-ı fikrîlerinin intâc eylediği şeydir; ve emr-i ma'rifetin ilmi, müşâhedeye mevkûf olup netâyic-i fikirden baîddir, "ancak hasârdır."** (Nûh, 71/21) **İmdi onların ticâretleri menfaat vermedi ve onlar mühtedî olmadılar** (22).

Ya'nî Nûh (a.s.) istiğfar ile maksûd olan hikmetinin beyânında kavmine dedi ki: Eğer siz tenzîh-i aklînin muktezâsı üzere bana icâbet ederseniz, Allah Teâlâ semâyı, ya'nî sehâbı, yağmurları rîzân olduğu halde, sizin üzerinize gönderir. Ve o yağmurlar dahi, ma'nâlarda maârif-i akliyyedir ve nazar-ı i'tibârîdir. Ve size emvâl ile, ya'ni sizi tecelliyât-ı hubbiyye ve cevâzib-i cemâliyyeden Hak tarafına meyl ettiren şeyle imdâd eder. Zîrâ "mâl" kalb-i insânînin mâil olduğu şeye denir. Ve o tecellîler ve câzibeler sizi Hak tarafına meyl ettirdiği, ya'nî sizi makām-ı fenâya îsâl eylediği ve Hak o makāmda size tecellî-i zâtî ile tecellî ettiği vakit, siz o

makāmda kendi sûretinizi, ya'nî a'yân-ı sâbitenizin sûretini, müşâhede edersiniz. İmdi bu makāmda sizden biriniz gördüğü sûreti Hak zannedip, ben Hakk'ı müşâhede ettim diye tahayyül ederse, hatâ eder ve Hakk'ı bilmemiş olur. Zîrâ Hak bir sûrete sığmaktan ecell ve a'lâdır. Ve sizden biriniz eğer bu makāmda gördüğü sûretin kendi nefsi olduğunu ve mir'ât-ı Hak'ta kendini veyâhut kendi mir'âtında Hakk'ı müşâhede ettiğini bilse, o kimse âriftir. Zîrâ Hak herkesin ayn-ı sâbitesinin husûsiyyeti hasebiyle tecellî eder; ve abdin ma'rifet-i sahîhası ayn-ı sâbitesinin sûretinde olan nefsinin ma'rifetidir. Binâenaleyh o ârifin müşâhede ettiği kendi nefsidir. Ve ayn-ı sâbitesi ise esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin sûretidir. Ve sülûkten maksûd olan dahi mazhar olduğu ismin, ya'nî Rabb-i hâssının ma'rifetidir; ve bu kimse evvelki kimse gibi sâhib-i tahayyül değildir.

İşte buraya kadar olan kelâm Cenâb-ı Nûh'un kavmine olan kelâmının tefsîridir. Zîrâ Cenâb-ı Nûh kavminin makam ve halleri iktizâsınca icâbet-i fiiliyyelerini, ya'nî istihzâ ve istihfâf ile istiğfâra ve istitâra / parmaklarını kulaklarına tıkamak ve esvâblarına bürünmek sûretiyle tevessül ettiklerini müşâhede ettiği vakit, onların muttali' olamıyacakları vechile, onlara hidâyet etmek için, kendi makāmından mekren nüzûl etti. Ve bâlâda zikr olunan kelâmı, zâhiri onların zâhirden anladıkları şeye münâsip olmak ve bâtını onların efkâr ve ukūlü ile idrâklerine muvâfık bulunmak üzere söyledi ki, Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bunları îzâh buyurdu.

Şimdi de Hz. Şeyh ârif ve gayr-ı ârifi beyânen buyururlar: Şöyle ki, nâs "âlim-i billâh" ve "gayr-ı âlim-i billâh" olmak üzere iki kısımdır. Âlim-i billâh olanlar, mir'ât-ı Hak'ta onların zâhir olan isti'dâdları hasebiyle ancak nefisleri olduğunu bilenlerdir. Ve gayr-ı âlim-i billâh olanlar dahi, Allâh'ı bildiklerini ve onu müşâhede ettiklerini tahayyül eden kimselerdir. Halbuki onlar mir'ât-ı Hak'ta isti'dâdları hasebiyle ancak nefislerini müşâhede ederler. Nitekim hadîs-i şerîfde من عرف نفسه فقد عرف ربه buyrulmuştur. Ve gayr-ı âlim olanların "veled"i onların nazar-i fikrîlerinin, Hak hakkında teşbîh ve tekeyyüften birtakım kıyâsât-ı

burhâniyye ile çıkardıkları netîcedir. Halbuki Allâh'ın ma'rifetinde matlûb olan emrin ilmi, âfâk ve enfüste olan âyâtullâhı müşâhedeye mevkūftur. Ve emr-i ma'rifetin ilmi netâyic-i fikirden uzaktır. Ve ben kitâb-ı tabîatı tedkîk edip aklım ile hakîkatı idrâk ederim; dirâyetim ve zekâvetim vardır; enbiyâya ihtiyâcım yoktur, diyen felâsifenin ve erbâb-ı fennin netâyic-i fikriyyeleri hasârdan başka bir şey değildir. Onlar bu hezeyânlar ile ömürlerini ve isti'dâdlarını zâyi' ederler. Ve onların sermâyeleri olan ömürleri ve isti'dâdları boşuna sarf edilmiş olduğundan ticâretlerinde menfaat yoktur. Binâenaleyh nûr-ı hakîkata rehyâb-ı zafer olamazlar.

/ İmdi onların mülküdür diye tahayyül eyledikleri şeyden ellerinde bulunan şey, onlardan zâil oldu. Ve o mülk Muhammedîler hakkında وأنفقوا مما جعلكم مستخلفين فيه (Hadîd, 57/7)**dir. Ve Nûh ile Nûhîler hakkında** ألا تتخذوا من دوني وكيلا (İsrâ, 17/2)**dır. İmdi onlar için mülkü ve Allah için onda vekâleti isbât eyledi. Böyle olunca onlar, onda müstahlefûndur. Binâenaleyh mülk Allah içindir; ve Allah onların vekîlidir. Şu halde mülk onlar içindir. Ve bu, mülk-i istihlâftır; ve bu sebeble Hak mülkün meliki oldu. Nitekim Tirmizî dedi** (23).

Ya'nî netâyic-i fikriyye ile onların ellerinde hâsıl olan ulûmdan kendilerinin mülkü olduğunu tahayyül eyledikleri şey onlardan zâil oldu. Çünkü o ilim îmân ve şuhûda mukārin değildir; belki zan ve hayâldir. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: وما لهم بذلك من علم إن هم إلا يظنون (Câsiye, 45/24) Ve onların zunûn üzerine mebnî olan amelleri serâb gibi zâil olur. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: والذين كفروا أعمالهم كسراب بقيعة يحسبه الظمآن ماء (Nûr, 24/39) Ve o mülk, Muhammedîler hakkında: وأنفقوا مما جعلكم مستخلفين فيه (Hadîd, 57/7) âyet-i kerîmesinin medlûlü mûcibince mülk-i istihlâftır. Ma'nâ-yı münîfi: "Allah Teâlâ'nın onda sizi müstahlefîn kıldığı şeyden, ya'nî ilimden infâk ediniz; ya'nî fukarâ-i tâlibîne isti'dâdlarına göre veriniz" demek olur. Binâenaleyh bu kavlin medlûlü mûcibince "ilim" Allah'ın mülküdür; ve Muhammedîler onda istihlâf olunmuştur. Bi'l-asâle onların mülkü değildir. Ve o mülk Cenâb-ı Nûh ile onun zevki üzere olan Nûhîler hakkında ألا تتخذوا من دوني وكيلا (İsrâ, 17/2) âyet-i kerîmesinin

medlûlü mûcibince onların mülküdür; fakat onda tasarrufa me'mûr değillerdir. Zîrâ âyet-i kerîmenin medlûlü budur ki: Mülk ve malınızdan ve ulûmunuzdan elinizde bulunan şey sizin mülkünüzdür; fakat siz, onun üzerine beni vekîl ittihâz edin; benden gayri vekil ittihâz etmeyin! İmdi Allah Teâlâ bu âyette Nûhîler için mülkü ve mülkte Allah için vekâleti isbât etti. Zîrâ onlar Allah Teâlâ'nın, kendilerinin a'yânı sûretlerinde zâhir olduğunu bilmediler. / Ve Hakk'ın temlîki ile mülkün kâffesine mâlikiyyetlerine adem-i vukūfları hasebiyle hilâfete istihkākları olmadı. Fakat Muhammedîler ma'rifetleri cihetiyle hilâfete müstehak oldular. Muhammedîler, her ne kadar mülkte istihlâf olunmuş iseler de, mülk bi'l-asâle Allah içindir. Fakat Allah Nûhîlerin vekîlidir. Ve Allah onların vekîli olunca, mülk onlar için olmuş olur; velâkin bu temlîk temlîk-i hakîkî değildir.

Suâl: Kur'ân-ı Kerîm'de Muhammedîlere hitâben: لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلاً (Müzzemmil, 73/9) buyrulur. Binâenaleyh vekâlet-i ilâhiyye husûsunda Muhammedîler ile Nûhîlerin ne farkı vardır?

Cevap: Nûhîler için istihlâf yoktur, yalnız temlîk sâbittir. Fakat Muhammedîler için hem istihlâf ve hem de temlîk sâbittir. Binâenaleyh Muhammedîlerin zevki, Nûhîlerin zevkini de câmi'dir. Velâkin Nûhîlerde Muhammedîlerin zevki yoktur.

Bu temlîk, temlîk-i hakîkî olmayıp mecâzî olduğu için, Hz. Şeyh, bu mülk mülk-i istihlâftır; bu sebeble, Hak Tirmizî'nin dediği gibi, mülkün meliki olur, buyurdu. Zîrâ onların vücûdu bi'l-asâle Hakk'ındır ve Hakk'ın mülküdür. Çünkü onların vücûdlarında mâlik ve mutasarrıf ve kayyûm Hak'tır. Ve bi'l-mukābele Hak, onların melikidir. Zîrâ onların vücûdu, Hakk'ın vücûd-ı izâfîsidir. Ve onlar o vücûdda istihlâfen muttasarrıftırlar. Nitekim Hz. Şeyh-i Ekber'in velâyetinden iki yüz sene evvel gelen Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Hakîm Tirmizî (k.s.) bir takım suâller îrâd edip, "Onların cevâbını hâtem-i evliyâ, ya'nî evliyâ-yı vakt verecektir" buyurmuş; ve Hz. Şeyh onların cevaplarını **Fütûhât-ı Mekkiyye**'nin dörtyüz kırkdördüncü bâbında vermişlerdir. Suâlin birisi dahi "Hak mülkün melikidir" kelâmı idi.

/ **"Ve mekr-i azîm ile mekr eylediler."** (Nûh, 71/22) **Zîrâ Allâh'a da'vet, da'vet olunana mekrdir. Çünkü o bidâyetten ma'dûm kılınmadı ki gâyeye da'vet oluna** أدْعُوا إلى الله (Yûsuf, 12/108). **İşte bu, "basîret üzerine", ayn-ı mekrdir. Binâenaleyh Nebî (a.s.) emrin küllîsi Allah'a mahsûs olduğuna tenbîh eyledi** (24).

Ya'nî Nûh (a.s.)ın da'vetine karşı, kavmi mekr-i azîm ile mekr ettiler. Çünkü Allâh'a da'vet, da'vet olunan için mekrdir. Esâsen da'vetullah, Allah'dan Allâh'adır. Zîrâ Allah, da'vet eden ile da'vet olunanın "ayn"ıdır. Ve da'vet olunan bidâyette ma'dûm olmalı ve Hak onunla berâber farz olunmamalıdır ki, müntehâ olan Allâh'a da'vet olunsun. Halbuki وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ (Hadîd, 57/4) âyet-i kerîmesinde beyân buyrulduğu üzere, biz nerede olursak olalım Hak dâimâ bizimle berâberdir. Binâenaleyh Hak, bidâyette bizde ma'dûm değildir ki biz nihâyette ona da'vet olunalım; ve biz mevcûd oldukça o bizimle berâberdir. Şu halde Hakk'a nasıl da'vet olunuruz! İşte bunun için Kur'ân-ı Kerîm'de buyrulan أدْعُوا إلى الله (Yûsuf, 12/108) Ya'nî "Allah'a da'vet ediniz!" hitâbı ayn-ı mekrdir. Fakat (S.a.v.) Efendimizin emr-i Hak'la ümmetine olan hitâbı "Allah'a basîret ve ilim üzerine da'vet ediniz!" sûretinde olduğundan, bu da'vet Allah'dan Allâh'a olur. Binâenaleyh zevk-i Muhammedî üzere da'vet aslâ mekr değildir. Zîrâ Muhammedîlerin da'veti, Furkān'a değil, Kur'ân'a ve cem'adır. Onun için Nebî (a.s.) عَلَى بَصِيرَةٍ (Yûsuf, 12/108) ya'nî "Basîret üzere" kaydiyle emrin küllîsi Allâh'a mahsûs olduğunu, ya'nî onun şuhûdunda da'vet eden, da'vet olunan ve kendisine da'vet kılınan ve kendisinden da'vet edilen hep bir şeyden ibâret bulunduğunu ve o şey-i vâhidin, muhtelif mertebelerde birtakım mütekābil esmâ ile zâhir olduğunu tenbîh eyledi.

Bosnevî, Kāşânî, Ya'kūb Hân ve **Te'vîl-i Muhkem** "tenbîh"i (S.a.v.) Efendimiz'e râci' kılmışlar; ve Dâvûd Kayserî Nûh (a.s.)'a veyâhut Hakk'a; ve Mevlânâ Câmî ise mutlak dâîye veyâ Hakk'a; ve Abdü'l-Ganî Nâblusî dahi şerhinde فنبه سبحانه tarzında yazıp mutlak Hakk'a; ve Bâlî Efendi dahi Cenâb-ı Nûh'a nisbet eylemişlerdir. Maahâzâ / cümlesinin vechi vardır. Zîrâ Cenâb-ı Nûh kendi kavmini hem farka ve hem de cem'a

da'vet etti; fakat sûret-i müteferrikada da'vet etti. Şu halde onun da'veti dahi hadd-i zâtında basîret üzeredir. Çünkü vahdete da'vet etmiştir. Ve kezâ bi'l-cümle enbiyâ dahi kavmini vahdete da'vet eder. Ve Hak ise peygamberlerini ma'rifet-i Hakk'a da'vet için göndermiştir. Binâenaleyh elsine-i enbiyâ ile basîret üzere da'vet eder; ve Fahr-i âlem (s.a.v.) Efendimiz'in da'veti basîret üzerine olduğuna ise Kur'ân şâhiddir.

İmdi Nûh (a.s.), kavmini Hak'la berâber iken, Hakk'a da'vet ettiği ve bu da bir mekr olduğu için ona karşı kavmi dahi mekr-i azîm etti, ya'nî onun mekrinden daha büyük mekr etti.

Böyle olunca onları mekren da'vet ettiği gibi, onlar da mekren icâbet ettiler. Muhammedî geldi, bildi ki muhakkak Allah'a da'vet, onun hüviyyeti haysiyyetiyle değil, ancak esmâsı haysiyyetiyledir. Binâenaleyh Hak Teâlâ: يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَـنِ وَفْداً (Meryem, 19/85) **ya'nî "Biz ol günde muttakîleri gürûh gürûh Rahmân'a cem' ederiz" buyurdu. İmdi harf-i gâyeyi getirdi ve onu isme mukārin kıldı. Öyle ise biz bildik ki, âlem onların muttakî olmalarını îcâb eden bir ism-i ilâhînin taht-ı hîtasındadır** (25).

Ya'nî dâî ve med'uvv şey'-i vâhid ve Hak med'uvv ile berâber iken Cenâb-ı Nûh'un kavmini Allâh'a da'veti mekr olduğundan, onların icâbetleri dahi mekr ile oldu. Ve onların ne sûretle mekren icâbet eyledikleri biraz aşağıda îzah olunacaktır. Halbuki da'vete gelen Muhammedî, ya'nî vâris-i Muhammedî, da'vet Hakk'ın hüviyyet-i ahadiyyesi cihetinden değil, esmâsı cihetinden olduğunu bildi. Zîrâ / Hakk'ın hüviyyet-i ahadiyyesi cemî'-i mezâhirde sârîdir; ve cemî'-i taayyünâtı sûrî ve ma'nevî ihâta-i zâtiyyesi ile muhîttir. Binâenaleyh hüviyyet-i mutlakası i'tibâriyle dâî ve med'uvv şey'-i vâhid olduğundan ona da'vet mekr olur. Esmâ cihetinden da'vet ise böyle değildir. Bu cihetten med'uvv bir ismin terbiyesinden diğer ismin terbiyesine da'vet olunur. Meselâ Hâfıd veyâ Müntakım ve Mudill isimlerinin mazharları olan kimse, bu isimlerin mukābili olan Râfi' ve Rahîm ve Hâdî isimlerine

da'vet olunur. Zîrâ evvelki isimler, sonrakilerden daha dar ve daha husûsîdir; ve celâlîdir. Sonrakiler ise evvelkilerden daha vâsi' ve daha kâmildir; ve cemâlîdir. Şu halde med'uvv dıyktan vüs'ata ve Celâl'den Cemâl'e da'vet edilmiş olur. Çünkü وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ (A'râf, 7/156) muktezâsınca rahmet olan Cemâl, Celâl'den evsa' ve eşmeldir.

Suâl: Mezâhir-i kevniyyeden her birisi, kendi rabb-i hâssı olan ismin kemâlâtı zâhir olmak için, sahrâ-yı vücûda gelmiştir. Ve ismin sırât-ı müstakîmi ne ise, kendi mazharını nâsıyesinden tutup çeker, götürür. Ve o tarîkın müntehâsı o ismin kemâlidir; ve o mazhar dâimâ o ismin terbiyesi tahtındadır; ve onun hakîkatı ve rûhu odur. Binâenaleyh bir mazhar, kendi rabb-i hâssı ve hakîkatı ve rûhu olan ismin rubûbiyyetinden, rabb-i hâssı olmayan diğer bir ismin rubûbiyyetine mi da'vet olunur? Bu mümkin midir? Ve birinin terbiyesi tahtından çıkıp diğerinin terbiyesi altına girebilir mi?

Cevap: Hayır! Bir mazhar, kendi hakîkatı olan rabb-i hâssın rubûbiyyetinden ihrâç olunup diğer bir hakîkate da'vet olunmak muhâldir. Çünkü وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيلاً (Ahzab, 33/62) âyet-i kerîmesi mûcibince hakāyık-ı ilâhiyyenin tebdîl ve tağyîri mümkin değildir. Fakat her bir mazhar, mertebe-i ilimden kopup, bu âlem-i şehâdette sûret-i unsuriyye-i insâniyye ile zâhir oluncaya kadar geçtiği yollardan birer sıfat kapar ve o sıfatların rengine boyanır. Binâenaleyh bu kaptığı sıfatlardan hangisi diğer sıfatlar üzerine gâlip gelmiş ise, o mazharda, o sıfatın saltanatı zâhir olur. Ve o mazhar, o sıfatın münâsibi olan ismin tecellîsini üzerine celb edip kendisinde onun hükmü gâlip olur. Ve şu halde o ismin terbiyesi altına girmiş bulunur. Fakat bunların cümlesi ârızîdir, / aslî değildir. Zîrâ o mazhar aslında hangi ismin mazharı ise, o ismin zevki ve sırât-ı müstakîmi üzerinedir. Meselâ Nâfi' isminin mazharı olan bir kimsenin zevki ve sırâtı, herkese îsâl-i menfaattir. O kimse her ne kadar muhît-i kevnîsinden kaptığı birtakım sıfât-ı nefsâniyyenin rengine boyanmış olsa da, yine rabb-i hâssı olan Nâfi' isminin zevkınden hâlî değildir. Bu sıfât-ı ârıza sâikasıyla birtakım mesâvîde bulunsa bile, yine nef'-i halkı gözetmedikçe kalben müsterih olamaz ve halkâ zarar îrâs eylese müteessir olur; çünkü rabb-i hâssının zevki budur; ve bu isim esmâ-i cemâliyyedendir. Binâenaleyh o

kimse hadd-i zâtında bir ism-i Cemâl'in mazharıdır. Fakat bu âlem-i kesâfette ve bu sahrâ-yı tabîatta, mezâhire ârız olan sıfât, sıfât-ı celâliyye olup, onların bu sıfatlara münâsip olarak celb ettikleri esmâ dahi, esmâ-i celâliyyedir. Zîrâ bilcümle mesâvî kesâfet ve tabîatın muktezâsıdır; ve hayvâniyyet kesâfetle kāimdir; ve ne kadar sıfât-ı hayvâniyye varsa cümlesi celâlîdir; ve ednâs-ı tabîiyyedendir. Onun için ezvâc ile mukārenet-i meşrûadan sonra bile hâl-i cenâbetten tatahhur lâzımdır. İşte enbiyânın da'veti ism-i Celâl'in terbiyesinden ism-i Cemâl'in terbiyesinedir.

Suâl: Enbiyâ esmâ-i celâliyyeden esmâ-i cemâliyyeye da'vet ediyor. Fakat asılda bir ism-i Celâl'in mazharı olan bir kimse, o rabb-i hâssın zevki ve sırât-ı müstakîmi üzerinde seyr edeceğine ve kendi hakîkatı olan bu ismin dâiresinden dışarı çıkamıyacağına göre, kendi peygamberine tâbi' olup Hâdî ism-i Cemâl'inin terbiyesi tahtına girse bile, nef'i olamıyacaktır. Zîrâ hakāyık-ı ilâhiyyenin tebdîli mümkin değildir. Şu halde da'vetin ona ne faidesi vardır?

Cevap: Da'vetin fâidesi, ancak Hak için hüccet-i bâliğanın sübûtudur.
40 Zîrâ peygamber gelip ehl-i Celâl'i / da'vet etmese, onların küfür ve dalâletleri kuvvede kalıp fiile gelmezdi; ve şu halde de Hakk'ın Adl ve Hakem isimleri zâhir olmazdı. Ehl-i Cemâl dahi böyledir. İmdi med'uvv olan kimselerde dört sûret mutasavverdir:

Birincisi: Aslında bir ism-i Cemâl'in mazharı olup, peygamberin da'vetine icâbetle amel-i sâlih işler. Bu kimse zâhiren ve bâtınen ism-i Cemâl'in taht-ı terbiyesindedir.

İkincisi: Aslında bir ism-i Celâl'in mazharıdır. Fakat peygamberin da'vetine icâbetle, zâhirde şerîat üzere âmil olmakla beraber, rabb-i hâssı olan o ism-i Celâl'in zevki ve sırât-ı müstakîmi üzeredir. Meselâ namaz kılar, oruç tutar, hac eyler; velâkin söylediği vakit kizb eder, va'd ettiği vakit hulf eyler, emânete hıyânet eyler; ve bunları yapmaktan zevk duyar, aslâ nedâmet etmez. İşte bunlar alâmet-i nifâktır. Binâenaleyh muvakkaten esmâ-i cemâliyyenin taht-ı terbiyesinde bulunsa bile fayda vermez. Zîrâ ayn-ı sâbitesinin isti'dâdı budur. Âkıbet rabb-i hâssı olan isim, onu sırât-ı

müstakîminin müntehâsına, ya'nî kemâline götürür.

Üçüncüsü: Aslında bir ism-i Celâl'in mazharı olmakla berâber, bu âlem-i şehâdette dahi, zâhiren kendisini da'vet eden nebîye tâbi' olmayıp inkâr eder. Küffâr bu zümredendir. Bu kimse bâtınen ve zâhiren ism-i Celâl'in terbiyesi tahtındadır.

Dördüncüsü: Aslında bir ism-i Cemâl'in mazharı olup zâhirde hicâbiyyât-ı tabîiyye ve te'sîrât-ı muhîtiyye ile kendisini da'vet eden nebîyi tekzîb eder; ve muvakkaten esmâ-i celâliyyenin taht-ı te'sîrinde evkāt-güzâr olur. Fakat bu eyyâm-ı küfrü içinde dahi rabb-i hâssı olan ismin zevki üzere bulunur. Meselâ küfr etmekle berâber yalandan nefret eder; emânete hıyânet etmez; halka zulümden ictinâb eyler; nihâyet nesîm-i hidâyet erişip birgün îmân-ı ezelîsi zâhir olur. İşte böyle bir kimse bâtınen ism-i Cemâl'in ve zâhiren ism-i Celâl'in taht-ı terbiyesinde bulunur.

İmdi peygamberin da'vetiyle herkesin mukteza-yı isti'dâdı ne ise o zâhir olur; ve irâde-i ilâhiyye ne sûretle taalluk etmiş ise o vukū' bulur. Bu kazâ ve sırr-ı kader bahsi **Fass-ı Üzeyrî**'de tafsîl olunmuştur, oraya mürâcaat buyrulsun. Binâenaleyh resûl ile vâris, iblâğ cihetinden, ancak / emr-i teklîfiye hâdim olurlar; yoksa emr-i irâdîye hâdim değildirler. Bunun tafsîli dahi **Fass-ı Ya'kūbî**'dedir. Bundan başka peygamber, aslında bir ism-i Cemâl'in mazharı olan kimseyi, o ism-i cüz'înin rubûbiyyetinden daha şümûllü ve daha cem'iyyetli olan ismin rubûbiyyetine da'vet eder. Bu basîret üzerine da'vettir. Meselâ aslında Hâdî isminin taht-ı terbiyesinde bulunan bir kimse, cemî'-i esmâyı muhît olan "Allah" ve "Rahmân" isimlerine da'vet olunur. Ve bundan hakāyık-ı ilâhiyyenin tebdîli lâzım gelmez. Bu keyfiyyet, bahr-i muhîtten alınan bir bardak suyun yine bahr-ı muhîte dökülmesine benzer. Alınan su tebeddül etmedi; belki bahr-i muhîta karışıp onda müstağrak oldu. Ve bu ism-i câmi'a mazhariyet ancak, insân-ı kâmilde olur.

İmdi Hz. Şeyh (r.a.) da'vet, bir ismin rubûbiyyetinden, diğer ismin rubûbiyyetine olduğunu Hak Teâlâ Hazretlerinin يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمٰنِ وَفْدًا (Meryem, 19/85) kelâm-ı münîfiyle istişhâd buyururlar.

Ma'lûm olsun ki, ehl-i âlem, muttakî olmaları cihetinden, Cebbâr isminin ihâtası altındadır. Ve ittikā ceberût ve satvet sâhibi olan bu ismin terbiyesinden neş'et eder. Binâenaleyh muttakî olan kimse Cebbâr isminin celîsi ve mazharıdır. Şu halde onun satvet ve ceberûtundan ittikā, rahmet-i âmme sâhibi olan Rahmân ismine ilticâdır. Çünkü Rahmân'ın, rahmâniyyeti cihetinden muktezâsı lütuf ve âtıfet ve afv ve mağfirettir. Muttakîler satvet ve heybet veren ism-i Cebbâr'dan intikāl edip ism-i Rahmân indinde cem' olunca, onların vücûduna rahmet-i âmme şâmil olacağından, artık merhûm ve mağfûr olurlar. Ve müttakîlerin adedi sayılmaz derecede çok olduğu ve her birisi bir ismin mazharı bulunduğu halde, cümlesinin Rahmân ismi tahtında toplanması, mazhar oldukları isimlerden daha şümûllü ve daha cem'iyyetli olan bir isme da'vet olunduklarını gösterir. Bunun aksi de böyledir. Ya'nî muttakî olmayan kimseler ki, dünyâda Rahmân isminin celîsidir; / âhirette Cebbâr ve Müntakım gibi esmâ-i celâliyyeye da'vet olunurlar. Zîrâ bu kimselerin adedi dahi pek çoktur. Ve her birerleri Şedîd, Dârr gibi birer esmâ-i celâliyyenin mazharıdır. Ve dünyada ism-i Rahmân tahtında müctemi' olup envâ'-ı huzûzât-ı nefsâniyyelerini istîfâ ederler. Fakat bi'l-âhire Müntakım ismi tahtında müctemi' olup kendilerinden intikam alınır.

İşte bu âyet-i kerîmede Hak Teâlâ harf-i gâye olan (إلى)yı cemî'-i esmâya şâmil olan "Rahmân" ismine mukārin kıldı; ve bundan "Rahmân" isminin kâffe-i esmâya şâmil olduğu anlaşılır. Çünkü "Rahmân" ismi ile "Allâh" ismi arasında fark yoktur. Ve ehl-i âlemden her birisi bir ismin terbiyesi altındadır. Ve herkes kendi rabb-i hâssı olan ismin abdidir. Binâenaleyh peygamber o esmâ-i müteferrikadan ism-i Rahmân veyâ ism-i Allâh'ın terbiyesine da'vet eder. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: أأرباب متفرقون خير أم الله الواحد القهار (Yûsuf, 12/39) ya'nî "Erbâb-ı müteferrika mı hayırlıdır, yoksa Vâhid-i Kahhâr olan Allah mı hayırlıdır?" Ve kezâ diğer bir âyette de buyurur: قل ادعوا الله أو ادعوا الرحمن (İsrâ, 17/110) ya'nî "Yâ habîbim! deki: Allah'a da'vet ediniz veyâhut Rahmân'a da'vet ediniz!". Bu da'vet basîret üzere olan bir da'vettir. Çünkü erbâb-ı müteferrikanın abdi

olmaktan kurtarıp ilâh-ı vâhidin ubûdiyyetine idhâl eder. Böyle olunca basîret sâhibi olan Muhammedî indinde da'vet, Hakk'ın hüviyyeti haysiyyetiyle değil, esmâ haysiyyetiyledir. Zîrâ hüviyyet-i Hak her mazharda mevcûddur. Mâdemki da'vet esmâ haysiyyetiyledir; ve biz bildik ki, âlem ism-i Cebbâr'ın ihâtası altındadır, şu halde ehl-i âlem ism-i Rahmân'ın ihâtası altına girmek için bu ism-i Cebbâr onların müttakî olmalarını îcâb etti. Ve ism-i Rahmân'ın îcâb ettiği takvânın hakîkatı budur ki, muttakî kendinden sâdır olan hayrât ve kemâlâtı nefsine muzâf kılmayıp: Fâil-i hakîkî Hak'tır, bunların cümlesi ona râci'dir der; ve Hakk'ı nefsine vikâye, ya'nî siper, ittihâz eder; ve şurûr ve nekâyısı kendi nefsine muzâf kılıp nefsini Hakk'a vikâye, ya'nî siper kılar. Zîrâ nekâyıs ve şurûrun menşei izâfî ve i'tibârî olan vücûdât-ı kevniyyedir. Binâenaleyh bu nekâyıs ve şurûr dahi izâfî ve i'tibârî olan bir şeydir; ve umûr-ı ademiyyedir. /

İmdi mekrlerinde "Âlihenizi terk etmeyiniz; ve Vedd'i, ve Süvâ'-ı ve Yeğûs'u ve Yaûk'u ve Nesr'i de terk etmeyiniz" (Nûh, 71/23) **dediler. Zîrâ muhakkak onlar âlihelerini terk ettikleri vakit, onlardan terk ettikleri kadar, Hak'tan câhil olurlar. Zîrâ Hak için her bir ma'bûdda bir vech vardır. Onu bilen bilir ve bilmeyen de bilmez. Ve Hak Teâlâ Muhammedîler hakkında: "Ey Habîbim! senin Rabb'in ancak ona ibâdet etmenizi kazâ eyledi, ya'nî hükmetti"** (İsrâ, 17/23) **buyurdu** (26).

Ya'nî dâî ile med'uvv min-haysü'l-hüviyye şey'-i vâhid olduğu halde, Cenâb-ı Nûh'un kavmini da'vet etmesi mekr olduğu cihetle kavmi dahi ona mekr olmak üzere birbirlerine hitâben dediler ki: Sakın âlihelerinizi terk etmeyiniz ve insan şeklinde masnû' olan Vedd'i ve deve sûretindeki Süvâ'ı ve arslan sûretinde musavver Yeğûs'u ve at şeklindeki Yaûk'u ve kartal biçimindeki Nesr'i terk etmeyiniz. Zîrâ bunlar mezâhir-i ilâhiyyedir. Ve bizi da'vet eden peygamber ise, Hakk'ı bu mezâhirden ihrâc edip, bu asnâmda vech-i Hakk'ı müşâhededen bizi men' eder; ve biz ayn-ı cem'de olduğumuz halde bizi farka da'vet eyler dediler. Filhakîka da kavm-i Nûh

âlihelerini terk ettikleri vakit, onlardan terk ettikleri kadar, Hak'tan câhil olurlar. Çünkü Hak, hüviyyetiyle cemî'-i zerrâtta mevcûddur. Binâenaleyh O'nun her ma'bûdda bir vech-i hâssı vardır. O vechi bilen kimse Hakk'ı bilir ve bilmeyen kimse dahi, bilmez. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ (Bakara, 2/115) "Ne tarafa teveccüh ederseniz edin, Allâh'ın vechi vâkı'dır." /

Ârif-i billâh Hasan Sencerî buyurur: Beyit:

کافران سجده که بر روی بتان میکردند همه رو سوی تو بود و همه رو سوی تو بود

Tercüme: "Kâfirler, putların yüzüne secde ederler. Bütün yüzler senin cânibinedir, bütün yüzler senin cânibine!..."

Ve bu îzâhdan putperestliğin câiz olduğu anlaşılmasın. Belki putperestlik vazî' olan kimselerin; ve Hudâ-perestlik ise şerîf olanların kârıdır.

Ma'lûm olsun ki, ulûhiyyet ve me'lûhiyyet ve âbidiyyet ve ma'bûdiyyet ve sâcidiyyet ve mescûdiyyet, herbir aynda zâhirdir. Eğer bir kimse o mazharın hicâbiyyetine ve sanemiyyetine ibâdet etse veyâhut o ma'bûd-i masnû'da ilâhın tahayyülüne tapsa, kendi hayâline ve hevâsına tapmış olur. Ve bunda yalnız putperestlerin putu değil, mü'min geçinen birtakım kimselerin ilâh-ı mu'tekad ve muhayyelleri dahi dâhildir. Fakat bir kimse her ma'bûdda ve her mazharda hasr ve ta'yîn bulunmaksızın vâhid, ahad olan Allah Teâlâ'ya ibâdet etse, o kimse ârif ve mükâşif olmuş olur. Bunun için Allah Teâlâ, Muhammedîler hakkında: "Yâ habîbim, küllün Rabb'i olan senin Rabb'in, ancak O'na ibâdet etmenizi kazâ, ya'nî hükm eyledi" buyurdu. Zîrâ her kim puta tapsa veyâhut tahayyül eylediği bir ma'bûda ibâdet etse, mutlaka Hakk'a ibâdet etmiş olur. Çünkü gerek mezâhir-i sûrîde ve gerek hayâlât gibi mezâhir-i ma'nevîde zâhir olan hep Hak'tır. Vücûd birdir; o da ancak Hakk'ın vücûdudur. Beyt:

غیرتش غیر در جهان نگذاشت لاجرم عین جمله اشیا گشت

Tercüme: "Gayreti cihanda gayri koymadı; şübhesiz bütün eşyânın "ayn"ı oldu."

/ İmdi âlim olan bilir ki, ibâdet olunan kimdir ve hangi sûrette zâhir oldu, tâ ki ibâdet olundu. Ve bilir ki, muhakkak tefrîk ve kesret suver-i mahsüsede a'zâ gibi ve suver-i rûhâniyyede kuvâ-yı ma'neviyye gibidir. Böyle olunca her bir ma'bûdda Allâh'ın gayrisine ibâdet olunmadı. Binâenaleyh âbidin ednâsı onda ulûhiyyet tahayyül eden kimsedir. Eğer bu tahayyül olmasaydı, taşa ve onun gayrisine ibâdet olunmazdı. Ve işte bunun için, Hak Teâlâ buyurdu ki: "Sen onlara, ma'bûdlarınızı tesmiye edin, de!" (Ra'd, 13/33) **İmdi eğer onlar o ma'bûdları tesmiye edeydiler, onlar onları taş, ağaç ve yıldız isimleriyle tesmiye ederlerdi** (27). *45*

Ya'nî evliyâ-i Muhammediyyînden âlim-i billâh olan kimse, putperestlerin ibâdeti vaktinde kime ibâdet olunduğunu ve ibâdet olunanın hangi sûrette zâhir idiğini bilir; ve keza o âlim-i billâh olan bilir ki, ma'bûd-ı vâhiddeki tefrîk ve kesret, insanın suver-i mahsüsede, eli, ayağı, kulağı, gözü ve emsâli a'zâsı gibidir; ve suver-i rûhâniyyede dahi kuvve-i basar, kuvve-i sem', kuvve-i şemm, kuvve-i lems, kuvve-i müfekkire, kuvve-i hâfıza ve kuvve-i hayâliyyesi ve emsâli kuvâ-yı ma'neviyyesi gibidir. Ya'nî insanın a'zâ ve kuvâsının kesreti sûretinin ahadiyyetine halel vermediği gibi, ma'bûdâtın kesreti ve teferruku dahi Hakk'ın ahadiyyetini mâni' değildir. Binâenaleyh her hangi ma'bûda ibâdet olunursa olunsun, yine Hakk'a ibâdet olunmuş olur. O'nun gayrine ibâdet olunmak mutasavver değildir. Şu halde âbidin en aşağısı, her bir ma'bûdda Hakk'ı müşâhede etmeyip onda ulûhiyyet tahayyül eden kimsedir. Böyle olan kimse ilâhdan gâfil ve mahcûbdur. Eğer her ibâdet olunan şeyde ulûhiyyet ma'nâsı tahayyül olunmasaydı, taşa ve onun gayrı ay ve güneş gibi şeylere ibâdet olunmazdı. İşte her ma'bûdda ulûhiyyet tahayyül olunduğu için Hak Teâlâ Hazretleri: / Yâ habîbim! sen kavmine: "Siz ma'bûdlarınızı adlarıyla çağırınız de!" (Ra'd, 13/33) buyurdu. Şu halde eğer onlar o ma'bûdları adlarıyla çağıraydılar, elbette onlara taş, ağaç ve yıldız namlarını verip, onları "Allah" ismiyle tesmiye etmezlerdi.

Ve eğer onlara: "Kime ibâdet ettiniz?" denilse, "Bir ilâha"

derlerdi. Allâh'a ve ilâha demezlerdi. Ve âbidin a'lâsı, onda ulûhiyyet tahayyül etmedi. Belki bu, meclâ-yı ilâhîdir; onun ta'zîmi iktizâ eder, dedi. Böyle olunca o iktisâr etmez. Sâhib-i tahayyül olan âbid-i ednâ ise: "Biz, bunlara bizi Allâh'a kurbeti yaklaştırsınlar diye taparız" (Zümer, 39/3) **derler. Ve âbid-i a'lâ, der ki: "Sizin ilâhınız ancak ilâh-ı vâhiddir"; binâenaleyh nerede zâhir olursa "O'na inkıyâd edin"; ve nâr-ı tabîatı sönmüş olan "muhbitlere müjde ver!"** (Hac, 22/34) **İmdi onlar "ilâh" dediler ve "tabîat" demediler** (28).

Ya'nî kavm-i Nûh'a veyâ müteaddid putlara tapan kimselere "Kime ibâdet ettiniz?" diye sorulsa, onlar cevaplarında elbette bir ilâha, ya'nî ilâh-ı mukayyede taptık derlerdi. Yoksa Allah Teâlâ'ya ve ilâh-ı mutlaka taptık demezlerdi. Demek ki onlar dahi, ma'bûdlarında ulûhiyyet-i mutlakayı hasr etmiyorlar; belki ulûhiyyeti tahayyül ediyorlar. Fakat her mazharda ve cemî'-i zerrâtta Hakk'ı müşâhede eden âbid-i a'lâ, o asnâmda ulûhiyyeti tahayyül etmez; belki bu meclâ-yı ilâhîdir, ta'zîmi îcâb eder, der. Binâenaleyh o, Hakk'ı ma'bûd-ı müteayyen ve mukayyede münhasır kılmaz. Çünkü bu âbid / cemî'-i merâyâ-yı eşyâda Hakk'ı müşâhede eder; ve bu ma'bûd dahi o âyînelerden birisidir. Ve Hak zâtı cihetinden vâhid ve o âyînelerde mün'akis olan esmâsının sûretleriyle kesîrdir. Ve bu ma'bûdda ulûhiyyeti tahayyül eden âbid-i ednâ ise, âbid-i a'lânın müşâhedesinden bî-haber olduğundan, biz bunlara bizim Allâh'a yakınlığımızı yaklaştırsın diye tapıyoruz derler. Nitekim el-yevm Îsevîlere Hz. Îsâ'nın ve Hz. Meryem'in tasvirleri önünde niçin tapındıkları sorulduğu vakit aynı cevâbı veriyorlar. Fakat âbid-i a'lâ onlara hitâben: Sizin ilâhınız ancak ilâh-ı vâhiddir. Nerede zâhir olursa olsun ona inkıyâd edin; Hakk'ın tecelliyât-ı kesîresi sizi zât-ı vâhidden hicâba düşürmesin, der.

Ey me'mûr olan zât! Nâr-ı tabîatları sönmüş ve Hakk'a perde olan enâniyetleri münkesir olmuş olan muhbitîn, ya'nî mütezellilîn-i hâşi'în, "ilâh" dediler, "tabîat" demediler. Zîrâ kendilerinde gâlip olan şey ne ise

onu bildiler. Ve onların nâr-ı tabîatları söndüğü vakit, ilâhiyyet zâhir ve gâlip olur; ve kendilerinde olan nâr-ı tabîatın sönmesinden, tabîatın müteessir olan bir şey olduğunu ve tasarrufun tabîat için değil, Hak için sâbit olduğunu bilirler. Binâenaleyh onlar "ilâh" ismini verirler. Eski ve yeni feylesoflar gibi "Tabîat şöyle yaptı, böyle yaptı" demezler. Halbuki tabîat mutasarrıf değildir; belki kendisi mahall-i tasarruf ve infiâldir.

/ **"Ve bir çoğunu ıdlâl eylediler: "ya'nî vâhidin vücûh ve niseb ile ta'dâdında hayrete düşürdüler. Ve kitâba vâris kılınıp mustafeyn olan, nefislerine "zulmedenler" ziyâde etmediler." Ve o üçün evvelidir. İmdi Hak onu "muktesıd" ve "sâbık" üzerine takdîm etti. Ancak dalâlen, ya'nî hayreten, ziyâde eyledi. Muhammedî ise "Sen'de hayreti bana ziyâde et!" dedi. Her ne vakit onlara aydınlık olsa, onun içinde yürürler; ve üzerlerine karanlık bastıkda kāim olurlar. İmdi hâir için devr vardır; ve hareket-i devriyye kutbun etrâfındadır; ondan ayrılmaz** (29).

Ya'nî kavm-i Nûh vücûd-ı vâhidi, mezâhir âyînelerine mün'akis olan onun muhtelif vücûh ve sûretlerini ve kendisinde olan esmâ ve sıfât nisbetlerini ta'dâd etmek sûretiyle halkın bir çoğunu şaşırtıp hayrete düşürdüler.

Misâl: Bir odanın duvarlarına muka'ar ve muhaddeb ve muka'ariyyet ve muhaddebiyyeti mümtezic on âyîne ta'lîk edilse, odanın ortasında kāim olan şahs-ı vâhidin zıll ve hayâli hepsine mün'akis olur; ve şahıs bir iken on sûret görünür; ve âyînelerin tarz-ı i'mâli başka başka olduğundan her birine mün'akis olan hayâl dahi birbirine benzemez. Birinde uzun bir vecih, ince bacaklar; ve diğerinde yam yassı ve müdevver bir vecih ve top gibi yuvarlak bir gövde, kısacık bacaklar; ve birisinde uzun bir vecih ve şişman bir gövde; ve sâirlerinde de bunlara makıys birer sûret müşâhede olunur. Halbuki cümlesi bir şahsın zıllidir. Bu ihtilâf ancak âyînelerin ihtilâfından münbaisdir. Şimdi odaya giden diğer bir kimse o hayâlâtı görüp her birerlerini başlı başına birer vücûd zan etse ve zıllin sâhibi olan

onu bildiler. Ve onların nâr-ı tabîatları söndüğü vakit, ilâhiyyet zâhir ve gâlip olur; ve kendilerinde olan nâr-ı tabîatın sönmesinden, tabîatın müteessir olan bir şey olduğunu ve tasarrufun tabîat için değil, Hak için sâbit olduğunu bilirler. Binâenaleyh onlar "ilâh" ismini verirler. Eski ve yeni feylesoflar gibi "Tabîat şöyle yaptı, böyle yaptı" demezler. Halbuki tabîat mutasarrıf değildir; belki kendisi mahall-i tasarruf ve infiâldir.

/ "Ve bir çoğunu ıdlâl eylediler: "ya'nî vâhidin vücûh ve niseb ile ta'dâdında hayrete düşürdüler. Ve kitâba vâris kılınıp mustafeyn olan, nefislerine "zulmedenler" ziyâde etmediler." Ve o üçün evvelidir. İmdi Hak onu "muktesıd" ve "sâbık" üzerine takdîm etti. Ancak dalâlen, ya'nî hayreten, ziyâde eyledi. Muhammedî ise "Sen'de hayreti bana ziyâde et!" dedi. Her ne vakit onlara aydınlık olsa, onun içinde yürürler; ve üzerlerine karanlık bastıkda kāim olurlar. İmdi hâir için devr vardır; ve hareket-i devriyye kutbun etrâfındadır; ondan ayrılmaz (29).

Ya'nî kavm-i Nûh vücûd-ı vâhidi, mezâhir âyînelerine mün'akis olan onun muhtelif vücûh ve sûretlerini ve kendisinde olan esmâ ve sıfât nisbetlerini ta'dâd etmek sûretiyle halkın bir çoğunu şaşırtıp hayrete düşürdüler.

Misâl: Bir odanın duvarlarına muka'ar ve muhaddeb ve muka'ariyyet ve muhaddebiyyeti mümtezic on âyîne ta'lîk edilse, odanın ortasında kāim olan şahs-ı vâhidin zıll ve hayâli hepsine mün'akis olur; ve şahıs bir iken on sûret görünür; ve âyînelerin tarz-ı i'mâli başka başka olduğundan her birine mün'akis olan hayâl dahi birbirine benzemez. Birinde uzun bir vecih, ince bacaklar; ve diğerinde yam yassı ve müdevver bir vecih ve top gibi yuvarlak bir gövde, kısacık bacaklar; ve birisinde uzun bir vecih ve şişman bir gövde; ve sâirlerinde de bunlara makıys birer sûret müşâhede olunur. Halbuki cümlesi bir şahsın zıllidir. Bu ihtilâf ancak âyînelerin ihtilâfından münbaisdir. Şimdi odaya giden diğer bir kimse o hayâlâtı görüp her birerlerini başlı başına birer vücûd zan etse ve zıllin sâhibi olan

şahs-ı vâhidden gâfil olsa, bu şaşkınlıktan başka birşey değildir. Böyle bir kimse bu gördüğü hayâlâta vücûd verdiği için şaşkın olduğu gibi, bu iddiâsına başkalarını da da'vet etse, onları da şaşırtıp hayrete düşürür. / İşte bu tâifenin hayreti cehle müstenid bir şaşkınlıktan mütevellid olduğu için hayret-i mezmûmedir. Fakat bu merâyâ-yı muhtelifede zâhir olan sûretler hep şahs-ı vâhidin zılli olup, mahallin ihtilâfı hasebiyle böyle muhtelif vücûh ile göründüğünü bilen kimselerin hayreti, ilme müstenid olduğu için hayret-i mahmûdedir. Zîrâ bu tâife: فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ (Bakara, 2/115) âyet-i kerîmesi muktezâsınca her cihetten vücûd-ı vâhid-i Hakk'ın tecellîsini görürler. Ve o tecellîde istihlâk ve hayretlerinden ve vücûd-ı vâhidin müşâhedesinden nâşî bir vechi diğer vecihden ve bir ciheti diğer cihetten fark ve temyîz edemezler. Beyit:

جلوه بر من مفروش اى ملك الحاج كه تو　　خانه مى بينى و من خانه خدا مى بينم

Tercüme: "Cilvelenme bana beyhûde emîr-i hac ki,
Gördüğün Kâ'be senin; ben görürüm beyti Hudâ."

وما الوجه الا واحد غير انه　　اذا انت اعددت المرايا تعددا

Tercüme: "Vech, birden gayri değildir. Sen âyîneleri saydığın vakit taaddüd eder."

İmdi bu şuhûd, zevk-i Muhammedî üzere olan şuhûddur. Ve bu şuhûd sâhibi olanlar nefislerine zulmedenlerdir ki, onlar kitâb-ı Kur'ân ve Furkān'a, ya'nî cem' ve farka, vâris kılınan güzîdegândır. Ve onların nefislerine zulmü, vücûd-i imkânîlerinin muktezâsı olan şehevâtı terk etmeleri ve zılâl-i esmâiyyeden ibâret vücûdât-ı mukayyede ve müteayyenelerini nefy eylemeleridir. Ve bu "nefislerine zâlim olanlar": ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ (Fâtır, 35/32) âyet-i kerîmesinde zikr olunan üç tâifenin evvelkisidir. Ve
50 Sallallahu aleyhi ve sellem Efendimiz bu üç / tâife hakkında: هؤلاء كلهم بمنزلة واحدة وكلهم في الجنة ya'nî "Onların cümlesi vâhid menzilesindedir ve hepsi cennettedir" buyurdular. İmdi "nefsine zâlim olan" kimse vâhid-i hakîkîyi birtakım i'tibârât ile teksîr edip bu kesrette de vahdeti müşâhede eder; ve

"muktesıd" ise vâhidde kesreti ve kesrette vâhidi müşâhede edip, bu iki şuhûd arasını cem' eder; ve "sâbık" ise adedi birleştirip kesîri vâhid müşâhede eder. Binâenaleyh "muktesıd" ile "sâbık" Hakk'ın ve halkın vücûdlarını i'tibâr ve isbât ettiklerinden ehl-i hayret değildirler. Fakat "zâlim"-i Muhammedî vâhidi i'tibârât ile kesîr gördüğü ve halkın vücûdunu i'tibâr ve isbât etmediği için hayrettedir. وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا (Nûh, 71/24) Şu halde Hak onun hayretini ziyâde eder. Nitekim Sallallahu aleyhi ve sellem Efendimiz رب زدني فيك تحيرا ya'nî "Yâ Rab, benim hayretimi sende ziyâde et!" buyurur. Ve bu hayret hayret-i mahmûdedir.

Ma'lûm olsun ki, bu âyet-i kerîme sûre-i Nûh'da vâki': وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيرًا (Nûh, 71/24) âyet-i kerîmesini müteâkıben şeref-vârid olur; ve şu halde وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالًا (Nûh, 71/24) kavli kavm-i Nûh'a âit bulunur. Çünkü "zulm"ün ma'nâ-yı lügavîsi "Bir şeyi mevziinin gayri olan bir yere vaz' etmek"tir. Kavm-i Nûh ise, hacer ve şecerden yaptıkları mezâhir-i asnâmda ulûhiyyet tahayyül edip, onlara taabbüd ettikleri için, ulûhiyyeti mevziinin gayri olan mahalle vaz' etmekle zâlim oldular. Ve nefislerine zulmeden zâlim-i Muhammedîler ise şehevât-ı nefsâniyyelerini mahalline vaz' etmediler. Belki muhâlefet edip terk ettiler; ve vücûd-ı vâhidi birtakım niseb-i ademiyye ile teksîr etmekle zulm eylediler. Onun için Şeyh (r.a.) sûre-i Nûh'da olan bu âyet-i kerîmede vâki' "zâlimîn" kavlini lisân-ı işâretle "ehl-i kemâl" tarafına işâreten tefsîr buyurdular.

O hayret-i mahmûde sâhibi olan Muhammedîlere Hak, her ne vakit nûr-ı ahadiyyet ile tecellî edip izâe eylese, onlar o nûr içinde yürürler. Zîrâ tecellî-i ahadî ile keserât ve hicâb-ı taayyünât kalkar. Binâenaleyh mûcib-i hayret olan taaddüdât dahi mürtefi' olur; ve taayyünât-ı kesîre perdelerinin karanlığı çöktüğü vakit hayrete düştükleri halde dururlar, yürümezler ve kat'-ı merhale etmezler. Ve hayrette olanlar ise devr ederler. Ve hareket-i devriyye ise kutup etrafındadır, ondan ayrılmaz. Binâenaleyh onun devrinin / evveli ve âhiri yoktur.

Ve tarîk-ı müstatîl sâhibi mâildir; maksûddan hâriçtir. Hakkında

hayâl sahibi olduğu şeye tâlibdir. Onun gâyesi o hayâldir. Binâenaleyh onun için "min" ve "ilâ" ve o ikisinin arasındaki şey vardır. Ve hareket-i devriyye sâhibi için bed' yoktur ki, ona "min" lâzım olsun; ve onun için gâye yoktur ki, onun üzerine "ilâ" hükmetsin. Böyle olunca onun için vücûd-ı etemm vardır. Ve ona cevâmi'-i kelim ve hikem verildi. Sâlik oldukları hatîâttan nâşî ilm-i billâh deryâlarında gark oldular. Ve o da hayrettir (30).

Ya'nî tarîk-i müstatîl sâhibi merkezden muhîta mâildir. Zîrâ o taayyünât-ı kesîre perdelerinin arkasında kalmış ve hakîkat-ı halden gâfil bulunmuştur. Hakk'ı ne kendi nefsinde ve ne de sâir mezâhirde müşâhede etmez. Onu kendi nefsinden uzakta tahayyül eder. O hayal hânesinde tahayyül edip uzak mesâfede zannettiği sûrete teveccüh ile ona tâlib olur. Binâenaleyh bu kimse Hak'tan mâil ve maksûddan hâriçtir. Ve tahayyül ettiği şey kendisinin ilâh-ı mec'ûlü ve Rabb-i mütehayyelidir. Onun sülûkü o hayâlde nihâyet bulur. İşte bu tarîk-i müstatîl sâhibi için "min", ya'nî ibtidâ; ve "ilâ", ya'nî intihâ; ve bu ibtidâ ve intihâ arasında olan mesâfe vardır. Ya'nî evvelâ kendi vücûdunu ve nefsini ortaya koyar ve nefsini merkez addeder; ve Hakk'ın talebine bu merkezden ibtidâen / sâlik olur. Ve bu talebi hayâlinde nihâyet bulur ki, bu da Hak hakkında verdiği karâr-ı hayâlîsidir. Ve nefsinden başlıyarak bu karâr-ı hayâlîye vâsıl oluncaya kadar arada mesâfe vardır. O bu mesâfeyi Allah Teâlâ'ya giden bir yol tevehhüm etmiştir. İşte bu seyri ile Hak'tan uzak olur. Çünkü daha ibtidâda iken Hakk'ı terk etmiştir. Bu ibtidâdan uzaklaştıkça Hak'tan uzağa düşer. Halbuki hareket-i devriyye sâhibi için başlangıç yoktur ki, ona "min", ya'nî ibtidâ lâzım olsun; ve seyrinin nihâyeti yoktur ki, onun üzerine "ilâ", ya'nî intihâ hükmetsin. Onun seyrinin ne evveli ve ne de âhiri vardır. Zîrâ seyri muhît-i dâire üzerindedir. Böyle olunca o hareket-i devriyye sâhibi için vücûd-i etemm vardır. Zîrâ onun seyri küllün muhîtidir; ve Allah'dan Allah'adır ve Allâh'dadır; ve ona cevâmi'-i kelim ve hikem i'tâ olunmuştur. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz اوتيت جوامع الكلم

buyurup, bu makāmdan ihbâr eylemişlerdir. Ve bu da hayret-i mahmûde makāmı olup kâffe-i hakāyık-ı ilâhiyye ve hikem-i rabbâniyyeyi câmi'dir ki, bâlâda geçen الاضلالا kavlinde îzâh olunmuş idi.

Ma'lûm olsun ki, Hak Teâlâ hazretleri kavm-i Nûh hakkında sûre-i Nûh'da مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللهِ أَنْصَارًا (Nûh, 71/25) ya'nî "Onlar hatîeleri sebebiyle gark olunup nâra idhal olundular; onlar Allah'dan başka mededkâr bulmadılar" buyurdu. Hz. Şeyh (r.a.) bu âyet-i kerîmenin ma'nâsını lisân-ı işâretle "kâmilân" hakkında ahz buyurdular ve onu bu yolda tefsîr ettiler. Ya'nî hayret-i mahmûdeye düşen Muhammedîler hatîeleri, ya'nî zenb-i vücûdları sebebiyle ilm-i ilâhî cânibine doğru kat'-i merâhil ve sülûk edip nihâyet ilm-i billâh deryâsında gark oldular. Ya'nî onlar gördüler ki, وجودك ذنب لا يقاس عليه ذنب آخر ya'nî "Senin vücûdun bir günahtır ki, ona diğer bir günah kıyâs olunmaz" muktezâsınca cemî'-i şurûr ve kabâyıhın menbaı kendilerinin taayyün-i kevnîsidir. Şu halde o cemî'-i hatîâtın başıdır. Ve bundan kurtulmak, ancak ilm-i ilâhî deryâsına doğru sülûk edip tahsîl-i ma'rifet ile mümkin olur. Hiç durmadılar, öyle yaptılar. Ve onlarda öyle bir ma'rifet / hâsıl oldu ki netîcede hayrete düştüler; ya'nî vahdet-i zâtiyye ile, niseb-i ademiyye kesreti arasında mütehayyir kaldılar. Ve bildiler ki, hakîkat-ı vücûd birdir; o da Hakk-ı mutlakın vücûd-ı nâmütenâhîsidir; ve esmâ onun şuûnât-ı zâtiyyesidir. Ve keserât-ı âlem ise onun esmâsı hasebiyle vücûd-ı mutlakının takayyüdât ve taayyünâtından ibârettir; ve kendi vücûdları dahi bu mezâhirden ve mukayyedâttan birisidir. Binâenaleyh zenb-i vücûdlarını ortadan kaldırıp bahr-ı ahadiyyette gark oldular.

İmdi onlar ayn-ı mâ'da nâra idhâl olundular. Ve Muhammedîler hakkında وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ (Tekvîr, 81/6)dır. Fırını îkād ettiğim vakit (سَجَرْتُ التنور). Böyle olunca onlar kendilerine Allah'dan gayrı ensâr bulmadılar. Binâenaleyh Allah onların ayn-ı ensârı oldu. Onlar ile'l-ebed onda helâk oldular. Eğer Allah Teâlâ onları sâhile, tabîat sâhiline çıkaraydı, onları bu yüksek dereceden indirirdi.

buyurup, bu makāmdan ihbâr eylemişlerdir. Ve bu da hayret-i mahmûde makāmı olup kâffe-i hakāyık-ı ilâhiyye ve hikem-i rabbâniyyeyi câmi'dir ki, bâlâda geçen الا ضلالا kavlinde îzâh olunmuş idi.

Ma'lûm olsun ki, Hak Teâlâ hazretleri kavm-i Nûh hakkında sûre-i Nûh'da مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللهِ أَنْصَارًا (Nûh, 71/25) ya'nî "Onlar hatîeleri sebebiyle gark olunup nâra idhal olundular; onlar Allah'dan başka mededkâr bulmadılar" buyurdu. Hz. Şeyh (r.a.) bu âyet-i kerîmenin ma'nâsını lisân-ı işâretle "kâmilân" hakkında ahz buyurdular ve onu bu yolda tefsîr ettiler. Ya'nî hayret-i mahmûdeye düşen Muhammedîler hatîeleri, ya'nî zenb-i vücûdları sebebiyle ilm-i ilâhî cânibine doğru kat'-i merâhil ve sülûk edip nihâyet ilm-i billâh deryâsında gark oldular. Ya'nî onlar gördüler ki, وجودك ذنب لا يقاس عليه ذنب آخر ya'nî "Senin vücûdun bir günahtır ki, ona diğer bir günah kıyâs olunmaz" muktezâsınca cemî'-i şurûr ve kabâyıhın menbaı kendilerinin taayyün-i kevnîsidir. Şu halde o cemî'-i hatîâtın başıdır. Ve bundan kurtulmak, ancak ilm-i ilâhî deryâsına doğru sülûk edip tahsîl-i ma'rifet ile mümkin olur. Hiç durmadılar, öyle yaptılar. Ve onlarda öyle bir ma'rifet / hâsıl oldu ki netîcede hayrete düştüler; ya'nî vahdet-i zâtiyye ile, niseb-i ademiyye kesreti arasında mütehayyir kaldılar. Ve bildiler ki, hakîkat-ı vücûd birdir; o da Hakk-ı mutlakın vücûd-ı nâmütenâhîsidir; ve esmâ onun şuûnât-ı zâtiyyesidir. Ve keserât-ı âlem ise onun esmâsı hasebiyle vücûd-ı mutlakının takayyüdât ve taayyünâtından ibârettir; ve kendi vücûdları dahi bu mezâhirden ve mukayyedâttan birisidir. Binâenaleyh zenb-i vücûdlarını ortadan kaldırıp bahr-ı ahadiyyette gark oldular.

İmdi onlar ayn-ı mâ'da nâra idhâl olundular. Ve Muhammedîler hakkında وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ (Tekvîr, 81/6)dır. Fırını îkād ettiğim vakit (سَجَرْتُ التنور). Böyle olunca onlar kendilerine Allah'dan gayrı ensâr bulmadılar. Binâenaleyh Allah onların ayn-ı ensârı oldu. Onlar ile'l-ebed onda helâk oldular. Eğer Allah Teâlâ onları sâhile, tabîat sâhiline çıkaraydı, onları bu yüksek dereceden indirirdi.

Her ne kadar küll, Allah için ve Allah ile ve belki ancak Allah ise de (31).

Cenâb-ı Şeyh (r.a.) وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ (Enbiyâ, 21/30) âyet-i kerîmesi muktezâsınca her şeyin hayâtı sudan olduğundan ve ilm-i billâhda hayât-ı hakîkiyye bulunduğundan "ilim" için "su"yu istiâre etti. Ve hadîs-i şerîf mûcibince onun sübühât-ı vech-i vahdeti nûrdan ve zulmetten yetmiş bin hicâbı yaktığı için dahi "âteş"i "vahdet" için istiâre eyledi. Şu halde bu istiâreler ile ma'nâ böyle olur: Suda, ya'nî ilm-i billâhda, gark olan ehl-i hayret nâra, ya'nî vahdete, idhâl olundular, tecellî-i zâtî taayyünât-ı mütekessireyi yaktı; ayn-ı kesrette vahdeti müşâhede ettiler; ilim ile hayat ve bakā ile fenâ buldular. Binâenaleyh onlar gark ile harkı müşâhede ettikleri için eşedd-i hayrete düştüler. / Ve Muhammedîler hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ (Tekvîr, 81/6) ya'nî "Deryâlar iştiâl ettiği vakit" vârid oldu. Nitekim ben fırını iş'âl ettiğim vakit سَجَرْتُ التنور derim. Ya'nî arablar bu ta'bîri isti'mâl ederler. Hz. Şeyh (r.a.) Muhammedîler hakkında, suyun aynında ateşin vücûdu vâki' olduğunu bu âyet-i kerîme ile istişhâd buyurdu. Zîrâ denizler sudur; ve iştiâl ise ateşin şânındandır. Binâenaleyh bu gark ve hark şuhûdunda, onlar taayyünât-ı kevniyyeden hiç bir yardımcı bulmadılar. Zîrâ tecellî-i zâtî mezâhirin vücûd-ı izâfîlerini yaktı. Vücûdu olmayan şeyden ise yardım mutasavver değildir. Böyle olunca ancak Hakk'ın vücûd-ı hakîkîsi bâkî kaldı. Binâenaleyh yardımcı ancak Allah Teâlâ hazretleridir. Nitekim hadîs-i kudsîde buyurulur: ومن احياني فانا قتلته ومن قتلته فعلي ديته ومن علي ديته فانا ديته ya'nî "Beni diri kılanı ben katl ederim; ve öldürdüğümün diyeti benim üzerimedir; ve diyeti benim üzerime olan kimsenin diyeti de benim". Şu halde Allah onların ayn-ı ensârı oldu. Onlar ile'l-ebed Allah'da helâk oldular. Bu hal de Allah'da fânî ve Allâh ile bâkî olmaktır. Ya'nî ehlullah ıstılâhında "fenâ-fillâh" ve "bakā-billâh" dedikleri şeydir. Onlar ilm-i billâh denizlerinde gark olduktan sonra, eğer Allâh onları sâhil-i tabîata çıkarsaydı, her ne kadar mertebe-i ulûhiyette küll, Allâh için ve Allâh ile ve belki ancak Allâh ise de, yine onları bu derece-i refîadan indirmiş olurdu.

Ma'lûm olsun ki, vücûd-ı hakîkî nâmütenâhî olan zât-ı Hakk'ın vücûdundan ibârettir. Ve Hak bu "ahadiyyet" mertebesinde kâffe-i sıfât ve esmâdan mutlaktır; ve ıtlak kaydından dahi mutlaktır. "Mutlak" ta'bîri tefhîm-i merâm için vaz' olunan bir ıstılahtır. Ve bu mertebede onun nisebi olan sıfât ve esmâsı çekirdeğin içindeki ağaç gibi mahfîdir. Vaktâki onun kuvvede olan esmâsı kemâllerini müşâhede için müsemmâları olan Hak'tan âyîneler, mezâhir ve âsâr taleb ettiler; vücûd-ı mutlak-ı Hak, mahzâ esmâya merhameten, mertebe-i ahadiyyetten mertebe-i vâhidiyyete tenezzül eyledi. Bu mertebe mertebe-i "ulûhiyyet"tir. İşte bu mertebede zât "Allah" ismiyle tesmiye olunur. Ve cemî'-i esmâ bu isim altında toplanmıştır. / Binâenaleyh esmânın kâffesi "Allâh" için olmuş olur. 55

Vücûd-ı vâhid bu mertebeden sonra mertebe-i "rubûbiyyet"e tenezzül eder. Zîrâ mertebe-i ilimde yekdîğerinden mümtâz olan esmâya birer mazhar iktizâ eder; ve o mezâhiri âit oldukları isimlerin taht-ı terbiyesine vermek lâzım gelir. Şu halde esmânın kâffesi "Allâh" için olunca, o esmânın mezâhiri olan suver-i tabîiyyenin cümlesi de "Allâh" için olur. Bundan sonra bu mezâhire birer vücûd-ı kesîf vermek îcâb eder. Halbuki Hakk'ın vücûdundan başka vücûd yoktur. Binâenaleyh vücûd-ı mutlak-ı eltaf kayd-ı taayyüne bürünerek o esmânın sûretlerinde kesâfetle zâhir olur. Şu halde bu mezâhirin vücûdu müstakil olmayıp izâfîdir; ve Allâh iledir; ve belki ancak Allâh'dır.

Cenâb-ı Nûh "Rabbî" dedi, "İlâhî" demedi. Zîrâ "Rab" için sübût vardır. Halbuki "İlâh" esmâ ile mütenevvi'dir. O her vakit bir şe'ndedir. İmdi o "Rab" ile sübût-i telvîni murâd etti. Çünkü ondan gayrisi sahîh değildir. "Yeryüzünde bırakma!" Onlar üzerine arzın içinde olmaları duâsını eder. Ve Muhammedî: "Eğer siz ipi sarkıtsanız Allah üzerine düşerdi" dedi. Semâvât ve arzda olan Hak içindir. İmdi sen arz içinde / defn olunduğun vakit, onun içindesin ve o senin zarfındır; ve onun içinde sizi iâde ederiz. Ve vücûhun ihtilâfından nâşî, sizi merre-i uhrâda ondan

ihrâc eyleriz. Taleb-i setr için esvâblarına bürünen ve parmaklarıyla kulaklarını tıkayan kâfirlerden, devreden bir ahadı; tâ ki da'vet umûmî olduğu gibi menfaat dahi umûmî olsun (32).

Ya'nî Cenâb-ı Nûh'un dâvetine karşı kavmi mekr-i azîm ile mukābele etmeleri üzerine, Hazret-i Nûh onlar hakkında: رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا (Nûh, 71/26) ya'nî "Yâ Rab rûy-i zeminde kâfirlerden birisini bırakma!" diye duâ etti. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) bu duâyı lisân-ı hakîkatle böyle tefsîr buyururlar ki: Hz. Nûh duâsında "Rabbî" dedi "İlâhî" demedi. Ya'nî, ey benim Rabbim deyip, Rabb'i nefsine muzâf kıldı. Zîrâ Rab, hangi isimde olursa olsun, mutlakā merbûbu iktizâ eder. Kendi ibâdının havâyicini kazâ için o, rubûbiyyetinde sâbittir; ve onların mühimmâtına kifâyet eder. Fakat "İlâh" bir sıfat-ı muayyen ve ism-i mahsûs ile mukayyed değildir. Zîrâ cemî'-i sıfât ve esmâya şâmildir. Meselâ hasta olan kimse "yâ İlâh!" ve "yâ Allâh!" diye nidâ etse, bu ismin tahtında olan ism-i Şâfî'ye; ve aç kalan kimse "yâ İlâh!" dese Rezzâk ismine ilticâ eder; sâirleri de buna makıystır. Zîrâ "İlâh" esmâ ile bu sûretle tenevvu' eder. O her vakit bir şe'nde ve bir tecellîdedir. Ve onun için bir sübût yoktur. Fakat Rab için hâceti kazâ husûsunda sübût vardır. Binâenaleyh Cenâb-ı Nûh ism-i Rab ile nidâda telvînin sübûtunu, ya'nî hâcetine muvâfık olan sûret ne ise Hakk'ın, o sıfat ile tecellîsini ve zuhûrunu diledi. Ve Hakk'ın onun murâdına muvâfık sıfatla zuhûru telvîndir. Çünkü rubûbiyet mertebesinde telvînin sübûtundan gayrisi sahîh değildir. Zîrâ her duâ eden kimse Hakk'ın kendi murâdına göre tecellîsini ister. Cenâb-ı Nûh, "Rabbî" nidâsından sonra لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ (Nûh, 71/26) ya'nî "Yeryüzünde bırakma!" dedi ki, kavmi aleyhinde, onların arz üzerinde kalmayıp batn-ı zemîne gitmeleri ve kendilerini ism-i Zâhir hicâbında bırakan taayyünât-ı vücûdiyyelerinden kurtulup batn-ı ahadî ve cem'îye dâhil olmaları için / bedduâ şeklinde duâ-yı hayr idi. Nitekim Muhammedî buyurur ki: "Eğer siz ipi sarkıtsanız Allâh'ın üzerine düşerdi". Zîrâ bu gördüğümüz taayyünât-ı kesîfe vücûd-ı mutlak-ı latîfin tenezzülünden husûle gelmiş

vücûdlardır. Ve maddiyyâtın vücûdu emr-i i'tibârîdir. Latîfin tedrîcen tenezzülâtı sebebiyle onun vücûduna muzâf olarak zâhir olmuştur. Şu halde "ipi sarkıtan" ve "ip" ve "ipin sarktığı mahal" hep Allâh'ın vücûdudur. Onun gayrı bir mevcûd yoktur ki, ip onun üzerine düşsün. Ve göklerde ve yerlerde olan suver-i halkıyye hep vücûd-ı vâhid-i mutlakın bi-hasebi'l-esmâ takayyüdünden ve taayyün kisvesine bürünmesinden ibâret olduğundan, onlarda zuhûr Hak için sâbittir. Ta'bîr-i dîğerle vücûd-ı mutlak-ı Hak bir deryâ-yı bî-nihâyedir ve suver-i mezâhir hep onun köpükleridir. Nitekim Ferîdüddin Attâr (k.s.) **Esrârnâme**'lerinde buyururlar. Beyt:

چو دریا بین اگر چشم تو بیناست   که عالم نیست عالم کفك دریاست

خیال است این همه عالم بیندیش   مبین آخر خیالی را ازین بیش

تو یا دیوانه یا آشفته باشی   که چندین در خیالی خفته باشی

Tercüme: "Eğer gözün görücü ise, sen deryâyı gör. Zîrâ âlem yoktur. Âlem deryânın köpüğüdür. Düşün ki, bu âlem hep hayâldir. Nihâyet bir hayâli bundan ziyâde görme! Sen deli misin, yoksa şaşkın mısın ki, bu kadar hayâl içinde uyumuş olasın."

İmdi sen yere gömüldüğün vakit arz senin zarfındır; ve sen onun içindesin, ya'nî sen ölürsün. Ve senin anâsır-ı muhtelifeden mürekkeb olan vücûdun arz içine gömülmekle zarf-ı arz senin bu vücûdunu ehl-i âlemin nazarından setr eder. Ya'nî senin taayyününün sûreti fânîdir; ve sen bâtında ve ayn-ı cem'de müstehleksin; ve vâhidiyyetin bâtını senin zarfındır. Zîrâ senin vücûdun vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın bi't-tenezzül tekâsüf ederek mukayyed ve müteayyin olmasından ibârettir. Bu taayyün-i zâhirî düğümleri çözülünce bâtına gider; ve vücûd-ı mutlakta mündemic bulunur. / Cenâb-ı Şeyh (r.a.) hazretleri وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى (Tâhâ, 20/55) âyet-i kerîmesini ibâreye idhâl edip Hakk'ın lisânından buyururlar ki: "Arz içinde sizi iâde ederiz; ve ihtilâf-ı vücûhdan dolayı merre-i uhrâda sizi ondan çıkarırız." Ya'nî sizin vücûd-ı müteayyininizi ve mukayyedinizi arzın içine geri göndermekle bozarız; ve o düğümleri çözeriz; fakat böyle bırakmayız. İhtilâf-ı vücûhdan dolayı sizi yine birtakım mezâhir ve taayyünât-ı muhtelife ile ihrâc ve ızhâr ederiz.

Ma'lûm olsun ki, bu taayyünât-ı vücûdiyyenin zuhûru hep esmâ-yı ilâhiyye kemâlâtının zâhir olması içindir. Meselâ "Hâdî" ismini alalım. Bu isim mertebe-i gaybda, ya'nî zât-ı ahadî mertebesinde mahfî ve mahbûs kalmak istemez. İlim mertebesinde onun sûret-i zihnîsi peydâ olur. Onun vücûdu bu mertebeye lâyık olan bir vücûddur. Ba'dehû vücûd-ı mutlak bu isme bir mertebe daha kesîf bir taayyün vermek için âlem-i ervâha tenezzül eder. Binâenaleyh bu ismin taayyünü ve kisvesi o âleme münâsib bir şey olur. Ondan sonra vücûd-ı mutlak o isme daha kesîf bir vücûd bahşetmek için âlem-i misâle tenezzül eder. Libâs-ı taayyünü bu âleme münâsib olur. Ondan sonra yine O vücûd-ı mutlak şimdi içinde bulunduğumuz mertebe-i şehâdete iner; ve o isme bu âlemin kesâfetine münâsib bir kisve-i taayyün ihsân eyler. Bu âlem-i şehâdet esfel-i sâfilîndir. Buraya kadar vücûd-ı mutlakın "nüzûl"üdür. Mertebe-i şehâdetten sonra vücûd-ı mutlakın "urûc"u başlar ki, bu rücû'dur. Ve esfel-i sâfilîne tenezzül edinceye kadar geçtiği mertebelerin her birisinde bu ismin muktezâları zâhir olur. Ve her bir mertebe, kendisinden evvelki mertebeye göre zâhir ve kendisinden sonraki mertebeye göre de bâtındır. Binâenaleyh ism-i Hâdî'nin mazharı olan bir vücûd-ı müteayyinden hazret-i şehâdette îmân ve a'mâl-i sâliha sâdır olur. Zîrâ bu ismin isti'dâdı hasebiyle onun kemâlâtı bunlardır. Ve ism-i Mudill'in îcâbı dahi küfür ve a'mâl-i kabîhadır. Onun mazharından da bunlar sudûr eder. / İşte vücûh-ı esmâ muhtelif olduğundan her bir mertebede onların mazharları dahi muhtelif olur; ve Hakk'ın tecellîsi dahi bi't-tabi' muhtelif olmuş olur. İmdi hazret-i şehâdetten sonra bu suver-i halkıyye arza iâde olunur. Çünkü bu vücûdlar arzın cinsinden yapılmış idi. Ölünce bi't-tabi' yine oraya gider. Fakat insan orada kalmaz. Zîrâ insanın hakîkatı olan ve rabb-i hâssı ve rûhu bulunan isim mahvolmaz, o bâkîdir; çünkü Hakk'ın şuûnâtındandır. Ve Hakk'ın şuûnâtı kendisinin aynıdır; ve Hak ise bâkîdir. Ve hitâb-i ilâhî insanın heykel-i unsurîsine değil, belki bu hakîkatınadır. Böyle olunca insan bu âlem-i şehâdetten bu sûretle intikâl ettiği vakit âlem-i berzahda zâhir olur; ve bu isme âlem-i

berzahın hâline münâsib bir kalıp verilir. Nitekim Hz. Mevlânâ (r.a.) buyururlar: Beyt:

گر بشکند این جام من غصه نیاشام   جامی دگر آن ساقی در زیر بغل دارد

Tercüme: "Eğer benim bu kadeh-i vücûdumu kırarsa gam çekmem. Zîrâ o sâkînin koltuğu altında başka bir kadeh-i vücûd vardır." İşte "Diğer def'ada sizi ihrâç ve ızhâr ederiz" kavlinin îzâhı budur.

Cenâb-ı Nûh duâsında: لَاتَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ kelâmından sonra مِنَ الْكَافِرِينَ (Nûh, 71/26) dedi. Ya'nî "Yeryüzünde kâfirlerden bırakma!" demek olur. O kâfirler ki, taleb-i setr için esvâblarına büründüler ve parmaklarıyla kulaklarını tıkadılar. Zîrâ onlar istiğfâra da'vet olunmuşlardı. Bundan setri anladılar. Ve duâda مِنَ الْكَافِرِينَ kelâmından sonra دَيَّاراً kavli gelir. Cenâb-ı Şeyh (r.a.) tefsîren buyururlar ki: احدا ya'nî "Yeryüzünde kâfirlerden birisini bırakma; tâ ki da'vet umûmî olduğu gibi, menfaat dahi umûmî olsun." Zîrâ Cenâb-ı Nûh, esmâ sûretleri olan mezâhir-i kesîre ile vech-i vahdetten hicâba düşen kavmini, hicâbât-ı celâliyye zulmetlerinden cemâl-i zâtın nûruna ve şekāvetten saâdete da'vet eyledi. Da'vet ettikçe onların hicâbları ziyâde oldu. Anladı ki, onlar ehl-i hicâbdır; ve farktan cem'a ve ism-i Zâhir'den ism-i Bâtın'a teveccühleri mümkin değildir. / Binâenaleyh 60
onların taayyünât-ı zâhirelerinin ism-i Zâhir'in mazharı olan yeryüzünden kalkarak, ism-i Bâtın'ın mazharı olan arzın batnında setr olunmaları için, Rabb-i nâsıra ism-i Kahhâr ve Müntakım ile duâ etti. Zîrâ onların kesretten vahdete ve tefrika ve bu'ddan cem' ve kurba intikâlleri kendileri hakkında hayır ve salâh olduğu gibi, sâir bâkî kalan mü'minleri de şaşırtıp hayrete düşüremiyecekleri cihetle, onlar hakkında da mûcib-i menfaattir. Şu halde da'vet umûmî olduğu gibi, menfaat dahi umûmî olmuş olur.

"Eğer sen onları bırakırsan", ya'nî sen onları terkedersen "kullarını ıdlâl ederler" ya'nî onları hayrete düşürürler; ve onları ubûdiyyetten, esrâr-ı rubûbiyyetten kendilerinde mevcûd olan şeye ihrâç ederler. Böyle olunca onlar nefisleri indinde abîd olduktan sonra, nefislerine erbâb nazarıyla bakarlar. İmdi

onlar abîd ve erbâbdır; "ve doğurmazlar", ya'nî intâc ve ızhâr etmezler; "illâ fâcir"i, ya'nî örtülmüş olan şeyi meydana koyanı, ki "keffâr"dır (Nûh, 71/27), **ya'nî açık olan şeyi açıldıktan sonra örtücüdür** (33).

Ya'nî sen ism-i Zâhir'in taht-ı terbiyesinde bulunan onların taayyünât-ı vücûdiyyelerini, kezâlik ismi- Zâhir'in mazharı olan rûy-i arzda bırakırsan ve onları batn-ı arza ve ism-i Bâtın'ın taht-ı terbiyesine çekmezsen vücûd-ı vehmîlerinin muktezâsı olan hevâ ve tuğyân dâiresinde hareket ederler; ve kullarını da şaşırtıp vehm-i enâniyyete da'vet eylerler. Ve kuvâ-yı nefsâniyye ve sıfât-ı hayvâniyyelerinin vücûduyla berâber, onların sıfât-ı zâtiyyesi olan ubûdiyyet-i mahzadan çıkarıp kendilerinde olan esrâr-ı rubûbiyyete ihrâc ederler. Halbuki kuvâ-yı nefsâniyyelerinin hükmü altında zebûn olan kimselerin, esrâr-ı rubûbiyyete ıttılâ'ları câiz değildir. / Çünkü vücûd-ı mutlakın her mertebede bir hükmü vardır. Bu merâtibin ahkâmına riâyet etmek îcâb eder. Kuvâ-yı nefsâniyyeleri henüz diri olan kimseler hıfz-ı merâtib edemezler. Binâenaleyh dalâlete düşerler ve halkı da ıdlâl edip şerrü'n-nâs olurlar. Nitekim hadîs-i şerîfde buyrulur: شر الناس من قامت القيامة عليه وهو حي Ya'nî "Nâsın şerlisi o kimsedir ki üzerine kıyâmet kopar. Esrâr-ı rubûbiyyet zâhir olur, halbuki o diridir." Onun kuvâ-yı nefsâniyyesi ve sıfât-ı hayvâniyyesi henüz ölmemiştir; ve موتوا قبل ان تموتوا sırrına mazhar olmamıştır. Zamânımızda, "Zâhir ve Bâtın hep Hak'tır. Biz bunun böyle olduğunu anladık. Şerîat nizâm-ı âlem içindir; binâenaleyh hakîkat-ı hâle ıttılâ'dan sonra namaza, abdeste ve oruca ne ihtiyâcımız vardır" deyip hevâ ve hevesât-i nefsâniyyelerine ittiba' eden birtakım zındıklar, bu hâlin birer şâhid-i belîğidir. Evet, Zâhir ve Bâtın Hak'tır. Fakat senin vücûd-ı mukayyedin bu hazret-i şehâdette abd-i mahzdır. Ve ism-i Zâhir'in terbiyesinde bulunan bu vücûdât-ı mukayyedeye vâki' olan teklîf, bâtında tekvîn içindir. Binâenaleyh teklîf-i ilâhîye ittibâ' amel-i sâlih; ve muhâlefet ise fiil-i tâlıhdır. Ve senden sâdır olan ef'âl-i sâliha ve tâlıhanın sûretleri diğer âlemde peydâ olur. Ve intikâl ettiğin âlem-i berzahta seni istikbâl edecek olan onlardır. Cemâl'e mülhak

olmak başka, Celâl'e mülhak olmak başkadır. Dâimâ pâdişahın huzûrunda musâhib olmakla onun külhancısı olmak arasında azîm fark vardır.

İşte kavm-i Nûh dahi, bâtınları esrâr-ı rubûbiyyetinin mazharı ve zâhirleri ubûdiyyet-i mahza olduğu halde, onlar ubûdiyyetten i'râz edip, esrâr-ı rubûbiyyet i'tibâriyle nefislerine "erbâb" nazarıyla bakarlar. Vücûd-ı mukayyed ve müteayyinleriyle ve zâhirleriyle kul iken ve kuvâ-yı nefsâniyyelerinin hükmü bâkî iken, ubûdiyyetten rubûbiyyete intikāl ederler. Ve bu halleriyle ism-i Mudill'in da'vetine icâbet eylerler. Binâenaleyh gerek kendileri ve gerek kendilerinden sonra gelecek olan ibâd için hayırlı olan şey / onların batn-ı arzda mestûr olmaları ve vücûd-ı müteayyinlerinin kalkmasıdır. Ve onlar ancak fâciri, ya'nî setri vâcib olan kendilerindeki rubûbiyyeti intâc ve ızhâr ederler. Ve onlar öyle fâcirdir ki, "keffâr"dır, ya'nî mübâlağa ile sâtirdir. Zâhir olan şeyi zuhûrundan sonra örterler. Çünkü onlar enâniyetleri ile hakîkat-ı ilâhiyyeyi setr ederler. Ya'nî onlara lâzım olan ubûdiyyet ile zuhûr iken, enâniyetleri bâkî olduğu halde da'vâ-yı rubûbiyyet ile zâhir olurlar. Ve ba'dehû kendi sûretlerinde zâhir olan hakîkat-ı ilâhiyyeyi enâniyetleri ve vücûd-ı izâfîleriyle örterler.

İmdi mestûr olan şeyi ızhâr ederler. Onu zuhûrundan sonra da setr ederler. Böyle olunca nâzır mütehayyir olur. Ve fâcirin fücûrunda olan kasdını ve kâfirin küfründe olan kasdını bilmez; halbuki şahıs birdir (34).

Ma'lûm olsun ki, bu gördüğümüz suver-i kesîfe, esmâsı hasebiyle, vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın mertebe mertebe tenezzül ederek, müteayyin ve mukayyed olmuş bulunmasından ibârettir. Şu halde bu taayyünâtın gerek zâhirleri ve gerek bâtınları hep vücûd-ı Hak olur; ve onların bâtınları zâhirlerini müdebbir bulunur. Meselâ buhâr dediğimiz madde-i latîf mertebe mertebe tenezzül ve tekâsüf edince bulut, su buz olur. Buzun zâhiri de buhar, bâtını da buhardır. Fakat buz min-haysü't-taayyün buhar değildir. Zîrâ onda buharın hâssası yoktur; ve kezâ buza su demek de câiz değildir. Çünkü kesâfet mertebesinde bulundukça suyun işini göremez.

İşte bizim "Ben" ta'bîr ettiğimiz bu vücûd-ı müteayyin ve kesîfimiz dahi bunun gibidir. Binâenaleyh Hak olan / "hakîkat"ımızı, "hüviyyet" imizi, enâniyetimiz ve taayyünümüz setr ediyor. İmdi bir kimse: "Vücûd-ı mutlak-ı Hak bizim hüviyyetimizdir ve bizim bâtınımızdır; cemî'-i taayyünâta sârî olan O'dur; ve cemî'-i taayyünât-ı zâhireyi terbiye eden o hakîkattir" demiş olsa, sırr-ı rubûbiyyeti ızhâr etmiş olur. Fakat böyle dediği halde fiilen bu sözünü tekzîb ederek taayyün-i kesîfinin hükmüne tebean ve hevâ-yı nefsânîsinin isrine ıktifâen hareket eder ve tasarrufu bu vücûd-ı izâfîsine isnâd ederse, evvelce ızhâr etmiş olduğu rubûbiyyeti ba'dehû enâniyyet-i zâhiresiyle setr etmiş olur. Bu halde tâlib-i Hak olan nâzır onu görünce hayrete düşer; ve fâcirin fücûrunda ve kâfirin küfründe olan maksadını bilmez. Halbuki rubûbiyyeti kavlen ızhar ve fiilen setr eden şahıs birdir, ya'nî aynı kimsedir. Tâlib-i Hak olan kimse onun hangi hâline iktidâ edeceğini bilemez, şaşırır kalır. Cenâb-ı Şeyh (r.a.)ın bu kavlinde, henüz sıfât-ı nefsâniyyelerinin esîri olan kimselerin, ma'lûmât-ı tasavvufiyye ile şunu bunu irşâd edemiyeceklerine ve bilakis ibâdullâhı hayrete ve dalâlete düşüreceklerine işâret vardır.

"Yâ Rab beni gafr eyle!" ya'nî beni setr eyle; ve benden nâşî setr eyle! Ve senin وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ (En'âm, 6/91) **kavlinde kadrin bilinmediği gibi, benim de makāmım ve kadrim bilinmiye! "Ve vâlideynimi de setr eyle" ki, ben onlardan netîce oldum; ve onlar "akıl" ve "tabîat"dır. "Ve benim beytime", ya'nî kalbime, "giren kimseyi de setr eyle, mü'min olduğu halde", / ya'nî kalb içinde ihbarât-ı ilâhiyyeden vâki' olan şeyi musaddık olduğu halde. Ve o dahi nefislerinin tahdîs ettiği şeydir. Ve ukūlden olan "mü'minler"i ve nüfûstan olan "mü'minât"ı da setr eyle! Ve zulmânî hicâbların arkasında müktenifîn olan ve ehl-i gayb bulunan "zâlimlere ziyâde etme, tebârdan", ya'nî helâkdan gayri** (35).

Ya'nî Cenâb-ı Nûh'dan naklen sûre-i Nûh'un âhirinde beyân buyrulan şu رَبِّ اغْفِرْ لِى وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِناً وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَاراً

(Nûh, 71/28) âyet-i kerîmesini Hz. Şeyh (r.a.) lisân-ı hakîkatle tefsîren buyururlar ki: Yâ Rab, nûr-ı zâtın ile benim enâniyyet-i müteayyinemi ve nûr-ı sıfâtın ile vücûd-ı müteayyinemde meşhûd olan âsârı ve nefsim ile tabîatımın kuvâsını setr eyle! Tâ ki bunlar ile zâhir olmaktan kurtulayım; ve benim zât ve sıfâtım, senin zât ve sıfâtında mahv olsun. Ve benim mevce-i vücûdum, senin deryâ-yı zât-ı mutlakında nâ-bûd olsun. Binâenaleyh sen وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ (En'âm, 6/91) âyet-i kerîmesinde, nasıl ki hakkıyla kadrinin bilinmediğini beyân etmiş olduğun vech ile, zâtın ile gayr-i ma'rûf isen, benim dahi kadrim bilinmesin; ya'nî senin zâtında istihlâkim hasebiyle, sana tebean ben de gayr-i ma'rûf olayım. Zîrâ benim vücûdum senin vücûd-ı mutlakına muzâf olmuş bir vücûd-i mukayyeddir. Ve hakîkatte mukayyedin vücûdu ancak mutlakın vücûdudur. Ve vücûdumda hükümrân olan ancak Sen'sin. Ve vâlideynimi dahi setr eyle ki, ben onların netîcesiyim. Ve benim vâlideynim dahi, "peder" menzilesinde olan "akıl" ile, "vâlide" menzilesinde olan "tabîat"tır. Zîrâ âlem-i kevnde "akıl" fâil ve müessir; ve "tabîat" mef'ûl ve müteessirdir. Binâenaleyh akıl ile tabîatın münâkehasından sûret-i insâniyye doğar. Ve vücûd-i insânîye nazaran "akıl"dan murâd "rûh" ve "tabîat"tan murâd dahi "nefis"tir. Ve onların izdivâcından "kalb-i insânî" doğar. Ve şu halde ma'nâ böyle olur: Yâ Rab, rûh ile nefsi de setr eyle, tâ ki onların ismi ve resmi kalmasın. Ve isim ve resimleri kalmayınca kadr ve makāmı dahi bilinmez olsun. Ve mü'min olduğu, ya'nî onda ihbârât-ı ilâhiyyeden vâkı' olan şeyi tasdîk edici bulunduğu halde beytime, ya'nî kalbime, dâhil olan kimseyi de setr eyle! Ve o ihbârât-ı ilâhiyye dahi
(S.a.v.) Efendimiz'in / ان الله تجاوز عن امتي ما حدثت به انفسها ya'nî "Allah Teâlâ 65
hazretleri benim ümmetimin nefislerinin tahdîs ettiği şeyden tecâvüz etti" hadîs-i şerîfinde beyân buyrulduğu üzere mü'min-i musaddıkın nefsinin tahdîs ettiği şeydir. Zîrâ küdûrât-ı beşeriyye ve sıfât-ı nefsâniyyeden pâk olan kalbe gelen vâridât-ı ilâhiyye dahi tahâret-i asliyyesini muhâfaza eder. Çünkü nâzil olduğu mahal temiz olduğu için o ilhâmı bozmaz. Binâenaleyh kalb mertebesinde olan nefsin lakırtıları ihbârât-ı ilâhiyyedir. Fakat küdûrât-ı beşeriyye ve sıfât-ı nefsâniyye ile kalbi bulanık olan kimselerin

ahâdîs-i nefsi tahâret üzere değildir. Onların kalblerine gelen ilhâmât-ı ilâhiyye kalbdeki küdûrâtın rengine boyanıp sâfiyetini kaybeder. Hz. Mevlânâ Celâleddin Rûmî (r.a.) efendimiz bu hâli **Fîhi Mâ-fîh**'de böyle beyân buyururlar:

« این فقه را اصلش وحی بود . اما چون بافکار وحواس وتصرف خلق آمیخته شد، آن لطف نماند و این ساعت بچه ماند بلطافت وحی. همچنین که این آب در (تروت) روانست بسوی شهر. آنجا سر چشمه است بنگر که چه لطیفست وصاف صاف و چون در شهر آید و از محلهای اهل شهر بگذرد چندین خلق دست و رو وپا واعضا وجامها ازان شویند ونجاسات بهایم درو ریخته و با او آمیخته کردد . چون ازان کنار دیگر بگذرد ، در نگری اگرچه همانست کل کند خاك را و سیراب کند تشنه را و دشت را سبز گرداند؛ اما ممیزی می باید ، در یابد که این آب را آن لطف که داشت، نمانده است وباوی چیزهای ناخوش آمیخته شد.»

Ya'nî "Bu fıkhın aslı vahy idi. Fakat halkın efkâr ve havâssi ve tasarrufu ile karışınca o letâfet kalmadı. Ve fî-zamâninâ vahyin letâfetine hiç benzer mi? Nitekim bu su, şehre "Turut" ismindeki dağdan cârîdir; menbaı oradadır. Bak ki, ne latîf ve sâfın sâfıdır! Vaktâki şehre gelir ve ehl-i şehrin mahallelerinden geçer; ve bu kadar halk ellerini ve yüzlerini ve ayaklarını ve a'zâlarını ve elbiselerini yıkarlar; ve hayvanâtın necâsâtı onun içine dökülüp karışır; ve oradan başka tarafa akıp gider. Bakarsan, vâkıâ yine o sudur. Toprağı çamur eder ve susamışı kandırır ve sahrâyı yeşillendirir; fakat bu suyun evvelce hâiz olduğu letâfetin kalmadığını ve ona nâhoş şeyler karıştığını anlayacak bir mümeyyiz lâzımdır."

Velhâsıl kalb-i sâfa gelen vâridât-ı ilâhiyye sâfiyyet-i asliyyesini muhâfaza ettiğine ve Nûh (a.s.) gibi / bir nebiyy-i zî-şânın kalb-i mukaddesine vâki' olan vâridâtın vahy-i ilâhî olduğunda şübhe olmadığına binâen, cenâb-ı Nûh ihbârât-ı ilâhiyyeden ibâret olan kendilerinin hadîs-i nefislerini tasdîk edici olduğu halde gönlüne giren mü'minlerin dahi enâniyyet-i müteayyinelerinin setr olunarak fenâ-fillâh makāmına vusûllerini taleb eder. Ve enbiyânın gönüllerine dâhil olan kimselerin, onların kalb-i şeriflerine nâzil olan tecelliyât-ı ilâhiyyeden isti'dâdları kadar nasîbleri vardır. Onun için verese-i enbiyâ olan insân-ı kâmillerin gönüllerini kazanmak, sâlikler için en birinci vazîfedir.

Ve "ukūl"den olan mü'minlerin ve "nüfûs"tan olan mü'minâtın dahi

enâniyyet-i müteayyinelerini setr eyle! Ve hicâbât-ı zulmâniyye ve estâr-ı cismâniyye arkasında gaybda istiğrâk hasebiyle yer tutan ve nâzırînin gözlerinden muhtecib olan zâlimlere sen de helâkten gayrisini ziyâde etme! "Zâlimîn" "zulumât"tan müştaktır. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz hadîs-i şerîflerinde: الظلم ظلمات يوم القيامة ya'nî "Zulüm yevm-i kıyâmetin zulmetleridir."

İmdi onlar, nefisleri olmaksızın, vech-i Hakk'ı müşâhede ettikleri için nefislerini bilmezler. Muhammedîler hakkında كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (Kasas, 28/88)**dir. Ve "tebâr" helâktir. Ve bir kimse Nûh (a.s.)ın esrârına vâkıf olmak murâd ederse, onun üzerine felek-i şemse terakkî etmek lâzım olsun. Ve o bizim** Tenezzülât-ı Mevsiliyye'**mizdedir, vesselâm** (36).

Ya'nî vücûd-i izâfîlerini ve estâr-ı cismâniyyelerini nefy edip, vücûd-ı mutlak-ı Hak'ta helâk olan zâlim-i Muhammedîler, arada nefisleri olmaksızın, Hakk-ı bâkînin vechini müşâhede ettikleri için nefislerini bilmezler; zâtlarına vukûfları olmaz; enniyâtlarını ızhâr etmezler. Nitekim bu Muhammedîler hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de Hak Teâlâ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (Kasas, 28/88) ya'nî "Her bir şey hâliktir; ancak onun vechi hâlik değildir" buyurur. Bu âyet-i kerîmede "vechehû"nun zamîri "şey"e râci' olunca ma'na "Herbir şey hâliktir; ancak o şeyin vechi hâlik değildir" olur. Ve bir şeyin "vech"i denildikde, onun "zâtı ve hakîkat"ı murâd olunur. Ve yukarıda îzâh olunmuş idi ki, bu taayyünât-ı kesîre vücûd-ı mutlak-ı Hakk'ın takayyüdünden ibarettir. Binâenaleyh eşyânın hakîkatı vücûd-ı Hak'tır. Bu halde âyetin ma'nâsı böyle olur: "Her şeyin taayyünü hâliktir. Ancak o şeyde müteayyin olup onun hakîkatı bulunan vech-i mutlak hâlik değildir. Ve zamîr Hakk'a râci' oldukda "Herbir şey hâliktir; ancak vech-i Hak hâlik değildir" demek olur. Ve وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا (Nûh, 71/28) âyet-i kerîmesindeki "tebâr" "helâk" ma'nâsınadır.

Ve'l-hâsıl zâlim-i Muhammedîler vech-i mutlak-ı Hak'ta kendi enâniyyet-i vehmîlerinden fânî olmuşlardır. Onlar ebeden Hakk'ın

müşâhedesinde olup nefislerini bilmezler. Ve Nûh (a.s.)ın esrârına vâkıf olmak isteyen kimseler, rûhen felek-i şemse urûc etsinler. Zîrâ Kelime-i Nûhiyye'ye âit hikem ve maârif ve müşâhedâtın esrârı, ancak rûhu felek-i şemse terakkî eden kimselere münkeşif olur.

"Yûh" güneşin bir adıdır; o da âlem-i ecsâmda menba'-ı harâret ve ziyâ olan bir cirmdir. Ve âlem-i ukûlda cemî'-i ervâh-ı cüz'iyye ondan inbiâs eder. Ve merâtib-i halkıyye-i beşeriyyeden ve fıtrat-ı insâniyyeden felek-i şemse terakkî keşf iledir. Ve Cenâb-ı Şeyh (r.a.), felek-i şemse terakkîyi **Tenezzülât-ı Mevsıliyye** nâmındaki kitaplarında vech-i etemm üzere beyân buyurmuştur. Ve bu kitâbı Musul şehrinde, elli beş bâb üzerine te'lîf edip, onda esrâr-ı ulûm ve hakāyıkı derc eylemiş ve husûsiyle bu felek-i şemse terakkîyi bu kitâbın kırkaltıncı bâbında uzun uzadıya şerh etmiştir (Temmet; hâzâ min fazli Rabbî).

İntihâ: Saferu'l-hayr 1334 ve 17 Teşrîn-i sânî 1332 Perşembe gecesi saat 4.

KİTABIN ORİJİNALİNDEN ÖRNEK SAHİFELER

ابتدا ٢٦ محرم ١٣٤٤ و ١٨ آغستوس ١٣٤٠ یوم جمعه ساعت

بسم الله الرحمن الرحیم وبه نستعین

دیباجهٔ فصوص الحکم

[بسم الله الرحمن الرحیم . اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ مُنَزِّلِ الْحِكَمِ عَلَى قُلُوبِ الْكَلِمِ بِاَحَدِيَّةِ الطَّرِيقِ الْاَمَمِ / مِنَ الْمَقَامِ الْاَقْدَمِ وَاِنِ اخْتَلَفَتِ النِّحَلُ وَالْمِلَلُ لِاخْتِلَافِ الْاُمَمِ]

[رحمان و رحیم اولان اللهك اسمیله باشلارم . هر تقدیسه مخصوص اولان حمد امتنانی ارباب و مذاهب مختلف ایسه ده ، حکمتلری مستقیم اولان طریقك احدیتی ایله مقام اقدمدن کلمه لرك قلبلرینه انزال ایدن اللهه حمد اولسون]

یعنی رحمت امتنانیه ایله بالجمله اشیایه وجود ویرن و رحمت وجوبیه ایله بعض عبادینه متجلی اولان جمیع کمالاتك صاحبی بولنان الله ذو الجلال حضرتلرینك اسم شریفیله بو فصوص الحکمی تحریره باشلارم دیمك اولور . رحمت امتنانیه ایله رحمت وجوبیك تفصیلی فص سلیمانیده کله جکدر . جناب شیخ اکبر رضی الله عنه (کل امر ذی بال لم یبدأ فیه ببسم الله الرحمن الرحیم فهو اقطع) حدیث شریفنه اتباعاً کتابه بسمله شریفه ایله باشلادقدن صکره حمد و ثنا کمالاته مترتب اولدیغی و حال بوکه بالجمله کمالات

بیورمشدر رسول الله صلی الله علیه وسلم افندمز بو کتابی انتفاع ایتسونلر دیو ناسه اخراجنی
امر ایتمشلردر. بناءً علیه بو حقایقی اهلی اولان طالبلردن صاقلامق اصلا جائز دکلدر.
و نه قصورلرم اولان کیمسه‌لره تعلیمنده فائده یوق، بالعکس ضرر اولدیغی ایچون تعلیم
مناسب دکلدر. شو حالده انبیای کرام حضراتنک علم توحیدده‌کی اذواق مشربنی
بیان ایدن بو فصوص الحکم، ای اهل ذکاء و ای اهل عرفان سزه واسع اولان
رحمت خاصهٔ الهیه‌در. بو رحمت جانب حقدن سزه واصل اولنجه سزی استیلا
ایتمه‌لی. سزده بو رحمتی اهل ذکایه توزیع ایدک و حجابات کثرات ایچنده قالمه
اولان مستعد طالبلری ارشاد ایدیک تاکه نره‌دن کلوب نره‌یه کیتدکلرینی
و نه ایچون کلوب نه ایچون کیتدکلرینی و کندیلرینک و اشیانک و جمله عوالمک نه
اولدیغنی و مبنای حقیقت اشیانک معقود نه اولدیغنی ادراک ایتسینلر.

بیت حضرت سعدی

صوم و صلاة و حج ایله صانمه بتر ایشک . انسانه کامل اولمغه لازم اولان عرفان ایمش .
قنده کلدک بیلمه‌سک یا قنده وار منزلک . نردن کلوب کیتدیکنی اکلامایان حیوان ایمش

[ومن الله أرجو أن أكون ممن أُيِّد فتأيَّد وقُيِّد بالشرع المحمدي المطهّر فتقيَّد وقيَّد وحشرنا
في زمرته كما جعلنا من أمته فأول ما ألقاه المالك على العبد من ذلك]

(فصّ حكمة إلهية في كلمة آدمية)

[ومن مؤيَّد اولان کیمسه‌لردن اولمغمی اللهدن رجا ایدرم . امدی اول کیمسه‌نه که

بيورمش. رسول الله صلى الله عليه وسلم افندمزڭ كتابڭ انتفاع ايتديكيه ناسه اخراجنى
امر ايتمشلردر. بناءً عليه بو حقايقه اهلى اولميان طالبلردن صاقلانمه اصلا جائز دكلدر.
وتسيه قدرتلرى اولميانلره تعليمده فائده يوقدر، بالعكس ضرر اولديغى ايچون، تعليم
مناسب دكلدر. شو حالده انبياى كرام حضراتنڭ علم توحيدده‌كى ازواق وشأننى
بيان بيورلان بو فصوص الحكم، اى اهل ذكا، واى اهل عرفان سزه واصل اولان
رحمت خاصهٔ الهيه‌در. بو رحمت جانب حقدن بعض سزه واصل اولمه وسزى استيلا
ايتمليدر. سزده بو رحمتى اهل ذكايه توزيع ايديڭ ومحاباتكزدن ايجيله قطعه
اولان مستعد طالبلرى ارشاد ايديڭ. تا كه نره‌دن كلدكلرينى نره‌يه كيتدكلرينى
ونه ايچون كلدكلرينى، نه ايچون كيتدكلرينى وكندى‌ليكنڭ واشيانڭ وبالجمله عوالمڭ نه
اولديغنى وخلاصهٔ خلقتڭ اشيا ايله معقود نه اولديغنى ادراك ايتسينلر.

بيت حضرت مصنف

صوم وصلوة وحج ايله صاغنمه بتر زاهد ابشك . انسان كامل اولمقه لزوم اولور عرفان ايمه .
قنده كلدك بيلك سن يا قنده وار منزلڭ . نره‌دن كلوب كيتدكنى اكلامايانه حيوان ايمه

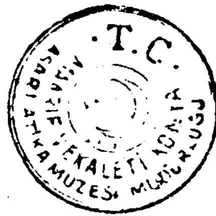
[ومن الله أرجو أن أكون ممن أُيِّد فتأيَّد وقُيِّد فتقيَّد بالشرع المحمدي المطهَّر فتقيَّد وقيَّد وحشرنا
في زمرته كما جعلنا من أمته فأوَّل ما ألقاه المالك على العبد من ذلك]

(فصُّ حكمةٍ إلهيةٍ في كلمةٍ آدميةٍ)

[وبن مؤيد اولانلردن اولمقلغى اللهدن رجا ايدرم . اعنى اويله مؤيد

عطف حقایق ایدیه . اوت چوق جدال ایمه‌کم لسه قرآن . و حضرت شیخ اکبرک اثار علیه‌سنده انجا
بحث ایدیلن اذواق واصل اولمشدر ، فصوص الحکمک براث عظیم وجوده کتیرمشدر . و مرتبه کالده اولان
شیخ مساوی کلمشدر . بونی شکه اطاریق سیاننده اولدیغنده بو اسناد برا چوق جباهلاردر
ای مؤمن تفکر ، اگر بو امثال آثار آکلاری اوقویوب آکلامایور ایسه‌ک ، لطفاً ایتمه . بنم ایچون کلدی
بزده . بو طریقه اضافه‌در ، و انصاف ریک یاریسیدر . زیرا آنلرکا بردن هر فردک نفسی بودر .
(والله یختص برحمته من یشاء والله ذو الفضل العظیم)

انا الحقیر ... واربع ...

LÜGATÇE

Bu lügatçe"ıstılah lügati" değildir. Bâzı kelimelerin lügat mânâsını hatırlatmak için hazırlanmış olup pek az kelimenin ıstılah mânâsı kısaca verilmiştir.

A

Abd: Kul, köle.
Abîd: Abdler, köleler.
Âbid: İbâdet eden, kulluk eden.
Âbidîn: Âbidler.
Âbidiyyet: Âbidlik, kulluk.
Acâibât: Acâyip şeyler, şaşılacak şey-ler.
Acîb: Taaccüb edilecek, şaşılacak şey.
Acînî: Hamur gibi, hamur hâlinde.
Acûl: Çok aceleci.
A'dâd: Adetler, sayılar.
Adeden: Adet olarak, sayı bakımından.
A'del: En âdil, en doğru.
Adem: Yokluk.
Adem-âbâd: Yokluk ülkesi.
Âdemî: Âdemoğlu, insan.
Ademiyyet: Adem oluş, yok olma hâli, yokluk.
Ademü'l-adem: Ademin ademi; yokluğun yokluğu.
Ademü'l-vücûd: Vücûdun ademi; varlığın yokluğu.
Âdet-i câriyye: Cârî olan âdet, alışılmış.
Adîd, adîde: Çok, birçok.
Adîmetü'l-fıkarât: Omurgasızlar.
ADL: Adâletli olan, herkese hakkını veren.
Âfâk: Ufuklar; insanın dışında olan varlıklar, dış âlem.
Âfâkî, âfâkıyye: Âfâka âit.
Âfitâb: Güneş.
AFÜVV: Dâimâ affeden, merhametli, bağışlayan.
Âgâh: Bilgili, uyanık, haberdâr.
Âgâhî: Âgâhlık, uyanık ve
haberdar olma.
Ağrâz: Garazlar, maksatlar.
Ağsân: Gusnlar; dallar.
Ağyâr: Hak'tan gayri olan şeyler; mâsivâ.
AHAD: İkincisi olmayan bir, yegâne bir; sayıdan olmayan bir.
Ahad: Kimse, bir kimse; bir.
Âhâd: Ba'zılar, ba'zı kimseler.
Ahâdîs: Hadîsler, sözler.
Ahadiyyet: "Ahad" olma, sayıdan olmayan "bir"lik.
Ahadiyyetü'l-cem': Cem'in ahadiyyeti, birliği.
Âhar: Diğer, başka.
Ahfâ: En hafî, en gizli.
ÂHİR: Her şeyin varlığı kendisinde son bulan, herşey son bulunca sâdece kendisi var olarak kalan.
Âhîr: En son.
Âhiz: Ahz edici; alan, alıcı.
Ahkāb: Seksen yıllık müddetler; uzun yıllar, pek uzun müddet.
Ahkâm: Hükümler; işler, şartlar, durumlar.
Ahmer: Kırmızı.
Ahsen: En güzel, daha güzel.
Ahsen-i takvîm: En güzel sûret.
Ahz: Alma, elde etme.
Akārib: Akrepler.
Akbel: En makbûl, en çok beğenilen.
Akdem: En kadîm, en önce, ilk.
Akdes: En kudsî, en mukaddes.
Âkıl: Akıllı.
Akl-ı maâd: Ma'nevî ve uhrevî mes'eleleri idrâk eden akıl; fizik âlem ötesini idrâk eden akıl.
Akl-ı maâş: Dünyâ işlerini ve tabîat âlemine âit mes'eleleri idrâk eden akıl; tabîat ötesini idrâk edemiyen akıl.
Akreb: En yakın, daha yakın.
Aksâm: Kısımlar.
Aktâb: Kutuplar.
Aktâr: Kutrlar; bölgeler, taraflar, çaplar.
Akvâ: En kavî, en sağlam.
Akvâl: Kaviller; sözler, görüşler.
Akvâm: Kavimler.
Akvem: En doğru, en âdil.
Âl: Şeref sâhibi ve büyük kimselerin yakınları.

A'lâ: En yüksek, en üstün.
Alâkāt: Alâkalar, bağlar, ilgiler.
Alâ-külli-hâl: Her halde, her hâl ü kârda.
Âlâm: Elemler.
Alâmât: Alâmetler.
Alâ nebiyyinâ ve aleyhi's-selâm: Selâm Peygamber'imizin ve onun üzerine olsun.
Alâ merâtibihim: Mertebelerine göre.
Âlât: Âletler, vâsıtalar, organlar.
Alâ-tarîkil-...: yoluyla, süretiyle.
Alâ-tarîkı'l-âde: Alışılmış sûrette, âdet üzere.
Alâ-tarikı'l-ihâta: İhâta sûretiyle, yoluyla.
Alâ-tarîkı'l-istiâre: İstiâre yoluyla, istiâre olarak.
Alâ-tarîkı'l-müşâ'a: Hisseleri ayrılmaksızın; hisseleri ayrılmamak sûretiyle.
Alâ-vechi: ....vechi üzerine, ...sûretiyle.
Alâ-vechi't-teselsül: Teselsül sûretiyle, teselsül üzere.
A'lâ-yı illiyyîn: En yükseklerin yükseği.
Ale'd-devâm: Devamlı, dâimâ, devamlılık üzere.
Ale'l-âde: Âdet üzere, tabiî, bayağı.
Ale'l-hakîka: Hakîkat üzere, hakîkaten.
Ale'l-ıtlâk: Mutlak sûrette, ıtlâk üzere; umûmî olarak, umûmiyetle.
Ale'l-infirâd: Ferd ferd, birer birer, ayrı ayrı.
Ale'l-kāide: Kāide olarak, usûlen.
Ale's-seviyye: Müsâvât üzere, eşit sûrette.
Ale't-tedrîc: Tedrîcen, derece derece, dereceli olarak.
Aleyhi's-selâm, (a.s.): Selâm onun üzerine olsun.
Aleyhime's-selâm: Selâm ikisinin üzerine olsun.
Aleyhimü's-selâm: Selâm onların üzerine olsun.
Aleyhi's-salâtü ve's-selâm: Salât ve selâm onun üzerine olsun.
Aleyhine: Onun üzerine, onun hakkında.
– Aleyh: Üzerine, hakkında.
Âlî: Yüksek.
ALİYY, (ALÎ): En yüce olan, kemâl sıfatlarında en üstün olan.
Âlî, aliyy, aliyye: Yüksek, yüce, ulu.
Âlihe: İlâhlar.
ALÎM: En çok bilen, bilgisi ezelî ve ebedî olan, her şeyi her yönüyle bilen.
Âlim-i billâh: Allâh'ı bilen, Allâh ile bilen.
Âliyyîn, âliyyûn: Âlî olanlar, yüceler, ulular.
Amâ': İnce bulut; ahadiyyet mertebesi veyâ vâhidiyyet mertebesi.
Amâ': Körlük.
A'mâl: Ameller.
Âmm: Umûmî, umûmu ilgilendiren, herkese âit.
Âmme: Umûm, avâm.
Âmme-i mü'minîn: Mü'minlerin umûmu.
Ân-ı gayr-i münkasim: Parçalanamayan bir an.
Ân-ı vâhid: Bir an.
An-karîb: Yakında.
Anâsır: Unsurlar.
Anbâr: Anbar.
Ânen-fe-ânen: Bir andan diğer âna; gitgide, gittikçe, devâmlı, sürekli.
Anhüm: Onlardan.
Anhümâ: O ikisinden.
Araz: İki zamanda bâkî olmayan ve varlığı kendinden olmayıp, başkasından olan şeydir.
A'râz: Arazlar.
A'ref: En ârif.
Ârız, ârıza: Ârız olan, sonradan gelen, gelip geçici olan.
Ârî: Çıplak, soyulmuş.
Ârif-i billâh: Allâh'ı bilen, Allâh ile bilen.
Ârif-i muhakkık: Tahkîk sâhibi ârif.
Ârifîn: Ârifler.
Ârifîn-i billâh: Allah'ı ârif olanlar, Allah ile bilenler.
Arz: Genişlik, en; enlem.
Arz: Gösterme, bildirme.
Arz-ı ubûdiyyet: Kulluğunu arz etme, sunma.
Arzan: Genişlik olarak, genişliğine, enine, enlem bakımından.
Arzî, arzıyye: Arza mensûb, arza âit.
Âsâr: "Eser"ler.
Asdak: En sâdık, en doğru.
Ashâb: Sâhipler, sohbet arkadaşları; sahâbe.
Âsım: Koruyan, günahtan muhâfaza eden.

Asl, asıl: Esas, kök, asıl, temel, prensip, kāide, hakîkat, neseb.
Aslah: Daha sâlih; en iyi, en yakışan, en uygun.
Aslî, asliyye: Asla âit, asılla alâkalı.
Asnâf: Sınıflar.
Asnâm: Sanemler; putlar.
Âsumân: Semâ, gök.
Aşr: On.
Atâ: Verme, bağışlama, ihsân, bağış.
Atâullâh: Allâh'ın atâsı, hediyyesi, bahşişi, ihsânı.
Atâyâ: Atiyyeler, hediyeler, armağanlar.
Âteşin: Ateşten, ateş hâlinde.
Âtıfet: Karşılık beklemeden gösterilen sevgi.
A'tıyât: Atiyyeler; ihsanlar, bağışlar.
A'tıye: Atâ, bağış, ihsan.
Atıyye: Bağış.
Âtî: Gelecek, aşağıda.
Atîk: Eski.
Atşân: Susuz, susamış.
Atyeb: En güzel.
Avâlim: Âlemler.
Avâmil: Âmiller; işleyiciler.
Avâmm: Halk, umûm insanlar; ârif olmayanlar.
Avdet: Dönme.
Avene: Yardımcılar, destek olanlar.
A'yân: Aynlar, hakîkatler, özler.
A'yân-ı sâbite: Değişmez aynlar, hakîkatler, özler, asıllar.
Ayân; (ıyân): Belli, açık, âşikâr.
Âyât: Âyetler.
Âyâtullah: Allâh'ın âyetleri.
Âyîne: Ayna.
Ayn: Göz, kaynak, asıl, öz; kendisi, zât, hakîkat; tıpkı.
Ayne'l-yakîn: Görerek elde edilen kat'iyyet, müşâhede ile kazanılan kesin bilgi.
Aynen: "Ayn" olarak, ayn hâlinde; tıpkı.
Ayn-ı vâhide: Tek bir ayn; tek bir hakîkat.
Aynî, ayniyye: "Ayn"a âit, ayn ile ilgili.
Ayniyyet: Aynı olma, aynılık.
A'zâ: Uzuvlar, organlar.
Azâbât: Azaplar.
A'zam: En azîm, en azametli, en büyük.
Azb: Tatlılık, tatlı, şirin.
Azhar: En zâhir, en açık, en çok görülür olan, en âşikâr.
AZÎM: Azamet sâhibi, çok yüce, çok büyük, sınırsız ve kayıtsız büyüklük sâhibi.
Azîmü'l-kadr: Kadri büyük olan; şerefli, ulu.
AZÎZ: İzzet ve yücelik sâhibi, mağlûp edilemiyen, her şeyde gâlip olan; her şeye gücü yetişen.

B

Bâb: Kapı; fasıl, bölüm, mevzû, husûs, mes'ele.
Bâdî: Sebep olan, müsebbib, sebep.
Bâdî-i nazar: İlk bakışta.
Ba'de: ...den sonra.
Ba'dehû: Ondan sonra; sonradan.
Ba'de'l: ...den sonra.
Ba'de'l-adem: Ademden sonra.
Ba'de'l-mevt: Ölümden sonra.
Bahr: Deniz.
Bahr-ı muhit: Kuşatan deniz; okyanus.
Baht: Öz, hâlis, sırf, saf.
Baîd: Uzak.
BÂİS: Sebepleri yaratan, ölüleri dirilten, peygamberler gönderen.
Bakā: Bâkîlik, devâm, devâmlılık, sebât.
Bakā-billâh: Allah'la bâkî olmak.
Bâkî: Bakî olan, dâimî.
BÂKÎ: Dâimâ var olan, sonu olmayan.
Bâkî, bâkıyye: Geriye kalan, bundan başka.
Bâlâ: Yukarı.
Bârân: Yağmur.
BÂRÎ: Temiz ve sağlam bir nizâm üzere yaratıcı.
Bârid: Soğuk.
Bâriz: Âşikâr, açık.
Ba's: Gönderme, sevk etme, diriltme, dirilme.
Basar: Görme duygusu, görmek, görme, görüş.
Basariyyet: Görücülük.
Bâsıra: Görme hassesi, duygusu, görme.
Bâsıt, bâsıta: Yayan, yayılan, yayılıcı.
BÂSIT: Lütuf ve rahmeti yayan, hayırlar veren; rızık, neş'e, rahatlık ve bolluk

veren.
Basîr: Görücü.
BASÎR: Eksiksiz gören, görücü olan, görme duygusu veren.
Basît, basîta: Mürekkeb olmayan, birleşik olmayan.
Bast: Yayma, yayılma; açma, genişletme.
Bast olunmuş: Uzun uzun anlatılmış.
Ba'z: Ba'zı, bir kısım, bir parça, birkaç.
Bâtıl: Gerçekliği olmayan, gerçek olmayan; boş, beyhûde, abes.
BÂTIN: Gizli, varlığı gizli olan.
Bâtın: İç, gizli.
Batn, batın: Karın; bâtın, iç. Kur'ân'ın "batn"ı: Kur'ân'ın bâtın ma'nâsı.
Becâ: Yerinde, uygun.
Bed': Başlama, başlangıç.
Bedî', bedîa: Güzel.
BEDÎ': Eşi ve benzeri olmayan, herşeyi en mükemmel yapan, yaratan, hayret veren güzellikte îcâd eden.
Be-gâyet: Son derece, pek çok.
Behâim, behâyim: Hayvanlar.
Behemehâl: Her halde, elbette, mutlakā.
Belâhet: Bönlük, alıklık.
Belâyâ: Belâlar.
Bende: Kul, köle.
Bende-perver: Kul sever, kul besleyici.
Berr: Kara, toprak; kıt'a ve geniş kara parçası.
BERR: Kullarına karşı şefkatli olan; ihsan edici, ihsânı bütün yaratıklara yaygın olan; iyilik, güzellik ve bağışı fazla olan.
Berâzih: Berzahlar.
Ber-hayât: Hayâtta.
Ber-karâr: Karar üzerine, dâimî, devamlı.
Ber-vech-i: ...vechi üzerine, ... sûretiyle.
Ber-vech-i âti: Aşağıdaki gibi, ileride görüleceği üzere, aşağıdaki şekilde.
Berzah: İki şey arasındaki fâsıla; iki şey arasını ayıran ve birleştiren hat, çizgi.
Berzahu'l-berâzih: Berzahlar berzahı.
Besâit: Basît olan şeyler.
Bess: Yayma, dağıtma, meydana getirme.
Beşâşet: Güler yüzlülük.
Bevâtın: Bâtınlar.
Beyânât: Beyânlar, açıklamalar.
Beyne'-: Arasında.
Beyne'n-nefy ve'l-isbât: Nefy ve isbât arasında.
Beyne'n-nevm ve'l-yakaza: Uyku ve uyanıklık arasında.
Beyt: Ev.
Beyzâ: Beyaz.
Bî: ... sız, ... siz.
Bi-: ile, ...yoluyla, ...sûretiyle.
Bidâyet: Başlangıç.
Bidâyeten: Başlangıç olarak, başlangıçta, ilk önce.
Bi-hakkın: Hakkıyla, gerçekten, tamâmiyle.
Bihâr: Denizler.
Bi-hasebi: .... bakımından, hasebiyle.
Bi-hasebi'l: ...bakımından, hasebiyle, dolayısıyla.
Bi-hasebi'l-esmâ: Esmâ bakımından.
Bi-hasebi'l-kesâfe: Kesâfet bakımından.
Bî-i'tibâr-ı: ...itibârı olmaksızın.
Bi'l-: ...ile.
Bilâ-: ... sız.
Bilâ-kayd u şart: Kayıtsız şartsız.
Bilâ-i'tibâr: İ'tibâr olmaksızın, i'tibâra alınmaksızın.
Bi'l-asâle: Asâletle, asâleten, asıl olarak.
Bilâ-sebeb: Sebebsiz.
Bilâ-şekk: Şüphesiz, şeksiz.
Bilâ-taaddüd: Çokluksuz, çoğalmasız, sayılma olmaksızın.
Bilâ-tağayyür: Tağayyür etmeksizin, başkalaşmaksızın.
Bilâ-tebdîl: Tebdîl etmeksizin, değişmeksizin, değiştirilmeksizin, başka bir hâle getirmeksizin.
Bi'l-cümle: Bütün, cümlesi.
Bi'l-farz: Farazâ, farz edelim ki, diyelim ki.
Bi'l-fiil: Fiilen, gerçekten, hakîkî olarak, "Kuvve"de veyâ i'tibârî olmayarak.
Bi'l-gayr: Gayr ile, başkasıyla.
Bi'l-hikme: "Hikmet"e göre; fizik ilmi bakımından.
Bi'l-hilâfe: Hilâfetle, hilâfeten, halîfe olarak.
Bi'l-iktisâb: İktisâb ederek, kazanarak.
Bi'l-kimyâ: Kimyâ ilmine göre.
Bi'l-kuvve: Kuvve olarak; kābiliyet ve güç hâlinde; bi'l-fiil olmayarak.

Bî-nihâye: Nihâyetsiz, sonu olmayan.
Bî-pâyân: Nihâyetsiz, ucu bucağı olmayan.
Bi'set: Gönderme, gönderilme.
Bi'set-i seniyye: (Peygamber Efendimizin peygamber olarak) kutlu gönderilişi.
Bî-tekeyyüf: Keyfiyetsiz.
Bi't-tabi', bittabi': Tabîatıyla, tabîî olarak.
Bi't-tebaiyye: Tâbi' olmak sûretiyle; tebaiyyet ile.
Bi't-tebeddül: Tekeddül ile; değişmek sûretiyle.
Bi't-tekâsüf: Tekâsüfle, kesifleşerek.
Bi't-tekemmül: Kemâle ermekle, kemâle ermek sûretiyle.
Bi't-teksîf: Teksîf ederek, teksîf etmek sûretiyle.
Bi't-tenâsül: Doğup üreyerek.
Bi't-teselsül: Teselsül ile.
Bi'z-zât: Zât ile, kendi ile, zâtıyla.
Bi-zâtihâ, bi-zâtihî: Kendi zâtıyla, kendi kendine, başkasına ihtiyâcı olmaksızın.
Bu'd: Uzaklık.
Buhârât: Buharlar.
Buhâriyye: Buhara âit, buharla ilgili.
Burhân: Delîl.
Butlân: Bâtıllık, bâtıl oluş, çürüklük, saçmalık.
Butûn: Bâtın olma, bâtın oluş, gizlilik.
Butûn: Bâtınlar; içler, gizliler.
Butûnü'l-butûn: Gizlilikler gizliliği, bâtınlar bâtını, derûnlar derûnu.
Bürûdet: Soğukluk.

C

Câh: Mevki, makam.
Cahîm: Cehennem.
Câ'il: Ca'l edici; kılıcı, yapıcı, vücûda getirici.
Ca'l: Yapma, kılma, te'sir etme, vücûda getirme.
Câmi': Cem' eden, birleştiren, toplayan, bir araya getiren, içine alan.
CÂMİ': Derleyen, toplayan, herşeyi toplayan, bütün yaratıkları huzurunda toplayan.
Câmiu'l-ezdâd: Zıtları toplayan, bir araya getirmiş olan.
Cânib: Taraf, cihet, yan.
Cânn: Cin.
Câvidânî: Dâimî, ebedî.
CEBBÂR: Çok cebr edici, çok güçlü ve kudretli; dilediğini yaptırmağa gücü olan, kendisine karşı çıkılamayan.
Ceberût: Cebbârlık; büyüklük, azamet, kibriyâ, pek ziyâde kibir; âlem-i ceberût.
Cebr, cebir: Zorlama.
Cedd: Dede, büyük baba.
Cehil, cehl: Câhillik, bilgisizlik.
Celâ: Tecellî, zuhûr, görünme, ortaya çıkma; Zât-ı Hakk'ın kendi zâtı için, kendi zâtında zuhûr etmesi.
Celâl: Büyüklük, ululuk, heybet.
Celî, celiyy: Âşikâr, apaçık.
CELÎL: Celâl sâhibi, büyüklük ve ululuğu yüce olan.
Celîs: Birlikte oturan, arkadaş.
Cem': Toplama.
Cemâl: Güzellik.
Cem'an: "Cem'" itibâriyle, cem' olarak; topluca.
Cem' etmek: Toplamak.
Cemî': Bütün, cümle, hepsi.
Cemîl: Cemâl sâhibi, güzel.
Cem'iyyet: Câmi'lik, câmi' oluş, toplayıcılık, esmâ-i ilahiyyenin hepsine mazhar olma, ihâta.
Cem'iyyet-i esmâiyye: İlâhî isimler topluluğu; esmâ-i ilâhiyyenin hepsine mazhar olma.
Cem'iyyet-i selâse: Üç cem'iyyet.
Cem'iyyetli: Şümullü, içine toplayan.
Cem'u'l-cem': Cem'in cem'i.
Cenâbet: Cünüblük.
Cenân: Kalb, gönül.
Cennât: Cennetler.
Cerh: Çürütme, red, kabûl etmeme.
Cesîm, cesîme: İri, büyük.
Cevâhir: Cevherler.
Cevâhir-i basîta: Basit (birleşik olmayan) cevherler.
Cevâmiu'l-kelim: Birçok ma'nâyı câmi' olan; birçok ma'nâyı kendinde toplayan.
Cevâzib: Câzibeler.

Cevher: Kendi zâtı ile, başka şeye muhtaç olmadan kāim olan şey.
Cezâ: Karşılık verme.
Cihâren: Apaçık olarak.
Cinân: Cennetler.
Cinânî, cinâniyye: Cennetlerle ilgili.
el-Cinsü maa'l-cins: Cins cinsiyle berâber olur.
Cismiyyet: Cisim olma.
Cirm: Cisim.
Cûd: Bir kazanç veyâ taleb karşılığı olmaksızın yapılan bağış, ihsan, cömertlik.
Cühûd: İnkâr, küfrân.
Cümle: Topluluk, sistem.
Cümle-i asabiyye: Sinir sistemi.
Cünûd: Cündler, askerler, ordular.
Cünûd-i mücennede: Saf saf, sıra sıra ordular.
Cüz': Kısım, parça.
Cüz'î, cüz'iyye: Parçaya âit olan; tamâmına âit olmayan.
Cüz'iyyet: Cüz'î olma, cüz'îlik.
Cüz'iyyât: Cüz'îler, cüz'e âit şeyler, parçalar.
Cüzûr: Cezrler; kökler.

Ç

Çâh: Çukur.
Çâker: Köle, kul.
Çeşm: Göz.
Çûn ü çerâ: Nasıl ve nice.

D

Dâbbe: Hayvan; yerde yürüyen hayvan.
Dâd: Verme, vergi, ihsan.
Dâî: Dûa eden, isteyen, da'vet eden.
Dâiren-mâ-dâr: Çepçevre, fırdolayı.
Dakāik, dakāyık: "Dakîka"lar; incelikler, anlaşılması güç ve dikkate muhtaç olan şeyler.
Dalâl: Dalâlet, doğru yoldan sapma, sapıklık.
Dâm: Tuzak, ağ.
Dâmen: Etek.
Dâr: Ev, yurt.
Darr: Zarar.
DÂRR: Elem ve zarar verici şeyleri hikmetinin gereği olarak yaratan.
Dâru'n-naîm: Ni'met yurdu, cennet.
Da'vâ: İddiâ.
Da'vâ-yı teferrüd: Benzeri olmamak iddiâsı.
Da'vetullah: Allâh'ın da'veti, Allâh'a da'vet.
Def'aten: Bir defâda.
Def'î: Bir defâda olan.
Dehr: Uzun zaman; zaman.
Delâil: Deliller.
Delâlet: Delil olma, yol gösterme, alâmet olma; iz, işâret.
Derk, derek: Basamak, kat.
Derk etmek: Anlamak, kavramak.
Der-kâr: Ma'lûm, âşikâr, belli.
Derûn: İç.
Desâtir: Düstûrlar.
Dest-gâh: Tezgâh, dokuma âleti.
Devâbb: Dâbbeler; yerde yürüyen hayvanlar.
Deverân: Devretme; dönme, dönüş.
Devre-i cüz'iyye: Cüz'î devre; kısmî devre, küçük devre.
Devre-i fetkıyye: Yarılma ve ayrılma devresi.
Devre-i külliyye: Küllî devre, büyük devre.
Devre-i mâiyye: Su devresi.
Devre-i nebâtiyye ve hayvâniyye: Nebât ve hayvan devresi.
Devre-i nâriyye: Ateş devresi.
Devre-i ratkıyye: Bitişme devresi, bitişiklik devresi.
Devre-i türâbiyye: Toprak devresi.
Devrî, devriyye: Dönüş ile ilgili, devr edici.
Dıl'-ı eyser: Sol kaburga kemiği.
Dıyk: Darlık.
Dîbâce: Başlangıç, mukaddime, önsöz.
Dîdâr: Yüz, çehre.
Dîde: Göz.
Dımışk: Şam (şehri).
Dirâyet: Bilgi, kavrayış.
Dîvâr: Duvar.
Dûçâr: Uğramış, tutulmuş, ma'rûz.
Dûçâr-ı inkıtâ': İnkıtâ'a ma'rûz.
Duhân: Duman.

Duhûl: Girme.
Dürre-i beyzâ: Bir büyük beyaz inci.
Dürretü'l-beyzâ: Büyük ve çok beyaz inci tânesi.
Düstûr: Kāide, kānûn.

E

Eamm: Daha umûmî, en umûmî.
Eb'ad: En uzak, daha uzak.
Eb'âd: Bu'dlar, uzunluklar.
Eb'âd-ı selâse: Üç bu'd; uzunluk, enlilik, derinlik.
Ebdân: Bedenler.
Ebed: Gelecekte sonu olmayan zaman.
Ebeden: Ebediyyen, aslâ.
Ebedü'l-âbâd: Hiç bir vakit, aslâ; ebedlerin ebedi.
Ebeveyn: Baba ve ana.
Ebrâc: Burclar.
Ebtan: En bâtın; en iç, en gizli.
Ebtan-ı butûn: Gizliliklerin en gizlisi, bâtınların en bâtını.
Ebû'l-Alemeyn: İki alem sâhibi; Seyyid Ahmed er-Rifâî hazretlerine, "kutbiyyet" ve "gavsiyet" makamlarını; ve "bâtın" ve "zâhir" ilimlerini kendi zâtında toplamış olmalarından dolayı, verilen isimdir.
Ebû'l-ervâh: Ruhların babası.
Ebvâb: Bâblar.
Ebyâz: Beyaz.
Ebyât: Beyitler.
Ecel: Va'de, ömür.
Ecl, ecil: Sebep.
Ecilden: ...den dolayı, ...dığı için.
Eclâ: En celî; en âşikâr.
Ecma': Daha, en câmi'; en toplayıcı, en birleştirici.
Ecnâs: Cinsler.
Ecrâm: Cirimler, maddî cisimler.
Ecsâd: Cesetler.
Ecsâm: Cisimler.
Eczâ: Cüz'ler, parçalar.
Edille: Deliller.
Ednâ: En aşağı.
Ednâs: Kirler, pislikler.
Edvâr: Devirler.
Edyân: Dinler.
Ef'âl: Fiiller.
Eflâk: Felekler.
Efrâd: "Kutb"a bağlı olmayan gayb erenleri.
Efrâd: Fertler.
Ehakk: Daha haklı, daha müstehak, daha lâyık, daha gerçek.
Ehl-i azâim: Üfürükçüler, hastalara çeşitli tılsımlarla okuyup üfleyen kimseler.
Ehl-i ezvâk: Ma'nevî zevk sâhipleri.
Ehl-i hey'et: Astronomi bilginleri.
Ehl-i huzûr: Hakk'ın huzûrunda bulunanlar; ilâhî huzûra ermiş olanlar.
Ehl-i sülûk: Sâlikler; sülûkte bulunan kimseler.
Ekâbir: Büyükler.
Ekber: En büyük.
Ekl: Yeme.
Ekmel: En kâmil, en mükemmel.
Eksef: En kesif.
Ekşef: En çok keşif eden; keşfi daha çok olan.
Ekvân: Kevnler; varlıklar, âlemler.
Elektrikiyye: Elektrik ile ilgili.
Elfâz: Lâfızlar.
Elsine: Lisanlar.
El-yevm: Bugün, günümüzde.
Emânât: Emânetler.
Emâkin: Mekânlar; yerler, mahaller.
Emîrü'l-mü'minîn: Mü'minlerin emîri.
Emlâk: Mülkler.
Emr: İş, şey, hâdise, husûs.
Emreyn: İki emir.
Emr-i âmm-ı müşterek: Umûmî ortak şey.
Emr-i hâss-ı mümeyyiz: Husûsî ayırıcı şey.
Emsâl: Misiller; eşler, benzerler.
Emsile: Misâller.
Enâniyyet: Benlik, bencillik.
Endâm: Boy.
Endâm âyînesi: Boy aynası.
Enfâs: Nefesler.
Enfüs: Nefisler; "iç varlık"lar, iç âlemi.
Enniyyat: Enniyyetler; zâtlar, hakîkatlar.
Ensâr: Yardımcılar.
Envâ': Nevi'ler, çeşitler.
Envâ'-ı sûret: Çeşit çeşit sûret.
Envâr: Nurlar.
Enzel: En aşağı.

Erbaa: Dört.
Erbâb: Rablar, sâhipler.
Erbâb-ı fikir ve nazar: Ayrı ayrı olan rabler, muhtelif rabler.
Erbâb-ı müteferrika: Aklî düşence sâhipleri.
Erbâb-ı ukül: Akıl sâhipleri.
Ercül: Ayaklar.
ERHAMÜ'R-RÂHİMÎN: Rahmet edenlerin en çok rahmet edicisi.
Erkân: Rükünler; direkler, sütûnlar, esâslar.
Erkân-ı tabîat: Tabîatın rükünleri; harâret, bürûdet, yubûset, rutûbet.
Erkân-ı erbaa: Dört rükün; harâret, bürûdet, yubûset, rutûbet.
Ervâh: Ruhlar.
Erzâk: Rızıklar.
Esâmî: İsimler.
Esâsât: Esaslar.
Esâsî, esâsiyye: Esâsa âit, esasla alâkalı.
Esbâb: Sebepler.
Esedullâhi'l-gâlib: Allâh'ın gâlip ve muzaffer olan arslanı, (Hz. Ali).
Eser: Bir şeyin varlığına delâlet eden şey; alâmet.
Esfel: En sâfil, en aşağı.
Esfel-i sâfilîn: Aşağıların en aşağısı; tabîat âlemi.
Esmâ: İsimler.
Esmâî, esmâiyye: Esmâya mensûb; isimlere âit, isimlerle ilgili.
Esmâk: Semekler, balıklar.
Esmâk-ı azmiyye: Kemikli balıklar.
Esmâk-ı gudrûfiyye: Kıkırdaklı balıklar.
Esmâr: Meyveler.
Esnâ-yı: ..esnâsında, ...sırasında.
Esrâr: Sırlar.
Estâr: Örtüler, perdeler.
Eşbâh: Karaltılar; cismî varlıklar, şahıslar.
Eşcâr: Ağaçlar.
Eşedd: En şiddetli.
Eşhâs: Şahıslar.
Eşi'a-nisâr: Işıklar saçan.
Eşkâl: Şekiller.
Eşkıyâ: Şakîler; şekâvet ehli.
Eşmel: En şâmil, en şümûllü, en kaplayıcı.
Eşref: En şerefli.
Eşyâ: "Şey"ler, varlıklar.
Etemm: En tam, en eksiksiz.
Eltaf: En latîf.
Etvâr: Tavırlar.
Evâil: Evveller, başlangıçlar.
Evâmir: Emirler.
"Ev-ednâ": "Yâhut daha da yakın", (Necm; 53/9).
Evhâm: Vehimler.
Evkât: Vakitler.
Evkât-güzâr: Vakit geçirici.
Evlâ-bi't-tarîk: En lâyık, tercihe şâyan, en iyi, en münâsip, en uygun.
Evsa': Daha vâsi', en geniş, daha geniş.
Evsâf: Vasıflar; sıfatlar.
Evsâf-ı teşrîhiyye: Anatomi bakımından vasıflar.
EVVEL: Her şeyden önce olan; başlangıçların yaratıcısı; varlığının öncesi olmayan; herşeyin varlığı kendisinden başlayan.
Evvelen: Evvel olarak, ilk olarak.
Evvelî, evveliyye: Evvele âit, en evvel, ilk önce.
Eydî: Eller.
Eyvân: Divanhâne, köşk.
Eyyâm: Günler.
Ezâ: Eziyet, incinme, incitme.
Ezdâd: Zıtlar.
Ezel: Geçmişte başlangıcı olmayan zaman.
Ezelü-l-âzâl: Ezellerin ezeli.
Ez-gayr-ı ta'yîn: Ta'yin etmeden, etmeksizin, belirtmeksizin.
Ezfer: Güzel kokulu.
Ezmân: Zamanlar.
Ezvâc: Zevceler; eşler.
Ezvâk: Zevkler, tad almalar, lezzetler, hazlar.

F

Fa'âl: Dâimâ işleyici, fâil olan, aktif.
Fâcir: Izhâr eden, açan; doğrudan sapan; fücûr sâhibi, günahkâr, yalancı, sefih.
Fahm: Kömür.
Fâik: Fevkinde bulunan, üstün olan.
Fâil, fâile: İşleyen, yapan; aktif.
Fâit: Fevt eden; kaybeden, elinden kaçı-

ran; kaybolan.
Fâiz: Nâil olan, elde eden, başarı kazanan, üstün olan.
Fâka: Fakirlik, muhtaç olma, ihtiyaç duyma.
Fârık: Farkeden, ayıran, ayrıcı.
Fasıl, fasl: Ayırma, ayrılma, kesme, ayrıntı, bölüm; mevsim.
Fâsid: Kötü, fenâ, yanlış, bozuk.
Fâsid, fâside: Fesâda uğrayan, yokolan.
Fâsidât: Fâsid olanlar; bozulup yok olanlar.
Fasîle: Âile, familya.
Fass: Bir şeyin hülâsası, zübdesi; yüzük taşı.
FÂTIR: Yaratıcı.
Fazâil: Fazîletler.
Fazl: Fazîlet; iylik, üstünlük, lütuf.
Fehm: Anlayış, idrâk.
Fekk: Bozma, çözme, kaldırma.
Felâsife: Feylesoflar, felsefeciler.
Felekü'l-hayât: Hayat feleği.
Fenâ: Yok olma.
Fenâ-fillah: Allah'da fânî olmak.
Fenn: İlim, ma'rifet, san'at.
Fer': Bir asla dayanan şey; şu'be, dal.
Ferâiz: Farzlar.
FERD: Tek, yegâne, eşsiz, ikincisi olmayan.
Ferdî, ferdiyye: Ferde âit, ferd halde.
Feryâd-res: Feryâd edenin imdâdına yetişen.
Fetret: İki şey arasında geçen zaman.
Feth: Açma, açılış.
FETTÂH: Pek çok açıcı, türlü güçlük ve sıkıntıları def' eden, kolaylaştıran.
Fevk: Üst.
Feyezân: Taşma.
Feyz: Akma, taşma; ilâhî zuhûr ve tecelli; zuhûr; ilhâm; ilim.
Fıkarât: Fıkralar; omurga kemikleri; parçalar, paragraflar.
Fıkdân: Bulunmazlık, kıtlık, yokluk.
Fısk: Hak yoldan çıkmak, günah işlemek.
Fıtnat: Çabucak kavrama, anlayış; zihin açıklığı, zeyreklik.
Fıtrî, fıtriyye: Fıtrata âit, fıtratla ilgili.
Fiilî, fiiliyye: Fiile âit, fiile mensûb.
Fiilen: Fiilî olarak; gerçekten.
Fi'l-hâl: Şimdi, o anda, hemen.
Fî-zamâninâ: Zamânımızda.
Fudalâ: Fâzıllar, fazîletliler.
Fuhûm: Fehimler, anlayışlar.
Fuhûm-ı kâsıra: Kusurlu, kısa, dar anlayışlar.
Furkân: Fark.
Fücûr: Izhar etmek, açıklamak; doğrudan sapma, günâhkârlık, ahlâksızlık.
Fürû': Fer'ler, dallar, şu'beler, kollar.
Fürûât: Fürû'lar; fer'ler.
Füshat: Genişlik, açıklık.
Füshat-serây: Geniş yer.
Füshat-serây-ı âlem-i bâlâ: Yüksek âlemin geniş sâhası.
Fütûh: Fetihler.
Fütûr: Gevşeklik, bezginlik, usanma, bıkma.
Füyûzât: Feyzler.

G

GAFFÂR: Çok affeden, çok bağışlayıcı, günahları örtüp bağışlayan.
Gafr: Örtme, setr; mağfiret etme.
GAFÛR: Çok mağfiret eden çok yarlıgayan, günahları bağışlayıp affeden.
Galebe: Gâlip gelme; üstün gelme, üstünlük.
Gâliben: Sağlam bir ihtimâle göre; belki, daha ziyâde.
Galîz: Kaba; şeffaf olmayan, kalın.
Gâmız: Anlaşılması güç, anlaşılmaz, kapalı.
Ganî: Zengin, müstağnî, ihtiyâcı olmayan.
GANÎ: Hiçbir şeye ihtiyacı olmayan; hiçbir noksanı ve eksiği olmayan.
Garîb: Yabancı; garip, tuhaf, şaşılacak.
Garâib: Garîbeler; garip şeyler.
Garbiyyûn: Garblılar; batılılar.
Gassâl: Gasl edici; ölü yıkayıcı.
Gayb: Gizli, gizlilik, görülmezlik. (Şehâdet mukâbili).
Gayr: Hak'tan başkası, mâsivâ.
Gayr-ı mec'ûl: Mec'ûl olmayan; kılınmamış, yapılmamış.
Gayr-ı muhdes: Yaratılmamış; hâdis olmayan.
Gayr-i kâbil: Kâbil olmayan, imkânsız.

Gayriyyet: Gayrı olma, gayrılık; başka olma, başkalık.
Gaybü'l-guyûb: Gaybler gaybi.
Gâyetü'l-gâyât: Gâyelerin gâyesi; nihâyetlerin nihâyeti.
Gayb-dân: Gaybı bilen.
Gaybî, gaybiyye: Gaybe âit.
Gayret: Kıskanma.
Gâzî, gâziyye: Gaza âit, gaz hâlinde.
Gınâ: Zenginlik.
Gıtâ: Örtü, perde.
Girdgâr: Tanrı.
Giriftâr: Tutulmuş, ma'rûz, düşkün, uğramış.
Girye: Ağlama, gözyaşı.
Guyûb: Gaybler.
Gürûh: Cemâat, bölük.
Güzîdegân: Seçkinler.

H

Habbe: Buğday v.s. dânesi.
Habîb: Sevgili, sevilen.
HABÎR: Herşeyden haberdâr olan, gizlilikleri bilen.
Habîs: Kötü, pis.
Hâcis: İlk hâtır; kalbe gelen ilk hitap; kalbe ârız olan endîşe.
Hadd: Sınır, hudûd, nihâyet; tanıtma, sınırlandırma; bir şeyi başka şeylerden ayırt edecek şekilde tanıtma; ta'rif.
Hadd: (Kur'ân'ın haddi): Allâh'ın murâd ettiği ma'nânın sınırı; yâhut ma'nâdaki hükmün ölçüsü.
Hademe: Hâdimler; hizmetkârlar.
Hadd-i fâsıl: Ayrıcı hudûd.
Hadd-i zâtında: Zâten, esâsen, aslında.
HÂDÎ: Hidâyete erdiren; doğru yolu gösteren.
Hadîd: Demir.
Hâdim: Hizmet eden.
Hadîs: Söz, hadîs-i şerif.
Hâdis: Sonradan var olan, muhdes.
Hâdis, hâdise: Yeni vâki' olan, yeni meydana gelen.
Hâdisü'l-vücûd: Vücûdu hâdis olan.
Hafâ: Hafîlik, gizlilik, kapalılık, gizli olma.
Hafâü'l-hafâ: Gizliliğin gizlisi.
HÂFID: Kendisine boyun eğmeyip karşı çıkanları rezîl ve perîşan eden.
Hafî, hafiyye: Gizli, saklı.
HÂFIZ: Muhâfaza eden, koruyan.
Hafriyyât: Kazılar.
Hâhiş: İsteme, arzû, istek.
Hâil: İki şey arasına giren, mâni', engel.
Hâir: Hayrette kalmış, hayret eden, şaşırmış.
Hakâyık, hakâik: Hakîkatler.
HAKEM: Hüküm koyan, emir veren, hükmünü icrâ eden.
Hakîka: Hakîkat.
Hakîkatü'l-hakâyık: Hakîkatlerin hakîkati.
HAKK: Varlığı hiç değişmeyen; varlığı yok olmayan, gerçek olan.
Hakkî, hakkıyye: Hakk'a âit.
HAKÎM: Hikmet sâhibi; emir ve hükümleri yerli yerinde olan.
Halâ: Boşluk.
Halâik, halâyık: Mahlûklar; yaratıklar.
Hâlât: Haller.
HÂLIK: Halk eden, yapan, yaratan.
Hâlî: Hâl ile, hâle ait.
Halîfetullâh fi'l-arz: Yeryüzünde Allâh'ın halifesi.
Hâlik: Helâk olucu, yok olucu.
Hâlikan: Yaratıcı bakımından, yaratıcı olarak.
HALÎM: Hilim sâhibi; yumuşak davranan, cezâ vermeye gücü yettiği halde acele etmeyip cezâlandırmayı geriye bırakan.
Hâlis, hâlisa: Saf, karışık olmayan.
Halk: Yaratma; yapma, yaratık, yaratıklar, yaratılış.
Halk-ı cedîd: Yeniden yaratma, yeniden yaratılma, yeniden oluş.
Halkî, halkıyye: Yaratılmaya, yaratılışa âit.
Hamâkat: Ahmaklık; ma'nevî idrâksizlik.
Hame-i mesnûn: Yıllanmış, kokuşmuş çamur.
Hâmız-ı kibrit: Asit sülfirik.
Hâmid: Hamd eden, hamd edici.
Hamîd, hamîde: Övülmeye değer; övülen beğenilen.
HAMÎD: Çok övülen, övgüye değer sıfat-

larla kendisine hamd edilen; övülmeye lâyık olan, kendisine dâimâ hamd edilen.
Hâmil: Taşıyan, götüren, hâiz, sâhip.
Hâmisen: Beşinci olarak.
Haml: Taşıma.
Hamûle: Yük.
Hande: Gülme, gülüş.
Harâret: Sıcaklık.
Harekât: Hareketler.
Harekât ve sekenât: Tavır ve davranışlar.
Harf-i gâye: Arapçada "ilâ" harf-i cerri; ..a, ...ya; ...a kadar.
Hâric: Dışarıya çıkan; dış, dışarı.
Hâricî, hâriciyye: "Hâric"e âit; dışarı çıkan, dışarıda olan, dışta varlığı olan.
Hâris: Ekin eken; iyi amel işleyen.
Hark: Yakma.
Hark: Yarma, yırtma, yırtılma.
Hark-ı âdet: Âdeti kırmak; alışılmış dışında, olağanüstü.
Hasâis: Hâssiyyetler, husûsiyyetler.
Hasâr: Zarar, ziyân.
Hasebiyle: Cihetiyle, dolayısıyla, bakımından, göre, nazaran.
Hasen, hasene: Güzel.
Hasenât: Haseneler; iyilikler, iyi haller.
Hasene: İyilik, iyi hal.
Hâsır: Hasr edici, tahdîd eden.
Hasr: Münhasır kılma, *inhisâr ettirme*; dar bir çerçeve içine alma; tahdîd, tahsis etme; mahsûs kılma.
HASÎB: Hesâba çekip karşılığını veren.
Hâss, hâsse: Hissedici; duygusu olan, duyan; duyu.
Hâss, hâssa: Mahsûs, husûsî; seçkin; husûsiyet.
Hâssa-i hâssa: Hâssın hâssı; seçkinlerin seçkini.
Hassâsiyet: Hisse sâhip olma, duyguları olma.
Hâssaten: Husûsî olarak; yalnız, ancak.
Hâsse-i basar: Görme duyusu.
Hâssıyyet: Husûsiyyet, kuvvet, te'sîr.
Hasûdân: Hasûdlar; kıskançlar, çekemiyenler.
Hâşi'în: Hâşi'ler; huşû' sâhipleri.
Hâşiye: Bir eseri şerh ve îzâh eden kitap.
Haşr: Ölüleri diriltip mahşerde toplama.
Hâtem: Mühür, yüzük; son, en son.
"Hâtim" olarak okunursa: Sona erdiren, mühürleyen.
Hâtır: Zihin; hutûr eden, içe doğan; kalbe gelen mânevî hitap.
Hatîât: Hatîeler; günahlar.
Hatîe: Günah, suç.
Hâtime: Son, nihâyet; netîce, bitirme.
Hatt-ı istivâ: Ekvator.
Hatm: Mühürleme, bitirme, sona erdirme.
Hattâtıyyet: Hattâtlık.
Havâdis-i ekvân: Dünyâ hâdiseleri.
Havâî, havâiyye: Havaya mensûb, âit.
Havâss-i hamse: Beş duyu.
Havâss: (Âriflerin) seçkinleri; hâssalar, husûsiyetler.
Havâtır: Hâtırlar, hâtıralar.
Havâ-yı nesîmî: Hava; atmosfer.
Havf: Korkmak, korku.
Hâvî: İhtivâ eden.
Hayâlât: Hayaller.
Hayât-bahş: Hayat veren, bahşeden.
Hayır-hâh: Herkesin iyiliğini isteyen, hayır sever.
Hayrât: Hayırlar.
Haysiyyet: I'tibâr, bakım.
Hayvânat: Hayvanlar.
Hayvânât-ı berriyye: Kara hayvanları.
Hayvânât-ı kışriyye: Yengeç, istakoz gibi hayvanlar; kabuklular.
Hayvânât-ı mükeyyise: Karınlarında bir nevi' torbaları bulunan hayvanlar. (fr. Marsupiaux).
Hayvânât-ı nâ'ime: Kemiksiz hayvanlar. (fr. Malacozoaires, mollusques).
Hayvânât-ı zâhife: Sürüngen hayvanlar, (fr. Reptiles).
Hayy: Hayat sâhibi, canlı, diri.
HAYY: Diri, canlı, hiç ölmeyen, hayâtı dâimî olan.
Hayyât: Yılanlar.
Hazâin: Hazîneler.
Hazarât: Hazretler, mertebeler, dereceler. (Şahıs isimleri önünde hürmet bildiren "hazret" kelimesinin çokluk ifâdesi: hazretler).
Hazarât-ı esmâ: İlâhî isimlerin hazretleri, mertebeleri, dereceleri.
Hazarât-ı hams: Beş hazret, beş mertebe.

Hâzin: Hazîne muhâfızı, bekçisi; hazînedâr.
Hazret: Mertebe, derece, rütbe.
Hazz: Nasîb, hisse; haz, zevk.
Hest: Vardır.
Hestî: Varlık.
Hevâ: İstek, arzû, heves.
Hevâcis: Hâcisler.
Hevesât: Hevesler.
Heyâkil: Heykeller; vücutlar, bedenler, cisimler.
Hey'et: Şekil, sûret.
Hey'et ilmi: Astronomi.
Hey'et-i mecmûa: Topluluk, tamâmı, topu, hepsi.
Heykel: Cismânî sûret, cisim, beden.
Heyûlâ: İlk madde, ilk cevher; herşeyin ilk maddesi.
Hıfz: Saklama, muhâfaza etme, koruma.
Hıkd: Kin, öc alma.
Hılkî, hılkıyye: Yaratılmaya, yaratılışa âit.
Hibât: Hibeler; bağışlar.
Hibetullah: Allah'ın hibesi, bağışı, vergisi.
Hibret: "Zevk" ile, "tecrübe" ile bilmek; bilgi, tecrübe; "zevkî" bilgi; ilm-i zevkî.
Hicâbiyyât: Hicâb olan şeyler.
Hicâbiyyet: Hicâb olma.
Hikem: Hikmetler.
Hikmet-i tabîiyye: Fizik ilmi.
Hilâf: Zıdd.
Hilkat: Yaratılış, yaratılma.
Hilye-i şerîf: Hz. Peygamber'in şekil ve vasıfları; bunu anlatan yazı veyâ şiir.
Himem: Himmetler.
Himmet: Bir şeyin vücûda getirilmesi husûsunda kalben, rûhen gösterilen gayret; kuvvetli istek.
Hîn: Esnâsında, vaktinde, ...ğinde.
Hisâbât: Hesaplar.
Hîta: İhâta, kuşatma.
Hitâbât: Hitaplar.
Hitâm: Sona erme, bitme.
Hiye: O.
Hizâne: Hazîne.
Hod-perest: Kendine tapan, kendini beğenmiş.
Hubb: Sevme, sevgi.
Hubbî, hubbiyye: Hubb, sevgi ile ilgili.
Hucüb: Hicablar, perdeler.
Hudûd: Haddler; sınırlar; ta'rîfler.
Hudûs: Hâdis olma; sonradan olma; sonradan var olma.
Hukemâ, hükemâ: Hakîmler, filozoflar.
Hukub: Seksen senelik müddet.
Hulefâ: Halîfeler.
Hulel: Elbiseler.
Hulf: Sözünü tutmama.
Hulûd: Bâkîlik, dâimîlik; dâimî sûrette kalma.
Hulûl: Girme, Allah'ın insan bedenine girmesi.
Hûr: Hûrîler.
Hurûc: Çıkma, çıkış.
Husûl: Hâsıl olma, peydâ olma.
Hutûr: Hâtıra gelme.
Huzûr: Hâzır olma, hâzır bulunma; ilâhî huzûrda bulunma.
Huzûz: Hazlar; zevkler.
Huzûzât: Hazlar.
Huzzâr: Hâzır olanlar.
Hücerât: Hücreler.
Hüccet: Burhan, senet, delîl.
Hüccet-i bâliğa: En yüksek mertebede olan hüccet.
Hükemâ; hukemâ: Hakîmler, filozoflar.
Hüküm-fermâ: Hükmeden, hüküm süren.
Hüsn: Güzellik.
Hüsn-i endâm: Boybos güzelliği.
Hüve: O.
Hüviyye: Hüviyyet.

I

Idlâl: Dalâlete düşürme; yoldan çıkarma, şaşırtma, azdırma, saptırma.
Ikâb: Cezâ, cezâlandırma, azap.
Ikâl: Bağ, köstek, düğüm.
Iktifâ: İzinden gitme; uyarak peşinden gitme.
Iktifâen: Iktifâ ederek, izinden giderek.
Isğâ: Kulak verme, söz dinleme.
Istılâhât: Istılâhlar, terimler.
Istılâhî: Istılâhtaki ma'nâya âit; terim ma'nâsıyla ilgili.
Itlâk: Salıverme, serbest bırakma; kayd

ve hasr etmeksizin umûmiyet üzerine kullanma.
Itlâk: Mutlak oluş, mutlaklık.
Itlâk olunmak, edilmek: Denilmek; isim verilmek.
Ittılâ': Öğrenme, haberdâr olma, bilgi edinme.
Izhâr, izhâr: Zuhûra çıkarma, zâhir etme.
Iztırâr: Mecbûriyet, çâresizlik.

İ

İbâ: Çekinme; râzı olmama, kabul etmeme.
İbâd: Abdler, kullar.
İbârât: İbâreler, cümleler.
İbdâ': Örneksiz olarak en güzel şekilde yaratma.
İbdâ'î: Yaratmaya âit.
İbhâm: Mübhemlik; kapalılık, belirsizlik.
İblâğ: (Haberi) ulaştırma, tebliğ etme.
İbrâz: Meydana çıkarma.
İbsâr: Görme, bakma; hissedilen şeyleri görme.
İbtâ': Geciktirme; geçikme, geç kalma.
İbtidâ: Başlama, başlangıç.
İbzâl: Bezl etme; bol bol verme.
İcâbet: Kabul etme; muvâfakat etme.
İcâd: Vücûd verme, var etme.
İcbâr: Zorlama.
İclâl: Saygı gösterme, ikrâm.
İcmâl: (Tafsîlin zıddı) Toplama, kısaltma, hulâsa etme, hulâsa, öz.
İcmâlî: Tafsilsiz, toplu, teferruâtsız.
İcrâ: Bir işi yapma, yerine getirme.
İctinâb: Sakınma, çekinme.
İctisâr: Cesâret etmek.
İdâ': Emânet verme, tevdî etme.
İ'dâm: Adem hâline getirme; yok etme.
İdhâl: Dâhil etme; girdirme; sokma, içine koyma.
İfâza: Taşacak derecede doldurma; feyz verme; feyizlendirme.
İfâza-i vücûd: Vücûd verme.
İfrâd: Tek kılma, ferd kılma.
İfrâğ: Kalıba dökme, şekillendirme.
İfsâd: Fesâda uğratma, mahv etme, yok etme, bozma.
İftikâr: Şiddetli ihtiyaç, fakîr olma, muhtaç olma.
İftitâh: Açılma, açılış, başlama.
İftitâk: Yarılıp ayrılma.
İğvâ: Baştan çıkarma, ayartma şaşırtma.
İğvâât: İğvâlar.
İhbâr: Haber verme, bildirme, anlatma, öğretme.
İhbârât: İhbârlar; bildirmeler, anlatmalar.
İhbât: Aşağıya indirme.
"İhbitû": "İniniz!" (Bakara, 2/36, 38).
İhdâs: Hâdis kılma, meydana getirme; sonradan var etme.
İhrâk: Yakma.
İhrâz: Kazanma, elde etme.
İhsâ: Sayma.
İhticâb: Hicâblanma, hicâb altına girme; gizlenme.
İhtifâ: Hafî olma, gizlenme, saklanma.
İhtilâcât-ı bürkâniyye: Volkanik patlamalar.
İhtilâf: Muhtelif olma; ayrı olma, farklılık.
İhtilât: Karışma; karışıklık, birbiri arasına girme.
İhtirâk: Yanma, tutuşma; bir gezegenin güneşe yaklaşması, güneşle bir burçta bulunması.
İhtisâs: Tahsîs edilme; bir şeye hâs kılınma.
İhtiyâr: Seçme, hür ve serbest olma; dilediğini yapabilme.
İhtiyârî: Mecbûrî olmayan, serbest, irâdî.
İhtiyâten: İhtiyat olarak; tedbir olarak.
İhtizân: Hazînede toplama, toplanma.
İhtizâzât: İhtizâzlar, titreşimler.
İhvân: Kardeşler.
İhyâ: Diriltme, hayât verme.
İhzâr: Hazırlama.
İkâd: Yakma.
İkâme olunmak: Oturtulmak, yerleştirilmek, makâmına getirilmek.
İkmâl: Kemâle erdirme; tamamlama.
İkrâr: Tasdîk etme; evet deme.
İktifâ: Yeter bulma, yeterli görme.
İktisâb: Kesb etme, kazanma, edinme.
İktisâr: Kısa kesme, kısaca söyleme, münhasır kılma; hasr etme.
İktizâ: Gerek, gerekme, lâzım gelme.
İktizâât: İktizâlar; gereklilikler, gerekler, gereği olan şeyler.

İlâ-mâ-lâ-nihâye: Nihâyeti olmayarak.
İlâ-mâ-lâ-yetenâhî: Nihâyeti olmayacak; nihayetsiz.
İlâ-nihâye: Nihâyete kadar, sonuna kadar.
İlâhî, ilâhiyye: Allâh'a âit.
İlâhiyyet: İlâhlık; ilâh olma.
İ'lâm: Bildirme, öğretme, ilim verme.
İlhâk: Katma, ilâve, ekleme.
İlhâmât: İlhamlar.
İlim, ilm: Bilmek, bilme, bilgi, ilim.
İlkā: Bırakma, koyma, atma; telkîn etme.
İlkā etmek: Vahy etmek; ilhâm etmek, vehbî ilim vermek.
İlkā-i Subbûhî: Ahadiyyet mertebesinden vâki' olan ilkā.
İlkāât: İlkālar; telkin etmeler, telkîn edilen şeyler.
İlkāî: (Cenâb-ı Hak'tan) ilkā ile olan; vehbî, vahy, ilham ile ilgili.
İlm-i hey'et: Astronomi ilmi.
İlm-i ledünnî: Allah tarafından verilen ilim.
İlmî, ilmiyye: İlme âit, ilimle alâkalı.
İllâ: Ancak, sâdece, ... den başka.
İllet: Hastalık, sakatlık; sebep, bir şeyin var olmasını te'min eden sebep.
İllet-i gâiyye: Bir şeyin nihâî varoluş sebebi; Fr. Cause finale.
İlliyyet: İllet olma, sebep olma.
İltiyâm: Kapanma, bitişme.
İltizâz: Lezzet alma.
İmâle: Meyl ettirme.
İmâte: Öldürme.
İmdâd: Yardım, yetişme.
İmkân: Varlığı ve yokluğu mümkün olma, zarûrî olmama; varlığı ve yokluğu düşünülebilir olma.
İmrâr: Geçirme.
İmtidâd: Uzama, yayılma.
İmtinâ': Mümteni', muhâl olma; imkânsız olma, imkânsızlık.
İmtinân: Ni'met, ihsân etme.
İmtisâlen: Uyarak; örnek alarak, itâat ederek.
İmtizâc: Mecz olma; karışabilme, uygunluk, uyuşma.
İmitizâcât: İmtizâclar; karışmalar, kaynaşmalar.
İmtizâcât-ı kimyeviyye: Kimyevî karışımlar.
İnâs: Kadınlar, dişiler.
İnâyât: İnâyetler.
İnbâ: İhbâr, haber verme.
İnbât: Bitmesini te'mîn etme, yetiştirme.
İnbi'âs: Meydana çıkma, ileri gelme, doğma.
İnbisât: Bast edilme, yayılma, genişleme, açılma; iç ferahlığı, iç genişliği.
İncimâd: Buz hâline girme, donma.
İndallah: Allah indinde, katında.
İnde'l-: Yanında, katında.
İnde'n-nâs: İnsanlar yanında.
İndifâ': Def'edilmek; ortadan kaldırılma, önlenme, önüne geçme.
İndirâc: Derc edilme, münderic olma, içinde olma.
İnfâz: Yerine getirme, yapma, yapılma.
İnfi'âl: Bir fiili kabûllenme, bir şeyin yapılmasını kabûl eder olma; passiflik; gücenme.
İnfiâlî, infiâliyye: Bir fiile ma'ruz kalmakla veyâ bir fiilden müteessir olmakla ilgili.
İnfisâh: Fesh edilme, kaldırılma, bozulma.
İnfisâl: Ayrılma.
İnhilâl: Çözülme, dağılma, erime.
İnhilâlât: İnhilâller; çözülmeler.
İnhirâf: Sapma.
İn'idâm: Adem hâline girme, yok olma.
İnkıhâr: Kahra uğrama; helâk olma, mahv olma, yok olma.
İnkısâm: Taksîm olunma, kısım kısım olma, parçalanma, bölünme.
İnkızâ: Sona erme, nihâyet bulma, bitme.
İnkişâf: Açığa çıkma; âşikâr olma.
İnsânî, insâniyye: İnsana âit, insanla alâkalı.
İnsilâh: Soyulma, sıyrılıp çıkma; tecerrüd etme; ayrılma, kurtulma.
İntâc: Netîce verme.
İntibâ': Basılma, izi çıkma, iz bırakma; şekli, sûreti görünme.
İntibâh: Uyanma, uyanıklık.
İntifâ': Menfaatlenme, faydalanma.
İntihâ: Son.
İntihâen: Nihâî olarak, nihâyette.
İntikāl: Bir yerden bir yere geçme.
İntikālât: İntikaller.

İntikâs: Başaşağı düşme, dönme, tersine dönme, terslik.
İntizâm: Nizamlı olma.
İnzâl: (Bir defada) indirme.
İrâd: Getirme, söyleme.
İrâe: Gösterme.
İrâs: Verme, sebep olma.
İ'râz: Yüz çevirme; sakınma.
İrcâ': Rücû' ettirme, geri döndürme, çevirme.
İrdâ': Men' etme, uzaklaştırma.
İrkâb: Bindirme.
İrsâl: Gönderme.
İrtikâ: Yükselme.
İrtisâm: Resimli olma, resmi çıkma, resm edilme.
İrzâk: Rızıklandırma; rızık verme.
İsâet: Kötü iş işleme, kötülük yapma, kötülükte bulunma.
İs'âf: Kabûl edip yerine getirme.
İs'âfen: İstediğini kâbul ederek.
İsâl: Vâsıl etme; ulaştırma, eriştirme.
İsbât: Sübût verme; sâbit kılma, var etme; bir şeyin var olduğunu söyleme.
İskât: Düşürme; yok etme, hükümsüz bırakma.
İskolastik: Ortaçağ Hıristiyan felsefesi.
İsmâ': İşittirme, duyurma, dinletme.
İsmet: Ma'sûmluk, günâhsızlık, günahtan koruma.
İsnâd: "Sened" verme; nisbet etme, atf etme.
İsneyniyyet: İkilik.
İsr: İz, gidiş, eser; meslek.
İsrâ': Sür'atlendirme.
İsrâren: Gizleyerek; "ism-i Bâtın'la alâkalı olarak."
İstiâne: Avn isteme; yardım dileme.
İstiâre: Edebiyatta: Bir kelimenin ma'nâsını başka bir kelime yerinde kullanma.
İstib'âd: Uzak görme, ihtimâl vermeme.
İsticâbe: Duâyı kabûl etme.
İsti'câl: Acele etme.
İsticlâ: Zât-ı Hakk'ın kendi zâtı için taayyünâtında zuhûr etmesi.
İsti'dâdât: İsti'dâtlar, kâbiliyetler.
İstidlâl: Bir delîle dayanarak bir netîce çıkarma; bir şeyi delîl yoluyla anlatma; akıl yürütme.
İstidlâlen: İstidlâl ederek.
İstîfâ: Ele geçirme, tamâmen alma; yerine getirme; tatmîn etme.
İstigrâk: Bir şeyin içine dalma, gömülme; bir şeye kendini fazlaca kaptırma.
İstihâlât: İstihâleler.
İstihâle: Bir hâlden bir hâle geçme, hâl değiştirme.
İstihfâf: Ehemmiyet vermeme, küçük görme, küçümseme.
İstihkâk: Hakkı olma, hak kazanma.
İstihlâf: Halîfe kılma.
İstihlâfen: Halîfe kılınmış olarak.
İstihzâ: Alay etme, eğlenme.
İstihzâr: Hazırlama, hazır etme.
İstikbâl etmek: Karşılamak.
İstikbâr: Kibirlenme; kendini büyük görme.
İstiklâl: Müstakil olma, kendi başına olma, başkasına bağlı bulunmama.
İstikrâr: Karar bulma, yerleşme.
İsti'lâ: Üste çıkma, üstün gelme, kendini üstün görmek isteme.
İstilâm: Öpme, el sürme, el ile okşama.
İstimâ': İşitme, duyma.
İstimdâd: Meded dileme, yardım isteme.
İsti'mâl: Kullanma.
İstimtâ': Faydalanma.
İstinâd: Dayandırma, dayanma.
İstinâd-gâh: Dayanma yeri.
İstinsâh: Nüsha çıkarma, bir sûretini çıkarma, yazma.
İstislâm: Boyun eğme.
İstişhâd: Şâhid getirme, gösterme.
İstitâr: Setr olunma, örtünme, örtüye bürünme, perdelenme.
İstitrâd: Asıl mevzûdan olmayıp münâsebet dolayısıyla söylenen fıkra; ve böyle söz söyleme.
İş'âl: Yakma, alevlendirme.
İşâret: Dolaylı olarak bildirme; sembol, remz.
İşâret-i kimyeviyye: Kimyâ maddelerini gösteren işâret, sembol.
İşârî: İşâret ile ilgili; sembollü, remzli.
İşti'âl: Yanma, parlama.
İştigâl: Meşgûl olma.
İştikâk: Türeme, parçalanma, bölünme.
İştirâk: Ortak olma, ortaklık.
İştiyâk: Şiddetle arzû etme.

İ'tâ: Verme.
İt'âm: Yedirme, doyurma.
İ'tibâr: Tahmîn, takdîr; kabûl ediş, farz etme, kıymet biçme; izâfîlik; rölativite.
İ'tibârât: İ'tibârlar, kabûl edişler.
İ'tibârî: Gerçekte olmayıp var kabûl edilen; nisbî, izâfî, rölatif.
İ'tidâl: Dengeli oluş, ölçülülük.
İ'tilâf: Ülfet etme, birbiriyle anlaşma, uyuşma.
İ'tikādât: İ'tikadlar, inançlar.
İ'tisâm: Temiz olma, günâhtan sakınma; tutma, yapışma.
İtmâm: Tamamlama.
İttibâ': Uyma.
İttibâan: İttibâ' ederek, tâbi' olarak.
İttikā: Takvâ; sakınma, çekinme, korunma.
İttisâ': Genişleme.
İttisâl: Bitişme, dokunma, kavuşma, yapışma.
İtyân: Getirme, getirilme.
İvâz: Bedel, karşılık.
İ'vizâc: Eğrilik, eğri büğrü olma.
İzâa: Zâyi' etme, kaybetme.
İzâe: Ziyâlandırma, aydınlatma.
İzâfât: İzâfetler.
İzâfî; İzâfiyye: Nisbetle olan, bir şeye göre olan, nisbî; rölatif.
İzâfe, izâfet: Bağlama, bağlı kılma, alâkalı kılma; isim tamlaması yapma; ilâve etme; izâfîlik, izâfî olma.
İzâm: Büyükler. **Peygamberân-ı izâm:** Büyük peygamberler.
İ'zâz: Azîz kılma.
İzdivâc: Çift olma, çiftleşme, eş olma.
İzlâl: Zelîl kılma.
İzzet: Azîz olma, yücelik, ululuk.

K

"Kābe kavseyn": "İki yay arası" (Necm, 53/9).
KĀBIZ: Herşeyi kudreti altına alan, herşeyi kudret eliyle kavrayan; herşeyi emri altına alıp tutan.
Kabîh, kabîha: Çirkin.
Kābil: Bir işi, fiili kabûl eden, kabûl edici.
Kābil-i ta'dâd: Sayılması kābil, sayılabilir.
Kābiliyyât: Kābiliyyetler.
Kābiliyyet: Kabûl edicilik; kābiliyet.
Kable: Önce.
Kable'l-kabûl: Kabûlden önce.
Kabza: Pençe; avuç; şiddetle, sıkıca tutma.
Kaddes' Allâhü esrârahum: Allah onların sırlarını takdîs etsin!.
Kadem: Ayak, adım.
Kader-i ma'lûm: Ma'lûm, belli bir mikdâr.
Kadh: Kötüleme; halel verme, te'sîr etme.
KADÎM: Kıdem sâhibi olan; evveli, öncesi olmayan.
Kadîm, kadîme: Öncesi olmayan; eski.
KĀDİR: Kudret sâhibi, istediğini dilediği gibi yapmağa gücü yeten.
KADÎR: Pekçok kudretli olan, herşeye gücü yeten.
Kadr: Mikdâr; derece, rütbe, kıymet.
Kadr-i müşterek: Ortak rütbe, derece; ortak değer.
Kâffe: Bütün, hep, cümle.
"Kâfî, kâfiyye: Yetecek, yeterli.
Kâfir: Örten, kaplayan; karanlık gece, deniz.
Kâfûr: Beyaz ve yarı şeffâf kolaylıkla parçalanan ıtırı kuvvetli bir madde.
KAHHÂR: Kahr edici, yok edici, kendisine karşı direnilmesi mümkün olmayan.
Kāil: Söyleyen; kanâatte olan, düşüncesine sâhip bulunan.
Kāim: Ayakta duran; var olan, varlık bulan.
Kâin, kâine: Kevn bulan; olan, meydana gelen, var olan, mevcûd olucu.
Kâinât: Kâin olanlar; var olanlar, mevcûdât.
Kalb: Değiştirme, tebdîl, tahvîl, çevirmek, ters yüz etmek.
Kalb-i hakāyık: Bir hakîkatı, başka bir hakîkat hâline çevirmek, koymak.
Kâle: Buyurdu, söyledi.
Kâm: Emel, istek.
Kamer: Ay.
Kâmilân: Kâmiller.

Kâmilîn: Kâmiller.
Kâmin: Gizli, saklı.
Ka'r: Dip, derinlik, çukur.
Karâbet: Yakınlık.
Kâri': Okuyucu.
Karîb: Yakın.
Karîben: Yakında, yakın bir gelecekte.
Karîn: Yakın; arkadaş.
Kâriniyen: (?)
Karn: Çağ.
(k.a.s.): Kaddes' Allâhü sırrahû.
Kâsır: Kusurlu, âciz, yetersiz.
Kâsî: Katı, sert; duygusuz, idrâksız.
Kâsîru'l-fehm: Anlayışı kısa, kıt.
Kâşif: Keşf eden, keşf sâhibi.
Kat': Kesme; kat' etme.
Kat'-ı merhale: Merhale geçme, yol alma.
Kat'â: Kat'iyyetle.
Kat'an: Kat'iyyetle.
Katl: Öldürme.
Katre: Damla.
Kavâbil: Kâbiller; kabûl edenler.
Kavâid: Kâideler.
Kavânîn: Kânûnlar.
Kavânîn-i tabîiyye: Tabîat kânunları.
Kavî: Kudretli, güçlü, sınırsız kuvvet sâhibi.
Kavl, kavil: Söz, deyiş, görüş; ma'dûm olana söylenilen söz.
Kavlî: Sözlü, söze âit.
Kavm: Tâife, topluluk, millet.
Kayd-ı ihtirâzî: İhtiyât kaydı, çekinme payı.
KAYYÛM: Bâkî ve ebedî olan; kudret ve irâdesiyle başka varlıkları kâim kılan, ayakta tutan, varlıklar kendisiyle kâim olan.
Kazâyâ: Kaziyyeler.
Kazf: Atma, ilkâ etme.
Kazıyye: Söylendiğinde doğruluğu veyâ yanlışlığı anlaşılan söz; "önerme".
Kâzib: Yalancı, yalan söyleyici.
Kebîr: Büyük.
Keff: Avuç.
Keffâr: Çok örtücü.
Kelâm: Söz; mevcûd olana söylenilen söz.
Kelimât: Kelimeler.
Kemâl: Olgunluk, tamlık.
Kemâlât: Kemâller.
Kemmiyyet: Nicelik.
Kenz: Hazîne.
Kenzü'l-ervâh: Ruhlar hazînesi.
Kenzü'l-künûz: Hazîneler hazînesi.
Kenzü's-sıfât: Sıfatlar hazînesi.
Kerâmet: Kerîm olma; büyüklüğe sâhip olma; hürmete lâyık olma; kerem, ikrâm; kerâmet.
Kerem: Bir istek veyâ hak kazanma dolayısıyla yapılan bağış, cömertlik.
Kerhen: İstemiyerek, zorla.
Kerîh, kerihe: Fenâ, iğrenç.
KERÎM: Kerem sâhibi, cömert, cömertçe veren, cezâlandırması mümkün iken affeden; cömertlik veren.
Kerîmân: Kerîm olanlar.
Kerremallâhü vecheh (k.a.v): Allah onun vechini şerefli ve mübârek kılsın.
Kesâfet: Kesîflik, kesîf olma.
Kesân: Kimseler, kişiler.
Kesb: Kazanma, elde etme, kazanç.
Keserât: Kesretler, çokluklar.
Kesîf, kesîfe: Sık ve tok olan, şeffâf olmayan, koyu, kalın, yoğun.
Kesîr, kesîre: Çok.
Kesîrü'l-inkılâb: İnkılâbı çok.
Kesret: Çokluk.
Keşfen: Keşf bakımından.
Keşf-i istidlâlî: İstidlâl yoluyla bulma, meydana çıkarma.
Kevâkib: Yıldızlar.
Kevkeb: Yıldız.
Kevn: Oluş, meydana gelme; varlık, kâinât.
Kevn-i câmi': Her şeyi câmi' olan, kendinde toplamış olan varlık.
Kevn-i sâbık: Önceki, geçmişteki oluş.
Kevn ü fesâd: Oluş ve yok oluş.
Kevnî, kevniyye: Varlıkla ilgili, var oluşa âit.
Keyd: Oyun; tuzak, hîle.
Keylen: Ölçme olarak; ölçek bakımından.
Kıdem: Kadîm olma; evveli olmama.
Kıdemü'l-kıdem: Kıdemin kıdemi.
Kıdvet: Önder, rehber, kendisine uyulup arkasından gidilecek kimse.
Kıllet: Azlık.
Kıs-âlâ-hâzâ: Buna göre kıyâs et!.

Kıs aleyhi'l-bevâki: Diğerlerini buna kıyâs et!
Kışr: Kabuk.
Kıtaât: Kıt'alar, ülkeler.
Kıyâm: Kâim olma; ayakta durma, var olma; kalkma, kalkışma.
Kıyâsât: Kıyâslar.
Kıyl: "Denildi"; kavl; söz.
Kıyl ü kâl: "Denildi ve dedi"; dedikodu.
Kibâr: Büyükler.
Kils-i bakır: Bakır taşı.
Kinâye: Bir düşünceyi kapalı söyleme; dolayısıyla söylenmiş söz.
Kird-kâr: Tanrı.
Kitâbet: Yazma, yazılma.
Kiyânî, kiyâniyye: Var oluşa âit, kâinatla ilgili.
Kizb: Yalan.
Kuddise sırruhû; (k.s.): Onun sırrı mukaddes olsun!
KUDDÛS: Her çeşit noksandan mukaddes ve münezzeh olan; fazîletleri ve güzel sıfatları sebebiyle öğülen.
Kulûb: Kalbler.
Kurb: Yakınlık.
Kusûr: Kasırlar, köşkler.
Kûteh-bînân: Kısa görüşlü kimseler.
Kuvâ: Kuvvetler, melekeler, duyular.
Kuvâ-yı vâhime: "Vâhime" kuvvetleri, güçleri, melekeleri.
Kuvve: Kuvvet; fiile gelmeyip tasavvur hâlinde olma; güç, meleke, duyu.
Kuvve-i ani'l-merkeziyye: Merkezkaç kuvveti; merkezden uzaklaştıran kevvet, "force centrifuge".
Kuvve-i bâsıra: Görme kuvveti, gücü.
Kuvve-i câzibe: Cezbetme, çekme kuvveti.
Kuvve-i dâfia: Defetme, uzaklaştırma kuvveti.
Kuvve-i hayâliyye: Hayâl kuvveti, gücü.
Kuvve-i hâzıme: Hazm etme kuvveti.
Kuvve-i mâsike: Tutucu kuvvet.
Kuvve-i müfekkire: Düşünme kuvveti, gücü.
Kuvve-i münmiyye: Nemâlandırıcı kuvvet.
Kuvve-i müvellide: Doğurtucu kuvvet.
Kuvve-i nâtıka: Konuşma kuvveti, gücü, duyusu.
Kuvve-i nazariyye: Nazar kuvveti; aklın nazarî idrâk gücü.
Kuvve-i sâmia: İşitme kuvveti.
Kuvve-i şâmme: Koklama kuvveti.
Kuvve-i vâhime: Zihinde hazır olan şeyleri tertip ve sarf etme kuvveti.
Kuvve-i zâika: Tad alma kuvveti.
Kuyûd: Kayıtlar, bağlar.
Kübrâ: Büyük, en büyük.
Küdûret: Bulanıklık; keder, gam, tasa.
Küffâr: Kâfirler.
Küfr: Örtme, kaplama; karanlık gece, deniz; inkâr, küfür.
Küll: Hep, bütün.
Küllî, külliyye: Külle âit, küll ile alâkalı.
Külliyyât: Külliyyetler.
Külliyyet: Küllî olma, küllîlik, umûmîlik.
Kümm-i gayb: Gayb örtüsü, gayb gömleği.
Kümmel: Kâmiller.
Kümmelîn: Kâmiller.
"Kün!": "Ol!".
Künh: Asıl, kök, hakîkat, öz.
Künûz: Kenzler, hazîneler.
Küre-i nârî: Ateş küresi.
Küreviyyü'ş-şekl: Küre şeklinde.
Küşâde-dest: Elini açmış.
Kütüb: Kitaplar.
Kütüb-i münzele: İnzâl olunan kitaplar; semâvî kitaplar.

L

Lâ-bidâyet: Başlangıcı olmayan, başlangıçsız.
Lâ-büdd: Lâzım, gerekli, kaçınılmaz şüphesiz, muhakkak, elbette.
Lâ cerem: Şüphesiz, elbette.
Lâhık: Lühûk eden; bitişen, eklenen, bağlanan.
La'l-gûn: Kırmızı renkli.
Lâ-nihâye: Sonu olmayan.
Lâ-noksân: Noksansız.
Lâ-şey'-i mahz: Mutlak sûrette varlığı olmayan şey.
La-taayyün: Taayyünsüzlük.
LATÎF: Kullarına yumuşaklık ve lütufla iyilik eden, merhamet eden;

mahlûklarına ihsân edici; gizliliklere nüfûz eden ve vâkıf olan; latîf olan.
Latîf, latîfe: "Kesîf"in zıddı; cismânî olmayan.
Lâ-yemût: Ölmez, ölümsüz.
Lâ-yenkatı': Kesiksiz, kesilmeksizin.
Lâ-yetenâhî: Nihâyet bulmaz, sona ermez; nihâyeti olmayan.
Lâ-yezâl: Zevâl bulmayacak.
Lâ yuad: Sayılmaz; sayısız.
Lâ-yuhsâ: Hesap edilmez; sayılmaz, sayısız.
"Lâ-yüs'elü ammâ yef'al: "Yaptığından kendisine hesap sorulmaz" (Enbiyâ, 21/23).
Lâ-yezâl: Zevâl bulmayacak; zevâlsiz, bitmez, fenâ bulmaz.
Leb: Dudak.
Lebbeyk: Buyurunuz, emir sizindir efendim, baş üstüne.
Lems: Dokunma.
Lem-yezel: Zevâl bulmaz, zâil olmaz.
Letâfet: Latîflik; kesîflik zıddı.
Levâzım: Lâzimeler; lâzım olan, gerekli olan şeyler, bir şeyden ayrılması imkânsız olan şeyler.
Levh-i mahfûz: Muhâfaza olunmuş levh, levha.
Levm: Kötüleme, zemm etme, çekiştirme, kınama, ayıplama.
Levn: Renk.
Leyl: Gece.
Leyle: Bir gece, gece.
Leylen: Geceleyin; (bâtın olarak).
Leyyin: Yumuşak.
Lezâzet: Lezzetli olma, lezzetlilik.
Lezzât: Lezzetler.
Libâs: Elbise, örtünecek şey, örtü.
Li-hikmetin: Bir hikmet için; bir hikmetten dolayı.
Likā: Kavuşma, görme, yüzyüze gelme.
Lisânen: Lisanla, dille söyleyerek.
Lisân-ı kāl: Söz dili.
Li-zâtihî: Kendiliğinden, zâtından dolayı, zâtının gereği olarak.
Luhûk: Lâhık olma; ilâve, ekleme, birleşme; inzimâm.
Lübb: Öz, iç.
Lügat: Lisan, dil.
Lügavî: Lügatle ilgili; **Ma'nâ-yı lügavî:** Lügat ma'nâsı, mecâzî olmayan hakîkî ma'nâ.

M

Mâ': Su.
Mâ-adâ: ...den başka.
Maâd: Dönülecek yer, âhiret, dönüş, gâye, son, **"Mebde' ve maâd:"** Var oluşun başlangıcı ve dönülecek yer; başlangıç ve dönüş.
Maâdin: Mâdenler.
Maahâzâ: Bununla berâber.
Maânî: Ma'nâlar.
Maârif: Ma'rifetler; bilgiler.
Mâ-ba'd, mâba'd: Sonu, sonrası.
Mâbeyn: İki şeyin arası.
Ma'bûd: Kendisine ibâdet edilen.
Ma'bûdiyyet: Ma'bûdluk.
Mâ-cerâ: Cereyan eden şey; olup biten şey.
MÂCİD: Kerem ve müsâmahası sınırsız olan; her türlü sıkıntıları gideren.
Madde: Cevher, maya, unsur, asıl, esâs; husûs, iş, keyfiyet.
Madde-i cünye: ("Cünye" kelimesi metinde okunamamıştır") Protoplazma.
Madde-i ûlâ: İlk madde.
Maddiyyât: Maddîler, maddî şeyler.
Maddiyyûn: Maddeciler, materyalistler.
Ma'den: Menba', masdar, menşe', asıl, ocak, kaynak, hazîne.
Ma'denî, ma'deniyye: Ma'dene âit, ma'dene mensûb.
Madrepu: (fr. Madrepore) Çok ayaklılar takımından bir nevi su hayvancığı ki, nebâtâta benzer olup güney Atlas Okyanusunda, cesetlerinin birikimi âdetâ araziyi kabartıp bâzı ufak adacıklar meydana getirir. Beyaz mercan; mercan yapıcı hayvan.
Ma'dûd, ma'dûde: Sayılmış, sayılı, belli, muayyen.
Ma'dûm: Yok, mevcûd olmayan.
Ma'dûmetü'l-ayn: Ma'dûm olma, yok olma.
Ma'dûmü'l-işârât: İşâretlerin yokluğu; hiçbir işâretle belirtilemeyen.
Mâder: Anne.

Mâ-dûn: Derece, rütbe bakımından aşağıda olan.
Mağfûr: Mağfiret olunmuş, mağfirete mazhar olmuş.
Mağmûmâne: Kederli halde, kederli olarak.
Mağrûren: Mağrur olarak, gururlanarak.
Mağrûs: Gars olunmuş; dikilmiş.
Mağzûb: Gazab olunmuş.
Mahbes: Habs olunma yeri.
Mahbûb: Sevilmiş, sevgili.
Mahbûbân: Sevilmişler.
Mahbûbân-ı ilâhiyye: Allah'ın sevdikleri.
Mahbûbe: Sevilmiş, sevilen (kadın).
Mahbûs: Habs olunmuş, hapis edilmiş.
Mahcûb: Hicâblanmış; perdelenmiş, perdeli.
Mahdûd: Hudûdlanmış; ta'rîf edilmiş.
Mahdûdü'l-efkâr: Fikirleri hudûdlu, sınırlı.
Mahdûdu'l-fehm: Fehmi, anlayışı hudûdlu olan.
Mahdûdü'l-mikdâr: Hudûdlu, belirli, belli bir mikdâr.
Mahfî: Gizli, saklı.
Mahfûz: Hıfz olunmuş; muhâfaza edilmiş, saklanmış, sakınılmış, korunmuş.
Mahkûmun-aleyh: Hakkında hüküm verilen; üzerine hüküm verilen; bir hükme muhâtab olan.
Mahkûmun-bih: Kendisiyle hüküm verilen.
Mahlûkât: Mahlûklar, yaratılmışlar.
Mahmûd: Kendisine hamd edilen, hamd olunan; senâ edilen; övülen.
Mahmûd, mahmûde: Övülmüş, beğenilen.
Mahmûl: Yüklenmiş, yüklü.
Mahrek: Hareket edilen yer, yörünge.
Mahrûse: Büyük şehir.
Mahsûs, mahsûsa: Husûsî, müstakil, ayrı.
Mahsüs, mahsûse: Hissedilen; beş duyudan biriyle idrâk edilen, hissedilebilir.
Mahşûr: Haşr edilmiş.
Mahtid: Mizaç, asıl, tab', oturulan yer, bir şeyin bulunduğu yer.
Ma'hûd, ma'hûde: Bilinen, mezkûr.
Mahz: Hâlis, katıksız, sâde, tam, sırf.
Mahzâ: Sâdece, yalnız, ancak.
Mahzûz: Hazlanmış, haz almış, hoşlanmış.
Mâî: Mavi; suya âit.
Mâil: Meyl eden.
Maîşet: Yaşama ve geçinme.
Ma'iyyet: Berâber olma, berâberlik.
Makādîr: Miktarlar.
Makālîd: Kilitler, anahtarlar, hazîneler.
Makarr: Karar edilen yer, durulan yer, makam.
Makāsıd: Maksatlar.
Makıys: Kıyâs edilebilir; benzetilebilir.
Maklû': Kal' olunmuş; kökünden sökülmüş.
Makrûn: Bitişik, yakın, ilgili.
Ma'kūl, ma'kūle: Akılla idrâk edilen, akılla bilinen, akl edilebilir.
Ma'kūlât: Akıl ile idrâk edilen şeyler.
Ma'kûs: Ters çevrilmiş.
Ma'kûsiyyet: Tersine çevrilmişlik; aks.
Mâlâ-mâl: Dopdolu.
Mâ-lâ-yutâk: Tâkat getirilemez, güç yetirilemez; tâkat dışında olan.
Mâlikiyyet: Mâlik olma.
MÂLİKÜ'L-MÜLK: Herşeyin tek sâhibi; var olan şeyler kendisine âit olan; herşey üzerinde tasarruf kendisine âit olan.
Ma'lûl: İlletlenmiş, illeti kabûl eden, varlığı bir illetle olan.
Ma'lûliyyet: Ma'lûl olma.
Ma'lûm: İlme konu olan; bilinen, bilinmiş.
Ma'lûmât: Ma'lûmlar, bilinen şeyler; bilgiler.
Ma'lûmiyyet: Ma'lûm olma, bilinmiş olma.
MÂNİ': Herşey kendisinin emir ve korumasına bağlı olan, istemediği şeyin olmasına imkân vermeyen; mâni' olan.
Manzûme-i şemsiyye: Güneş sistemi.
Manzurûn-fîh: Kendisine nazar edilen, bakılan.
Maraz: Hastalık.
Ma'reke: Savaş meydanı; meydan.
Marîz: Hasta.
Ma'rûf: Bilinen.
Marzî, marzıyye: Kendisinden râzı olunan; beğenilen.

Masdar: Sudur yeri, kaynak, temel, menşe', asıl.
Masdar-ı binâ-i merre: Bir defa oluş bildiren masdar sîgası.
Mâ-sâdak: Uygun.
Mâsik, mâsike: Tutan.
Mâsivâ: Hak'tan gayri olan şey; gayr.
Maslahat: İyilik.
Masnû': Sun' edilmiş; yapılmış, meydana getirilmiş.
Masnûât: Masnû'lar; yapılmış şeyler.
Masrûf: Sarf edilmiş.
Mastûr: Satırlanmış, yazılmış; kitap.
Ma'sûm: Korunmuş; ismetli kılınmış; kendisinden günâh sâdır olmayan, günahsız.
Masûn: Sıyânet olunmuş, korunmuş.
Matla': Doğuş yeri, başlangıç.
Matla' (Kur'ân'ın matla'ı): Kur'ân'ın kapalı olan ma'nâ ve hükümlerinden her birinin, asıl kasdedilen ma'nâya vâkıf olunabilecek ıttılâ' yeri.
Matlab: Taleb edilen şey, istek, maksat; bahis, mes'ele.
Matlûb: İstenilen, arzû edilen.
Matrûd matrûde: Tard olunmuş; kovulmuş.
Mâyi': Sıvı.
Mâyi'ât: Sıvılar.
Mâyi'iyyet: Akıcılık, sıvılık.
Mazhar: Zuhûr, tecellî yeri; ilâhî zuhûr ve tecellînin vâki' olduğu, göründüğü yer.
Mâzî: Geçmiş zaman.
Maznûn, maznûne: Zannolunan, zannedilmiş.
Ma'zûl: Azl edilmiş, uzaklaştırılmış.
Meâyib, maâyib: Ayıp sayılan şeyler, kusûrlar.
Mebâdî: Başlangıçlar, evveller; prensipler.
Mebâhis: Mebhaslar; bahisler.
Mebde': Başlangıç, evvel, asıl, prensip.
"Mebde' ve maâd": Var oluşun başlangıcı ve dönülecek yer; başlangıç ve dönüş.
Mebnî: Binâ olunmuş, kurulmuş; ....den dolayı.
Mebsûs: Yayılmış, dağılmış.
Mebsût: Bast edilmiş; genişletilmiş.
Meb'ûs olmak: Ba's olunmak; gönderilmek.
Mecbûl: Yoğrulmuş, yaratılmış.
Mecîd: Şanlı, şerefli.
MECÎD: Şan, şeref, büyüklük ve kudretiyle yüce olan.
Mechûlü'n-na't: Tavsîfi mümkin olmayan, bilinemeyen, anlatılamayan.
Meclâ: Tecellî olunan yer; görünme yeri, mazhar, ayna.
Meclüvv, meclüvve: Cilâlı, parlak.
Mecmû', mecmûa: Cem' olunmuş, toplanmış; hepsi, bütün.
Mecrâ: Cereyân ediş, akış yolu, gidiş yolu.
Mec'ûl: Ca'l olunmuş; kılınmış yapılmış meydana çıkarılmış, vücûda getirilmiş.
Mec'ûliyyet: Mec'ûl olma.
Mec'ûlen: Mec'ûl olarak; yapılmış, kılınmış olarak.
Medâr: Bir şeyin üzerinde devrettiği, döndüğü yer; yörünge.
Mededkâr: Meded edici.
Medıyk, mezıyk: Darlık, dar yer.
Medîd, medîde: Uzun, çok uzun.
Medlûl: Delâlet olunan; gösterilen, anlaşılan.
Med'uvv: Da'vet edilen, kendisine duâ edilen.
Mefâtîh: Anahtarlar.
Mefhûm: Fehm edilmiş, anlaşılmış; kavram.
Mefhûmât: Mefhûmlar.
Mefsûh: Fesh olunmuş, hükümsüz bırakılmış.
Meftûn: Fitneye düşmüş; gönül vermiş, vurulmuş.
Mehâmid: Mahmedetler; övmeler, medihler; övülecek şeyler.
Me'haz: Bir şeyin alındığı yer; kaynak.
Meh-rû: Ay yüzlü; güzel.
Me'hûz: Ahz olunmuş; alınmış, çıkarılmış.
Mekâdîr: Bk. Makadîr.
Meknûn: Saklı, gizli örtülü.
Meknûnât: Örtülü, gizli şeyler.
Meknûnü'l-meknûn: Örtülünün örtülüsü, gizlinin gizlisi.
Meknûz: Hazînede saklı, gömülü.
Mekr: Oyun, tuzak, hîle, aldatma.

Mekren: Mekr olarak; bir oyun olarak.
Meks etmek: Bir yerde durmak, bulunmak, beklemek.
Mekşûf: Keşf edilmiş, açılmış.
Melfûz: Telaffuz olunmuş, lafızla söylenmiş.
Melhûz: Mülâhaza edilmiş, düşünülmüş, hatıra gelen.
Melik: Mülk sâhibi, mâlik, hükümdâr.
Me'lûh: İlâhı olan, ilâh edinen; kul; mahlûk.
Me'lûhiyyet: İlâhı bulunmak.
Mel'ûn, mel'ûne: La'netlenmiş, la'nete uğramış, kovulmuş, uzaklaştırılmış, **"Şecere-i mel'ûne:** La'netlenmiş ağaç.
Memerr: Geçilecek yer, geçit.
Me'mûl: Umulur.
Me'mûr: Emr edilmiş; kendisine emir verilen kimse.
Memzûc: Mecz olunmuş, karışmış.
Men: Kim, kimse, o kimse ki.
Men': Mâni olma, men' etme, yasaklama, önleme.
Menâfi': Menfaatler.
Menfûh: Nefh olunmuş; üflenmiş.
Menh: Bağışlama, bağış, Allah vergisi.
Menhî, menhiyye: Nehy edilmiş; yasaklanmış.
Menî': Sarp, çetin, erişilmez.
Menkûha: Nikahlanmış (kadın), eş.
Menkûl: Nakledilen, nakledilmiş.
Menkûş: Nakş olunmuş, resm edilmiş.
Menn: İhsân etme, bağışlama.
Mensûb: Nisbeti olan, bulunan; alâkası olan.
Mensûc: Dokunmuş, örülmüş.
Mensûh: Nesh olunmuş, hükmü kaldırılmış.
Menşe': Neş'et edilen yer; esâs, kök.
Menşeü's-sivâ: (Hak'tan) gayri olan şeylerin neş'et ettiği yer, esâs, asıl.
Menût: Bağlı, merbût.
Men'ût: Na'tlenmiş, sıfatlanmış.
Merâhil: Merhaleler, menziller.
Merâret: Acılık, tatsızlık.
Merâtib: Mertebeler.
Merâtib-i kevniyye: Oluş, varoluş mertebeleri; kevne âit mertebeler.
Merâyâ: Mir'atlar, aynalar.
Merbûb: Rabb'ı olan; Rabb'a kul olan; kul.
Merbûbiyyet: Merbûbluk; Rabbı olma hâli, kul oluş, kulluk.
Merci': Rücû' yeri, dönülecek yer.
Mercûm: Kovulmuş, la'netlenmiş; recm edilmiş.
Merdûd; merdûde: Reddolunmuş; gönderilmiş, geri çevrilmiş.
Merhale: Bir günlük yol, uzaklık.
Merhûm, merhûme: Rahmet edilmiş; rahmete uğramış, kendisine rahmet isâbet etmiş, merhamet olunmuş.
Mer'î, mer'iyye: Rü'yet edilen; görülen.
Merkûb: Üzerine binilmiş; binek.
Merkûz, merkûze: Rekz olunmuş; yaradılışta mevcûd olan; konulmuş, dikilmiş.
Mersûm, mersûme: Resmedilmiş.
Mesâil: Mes'eleler.
Mesâlih: Maslahatlar; işler.
Mesâlik: Meslekler.
Mesâvî: Fenâlıklar, kötülükler.
Mesbûk: Sebk edilmiş olma; bir şey başka bir şeyden önce bulunmuş olma.
Mescûd: Kendisine secde edilen.
Mescûdiyyet: Kendisine secde edilir olma.
Mesrûrâne: Sevinçli olarak, sevinçli bir hâl ile.
Mestûr, mestûre: Setr edilmiş; örtülmüş, örtülü, gizli.
Mes'ûlün-fîh: İstenmiş şey.
Meşârib: Meşrebler.
Meşhûd, meşhûde: Şâhid olunan, olunmuş; görülen, görülmüş.
Meşîme: Dölyatağı; memeli hayvanlar.
Meşiyyet: İsteme, dileme, irâde.
Meşrû, meşrûa: Şerîatin izin verdiği, şerîate uygun.
Meşrût, meşrûta: Şartlı, bağlı; bir şarta bağlı bulunan, şart kılınmış.
Meşûb: Karışık, lekeli.
Meşy: Yürütme.
Metâ': Mal, eşyâ, elde bulunan varlık, sermâye.
METÎN: Kuvveti çok şiddetli olup, kendisine hiçbir iş zor gelmeyen.
Mevâdd: Maddeler.
Mevâdd-ı jelâtiniyye: Proteinli, şeffâf,

renksiz ve kokusuz maddeler.
Mevâlîd: Cemâd, nebât ve hayvanın hepsine verilen isim.
Mevâlîd-i selâse: Ma'den, nebât ve hayvanın üçüne birden verilen isim.
Mevâtın: Mevtınlar; menziller; duraklar.
Mevâzı': Menziller; yerler.
Mevce: Dalga.
Mevcûd, mevcûde: Var olan; vücûd bulmuş olan.
Mevcûdetü'l-hükm: Hükmü mevcûd olan.
Mevhibe: Hibe, bağış.
Mevhûm, mevhûme: Vehm olunan, tahayyül edilen, zannedilen; hâriçte vücûdu olmayan.
Mevlid: Doğum yeri, doğum zamanı.
Mevrid: Vürûd yeri; vârid olunacak yer; varılacak yer.
Mevsûf, mevsûfe: Vasıflanmış, sıfatlanmış.
Mevsûl: Ulaştırılmış, bitiştirilmiş.
Mevt: Ölme, ölüm.
Mevtâ: Ölüler.
Mevtın: Yerleşilen yer; makam, menzil, durak, mertebe, derece.
Mev'ûd: Va'd olunmuş; va'deli, zamânı belirli.
Mevvâc: Çok dalgalanan, dalgalı.
Mevzû': Konulmuş.
Meyl: Eğilme, temâyül, yönelme.
Meyyit: Ölü.
Mezâhib: Mezhebler.
Mezâhir: Mazharlar.
Mezıyk, medıyk: Darlık, dar yer.
Me'zûn: İzin verilmiş, izinli, müsâadeli.
Mezkûr, mezkûre: Zikr edilmiş, zikr edilen, anılan, adı geçen.
Mısdâk: Bir şeyin doğru olduğunu isbât eden şey; kriter.
Miftâh: Anahtar.
Mihekk: Mehenk, mi'yâr, ölçek.
Mikdâr: Kısım, parça, derece, ölçü, kıymet.
Mikdâren: Mikdâr olarak; kıymet bakımından.
Milel: Milletler, dinler.
Mi'mâriyyet: Mi'mârlık.
Min-: ...den.
Min-cemî'i'l-vücûh: Bütün vecihlerden.
Min-gayr-i ta'yîn: Ta'yîn edilmeksizin, belirtmeksizin.
Min-haysü: İ'tibâriyle, bakımından.
Min-haysü-hiye: O (kendisi) olmak i'tibâriyle; o olmak bakımından.
Min-haysü'l-hüviyye: Hüviyyet bakımından.
Min-haysü'z-zât: Zâtı bakımından.
Min-indillah: Allah tarafından.
Min-külli'l-vücûh: Bütün vecihlerden; her yönden, her bakımdan.
Min-vechin: Bir vecihden; bir yönden, bir bakıma.
Mine'l-ezel-ile'l-ebed: Ezelden ebede.
Minah: Bağışlar, vergiler, ihsanlar.
Mir'ât: Ayna.
Mirkât-ı kânûn-i terakkî: Terakkî kânûnu basamakları.
Mirrîh: Merih; Mars.
Misillu: Gibi, benzer, eş.
Misk-i ezfer: Güzel kokulu misk.
Mişkât: İçine lâmba, kandil koymak için yapılmış oyuk, hücre.
Miyâh: Sular.
MUAHHİR: Herşeyden sonra yine var olan; dilediğini geri koyan; sonunda sâdece kendisi var olarak kalan.
Muabberün-anh: Kendisinden ta'bir olunan; bahsedilen, söz konusu olan.
Muâhaze: Azarlama, çıkışma, cezâlandırma.
Muahharen: Muahhar olarak; sonradan.
Muallak: Ta'lîk edilmiş; alâkalı, bağlı, bir şeye veyâ şarta bağlı olan.
Muallim: Ta'lîm eden; öğreten.
Muallimîn: Muallimler.
Muammer olmak: Ömür sürmek, yaşamak.
Muarrâ: Ârî, çıplak, soyulmuş.
Muâteb: Tekdîr edilmiş, azarlanmış.
Muattal: Ta'tîl edilmiş; bırakılmış, faaliyetten alakonulmuş; nefy edilmiş.
Muâvaza: İvâz, karşılık olarak verme.
Muâvenet: Yardım, yardım etme.
Muayyen, muayyene: Ta'yîn edilmiş; belli, belirli.
Muayyin: Tayîn edilen, belirliyen, belirten.
Muazzeb: Ta'zîb edilen; azab gören, azâba uğrayan.

Muazzib: Ta'zîb eden; azâb veren.
Mûcibince: Gereğince.
Mûcid: Îcâd eden, vücûda getiren, var eden.
MUDİLL: Dalâlete sevkeden.
Mudill, mudille: Dalâlete düşüren, dalâlete sevk eden.
Muğâyeret: Gayri olma; gayrılık, başkalık.
Muğâyir: Aykırı, uymaz.
Muğâyyir, muğayyire: Tağyîr eden, değiştiren.
Muğnî: Zengin eden.
Muhaddeb: Tümsekli; konveks; dışbükey.
Muhaddebiyyet: Tümseklilik.
Muhaddid: Tahdîd eden.
Muhakkık: Tasavvufta, ma'rifette tahkik ve tahakkuk sâhibi olan; bir şeyin hakîkatine eren; eşyânın hakîkatleri kendisine münkeşif olan.
Muhakkıkîn: Muhakkıklar; **"Muhakkıkîn-i sûfiyye":** Sûfîlerin muhakkıkları.
Muhâl: Olması mümkin olmayan; olabilmesi düşünülmeyen.
Muharrik: Tahrîk eden, harekete geçiren, hareket veren.
Muhassala: Hâsıl edilen, elde edilen şey.
Muhassalât: Muhassal olanlar; tahsîl edilenler, elde edilen şeyler.
Muhassis: Hiss ettiren.
Muhâtab: Fiil çekiminde ikinci şahıs "sen", kendisine hitâb edilen.
Muhayyel: Tahayyül olunmuş.
Muhâzî: (Bir şeyin) karşısında duran, aynı hizada duran.
Muhbit: "Huşû' ve tevâzû' sâhibi"; çok mütevâzi.
Muhbitîn: Muhbitler; çok mütevâzi olanlar.
Muhdes: Sonradan var edilmiş olan, yaratılmış; ihdâs edilmiş, hâdis olan.
Muhdesât: Muhdesler.
Muhibb: Seven.
Muhibbân: Sevenler.
Muhît: İhâta eden, kuşatan; çenber, çevre; dâire çenberi.
Muhitî, muhîtiyye: Muhîte âit.
MUHSÎ: Herşeyin sayısını her yönüyle bilen; çokça veren.
Muhtâcün-ileyh: Kendisine ihtiyaç duyulan.
Muhtâr: Serbest, hür; seçilmiş, seçkin.
Muhtefî: İhtifâ etmiş; hafî olan, gizlenmiş.
Muhtelif: Karışık, farklı.
Muhtelifü'l-eşkâl: Şekilleri muhtelif, farklı.
Muhtell: İhlâl edilmiş; bozulmuş.
Muhterik: Yanan, yanıcı.
MUHYÎ: Dirilten, hayat veren, canlandıran.
MU'ÎD: Yaratılmışları yok ettikten sonra, tekrar yaratan.
MU'İZZ: İzzet veren, ikrâm eden, azîz kılan; şeref sâhibi.
Muka'ar: Çukur, oyuk; fr. Concave..
Muka'ariyyet: Çukurluk, çukur olma.
Mukaddem: Önce.
Mukaddemât: Mukaddemeler; "Kıyâs"ta "kazıyye"nin birinci bölümü.
Mukadder: Takdîr olunmuş; kader olarak belirlenmiş, yazılmış.
Mukaddes: Takdîs edilmiş; mübârek; temiz ve ârî kılınmış.
MUKADDİM: Herşeyden önce olan; dilediğini öne alan; dilediğini maddî ve ma'nevî ni'metler verip yükselten, öne geçiren.
Mukallid: Taklidçi.
Mukallidîn: Mukallidler, taklidçiler.
Mukārenet: Yakınlık, ilişki.
Mukārin: Bitişik, yaklaşmış, berâber olan.
Mukāyeseten: Mukāyese olarak, ederek.
Mukayyed: Kayıdlı, izâfi, i'tibârî, bağlı, bağlanmış; şarta bağlı, mutlak surette olmayıp, bâzı şeylerle bağlanmış olan. (Mutlak zıddı).
Mukayyedât: Mukayyedler.
Mukayyeden: Kayıdlı, bağlı olarak.
Mukayyediyyet: Mukayyed olma.
Mukayyid: Takyîd eden.
Mukbil: İkbâl eden; gelen, yönelen; bilgili; ikbâlli, ikbâl sâhibi, bahtlı.
Mukırr: İkrâr edici, söyleyen; bir şeyi kabûl ettiğini, benimsediğini söyleyen.
Mukîm: İkāmet eden, bir yerde oturan.
MUKÎT: Her şeye muktedir olan; her ya-

ratığa ihtiyaç duyduğu kuvveti ve rızkı veren; ni'met ve yardımları ile imdâd eden.
MUKSIT: Doğru hareket eden; bütün işlerini yerli yerinde; düzenli yapan.
Muktebes: İktibâs edilmiş alınmış.
Muktedâ-bih: Kendisine iktidâ edilen, uyulan.
MUKTEDİR: Gücü her şeye yeten; her şeyi dilediği duruma getiren, her şeyde dilediği gibi tasarruf eden.
Muktesıd: Orta yolu tutan; mu'tedil olan, i'tidâl sâhibi.
Mukteză: İktizâ edilen, gerektirilmiş; gerek.
Muktezayât: İktizâ eden şeyler, ...gerektirdiği şeyler.
Munfasıl: İnfisâl eden; ayrılmış, ayrı, bitişik olmayan.
Munkarız: İnkırâz bulan; arkası kesilen, zürriyeti tükenen.
Munkata'ul'l-işârât: Herhangi bir işâretle belirtmek mümkin olmayan.
Munkatı': Kesilmiş, kesilen; kesik, arkası gelmeyen.
Munsabb: Dökülmüş; karışmış.
Muntabı': İntibâ' eden; izi, görüntüsü, şekli beliren; kalıplanmış, işlenmiş, basılmış.
Muntalık: Bırakılmış, salıverilmiş, kurtulmuş, serbest kalmış.
Muntazar: İntizâr olunan, beklenen.
Murâd: İrâde olunan; istenen, istenmiş.
Murâdât: Murâd edilenler, kasdedilenler.
Murtabıt: İrtibatlı, bağlı.
Musaddak: Tasdîk edilmiş.
Musaddık: Tasdîk edici.
Musâhabet: Arkadaş olma, arkadaşlıkta bulunma, sohbet etme.
Musâhib: Birisiyle musâhabe eden, sohbette bulunan, arkadaş.
Musallat: Hükmünü geçiren.
Musarrah: Tasrîh olunmuş, belirtilmiş, apaçık.
Musavver: Tasvîr edilmiş, sûret verilmiş.
MUSAVVİR: Tasvîr eden sûret veren.
Musaykal: Cilâlanmış, parlak.
Mûsıl: Îsâl eden; ulaştıran.
Musîb, musîbe: İsâbet eden, isâbetli, doğru.
Muskî: Su veren.
Mustafeyn: Seçilmişler, seçkinler.
Mustatîl: Uzun; dikdörtgen.
Mutaassıbîn: Mutaassıblar.
Mutâbık: Uyan, uygun.
Mutahhar, mutahhara: Tathîr edilmiş; temizlenmiş, temiz.
Mutâlebât: Mutâlebeler; istenilen şeyler, istekler.
Mu'tâ-leh: Kendisine atâ edilmiş olan.
Mutasallib: Tasallüb eden; sertleşmiş, katılaşmış.
Mutasarrıf: Tasarruf edici; kullanan, idâre eden.
Mutasavvife: Mutasavvıflar.
Mutâvaât: İtaât etme, baş eğme.
Mutasavassıt: Tavassut eden; ortada olan.
Mutazammın: Muhtevî, içine alan.
Mutazarrır: Zarar gören, zarar bulan.
Mu'tekad: Kendisine i'tikad edilmiş, inanılmış; inanılan şey.
Mu'teriz: İ'tirâz eden; bir kimseye karşı gelen.
Mutî': İtâat eden.
Mu'tî: İ'tâ eden, veren.
Mutlakıyyet: Mutlaklık, mutlak olma.
Muttali': Ittılâ' sâhibi; vâkıf olan, bilen, haberi olan.
Muttasıf: İttisâf eden; vasıflanmış, sıfatlanmış.
Muttasıl: İttisâl eden; bitişen, aralıksız.
Muvâcehesinde: Karşısında.
Muvahhed: Tevhîd olunan; birlenen.
Muvahhid: Tevhîd eden; birleyen; Hakk'ın bir olduğuna inanan.
Muvakkat: Vakitlenmiş, bir vakitle belirli; belli bir vakte mahsûs; geçici.
Muvâzabat: Meşgûl olma, bir işte dâimî çalışma, uğraşma.
Mûy: Kıl.
Muzâf kılmak: İzâfe etmek, âit kılmak. İzâfet yapmak; isim tamlaması yapmak; bağlı, alâkalı kılmak.
Muzâfen: Muzâf olarak; izâfeten, nisbeten, bağlı olarak, ilgili olarak.
Muzî': Ziyâ veren; ışık veren. parlayan, parlak.
Muzmahill: Çökmüş, yıkılmış, yok olmuş.

Muzmer: Izmâr edilmiş; gizli, saklı, dışarı vurulmamış.
Muztarr: Çâresiz kalmış.
Mübâyenet: Farklılık, zıtlık.
Mübâyin: Farklı, zıt.
Mübâşeret: Başlama, işe girişme.
MÜBDÎ: Izhâr, eden; zuhûra çıkaran, ortaya koyan, var eden, yaratan.
Mübdi': İbdâ' eden, benzersiz ve güzel sûrette vücûda getiren.
Mübdil: Değiştiren, değiştirici; bir şeyin yerine diğer bir şeyi koyan.
Mübeddil: Tebdîl eden; değiştiren, bir sûretten diğer bir sûrete, hâle koyan.
Mübeddilü'l-ahvâl: Halleri değiştiren.
Müberrâ: Berî kılınmış, temiz çıkarılmış; münezzeh, pâk.
Mübeşşire: Tebşîr eden, müjde veren; rüyâ-yı sâdıka ve sâliha.
Mübeyyen: Tebeyyün etmiş; meydana çıkarılmış, belirmiş.
Mübîn: Beyân eden, ayıran; açık, âşikâr.
Mübrem: Kaçınılmaz, önlenemez; vaz geçilemez.
Mübtedî: Yeni başlayan; tasavvuf yoluna yeni girmiş olan.
Mücâhid: Mücâhede eden; cehd eden, cihâd eden, uğraşan, savaşan.
Mücâmaa: Cimâ', cinsî münâsebet.
Mücânebet: İctinâb etme; sakınma, çekinme.
Mücâseret: Cesâret bulma, cesâret etme.
Mücellâ: Cilâlanmış, cilâlı, parlak, parlatılmış.
Mücenned, mücennede: Sıralanmış, saf saf, sıra sıra.
Mücerred, mücerrede: Tecrîd edilmiş, soyulmuş; karışık olmayan.
MÜCÎB: İcâbet eden; isteyene karşılığını veren; duâları kabul edip karşılık veren.
Mücmel, mücmele: İcmâl olunmuş.
Mücmelen: Mücmel olarak, hulâsa olarak, toplu olarak, toptan.
Mücrim: Cürm işleyen; suçlu, günâhkâr.
Mücrimîn: Mücrimler, günahkârlar.
Müctemi': Cem' olmuş, toplanmış.
Müctehidîn: Müctehidler.
Müdbir: İdbâr eden; sırtını çevirip dönen, giden; gâfil; tâlihsiz.
Müdebbir: Tedbîr edici; idâre edici.
Müdevver: Yuvarlak.
Müdrek: İdrâk eden.
Müessir: Te'sîr edici.
Müesserün-fîh: Müessirin te'sîrini kendi üzerinde kabûl eden, te'sîri kendinde gösteren.
Müeyyed: Te'yîd edilmiş, desteklenmiş.
Müfârakat: Ayrılma.
Müfâz: "Feyz"i kabûl etmiş, "feyiz"lenmiş.
Müfessirîn: Müfessirler; tefsirciler.
Müfrit: İfrât eden; aşırı olan, ileri giden.
Müftekır: İhtiyâcı olan, fakir, muhtaç.
Müftezih: Rezîl ve rüsvây olan, olmuş.
MÜHEYMİN: Görüp gözeten, varlıklar üzerine emîn olan, herşeyi koruyup saklayan.
Müheyyeme: "Melâike-i müheyyeme"-Hakk'ın cemâlini müşâhededen dolayı hayrete gark olmuş melekler.
Mühimmât: Lüzûm duyulan şeyler.
Mükâşefât: Mükâşefeler.
Mükellef: Teklîfe konu olan, teklîfe muhâtab olan; kendisinden bir şeyi yapması istenilen kimse.
Mükemmilîn: Kemâle erdiriciler.
Mükerrem: Muhterem, saygıdeğer.
Mükevvin: Tekvîn eden; var eden, olduran.
Müktenif: (c. Müktenifîn): Örtünen, gizlenen.
Mülâbis: Muttasıl, bitişik, iç içe birlikte olan; bürünmüş, giyinmiş.
Mülâhaza: İyice düşünme; inceleme, göz önünde bulundurma.
Mülâkî: Buluşan, kavuşan, karışan.
Mülâyim: Uygun, muvâfık; hoş, yumuşak.
Mülevven: Renkli, renklenmiş.
Mülhid: Dinsiz, îmansız.
Mültebis: Müşâbih, benzer, karışık, mübhem, şüpheli; giyinmiş.
Mültezim: İltizâm eden; lüzumlu kılan.
Mümâsil, mümâsile: Müşâbih, benzer, eş, andıran.
Mümâsilen: Benzer olarak.
Mümessel: Temsîl edilen, edilmiş.
MÜ'MİN: Emniyet, güven veren; şüphe ve tereddütleri kaldıran.

Mü'minîn: Mü'minler.
Mü'miniyyet: Mü'min olma, mü'minlik.
MÜMÎT: Öldüren, mahlûkâta ölümü takdîr edip bu hükmünü uygulayan.
Mümkin: Varlığı ve yokluğu zarûrî olmayan; var olması ve yok olması düşünülebilen.
Mümkinât: Mümkinler.
Mümtâz: Ayrı tutulmuş, ayrılmış, seçilmiş.
Mümtedd: İmtidâd eden; uzayan, yayılan.
Mümteni': Mümkin olmayan; gayr-i mümkin, muhâl; olabilmesi düşünülemiyen.
Mümteni'ât: Mümteni'ler; olması mümkin olmayanlar.
Mümtezic, mümtezice: İmtizâc eden, uyuşan, kaynaşan; karışık.
Münâfî: Nefy edici; zıt, aykırı, muğâyir.
Münâfıkîn: Münâfıklar.
Münâkeha: Nikâhlanma.
Münâkız: Nakz eden, muhâlif, zıd; birbirini tutmayan.
Mün'akid: Akd edilen; bağlanmış, kurulan, yapılan.
Mün'akis: İn'ikâs eden; aks eden.
Münâsebât: Münâsebetler; ilişkiler.
Münâsib, münâsibe: Uygun, muvâfık.
Münâzaa: Çekişme, ağız kavgası.
Münbais: İnbi'âs eden; ileri gelen, doğan.
Müncemid: İncimâd eden; donmuş.
Müncezib: İncizâb eden; cezb olunan, çekilen.
Mündefi': Def' edilmiş; savuşturulmuş, atlatılmış, önlenmiş.
Mündemic: İndimâc eden; içinde yerleşmiş olan, içinde bulunan.
Münderic: Derc edilmiş; içinde yer almış.
Mündericât: İçindekiler.
Münecces: Pislenmiş, kirletilmiş, kirli.
Münevver: Nurlanmış, nurlu, aydınlık.
Münezzeh, münezzehe: Tenzîh edilmiş; temiz, uzak.
Münezzih: Tenzîh eden.
Münfail, münfaile: Passif; bir fiilden mütessir olan; bir fiili, te'sîri kabûl eden.
Münfekk: İnfikâk eden; ayrılmış, ayrılan, ayrı.
Münîf, münîfe: Yüksek, ulu.
MÜN'İM: İn'âm eden; ni'met veren.
Münkâd: İnkıyâd eden; boyun eğen.
Münkalib: İnkılâb eden; kalb olmuş, dönmüş, değişmiş, başka bir kalıba giren.
Münkatı': İnkıtâ' eden; kesilen, ayrılan, ayrı, arkası gelmeyen.
Münkesir: Kırılmış, kırık.
Münkeşif: İnkişâf eden; keşf olunmuş, açılmış, görülmüş.
Münketim: Gizlenmiş, gizli.
Münkirîn: Münkirler.
Münşî: İnşâ eden, yapan; güzel şekilde yazan.
MÜNTAKİM: İntikam alan; cezâya çarptırmaya gücü yeten.
Müntavî: İntivâ eden; toplanmış, dürülüp bükülmüş, bir araya konmuş.
Müntefi': İntifâ' eden, faydalanan.
Müntehâ: Son bulmuş; varılabilen en uzak yer, son, uç.
Müntehâ-yı ma'rife: Ma'rifetin son bulduğu yer.
Münteşir: İntişâr etmiş; yayılmış, dağılmış.
Müntic: İntâc eden, netîcesini veren; sebebiyyet veren, meydana getiren.
Münzel: İnzâl edilmiş; indirilmiş.
Münzilü'l-hikem: Hikmetler inzâl eden.
Münzilü'l-maârif: Ma'rifetler inzâl eden.
Münzilü'l-ulûm: İlimler inzâl eden.
Mürâdif: Eş mânâlı.
Mürekkeb: Terkîb edilmiş; bir veyâ daha fazla şeylerin birleştirilmesinden meydana gelmiş, birleşik.
Mürekkebât: Mürekkeb olan şeyler.
Mürekkebât-ı fahmiyye: Kömür birleşikleri.
Mürekkebât-ı latîfe: Latîf mürekkebler.
Mürîd: İrâde eden, dileyen.
Mürsel: Resûl; gönderilmiş.
Mürselîn: Resûller.
Mürselün-bih: Peygamberle gönderilen, din; risâletle getirilen şey, vahy, Kitab.
Mürselün-ileyh: Kendisine birşey gönderilen; resûlün gönderildiği kimse.
Mürtefi' olmak: Kalkmak.
Mürtesim olmak: Resm edilmek.

Mürûr: Geçme.
Mürûr-ı sinîn: Senelerin geçmesi.
Müsâb: Sevâb kazanan, sevâba ermiş.
Müsâdeme: Çarpışma.
Müsâviyü't-tarafeyn: İki tarafı müsâvî, eşit.
Müseddid: Doğru yolda olan; doğrultan.
Müsellem: Teslîm edilmiş; kabûl olunmuş.
Müsemmâ: İsimlenmiş.
Müserrah: Tesrîh edilmiş, bırakılmış, mutlak.
Müsevvâ: Tesviye edilmiş; düzeltilip son şekli verilmiş, düzgün yapılmış.
Müstağrak: Gark olmuş; dalmış, batmış, boğulmuş.
Müstahikk: Hak kazanmış olan, hakkı olan, hak eden.
Müstahîl: Vukûu mümkün olmayan; muhâl, imkânsız, gayr-ı kābil, boş, saçma.
Müstahlef: Halîfe kılınmış.
Müstahlefûn: Müstahlefler; halîfe kılınmışlar.
Müstaid: İsti'dâdlı.
Müstakbel: Gelecek zaman; gelecek olan.
Müstakîm: Düz, doğru.
Müsta'mel olmak: Kullanılmak.
Müstebân: Meydanda, açık, âşikâr; açık olarak anlaşılan.
Müstecâbü'd-da've: Duâsı makbûl olan, duâsı kabûl olunan.
Müstecmi': Kendisinde toplayan.
Müstefâd: Kazanılmış; fehm olunmuş, anlaşılmış.
Müstehâsât: Müstehâseler; fosiller.
Müstehlek: Helâk olmuş; yok olmuş.
Müstelzim: Gerektiren, gerekli.
Müstenbat: İstinbât olunmuş, çıkarılmış, çalışma ile meydana çıkarılmış.
Müstenid: İstinâd eden, dayanan.
Müsteniden: İstinâd ederek; dayanarak.
Müstenidün-ileyh: Kendisine istinâd edilen; dayanılmış, güvenilen.
Müstetir: İstitâr eden, setr olunmuş; örtülen, örtünmüş.
Müstevî: İstivâ eden; kaplayan, örten, kuşatan.
Müşâbehet: Benzerlik.
Müşâbih: Benzer.
Müşâhed: Müşâhede edilmiş; görülmüş.
Müşâ'iyyet: Hisseleri ayrılmamak keyfiyyeti; hisseleri ayrı olmama hâli.
Müşâkil: Şekilce benzeyen, aynı şekilde olan.
Müşârik: Ortak.
Müşârun-ileyhim: Kendisine işâret edilenler; adı geçenler.
Müştâk: Şiddetle arzû eden, isteyen.
Müştakk: İştikāk etmiş, türemiş.
Müşteheyât: İştahı çeken, iştah veren şeyler; nefsin arzuladığı şeyler.
Müştemelât: Bir şeyin şâmil olduğu, içine aldığı şeyler.
Müşterî: Jüpiter.
Mütâbeat: İttibâ etme, tâbi' olma.
Mütâlaât: Mütâlaalar.
Müteaddid: Taaddüd eden, çoğalan; çok, birçok.
MÜTEÂL: Yüksek ve yüce olan; herşeyden üstün olan; pekçok yüce olan.
Müteallık: Taalluk eden, ilgili, bağlı.
Müteallıkât: Müteallıklar.
Müteallim: İlim öğrenen.
Müteayyin: Taayyün eden; zâhir olan, meydana çıkan; bellilik kazanan.
Mütebeyyin: Beliren, zâhir, âşikâr, belli.
Mütecânis: Bir cinsten olan; homojen.
Mütecâviz: Tecâvüz eden; aşan, geçen; aşkın, fazla.
Mütecellâ-leh: Kendisine tecellî vâki, olan.
Mütecellâ aleyh: Üzerine tecellî olunmuş olan.
Mütecellî: Tecellî eden.
Mütedeyyin: Bir dine bağlı olan; dînine bağlı olan.
Müteellim: Elem duyan, elem çeken.
Müteessir: Te'sîri kabûl eden.
Müteeyyid: Te'yîd olunan; desteklenen.
Mütefâvit, mütefâvite: Birbirinden farklı, çeşitli olan.
Mütefekkirîn: Mütefekkirler.
Mütefekkîrin-i zekiyye: Zekî ve akıllı mütefekkirler.
Mütefelsife: Filozofluk taslayanlar.
Mütefennin: Fen bilgini.
Mütefenninîn: Fen bilginleri.
Müteferrık, müteferrıka: Ayrı ayrı, ay-

rılmış; muhtelif.
Müteğâyir, müteğâyire: Birbirinden farklı olan, başka olan.
Mütehakkak: Tahakkuk edici, eden; gerçek olan, gerçekleşen.
Mütehakkim: Hükm edici.
Mütehallık: Ahlâklanan.
Mütehallil (hall'den): Tahallül eden, hulûl eden, giren.
Mütehallil (halel'den): Tahallül eden; araya giren, nüfûz eden.
Müteharrik: Hareket eden, hareketli.
Müteharrik-bi'l-irâde: İrâdesi ile hareket eden.
Mütehassıl: Hâsıl olan; husûle gelen, elde edilen, meydana gelen.
Mütehavvil: Tahavvül eden, değişen.
Mütehayyel: Hayâl edilen.
Mütehayyiz: Tahayyüz eden, yer tutan, mekân işgâl eden.
Mütekâsif: Kesifleşen, kesifleşmiş, kesâfet kazanmış.
MÜTEKEBBİR: Büyüklük ve azamet sâhibi.
Mütekellim: Kelâm sâhibi; söz söyleyici, konuşan; kelâm âlimi, kelâmcı.
Mütekellimîn: Mütekellimler; kelâmcılar,
Mütekessir, mütekessire: Tekessür eden; çoğalan, çok.
Mütekevvin olmak: Tekevvün etmek, oluşmak; var olmak.
Mütelâşî: Lâ-şey olan; yok olan, mahv olan.
Mütemessil: Temessül eden; başka bir sûret ve şekle giren.
Mütemessilen: Temessül ederek.
Mütemeyyiz, mütemeyyize: Temeyyüz eden, faraklı, başka.
Mütenassıh: Nasîhat kabûl eden, öğüt dinleyen.
Müteneffir: Nefret eden, tiksinen.
Müteneffis: Teneffüs eden; nefes alan-veren.
Mütenevvi', mütenevvia: Çeşitli, çeşit çeşit.
Mütenezzih, mütenezzihe: Nezîh, temiz.
Müterâdif: Eş ma'nâlı.
Müterakkıb: Gözleyen, bekleyen.
Mütereddid: Gidip-gelici, devâm eden, karar bulamayan, kararsız kalan.
Müteretteb: Sıralanmış; âit olan, îcâb eden, gereken.
Müteselsil, müteselsile: Zincirleme giden, peşpeşe olan.
Müteselsilen: Zincirleme olarak; sıra ile, birbiri peşi-sıra.
Mütesemmî: Müsemmâ olan; bir isim ile isimlenen.
Mütevakkıf: Tevakkuf eden; bir şeye bağlı olan, ancak o şeyle olabilen.
Mütevâlî, mütevâliyye: Tevâlî eden; birbiri ardınca gelen.
Mütevellid: Tevellüd eden; doğan; meydana gelen; ileri gelen.
Mütevellidât: Doğanlar, meydana gelmiş olanlar.
Mütezâdd: Birbirine zıt,
Mütezâhir: Tezâhür eden, zuhûra gelen.
Mütezâyid: Tezâyüd eden, ziyâdeleşen, artan.
Mütezellil: Çok mütevâzî.
Mütezellilîn: Mütezelliller; çok mütevâzîler.
Müttebi': İttibâ' eden; tâbi' olan, uyan.
Müttefik: İttifâk etmiş, eden; birleşmiş, anlaşmış, fikir birliği etmiş.
Müttehid: İttihâd etmiş, bir olmuş, birleşmiş.
Müvekkel: Vekîl ta'yîn olunan.
Müvellidü'l-humûza: Oksijen.
Müvellidü'l-mâ: Hidrojen.
Müyesser olmak: Kolay olmak, nasîb olmak.
MÜZİLL: Zillete düşüren, zelîl kılan, hor ve hakîr eyleyen.
Müznib: Günâhkâr.

N

Nâ-becâ: Yersiz, yerinde değil.
Nâ-bûd: Yok, yok olan, muzmahil, müstehlek.
Nâfi', nâfi'a: Faydalı.
NÂFİ': Hayır ve fayda verici şeyleri yaratan; fayda ve menfaat veren.
Nâfiz: Nüfûz eden; te'sîr eden, müessir.
Nâ-güfte: Söylenmemiş söz.
Nahvet: Kibir, gurur, böbürlenme.
Nâib: Vekil.

Nâiliyyet: Nâil olma; ulaşma, erişme.
Naîm: Ni'met içinde yaşama; ni'met; cennet.
Nâ'ime: Kemiksiz, yumuşak, kılçıksız.
Nakāis, nakāyıs: Nakîseler; noksanlıklar, eksiklikler, kusurlar, ayıplar.
Nakd-i ceyyid: İyi para; kalp olmayan para.
Nâkıs: Noksan olan.
Nâkısu'l-isti'dâd: İsti'dâdı noksan eksik, az olan.
Nakîz: Zıd.
Naks: Noksanlık.
Nakş: Resmetme, işleme.
Nâm: İsim.
Nâ-mahdûd: Hudutsuz.
Nâme: Mektup; kitap, mecmûa.
Nâmî, nâmiyye: Yerden bitici, büyüyücü, yetişen, gelişen.
Nâ-mütenâhî: Nihâyeti olmayan, son bulmayan.
Nâs: İnsanlar, halk.
Nasb: Ta'yîn etme.
Nâsır: Yardımcı.
Nâsıye: Alın.
Nasrâniyyet: Hıristiyanlık.
Nâşî: Neş'et eden; ...den ileri gelen; dolayı, ötürü.
Na't: Sıfat, nitelik.
Nâtık, nâtıka: Söyleyen, konuşan; idrâk eden, düşünen, akleden.
Nâtıkıyyet: Nâtık olma; söz söyleyicilik, konuşuculuk.
Nazar: Bakma, bakış, görüş; düşünme.
Nazar-ı aklî: Aklî görüş, aklî düşünce.
Nazarî: Nazarla ilgili; aklî, teorik.
Nazariyye: Teori.
Nâzır: Nazar eden, bakan.
Nâzırîn: Nazar edenler, bakanlar.
Nâzil: Nüzûl eden; inen.
Nazîr: Benzer, eş.
Nebâtât-ı ibtidâiyye: İlk nebatlar.
Nebe': Haber; (Peygamberin getirdiği) haber.
Necâsât: Necâsetler; pislikler.
Necâset: Pislik.
Necm: Yıldız.
Nef': Fayda.
Neffâs, neffâse: Üfürükçü.
Nefh: Üfleme, üfürme.
Nefs, nefes ("se" harfiyle): Üfürme, üfleme, nefes etme.
Nefs: (sîn harfiyle) Nefis.
Nefs-i ...: Kendisi, bizzat. "Nefs-i taayyün-i evvel": Taayyün-i evvelin kendisi, bizzat taayyün-i evvel.
Nefs-i mütekellim: Fiil çekiminde birinci şahıs, "ben".
Nefs-i nâtıka: Rûh-i insânî, insânî rûh.
Nefy: Sürme, uzaklaştırma; isbâtın zıddı; negatif (olumsuz) hâle getirme, yok etme.
Nehâr: Gündüz.
Nehâren: Gündüzleyin, (zâhir olarak).
Nesc: Dokuma, örme.
Nesh: Hükümsüz bırakma, hükmünü kaldırma.
Nesîm: Rüzgâr, hafif rüzgâr.
Nesîmî: Hafif ve latîf esen rüzgârla ilgili. "Havâ-yi nesîmî": Hava, atmosfer.
Nesnâs: Yarısı insan, bir eli ve bir ayağı olup sekerek yürüyen hayvan; goril, şempanze vesâir maymun cinslerinin adı.
Neş'e: Bkz. Neş'et.
Neş'et: Hâdis olma, sonradan olma, meydana gelme, vâr olma, vücûda gelme.
Neş'e-i nefsâniyye: Nefsânî neş'et.
Neş'e-i rûhâniyye: Rûhânî neş'et.
Neş'e-i uhrâ: Âhiret neş'eti, sonraki neş'et; rûhun bedenden ayrılması.
Neşv ü nemâ: Yetişip büyüme.
Neş'e-i ûlâ: İlk neş'et; rûhun bedene taalluku.
Netâic, netâyic: Netîceler.
Neûzü billâhi min-hâzâ: "Bundan Allâh'a sığınırım."
Nevâfil: Nâfileler.
Nevm: Uyku.
Nezd: Yan, taraf, kat.
Nısfıyyet: Yarı olma, yarıda bir olma.
Nısf: Yarı.
Nıkmet: Şiddetli cezâ; belâ.
Niam: Ni'metler.
Nihal: Mezhebler, akîdeler.
Nihâyetü'n-nihâyât: Nihâyetlerin nihâyeti.
Nihle: Mezheb, akîde.
Nikāb: Örtü, perde.
Nikmet: Bk. Nıkmet.
Nîm: Yarı, yarım.

Nîrân: Cehennem.
Nisâ: Kadınlar.
Niseb: Nisbetler.
Nîst: Yoktur, yok.
Nistî: Yokluk.
Nizâ': Münâzaa; çekişme, kavga, münâkaşa.
Niyâbet: Nâiblik, vekâlet, vekillik.
Nukûş: Nakışlar.
NÛR: Bütün varlıkları nurlandıran; bütün varlıkların nûru olan; nûr veren.
Nûru'l-envâr: Nurlar nûru.
Nusret: Yardım.
Nutfe: Meni, sperma.
Nutk, nutuk: Konuşma; söz söyleme duyusu, melekesi.
Nuût, nu'ût: Na'tler, sıfatlar.
Nuzzâr: Nâzır olanlar; bakanlar.
Nübüvvât: Nübüvvetler.
Nübüvvet-i teşrî': Şerîat va'z eden nübüvvet.
Nücûm: Necmler; yıldızlar.
Nüfûs: Nefisler.
Nümüvv: Yetişme, büyüme, gelişme.
Nüzûl: Nâzil olma, inme.

Ö

Örf: Âdet, gelenek, an'ane; yaşanan, konuşulan dil v.s.
Örf-i şer'î: Şerîatte âdet olan hüküm.

P

Pâyân: Nihâyet, son, kenar, uç.
Perest: Tapan, tapınan.
Pertev-feşân: Nûr, ışık saçan.
Peyderpey: Birbirinin ardı sıra; yavaş yavaş.
Peyrev: Arkası sıra giden, ta'kîbci, izinde giden.
Pezîr: Kabûl eden, edici; kabûl edebilir; ...bulan, ...kazanan.
Pîşvâ: Reis, başkan, önder.
Pâyân olmak: Koşmak; dalmak, batmak.

R

RABB: Terbiye eden, besleyen, mâlik, sâhib.
RABBU'l-ERBÂB: Rab'ların Rabb'ı.
Râbıta: Bağ, münâsebet, alâka.
Râbi': Dördüncü.
Râbian: Dördüncü olarak.
Racül: Adam, erkek; er.
RÂFİ ': Kaldıran, yükselten, yüksek.
Râh: Yol.
RAHÎM: Merhamet edici, rahmet sâhibi.
Rahm: Rahim; esirgeme, acıma.
Rahm-i mâder: Ana rahmi.
RAHMÂN: Pekçok merhametli, pek çok rahmet sâhibi.
RAHMÂNÜ'R-RAHİM: Rahmân ve rahîm.
Rahmeten-li'l-esmâ: İsimlerine rahmet olarak.
Râî: Gören.
Râki': Rükû' eden, eğilen.
RAKÎB: Murâkabe eden; görüp gözeten; herşeyi kontrolu altında tutan.
RAÛF: Çok merhamet eden, müsâmahalı ve yumuşak davranan.
Râyiha: Koku.
Razıyallâhu anh (r.a.): Allah ondan râzî olsun.
Reâyâ: Raiyyeler; hükümdârın idâresi altında bulunan halk.
Recâ: Ümit, niyâz, temennî.
Redd: Geri döndürme; önleme.
Ref': Yüceltme, yükseltme, yukarı kaldırma; hükümsüz bırakma, kaldırma.
Ref'-i derecât: Dereceleri yükseltme.
Refî', refîa: Yüksek, yüce.
REFÎU'D-DERECÂT: Derecelerin, mertebelerin en yücesi; kullarına yüksek mertebeler veren; mertebeleri yükselten.
Refîk: Arkadaş.
Reh-nümâ: Yol gösterici.
Reh-yâb: Yolunu bulabilen, yoluna girebilen.
Reh-zen: Yol kesen, yol kesici.
Remz: İşâret, îmâ, sembol.
Resâil: Risâleler.
Resm, resim: Arazlara dayanarak yapılan ta'rîf.
Ressâmiyyet: Ressamlık.

Reşâdet: Doğru yolu bulma, doğru yolda olma; olgunluk.
REŞÎD: Doğru yolu gösteren; doğru yola ileten.
Revâbıt: Râbıtalar.
Reviş: Gidiş, yürüyüş, üslûb.
Rezâil: Rezîletler; rezâletler.
REZZÂK: Bol bol rızık veren.
Rıdvânullâhi aleyhim ecmaîn: Allah'ın rızâsı cümlesinin üzerine olsun.
Ricâl: Erkekler; erler, erenler.
Rikkat: Rakîklik, incelik.
Risâlet-i teşrî': Şerîat vaz' eden risâlet.
Rîzân: Dökülen, akan, yağan.
Rû': Sadır; göğüs, kalbin tabîat âlemine dönük tarafı.
Rub'iyyet: Dörtte bir olma.
Rubûbiyye: Rubûbiyyete âit.
Rubûbiyyet: Rablık; sâhiblik, mâliklik.
Rubûde-i elest: Elest bezmine meftûn, mübtelâ olan.
Rûhâniyyât: Rûhânîler.
Rûhu'l-emîn: Cebrâil.
Rûhu'l-kuds: Cebrâil.
Ruhsat: İzin, müsâade.
Rumûz: Remzler, işâretler.
Rusül: Resûller.
Rutûbet: Yaşlık, nem.
Rûy-i zemîn: Yeryüzü.
Rûz-merre: Her günkü, günlük.
Rücû': Geri dönme.
Rükn, rükün: Direk, temel direği; esâs; dört "erkân"dan biri.
Rüteb: Rütbeler, mertebeler, dereceler.
Rütebî: Rütbelerle ilgili.
Rü'yâ-yı sâdıka, sâliha: Doğru, iyi rü'yâ; gerçekleşen rü'yâ; doğru çıkan rü'yâ.
Rü'yet: Görme; hissedilen, hayâl edilen. temsîl edilen ve akledilebilen şeyleri görme.
Rü'yetullah: Allâh'ı görme.

S

Saâdet: Bahtiyarlık, mutluluk, Allah indinde makbûl olma; ebedî kurtuluşa ermiş olma.
Saâdet-simât: Sâadetli.
Sabâvet: Sabîlik; çocukluk.
Sâbık, sâbıka: Önce olan, ileride bulunan, öne geçen; geçen, geçmiş.
Sabî: Çocuk.
Sâbit: Var olan, mevcûd; isbât edilen.
Sâbit, sâbite: Değişmeyen, değişmez.
Sâbitât: Sâbiteler; gezegen olmayan yıldızlar.
SABÛR: Çok sabırlı; hiç acale etmeyen; isyân edenleri cezâlandırmada acele etmeyip kullarına mühlet veren.
Sâcid: Secde eden.
Sâcidiyyet: Sâcidlik; secde edicilik.
Sadâret: Sadrâzamlık.
Sâdât: Seyyidler; Hz. Peygamberin torunu Hz. Hüseyin soyundan gelenler.
Sâdık: Doğru söyleyici, doğrucu.
Sâdır, sâdıra: Sudûr eden.
Sâdic, sâzic: Sâde, sırf, hâlis.
Sâdis: Altıncı.
Sâfil: Aşağıya inici, aşağı, alçak.
Sağîr: Küçük.
Sahâbet: Sâhiblik, sâhip olma.
Sahîh: Sıhhatli, gerçek, doğru, sağlam.
Saîd: Saâdet sâhibi; âhiret saâdetine ermiş kimse; Allah indinde makbûl olan; ebedî kurtuluşa ermiş olan.
Sâik: Sevk eden; yönlendirici.
Sâika: Sebep, gerek; sevkeden, sürükleyen şey.
Sâil: Suâl soran; isteyen, dileyen, duâ eden.
Sâir, sâire: Diğer, başka.
Sâk: Ağacın dalı budağı.
Sâkit: Sükût eden; susucu, susan.
Sâlih, sâliha: Elverişli, uygun, iyi; dînen makbûl, iyi, yararlı.
Sâlihîn: Sâlihler.
Sâlik: Mürşidinin irşâdıyla mânevî tekâmülünü elde etmek için Allah yolunda yürüyen kimse.
Sâlis: Üçüncü.
Sâlisen: Üçüncü olarak.
Salsâl: Yapışkan, özlü çamur; slikatli çamur.
SAMED: Hiç bir şeye muhtaç olmayan; bütün yaratıklarının ihtiyâcını karşılayan; her türlü istekte kendisine baş vurulan, kendisinden üstün bir kimse bulunmayan; kendisi olmadan hüküm verilemeyen; mâfevki olma-yan.

Reşâdet: Doğru yolu bulma, doğru yolda olma; olgunluk.
REŞÎD: Doğru yolu gösteren; doğru yola ileten.
Revâbıt: Râbıtalar.
Reviş: Gidiş, yürüyüş, üslûb.
Rezâil: Rezîletler; rezâletler.
REZZÂK: Bol bol rızık veren.
Rıdvânullâhi aleyhim ecmaîn: Allah'ın rızâsı cümlesinin üzerine olsun.
Ricâl: Erkekler; erler, erenler.
Rikkat: Rakîklik, incelik.
Risâlet-i teşrî': Şerîat vaz' eden risâlet.
Rîzân: Dökülen, akan, yağan.
Rû': Sadır; göğüs, kalbin tabîat âlemine dönük tarafı.
Rub'iyyet: Dörtte bir olma.
Rubûbiyye: Rubûbiyyete âit.
Rubûbiyyet: Rablık; sâhiblik, mâliklik.
Rubûde-i elest: Elest bezmine meftûn, mübtelâ olan.
Rûhâniyyât: Rûhânîler.
Rûhu'l-emîn: Cebrâil.
Rûhu'l-kuds: Cebrâil.
Ruhsat: İzin, müsâade.
Rumûz: Remzler, işâretler.
Rusül: Resûller.
Rutûbet: Yaşlık, nem.
Rûy-i zemîn: Yeryüzü.
Rûz-merre: Her günkü, günlük.
Rücû': Geri dönme.
Rükn, rükün: Direk, temel direği; esâs; dört "erkân"dan biri.
Rüteb: Rütbeler, mertebeler, dereceler.
Rütebî: Rütbelerle ilgili.
Rü'yâ-yı sâdıka, sâliha: Doğru, iyi rü'yâ; gerçekleşen rü'yâ; doğru çıkan rü'yâ.
Rü'yet: Görme; hissedilen, hayâl edilen. temsîl edilen ve akledilebilen şeyleri görme.
Rü'yetullah: Allâh'ı görme.

S

Saâdet: Bahtiyarlık, mutluluk, Allah indinde makbûl olma; ebedî kurtuluşa ermiş olma.
Saâdet-simât: Sâadetli.
Sabâvet: Sabîlik; çocukluk.
Sâbık, sâbıka: Önce olan, ileride bulunan, öne geçen; geçen, geçmiş.
Sabî: Çocuk.
Sâbit: Var olan, mevcûd; isbât edilen.
Sâbit, sâbite: Değişmeyen, değişmez.
Sâbitât: Sâbiteler; gezegen olmayan yıldızlar.
SABÛR: Çok sabırlı; hiç acale etmeyen; isyân edenleri cezâlandırmada acele etmeyip kullarına mühlet veren.
Sâcid: Secde eden.
Sâcidiyyet: Sâcidlik; secde edicilik.
Sadâret: Sadrâzamlık.
Sâdât: Seyyidler; Hz. Peygamberin torunu Hz. Hüseyin soyundan gelenler.
Sâdık: Doğru söyleyici, doğrucu.
Sâdır, sâdıra: Sudûr eden.
Sâdic, sâzic: Sâde, sırf, hâlis.
Sâdis: Altıncı.
Sâfil: Aşağıya inici, aşağı, alçak.
Sağîr: Küçük.
Sahâbet: Sâhiblik, sâhip olma.
Sahîh: Sıhhatli, gerçek, doğru, sağlam.
Saîd: Saâdet sâhibi; âhiret saâdetine ermiş kimse; Allah indinde makbûl olan; ebedî kurtuluşa ermiş olan.
Sâik: Sevk eden; yönlendirici.
Sâika: Sebep, gerek; sevkeden, sürükleyen şey.
Sâil: Suâl soran; isteyen, dileyen, duâ eden.
Sâir, sâire: Diğer, başka.
Sâk: Ağacın dalı budağı.
Sâkit: Sükût eden; susucu, susan.
Sâlih, sâliha: Elverişli, uygun, iyi; dînen makbûl, iyi, yararlı.
Sâlihîn: Sâlihler.
Sâlik: Mürşidinin irşâdıyla mânevî tekâmülünü elde etmek için Allah yolunda yürüyen kimse.
Sâlis: Üçüncü.
Sâlisen: Üçüncü olarak.
Salsâl: Yapışkan, özlü çamur; slikatli çamur.
SAMED: Hiç bir şeye muhtaç olmayan; bütün yaratıklarının ihtiyâcını karşılayan; her türlü istekte kendisine baş vurulan, kendisinden üstün bir kimse bulunmayan; kendisi olmadan hüküm verilemeyen; mâfevki olma-yan.

Sâmia: İşitme duyusu.
Sâmi': İşiten, dinleyen.
Sâmi'în: Dinleyenler, işitenler.
Sâmit, sâmite: Susan, sessiz, cansız.
Sanem: Put.
Sanemiyyet: Put olma, putluk.
Sanevberî: Çam fıstığı kozalağı şeklinde.
Sâni': Yapan, yapıcı; yaratan.
Sânî: İkinci.
Sâniyen: İkinci olarak.
Sârî, sâriyye: Sereyân eden, sirâyet eden; yayılan, yayılmış, nüfûz eden.
Sarîh: Açık.
Sath, satıh: Yüz, yüzey.
Sâtir: Setr edici, örtücü.
Satvet: Ezici kuvvet; zorluluk.
Savâb: Doğru, isâbetli.
Savt: Ses.
Sa'y: Çalışma, gayret, emek; koşma.
Sayd: Av
Sâye: Gölge.
Sâzic: Bk. Sâdic.
Seb'a: Yedi.
Sebk etmek: Önüne, ilerisine geçmek.
Sedâd: Doğruluk.
Sedd: Kapama, engel olma; mânia, perde.
Sefk-i dimâ': Kan dökme.
Sehâb: Bulut.
Sehâbe: Tek bulut.
Sekerât: Duruşlar.
Sekene: Bir yerde sâkin olanlar, oturanlar.
SELÂM: Emân, sulh, selâmet; her türlü eksiklikten sâlim olan; başkalarına sulh ve selâmet veren; selâmete ulaştıran.
Selâse: Üç.
Selâsiyye: "Üç"e âit, üç.
Selâtîn: Sultanlar.
Selb: Kaldırma, giderme; nefy etme, yok hâle getirme; menfîleştirme, menfî kelime; négation.
Selbî: "Selb"e âit, selb ile alâkalı.
Sem': İşitme, kulak verme, dinleme; işitme duyusu.
Semâvât: Semâlar.
Semâvî, semâviyye: Semâya mensûb, semâya âit.
Semere: Meyva.
SEMÎ': İşitici, işiten, işitme gücü veren.
Sem'iyyet: İşiticilik.
Senâ: Övme; takdîr etme, beğenme.
Sened: Hadîs-i şerîflerin Hz. Peygamber'den nakleden şahısların isimlerini belirten kısmı.
Seneden: "Sened" bakımından.
Senî, seniyy, seniyye: Yüksek, yüce.
Serâir: Gizli şeyler, gizlilikler.
Serâpâ: Baştan başa, tamâmiyle.
Sereyân: Sârî olma; yayılma, nâfiz olma.
Ser-fürû: Baş eğme; itâat etme.
Ser-gerdân: Şaşkın, sersem.
Server: Başkan, önder, reis.
Setr: Örtme.
Seyr: Yürüme, yolculuk.
Seyr-i fillah: Allah'da seyr.
Seyyâl: Akıcı, akan; mâyi.
Seyyârât: Seyyâreler; gezegenler.
Seyyi', seyyie: Kötü; kötü iş, fenâ amel.
Seyyid: Efendi, sâhib; Hz. Hüseyn'in soyundan gelen.
Sıfât: Sıfatlar.
Sırâfet: Sırf olma, hâlislik.
Sırf: Hâlis, sâde; başka şeyle karışık olmamak.
Sillûrî: (fr. Silurien) Eski kırmızı tebeşir tabakasının altında bulunan arz tabakası, sillûrî arâzî.
Simsime: İbâre ve beyâna sığmayan ma'rifet, bilgi.
Sinîn: Seneler.
Sitte: Altı.
Sivâ: Gayr, başka; Hak'tan gayri şeyler.
Siyâdet: Seyyidlik; efendilik, reislik.
Siyyânen: Eşit olarak, müsâvî sûrette.
Sû': Kötülük, kötü, fenâ.
Sû'-i hulk: Kötü huy, huy kötülüğü.
Suâl: İsteme, dileme, taleb etme, duâ.
Suâl-i mukadder: Sorulması muhtemel olan suâl.
Sudûr: Sâdır olma; çıkma, meydana çıkma.
Sûfiyye: Tasavvuf ehli, sûfîler; sûfîlere âit.
Suğrâ: Küçük.
Suhuf: Sahîfeler. Dört ilâhî kitaptan başka bâzı peygamberlere gönderilen emirleri ihtivâ eden kitaplara verilen isim.
Sukût: Düşme.
Sulb: Zürriyet, sülâle.

Sulb: Katı.
Sulbî, sulbiyye: Katı.
Sulehâ: Sâlihler.
Sunûf: Sınıflar.
Sûreten: Sûret bakımından.
Sûret-i umûmiyyede: Umumî olarak, umûmî şekilde.
Suret-pezîr: Sûret kabûl edici.
Sûrî, sûriyye: Sûrete âit; görünüşe âit, zâhirî.
Suûbet: Zorluk.
Suver: Sûretler.
Sübbûh: Pekçok tesbîh eden, ya'nî Allah'ı imkân âlemine âit hükümlerden tenzîh eden, O'nu noksan sıfatlardan ârî bilen.
SÜBBÛH: Tesbîhe en lâyık olan, en çok tesbîh edilen.
Sübût: Sâbit olma; meydana çıkma, var olma.
Sübûtî: Sübût ile alâkalı.
Süadâ: Saîdler; kutlu kimseler.
Sübühât-ı vech-i vahdet: Vahdet vechinin yücelikleri, nurları.
Süflî: Aşağı.
Sülâle: Soy, döl döş.
Sülüsiyyet: Üçte bir olma.

Ş

Şâdî: Memnunluk, gönül ferahlığı.
Şâfi': Şefâat eden, şefâat edici.
Şâfi'în: Şefâatçılar.
ŞÂFÎ: Şifâ veren, şifâ verici.
Cevâb-ı şâfî: Yeterli cevap.
Şâh-râh: Büyük yol, ana yol, cadde.
Şahsî, şahsiyye: Şahsa âit.
Şâibe: Leke, kusur, noksan.
Şakî: "Saîd"in zıddı, bedbaht, Allah indinde makbûl olmayan; ebedî kurtuluştan mahrûm olan.
Şâkird: Talebe, çırak.
Şâkk, şâkka: Zahmetli, eziyetli, güç.
Şânı olmak: İşi olmak, ona yakışır olmak.
Şâmil: Şumûlüne alan; içine alan, kaplayan.
Şân (şe'n): Keyfiyet, azamet, kadr, mertebe.
"Şatane ve şutûnen": Uzak oldu ve uzak olma.
Şebeke: Ağ.
Şebîh: Benzer.
Şecere: Ağaç.
Şecere-i menhiyye: Yasaklanmış ağaç.
Şedîd, şedîde: Şiddetli; sıkı.
Şefekaten: Şefkat eseri olarak.
Şefekaten li'l-ibâd: Kullarına şefkat eseri olarak.
Şehâdet: Görme, görülme.
Şehâdî, şehâdiyye: Şehâdetle ilgili.
Şehevât: Şehvetler, nefsin istekleri.
ŞEHÎD: Herşeye şâhid olan; hakkıyla gören.
Şekâvet: Şakîlik, "saâdet"in zıddı; Allah indinde makbûl olmama; ebedî kurtuluştan mahrûmluk.
Şekk: Tereddüd, zan, şübhe.
ŞEKÛR: Çok şükreden; çok şükre lâyık olan; şükredenlere fazlasıyla karşılığını veren.
Şemâil: Huylar, ahlâk, tabîatlar; tavır ve davranışlar.
Şems: Güneş.
Şemsü'l-hakîka: Hakîkat güneşi.
Şe'n: İş, fiil, yeni olarak ortaya çıkan iş hâdise, vâkıa, keyfiyet, durum, hâl.
Şe'niyyet: Şe'n olma; gerçeklik.
Şer': Şerîat.
Şerâfet: Şerefli olma.
Şerâi', şerâyi': Şerîatler, şerîat hükümleri.
Şerâit: Şartlar.
Şerâyi': Şerîatler.
Şerîf: Şerefli.
Şeref-vârid olmak: Şerefle gelmek.
Şerîk: Ortak.
Şerrü'n-nâs: Nâsın şerlisi.
Şeyâtîn: Şeytanlar.
Şeytanet: Şeytanlık; uzaklık, uzak olma.
Şibh-i beşer: İnsana benzeyen.
Şiddet: Fazlalık, sık sık olma, peşpeşe olma, sür'at.
Şikeste ve beste: Kırık dökük, şöyle böyle.
Şimâl: Sol el, sol taraf; kuzey.
Şirâr: Şerliler, kötüler.
Şirk: Ortağı olma, ortaklık; ortak koşma.
Şirket-i müşâ'a: Hisseleri ayrılmamış olan ortaklık.
Şuâ': Bir ışık kaynağından uzanan tel tel

ışıklar; ışın.
Şuhûd: Görme, müşâhede, şâhid olma.
Şurû': Başlama.
Şurrâh: Şârihler.
Şurûr: Şerler, kötülükler.
Şurût: Şartlar.
Şuûn: Şe'nler; fiiller, işler, hâdiseler.
Şuûnât: Şuûnlar, şe'nler.
Şürb: İçme.
Şürefâ: Şerîfler; Hz. Peygamberin torunu Hz. Hasan soyundan gelenler.

T

Taaddüdât: Taaddüdler.
Taakkul: Akl etme; hatırlama.
Taalluk: Alâkası olma; ilgi, ilişik.
Taaşşuk: Âşık olma; muhabbet etme, sevme.
Taayyün: Zâhir olma, belirme, meydana çıkma.
Taayyünât: Taayyünler.
Tab': Tabîat, huy.
Tabakâtü'l-arz ilmi: Jeoloji.
Tabâyi': Tab'lar, tabîatlar.
Tabîb-i hâzık: Usta, işinin ehli doktor; hakîkî mürşid.
Tabîî, tabîiyye: Tabîata mensûb.
Tabîiyyîn, tabîiyyûn: Tabîata mensûb olanlar; tabiatçılar, natüralistler,
Melâike-i tabîiyyûn: Tabiata mensûb melekler.
Ta'cîl: Acele ettirme.
Ta'dâd: Sayma.
Ta'dîd: Sayma, sayısını artırma, çoğaltma.
Tafdîl: Üstün tutma, üstünlük verme.
Tafsîl: Uzun uzun anlatma, açıklama.
Tafsîlen: Tafsîl i'tîbâriyle, tafsîlî olarak, mufassal olarak, teferruatlı olarak.
Tafazzul: Fazîletli olma; üstünlük.
Tağayyürât: Tağayyürler; başkalaşmalar.
Tahakkuk: Gerçekleşme; tahkik sûretiyle elde etme.
Tahalluk: Ahlâklanma.
Tahâret: Temizlik.
Tahassül: Hâsıl olma, netîce olarak ortaya çıkma.
Tahavvül: Hâli değişme; bir halden bir başka hâle girme, değişme.
Tahayyüz: Yer tutma; mekân işgâl etme.
Tahdîd: Hudûd tayîn etme, sınırlama.
Tahdîs: Söyleme, bahsetme.
Tahfîf: Hafifletme; yükünü, güçlüğünü azaltma.
Tâhir: Temiz ve pâk olan; ayıplardan berî olan.
Tahkîk: Gerçekleştirme; gerçeğini, hakîkatini araştırma; hakîkatini ele geçirme, hakîkat ve aslına erme.
Tahkîkan: Muhakkak, gerçekten.
Tahkîkî, tahkîkiyye: Tahkîk ile ilgili.
Tahmîd: Hamd etme.
Tahrîr: Yazma.
Tahvîf: Korkutma.
Tâife: Birtakım (mutasavvıflar), bir grup, topluluk.
Takallus: Kasılma, büzülme, sertleşme.
Takarrüb: Yaklaşma.
Takâzâ, tekâzâ: Taleb, istek.
Takbîh: Kabîh görme; çirkin görme, kötüleme.
Takdîr: Kıymet biçme; bir değer tayîn etme.
Takdîs: Mukaddes kılma; temiz ve ârî kılma; Hakk'ı kendisine lâyık olmayan şeylerden tenzîh etme.
Taklîb: Kalb etme; başka bir şeye çevirme, başka bir şekle koyma.
Taksîm: Bölme, kısımlara ayırma.
Takyîd: Kayıt ve şarta bağlama, mukayyed kılma; "ıtlâk"ın zıddı.
Taleb: İsteme, dileme.
Taleben: Taleb ederek, isteyerek.
Tâlib: İsteyen, isteyici; talebe.
Tâlibîn: Tâlibler.
Tâlıh, tâlıha: Yaramaz, faydasız, kötü.
Ta'lîk: İliştirme, asma, bağlama, takma.
Tâ'lîm: Öğretme, ilim verme.
Taâm: Yemek.
Ta'm: Yeme; tad, lezzet, zevk.
Tama': Doymazlık, çok isteme.
Ta'mîm: Umûmîleştirme.
Tâmm, tâmme: Tam, noksansız, mükemmel.
Tâmmü'l-hilka: Hilkati tam; yaratılışı tam, mükemmel olan.
Ta'n: Ayıplama.

Tarafeyn: İki taraf.
Tarattub: Rutûbetlenme.
Tarâvet: Tâzelik.
Tard: Kovma, uzaklaştırma.
Tarfetü'l-ayn: Göz kapayıp açma ânı; bir an.
Târî olmak: Ârız olmak; ansızın ortaya çıkmak.
Ta'rîf: Öğretme, bildirme, tanıtma; ta'rîf.
Ta'rîfât: Ta'rîfler; bilgi vermeler.
Tarîk: Yol.
Tarz: Şekil, yol, sûret.
Tarziyye: Radıyallâhü anh, anhüm... (Allah ondan, ondan, onlardan râzı olsun) duâsını söyleme.
Tasaddî: Girişme, başlama.
Tasallüb: Katılaşma, sertleşme.
Tasarruf: İdâre etme, kullanma; sâhib ve mâlik olma.
Tasfiye: Saflaştırma, temizleme, arındırma.
Tasnî': Yapma, düzme.
Tasrîf: Tasarruf etme, idâre etme; bir fiili çekme.
Tatahhur: Temizlenme.
Ta'tîl: Durdurma, faaliyetten alıkoyma; muattal kılma, nefy etme, yok sayma; Allâh'ın sıfatlarını nefy etme.
Tav'an: İsteyerek, kendi isteğiyle.
Tavassut: Aracılık etme; ortada olma.
Tavazzuh: Vuzûh kazanma, vâzıh olma; açıklanma.
Tavr: Hal; durum. Fr. Modalité.
Tavran-ba'de-tavr: Bir tavırdan sonra diğer bir tavra; bir tavırdan bir tavra.
Tayarân: Uçma.
Ta'yîn: Belirli kılma, belirtme.
Tayyib, tayyibe: Güzel, iyi, hoş.
Tayyib: İyi, fazîlet sâhibi, güzelliği, iyiliği çok olup noksanı olmayan.
Tayyibât: Tayyibler; güzel şeyler, helâl şeyler.
Teârîf: Ta'rîfler.
Teârüf: Birbirini tanıma; tanışma, bilişme.
Tebaiyyet: Tâbi' olma, uyma.
Tebâr: Helâk olma, harap olma.
Tebâud: Uzaklaşma.
Tebahhur: Buharlaşma.
Tebahhurât: Buharlaşmalar.
Tebean: Tâbi' olarak; uyarak.
Teberrüd: Soğuma.
Teb'îd: Uzaklaştırma.
Teb'îz: Ba'zlara ayırma; kısım kısım ayırma; parçalara bölme.
Tebşîr: Müjdeleme.
Tecâvüz: Ötesine geçme, aşma, ileri gitme.
Teceddüd: Yenilenme, yeniden olma, tâzelenme.
Tecellî: Görünme, zâhir olma, zuhûr.
Tecelliyât: Tecellîler.
Tecerrüd: Mücerred olma, tecrîd edilmiş olma; karışık ve katışık olmama.
Tecezzî: Cüz' cüz' olma, cüz'lere ayrılma, bölünme.
Techîl: Câhilliğini meydana çıkarma.
Tecrîd: Soyma, mücerred kılma.
Tecrîh: Cerh etme; yaralama; çürütme, redd etme, kabûl etmeme.
Tecvîz: Câiz görme, mümkün görme.
Teczie: Cüz'lere ayırma, kısım kısım bölme.
Tedâbîr: Tedbirler; çâreler.
Tedbîr: İdâre etme; tasarruf etme, kullanma.
Tedbîrât: Tedbîrler.
Te'dîb: Edeblendirme, terbiye etme.
Te'dîb-i nüfûs: Nefisleri terbiye etme.
Tedkîkât: Tedkikler; incelemeler, araştırmalar.
Tedrîcî, tedrîciyye: Derece derece, yavaş yavaş.
Teemmül: Etraflıca düşünme.
Teessür: Te'sirlenme, te'sîr kabûl etme.
Tefâsîl: Tafsîller, ayrıntılar.
Tefâvüt: İki şey arasındaki farklılık.
Tefazzul: Fazîletli olma, üstün olma.
Teferruk: Farklı olma, farklılaşma, ayrılma.
Teferrüd: Yalnız kalma, tek olma; benzersiz olma.
Teferrüs: Firâsetle anlama; dikkat ederek, düşünerek doğru bir şekilde anlama, sezme.
Tefessüd: Fesâda uğrama; mahv olma, yok olma, bozulma.
Tefhîm: Fehm ettirme; anlatma.
Tefrîd: Ferd kılma; tek yapma.
Tefrîk: Ayırma, seçme; farklı kılma,

olma.
Tefrika: Ayrılma, ayrılık, farklı olma, fark, ikilik, çokluk; "Cem'" mukābili.
Tefvîz: Havâle etme, uhdesine verme; Allah'a havâle etme.
Tehallüf: Muhâlif olma; uymazlık etme.
Te'hîr: Geciktirme.
Tehiyye: Hazırlama.
Tekâlîf: Teklîfler, mükellefiyetler.
Tekâmülât: Tekâmüller.
Tekâsüf: Kesifleşme.
Tekāzâ, takāzâ: Taleb, istek.
Tekellüm: Konuşma.
Tekevvün: Olma, oluşma, var olma.
Teklîf: Yapılmasını emr etme; yapılmasını isteme.
Teklîf-i ilâhî: Allâh'ın kuldan bir şeyi yapmasını istemesi, emr etmesi.
Tekvîn: Vücûda getirme, yaratma.
Telakkî: Alma, kabûl etme.
Telattuf: Latîfleşme, latîf olma.
Telbîs: Aldatma, hîle yapma, şüpheye sürükleme, karıştırma, bir şeyi olduğundan başka gösterme.
Telezzüz: Lezzet alma.
Telhîs: Hulâsa etme; hulâsa.
Telkîh: Aşılama, aşı yapma.
Telvîn: Renk verme, boyama, sâlikin bir halden bir hâle girmesi, değişmesi; zıddı: Temkîn.
Temâşâ-gâh: Temâşâ yeri.
Temeddüh: Kendi kendini medh etme, öğünme.
Temekkün: Mekân tutma, yerleşme.
Temessül: Bir şekil ve sûrete girme.
Temevvüc: Dalgalanma, dalga dalga olma.
Temeyyüz: Farklı olma, farklılaşma, farklılık, ayrılma.
Temlîk: Mülk olarak verme.
Temsîl: Bir sûret ve şekle büründürme; benzetme; örnek verme, sembolle söyleme, sembol.
Temyîz: Ayırma, ayrılma.
Tenâkus: Noksanlaşma.
Tenâkür: Birbirine yabancı olma.
Tenâsüh: Rûhun bir bedenden diğer bir bedene geçmesi.
Tenâsül: Üreme, türeme.
Tena'um: Nîmet içinde bulunarak rahat etme.
Tenezzül: İnme, alçalma.
Tenezzülât: Tenezüller.
Tenfîs: Nefes verme, nefesi dışarı verme, nefeslenme, nefesini teneffüs etme.
Tenzîh: Çirkinlikler ve noksanlardan berî kılma; Allah'ın her türlü noksanlardan ve yaratılmışların vasıflarından berî olduğuna inanıp ikrâr etme.
Tenzîl: Tedrîcî olarak indirme, parça parça indirme.
Terâcim: Tercümeler.
Terakkıyât: Terakkîler; ilerlemeler.
Terekküb: Mürekkeb olma; karışıp birleşme, meydana gelme.
Terettüb etmek: Âit olmak; alâkadâr etmek.
Tersîm: Resm etme, tasvîr etme, şekil verme.
Tesâmüm: Sağırmış gibi davranma, duymamazlıktan gelme.
Tesbîh: Allâh'ı imkân âlemine âit husûslardan tenzîh ve takdîs etme; "Sübhânallah" deme.
Teseffül: Aşağı inme.
Teselsül: Zincirleme, zincirleme gitme.
Teselsülen: Teselsül hâlinde; zincirleme olarak, peşpeşe.
Tesettür: Örtünme, gizlenme.
Te'sîrât: Te'sîrler.
Teskîn: Sâkin kılma, yatıştırma.
Teslîm: Selâm verme, selâmet isteyerek duâ etme.
Tesmiye: İki kılma, iki, ikilik.
Tesviye: Düz etme; düzgün yapma.
Teşbîh: Benzetme, kıyâs etme; Allâh'ı yaratılmışlara benzetme.
Teşebbüs: Yapışma, girişme.
Teşekkülât: Teşekküller; meydana gelişler, şekillenmeler.
Teşmîl: Şâmil kılma, şümûlüne alma, yayma; içine aldırma.
Teşmîlen: Teşmîl ederek; yayarak, içine dâhil ederek.
Teşne: Susamış, arzû eden, istekli.
Teşne-gân: İstekliler.
Teşrî': Şerîat vaz' etme.
Teşrîf: Şereflendirme.
Teşrîken: Ortak ederek.
Tevâbi': Tâbi' olanlar; bir merkeze bağlı

olanlar; peykler, uydular.
Tevâlî: Birbiri arkasından gelme,
Tevâlî-i zaman ile: Zamanla, zamânın geçmesiyle.
Teva'ud: Va'îd etme; cezâ ile korkutma, tehdîd etme.
Tevazzu': Vaz' edilme, konulma.
Tevazzu'-i hâss: Husûsî şekilde konulma, tesbît edilme.
Teveddüd: Sevgi, dostluk.
Tevcîh: Yöneltme.
Teveccühen: Teveccüh sûretiyle.
Tevehhüm etmek: Var zannetmek.
Tevellüd: Doğma.
Tevellüdât: Tevellüdler; doğmalar, doğumlar.
Tevessü': Genişleme.
Tevessük etmek: Vesîka ile isbatlanmak.
Tevfik: Muvâfık ve mutâbık hâle getirme, uydurma; Allah'ın muvaffak kılması, ilâhî yardım ve hidâyet.
Tevfîkāt: Tevfîkler; Allah'ın muvaffak kılması, yardımlar.
Tevhîd: Birleştirme, bir kılma, birleme.
et-Tevhîdü ıskātü'l-izâfât: "Tevhîd, izâfetleri iskāt etmektir."
Te'vîl: Bir âyeti zâhir ve açık ma'nâsından başka bir ma'nâ ile tefsîr etme.
Tevlîd: Doğurma; meydana getirme.
Tevsî': Genişletme.
Tevsîm: İsimlendirme, ad koyma.
TEVVÂB: Tövbeleri çok kabûl eden; kullarına tövbe imkânı veren; tövbe edenleri bağışlayan.
Teyakkuz: Uyanıklık, dikkatlilik.
Te'yîd: Kuvvetlendirme, sağlamlaştırma, destekleme.
Tezâhür: Zuhûra gelme, zâhire çıkma, meydana çıkma.
Tezâyüd: Ziyâde olma, artma.
Tezebzüb: Kararsızlık, tereddüd.
Tezellül: Zelîl olma, kendini hor ve hakîr gösterme.
Tezyîf: Alay etme.
Tıbâat: Kitap basma.
Tıyn: Çamur, balçık.
Tıyn-i lâzib: Yapışkan çamur.
Tıynet: Tıynet; yaratılış.
Tıyneten: Tıynet bakımından; yaratılış ve maya olarak.
Tıynî, tıyniyye: Tıynete âit; yaratılışla alâkalı.
Timsâl: Sûret, resim, heykel.
Tufûliyyet: Çocukluk.
Tuğyân: Azgınlık, itâatsızlık.
Tûl: Uzunluk, boy; boylam.
Tûlen: Uzunluğuna, boyca; boylam bakımından.
Tulû': Doğma.
Tu'm: Yiyecek, azık; tad, çeşni.
Turuk: Tarîklar, yollar.
Tuyûr: Kuşlar.
Türâb: Toprak.

U

Ubûdiyyet: Kulluk.
Ubûdiyyeten: Ubûdiyyet olarak; kulluk gereği olarak.
Ufkî: Bir satha paralel olan; yatay.
Ufkıyyen: Ufkî olarak; yatay olarak, yere paralel olarak.
Uhrâ: Başka, diğer.
Ukūbet: Cezâ, cezâlandırma, azâb.
Ukūl: Akıllar.
Ukûs: Akisler.
Ûlâ: İlk, evvel.
Ulemâ-i billâh: Allah'ı bilen âlimler; Allah'la bilen âlimler.
Ulûhiyyet: "Allah"lık, ilâhlık.
Ulü'l-azm: Bk. Ülü'l-azm.
Ulûm: İlimler.
Ulvî, ulviyye: Yüksek, yüce.
Ulüvv: Yükseklik, yücelik.
Umûr: Emrler; işler, husûslar.
Umk: Derinlik.
Unsur: Mürekkeb cisimleri meydana getiren basit cisimlerin her biri; element, madde.
Unsurî, unsuriyye: Unsura mensûb, unsurla ilgili.
Unsuriyyûn: Unsura mensûb, unsurla alâkası olanlar; unsurcular.
Urefâ: Ârifler.
Urûc: Yukarı çıkma, yükselme, mî'râc.
Usât: Âsîler; Cenâb-ı Hakk'a âsî olanlar, itâat etmeyenler.
Usûl: Asıllar.

Utarid: Merkür.
Uyûn: "Ayn"lar; gözler, pınarlar.

Ü

Üdebâ: Edîbler; edeb sâhipleri.
Ülü'l-azm: Nübüvvet ve risâlet vazîfelerini büyük bir azim ve kuvvetle yerine getiren peygamberler için söylenir. Bunlar: Nûh, İbrâhîm, Mûsâ, Îsâ ve Hz. Muhammed'dir.
Ülü'l-emr: Emr sâhibi; âmirler.
Ümem: Ümmetler.
Ümem-i sâbıka: Geçmiş ümmetler.
Ümenâ: Emînler, emânete ehil olanlar.
Ümm: Anne; asıl, esas, prensip.
Ümmehât-ı esmâ: İsimlerin anası; ana isimler, asıl isimler.
Ümmet-i merhûme: Rahmetle müjdelenmiş ümmet.
Ümmü'l-Kitâb: Kitâb'ın anası, esâsı, aslı.
Ümniyye: Temennî, ümit, istek, niyet.
Üns: Ünsiyet: alışıklık, yakınlık.
Ünûset: Müenneslik, dişilik.
Ürcûfe: Yalan, uydurma söz.
Üşniyye: Su yosunları.
Üzn: Kulak.

V

Vâbeste: ...e bağlı.
Vâcib: Zarûrî olan; olmaması düşünülemeyen.
Vâcib bi'l-gayr: Gayr ile vâcib olan; başkasıyla vâcib olan.
Vâcib bi'z-zât: Zâtıyla vâcib olan.
Vâcibü'l-vücûd: Vücûdu vâcib olan, varlığı zarûrî olan; varlığı kendi zâtından olup başkasına muhtaç olmayan.
VÂCİD: Var olan, her şeyi var eden, îcâd eden, varlığı kendinden olan; dilediğini istediği anda yaratan. Kendisinden hiç bir şey gizlenemeyen.
Vahdânî: Birliğe âit.
Vahdâniyyet: Birlik.
Vâhib: Hibe eden; bağışlayan, bağışlayıcı.
Vâhid, vâhide: Bir.
VÂHİD: Bir olan, zâtında, sıfatlarında ve işlerinde ortağı, dengi ve benzeri olmayan, vahdet kendisiyle kāim olan.
Vâhidiyyet: Vâhidlik, birlik.
Vâhidü'l-ayn: "Ayn"ı bir.
Vâhime: "Vehim" hâssesi.
Vâkıa: Rüyâ.
Vakten-mîne'l-evkat: Vakitlerden bir vakit; her hangi bir vakit.
Vakt-i merhûn: Müddeti bilinmeyen fakat belirlenmiş bir zaman.
VÂLÎ: Mahlûkâtı idare eden, yöneten.
Vâlid: Baba.
Vâlideyn: Vâlid ve vâlide: ana ve baba.
Vârid: Gelen; içe doğuş, içe doğan; Hak'tan kula gelen feyz, ilhâm, hâl.
Vârid olmak: Gelmek, erişmek.
VÂRİS: Varlıkların gerçek sâhibi ve vârisi olan.
Varta: Çukur, uçurum, tehlike.
VÂSİ': Genişlik veren; geniş olan; bağışlaması ve rahmeti çok olan.
Vassâf: Vasf edici, öğücü.
Vaz', vazı': Koyma, konulma, konuluş.
Vazî': Alçak, bayağı.
Veca': Ağrı, acı.
Vech, vecih: Cephe, yön, taraf, bakım, yüz, sûret şekil.
Vech-i hâss: Husûsî vecih, cephe, yön, taraf.
Vech-i meşrû': Meşrû' sûret.
Veche-hû: Onun vechi.
VEDÛD: Çok muhabbetli; çok seven; çok şefkatli, çok sevilen.
Vehbî, vehbiyye: İlâhî bağış, vergi ile alâkalı; Allahdan olan.
VEHHÂB: Çok hibe eden; herhangi bir hakka sâhip olmayana bol bol ihsan eden, bağışlayan.
Vehle-i ûlâ: İlk anda.
Vehm, vehim: İhtimâle dayanan zayıf bilgi; hisse dayanan cüz'î bilgileri elde eden güç.
Vehmî, vehmiyye: Vehimle ilgili, vehme âit; zannî, sağlam bilgiye dayanmayan.
"Ve hüm yüs'elûn: "Onlardan hesap sorulur; onlar mes'ûldür" (Enbiyâ, 21/ 23).
VEKÎL: Vekâlet eden; kendine sığınanla-

rı idâre eden; idâresinde hiçbir kayda ve şarta bağlı olmayan.
Velâyât: Velâyetler.
Veled: Çocuk, oğul.
VELÎ, Veliyy: Emir sâhibi, mü'minlerin dostu, yardım edip dostlarının işlerini yöneten.
Verâ: Öte, geri, arka.
Verese: Vârisler.
Vesâit: Vâsıtalar.
Vesâvis: Vesveseler.
Vezn etmek: Tartmak.
Veznen: Tartı olarak, ağırlık bakımından.
Vicdân: Bulma; iç duygu, derûnî idrâk.
Vefir, vefîre: Pek çok.
Velâdet, vilâdet: Doğma, doğum.
Vikāye: Himâye, muhâfazâ, koruma, esirgeme; siper.
Vilâdet, velâdet: Doğma, doğum.
Vukūât: Vak'alar.
Vusûl: Vâsıl olma, erişme, ulaşma.
Vücûb: Vâcib olma, zarûrî olma, gereklilik.
Vücûd: Bulma, bulunma, var olma; varlık, cisim; beden.
Vücûd-ı zıllî: Gölge vücûd.
Vücûdât: Vücûdlar; varlıklar.
Vücûh: Vecihler, cihetler; bakımlar.
Vüs': Vüs'at; tâkat, güç.
Vüs'at: Genişlik; tâkat.
Vüsûl: Vâsı olma, ulaşma.

Y

Yakaza: Uyanıklık.
Yakîn: Kat'î, kesin bilgi; kat'iyyet.
Yakînî, yakîniyye: Yakîne âit; kat'î bilgiye âit.
Yed: El.
Yed-i beyzâ: Hz. Mûsâ'nın mûcize olarak gösterdiği parlak el.
Yed-i fâile: İşleyen, yapan el.
Yed-i kābile: Kabûl eden el.
Yedeyn: İki el.
Yekdîğer: Birbirini.
Yemîn: Sağ el, sağ taraf.
Yesâr: Varlık, zenginlik; sol el, sol taraf.
Yetîm: Yalnız, tek, eşsiz; yetîm.
Yevm: Gün; an.
Yubûset: Kuruluk.

Z

Zabt: Tutma, yakalama.
Za'f: Zayıflık, âcizlik.
Za'ferân: Safran.
Zâhib: Bir fikre uyan, kapılan; bir fikri benimseyen.
Zâhife: Sürüngen.
Zâhir, zâhire: Görünen, açık, belli, âşikâr; dış, yüz.
ZÂHIR: Görünen, varlığında hiçbir şüphe olmayan; varlığı herşeyden âşikâr olan.
Zâhirî, zâhiriyye: Zâhirle alâkalı, zâhire âit.
Zâhiriyyet: Zâhir olma, zâhire çıkış, zâhire âit olma.
Zahr: Sırt, arka; dış; Kur'ân'ın "zahr"ı: Zâhir ma'nâsı.
Zâif, zaîfe: Zayıf, güçsüz.
Zâid, zâide: Ziyâde olan; eklenen, ilâve edilen, artan, lüzumsuz, fazla; ma'nâsı olmayan (harf v.s.).
Zâilât: Zâil olanlar; sona erenler, yok olup gidenler.
Zâkire-i mütefekkire: İnsanın düşünme gücü aklın hükmüne tâbi' olursa bu güce "zâkire-i mütefekkire" denir.
Zâkire-i mütehayyile: İnsanın düşünme gücü "vehm"in hükmüne tâbi olursa, bu güce "zâkire-i mütehayyile" denir.
Zâlim: Zulm eden; karanlık olan.
Zâlimân: Zâlimler, zulm edenler.
Zamâir: Zamîrler; gizli olan yüzler, sırlar.
Zamîr: İnsanın gizli düşüncesi, sakladığı sır.
Zât-ı hüve hüve: Kendi kendinden ibâret olan zât.
Zâtullah: Allah'ın zâtı; zât-ı ilâhî.
Zebân: Dil, lisân.
Zebûn: Zayıf, güçsüz, âciz.
Zehâb: Bir fikre zâhib olma, kapılma.
Zekâvet: Zeyreklik, çabuk anlama.
Zekiyy: Zekî.
Zelle: Küçük günah.
Zemm: Kötüleme.

Zenb: Günah.
Zendeka: Zındıklık; dinsizlik, kâfirlik.
Zerrât: Zerreler.
Zevâhif: Sürüngenler.
Zevâl: Sona erme, yok olma.
Zevât: Zatlar, kişiler.
Zevât-ı kirâm: Muhterem kimseler.
Zevk: Tadma; ma'nevî idrâk anlayış.
Zevkan: "Zevk" yoluyla ma'nen tadarak, yaşayarak.
Zevkî, zevkiyye: "Zevk" ile alâkalı; ma'nevî idrâkle alâkalı.
Zıddân: İki zıd.
ez-Zıddânî lâ-yectemiân: İki zıd biraraya gelmez.
Zılâl: Gölgeler.
Zıll: Gölge.
Zıll-i memdûd: Meddolunmuş gölge.
Zıllî, zılliyye: Gölgeye âit, gölge ile ilgili.
Zındık: Ulûhiyet ve âhirete inanmayan; münkir, mülhid, dinsiz.
Zî-: Sâhib.
Zî-hakk: Hak sâhibi.
Zî-rûh: Ruh sâhibi.
Zî-şân: Şeref sâhibi; şerefli.
Zîbâ: Güzel.
Zînet: Süs.
Ziyâ: Işık.
Ziyâdâr: Ziyâlı, ışıklı, aydın.
Ziyâ-pâş: Ziyâ saçan.
Zuhûr: Zâhir olma, zâhir oluş; görünme, ortaya çıkma.
Zulmet: Karanlık.
Zulumât: Zulmetler, karanlıklar.
Zulüm: Bir şeyi konulması gereken yere koymayıp, başka yere koyma.
Zu'm: Zan, zannetme; yanlış zan, kanâat.
Zunûn: Zanlar.
Zû-: Sâhib.
ZÜ'l-CELÂLÎ ve'l-İKRÂM: Celâl ve ikrâm sahibi.
Zû-fünûn: Fenler sâhibi.
Zü'l-fıkarât: Omurgalılar.
ZÜ'L-KUVVETİ'L-METÎN: Pek çetin kuvvet sâhibi.
Zü'l-ma'işeteyn: Hem karada, hem suda yaşayabilen hayvanlar.
Zü'l-vücûd: Vücûd sâhibi.
Zübde: Hulâsa, öz, en seçkin.
Zühal: Satürn.
Zükûr: Erkekler.
Zükûret: Müzekkerlik, erkeklik.
Zürriyyât: Zürriyetler; nesiller.
Züûfiyet: (?).

ÂYET-İ KERÎMELER İNDEKSİ*

Ahkâf, 46/16 – 72.
Ahzâb, 33/43 – 89.
Ahzâb, 33/56 – 89, 94.
Ahzâb, 33/57 – 153.
Ahzâb, 33/62 – 289.
Ahzâb, 33/72 – 62, 161.
Âl-i İmrân, 3/64 – 92.
Âl-i İmrân, 3/49 – 63.
Âl-i İmrân, 3/54 – 153.
Âl-i İmrân, 3/64 – 92.
Âl-i İmrân, 3/199 – 76.
Ankebût, 29/6 – 13, 64, 171, 202.
Ankebût, 29/20 – 58.
A'râf, 7/12 – 30.
A'râf, 7/13 – 31.
A'râf, 7/23 – 175.
A'râf, 7/32 – 226.
A'râf, 7/143 – 53.
A'râf, 7/156 – 289.
A'râf, 7/172 – 25.
A'râf, 7/179 – 247.
Bakara, 2/15 – 153.
Bakara, 2/26 – 4,
Bakara, 2/30 – 134, 136, 138, 141.
Bakara, 2/31 – 257.
Bakara, 2/32 – 136.
Bakara, 2/33 – 136.
Bakara, 2/35 – 32.
Bakara, 2/36 – 32.
Bakara, 2/38 – 32, 56.
Bakara, 2/105 – 179.
Bakara, 2/115 – 3, 294, 298.
Bakara, 2/2/181 – 153.
Bakara, 2/185 – 280.
Bakara, 2/216 – 2,
Bakara, 2/255 – 160.
Bakara, 2/285 – 92.
Câsiye, 45/23 – 86.
Câsiye, 45/24 – 86, 285.
En'âm, 6/59 – 29.
En'âm, 6/91 – 310, 311.
En'âm, 6/103 – 61, 158.
En'âm, 6/112 – 85.
En'âm, 6/121 – 85.
En'âm, 6/149 – 69, 231.
En'âm, 6/152 – 68.
Enbiyâ, 21/1 – 160.
Enbiyâ, 21/17 – 82, 153.
Enbiyâ, 21/23 – 231.
Enbiyâ, 21/30 – 47, 49, 50, 157, 302.
Enbiyâ, 21/37 – 44.
Enbiyâ, 21/91 – 25.
Enbiyâ, 21/107 – 225.
Enfâl, 8/17 – 153.
Enfâl, 8/22 – 133.
Enfâl, 8/55 – 133, 158.
Enfâl, 8/67-68 – 216.
Fâtiha, 1/1 – 271, 272.
Fâtır, 35/1 – 28.
Fâtır, 35/32 – 298.
Fecr, 89/29 – 80.
Fecr, 89/30 – 80.
Felak, 113/4 – 181.
Furkân, 25/19 – 72.
Fussılet, 41/6 – 64.
Fussılet, 41/9 – 50
Fussılet, 41/10 – 50.
Fussılet, 41/11 – 45, 157.

* İlk numaralar sûre sıra numarasını, ikinciler âyet numaralarını, tire işâretinden sonraki numaralar âyetlerin kitapta geçtikleri sahîfe numaralarını gösterir.

Fussılet, 41/12 – 50.
Fussılet, 41/53 – 153, 267.
Hac, 22/7 – 77.
Hac, 22/34 – 296.
Hac, 22/52 – 84.
Hadîd, 57/3 - 64, 161.
Hadîd, 57/4 – 287.
Hadîd, 57/7 – 104, 285.
Hadîd, 57/18 – 153.
Haşr, 59/21 – 161.
Hicr, 15/21 – 24, 70, 90, 134.
Hicr, 15/27 – 51.
Hicr, 15/28 – 51.
Hicr, 15/29 – 25, 117,
Hicr, 15/42 – 101.
Hûd, 11/7 – 51, 52.
Hûd, 11/107 – 81.
İsrâ, 17/2 – 285.
İsrâ, 17/23 – 293.
İsrâ, 17/44 – 30, 89, 174, 271.
İsrâ, 17/55 – 72.
İsrâ, 17/60 – 32, 33.
İsrâ, 17/70 – 60.
İsrâ, 17/79 – 212.
İsrâ, 17/84 – 25.
İsrâ, 17/110 – 226, 292.
Kâf, 50/16 – 262.
Kâf, 50/21 – 76.
Kâf, 50/37 – 102.
Kamer, 54/50 – 40.
Kasas, 28/88 – 167, 313.
Kehf, 18/28 – 87.
Kehf, 18/65 – 84.
Kehf, 18/104 – 3,
Kehf, 18/109 – 91.
Lokmân, 31/13 – 68.
Lokmân, 31/28 – 153.
Lokmân, 31/34 – 185.
Mâide, 5/119 – 72.
Meryem, 19/85 – 288, 291.
Muhammed, 47/31 – 20, 69, 200, 201, 203.
Mülk, 67/2 – 69.
Mülk, 67/3 – 49.
Mülk, 67/14 – 61, 158.
Mü'min, 40/46-96.
Mü'min, 40/60 – 103, 186, 188, 254.
Mü'minûn, 23114 – 44.
Mü'minûn, 23117 – 157.
Mü'minûn, 231115 – 82.
Müzzemmil, 7319 – 286.
Nahl, 16/8 – 54.
Nahl, 16/40 – 95.
Nahl, 16/83 – 61.
Nahl, 16/84 – 69.
Nâziât, 79/5 – 121.
Nebe,' 78/23 – 80.
Necm, 53/3 – 85.
Necm, 53/10 – 85.
Necm, 53130 – 27.
Neml, 27/25 – 52, 158.
Nisâ, 4/1 – 31-32, 172, 173, 174.
Nisâ, 4/41 – 69.
Nisâ, 4/56 – 80-81.
Nisâ, 4/59 – 99.
Nisâ, 4/79 – 175.
Nisâ, 4/80 – 153.
Nisâ, 4/145 – 163.
Nisâ, 4/164 – 95.
Nisâ, 4/171 – 91.
Nûh, 71/6 – 276.
Nûh, 7/7 – 278.
Nûh, 7/10 – 276.
Nûh, 7/11 – 283.
Nûh, 7/12 – 283.
Nûh, 7/17 – 56.
Nûh, 7/21 – 283.
Nûh, 7/22 – 287.
Nûh, 7/23 – 293.
Nûh, 7/24 – 299
Nûh, 7/25 – 301.
Nûh, 7/26 – 257, 278, 304, 307.
Nûh, 7/27 – 308.
Nûh, 7/28 – 310, 311, 313.

Nûh, 7/39 – 83, 285.
Ra'd, 13/33 – 295.
Ra'd, 13/42 – 153.
Rahmân, 55/10 – 158.
Rahmân, 55/15 – 51.
Rahmân, 55/29 – 39, 132, 197, 234.
Rahmân, 55/34 – 54.
Rahmân, 55/78 – 162.
Sâd, 38/75 – 162, 188.
Saffât, 37/11 – 51.
Secde, 32/4 – 50.
Secde, 32/7 – 57.
Secde, 32/21 – 189-190.
Şûrâ, 42/7 – 4, 69, 166.
Şûrâ, 42/11 – 275, 279, 281.
Şûrâ, 42/27 – 191.
Şûrâ, 42/28 – 212.
Şûrâ, 42/29 – 9, 52, 133, 158.
Tâhâ, 20/5 – 49.
Tâhâ, 20/15 – 77.
Tâhâ, 20/46 – 153.
Tâhâ, 20/50 – 72.
Tâhâ, 20/55 – 305.
Tahrîm, 66/6 – 27.
Talâk, 65/12 – 62.
Târık, 86/9-10 – 35.
Târık, 86/16 – 153.
Tekvîr, 81/5 – 135.
Tekvîr, 81/6 – 301, 302.
Tevbe, 9/6 – 96.
Tevbe, 9/49 – 78.
Tevbe, 9/104 – 166.
Tevbe, 9/128 – 71.
Tîn, 95/4-5 – 114.
Vâkıa, 56/28-62.
Vâkıa, 56/41 – 162.
Yâsîn, 36/82-83 – 119.
Yûnus, 10/36 – 27.
Yûsuf, 12/39 – 292.
Yûsuf, 12/76 – 83.
Yûsuf, 12/100 – 100,
Yûsuf, 12/108 – 287.
Zuhruf, 43/84 – 128.
Zümer, 39/3 – 296.
Zümer, 39/7 – 68.
Zümer, 39/53 – 251.
Zümer, 39/75 – 89.

ŞAHIS, MELEK VE YER İSİMLERİ İNDEKSİ

Âdem (a.s.) 13, 26, 31, 27, 33, 56-58, 60-63, 71, 107-109, 112, 114, 115, 119-121, 125, 130, 131, 136, 137-142, 144, 158-160, 163, 165-168, 171-175, 176, 181, 210, 220, 221, 236, 244, 249, 257.
Ali İbn Ebi Tâlib 114, 213.
Ahmed er-Rifâî (Ebu'l-Alemeyn, Seyyid) 53.
Abdülkâdir Geylânî (Gilânî), (Hz. Gavs-i A'zam) 23, 43, 48, n. 1.
Ali Fakîrî Efendi (Şeyh) 87.
Asya kıt'ası 248.
Attâr, Bk. Feridüddin Attâr
Avrupa 280.
Azrâil 28, 29.
Bâlî Efendi 287.
Bedir 215.
Bedreddin Simâvî 58, 159.
Benî Âdem 26, 56, 57, 60.
Böhner 84.
Bosnevî, Abdullah 48 n. 1, 100, 287.
Bursalı Tâhir Bey 4.
Câfer Sâdık 261.
Câmî, Mevlânâ 287.
Cava 60.
Camille Flammarion 60.
Cebrâîl, Cibril 28, 29, 34, 85, 164, 165, 219, 220.
Celâleddin Devvânî 78, 178.
Çin 246, 248.
Darwin 84.
Dâvûd-ı Kayserî 100, 287.
Dekükî, 133.
Dihye-i Kelbî 34.
Dimişk 97.
Ebû Alî Sînâ 124.
Ebû Bekr, Hz.; Sıddîk-ı A'zam, Ebû Bekri's-Sıddîk 74, 210, 216.
Ebu'l-Hasan Harkânî 163.
Ebu'l-Hasan Gûrî 45, 156.
Ebû Rezin el-Ukaylî 45.
Ebû Yezîd 262.
Eş'ariyye 243.
Eyyûb, Hz. 186, 188, 225.
Fahruddîn Irâkî 2.
Ferîdüddîn Attâr, 305.
Fir'avn 96.
Hâbil 181, 236.
Hâfız Şîrâzî (Hâce) 170.
Hakîm Senâî 177, 267.
Hâlid b. Sinân 220.
Hallâc-ı Mansûr 210.
Hasan Sencerî 294.
Havvâ 26, 31-33, 56, 58, 173.
Hayyâm (Ömer) 121, 127, 268.
Hızır (a.s.) 34.
İblîs 30, 31, 56, 83, 162, 165-167, 175.
İbn Arabî (Bk. Şeyh-i Ekber).
İbn Sînâ, Bk. Ebû Alî Sînâ
İdrîs Hz. 159, 160.
Îsâ (a.s.); Îsâ İbn Meryem 63, 71, 91, 213, 223, 279, 296.
İspanya 178.
İspanyol generali 178.
İsrâfîl 28, 29, 30, 137.
Kâşânî, Abdürrezzâk 100, 237.
Layt 60.
Lût (a.s.) 28.
Maarrî 54.
Mehdî (Muhammed) 213.
Mekke-i Mükerreme 178, 218.
Meryem Hz. 28, 296.
Mevlânâ Hz., Celâleddîn Rûmî 53, 85, 86, 113, 130, 133, 135, 137, 139, 163, 189, 192, 215, 222, 225, 307, 312.
Mısrî-i Niyâzî 104, 227.
Mikâîl (a.s.) 28, 29.
Muhammed Hz., Mustafâ, (S.a.v.), Efendimiz, Resûlullah, 1, 6, 28, 30, 31, 34, 45, 52, 63, 68, 74, 77, 78, 83, 86; 91; 93-104, 107, 163, 175-177, 210-217, 219, 220, 222-225, 249, 261, 266, 267, 269, 276, 279-283, 287, 288, 298-300, 311, 313.
Mûsâ (a.s.) 53, 223, 251, 279.

Musul 178, 314.
Mu'tezile 15.
Nâblusî, Abdülganî 287.
Ni'metullâh 56.
Niyâzî Mısrî, Bk. Mısrî-i Niyâzî
Nûh (a.s.) 257, 258, 276-285, 287, 288, 293, 296, 297, 300, 303-305, 307, 310-314.
Orhan Şemseddîn Bey 87.
Ömer Hz. 215, 216.
Paul ve Firiç Sarasen 60.
Sa'd b. Muâz 216.
Sa'dî 229.
Sâlih (a.s.) 64.
Selmân (r.a.) 96, 97.
Seylân 60.
Sıddîk-ı A'zam Bk. Ebû Bekr Hz. Şâfiî (İmâm-ı) 121.
Şekispir 84.
Şeyh-i Ekber Hz. (Cenâb-ı Şeyh, Hz. Şeyh) Muhyiddîn İbn Arabî 1-4, 45, 54, 55, 80, 84, 86, 89, 90, 91, 95, 98-102; 107, 127, 129, 133, 137, 143, 144, 151, 154, 157, 159, 177-179, 181, 183, 187, 190, 192, 194, 204, 205, 207, 211, 213, 218, 219, 222, 226, 242, 260, 271, 284, 286, 291, 299, 301, 302, 304, 305, 307, 310, 311, 314.
Şeyhzâde 52.
Şîs (a.s.) 181, 234-236, 246, 257.
Şît (a.s.) Bk. Şîs.
Tirmizî, Şeyh Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî Hakîm 285, 286.
Tûr 53.
Turût 312.
Volter 84.
Ya'küb (a.s.) 225.
Ya'küb Han 287.
Yûsuf (a.s.) 100., 223.

HADİSLER İNDEKSİ

اتقوا فراسة المؤمن فانه ينظر بنور الله 85

اذا وليتم اميرا فاطيعوه ولوكان عبدا حبشيا 99

الأرواح جنود مجندة فما تعارف منها أئتلف وماتناكر عنها اختلف25

اعددت لعبادي الصالحين مالاعين رأت ولا أذن سمعت ولا خطر على قلب بشر 79

الأنبياء ماورثوا دينار ولا درهما وانما ورثوا العلم فمن اخذه اخذ بحظ اوفر 103

انا سيد ولد آدم في باب الشفاعة 224

انتم اعلم بمصالح دنياكم 216

ان الله تجاوز عن امتي ماحدثت به انفسها 311

ان الله جميل يحب الجمال 162

ان الله خلق آدم على صورته 169

ان الله خلق آدم على صورته فلله تعالى صورة آلهية نورية لايقة بجنابه تعالىٰ 125

ان الله تعالي خلق درة بيضاء فنظر الجلال والهيبة فذابت حياء وصار نصفها ماء ونصفها نارا فحصل منها دخان فخلق السموات من دخان والأرض زبدها فكان عرشه على الماء 46

ان الله تعالى خلق مائة ألف ألف قناديل وعلقها بالعرش والسموات والأرض وما فيها حتى الجنة والنار كلها في قنديل واحد ولا يعلم احد ما في القناديل الا الله تعالى 52

ان روح القدس نفث في روعي 102

ان العبد اذا دعى ربه يقول الله لبيك عبدي 190

ان في الجنة درجة واحدة لا تصلح الا لرجل واحد وارجو ان اكون ذلك الرجل 101

ان لله سبعين الف حجاب من نور وظلمة 163

ان للقرآن ظهرا وبطنا وحدا ومطلعا 261

اوتيت جوامع الكلم 283,300

اول ماخلق الله العقل والنفس 31

اول ماخلق الله القلم او روحي 31

أول ماخلق الله نوري 129

بعثت معلما 71,83

التأني من الرحمن 49,107

تخلقوا باخلاق الله 175,221
الخلافة بعدي ثلاثون سنة وقدمت بعلي 213
الدنيا كحلم النائم 32
ذهبت النبوة بقيت المبشرات 97
رب زدني فيك تحيرا 210,299
قال رسول الله ﷺ سئلت جبرائيل هل ترى ربك؟ قال : ان بيني وبينه سبعين الف حجاب من نور لو رأيت
ادناها لاحترقت 164
سبقت رحمتي على غضبي 80,189
سلمان منا 97
شر الناس من قامت القيامة عليه وهو حي 249,308
الظلم ظلمات يوم القيامة 313
العجلة من الشيطا ن 49
العلماء مصابيح الأرض وخلفاء الأنبياء و ورثتي ورثة الأنبياء 103
العلماء ورثة الأنبياء 103
علمت علم الأولين والآخرين 212
فينبت فيها شجرة الجرجير 80
القبر روضة من رياض الجنة او حفرة من حفر النيران 78
القلب بين اصبعين من اصابع الرحمن يقلبه كيف يشاء 91
كان الله ولم يكن معه شيء 6
كان في العماء ما فوقه هواء وماتحته هواء 45
كنت كنزاً مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف 43,61
كنت نبيا وآدم بين الماء والطين 11,220
كل امر ذي بال لم يبدأ فيه بسم الله الرحمن الرحيم فهو اقطع 89
لاتتفكروا في ذات الله 6,109,269
لاتقوم الساعة الا على شرار الناس 249
لاتقوم الساعة حتى يقال في الأرض الله الله 249
لما سئل موسى عليه السلام رؤية الله تعالى وكان مغشيا عليه كشف الغطاء عنه فرأى سبعين الف طور على كل
واحد منها ، موسى يقول : رب ارني 53
لو انكم دليتم بحبل الى الأرض لهبط على الله 128

لولاك لولاك لما خلقت الأفلاك 62,130
مااظن انهم لو تركوها كثرت 216
مثلي في الأنبياء كمثل رجل بنى حائطا فاكمله الا لبنة واحدة فكنت انا تلك اللبنة فلا نبي بعدي ولا رسول217
مرضت فلم تعدني وجعت فلم تطعمني 153
من احياني فانا قتلته ومن قتلته فعلي ديته ومن علي ديته فانا ديته 302
من اراد ان ينظر الى ميت يمشي على وجه الأرض فلينظر الى أبي بكر 74
من اطاعني فقد اطاع الله 153
من القى جلباب الحياء فلا غيبة له 230
من رأني فقد رأى الحق 64
من رأني فقد رأني فان الشيطان لايتمثل بي 98
من عرف نفسه فقد عرف ربه 153,267
من مات فقد قامت قيامته 77,158
موتوا قبل أن تموتوا 74,308
الناس نيام فاذا ماتوا انتبهوا 32
نحن الآخرون السابقون 130
نزل القرآن على سبعة ابطن 261
هذا يد الله 64
هؤلاء كلهم بمنزلة واحدة وكلهم في الجنة 298

KİTAP VE FASS İSİMLERİ İNDEKSİ

Esrârnâme 395.
Envâru'r-Rahmân 213.
Fass-ı Âdemî 101.
Fass-ı Dâvûdî 110.
Fass-ı Eyyûbî 101.
Fass-ı Hûdî 95, 174, 248.
Fass-ı İbrâhîmî 90.
Fass-ı İdrîsî 123, 124, 125, 157.
Fass-ı İsevî 45, 125, 157.
Fass-ı İshâkî 98.
Fass-ı İsmâîlî 95.
Fass-ı Lokmânî 110.
Fass-ı Lûtî 95.
Fass-ı Süleymânî 89.
Fass-ı Şîsî 90, 95, 99, 119, 178.
Fass-ı Üzeyrî 185, 291.
Fass-ı Yûnusî, 174.
Fass-ı Ya'kübi 92, 291.
Fass-ı Yûsufî 98, 100.
Fîhi Mâ-fîh 139, 141, 312.
Fusûsu'l-Hikem 1-4, 86, 89, 97, 99, 104, 107, 178, 179, 187, 197, 211.
Fusûs Şerhî, Bk. Şerh-i Bosnevî
Fütûhât-ı Mekkiyye 54, 80, 91, 95, 129, 133, 151, 157, 159, 178, 206, 207, 213, 218, 271, 286.
Gülşen-i Râz 34, 75, 168, 258.
İnşâüd'd-Devâir (Kitâbü) 178-179.
Lemeât (Kitâb-ı) 2.
Mesnevî-i Şerîf 19, 21, 23, 25, 53, 57, 70, 85, 87, 125, 130, 133, 135, 137, 142, 188, 192, 199, 234, 238, 250-254, 262, 273.
Mesnevî-i Şerîf Şerhi (Ahmed Avnî Konuk) 133.
Misbâhu'l-Hidâye 25.
Risâle-i Ahadiyye 219.
Risâle-i Gavsiyye 48 n. 1.
Şerh-i Bosnevî, Fusûs Şerhi (Abdullah Bosnevî) 48 n. 1, 213.
Tecelliyât-ı Mevsıliyye 178.
Tenezzülât-ı Mevsıliyye 313, 314.
Tefsîr-i Fâtiha Hâşiyesi 52.
Tenezzülât-ı Mevsıliyye 313, 314.
Tefsîr-i Fâtiha Hâşiyesi 52.
Tercüme-i Hâl ve Fazâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddîn Arabî 4.
Te'vîl-i Muhkem 287.
Vâridât (Kitâb-ı) 58, 159.
Zevrâ Hâşiyesi 78.

ISTILAHLAR VE BAZI KELİMELER İNDEKSİ

âbid-i ednâ 296.
acele 44, 49.
acem 154.
acz 21, 124, 136, 141, 205, 208-211.
açlık 153, 154.
a'dâd 11.
adâlet 120.
a'del 95.
adem 7-9, 15, 42, 115, 151, 155, 170, 200, 201, 245.
adem-i hakîkî 8.
adem-i ihâta 265.
adem-i i'tibârî 8.
adem-i izâfî 8, 115, 234.
adem-i mahz 8, 9, 42, 151, 208, 209, 244.
adem-i mukayyed 8.
adem-i mutlak 8.
adem-i sırf 8.
adem-i tekerrür 234.
ademü'l-adem 6, 8.
ademü'l-vücûd 8.
ademden ihrâç 227.
adem-âbâd 209.
ademiyyet 8, 38, 39, 209.
ademiyyet-i asliyye 15.
âdem-i kebîr 25.
Âdem-i hakîkî 13, 31, 32.
âdemiyyet 13.
Âdemoğullarının efendisi 223.
âdet 72, 73, 253, 254.
Adl 231, 290.
âfâk 153, 262, 266-268, 285.
âfitâb (Bk. güneş) 53.
afv 72, 73, 94.
ağaç 8, 32, 44, 130, 172, 193, 237, 240, 266, 295, 303.
ağrâz-ı nefsâniyye, nefsiyye 92, 100-102.
ağyâr 80, 239.
Ahad 138, 294.
ahadî 211.
ahâdîs (Bk. hadîs-i şerîf) 3, 56, 79, 86, 87, 153.
ahâdîs-i kudsiyye (Bk. hadîs-i kudsî) 153.
ahâdîs-i nefs 312.
ahadiyyet 12, 67, 89, 92, 110, 264, 295, 300.
ahadiyyet-i esmâiyye 17.
ahadiyyet-i kesret 15.
ahadiyyet-i mutlak 6.
ahadiyyet-i sırf 6.
ahadiyyet-i zât 6.
ahadiyyet-i zâtiyye 92, 125, 265, 266, 269, 278.
ahadiyyetü'l-cem' 12.
Âhir 155, 156, 160, 234, 235.
âhir-i lâ-bidâyet 6.
âhir zaman 213.
âhirler 130.
âhiret 36, 134-136, 190, 227, 255.
âhiriyyet 10, 159, 160.
ahkāb 80.
ahkâm 17, 36, 41, 62, 68, 69, 71, 78, 79; 83, 84, 111, 115, 123, 138, 154, 166, 181; 195, 197, 214, 219, 223-226, 257, 281.
ahkâm-ı imkân 131, 257, 281.
ahkâm-ı rabbâniyye 120.
ahkâm-ı şerîat, şer'iyye 214, 215, 218, 223.
ahkâm-ı vücûb 131.
ahkâm-ı vücûdiyye ve imkâniyye 267.
ahlâk 34, 76, 78, 125, 167, 187, 247.
ahlâk-ı hamîde 78, 167.
ahlâk-ı hasene 125, 230.
ahlâk-ı ilâhiyye 79, 90, 175, 220, 221.
ahlâk-ı nâ-marzıyye 78.
ahlâk-ı zemîme 125.
ahmak 86.
ahsen-i takvîm 32, 57, 173.
ahvâl-î âlem 140.
ahvâl-i berzah 78, 79.
ahvâl-i mevtâya ıttılâ' 35.
akārib 125.
akbel 119.
akdes 118.
âkıbet 103.
akîde 93.

akl (akıl) Bk. ukul) 4, 6, 10, 14, 16, 30, 38, 53, 55, 70, 78, 82, 83, 86, 93, 97, 114, 115, 121, 123-125, 127, 139, 143, 144, 157, 160, 198, 203, 204, 239, 243, 244, 248, 251, 252, 260, 262, 285, 310, 311.
akl-ı evvel 12, 31, 46, 129.
akl-ı fıtrî 26.
akl-ı halkî ve müdbir 26.
akl-ı kesîf 164.
akl-ı küll 13, 30-32, 46, 83.
akl-ı maâd 83.
akl-ı maâş 83.
akl-ı mahz 137, 139.
akl-ı nazarî 100, 244.
akl-ı selîm 7.
aklın hükmü 14.
aklın verâsı 219.
akılsız 133.
aktâb 35.
aktâr-ı semâvât 54.
akvâm 93.
akvem 95.
âl 1, 96.
a'lâ-yı illiyyîn 14.
alâmât-ı vücûd 9.
alâmet-i nifâk 290.
alan el 166.
âlem (Bk. avâlim) 2, 10, 29, 34, 36, 39, 53-55, 59-63, 76-79, 81, 107-111, 114, 117-120, 123, 124, 126, 128, 130-134, 151, 158-166, 168, 169, 171, 172, 175-177, 198, 130-134, 151, 158-166, 168, 169, 171, 172, 175-177, 198, 202, 205, 212, 244, 260, 262-265, 269, 271-273, 278, 288, 293, 306.
âlem-i âhiret 135.
âlem-i amâ' 50.
âlem-i anâsır (ve tabâyi') 28, 30, 126, 189.
âlem-i bâtın 15.
âlem-i berzah 33, 35, 76, 111, 125, 210, 306, 307, 308.
âlem-i cânn 35.
âlem-i cismânî-i unsurî 122, 255.
âlem-i dünyâ 182, 195, 196, 207, 210.
âlem-i ecsâd 114, 115.
âlem-i ecsâm 12, 24, 33, 34, 111, 112, 125, 126, 314.
âlem-i ekber 114.
âlem-i eksef 122.
âlem-i emr 15, 281.
âlem-i ervâh 33, 34, 67, 101, 102, 111, 112, 114, 259, 263, 306.
âlem-i esbâb 254.
âlem-i esmâ 15.
âlem-i gayb 28, 53, 77, 85, 110, 160, 161, 163, 281.
âlem-i hakîkat, 38.
âlem-i halk, hilkat 25, 26, 249.
âlem-i hâs 35.
âlem-i haşr 210.
âlem-i hayâl 27, 28, 78, 111.
âlem-i his 27, 35, 98-100, 103, 112, 145, 203, 204, 206, 207, 253, 272.
âlem-i ibdâ' 281.
âlem-i icmâl 13.
âlem-i insânî 78, 115, 121.
âlem-i kebîr 266.
âlem-i kelâm 4.
âlem-i kesâfet 32, 141, 183, 290.
âlem-i kesîf-i dünyâ 134, 144.
âlem-i kesret 102, 237.
âlem-i kevn (ve fesâd) 36, 111, 166, 183, 221, 250, 311.
âlem-i maddiyyât 123.
âlem-i ma'nâ 12, 164, 281.
âlem-i melekût 15, 33, 110, 111.
âlem-i misâl 33-36, 67, 77, 78, 111, 238, 259, 263, 306.
âlem-i mükevvenât 80.
âlem-i nârî hizânesi 135.
âlem-i Nasrâniyyet 71.
âlem-i nûrânî 135.
âlem-i nûrî hizânesi 135.
âlem-i nüfûs 114, 115.
âlem-i rûhânî 145.
âlem-i rûhâniyyât 115.
âlem-i rumûz 12.
âlem-i sânî 15.
âlem-i sıfât 13.
âlem-i simsime 54, 55, 157.
âlem-i süflî 199, 251.
âlem-i sûret 28, 133, 164.
âlem-i şehâdet 15, 23, 25-27, 35-38, 44, 61, 67, 68, 71, 73, 75-80, 82, 98, 100; 109, 112, 124, 132, 159, 161, 163, 189, 191, 203, 204, 206, 207, 214, 221, 235, 253, 259, 263, 272, 289, 291, 306.

âlem-i şehâdî 158.
âlem-i taayyünât 119.
âlem-i tabîat 14, 83, 84, 101, 178, 189.
âlem-i tabîî 122.
âlem-i tecellî 38.
âlem-i ukul 114, 115, 314.
âlem-i ulvî 110.
âlem-i unsurî 95, 96.
âlem-i vahdet 12.
âlem-i vücûd 15.
âlem-i zâhir 29.
âlemin müddeti 159.
âlemin sûretinin bâtını 273.
âlemlerin Rabb'ı 271.
âlihe 293.
âlim 16, 93, 146.
âlim (Bk. ulemâ) 143, 145-149, 172, 175, 295.
âlim-i billâh 283, 284, 295.
Alîm 16, 17, 152, 197, 232, 235.
âlimiyyet 154.
Aliyy 138.
âliyyîn (melâike-i) 41.
Allah 11, 13, 23, 42, 46, 63, 64, 67, 89; 93, 94, 103, 110, 113, 123, 127, 132, 134; 138, 151, 163, 166, 178, 183, 194, 210, 224, 226, 231, 234, 235, 237, 239, 243, 249, 262, 287, 291, 292, 295, 296, 300, 302-304.
Allah'da fânî 302.
Allâh'ı görmek 63.
Allâh'ın vechi 294.
Allah ile bâkî 302.
altı gün 50.
altın 4, 54, 55, 111, 217, 218.
altın kerpiç 218, 219.
amâ' 45, 46, 48.
amâ'-i merbûb 125.
amâ'-i Rabb 125.
a'mâl 34, 35, 76, 79, 125.
a'mâl-i bedeniyye 90.
a'mâl-i hasene 168.
a'mâl-i insâniyye 78.
a'mâl-i sâliha 23, 79, 125, 230, 251, 306.
a'mâl-i seyyie, kabîha 125, 306.
amel 84, 92, 228, 229, 285.
amel-i sâlih 229, 290, 308.
âmm 69, 117.
âmme-i mü'minîn 98.
ân 10, 39, 77.
ân-ı gayr-i münkasim 197, 198.
ân-ı vâhid 22.
anahtar 236.
anâsır (Bk. unsur) 27, 46, 47, 51, 62, 111, 112, 121, 235, 268, 305.
anâsır-ı basîta 35.
anâsır-ı evveliyye 47.
anâsır-ı kesîfe 51.
anasız 59.
ankâ kuşu 273.
anthropoid 60.
arab 154, 181.
arabî 261.
a'râf 75.
a'ref-i enbiyâ 1, 45, 86.
araz, a'râz 35, 37-39, 76, 78, 83, 125.
ârız 112.
ârızî 189, 202, 252.
ârif, ârifîn (Bk. urefâ) 55, 77, 94, 234, 235, 239, 266, 267, 283, 284, 294.
ârif-i Kird-gâr 267.
ârif-i muhakkık 265.
ârifîn-i billâh 77.
arslan 293.
arş 46, 47, 49, 52.
arş-ı ilâhî 47, 48.
arş-ı mecîd 13.
arş-ı vücûd 226.
arz 9, 28, 46, 47, 49-52, 54-60, 62, 79, 126, 157, 158, 272, 303, 305-307.
arz-ı cism 103.
arz-ı dünyâ 55.
asâ 251, 252.
âsâr (Bk. eser) 10, 13, 17, 41, 61, 63, 115, 116, 134, 174, 225, 232, 303.
âsâr-ı ekâbir 179.
âsâr-ı ilâhiyye 120.
âsâr-ı rûhiyye 112.
âsâr-ı sâdıra 232.
âsâr-ı sûret 85.
ashâb (-ı kirâm) 1, 215, 216, 224.
ashâb-ı kulûb 101.
ashâb-ı şimâl 162, 166.
ashâb-ı yemîn 162.
âsım 101.
âsî 94, 231.
asl, asıl 135, 223, 232-235.
asl-ı avâlim 48.
asl-ı hakîkî 1, 7, 8, 48.
asnâm 258, 277, 293, 296, 299.

âsumân 53.
aşk 140.
aşk-ı ekber 12.
âşık 170.
at 293.
atâ 19, 96, 162, 175, 194, 228-231, 236, 237, 242, 250.
atâ-yı hâlis 228, 229.
atâ-yı ilâhî 96, 226, 227, 229, 231, 234, 242, 243, 247, 251, 253, 254.
atâ-yı mukayyed 194.
atâ-yı mutlak 194.
atâ-yı pâdişâhî 191.
atâ-yı rahmânî 225, 227, 229.
atâ-yı rızk 194.
atâullâh 181.
atâ-yı zâtî 19, 20, 250-253.
atâyâ 182-184, 187, 191-198, 204, 205, 237, 246, 250.
atâyâ-yı esmâiyye 95, 134, 182, 183, 226, 231, 253.
atâyâ-yı ilâhiyye 134, 184, 187, 190, 204, 227, 233, 235, 236, 238, 242, 247, 248.
atâyâ-yı zâtiyye 95, 181-183, 205, 226, 250.
ateş (Bk. nâr) 42, 46, 47, 51, 55, 80, 81, 112, 302.
a'tıyât 204, 233, 241.
a'tıyât-ı esmâiyye 204, 250.
a'tıyât-ı ilâhiyye 90.
a'tıyât-ı zâtiyye 204.
a'tıye 233.
atıyye-i zâtiyye 183, 192.
atyeb-i kelimât-ı ilâhiyye 91.
av 262.
avâlim (Bk. âlem) 29, 30, 48, 54, 77, 104, 157-159, 254, 264.
avâlim-i bî-nihâye 10, 27, 44, 45, 54, 132, 156.
avâlim-i cismâniyye 120.
avâlim-i nâ-mütenâhiyye 157.
avâlim-i şehâdiyye 17, 47, 48, 52, 54, 158.
avâm 35, 59, 159, 275.
ay 295.
a'yân (Bk. ayn) 80, 92, 94, 112, 115, 129, 143, 148, 187, 195, 200, 264, 279, 286.
a'yân-ı esmâ 115.
a'yân-ı eşyâ 274.
a'yân-ı gaybiyye 270.
a'yân-ı kevniyye 251, 252.
a'yân-ı mevcûdât-ı kesîfe 144.
a'yân-ı mevcûde 147.
a'yân-ı tefâsîl 26.
a'yân-ı sâbite (Bk. ayn-ı sâbite) 5, 15, 17-19, 21, 23, 24, 39, 68, 77, 80, 90, 110, 118, 129, 155, 181, 183, 185, 187, 193, 199, 200, 201, 204, 212, 221, 240, 243, 250-252, 263, 270, 281, 284.
a'yân-ı sâbite cenneti 80.
a'yân-ı sâbite-i eşkıyâ 81.
a'yân-ı sâbite-i süadâ 80.
âyât 152, 153.
âyât-ı kur'âniyye 79, 191.
âyâtullâh, âyât-ı ilâhiyye 267, 285.
ayb 230.
aydınlık 281, 297.
âyînede rü'yet 207, 208.
âyîne, ayna (Bk. mir'ât) 1, 21, 33, 34, 42, 61, 62, 65, 67, 108, 109, 111, 114-117, 119, 123, 129, 131, 157, 158, 197, 205, 206, 208-211, 238, 240, 241, 296-298, 303.
âyîne-i vücûd 240.
ayn (Bk. a'yân) 18-22, 25, 31, 38, 91, 95, 108, 114, 115, 119, 128, 129, 131, 143, 165, 196, 199, 200, 210, 220, 221, 235, 241, 243-245, 267, 287, 294, 302.
ayn-ı ahadiyye 124.
ayn-ı âhiriyyet 155, 160.
ayn-ı cem' 26, 279, 293, 305.
ayn-ı ensâr 301, 302.
ayn-ı evveliyyet 155, 160.
ayn-ı hayât 15.
ayn-ı icmâl 26.
ayn-ı kâfûr 5.
ayn-ı kesrette vahdeti müşâhede 302.
ayn-ı küll 206, 233.
ayn-ı mâ' 301.
ayn-ı mekr 287.
ayn-ı nefes 19, 156.
ayn-ı safâ 239.
ayn-ı sâbite 15, 22, 23, 39, 40, 69, 72-74, 118, 145, 184, 185, 190, 191, 193, 196, 198-200, 206-210, 221, 223, 231, 236-240, 242, 251, 252, 284,

290.
ayn-ı umûr 274.
ayn-ı vâhide 26, 36, 41, 42, 124, 168, 233, 235, 248.
ayn-ı vücûd 7, 210.
ayn-ı vücûd-i Hak 132.
ayn-ı vücûd-i insan 235.
ayn-i vücûd-i mutlak 156.
ayn-ı zâide 131.
ayn-ı zât 4.
ayne'l-yakîn 15, 167.
aynü'l-mutlak 6.
aynı 11, 16, 17, 25, 34, 37, 42, 45, 64, 82, 109, 111, 118, 131, 143, 144, 153, 155, 156, 232-235, 237, 239, 240, 250, 262-264, 274-276, 279, 306.
ayniyyet 21, 29, 64-66, 144, 153.
ayniyyet-i hakîkî-i ıstılâhî 65.
ayniyyet-i hakîkiyye 65.
ayrılık 25, 30, 110.
a'zâ 62, 95, 121, 268, 295.
azâb 80, 81, 216, 225.
azâb-ı âhiret 190.
azâb-ı dünyâ 190.
azâb-ı ebedî 167.
azâb-ı ednâ 190.
azâb-ı ekber 190.
azhar 9, 63, 112, 114.
azot 35, 47, 62.

bâb-ı şefâatın fethi 223, 224.
bâb-ı taayyünün fethi 223.
babasız 59, 159.
bade'z-zuhûr 44.
bahr-i ahadiyyet 301.
bahr-i bî-pâyân 177.
bahr-i hayât 26.
bahr-i muhît 47, 51, 274, 275, 291.
bakā 25, 162, 302.
bakā -billâh 77, 302.
bâkî 104, 254.
bal 227.
ba's 61.
Bâri 194.
basar 13, 16, 53, 70, 76, 128, 149, 152-154, 165, 169, 170, 172, 197.
basar-ı basîret 98.
basar-ı hissî 9.
basariyyet 169.
bâsıra 41.
Bâsıt 36.
Basîr 16, 17, 152, 197, 232, 245, 260, 275, 276.
basîret 97, 287, 288, 291-293.
bâsîret gözü 147.
bast 162.
bâtıl 8, 258.
bâtıl-ı hakikî 8.
bâtıl-ı mutlak 8.
Bâtın 160, 161, 163, 170, 172.
bâtın 11, 16, 34, 39-43, 63, 76, 99, 100, 102, 108, 110, 111, 123, 128, 130, 140, 143-145, 158, 161, 163, 166, 167, 172, 174, 175, 182, 212, 214, 218-220, 223, 225, 227, 229, 234-236, 261, 264-266, 268-271, 273, 276-278, 281-284, 305-310.
bâtının bâtını, 111.
bâtının bâtının bâtını 111.
bâtıniyyet 42, 262, 263, 269, 273.
batn 261.
batn-ı ahadî ve cem'î 304.
batn-ı zemîn, arz 304, 308, 309.
bed'-i sânî 15.
beden, ebdân 4, 25, 29, 121, 268.
Bedir esirleri 215.
belâ, belâyâ 78, 188, 189.
behâyim 248.
ben 167, 168, 310.
bendelik 196.
benî beşer 60.
berâzih 12, 58.
berâzih-ı uhreviyye 107.
berzah 8, 11, 23, 34, 35, 58, 75, 76, 78, 111, 125, 131.
berzah-ı ahîr 35.
berzah-ı câmi' 13, 95.
berzah-ı evvel 12, 35, 36.
berzah-ı kübrâ 12.
berzah-ı sânî 15, 35.
berzah-ı sânî-i melekûtî 75.
berzahiyyet 33, 35, 111.
berzahu'l-berâzih 12.
besmele 89, 97.
beş mertebe 67.
beşer 57, 80, 124, 129.
beşeriyyet 71.
beşer mertebesi 135.
bevâtın (Bk. bâtın) 281, 282.
bevâtın-ı ilâhiyye 211.

beyne'n-nefy ve'l-isbât 11.
beyne'n-nevm ve'l-yakaza 98.
beyt (beyit) (Arapça:) 45, 54, 124, 129, 157, 210.
beyt (beyit) (Farsça:) 2, 19, (Mesnevî), 21 (Mes.) 23 (Mes.), 25 (Mes.) 34 (Gülşen-i Râz), 53 (Mes.), 57 (Mes.), 62 (Rubâî), 70 (Mes.), 74, 75 (Gülşen-i Râz), 85 (Mes.), 87 (Mes.) 87, 108, 113, 121 (Rubâî), 127, 130 (Mes.), 135 (Mes.) 137 (Mes.), 142 (Mes.), 154, 163, 167, 168 (Gülşen-i Râz), 170, 177, 189 (Mes.), 192 (Mes.), 196, 199, (Mes.), 215, 222, 223, 225, 230, 234 (Mes.), 238 (Mes.), 240, 250-255 (Mes.), 256 (Gülşen-i Râz), 262 (Mes.) 267, 268 (Rubâî), 273 (Mes.), 294, 298, 305, 307.
beyt (beyit) (Türkçe:) 74, 87, 105, 113, 142, 215, 227, 298.
beyt (kalb) 310, 311.
beyt-i Hudâ 298.
bi-aynihi 244.
bi-hasebi'l-esmâ 305.
bi-hasebi'l-hakîka 114.
bi-hasebi't-taayyün 114.
bi-zâtihâ, bi-zâtihî 33, 200.
bî-hayâ 230.
bî-illet 251.
bî-itibâr-ı ıskat ve isbât 12.
bî-kıyâs 238.
bî-keyfiyyet 67, 82.
bî-nakş 273.
bî-nihâye (Bk. nâ-mütenâhî) 68, 118.
bî-nihâye avâlim 132.
bî-renk 67.
bî-sûret 19, 35, 45, 66, 156.
bî-tekeyyüf 238.
bi'l-asâle 134.
bi'l-fiil 8, 18, 122.
bi'l-fiil ma'dûm 17-19, 245.
bi'l-gayr vâcib 243, 245.
bi'l-hilâfe 134.
bi'l-kuvve 8, 18, 116, 122, 243, 270.
bi'l-kuvve mevcûd 17, 19, 203, 205, 236, 243, 245, 269.
bi'z-zât 61, 158.
bi'z-vâcib 243, 244.
bi'z-zât ve bi'l-gayr vücûbun isbâtı 243.
bilâ-ca'l 18.
bilâ-i'tibâr 6.
bilâ-meşiyyet 18.
bilâ-tağayyür 8.
bilâ-tebdîl 8.
bidâyet-i hilkat 45, 47.
bihâr-ı evveliyye 59.
bilmek 2, 202.
birlik 7.
bi'set-i seniyye 71.
bostân-ı Hudâ 199.
boşluk 7.
bu'd 49, 101, 307.
bu'd-i ma'nevî 101.
buhâr 9, 37, 66, 112, 150, 153, 253, 309.
buhârât-ı havâiyye 47.
buhâr-ı latîf 110, 150.
buhâr-ı nârî 81, 173.
bulut 9, 45, 66, 110, 112, 150, 153, 309.
burhân 198, 199.
butlân 260.
butûn 16, 211, 260, 263, 265, 266.
butûnü'l-butûn 6.
buz 7, 9, 41, 45, 66, 112, 156, 164, 244, 246, 253, 309.
bürûdet 19, 41, 122, 126.

cahîm 78.
câil 17.
ca'l 17, 18.
cam 19, 45, 156.
câmi' 4, 13, 31, 32, 34, 36, 42, 67, 71, 82, 98, 107, 113, 119, 120, 122, 123, 125, 128-131, 134, 135, 138, 147-149, 166, 168, 172, 174, 224, 233, 259.
câmi'-i cemî'-i esmâ ve sıfât 14, 30, 93.
câmi'u'l-ezdâd 64.
câmiiyyet 114, 149.
cân 25, 62.
Cebbâr 228, 230, 292, 293.
ceberût, ceberûtî 67, 166, 292.
cedd 130.
cebir, cebr 19-22.
cehl, cehil 2, 21, 154, 235.
cehennem 52, 70, 75, 77-81, 135, 166, 167.
cehennem-i cismânî 78, 79, 81.
celâ 134.
Celâl, celâlî 46, 91, 162, 166, 188, 189, 224, 289, 290, 309.
celâl-i kudret-i ezeliyyet 26.

Celîl 162, 234, 235.
celîs 292.
cem' 202, 211, 278, 279, 283, 287, 288, 298, 307.
cemâd, cemâdât, cemâdî 28, 57, 58, 62, 70, 74, 75, 86, 112, 117, 122, 135, 272.
Cemâl, cemâlî 10, 62, 91, 108, 162, 168, 188, 189, 289, 290, 309.
cemâl-i Hak 101.
cemâl-i hikmet-i ezeliyyet 26.
cemâl-i mutlak 188.
cemâl-i vahdet 217.
cemâl-i zât, zâtî 6, 10, 114, 307.
cem'î 211.
Cemîl 160, 162, 165, 234, 235.
cem'iyyet 107, 123, 136, 138, 165-167, 169, 172, 189.
cem'iyyet-i Âdem 137.
cem'iyyet-i esmâiyye 62, 138.
cem'iyyet-i ilâhiyye 119, 122, 123, 165.
cem'iyyet-i selâse 123.
cem'u'l-cem' 12, 67.
cenâbet 290.
cenân 101.
cennât-ı a'mâl 94.
cennât-ı sıfât 79.
cennât-ı zât 79.
cennet 52, 55, 56, 70, 75, 77-80, 94, 101, 135, 166-168, 298.
cennet-i cismânî 80.
cennet-i ervâh 80.
cennet-i zât 32.
cesed, ecsâd, 62, 76, 114, 115, 117, 172, 173, 266, 268, 278.
cesed-i Âdem 171.
cesed-i beşerî 34.
cesed-i müsevvâ 115, 122, 131, 163, 249.
cesed-i unsurî 76, 234.
cevâb 76.
cevâhir-i basîta 110.
cevâhir-i esmâ ve sıfât 12.
cevâhir-i mücerrede 9.
cevâmiu'l-kelîm 158, 282, 283, 300.
cevâzib-i cemâliyye 283.
cevher 37, 38, 82.
cevher-i aklî 34.
cevher-i basît 21, 110.
cevher-i cismânî 34, 111.
cevher-i evvel 11.
cevher-i mücerred-i aklî 34, 111.
cevher-i mütehayyiz 37.
cezâ 72, 73.
cihânın cânı 121, 268.
cihâren 277.
cilâ 61, 114, 115, 117.
cinn, cinnî 54, 135.
cins ve fasıl 263.
el-cinsü maa'l-cins 166.
cirm-i sağîr 114, 166.
cism, cisim 4, 24, 25, 37, 40, 43, 120, 144, 145, 169, 268, 281.
cism-i hayvan 112.
cism-i küll 126.
cism-i mürekkeb-i maddî 34, 111.
cism-i nâmî-i hâss 37.
cism-i unsurî 34.
cismânî 67, 78, 125, 145, 204, 205.
cismâniyyet 78, 92, 163, 165, 169, 258, 265, 272.
cismiyyet 37.
circîr 80.
cûd 1, 95, 225.
cühûd 166.
cümle-i asabiyye 248.
cünd-i ervâh 25.
cünûd-i mücennede 25.
cüsse 281.
cüz' 17, 82, 165, 166, 169, 186, 233.
cüz'-i nârî 135.
cüz'-i nûrî 135.
cüz'-i sağîr 120.
cüz'iyyât 10, 16, 31, 71, 94, 95, 109, 113, 114, 154, 197, 222, 264.

çâkerlik 137.
çamur 51, 56, 58, 108, 220, 221.
çekirdek 8, 32, 44, 172, 266, 303.
çerkes 154.
çeşm-i rûh 98.
çeşm-i zâhir 97.
çiftlik 273.
çocuk babasının sırrıdır (Bk. veled

babasının sırrıdır) 236.
çömlekçi 65.
çûn ü çirâ 2.

dâbbe, devâbb 133, 158.
dâd-ı ilâhî 19.

dâî 288, 293.
dâire-i ahkâm 78.
dakā yık 71.
dal 130.
dalâl, dalâlet 4, 30, 82, 85, 251, 258, 310.
dâm-ı hayâlât 199.
dâr-ı âhiret 78, 79.
dâr-ı dünyâ 55, 157.
dâr-ı naîm, dâru'n-naîm 80, 210.
Dârr 39, 194, 292.
da'vâ 3. 140, 141, 142.
da'vâ-yı iştirâk 68.
da'vâ-yı rubûbiyyet 309.
da'vâ-yı teferrüd 30.
da'vet 70, 93, 277-282, 287, 288, 290-293, 304, 307-309.
da'vet-i furkā niyye 277.
da'vetullah 287.
dehr 86.
Dekü kî kıssası 133.
delâil-i akliyye 84.
delâlet 290, 308.
delîl-i aklî 244.
deniz (Bk. deryâ, bahr) 273, 302.
derece, derecât 79, 101, 110, 150, 189, 208, 209, 301.
derecât-ı ilim 83.
derece-i kemâl 280.
derece-i refîa 302.
dergâh-ı şeh 87.
derinlik 37.
derk-i esfel 163.
deryâ 84, 274, 300-302, 305.
deryâ-yı bî-nihâye 305.
deryâ-yı zât-ı mutlak 311.
deve 293.
devr 48-50, 59, 151, 157, 213, 297, 299.
devr-i hayvânî 52.
devr-i nebâtî 52.
devr-i sillurî 59.
devre 50, 51, 80.
devre-i cüz'iyye 50.
devre-i fetkıyye 50.
devre-i külliyye 50.
devre-i mâiyye 50, 52.
devre-i nâriyye 50.
devre-i nebâtiyye ve hayvâniyye 50-51.
devre-i ratkıyye 50.
devre-i türâbiyye 50-52.
dıl'-ı eyser 31, 56, 173.
dış 172.
dıyk 289.
dîde-i hayâl 98.
dimâğ 237.
dimâğ-ı âdemî 62.
dimâğ-ı fa'âl 1.
dîn (Bk. edyân) 72, 73, 92, 93, 96, 258, 278.
dîn-i atîk 92.
dîn-i hak 93.
dîn-i İslâm 92.
dîn-i muhammedî 92, 280.
dirâyet 285.
dîvâr-ı nübüvvet 217.
diyet 302.
Dost 113.
duâ 22, 94, 97, 102, 103, 190, 191, 193, 227, 278, 304, 307.
duâ-yı fiilî 22.
duâ-yı lafzî 22.
duhân-ı ziyâdar 156.
duman 45-47, 157.
duvar 217-219.
düğüm 274, 305.
dünyâ 34, 35, 53, 136, 190, 216, 227, 292.
dürre-i beyzâ, dürretü'l-beyzâ, inci 13, 46.
eb'âd-ı selâse 37.
ebeden 8, 24, 151, 264.
ebedî 10, 48, 131-133, 156, 158-160.
ebediyyet 80.
ebedü'l-âbâd 265.
ebeveyn 32.
ebrâc 53.
ebtan-ı butûn 6, 112, 114, 281, 283.
ebû'l-ervâh 13, 31.
ecel 158, 160, 249.
ecma' 1, 77, 90.
ecrâm 27, 47, 53, 55.
ecrâm-ı bî-nihâye 233.
ecrâm-ı semâviyye 158.
ecsâm (Bk. cisim) 33-35, 41, 48, 53, 55, 77, 111, 145, 257.
ecsâm-ı kesîf 75.
ecsâm-ı sulbiyye 126.
ecsâm-ı tabîiyye 41, 42, 124, 161, 163.
ecsâm-ı uzviyye 51.
ecsâm-ı uzviyye-i ibtidâiyye 51.
eczâ-yı âlem 166, 168, 169.
eczâ-yı ferdiyye 47.
eczâ-yı kevn 26.

eczâ-yı zaman 186.
edeb 101, 137, 139, 140, 142, 175, 259, 260.
edîb (Bk. udebâ) 144, 175.
ednâs-ı tabîiyye 290.
edvâr-ı erbaa 52.
edyân (Bk. dîn) 89, 92, 93.
edyân-ı kadîme 280.
ef'âl (Bk. fiil) 5, 27, 34, 47, 63, 68, 69, 79, 95, 205, 222.
ef'âl-i hamîde 175.
ef'âl-i hasene 79.
ef'âl-i ilâhiyye 27, 133.
ef'âl-i sâliha ve tâliha 308.
ef'âl-i zemîme 174.
efendi 188, 196.
efhâm-ı zaîfe ashâbı 103.
efkâr 312.
eflâk (Bk. felek) 12, 62, 121, 268.
efrâd 35.
efrâd-ı âlem 158.
efrâd-ı hâdis 132.
efrâd-ı insâniyye, âdemiyye, beşer 32, 54, 67, 81-83, 113, 132, 133, 149, 158.
ehl 96.
ehl-i âlem 283, 292, 305.
ehl-i arz 54, 55.
ehl-i azâim 181.
ehl-i belâ 224, 225.
ehl-i beyt 96.
ehl-i bidâyet 162.
ehl-i bu'd 69.
ehl-i Celâl 290.
ehl-i Cemâl 290.
ehl-i cennet 80, 81.
ehl-i cehennem 80, 81.
ehl-i cihân 137.
ehl-i dîn 99.
ehl-i ezvâk 182.
ehl-i felsefe 124, 171.
ehl-i fen 48, 51.
ehl-i gaflet 79.
ehl-i gayb 310.
ehl-i hakâyık 258, 259.
ehl-i hakîkat 48, 98, 125, 157, 212.
ehl-i havâss 275.
ehl-i hayret 299, 302.
ehl-i hey'et 44, 47, 50.
ehl-i hicâb 174, 178, 307.
ehl-i huzûr 186-188.
ehl-i îmân 163.
ehl-i irfân 31, 104.
ehl-i kemâl 79, 216, 299.
ehl-i keşf 44, 74, 174, 271, 272.
ehl-i kitâb 56, 92, 173.
ehl-i kurb 69, 84.
ehl-i küfr 163.
ehl-i mahşer 224.
ehl-i mükâşefe 35.
ehl-i nazar 242, 243, 246, 271.
ehl-i nihâyet 162.
ehl-i sülûk 31, 162.
ehl-i şefâat 224.
ehl-i şirk 80.
ehl-i takyîd 2.
ehl-i tasavvuf 64, 111, 112.
ehl-i tavassut 162.
ehl-i tefsîr 56, 58.
ehl-i tevhîd 113.
ehl-i zâhir 96.
ehl-i zekâ 104.
ehlullâh 101, 102, 196, 204, 237-239, 248.
ehlullâh ıstılâhı 302.
ehlullâhın avâmı 239.
ekâbir-i enbiyâ 97.
ekmel 36, 119.
ekmel-i mahlûkat 108.
ekmel-i vech 32.
eksef 112, 161.
eksef-i kesîf 6, 109.
ekşef 196.
el 295.
elektrik 47.
elest 113.
elhamdü-lillâh 194.
elsine-i enbiyâ 288.
elsine-i terâcim 152.
eltaf 164.
eltaf-ı latîf 6, 44, 110.
eltaf-ı eltaf-ı latîf 109.
emânet 137, 290, 291.
emânet-i Hak 272.
emânet-i ilâhiyye 62, 70, 76.
emem 92.
emîn (Bk. ümenâ) 144.
emlâk-i ilâhiyye 47, 52.
emr, emir 14, 26, 43, 109, 287.
emr-i ademî ve izâfî 245.
emr-i âmm-ı müşterek 264.

emr-i da'vet 70.
emr-i hâss-ı mümeyyiz 264.
emr-i ızhâr 14.
emr-i îcâd 14.
emr-i ilâhî 114, 115, 141, 219.
emr-i râdî 291.
emr-i i'tibârî, nisbî 39, 160, 305.
emr-i küllî 143, 144, 147-149.
emr-i küllî-i ma'kul 143, 145, 146, 173.
emr-i nefsânî 87.
emr-i teklîfî 291.
emr-i vücûd 3, 42, 68, 81, 115, 151, 210, 211, 278, 279.
emr-i zuhûr 135.
enâniyyet 296, 308-310.
enâniyyet-i müteayyine 311-313.
enâniyyet-i vehmî 313.
enbiyâ (Bk. nebî, peygamber) 1, 12, 14, 34, 63, 68, 70-72, 83, 84, 89-94, 98, 99, 104, 113, 127, 153, 176, 178, 188, 211-214, 217, 220-223, 225, 285, 290, 312.
enfâs 125, 160.
enfüs 267, 268, 285.
enniyyât 313.
envâ' 155.
envâr (Bk. nûr) 1, 35, 53, 94.
envâr-ı ilâhiyye 120.
erbâb (rablar) 307-309.
erbâb-ı fen, fünûn 51, 237, 244, 260, 280, 285.
erbâb-ı fenn-i hey'et 157.
erbâb-ı fikir ve nazar 37.
erbâb-ı hâssa 141.
erbâb-ı irfân 190.
erbâb-ı mükâşefât 25.
erbâb-ı müteferrika 79, 292.
erbâb-ı ukül 2.
erkek 247.
ervâh (Bk. rûh) 25, 26, 30, 31, 33-35, 55, 67, 111, 120, 124, 126, 127, 202, 234, 235, 238, 263, 270, 282.
ervâh-ı akliyye 125.
ervâh-ı âliyye-i külliyye-i melekiyye 102.
ervâh-ı cinniyye 120.
ervâh-ı cüz'iyye 314.
ervâh-ı enbiyâ ve evliyâ 182.
ervâh-ı havâiyye ve nâriyye 126.
ervâh-ı kümmel 235.
ervâh-ı latîfe 161, 164.
ervâh-ı melâike 121, 268.
ervâh-ı melâike-i müheyyeme 125.
ervâh-ı mevtâ 33.
ervâh-ı müheyyeme 125.
ervâh-ı nefsiyye 125.
ervâh-ı şeyâtîn 120.
ervâh-ı ulviyye 27.
Erhamü'r-rahimîn 81.
erkân-ı erbaa 42.
erkân-ı tabîat 41.
erzâk 29.
esbâb-ı âdiyye 251.
esbâb-ı gınâ 254.
esbâb-ı nıkmet 254.
esbâb-ı ni'met 254.
esbâb-ı zâhiriyye 40.
esbâb perdesi 255.
esedullâhi'l-gâlib (Hz. Ali) 114.
eser (Bk. âsâr) 13, 143, 144, 162, 310.
eser-i hayât 36.
eser-i ilim 5.
eser-i kevnî 242.
esfel-i sâfilîn 14, 32, 109, 114, 306.
esfel-i sâfilîn-i tabîat 248.
"esîr" 233.
esirler 215.
esmâ (Bk. isim) 1, 5, 10, 11, 13, 15, 17, 20, 26, 32, 36, 39, 62-64, 68, 69, 82, 91, 93-95, 107, 110, 113-115, 118, 120, 122, 129, 132, 134, 136, 137, 139, 141, 142, 151, 166, 170-172, 174, 182, 193, 194, 202-205, 208-210, 212, 214, 224-228, 231-236, 239, 242, 250, 253-255, 257, 259, 262-264, 269-271, 276, 287, 288, 291-293, 296, 297, 301, 303, 304, 307, 309.
esmâ-i bî-nihâye 1, 119, 270.
esmâ-i celâliyye ve cemâliyye 162, 165, 166, 290-292.
esmâ-i cüz'iyye 197.
esmâ-i ef'âl 194.
esmâ-i hâssa 136.
esmâ-i hüsnâ 16, 108, 114, 115, 227.
esmâ-i ilâhiyye 38, 61, 108, 113, 120, 123, 124, 131, 137-143, 159, 165, 169, 174, 181, 197, 210, 212, 221, 223-226, 232, 236, 257, 259, 265, 270, 278, 279, 283, 284, 306.
esmâ-i kevniyye-i külliyye 12.

esmâ-i müteferrika 292.
esmâ-i rubûbiyye 125.
esmâ-i tenzîhiyye 195.
esmâ-i zâtiyye 232.
esmâ hâdimleri (Bk. hademe-i esmâ) 251.
esmânın temeyyüzü 233.
esmâullâh 232.
esmâk 59.
esmâk-i gudrifiyye 59.
esrâr (Bk. sırr) 103, 104, 177, 204, 239, 314.
esrâr-ı arzıyye ve semâviyye 31.
esrâr-ı esmâ ve sıfât 238, 239.
esrâr-ı Hak 167, 223.
esrâr-ı ilâhiyye 3, 104.
esrâr-ı ilâhiyye-i zâtiyye 218.
esrâr-ı rubûbiyyet 307-309.
esrâr-ı ulûm 314.
esrâr-ı vücûd 25.
estâr-ı cismâniyye 313.
Eş'ariyye 243.
eşbâh-ı cismâniyye 34.
eşcâr (Bk. şecere) 54, 79.
eşhâs 35, 147, 148, 152, 154, 155, 162.
eşhâs-ı kesîfe 27.
eşkâl 19, 34, 41, 49, 111, 156, 274.
eşkâl-i latîfe 33.
eşmel 1, 289.
eşref-i mahlûkat 43.
eşref-i mevcûdât 108.
eşyâ (Bk. şey) 5, 8, 10, 15, 25, 28, 30, 38, 45, 49, 54, 61, 64, 68, 89, 104, 119, 121, 158, 161, 212, 225, 242-244, 258, 275, 303.
eşyâ-yı hâriciyye 14, 15.
eşyâ-yı kesîfe 9.
eşyâ-yı kevniyye-i mücerrede-i basîta 67.
eşyâ-yı kevniyye-i mürekkebe-i latîfe 67.
eşyâ-yı mürekkebe-i kesîfe 67.
eşyâ-yı sâmite 272.
eşyânın aynı 294.
eşyânın hakîkati vücûd-i Hak'tır 313.
etvâr (Bk. tavr) 28, 46, 58, 63, 243.
etvâr-ı hilkat 46, 50.
etvâr-ı vücûdiyye 238.
evhâm (Bk. vehm) 83, 85, 100, 102.
evliyâ (Bk. velî) 12, 14, 23, 28, 34, 63, 85, 86, 94, 98, 113, 179, 188, 199, 211, 212, 214, 215, 222, 223, 235.
evliyâ-i kâmilîn 97.
evliyâ-i muhammediyyîn 295.
evliyâ-i şeyâtîn 85.
evliyâ-yı vakt 286.
evliyâullâh 96, 101, 120.
evsa' 77, 289.
evsâf-ı hakkıyye ve halkıyye 122.
evsâf-ı rabbâniyye 211.
Evvel 155, 156, 234, 235.
evvel-i lâ-nihâye 6.
evveliyyet 10, 155, 156, 159, 160.
evvelliyyet-i mukayyede 155, 160.
eyvân-ı âlî 137.
ezâ 153, 154.
ezdâd (Bk. zıd) 47, 51, 234, 235.
ezel, ezelen 8, 24, 133, 151, 155, 185, 196, 216, 223, 231, 236, 251, 254, 264, 265.
ezelî 10, 48, 115, 130, 131-133, 158-160, 221.
ezelü'l-âzâl 5.
ezeliyyet 155.
ezmine-i ibtidâiyye 59.
ezvâk (bk. zevk) 63, 99, 104, 142, 177-179, 181, 223.
ezvâk-ı enbiyâ 176.
ezvâk-ı hayvâniyye 70.
ezvâk-ı rûhâniyye 164.

fa'âl 166.
fâcir 308-310.
fahm 47.
fâil 126, 183, 228, 247, 248, 311.
fâil-i hakîkî 293.
fâka 225.
fakîr 231.
fakr 31.
fânî 16, 104, 113, 254.
fârisî 4.
fark 283, 288, 293, 298, 307.
fâsidât 77.
fass 103, 108, 131.
fazâil-i cüz'iyye 216, 217.
fazl 215, 216, 224, 225.
fehm 6, 236, 237, 261, 262.
fehm-i ilâhî 104.
felâsife, feylesof 84, 124, 127, 237, 244, 260, 285, 297.
felâsife-i İslâmiyye 124.
felek (Bk. eflâk) 12, 54, 130, 157.
felek-i sâbitât 12.

felek-i şems 313, 314.
felekü'l-hayât 12, 15.
felek-i velâyetü'l-mutlaka 11.
fenn 55, 70, 123, 124, 127, 260.
fenâ 37, 80, 162, 220, 302.
fenâ-fillâh 77, 302, 312.
Ferd 39.
ferd 186.
fesâd 37, 39, 83, 136, 139, 191, 264.
fetret 257.
Fettâh 64.
feylesof (Bk. felâsife).
feyezân 92.
feyz 1, 26, 33, 94, 103, 109, 117, 118, 225, 242.
feyz-i akdes 11, 109, 110, 118, 182, 250, 251.
feyz-i cûdî 181.
feyz-i dâim 117.
feyz-i hayât 26.
feyz-i mukaddes 11, 111, 118, 183, 250, 251.
feyz-i rahmânî 39.
fezâ 7, 27, 41, 45, 46, 48, 52, 53, 81, 156, 158.
fezâ-yı bî-nihâye 44, 132, 133, 156, 264.
fezâ-yı lâ-yetenâhî, nâ-mütenâhî 7, 10, 44, 48, 156, 233.
fıkh 312.
fısk 3, 139.
fıtrat-ı insâniyye 314.
fidye 216.
fiil (Bk. ef'âl) 4, 23, 26, 40, 234, 243, 252, 254, 282, 290.
fiil-i tâlıh 308.
fiilen ızhâr 243.
fikir 109, 283, 285.
firâk 143.
firâset 85, 86.
fitne 32.
fosfor 62.
fukarâ-i tâlibîn 285.
Furkan 277-279, 281, 287.
fücûr 309, 310.
fürûât 135.
fütûh 64.
füyûzât 86, 235.

gâib-i mutlak 5.
Gaffâr 132, 141, 228, 230, 276.
gafr 277, 278, 282, 310.
Gafûr 141.
gam 235.
ganî 13, 109, 150, 151, 155, 171, 182, 202, 205.
Ganî 171.
garbiyyûn 14.
gassâl 239.
gayb, guyûb 5, 34, 77, 85, 111, 160, 161, 163, 214, 281, 282, 313.
gayb-ı hakîkî 281.
gayb-ı hüviyyet 5.
gayb-ı imkânî 36.
gayb-ı izâfî 5, 281.
gayb-ı masûn 6.
gayb-ı mechûl 6.
gayb-ı meknûn 6.
gayb-ı muhâlî 36.
gayb-ı mutlak 6.
gaybü'l-guyûb 5.
gayb-dân 140.
gâye 208, 209.
gâye-i hilkat 70, 83.
gâyetü'l-gâyât 6.
gayr (Bk. ağyâr) 18, 21, 23, 25, 27, 43, 128, 129, 150, 201, 220, 235, 245, 258, 259, 276.
gayr-ı âlim-i billâh 283, 284.
gayr-ı ârif 284.
gayr-ı kâmil (insan) 113.
gayr-i ma'lûm 161, 164.
gayr-i ma'rûf 311.
gayr-i mec'ûl 118, 119, 193, 200, 237, 243.
gayr-i muhdes 243.
gayr-i mücellâ 108, 117.
gayr-i müftekır 150.
gayr-ı mütenâhî 155, 156, 160, 232.
gayr-ı zî-rûh 36.
gayrı 16, 17, 21, 24, 25, 27, 34, 37, 42, 43, 64, 111, 143, 144, 152, 210, 234, 237, 239, 240, 244, 246, 263, 266, 274, 277.
gayret 257, 294.
gayriyyet 11, 21, 25, 30, 31, 46, 64, 66, 68, 110, 153, 239.
gayriyyet-i hakîkıyye 65.
gayriyyet-i hakîkî-i ıstılâhî 65.
gayriyyet-i i'tibâriyye 44.
gayriyyet-i lügavî 65.

gayriyyet nikâbı 46.
gaz 42, 47, 112.
gazab, gadab 160-162, 235, 257.
gece (Bk. leyl) 5, 45, 276, 277, 282.
gınâ 152.
gınâ-yı mutlak 205.
gınâ-yı zâtî 155.
gıybet 230.
goril 60.
gölge (Bk. zıll) 9, 64, 65, 122.
gönül 312.
göz 111, 128, 129, 169, 295.
gözbebeği 128, 129.
gözlüler 255.
gurûr 174.
gül 81.
gümüş 55, 111, 217, 218.
gümüş kerpiç 218, 219.
günah 142, 301.
güneş (Bk. âfitâb, şems) 50, 273, 295.
gündüz (Bk. nehâr) 276, 277, 281, 282.

Habîbim 32, 69, 84, 92, 292-295.
Habîr 61, 158.
habîs, habîsât 81.
hac 105, 290.
hadd, hudûd 7, 8, 37, 38, 64, 258, 259, 261, 263-266, 269, 272, 279.
hadd-i fâsıl 34, 111.
hadd-i îcâd 118.
hadd-i ulûhiyyet 269.
hademe-i esmâ (Bk. hâdim-i esmâ) 226.
hadd-i zâtî 37.
Hâdî 1, 31, 83, 85, 98, 166, 232, 251, 288, 290, 291, 306.
hadîd 47.
hâdim (-i esmâ) 94, 226, 227, 229, 247, 251, 253.
hadîs-i şerîf (Bk. ahâdîs) 22, 25, 43, 47, 52, 53, 80, 85, 89, 91, 98, 99, 102, 103, 109, 129, 141, 158, 162, 164, 190, 217, 221, 230, 236, 249, 261, 283, 284, 308, 311, 313.
hadîs-i kudsî (Bk. ahâdîs-i kudsiyye) 43, 61, 79, 130, 169, 189, 302.
hadîs-i nebevî 85.
hadîs-i nefs 312.
hadîs-i sahîh 125.
hâdis 66, 131, 132, 146-154, 161, 164, 165, 169, 198, 250.
hâdis-i dâim-i ebedî 132.
hâdis-i ezelî ve ebedî 132.
hâdisü'l-vücûd 6.
hafâ 39, 43.
hafâü'l-hafâ 6.
Hâfıd 288.
Hâfız 194.
hafriyyât 58.
Hakk 3, 11, 17, 20-22, 24-26, 45, 89, 90, 92, 96, 99, 101, 104, 118, 119, 121-124, 128, 129, 131, 132, 137-139, 147, 149, 151-156, 160, 162, 164-166, 168-172, 174, 175, 189, 197, 198, 200, 201, 203, 206, 209, 211, 214, 219, 221, 222, 231, 233, 238, 239, 241, 242, 245, 258-260, 262-265, 267-272, 274-277, 282, 286, 293-297, 299, 302, 303, 305, 306, 308, 310.
Hakk-ı hakîkî 6.
Hakk-ı latîf 144, 170.
Hakk-ı Mâlik 107.
hakk-ı ma'rifet 124.
Hakk-ı mutlak 158, 206, 207, 301.
Hakk-ı müteayyin 167.
Hakk-ı pinhan 258.
Hak-perest 113.
Hakk'ın lisanları 272.
Hakk'ın vücûd-i nâ-mütenâhîsi 243.
hakâyık (Bk. hakîkat) 1-3, 12, 15, 32, 63, 68, 86, 91, 94, 100, 103, 104, 110, 113, 118, 121, 122, 125, 128, 155, 162, 176, 179, 187, 197, 204, 205, 212, 221, 223, 239, 260, 264, 280, 314.
hakâyık-ı âlem 129, 130, 165, 169, 172.
hakâyık-ı esmâiyye 281, 287.
hakâyık-ı eşyâ 91, 127.
hakâyık-ı ilâhiyye 95, 110, 119, 211, 289-291, 301.
hakâyık-ı ilmiyye 118.
hakâyık-ı imkâniyye 125.
hakâyık-ı ma'kûle-i külliyye 169, 170, 173.
hakâyık-ı mümkinât 122.
hakâyık-ı mütebâyine ve mütekâbile 278.
hakâyık-ı mütemeyyize 233, 263.
hakâyık-ı selâse 123.

hakā yık-ı ulviyye 125.
hakā yık-ı vücûbiyye ve imkâniyye 95, 212, 220, 235.
hakā yık-ı vücûdiyye 95.
Hakem 231, 290.
hakîkat (Bk. hakā yık) 1, 4, 14, 15, 31, 32, 36, 37, 41, 42, 62, 63, 68, 74, 76, 82-84, 86, 90, 91, 94, 95, 103, 112, 113, 121, 122, 124-126, 128, 129, 131, 138, 142, 145, 146, 157, 163-169, 174, 208, 209, 220, 221, 231-234, 237, 238, 240-242, 244, 246, 260, 267-269, 273, 276, 285, 289, 290, 306, 310, 313.
hakîkat-i Âdem 13, 31, 141.
hakîkat-i câmia-i berzahiyye 96.
hakîkat-i esmâiyye 235.
hakîkat-i hakîkıyye 8.
hakîkat-i hatmiyye 135.
hakîkat-i İblîs, iblîsiyye 30, 31.
hakîkat-i imkâniyye 122.
hakîkat-i insâniyye 15, 27, 30, 31, 46, 67, 113, 131, 163.
hakîkat-i külliyye-i ilâhiyye 123, 309.
hakîkat-i ma'küle 143, 145-147.
hakîkat-i meçhûl 12.
hakîkat-i melâike-i kirâm 27.
hakîkat-i muhammediyye 13, 15, 29, 43, 66, 83, 94-96, 99, 103, 107, 129, 177, 178, 211, 221, 223, 224.
hakîkat-i şahsiyye 30, 76, 83.
hakîkat-i vâhide 41, 124, 127, 146, 152, 154, 155, 189, 233, 265, 266.
hakîkat-i vücûd 2, 6, 64, 164, 274.
hakîkat-i vücûd birdir 301.
hakîkat-i zâtiyye 237.
hakîkatü'l-hakā yık 6, 12, 119, 122, 223.
Hakîm 93, 228, 229.
hakîm-i mutlak 167.
hâl, hâlen 98, 238.
hâl-i âgâhî 13.
hâl-i istiğrâk 13.
hâl-i yakaza 98.
halâ 41, 46.
hâlât 212.
halâyık 229, 250.
Hâlık 39, 65, 132, 267, 269.
hâlıkıyyet 65.
hâlî 21.
halîfe 97, 128, 133, 134, 136-138, 144, 161, 163, 165, 168, 169, 172.
halîfe-i ûlâ 25, 84.
halîfe-i rûy-i zemîn 84.
halîfetullâh fi'l-arz 137.
hâlik 258, 313.
halk 3, 26, 39, 43, 45, 46, 48, 50, 56, 58, 61, 62, 89, 90, 108, 115, 119, 123, 125, 126, 128, 129, 132, 138, 139, 142, 151, 157, 158, 160, 162, 165, 172, 173, 201, 210, 211, 221, 260-262, 273, 275, 299.
halk-ı cedîd 38, 39.
halk-ı cesed 58.
halk-ı evvel 12.
halk-ı kesîf 150.
halk - mahlûkat 45.
halk-ı zâhir 258
halktan halka olan hamd 90
hamâkat 85.
hamd 30, 89, 90, 97, 172, 175, 194, 269, 272.
hamd–i fiilî 90
hamd–i hâlî 90.
hamd–i kavlî 89.
hamd–i mutlak 194.
hamd ü senâ 89.
hame–i mesnûn 58.
hâmız–ı kibrit 38.
hâmid 89, 90, 270, 272.
Hamîd 220.
hâmil–i esrâr 246.
haram 227, 248.
harâret (Bk. sıcaklık) 41, 44, 45, 47–49, 55, 112, 122, 126, 156.
hareket 7, 8, 15, 16, 27, 28, 37, 38.
hareket–i devriyye 297, 299, 300.
hareket–i şevkıyye–i rûhâniyye 126.
harf 220.
hâriku'l-âde 254.
hâriçte zuhûr 24, 25, 30, 33, 111, 118, 151, 154.
hark 24, 33, 36, 67, 111, 302.
hark-ı âdet 240, 253.
hasâis-ı kevniyye 91.
hasâr 283, 285.
hased 92, 166.
hâss 69, 117.
hâssa-i enbiyâ 85.
hâssanın hâssası 239.

hâssanın hâssasının hülâsası (zübdesi) 239.
hâssa-ı hâssasının hülâsasının ayn-ı safâsı 237.
hâssa-ı hâssanın hülâsasının süzülmüşü 239.
hassâsiyyet 37.
hâsse-i basar 34.
hastalık 153, 154.
haşr 135.
haşr-ı ecsâd 59, 159.
hâtem 1, 108, 131, 136, 213.
hâtem-i asğar 213.
hâtem-i ekber 213.
hâtem-i enbiyâ 71, 99, 178, 212, 214, 215, 220, 221, 225.
hâtem-i evlâd 246-249.
hâtem-i evliyâ 86, 90, 209, 211, 214, 215, 217-219, 222, 223, 225, 235, 286.
hâtem-i evliyâ mişkâtı 178, 213, 214.
hâtem-i kebîr 213.
hâtem-i nübüvvet 215.
hâtem-i rusül 209, 211, 212, 214, 215, 218, 219, 222, 223, 225.
hâtem-i sagîr 231.
hâtem-i velâyet mişkâtı 211, 220, 222.
hâtem-i velâyet-i muhammediyye 211.
hâtır-ı hakkanî 85.
hatîe, hatîât 301.
hatm 234.
hatm-ı ebedî 134-136.
hatm-i evliyâ 235.
hatm-i muvakkat 135, 136.
hatm-i velâyet 222.
hatmiyyet 218, 223, 246-248.
hatt-ı istivâ 55.
hattât 14.
hattâtıyyet 14, 43, 116.
havâ 45, 46, 112, 126, 166.
havâ-yı nârî 80.
havâ-yı nesîmî 21, 50, 253.
havâss 6, 9, 35, 62, 127, 268, 275.
havâss-ı evliyâ 85.
havâss-ı bâtıne, zâhire 120, 121, 161.
havâss-i hamse-i zâhire 36.
havâss-i mü'minîn 85.
havâss-i zâhiriyye-i insâniyye 24, 120.
havf 160-162.
havâtır 101.
havâtır-ı nefsâniyye 101.
Havvâ-yı hakîkî 32.
hayâ 46, 230.
hayâl, hayâlât 5, 32, 33, 79, 97, 102, 111, 199, 206-208, 217, 238, 255, 272, 285, 294, 297, 298, 300, 305.
hayâl-i munfasıl 33.
hayâl-i muttasıl 33.
hayâl-i mün'akis 206.
hayâl-i zâil 39.
hayâlât-ı ilâhiyye 276.
hayât 15-17, 29, 30, 36, 49, 70, 74, 75, 143-149, 152-155, 170, 173, 197, 227, 302.
hayât-ı câvidânî 74.
hayât-ı dünyeviyye 86.
hayât-ı ebediyye-i kalbiyye 75.
hayât-ı hakîkıyye 12, 302.
hayr, hayır 83, 255.
hayr-ı sırf 139.
hayrât 90.
hayret 78, 124, 205, 208, 210, 281, 297, 299-301, 307.
hayret-i mahmûde 298, 299, 301.
hayret-i mezmûme 298.
hayvan, hayvânât 24, 28, 34-37, 43, 51, 52, 57-60, 70, 74, 75, 105, 112, 117, 122, 135, 139, 158, 173, 189, 249, 263, 268, 269, 271, 272.
hayvân-ı nâtık 263, 268, 269, 271.
hayvânât-ı adîmetü'l-fıkarât 59.
hayvânât-ı berriyye 51.
hayvânât-ı ibtidâiyye 47, 59, 173.
hayvânât-ı kışrıyye 51, 59.
hayvânât-ı mükeyyise 59.
hayvânât-ı nâ'ime 51, 59.
hayvânât-ı zü'l-maîşeteyn 59.
hayvâniyyet, hayvanlık, 37, 57, 139, 268, 290.
hayy 16, 17, 36, 143, 145, 146, 148.
Hayy 93, 146, 152, 174, 197, 232, 260.
Hayy-i lâ-yemût 74.
hayyât (Bk. yılan) 125.
hazâin-i cûd ve kerem 93.
hazâin-i esmâiyye 132, 136.
hazâin-i gayb-ı ilâhî 28.
hazâin-i ilâhiyye 70.
hazâin-i ulûhiyyet 134.
hazarât-ı esmâ 67, 232.
hazarât-ı hamse 240.
hazarât-ı ilâhiyye ve kevniyye 241.

hâzin 231.
hazîne, hazâin 26, 43, 90, 95, 96, 131, 133, 134, 193, 195, 197, 198, 231, 233, 235, 251, 265.
hazîne-i gayb 24, 230.
hazinedâr 231.
hazret (Bk. hazarât, mertebe, merâtib) 85, 97, 103, 104, 122, 177, 237, 240-242, 244.
hazret-i cem' 15.
hazret-i ervâh 240.
hazret-i Hak 137.
hazret-i hâssa 240, 241.
hazret-i icmâl 13.
hazret-i ilâhiyye 227, 233.
hazret-i ilmiyye 92, 129, 259.
hazret-i ilmiyye-i i'âhiyye 77.
hazret-i imkâniyye 122, 123, 125.
hazret-i insan 67, 112, 113.
hazret-i irtisâm 15.
hazret-i misâl 240.
hazret-i rubûbiyyet 15.
hazret-i şehâdet 68-70, 77, 83, 91, 119, 182, 238, 240, 255, 274, 280, 281, 306, 308.
hazret-i şehâdiyye 160.
hazret-i ubûdiyyet 178.
hazret-i ulûhiyyet 15, 259.
hazret-i vâhidiyyet 122, 123.
helâk 258, 301, 302, 310, 313.
helâl 227, 248.
hesâb 226.
hestî, hest 4, 113.
hestî-i mutlak 6.
hestî-i sâde 6.
hestî-i sırf 6.
hevâcis 101.
hevâ 78, 87, 294, 308.
hevâ-yı nefis 74, 310.
heves 140.
hevesât-ı nefsâniyye 308.
heyâkil-i hayvâniyye 247.
heybet 46, 162, 292.
hey'et-i beşeriyye 85.
heykel 55, 76, 163, 247, 268, 306.
heyûlâ 44, 125, 156.
heyûlâ-yı kâinât 44.
hıfz-ı merâtib 308.
hıkd 166.
hibetullah 181, 235, 236.
hibret 61, 158.
hibret-i ilâhiyye 77.
hicâb 53, 161, 164, 165, 167, 168, 209, 217, 235, 239, 255, 257, 276, 296, 304, 307.
hicâb-ı enâniyyet 174.
hicâb-ı nûrânî 164.
hicâb-ı taayyün 174, 299.
hicâb-ı zulmânî 164, 310, 313.
hicâbât-ı celâliyye 307.
hicâbât-ı keserât 104, 268.
hicâbiyyât-ı tabîiyye 291.
hicâbiyyet 294.
hidâyet 1, 4, 143, 166, 251, 284, 291.
hikem (Bk. hikmet) 3, 90, 91, 93, 98, 99, 100, 103, 104.
hikem-i ilâhiyye 1, 104.
hikem-i rabbâniyye 300.
hikmet (Bk. hikem) 72, 82, 89, 91, 93, 99, 103, 108, 115, 143, 171, 172, 177, 191, 229, 242, 243, 248, 254, 283.
hikmet-i ahadiyye 248.
hikmet-i ameliyye 91.
hikmet-i ilâhiyye 107, 108, 143, 144, 175, 177, 181.
hikmet-i ilmiyye 91.
hikmet-i nefsiyye (nefesiyye) 181.
hikmet-i subbûhiyye 257.
hikmet-i tabîiyye 15, 51, 112.
hilâfet 25, 141, 165, 168, 169, 172, 183, 213, 223, 286.
hilâfet-i ilâhiyye 58.
hilim 120, 166.
hilkat 60, 136, 213.
hilkat-i Âdem 56, 121, 142, 173, 174.
hilkat-i beşer 58.
hilkat-i eşyâ 104, 257.
hilkat-i semâvât ve arz 48.
hilye-i saâdet, şerîf 98.
himmet, himem 93-96, 186, 188.
his 38, 39, 144, 219.
hîta 123, 141, 155, 172, 288.
hizâne-i âhiret 134, 135.
hizâne-i dünyâ 133, 134, 135.
hod-perest 113.
hokka 126, 144.
Hû 67.
hubb 61.
hubb-i dünyâ 3.
hubb-i enâniyyet 173.

hubb-i riyâset 92.
hubb-i zuhûr 44, 48, 126.
hucüb-i nûrâniyye 161, 164.
hucüb-i zulmâniyye 161, 163, 278.
Hudâ-perestlik 294.
hudûd-i zâtiyye 37.
hudûs 6, 10, 19, 37, 93, 132, 147, 148, 150, 154, 156, 159, 160, 169, 203, 204.
hukub 80.
hulâsa, hülâsa (Bk. zübde) 62, 63, 108.
hulâsa-i mevcûdât 128.
hulefâ (Bk. halîfe) 99, 141, 142.
hulefâ-i râşidîn 213.
hulk 213.
hulûd 80.
hulûl 25, 126, 237.
hûr, hûrî 55, 125, 167.
hurma ağacı 58, 75.
hurma ağacının telkîhi (aşılanması) 215, 216.
hurûf 126.
husûsât-ı zâtiyye 154.
huzû' 94.
huzûr 61, 158, 186, 187, 241, 309.
huzûr-ı İzzet 56.
huzûzât-ı nefsâniyye 174, 292.
hüccet 136.
hüccet-i bâliğa 4, 69, 231, 290.
hücerât 51, 59.
hükemâ 15, 36, 86.
hükm (hüküm) (Bk. ahkâm) 21, 22, 24, 143-149, 167, 169, 170, 173, 174, 185, 196, 231, 289, 308, 314.
hükm-i ezelî 243.
hükm-i ilâhî 109, 117.
hükm-i küllî 23, 24.
hükm-i küllî-i icmâlî 21, 24.
hüsün 154.
hüviyyet 42, 261-263, 265, 266, 268, 288, 294, 310.
hüviyyet-i ahadiyye 288.
hüviyyet-i bâtıne 269.
hüviyyet-i Hak 248, 293.
hüviyyet-i mutlaka 288.

ıdlâl 30, 31, 86, 166, 297, 307, 308.
ıkāb 73, 226.
ıntıbâ' 157.
ıstılâh, ıstılâhât 8, 79, 111, 120, 212, 303.
ıstılâh-ı kavim 119.
ıstılâh-ı muhakkıkîn 54, 65, 74.
ıstılâh-ı muvahhid 65.
ıstılâh-ı sûfiyye 4, 15.
ıtlâk 66, 109, 246, 259, 272.
ıtlâk-ı zâtî 160.
ıtlâk kaydı 303.
ızhâr 14, 22, 26, 29, 43-46, 82, 108, 110, 116, 117, 134, 137, 171, 263; 307, 309, 310.
ızhâr-ı kemâl 25.

ibâd-ı hâss 79.
ibâdet, ibâdât 90, 138, 257, 284, 293, 295.
ibâdet-i zâtiyye 137, 138.
ibâdullâh 310.
ibdâî 56.
iblîs-i vehm 32.
ibtidâ 119, 158, 159.
ibtidâ-i hilkat 43.
ibrâhîmî (kadem-i, kalb-i) 212.
ibrânî 261.
icâbet 190, 278.
îcâd 10, 16, 19, 27, 39, 63, 114, 115, 117-119, 129, 130, 160, 161, 243.
îcâd-ı adem 243.
îcâd-ı ilmî ve aynî 130.
îcâd-ı vücûd 243.
icmâl 66, 116, 265-267.
icmâl libâsı 221, 222.
ictimâ'-ı zıddeyn 64.
iç 19, 172, 250-252.
i'dâm 39, 63, 243.
idrâk 6, 25, 33, 38, 61, 109, 121, 124, 127, 161, 164, 183, 185, 207-210, 271, 284, 285.
idrâk-ı ukul 121.
ifâza 26, 58, 94, 130, 151, 154, 221, 223, 227.
ifâza-i vücûd 20, 257.
ifrâd 275, 276.
iftikar 141, 150, 152, 155, 161, 169-171.
iftihâh 156.
iftitâh-ı vücûd 155.
iftitâk 48, 49, 52, 157.
iğvâ, iğvâât 30, 100.
iğvâ-yı İblîs 56.
iğvâ-yı vehm 33.
ihâta 11, 77, 127, 128, 136, 138, 154, 157, 263, 264, 266, 269, 270, 278, 292,

293.
ihâta-i cüz'iyye 127.
ihbârât-ı ilâhiyye 152, 153, 310, 311.
ihbât 173.
"ihbitû" 56.
ihdâs 150.
ihrâç 307.
ihsân 95.
ihticâb 46, 161, 163.
ihtilâcât-ı bürkâniyye 47.
ihtilâf-ı isti'dâd 93.
ihtilâf-ı şerâyi' 70.
ihtirâk 53.
ihtiyâr 27, 139, 140, 141.
ihvân-ı safâ 143.
ihyâ 63, 162.
iki el (Bk. yedeyn) 161, 162, 165, 168, 188, 226, 228-231, 247, 251.
ikilik 210, 275.
ikrâr 166.
iktizâ-yı zât, zâtî 10, 11, 13, 18, 20, 21, 24, 40, 69, 74, 95, 151, 156, 157, 238, 250.
iktizâât 17, 18, 41, 118.
İlâh 229, 269, 294-297.
ilâh-ı mec'ûl 300.
ilâh-ı mukayyed 296.
ilâh-ı mu'tekad ve muhayyel 284.
ilâh-ı mutlak 296.
İlâhî (ey Allâhım) 303, 304.
ilâhiyyet 107, 129, 297.
ilâhlar 257.
i'lâm 98, 199, 201.
ilhâm 28, 85, 86, 103, 191, 311.
ilhâmât-ı ilâhiyye 312.
ilkā, ilkā ât 84, 98, 102, 103, 107, 199, 237, 239.
ilkā -i Hak 102.
ilkā -i Subbûhî 100, 102.
ilkā ât-ı ilmiyye 85.
ilkā ât-ı şeytâniyye 101.
illet 10, 14, 18, 114.
illet-i gâiyye 114.
illet-i ızhâr 19.
illet-i vücûd 14.
illiyyet 18.
ilm, ilim (bk. ulûm 2, 5, 11, 13, 16, 20, 21, 40, 70, 83-86, 91, 92, 97-100, 103, 110, 116, 120, 126, 129, 131, 137, 138, 170, 173, 182, 184, 196-204, 206-212, 220, 221, 231, 234, 235, 237-240, 243, 266, 283, 285, 287, 302.
ilm-i billâh 209, 215, 216, 301, 302.
ilm-i ercül 248.
ilm-i Hak 83, 146, 185, 187, 196, 201, 236, 263, 276.
ilm-i hakîkî 86.
ilm-i hey'et 49, 52.
ilm-i hikmet 42.
ilm-i icmâlî 116, 198, 202.
ilm-i ilâhî 20, 22, 71, 110, 118, 131, 155, 184-187, 191, 193, 195, 196, 199-201, 206, 208, 221, 238, 242, 250, 301.
ilm-i insan 146.
ilm-i ledünnî 84, 86.
ilm-i mahlûk 200.
ilm-i mutlak 11.
ilm-i muzâf 203.
ilm-i müstehâsât 58.
ilm-i nâfi' 218, 219.
ilm-i risâlet 71, 72, 93, 277, 280.
ilm-i sıfâtî ve esmâî 202, 203.
ilm-i şerîat 215.
ilm-i tasavvuf 86.
ilm-i tecellî 14.
ilm-i tevhîd 104.
ilm-i zannî ve vehmî 86.
ilm-i zâid 203, 204.
ilm-i zât, zâtî 6, 201-203.
ilm-i zâtî-i icmâlî 203.
ilm-i zevk ve şuhûd 161, 164.
ilm-i zevkî (ve hâlî) 61, 142, 158.
ilim ma'lûma tâbi'dir 20, 44, 197.
iltiyâm 24, 33, 36, 67, 110, 111.
imâm 16, 97, 272, 273.
imâm-ı vâlid-i ekber 175, 176.
îmân 56, 69, 92, 133, 166, 198, 199, 229, 259, 260, 285, 306.
îmân-ı ezelî 291.
îmân-ı yakînî 260.
imâte 63, 162.
imdâd 93-96, 115, 223, 235, 283.
imdâd-ı feyz 74.
imkân 31, 131, 152, 244.
imtidâd 48, 53.
imtihân 69.
imtinâ-i vücûb 244.

imtizâc 26.
imtizâcât-ı kimyeviyye 47.
in'âm 230.
inâs 26, 59.
inâyet 199, 200, 201.
inâyet-i ezeliyye 2.
inâyet-i ilâhiyye 200.
inbât 56, 57.
inbisât 55, 68.
infiâl 17, 26.
inhilâl 76.
in'idâm 37, 74.
in'idâm-ı sûret 73, 76.
inkıhâr-ı keserât 77.
inkısâm 33, 36, 111, 149.
inkıyâd 72, 73, 92, 97.
ins 54.
insâf dînin yarısı 179.
insan 17, 21, 27, 35, 36, 40, 43, 44, 51, 55-60, 62, 68, 69, 74-76, 78, 82, 113, 114, 117, 120, 128-130, 132, 133; 135, 145, 148, 149, 152, 158, 159, 163, 173, 184, 188, 189, 208, 210, 247-249, 263, 266-271, 306.
insân-ı hâdis 130.
insân-ı kâmil 2, 61-64, 67, 68, 70, 74, 105, 113, 123, 128, 129, 131-138, 161, 162, 165, 169, 183, 199, 249, 291, 312.
insân-ı kebir 44, 62, 119, 120, 158.
insân-ı nâkıs 68, 135.
insân-ı sağîr 44.
insâniyyet 82, 147-149, 154, 155.
intibâ' 42, 157.
intihâ 158-160.
intikam 72, 224, 292.
inzâl 90.
ip, iplik 274, 303-305.
irâde 13, 16, 18, 21, 27, 37, 38, 43, 70, 141, 144, 146, 149, 154, 155, 170, 197, 198, 243, 291.
îrânî 97.
irfân 2, 4, 105, 280.
irsâl-i rusül 68-70.
irşâd 104, 182, 310.
irtibât 147-150, 154.
irtibât-ı iftikar 150.
Îsâ'nın nefesi 223.
isbât 239.
isbât-ı şirk 259.
isbât-ı vücûb 242.
Îsevî (kadem-i, kalb-i) 212.
Îsevîler 296.
ishâkî (kadem-i, kalb-i) 212.
islâm 92.
ism, isim (Bk. esmâ) 4, 16, 36, 63, 64, 95, 96, 109, 112, 122, 123, 136, 138-141, 150-152, 162, 174, 196, 197, 202, 204, 220, 225, 232, 233, 236-238, 240, 242, 251, 253, 257, 259, 261, 262, 284, 288, 289, 292, 303, 306.
ism-i aslî 128.
ism-i a'zam 13, 94, 138, 166.
ism-i câmi' 11, 63, 103, 104, 123, 127, 132, 136, 163, 183, 205, 249, 291.
ism-i câmi'-i ilâhî 1, 94.
ism-i Celâl 291.
ism-i Cemâl 291.
ism-i cüz'î 291.
ism-i hâs 90, 195, 208, 231, 235, 237, 238, 250, 265.
ism-i ilâhî 12, 138, 193, 197, 288.
ism-i küllî 110, 113, 197.
ism-i lakabî 128.
ism-i mübârek 113.
ism-i sıfâtî ve esmâî 20.
ism-i sübûtî ve selbî 5.
ism-i tenzîh 194, 195.
ism-i zât 113.
iskolastik 14.
isneyniyyet 30, 46, 239, 257.
isrâren 277.
istiâre 64, 302.
isticlâ 134.
isti'dâd, isti'dâdât 2, 18-22, 40, 41, 48, 68-72, 76, 92-94, 99, 100, 109, 116, 117, 154, 169, 174, 182, 184-187, 190, 191, 193, 195-197, 200, 204-206, 208, 233, 237, 238, 242, 243, 246, 248, 250, 251, 262, 271, 277, 280-282, 284, 285, 290, 291, 306, 312.
isti'dâd-ı âlî 20.
isti'dâd-ı cüz'î 187, 193.
isti'dâd-ı cüz'î-i hâdis 243.
isti'dâd-ı ezelî 80.
isti'dâd-ı gayr-i mec'ûl 18, 23, 40, 117, 197, 205.
isti'dâd-ı küllî-i kadîm 193, 242.
isti'dâd-ı mec'ûl 40, 90, 117, 118.
isti'dâd-ı mec'ûl-i vücûdî 117.

isti'dâd-ı süflî 20.
isti'dâd-ı zâtî 21-24, 76, 117, 118, 196.
isti'dâdât-ı beşer 71.
isti'dâdât-ı fıtriyye 13.
isti'dâdât-ı gayr-i mec'ûl 90.
isti'dâdât-ı zâtiyye 22, 40, 154, 161, 178.
istidlâl, 1, 78, 152, 153, 157, 167, 171.
istidlâlât-ı fenniyye 81.
istiğfâr 94, 278, 283, 284, 307.
istiğrâk 10, 68, 313.
istiğrâk-ı cemâl-i zâtî 10.
istiğrâk-ı cemâlî 11.
istihâle, istihâlât 9, 40, 46, 48, 51, 57, 58, 60, 112, 253, 280.
istihâlât-ı mütevâliyye 9.
istihlâf 133, 134, 165, 168, 285, 286.
istihlâk 209, 298, 311.
istihzâ: 153, 154.
istikāmet 166.
istiklâl-i vücûd 68.
isti'lâ 166, 174.
istimdâd 26, 225, 235.
istinâd 151.
istîlâm 97.
istitâr 33, 79, 162.
isyân 141, 142.
iş 234.
işârât-ı kevniyye 191.
işâret 25.
işâret-i hissiyye 24, 110, 144.
işâret-i kimyeviyye 38.
iştiâl 302.
iştiyâk 170.
itâat 92, 99, 100.
itâb 136, 137.
it'âm 153.
i'tibâr, i'tibârât 6, 8, 12, 16, 20, 22, 24-26, 42, 63, 65-67, 73, 109, 247, 293, 298, 299.
i'tibârât-ı akliyye 93.
i'tidâl 63, 64, 68.
i'tikād 28, 78, 98, 140.
i'tilâf 25.
i'tirâz 139.
ittihâd 25, 126.
ittikā 172, 292.
ittisâl 238.
izâfât (Bak. izâfet) 7, 114, 232, 246, 252.
izâfât-ı nefsâniyye 75.
izâfet, izâfe 11, 66, 68, 146, 153, 154.
izâfî 42, 293, 303.
i'zâz 162.
izdivâc 26, 31, 311.
izlâl 162.

Ka'be 163, 298.
"kāb e kavseyn" 13.
Kābız 36, 39.
kābil, kavâbil 95, 109, 118, 119, 122, 183.
kābiliyyet, kabiliyyât 12, 13, 18-22, 48, 83, 93, 117, 169, 182, 193, 249-252, 257.
kābiliyyet-i asliyye 23.
kābiliyyet-i evvel 12.
kābiliyyet-i ezeliyye 70.
kābiliyyet-i kesret 12.
kābiliyyet-i tekellüm 40.
kābiliyyet-i vücûdiyye 21.
kābiliyyet-i zâtiyye 19, 22, 41, 68, 69.
kābiliyyet-i zuhûr 15.
kabir 78.
kable'z-zuhûr 43, 44.
kabuk (Bk. kışır) 19, 250-252.
kabûl 37, 242.
kabz 162.
kabza 175, 176.
kadeh-i vücûd 307.
kadem 161, 164, 212, 246.
kadem-i Şîs 246.
kader 21, 23, 24, 185, 190, 191.
kader-i ma'lûm 70, 231.
kadın 55, 247, 248.
kadîm 10, 17, 20, 66, 132, 145-147, 150, 158-160, 197, 198, 202, 250.
Kādir 17, 197, 232.
kādiriyyet 154.
Kadîr 152, 197.
kadr 310, 311.
kadr-i müşterek 39.
Kaf dağı 273.
kâfir, kâfirler 3, 69, 84, 135, 189, 230, 251, 258, 259, 278, 304, 307, 309, 310.
kâfûr-ı ebyaz 55.
Kahhâr 39, 72, 224, 225, 307.
kahr 72, 189, 225.
kahr-ı mahz 188.

kâinât 14, 39, 60, 77, 132.
kalb, kulûb 1, 3, 28, 62, 78, 87, 89-91, 94, 99-104, 129, 134, 143, 177, 181, 195, 199, 212, 224, 227, 237, 250, 268, 283, 310, 312.
kalb-i beşer 57, 79, 94.
kalb-i hakāyık 8, 31.
kalb-i insânî 311.
kalb-i mü'min 268.
kalb-i pâk 107.
kalb-i sâf 312.
kalb-i sanevberî 91.
kalb gözü 97.
kalb mertebesi 311.
kalem 126, 144.
kalem-i a'lâ 13, 126.
kalem-i evvel 13.
kalem-i îcâd 25.
kalem-i kazâ 143.
kalsiyum 47.
kamer (Bk. ay) 54.
kâmil, kâmilân, (Bk. kümmelîn) 22, 31, 34, 54, 68, 83, 90, 94, 113, 176, 215, 216, 301.
kâmilin rûhu 33.
kâmin 109.
kan dök. (Bk. sefk-i dimâ') 136, 139, 141.
kanâat 188.
kanat 28.
kandîl 52, 53.
kānûn 55, 214.
kānûn-ı şer' 249.
kānûn-ı tekâmül 60.
karbon 35, 62, 111.
karâbet 96, 97.
karâbet-i ma'neviyye-i rûhiyye 97.
karâbet-i sûriyye-i tıniyye 97.
karâbet-i sûretiyye-i dîniyye 97.
kariniyen 60.
karanlık (bk. zulmet) 5, 281, 297, 299.
karn 71.
kartal 293.
kâşif-i esrâr-ı ilâhiyye 56.
kâtip 126.
katre-i bârân 29.
kavâbil-i âlem 119, 122.
kavâid-i halkıyye 55.
kavâid-i tekâmüliyye 173.
kavânîn-i arzıyye 55.
kavânîn-i külliyye 78.
kavânîn-i tabîiyye 54, 157.
kavânîn-i teşekküliyye 54, 55.
kavl 95, 96.
kavl-i bâtınî 96.
kavl-i zâhirî 96.
kavm-i cânn 51.
kavm-i Nûh 258, 278, 282, 293, 296, 297, 299, 300, 305.
kayd-ı ıtlâk 11, 66, 109, 258, 259, 265.
kayd-ı mutlakıyyet 6.
kayd-ı sûret 64.
kayd-ı taayyün 274, 303.
kayd-ı ten 34.
kayd-ı zâhir 274.
Kayyûm 39, 260, 269, 286.
kazâ 21-23, 61, 143, 185, 191, 221, 254, 291.
kazâ-i ilâhî 21-23, 195.
kazâ-yı muallak 22, 23.
kazâ-yı mübrem 22, 23.
kazâ kazâ ile redd olunur 22.
keff-i îcâd 234.
keffâr 308, 309.
Kelâm 271.
kelâm 16, 70, 95, 96, 118, 152, 197, 219, 261, 271, 278.
kelâm-ı hâl 271.
kelâm-ı ilâhî 85.
kelâm-ı rûhânî 102.
Kelâmullâh 3.
kelime, kelim, kelimât 89, 91, 92, 108, 131, 177.
Kelime-i Âdemiyye 107, 108, 143, 175, 177.
kelime-i fâsıla 130.
Kelime-i Nûhiyye 257, 314.
Kelime-i Şîsiyye 181.
kelime-i tayyibe 239.
kemâl, kemâlât 40, 43, 44, 63, 70, 81, 89, 90, 94-96, 107, 108, 113, 122, 123, 129, 130, 134, 138, 142, 189, 193, 214, 230, 259, 260, 265, 270, 271, 289, 291, 303, 306.
kemâl-i celâ ve isticlâ 62, 108, 115, 119.
kemâl-i isti'dâd 94.
kemâl-i kesâfet 9.
kemâl-i letâfet 9, 45, 156.
kemâl-i ma'rifet 211, 282.
kemâl-i zuhûr 157.
kemâlât-ı ilâhiyye 1, 246, 270, 280.

kemâlât-ı ilmiyye ve ameliyye 90.
"ke-mislihi" 275.
kemmiyet 34, 43, 44, 63, 70.
kendinden ağâhlık 6.
kenz-i bî-pâyân 6.
kenz-i füyûz 215.
kenz-i mahfî 6, 43.
kenzü'l-ervâh 15.
kenzü'l-künûz 12.
kenzü's-sıfât 12-13.
kerâmet 253.
kerâmet-i cenâb-ı ilâhî 26.
kerem 95, 143, 175.
Kerîm 230.
kerîmân 87.
kerpiç 218, 219.
kerpiçten bir duvar 217.
kesâfet 41, 42, 50, 61, 233, 290, 303, 306, 310.
kesb 186.
keserât (Bk. kesret) 21, 32, 104, 122, 125, 257, 299, 301.
keserât-ı esmâiyye-i külliyye-i ilâhiyye 12.
keserât-ı hayâliyye 32.
keserât-ı taayyünât 32.
kesîri vâhid müşâhede 299.
kesîrü'l-inkılâb 91.
kesîf 34, 35, 45, 111, 145, 152, 153, 161, 164, 183.
kesret (Bk. keserât) 11, 32, 65, 102, 118, 121, 152, 154, 239, 248, 265, 266, 273, 276-278, 295, 301, 307.
kesret-i izâfiyye 202.
kesret-i mezâhir 239.
kesret-i taayyünât 246, 278.
kesrette vahdet 239.
kesrette vahdeti müşâhede 298, 299.
keşf (keşif) 10, 25, 43, 45, 76, 84, 85, 167, 171, 198-200, 239, 282, 314.
keşf-i gıtâ 76.
keşf-i ilâhî 124, 127.
keşf-i istidlâlî 52.
keşfî 10.
kevâkib (Bk. nücûm, yıldız) 53.
kevn 36, 37, 39, 63, 129, 236, 237.
kevn-i câmi' 15, 63, 108, 115-117, 127, 128, 131.
kevn ü mekân 2.
keyd 153.
keyfiyyet-i halk, hilkat 10, 133.
keyfiyyet-i hudûs 132.
kıble 163.
kıdem 6, 93, 147, 155, 156, 159, 160.
kıdemü'l-kıdem 6.
kıdemiyyet 155.
kışır (Bk. kabuk) 252.
kıyâm 37.
kıyâmet 29, 75, 77, 158, 160, 213, 249, 308.
kıyâmet-i kübrâ 77, 133, 156, 159, 160, 249.
kıyâmet-i suğrâ 77.
kıyâmet alâmetleri 160.
kıyâmetin zuhûru 160.
kıyâs 6, 56, 178.
kıyâsât-ı burhâniyye 284.
kıyl 95.
kıyl-ı akvem 93, 96.
kibir 166, 174, 230.
kilit 134.
kils-i bakır 111,
kimyâ 42, 47, 112.
kisve-i taayyün 167, 261, 305, 306.
kitap, kitaplar 60, 83, 92, 297.
kitâb-ı âlem 82.
kitâb-ı âlem-i şehâdet 82.
kitâb-ı kâinât 114.
kitâb-ı Kur'ân ve Furkan 298.
kitâb-ı mübîn 114.
kitâb-ı tabîat 84, 280, 285.
kizb, yalan 30, 290, 291.
klor 111.
köpük 46, 84, 305.
kör, körler 133, 255.
kubuh 154.
Kuddûs 138, 195.
kudret 13, 16, 27, 70, 144, 146, 149, 152-155, 170, 197, 198, 243, 250, 254.
kudret-i Hak 254.
kudret-i halk 63.
kudret-i ilâhiyye 60.
kudret-i mutlak 253, 254.
kulak (Bk. üzn) 169, 272, 282, 284, 295, 307.
kul (Bk. abd) 228, 262, 308.
kulluk, (Bk. ubûdiyyet) 188.
kulûb-i sâlihîn 191.
Kur'ân 4, 32, 71, 86, 261, 277, 278, 280, 282, 287, 288.

kurb 49, 241, 296, 307.
kurb-i ferâiz 96.
kurb-i nevâfil 96.
kusûr 125.
kutup (kutb) 55, 213, 297, 299.
kuvâ (Bk. kuvvet) 27-29, 31, 95, 119, 248, 311.
kuvâ-yı akliyye-i kudsiyye 120.
kuvâ-yı âlem 128.
kuvâ-yı ilâhiyye 27, 54.
kuvâ-yı insâniyye 123.
kuvâ-yı ma'neviyye 295.
kuvâ-yı nebâtiyye ve hayvâniyye 120.
kuvâ-yı nefsiyye 120, 183, 248, 308, 309.
kuvâ-yı rûhâniyye, hissiyye 119-121, 183.
kuvâ-yı tabîiyye 41, 47, 120.
kuvâ-yı ulûhiyyet 30.
kuvve-i akliyye 7, 121.
kuvve-i ani'l-merkeziyye 48, 120, 156.
kuvve-i bâsıra 33, 120, 121, 128, 295.
kuvve-i buhâriyye 120.
kuvve-i câzibe 120.
kuvve-i dâfia 120.
kuvve-i elektrikiyye 120.
kuvve-i hâfıza 120, 295.
kuvve-i hayâliyye 33, 120, 295.
kuvve-i hâzıme 120.
kuvve-i hiss-i müşterek 120.
kuvve-i kâhire 136.
kuvve-i külliyye 28.
kuvve-i lâmise 120.
kuvve-i mâsike 120.
kuvve-i musavvire 120.
kuvve-i müfekkire 30.
kuvve-i mütefekkire 30, 120.
kuvve-i münmiyye 120.
kuvve-i mütehayyile 30, 111.
kuvve-i müvellide 120.
kuvve-i nâtıka 28.
kuvve-i nazariyye 121.
kuvve-i sâmia 120, 278.
kuvve-i şâmme 120.
kuvve-i vâhime 30, 31, 120.
kuvve-i vehmiyye 121.
kuvve-i zâika 120.
kuvvede 4, 203, 290, 303.
kuvvet 27, 29, 35, 119-123, 238.
kuvvet-i taleb 94.
kuvvet-i peygamberî 74.
kuyûd-i taayyünât 4.
kuyûd-i zâhire 267.
küdûrât, küdûret-i beşeriyye 281, 311, 312.
küffâr (Bk. kâfir), 78, 162, 291, 309, 310.
küfr (küfür) 3, 69, 80, 133, 166, 216, 277, 290, 291, 306.
küfr-i kesret 277.
küll 14, 63, 82, 84, 113, 127, 128, 154, 171, 233, 302.
küll-i âlem 17.
külliyyât 10, 16, 71, 109, 197.
külliye-i mutlaka 144.
külliyyet 82, 141, 169.
küllün muhîti 300.
küllün Rabb'i 294.
kümm-i gayb 205.
kümmelîn (Bk. kâmil) 74, 127.
kümmelîn-i evliyâullâh 52, 54.
"Kün" 20, 40, 43, 96.
künh 11, 66, 109, 209.
küre 47, 49, 81, 156.
küre-i arz 50, 132, 156, 173, 280.
küre-i âteşîn, nârî 47, 51, 52.
küreviyyü'ş-şekl 48.
kütüb-i ilâhiyye 260.
kütüb-i münzele 173.

Lâ-ilâhe illallah 239.
lâ-mekân 255.
lâ-şey'-i mahz 8.
lâ-taayyün 4-6, 10, 12, 66, 109, 281.
lâ-yezâl 117, 151, 159.
"lâ-yüs'elü ammâ yef'âl" 20.
lahût 13, 67.
latîf 6, 34, 45, 61, 111, 112, 152, 153, 156, 161, 164, 183.
Latîf 158, 242.
leb 223.
lebbeyk 190, 191, 282.
lem-yezel 117, 151, 159.
letâfet 34, 41, 45, 66, 111.
levâzım 16, 56.
levâzım-ı âdemî 139.
levh 140.
levh-i kazâ 13.
levh-i mahfûz 13, 126, 139.
levha 14, 43.
levn 5, 24, 110.
leyl, leylen 277, 280, 282, 283.
leyle-i mi'râc 28.

lezzât-ı cismâniyye 74.
lezzet, lezzât 77, 78.
libâs, elbise 63, 68, 278, 282.
libâs-ı ahîr 67, 113.
libâs-ı gayriyyet 46, 68.
libâs-ı sûret 35, 177.
libâs-ı taayyün 203, 306.
likā 94.
lisan 261, 271.
lisân-ı edeb 107.
lisân-ı enbiyâ 27.
lisân-ı hâdis 269.
lisân-ı Hak 96, 272.
lisân-ı hakîkat 174, 304.
lisân-ı hâl 184, 194, 195, 271.
lisân-ı hâl ile suâl 193.
lisân-ı isti'dâd 14, 109, 110, 184, 187, 195, 205, 221, 231, 236.
lisân-ı isti'dâd ile suâl 193.
lisân-ı işâret 299, 300.
lisân-ı kāl 184, 195.
lisân-ı lafzî ile suâl 193.
lisân-ı nâtık 271.
lisân-ı şerîat 28.
lisân-ı zâhir 96, 270.
lisân-ı zemm 277.
li-zâtihi vâcibü'l-vücûd 150.
lutf 21, 189.
lübb 91, 252.
lübb-i Kur'ân 3, 86, 87, 179.
lügavî (ayniyyet, gayriyyet) 64, 65.

maâd 86.
maâd-ı ervâh 15.
maânî (Bk. ma'nâ) 28, 77, 126, 177, 261, 283.
maânî-i bâtıne 56.
maânî-i hafiyye 28.
maânî-i külliyye ve cüz'iyye 13.
maânî-i latîfe-i bâtıne 144.
maânî-i ma'kūle 37.
maânî-i zâhire 56.
maârif (Bk. ma'rifet 1, 3, 71, 72, 103, 144, 177, 178, 181, 187, 197, 198, 227, 237, 272, 273, 314.
maârif-i akliyye 283.
maârif-i hakîkıyye 94, 260.
maârif-i ilâhiyye 272.
maârif-i rabbâniyye 182.
maâsî 141, 251.
ma'bed 80.
ma'bûd, ma'bûdât 65, 229, 293-296.
ma'bûd-ı masnû' 294.
ma'bûd-ı müteayyen ve mukayyed 296.
madde 27, 34, 39, 47, 67, 86, 125, 163, 164, 234.
madde-i aslîyye 45.
madde-i cünye 51.
madde-i havâiyye 37.
madde-i ilim 235.
madde-i latîfe 233, 309.
madde-i mutlak 12.
madde-i şemsiyye 81.
madde-i ûlâ 44, 50, 157.
madde kānûnu 14.
maddiyyât 120, 258, 272, 305.
maddiyyûn 14, 27, 62, 163, 164, 173, 174.
ma'den, maâdin, ma'deniyyât 35, 51, 59, 173.
ma'den-i ervâh 15.
ma'den-i kesret 12, 13.
ma'den-i vâhid 198, 199, 219.
mâder 51.
madrepu 51.
ma'dûm, ma'dûmât 8, 30, 39, 41, 44, 74, 95, 96, 122, 124, 147, 207, 208, 245, 246, 252, 287.
ma'dûmetü'l-ayn 147.
ma'dûmü'l-işârât 6.
ma'dûmiyyet 204.
mağfiret 72, 80, 94, 124, 277.
mağzûb 69, 70.
magnezyum 67.
mahal 17, 90, 147-149, 237, 242.
mahall-ı huzûr 244.
mahall-i nakş 131, 132, 136.
mahall-i şuhûd 85.
mahall-i tasarruf ve infiâl 297.
mahall-i tecelliyât 39, 241.
mahall-i tefrika 26.
mahbes 110.
mahbes-i zât 110.
mahbûb 192.
mahbûb-i hakîkî 108.
mahbûbân-ı ilâhiyye 191.
mahbûbiyyet 191.
mahbûs 223, 270, 306.
mahcûb 119, 168.
mahfî 6, 44, 118, 210, 223, 250, 252, 303, 306.

mahfûz 228, 230.
mâhiyyet 15.
mahkûmun-aleyh 22, 146-148, 185.
mahkûmun-bih 146, 147.
mahlûk (Bk. mahlûkat) 51, 65, 66, 160, 208, 209, 250, 269.
mahlûk-ı evvel 13.
mahlûk-ı ilâhî 45.
mahlûkat (Bk. mahlûk) 10, 12, 26, 29, 30, 226.
mahlûkât-ı arzıyye 60.
mahlûkıyyet 65, 200.
mahmûd 89, 90, 272.
mahtid 189.
mahrek 48, 57, 157.
mahz-ı hayr 258.
mahz-ı imtinân 81.
mahzen-i şuûn 6.
maiyyet, 49.
maiyyet-i dâimî 49.
makam, makâmât, 68, 79, 90, 96, 98, 212, 224, 225, 310, 311.
makâm-ı ahadiyyet 102.
makâm-ı akdem 89, 92, 93.
makâm-ı akdes 92.
makâm-ı cem' 68, 99, 279, 282.
makâm-ı ervâh 15.
makâm-ı ev-ednâ 6, 12.
makâm-ı fark 279.
makâm-ı fenâ 283.
makâm-ı kalb 78.
makâm-ı mahmûd 68, 178, 214.
makâm-ı muhammedî 212.
makâm-ı müşâhede 79.
makâm-ı rûh 78.
makâm-ı şefâat 225.
makâm-ı şuhûd-ı cem'ü'l-cem' 13.
makâm-ı tafsîl 99.
makâm-ı takdîs 101, 102.
makâm-ı teşbîh 260.
makâm-ı vahdet 188.
makâm-ı velâyet 214.
makâmât-ı mütenezzihe 79.
makâmât- tayyibe 79.
makâlîd 26.
makarr-ı cem' 26.
maksûd-i ûlâ 129.
ma'kûl 139, 143, 144, 147, 183.
ma'kûlât 65, 146, 147.
ma'kûliyyet 143.
mal 283.
mâl-i yetîm 68.
Mâlik 105, 286.
ma'lûl 14, 18, 19.
ma'lûliyyet 18,
ma'lûm, ma'lûmat 11, 20-22, 24, 44, 61, 143, 144, 158, 184, 185, 190, 191, 196, 198, 199, 202, 203, 207, 208.
ma'lûm-i ilâhî 21.
ma'lûm-i ma'dûm 15.
ma'lûmât-ı tasavvufiyye 310.
ma'lûmiyyet 20, 21.
ma'nâ (Bk. maânî) 29, 62, 82, 96, 97, 102, 120, 126, 127, 130, 131, 133, 136, 139, 144, 161, 163, 164, 177, 194, 212, 214, 261-263.
ma'nâ-yı husûsî 123.
ma'nâ-yı ıstılâhî 65.
ma'nâ-yı küllî 82.
ma'nâ-yı küllî-i nûrânî 8.
ma'nâ-yı küllî-i ulûhiyyet 82.
ma'nâ-yı küllî-i zulmânî 8.
ma'nâ-yı lügavî 65.
ma'nâ-yı mecâzî 4.
ma'nâ-yı rütebî 160.
Mâni' 36, 162, 194.
mantık 78.
manzûme 49, 157.
manzûme-i şemsiyye 44, 45, 50, 53, 62, 158.
manzûrun-fîh 108, 116, 117.
ma'rifet (Bk. maârif) 31, 56, 61, 70, 91, 157, 205, 257, 260, 265-267, 283, 285, 286, 288, 301.
ma'rifet-i hakîkıyye 267.
ma'rifet-i ilâhiyye 64.
ma'rifet-i isti'dâd 186, 187.
ma'rifet-i Mübdî 31.
ma'rifet-i nefs 31.
ma'rifet-i nübüvvet 277.
ma'rifet-i sahîha 284.
ma'rifetullah 208.
marzî 69, 70.
masdar 12.
masdar-ı binâ-i merre 79.

ma'sûm 228, 230.
ma'şûk 170.
matrûd 167, 168, 175.
matla' 246, 261.
mâyi, mâyi'ât 112, 126.
mâyi'-i nârî 51, 173.
maymun 58-60, 75.
mazhar, mezâhir 27, 39, 40, 64, 70, 74, 76-78, 90, 93-95, 107, 108, 112, 113, 115, 120, 122, 123, 127, 128, 132, 134-136, 138, 141, 163, 170, 174, 183, 187, 196, 197, 202-204, 210, 221, 224, 226, 230, 231, 237-239, 243, 244, 249-251, 253, 255, 257-259, 261, 262, 264, 265, 268, 270, 271, 277, 278, 288-294, 296, 297, 300-303, 305-307, 309.
mazhar-ı Âdem 119.
mazhar-ı Celâl 135, 165, 166, 188, 189.
mazhar-ı Cemâl 135, 165, 188, 189.
mazhar-ı ekmel 30, 95, 142.
mazhar-ı etemm 1, 30, 31, 98, 112.
mazhar-ı ism-i Mudill 30.
mazhar-ı ism-i Rahmân 107, 224, 225.
mazhar-ı ism-i Zât 163.
mazhar-ı kahr ve celâl 189.
mazhar-ı kâmil 189.
mazhar-ı rûh 26.
mazhar-ı Rahmân 48, 49.
mazhar-ı sûret-i nefs 26.
mazhariyyet 68.
mazhariyyet-i esmâ 64.
mâzî 75.
mebde' 7, 15, 24, 67, 86, 110, 113, 151, 160.
mebde-i evvel 13.
mebde-i gayriyyet 46.
mebde-i sânî 15.
mebde' ve maâd 2.
mecâz 267-269, 280.
mecbûr, mecbûriyyet 22, 23.
mechûl 44, 207, 208.
mechûl-i mutlak 6.
mechûlü'n-na't 5.
meclâ 63, 133, 246.
meclâ-yı eşmel 95.
meclâ-yı ilâh 296.
mecmûu'l-ervâh 15.
mec'ûl, mec'ûliyyet 17, 18, 22, 40, 119, 193, 243.
mecûsî 230.
med'uvv 288, 290, 293.
medâr-ı hayât-ı âlem 12.
medıyk,ı adem 1.
mefâtîh-i gayb 281.
mefhûm, mefhûmât 17, 149, 261, 262.
mefhûm-ı adem 8.
mefhûm-ı butûn 16.
mefhûm-ı evvel 260.
mefhûm-i küllî 82, 145, 148.
mefhûm-i küllî-i ulûhiyye 62.
mefhûm-i küllî-i vâhidü'l-ayn 7.
mefhûm-ı zuhûr 16.
mefhûmât-ı külliyye 145.
mefhûmât-ı zihniyye 262.
mehâmid 90.
me'haz-i feyz 95, 212, 215, 220, 235.
Mehdî 213.
mekân 24, 48, 110, 255.
mekânın mekânı 48.
meknûnât 6.
meknûnü'l-meknûn 6.
mekr 24, 153, 154, 284, 287, 288, 293, 304.
melâike melek, 22, 23, 27-29, 41, 56, 57, 60, 62, 80, 93, 119-123, 130, 134-146, 182, 199, 218, 219.
melâike-i tabîiyyûn ve âlîyyîn 41.
melâike-i tabîiyyûn 27, 41.
melâike-i unsuriyyûn 27.
melâike mertebesi 135.
melek-i mukarreb 219.
melekût (Bk. âlem-i melekût) 67.
melik-i hakîkî 132, 136.
melfûz 262.
melhûz 262.
me'lûh, me'lûhiyyet 107, 269, 294.
mel'ûn 167, 168, 175.
men' 162.
menba'-i vâhid 93.
menba-ı atâyâ-yı ilâhiyye 134.
mensûc 41.
menşe' 7, 49.
menşe'-i kâinât 44.
menşe'-i sânî 15.
menşe'-i tekvîn 27.
menşe'-i zuhûr 248.
meşeü'l-kesret 15.
menşeü's-sivâ 12, 13, 15.
merâtib, Bk. mertebe.

merâtib-i âlem 181.
merâtib-i cinân 94.
merâtib-i cismâniyye ve nûrâniyye 113.
merâtib-i halkıyye-i beşeriyye 314.
merâtib-i ilâhiyye 98, 99, 107, 131, 223, 267, 268.
merâtib-i istihâlât 58.
merâtib-i kevniyye 63, 223, 267, 268.
merâtib-i sitte 118, 129.
merâtib-i tafsîliyye 279.
merâtib-i tecelliyât 1, 10.
merâtib-i tenezzül, tenezzülât 34, 127, 128, 136, 239.
merâtib-i urûc 34.
merâtib-i vücûd 10, 66.
merâtib-i zuhûr 5, 267.
merâtib keşfî ve aklîdir 10.
merâtibin ahkâmı 308.
merâyâ-yı eşyâ 296.
merâyâ-yı kesîfe 154.
merbûb, merbûbiyyet 45, 46, 64, 125, 304.
mercan 51, 58, 59, 75.
merci' 103.
mercûm 69.
merhûm 69, 90, 292.
Merih 49, 50.
merkez 46-48, 157, 300.
merkûbe 51.
mertebe, merâtib 5, 6, 9-16, 21, 23-30, 33, 36, 39, 57, 63, 66-68, 70, 79, 82, 83, 92, 93, 96-99, 102, 103, 107, 109-113, 115, 119, 122-125, 129, 131, 145, 148, 151, 154, 160, 161, 164, 175, 176, 178, 181, 182, 200-203, 208-210, 215, 222-225, 235, 238, 244, 247, 248, 259, 260, 268, 281, 287, 306, 308, 309.
mertebe-i âgâhî 10, 11.
mertebe-i ahadiyyet 66, 90, 102, 107, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 118, 124, 259, 270, 300.
mertebe-i akıl 144, 145, 148, 149, 154, 170, 243.
mertebe-i âlem-i ecsâm 67.
mertebe-i âlem-i misâl 33, 111.
mertebe-i amâ 46.
mertebe-i ayn 250.
mertebe-i a'zam 12.
mertebe-i azhar 69.
mertebe-i câmi' 112.
mertebe-i cem' 279.
mertebe-i ecsâm 111.
mertebe-i ervâh 10, 24, 30, 67, 75, 110, 111, 238.
mertebe-i fiiliyye 42.
mertebe-i gayb 306.
mertebe-i hafâ 12.
mertebe-i halk 219.
mertebe-i hazret-i insan 114.
mertebe-i hilâfet 57.
mertebe-i his 145.
mertebe-i ıtlâk 63, 155, 156, 208.
mertebe-i ilâhiyye 95, 212.
mertebe-i ilim 19, 40, 70, 91, 110, 129, 182, 208, 250, 281, 289, 303, 306.
mertebe-i ilm-i ilâhî 42.
mertebe-i infiâliyye 42.
mertebe-i insan, insâniyye 1, 10, 113, 114.
mertebe-i isti'dâd 71.
mertebe-i kesâfet 6, 9, 48, 152, 154, 170, 182, 276.
mertebe-i kesîf (e) 17, 61.
mertebe-i kiyâniyye 12.
mertebe-i Kur'ân 279.
mertebe-i lâ-taayyün 10.
mertebe-i letâfet 48, 152, 154, 170, 182.
mertebe-i misâl 10, 67, 75, 76, 111, 202, 281.
mertebe-i rahmet 13.
mertebe-i risâlet 69.
mertebe-i rubûbiyyet 303.
mertebe-i rûh 31, 46.
mertebe-i rûhiyyet, rûhâniyyet 26, 164, 235.
mertebe-i sabâvet, 83.
mertebe-i sıfât ve esmâ 182, 205, 208.
mertebe-i şehâdet 10, 21, 36, 40, 63, 67, 90, 91, 111, 122, 306.
mertebe-i taakkul 108.
mertebe-i tenezzül 1, 11, 66.
mertebe-i ûlâ 12.
mertebe-i ulûhiyyet 10, 11, 32, 36, 41, 42, 63, 107, 182, 227; 233; 259, 302, 303.
mertebe-i vahdet 10, 11, 20, 43, 46, 66, 67, 83, 200-202, 270.
mertebe-i vâhidiyyet 13, 20, 31, 36, 46, 67, 90, 112, 118, 122, 125, 202, 270,

303.
mertebe-i velâyet 251.
mertebe-i vücûd 6.
mertebe-i zât 32, 99, 202.
mertebe-i zuhûr 16, 203.
mesâlih-i cismâniyye 281.
mesâlik-i felsefiyye 86.
mesâvî 289, 290.
mescûd, mescûdiyyet 65, 294.
mestlik 140.
mes'ûl 231, 232.
mes'ûlün-fîh 190.
meşîme 60.
meşiyyet 6, 10, 13, 109, 115, 156.
meşiyyet-i ilâhiyye 115, 155.
meşiyyet-i kadîme 25.
meşiyyet-i zâtiyye 110.
meşreb, meşârib 3, 104, 200, 201.
meşreb-i kemâlî-i ahadî-i cem'î 102.
mevâdd-ı jelâtiniyye 51.
mevâlîd 62, 121, 268.
mevâlîd-i selâse 35.
mevâtın (Bk. mevtın) 76, 228, 230.
mevce-i vücûd 311.
mevcûd (Bk. mevcûdât) 4, 8, 17, 18, 25, 30, 33, 38, 39, 44, 74, 91, 95, 96, 122, 129, 145-147, 155, 169, 173, 174, 201, 207, 208, 237, 238, 262, 287, 305.
mevcûd-i aynî 143, 145, 148.
mevcûd-i evvel 13.
mevcûd-i hâricî 5.
mevcûd-i hakîkî 18.
mevcûd-i i'tibârî 243.
mevcûd-i mukayyed ve müteayyin 7.
mevcûdetü'l-hükm 147.
mevcûdât (Bk. mevcûd) 4, 7, 12, 25, 39, 66, 76, 91, 108, 129, 134, 147-149, 173, 183, 212, 259.
mevcûdât-ı ayniyye 143, 144, 146, 147, 169, 170, 173.
mevcûdât-ı hâdise 156.
mevcûdât-ı kevniyye 9.
mevcûdât-ı mümkine 74, 170.
mevcûdât-ı rûhâniyye 145.
mevcûdât-ı zılliyye ve izâfiyye 9.
mevcûdâtın netâyici 108.
mevhûm 113.
mevhûm-i küllî-i nûrânî 6.
mevhûm-ı mahz 9.
mevrid 189, 248.
mevrid-i ahvâl ve ahkâm 195.
mevsûf 11, 16, 144, 146-148.
mevt, ölüm (Bk. ölmek) 73-77, 197, 263.
mevt-i ahmer 74.
mevt-i ıztırârî 74, 76, 77.
mevt-i ihtiyârî 74, 75.
mevt-i irâdî ve ihtiyârî 77.
mevt-i tabîî 75.
mevtın 2, 63, 75, 78-81, 230, 238.
mevtın-ı cennet 79.
mevtın-ı hayâl 78.
mevvâc-ı ahadiyyet 11.
meyl 9, 43, 110.
meyve (Bk. semere) 32, 54, 55, 130, 172, 193, 266.
meyve-i ulûm 240.
meyyit 77, 86.
mezâhib (Bk. mezheb) 89, 93.
mezâhir (Bk. mazhar).
mezâhir-i âhiret 77.
mezâhir-i âlem 208, 244, 252.
mezâhir-i celâliyye 76, 166.
mezâhir-i cemâliyye 76, 166.
mezâhir-i esmâiyye 134, 257, 258, 276.
mezâhir-i ilâhiyye 293.
mezâhir-i imkâniyye 270.
mezâhir-i insâniyye 246.
mezâhir-i kevniyye 193, 237, 250, 289.
mezâhir-i ma'nevî 294.
mezâhir-i nâ-mütenâhî 294.
mezâhir-i sûrî 294.
mezheb (Bk. mezâhib) 93, 234.
mezheb-i bâtıl 234.
miftâh 44, 107, 236, 246.
miftâh-ı vücûd 25.
mihekk 4.
mihnet 188, 189, 225.
mihver 48, 157.
millet, milel 93.
mi'mâr 140.
mi'mâriyyet 43, 116.
min-cemî'i'l-vücûh 152.
min-haysü-hiye 12.
min-haysü'l-hüviyye 293.
min-haysü's-sıfât 274.
min-haysü't-taayyün 114, 154, 309.
min-haysü'z-zât 64, 153, 154, 174.
minah 204.
minah-ı esmâiyye 225.

minah-ı ilâhiyye 183.
mi'râc 68.
mir'ât, merâyâ (Bk. âyîne) 40, 74, 108, 115, 118, 119, 129, 165, 207, 240, 241, 298.
mir'ât-ı Âdem 119.
mir'ât-ı âlem 109, 114, 115, 119.
mir'ât-ı gayr-i meclüvve 158.
mir'ât-ı Hak 205, 284.
mir'at-ı kalb 134.
mir'ât-ı mücellâ 61.
mir'ât-ı tâm 62.
mir'ât-ı vücûd 207.
mirkā t-ı kā nûn-ı terakkî 60.
misâl-i imkânî 35.
misâl-i imtinâ'î 36.
misâl-i muhâlî 36.
misâl-i mukayyed 33, 125.
misâl-i mutlak 5, 33, 125.
misâl-i sânî 36.
misl (misil) 275, 282, 283.
misliyyet 275.
mişkât 211, 214, 215, 219.
mişkât-ı hâtem-i enbiyâ 211.
mişkât-ı hâtem-i evliyâ 211, 214.
mişkât-ı hâtem-i velâyet 98, 212, 214.
mizâc-ı hâss 271.
mîzân-ı akl 249.
muallim 71, 83, 85, 182, 260.
muallim-i ukûl 83.
muarrâ 10.
muattaliyyet 159.
Muazzib 226.
mûcid 14, 31, 39, 68, 161, 164.
mu'cizât 64, 253.
mu'cizât-ı enbiyâ 251, 252, 254.
Mudill 30, 31, 69, 83, 85, 98, 166, 232, 251, 288, 306, 309.
muğâyeret 25.
muhabbet 26, 43, 44.
muhaddeb, muhaddebiyyet 116, 297.
muhaddid 272.
muhakkık, muhakkıkîn 3, 4, 6, 33, 36, 51, 56, 58, 64, 94, 159, 173, 189, 204, 244-246, 261.
muhakkıkîn-i mutasavvife 4.
muhakkıkîn-i sûfiyye 8.
muhakkıkîn-i ulemâ 278.
muhâl 8, 64, 65, 147, 151, 238, 263, 264, 289.
muhâlefet 72, 73, 139, 189, 308.
muhammedî 212, 293, 297, 303, 304, 313.
muhammedî-i ibrâhîmî 212.
muhammedî-i îsevî 212.
muhammedî-i mûsevî 212.
muhammedîler 285-287, 293, 294, 301, 302.
Muharrem 97.
muharrik 16.
muhbit, muhbitîn 296.
muhdes 150, 153, 193.
muhdis 150, 153.
muhît 2, 44, 46, 288, 291, 300.
muhît-i dâire 300.
muhît-i nâ-mütenâhî 7.
muhtaç 155.
muhtâcün-ileyh 165.
muhtâr 140.
muhtefî 109, 114, 115.
Muhyî 39, 49, 132, 162.
Muizz 162.
muka'ariyyet 116, 297.
mukaddemât-ı kazâyâ 29.
mukadder 24.
mukaddes 11, 66, 109.
mukallid 2.
mukayyed, mukayyedât, mukayyediyyet 4, 46, 145, 146, 155, 156, 222, 256, 257, 259, 260, 262, 265, 274, 276, 301, 305, 309, 311.
mukayyid 272.
mukbil 26, 69.
Muksit 231.
muktesıd 297-299.
muktezayât-ı tabîat 74.
mum 37, 41, 42.
Müntakım 72.
munzabıt 264, 266.
Mûsâ'nın yed-i beyzâsı 223.
Musavvir 17, 39, 270.
musaykal 116.
mûsevî (kadem-i, kalb-i) 212.
mustafeyn 297.
mutaassıbîn 3.
mutasarrıf 36, 286.
mutasavvife 85.
mutî' 94, 231.
Mu'tezile 15.
Mu'tî 36, 162, 231.
mutlak 6, 11, 46, 222, 265, 274, 303, 311.

mutlakıyyet 46.
muvahhed 239.
muvahhid, muvahhidîn 239, 260, 261.
muzhir 245.
muzmahill 10, 109, 156, 164, 201, 202, 259.
mübdil 19, 250.
mübeddilü'l-ahvâl 251.
mübeşşire 97, 98, 100.
Mübdî 31, 39.
mübîn-i sıfât 15.
mücâdele-i hayâtiyye 247.
mücâhede 203.
mücâhid 20, 201, 203.
mücellâ 61, 116.
mücerred 110.
mücrim, mücrimîn 69, 80.
müctehidîn 96.
müdebbir 36, 112, 121, 174, 193, 231, 208, 266, 270, 309.
müdîr 196.
müdrek 164.
müdrik 164.
müessir 17, 18, 42, 43, 123, 125, 166, 311.
müesserün-fîh 42, 43.
müfessirîn 56.
müfredât-ı besâit 111.
müftekır 152, 155, 164, 170, 171.
mühr (mühür) 131, 133, 134-136.
mühr-i vücûd 134.
mühtedî 283.
müjde 97.
mükâşif 294.
mükellef 229.
mükemmilîn 94.
Mükevvin 152, 197.
müktenifîn 310.
mülhid 65.
mülk 52, 285, 286.
mülk-i bâtın 15.
mülk-i dünyâ 47.
mülk-i istihlâf 285, 286.
mülkün meliki 285, 286.
mümidd 95, 234.
mü'min, mü'minîn 79, 96, 97, 99, 135, 162, 164, 189, 203, 249, 259, 260, 310-312.
mü'min-i musaddık 311.
mü'miniyyet 3.
mü'minât 310, 312.
Mümît 39, 132, 162.
mümkin, mümkinât 12, 110, 155, 156, 169, 244.
mümkinü'l-vücûd 169.
mümtâz 66.
mümteni', mümteniât 2, 35, 243-245.
mümteni'u't-tağayyür 23.
münâfî-i vahdet 7.
münâfık, münâfıkîn 162.
münâkeha 311.
münâsebât-ı esmâk 59.
mündemic 19, 20, 43, 123, 182, 205, 208, 270.
münezzeh 9-11, 20, 24, 64, 66, 93, 102, 109, 114, 154, 156, 169, 174, 258, 259, 266, 272, 274, 275, 277.
münezzih 203, 204, 264.
münfail 126, 166, 228, 247, 248.
Mün'im 39.
münkata'u'l-işârât 5.
münkata'u'l-vicdânî 5.
münkir, münkirîn 84, 86.
münkir-i enbiyâ 86.
Müntakım 224, 225, 242, 288, 292, 307.
müntehâ-yı zevk 209.
müntehâ'l-âbidîn 15.
müntehâ'l-ma'rife 15.
Münzil 90.
münzilü'l-hikem 91.
münzilü'l-ulûm 91.
mürebbî 197.
mürekkeb 126.
mürekkebât-ı fahmiyye 47, 51, 59.
mürekkebât-ı latîfe 33, 111.
Mürîd 17, 93, 141, 197, 232, 245, 260.
mürîd 182, 253.
mürîdiyyet 154.
mürsel, mürselîn 211, 219, 279, 280.
mürselün-bih 219.
mürselün-ileyh 219.
müsebbib 253-255.
müsebbih 271.
müseddid 272.
müsemmâ 11, 16, 36, 174, 197, 220, 236, 242, 303.
müslüman 258.
müstağnî 109, 202, 205, 269.
müstağrak 10, 79, 121, 206, 291.
müstahîl 54, 265.

müstahlefîn, müstahlefûn 285.
müstaidd-i cilâ 119.
müstakbel 75.
müstakîm 89, 95.
müstecâbü'd-da've 191.
müstecmi-i cemî'-i sıfât 113.
müstefâd 26.
müstehâsât 59, 60, 173.
müstehlek 10, 13, 109, 114, 201, 202, 205, 224, 232, 250, 269, 305.
müstenid 151, 154.
müstenidün-ileyh 150, 151.
müstevî 268.
müşâbehet 275.
müşâhedât 177.
müşâhedât-ı zevkıyye 127.
müşâhede 1, 3, 26, 34, 35, 44, 61, 80, 127, 129, 152, 154, 167, 168, 175-177, 195, 199, 206, 207, 209-211, 223, 237, 239-241, 244, 255, 262, 265, 283-285, 293, 295, 296, 298, 300, 312, 314.
müşâhede-i zevkıyye 61, 158.
müşâhid 234, 235.
müşâ'iyyet 36.
müşrik 258.
müştâk 170.
müşteheyât-ı nefsâniyye 74.
Müşterî 49, 50.
mütâbeat-ı Resûl 85.
müteallıkâ t 7.
müteayyinât 262.
mütecellî 90, 109, 110, 241, 242, 260.
mütecellâ-aleyh 242.
mütecellâ-leh 204-206.
müteessir 123, 297, 311.
mütefekkirîn-i zekiyye 67.
mütefelsife 260.
mütehakkıkîn 67.
mütehakkim 102, 103.
müteharrik 15.
müteharrik bi'l-irâde 268.
mütehayyile 30.
mütefenninîn 37, 70.
Mütekellim 15, 152, 197.
mütekellim, mütekellimîn 15, 17, 21, 37, 38, 65, 201, 243.
mütelâşî 13, 46, 156.
mütercim 102-103.
mütevellidât-ı ekvân 26.
mütezellilîn-i hâşi'în 296.
müttakî, müttakîler 288, 292, 293.
müvellidü'l-humûza 35, 47, 111, 166.
müvellidü'l-mâ' 35, 47, 51, 111.
Müzill 162, 189.
müznib 94.

Nâfi' 162, 289.
nahs 53.
nahvet 120.
nakâ yıs 293.
nakâ yıs-ı imkâniyye 259, 270.
nâib 83.
naîm 80, 81.
nakş 82, 131.
namaz 290, 308.
nâme-i ilâhî 62.
nâ-mütenâhî (Bk. bî-nihâye) 8, 44, 48, 93, 124, 197, 232-234, 264-266, 303.
nâr (Bk. ateş) 56, 101, 125, 126, 135, 163, 166, 167, 300-302.
nâr-ı şedîd 47.
nâr-ı şuâ' 53.
nâr-ı tabîat 296, 297.
nâsıye 289.
nâsût 67, 112.
na't, nuût 4, 5, 10, 66, 109, 259.
na't-ı ilâhî 96.
nâtık 139, 269.
nâtıkıyyet 37, 268.
nazar 26, 83.
nazar-ı aklî 1, 174.
nazar-ı Celâl 46.
nazar-ı Cemâl 46.
nazar-ı fikrî 123, 124, 127, 204, 283, 284.
nazar-ı ilâhî 128.
nazar-ı i'tibârî 283.
nazariyye 44.
nâzır 116-118.
nazîr 257.
nebât, nebâtât 28, 35, 47, 51, 52, 56-60, 70, 74, 75, 112, 117, 122, 135, 158, 173, 272.
nebât ve cemâdın ervâhı 271.
nebâtât-ı ibtidâiyye 51.
nebâtât-ı mevâdd-ı jelatiniyye 59.
nebe' 220.
nebî (Bk. enbiyâ) 26, 71, 72, 84, 92, 93, 102, 103, 159, 177, 199, 216, 217, 220-223, 266, 277, 278, 287, 291.

nebiyy-i âhiri'z-zamân 280.
nebiyy-i mürsel 219.
necâset böceği 81.
necm-i sehâbî 47.
necs 41.
nefes 19, 41, 44, 45, 156.
nefes-i insânî 45, 91, 156.
nefes-i rahmânî 1, 15, 19, 20, 41, 44-46, 48, 50, 61, 74, 91, 156, 157, 181, 182, 278.
neffâs, neffâse 181.
nefh 29, 56, 173.
nefh-ı Cibrîl 85.
nefh-i hayât 29.
nefh-i ilâhî 109, 117.
nefh-i rûh (î) 100, 117.
nefs (nefes) ("se" ile) 85, 102, 181.
nefs, nefis 14, 26, 32, 33, 76, 78, 84, 85, 87, 102, 108, 114, 115, 118, 119, 145, 152-155, 160, 175, 185, 189, 195, 197, 199, 209, 210, 227, 237, 238, 251, 262, 266, 267, 269, 270, 283, 284, 293, 298, 300, 307-314.
nefs-i insânî, insâniyye 30, 267.
nefs-i küll 31, 32.
nefs-i küllî 26.
nefs-i nâtıka 43, 268.
nefs-i rûhî 102.
nefs-i vâhide 172.
nefs-i vücûd 114.
nefislerine zâlim, zulm edenler 297, 298, 299.
nefsini bilmek, bilen 266, 267.
nefy-i imkân 242, 243.
nehâren 277, 281-283.
nehr-i azîm 26.
Neptün 49, 90.
nesh-i tenâsül 248.
nesh-i zâhirî 248.
nesl-i Âdem 257.
nesnâs 173.
Nesr 293.
neş'e-i âhiret 77.
neş'e-i dâim 130, 132.
neş'e-i dâim-i ebedî 132.
neş'e-i nefsâniyye 78.
neş'e-i rûhâniyye 78.
neş'e-i uhrâ 78.
neş'et, neş'e 119, 128, 131, 132, 135-138, 140, 141, 171.
neş'et-i Âdemî 143.
neş'et-i cüz'iyye-i nâkısa 139, 141.
neş'et-i dünyeviyye 34, 107, 135.
neş'et-i insâniyye 119, 120, 122, 136, 138.
neş'et-i melâike 143.
neş'et-i uhreviyye 135.
neş'et-i unsuriyye 166.
nev'-i Âdem 60, 112.
nev'-i beşer 51.
nev'-i insan, insânî 59, 75, 129, 158, 159, 172, 246, 248, 249.
nevm 140.
nıkmet 189, 227, 229.
nıkmet-i zâhire 227.
nısfiyyet 276.
niam-ı ilâhiyye 94, 229.
nifâk 80.
nihal, nihle 93.
nikab 163, 164, 189.
nihâyetü'n-nihâyât 6.
ni'met 81, 229, 254.
ni'met-i hâssa 189.
ni'met-i mahsûsa 188.
ni'met-i zâhire 227.
nîrân 35.
nisâ 32.
nisbet (Bk. niseb) 10, 14, 65, 109, 131, 149, 153, 155, 170, 197, 200, 202, 245, 276.
nisbet-i meşiyyet 110.
nisbet-i vâhide 143, 145, 146.
niseb 10, 14, 24, 26, 32, 109, 110, 118, 119, 122, 156, 170, 202, 210, 219, 232, 246, 250, 252, 297, 303.
niseb-i ademiyye 147-149, 154, 245, 299, 301.
niseb-i Hak 200.
niseb-i ilâhiyye 125, 131.
niseb-i nâ-mütenâhiyye 131.
niseb-i zâtiyye 18, 115, 200, 208, 246.
nîst 113.
nişân-ı evvel 12.
niyâbet 183.
niyâbet-i ilâhiyye 57.
nizâ' 56, 121, 139, 141, 142.
nizâm-ı âlem 191, 308.
noksân-ı ma'rifet 282.
Nûhîler 285, 286.
nukûş-ı âlem 264.
Nûr 138, 299, 307.

nûr (Bk. envâr) 64, 129, 135, 163, 167.
nûr-ı ahadiyyet 299.
nûr-ı evvel 126.
nûr-ı fıtrî 83.
nûr-i hakîkat 285.
nûr-i ilâhî 102.
nûr-i îmân 219.
nûr-ı Muhammedî 13, 129.
nûr-ı sıfât 311.
nûr-ı tecellî 125.
nûr-ı vücûd 278, 282.
nûr-ı zât 311.
nûru'l-envâr 13.
nûrî 125.
nûriyyet 135.
nûrânî 67, 111.
nûrâniyyet 34, 111.
nutfe 57, 58.
nutfe-i bî-sûret-i beşer 44.
nutuk 37, 42, 43, 272.
nübüvvet 12, 26, 97-99, 211, 214, 216-218, 220, 221, 223, 225, 226.
nübüvvet-i enbiyâ 12.
nübüvvet-i mutlaka 11, 222, 223.
nübüvvet-i teşrî', teşrîiyye 103, 211.
nücûm (Bk. kevâkib, yıldız) 1, 54.
nüfûs (Bk. nefs) 140, 141, 152, 281, 310, 312.
nüfûs-i vehmiyye 9.
nümûme-i câmi' 128.
nümûne-i ilâhî 158.
nümüvv 37, 38.
nüsha 62.
nüzûl 90, 91, 124, 306.
nüzûl-i Cibrîl 85.
nüzûl-i Kur'ân 71.
nüzûl-i vahy 97.

ok 23, 262.
okuyucu 181.
olmak 2.
oruç 290, 308.

ölçmek 111.
ölmek (Bk. mevt) 57.
ölmezden evvel öl. 74.
örf 4.
örf-i şer'î 73.

pâdişâh 62, 131, 133, 136, 137, 191, 228, 309.
pâdişâh-ı hakîkî 134.
parmak 278, 282, 284, 304, 307.
peder 311.
perde (Bk. hicâb) 76, 80, 167, 168, 253, 254, 270, 296, 299, 303.
perde-i vahdet 15.
perimat 60.
peygamber, peygamberân (Bk. nebî, resûl) 3, 68, 69, 71, 100, 212, 214, 218, 220, 260, 261, 269, 282, 288, 290-293.
protoplazma 51.
put (Bk. sanem) 257, 258, 277, 294, 296.
putperest 3, 258, 295.
putperestlik 258, 294.

Rabb 32, 45, 64, 65, 79, 125, 164, 172, 175, 196, 220, 238, 266, 293, 303, 304.
Rabb-i hâss 15, 63, 64, 69, 94, 96, 107, 138, 174, 193, 208, 231, 240, 265, 284, 289-292, 306.
rabb-i mütehayyel 300.
Rabb-i nâsır 307.
Rabbü'l-erbâb 69, 79, 141, 178.
rabbânî 204, 205.
Rabbî 303, 304.
Rabbini bilmek 267.
Râfi' 288.
Rahîm 89, 225, 288.
rahm-i Havvâ 58.
rahm-i mâder 44.
Rahmân 39, 49, 89, 91, 224-226, 228, 229, 288, 291-293.
Rahmânü'r-Rahîm 81.
rahmet 69, 93, 94, 130, 175, 188, 189, 225-227, 229, 251.
rahmet-i âmme 292.
rahmet-i asliyye 130.
rahmet-i hâlisa 225-228.
rahmet-i hâssa-i ilâhiyye 104.
rahmet-i ilâhiyye 1, 94.
rahmet-i imtinân 89.
rahmet-i mahza ve hâlisa 227.
rahmet-i mümtezice 226.
rahmet-i rahîmiyye 69, 90.
rahmet-i rahîmiyye-i tafsiliyye 130.
rahmet-i Rahmân 225.
rahmet-i rahmâniyye-i mücmele 130.

rahmet-i vücûb 89.
rahmet-i vücûd 227.
rahmeten li'l-esmâ 270.
Raûf 225.
râyiha-i vücûd 39.
râzî 68, 69.
reâyâ 163, 165, 168.
recâ 160-162.
remz 47, 130.
reng-i cesed 33.
renk 289.
ressâm 40, 116, 270.
ressâmiyyet 43, 116, 270.
resûl, rusül (Bk. peygamber nebî) 71, 84, 85, 92, 96, 97, 99, 102, 103, 137, 211, 214, 217, 219, 220, 222, 223, 225, 257, 259, 260, 280, 291.
resûl-i hâtem mişkâtı 209, 211.
Rezzâk 132, 194, 304.
rızâ 94, 160-162, 191, 195, 235.
rızk 191, 226, 227, 229, 231.
ricâl 32, 216.
risâlet 137, 211, 219, 223, 257.
risâlet-i teşrî' 211, 214.
riyâset 120.
riyâziye 185.
rû' 101.
rû'-i nefsî 100, 101.
rub'iyyet 276.
rubûbiyyet 46, 107, 122, 171, 289, 291, 304, 309, 310.
rubûbiyyet mertebesi 304.
rûh (Bk. ervâh) 24-26, 29-33, 36, 40, 56, 74, 90, 94, 101, 108, 110, 112, 114, 115, 117, 120, 124, 126, 163, 172-174, 183, 189, 193, 196, 208, 229, 231, 234, 235, 261-263, 265, 266, 268-270, 272, 289, 306, 311, 314.
rûh-ı Âdem 171.
rûh-i a'zam 13, 25.
rûh-i cemâdî 126.
rûh-i hayvânî ve nefsânî 120.
rûh-ı hayvâniyye-i müteharrike 126.
rûh-i ilâhî 58, 109, 117.
rûh-i insâniyye-i mükemmele 126.
rûh-i izâfî 26.
rûh-i küllî 26.
rûh-i muhammedî 31.
rûh-i müdebbir 261, 266.
rûh-i nebâtiyye-i nâmiyye 126.
rûh-i şerîf 31.
rûh-ı tabiî 120, 122.
Rûhu'l-Emîn 29.
rûhu'l-kuds 13, 102.
rûhânî 34, 78, 125, 128, 145, 162, 204, 205.
rûhâniyyet 92, 163, 280, 281.
ruhsuz 117.
rûhun rûhu 268.
rutûbet 122, 126.
rücû' 118, 119, 306.
rükün (dört) 112.
rütbe 136, 137, 172, 234.
rütbe-i beşeriyye 57.
rütbe-i vâhidiyyet 26.
rü'yâ 32, 33, 35, 67, 78, 98, 100, 111, 140, 217, 219.
rü'yâ-yı sâdıka 97.
rü'yâ-yı sâliha 97, 98.
rü'yet 32, 33, 97, 98, 108, 115, 116, 128, 206, 208, 209.
rü'yet-i icmâlî 116.
rûy-i zemîn, (Bk. arz) 56, 71, 304, 308.

saâdet 20-22, 130, 307.
sâat 77.
sâbık, sâbıklar 130, 297, 299.
sâbitât 12.
sâcid 65.
sâdât 96.
sadır (sadr) 101.
sâfil 48.
sâfiyyet-i asliyye 312.
sağ el 162.
sağ kabza 176.
sağ taraf 31.
sağır 133.
sâha-i taayyünât 124.
sahâbet 37.
sâhib 37.
sâhib-i atâ 22.
sâhib-i keşf ve şuhûd 204, 237, 239-241.
sâhib-i tahayyül 296.
sâhil-i tabîat 302.
sâhib-i zıll 238.
sahrâ-yı dalâlet 251.
sahrâ-yı tabîat 290.
sahrâ-yı vücûd 289.
saîd 23.
sâil 184-186, 188, 190, 232.

sâkî 307.
salâh 83.
salât 94, 97, 105.
sâlih, sâlihler 94.
sâlik 77, 312.
salsâl 51.
saltanat 136, 163.
salatanat-ı ilmiyye 84.
sâmit olan eşyâdaki kelâm 271.
sanem, sanemiyyet (Bk. put) 278, 294.
sûrî 25, 30, 63, 127, 148, 149, 154, 288, 310.
satvet 292.
savm (Bk. oruç) 105.
sayd (Bk. av) 25.
seb'a semâvât 47.
seb'a-i seyyâre 47.
sebeb, esbâb 10, 14-16, 23, 40, 41, 129, 151, 244, 245, 252-255.
sebeb-i hareket 16.
sebeb-i hilkat 62.
sebeb-i işti'âl 41.
sebeb-i kıyâm 9.
sebeb-i zâhirî 255.
sebebi delici bir göz 255.
secde 27, 41, 56, 130, 162, 163, 165, 167.
sefk-i dimâ' (Bk. kan dök.) 139.
sehâb-ı muzî, 44, 45, 47, 48, 50, 157, 173.
sehâbe 44, 45, 47, 48, 283.
sehâbe-i gâziyye 47.
selâtîn-i sûriyye 163.
selb-i taayyün 109.
Selâm 97.
selâm 93, 97.
semâ, semâvât 9, 28, 31, 46, 47, 50, 52, 62, 126, 135, 233, 272, 283, 303.
semâvât-ı seb'a 49, 50, 157.
sem' 13, 16, 149, 152-154, 165, 169, 170, 172, 173, 197.
sem'-i rûh 174.
Semî' 16, 17, 70, 152, 197, 232, 245, 260, 275, 276.
semere, esmâr (Bk. meyve) 33, 44, 54, 114.
senâ 89, 90, 97, 270-272, 277, 278.
sened 43.
serâb 83.
serbest 23.
sereyân 25, 126, 128, 148, 169, 170.
sereyân-ı zâtî 95, 96.
setr 3, 79, 167, 230, 278, 282, 304, 305, 307, 309-311, 313.
setr-i sûrî 282.
sevâb 73.
seyr 300.
seyr-i fillâh 80.
seyyârât-ı sağîre 50.
seyyârât-ı seb'a 157.
seyyârât-ı süfliyye 49.
seyyârât-ı ulviyye 49.
seyyâre, seyyârât 12, 47-50, 52, 60, 62.
seyyid 94, 178, 222, 224, 272, 273.
sıcak, sıcaklık (Bk. harâret) 24, 42.
sıfat, sıfât 1, 4-6, 10, 11, 13, 15, 16, 20, 23, 27, 32, 43, 63, 65, 66, 68, 71, 82, 91, 93-95, 107, 109, 110, 112, 115, 116, 122-124, 129, 132, 136, 146, 150-154, 161-163, 165, 166, 171, 182, 197, 202-205, 208, 210, 214, 222, 227, 245, 250, 258, 260, 269-272, 276, 289, 290, 297, 303, 304, 311.
sıfât-ı ârıza 9, 112, 289.
sıfât-ı beşeriyye 222, 254.
sıfat-ı celâliyye 166, 290.
sıfât-ı fiiliyye 176.
sıfat-ı hâlıkıyyet 132.
sıfat-ı halk 61, 62.
sıfât-ı halkıyye 153.
sıfât-ı hamîde 166.
sıfat-ı hayât 16.
sıfat-ı hayvâniyyet 140, 290, 308, 311.
sıfat-ı hudûs 164.
sıfât-ı iblisiyye 166.
sıfât-ı ilâhiyye 16, 62, 63, 91, 93, 110, 162, 170, 235, 260.
sıfat-ı ilâhiyye-i mutlaka 222.
sıfat-ı ilm 17, 62.
sıfat-ı infiâliyye 162.
sıfât-ı kalbiyye 75.
sıfât-ı kâbiliyyet 176.
sıfât-ı kahriyye 166.
sıfât-ı kemâliyye-i ilâhiyye 79, 153.
sıfât-ı kevniyye 63.
sıfat-ı kudret 27.
sıfât-ı marzıyye 78.
sıfât-ı mezmûme, zemîme 166, 167.
sıfât-ı muhdesât 154, 258, 272.
sıfât-ı mütekâbile 165, 168.
sıfât-ı rabbâniyye 165.

sıfât-ı nefs 26.
sıfât-ı nefsâniyye 199, 210, 289, 310.
sıfât-ı ressâmiyyet 40.
sıfât-ı rûh 26.
sıfât-ı seb'a-i zâtiyye 16.
sıfât-ı seniyye 66.
sıfat-ı zâtiyye 95, 221, 308.
sırâfet 5.
Sırât-ı müstakîm 69, 70, 289, 290.
sırr (Bk. esrâr) 2, 48, 69, 80, 93, 108, 115, 175-177, 190, 191, 218, 219, 236.
sırr-ı ahadiyyet 263.
sırr-ı azîm 160.
sırr-ı kader 23, 70, 189, 196, 198, 199, 238, 291.
sırr-ı kaderin sırrı 23.
sırr-ı mahbûbiyyet 191.
sırr-ı rubûbiyyet 310.
silsile-i hayvânât 60.
simsime (Bk. âlem-i simsime) 157.
siper 174, 175, 293.
sirke 112.
siyâdet 224, 225.
siyâset 120.
sodyum 47, 51, 111.
soğukluk (Bk. bürûdet) 24, 42.
sol el 162.
sol kabza 176.
sol taraf 31.
su, mâ 7, 9, 21, 35, 37, 38, 41, 46-48, 51, 57, 58, 66, 84, 108, 112, 166, 220, 221, 244, 246, 253, 291, 301, 302, 309, 310.
suâl 76, 183, 184, 186, 188, 190-196, 204.
suâl-i lafzî 192-194.
subbûh 138.
sudûr 11, 90.
sukût 47.
sulb 112.
sulb-i peder 8.
sulehâ 28, 96.
sultan, selâtîn 54, 161, 163, 213.
sultân-ı dîn 188.
sûr 29.
sûret, suver 8, 13, 15, 17, 20, 24, 27, 29, 31, 33-37, 39, 42, 44, 45, 54, 61, 70, 74, 78, 82, 85, 96, 97, 102, 108-112, 117-120, 124-126, 129-131, 134, 136, 144, 150-153, 156, 158, 163-170, 172, 174, 182, 193, 196, 200-210, 213, 215, 221, 222, 236-241, 243, 253, 257, 260-267, 269, 271-273, 276, 278, 280, 282-284, 295-298, 300, 303, 305-309.
sûret-i âdemiyye 58, 257.
sûret-i akl-ı küll 31.
sûret-i âlem 117, 119, 121, 123, 165, 169, 269, 273.
sûret-i cesed 56.
sûret-i bâtıne 165, 169, 171, 172.
sûret-i cismâniyye, cismiyye 33, 136, 163, 169, 262, 266, 268, 277.
sûret-i fâile 32.
sûret-i fâside 37.
sûret-i hâdise 39.
sûret-i Hak 165, 169.
sûret-i hakîkat 98.
sûret-i havâiyye 37.
sûret-i hayâliyye 207, 238.
sûret-i ilâhiyye 61, 62, 68, 69, 113, 120, 128, 136, 157, 159, 161, 163, 165, 168, 257, 270.
sûret-i ilâhiyye-i nûriyye 125.
sûret-i ilmiyye 15, 40, 110, 210, 238.
sûret-i insân, insâniyye 82, 158, 267, 268, 270.
sûret-i kâine 37.
sûret-i kelimât-ı ilâhiyye 26.
sûret-i kemâliyye-i hatmiyye 103.
sûret-i kesîfe 29, 40, 164.
sûret-i kevniyye 165.
sûret-i latîfe 164.
sûret-i mahsüse 98.
sûret-i mâyi'iyyet 37.
sûret-i melekiyye 85.
sûret-i mer'iyye 206-208.
sûret-i misâliyye 98, 111, 263.
sûret-i muayyene-i mevcûde 74.
sûret-i muhammediyye 31.
sûret-i münfaile 32.
sûret-i rûhâniyye 98.
sûret-i unsuriyye 41, 221.
sûret-i unsuriyye-i insâniyye 289.
sûret-i vücûd 199.
sûret-i zâhire 165, 169, 171-173, 237.
sûret-i zâile 39.
sûret-i zihnî 306.
sûret-i zükûr 26.
sûret perdesi 163.
sûretin müdebbiri 263.

suver (Bk. sûret).
suver-i ahkâm 197.
suver-i âlem 17, 36, 39, 123, 127, 134, 156, 188, 197, 253, 270, 271, 273, 280.
suver-i âlem-i şehâdet 37.
suver-i avâlim 16.
suver-i a'yân 274.
suver-i bî-nihâye 264.
suver-i cemâliyye 125.
suver-i cem'iyye-i ilâhiyye 176.
suver-i cesediyye 126.
suver-i ecsâm 36, 42, 112.
suver-i esmâiyye 21, 42, 70, 171, 182, 250.
suver-i eşyâ 264.
suver-i fâile ve münfaile 32.
suver-i hakâyık 125.
suver-i hakkıyye ve halkıyye 123, 305, 306.
suver-i hasene 35, 76.
suver-i hayâliyye 9, 67, 199.
suver-i hissiyye-i cismiyye 120, 145, 262.
suver-i ilmiyye 13, 14, 24, 26, 27, 39, 118, 131, 182, 238.
suver-i ilmiyye-i esmâiyye 17.
suver-i insânî 112, 236, 246.
suver-i kabîha 35.
suver-i kesîfe-i ecsâm 123, 144, 161.
suver-i kesîre-i avâlim 10.
suver-i kevniyye 95, 119, 166.
suver-i latîfe 161.
suver-i maddiyyât 78.
suver-i ma'deniyye ve nebâtiyye ve hayvâniyye 126.
suver-i ma'kûle ve mahsüse 126.
suver-i münfaile 32.
suver-i mütekevvine 264.
suver-i nev'iyye-i kevniyye 108.
suver-i niseb 110.
suver-i rûhâniyye 295.
suver-i sıfât 110.
suver-i süfliyye 125.
suver-i tabîiyye 27, 124, 303.
suver-i ulviyye-i hakîkiyye 125.
suver-i ulviyye-i izâfiyye 125.
suver-i zâhire 134.
Sübbûh 138, 195, 257.
sübühât-ı vech-i vahdet 302.
sübût-i vücûd 93.
sükûn 7, 15.
sükûn-i ezelî ve ebedî 8.
sükûnet 15, 38.
sükût 209, 211.
sülûk 2, 77, 80, 81, 284, 301, 303.
sülüsiyyet 276.
Süvâ' 257, 293.
sünger 51, 59.

şâdî 235.
Şâfî 229, 304.
şâfî' şâfi'în 224.
şah damar 262.
şahıs 147-149, 152, 154, 298.
şâhid 69.
şâhid-i âdil 86.
şân-ı ulûhiyyet 18.
şarâb 112.
şâri' 214.
şart 22.
şart-ı indifâ' 22.
şaşkınlık 298.
şebeke-i vücûd 25.
şecâat 120.
şecer, şecere (Bk. ağaç) 32, 130, 299.
şecere-i âlem 249.
şecere-i kevn 114.
şecere-i mel'ûne 33.
şecere-i menhiyye 32, 56.
Şedîd 292.
şef' 122.
şefâat 222-225.
şefâat bâbı 224.
şeftâlî 172.
şehâdet 34, 67, 77, 99, 111, 160, 161, 163, 202, 282.
şehvet, şehevât 74, 78, 249, 298.
şekâvet 20, 21, 22, 307.
şekil 19, 24, 110.
şempanze 60.
şemâil-i risâlet-penâh 98.
şems (Bk. güneş) 49-52, 54, 157.
şemsü'l-hakîka 86.
şe'n (Bk. şuûn) 17, 18, 27, 39, 93, 196, 197, 202, 203, 206, 208, 210, 234, 237, 303, 304.
şe'n-i ilâhî 197, 276.
şe'n-i zâtî 196, 238.
şe'niyyet 18.
şer 255, 258.

şer' (Bk. şerîat) 72, 83, 248.
şer'-i muhammedî 212.
şer'-i muhammedî-i mutahhar 105, 107.
şerâit-i velâyet 220, 221.
şerâyi', şerîatlar 69, 70, 71, 212, 259, 260, 280.
şerâyi'-i enbiyâ 72.
şerîat (Bk. şer') 2, 3, 71, 72, 214, 215, 218, 223, 258, 261, 290, 308.
şerîat-ı muhammediyye 98.
şerîat-ı mutahhara-i muhammediyye 107.
şerîat-ı nebî 83.
şerîat-ı zâhire 219.
şerîatlerin ihtilâfı 93.
şerîk 36, 257, 273.
şerrü'n-nâs 308.
şevâhid-i nakliyye 84.
şey (Bk. eşyâ) 16, 37, 38, 116, 313.
şey-i sâbit 15.
şey-i vâhid 20.
şeyh 182.
şeytan 30, 49, 84, 98, 100, 102, 135, 168.
şeytân-ı vehim 84.
şeytanet 101.
şeytâniyyet 135.
şibh-i beşer 60.
şirâr-ı nâs 249.
şirk 30, 68, 274.
şirk-i hafî 3.
şirket-i müşâ'a 36.
şuâ'-i basar 207.
şuhûd 69, 187, 239, 285, 287, 298, 299, 302.
şuhûd-ı ezelî 130.
şuhûd-ı Hak 205.
şuhûd-ı mücmel 67.
şurrâh-ı kirâm 100, 132, 171.
şurûr 293, 301.
şuûn, şuûnât 13, 18, 24, 27, 40, 54, 61, 82, 109, 118, 119, 123, 154, 158, 189, 196, 202, 210, 234, 238, 250, 259, 262, 279, 281, 306.
şuûn-i gaybiyye 115.
şuûn-i Hak 262, 306.
şuûnât-ı ilhahiyye 193, 237, 252.
şuûnât-ı ma'lûme 243.
şuûnât-ı zâtiyye 17, 24, 149, 197, 202, 206, 208, 235, 261, 264, 276, 279, 301.
şuûnât-ı zâtiyye-i ilâhiyye 68.
şuûr 10, 11, 43.
şükür 228, 229.
şürefâ 96.

taalluk 60, 76, 82, 149.
taassub 2.
taaşşuk 91.
tâat 230.
taayyün, taayyünât1, 4, 11, 12, 31, 32, 36, 41, 46, 62, 66, 68, 82, 83, 90, 103, 107, 110, 112, 113, 119, 123, 124, 131, 160, 164, 167-169, 173, 203, 208-212, 223, 238, 245, 246, 258, 262, 263, 267, 270, 271, 274, 288, 299-302, 305, 306, 309-311.
taayyün-i evvel 10, 11, 13, 15, 20, 66, 67, 177.
taayyün-i evvel-i icmâlî 181.
taayyün-i ilmî 200.
taayyün-i kesîf 174, 209, 310.
taayyün-i kevnî 301, 302.
taayyün-i küllî 115.
taayyün-i mahsûs 62.
taayyün-i muhammedî, muhamediyye 29, 32.
taayyün-i nûrânî 164.
taayyün-i sûrî 128.
taayyün-i sânî 10, 13, 15, 20, 24, 66.
taayyün-i zâhirî 305.
taayyün-i âfâkıyye 267.
taayyün-i bî-nihâye 276.
taayyün-i cinâniyye 168.
taayyün-i hayâliyye 32.
taayyün-i hicâbiyye 278, 282.
taayyün-i kesîfe 63, 304.
taayyânât-ı vücûdiyye 304, 306, 308.
taayyün-i zâhire 307, 310.
taayyünât perdeleri 277.
tab' 3, 72, 73.
tabâkâ tü'l-arz 51.
tabîat 41, 42, 44, 60, 61, 84, 101, 124, 126, 197, 229, 248, 249, 290, 296, 297, 310, 311.
tabîat-ı külliyye 119, 122-125, 127.
tabîat sâhili 301.
tabîb-i hâzık 2.
tafdîl 216.
tafsîl, tafsîlen 20, 23, 66, 116, 147, 148, 265.
tafsîl libâsı 221.

tağayyür, tağayyürât 9, 24, 112.
tağyîr 289.
tahakkuk 100.
tahalluk 175, 221.
tahâret-i asliyye 102, 311.
Tâhir 138.
tahayyül 33.
tahayyüz 37, 38.
tahdîd 64, 258, 259, 263-265.
tahmîd 136.
takaddüm 215, 216, 255, 270.
takaddüm-i aklî 198.
takaddüm-i zamânî 198.
takarrüb 189.
takayyüd, takayyüdât 46, 255, 258, 261, 275, 301, 305, 313.
takā zâ 21, 110, 209.
takdîs 136-141.
taklîb 84.
taklîd 167.
takvâ 293.
takyîd 64, 142, 246, 259, 264, 272, 273, 285.
taleb 21, 94, 95, 118, 183-188, 190, 193-196, 221, 237, 242, 254.
taleb-i rahmet 94.
tâlib 104, 253, 254.
ta'lîm 83-85, 260.
ta'lîm-i ilâhî 84.
tama' 188.
tarfetü'l-ayn 39, 74.
ta'rîf 263, 264, 269, 270, 272.
ta'rîf-i ilâhî 142.
târih-i tabîî 59.
tarîk 80, 81, 89, 92, 95, 157.
tarîk-ı baîd92.
tarîk-ı hakîkat 84.
tarîk-ı îman 94.
tarîk-ı küfür 94.
tarîk-ı müstakîm 92, 94, 95.
tarîk-ı müstatîl 299, 300.
tarîk-ı sedâd 272.
tarîk-ı tasfiye 113.
tarîkın ahadiyyeti 93.
tasallut 166.
tasarruf 25, 26, 36, 134, 212, 286, 310, 312.
tasarruf-ı Azrâil 29.
tasarruf-ı ma'nevî ve sûrî 212, 213.
tasarruf-ı mutlak 36.
tasarrufât-ı ilâhiyye 252.
tasarufât-ı vehmiyye 84.
tasavvur 91.
tasavvur-ı hâricî 5.
tasavvur-ı ilmî 5.
tasavvur-ı sübûtî ve selbî 5.
tasavvur-ı vicdân 5.
tasdîk 91.
taş, hacer 295, 299.
ta'tîl 132, 133, 224.
tavâf 159.
tavla 22.
tavr (Bk. etvâr) 28, 243.
Tayyib 138.
tayyib, tayyibât 81, 225, 226.
teârüf 25.
teb'a 163.
tebâr 310, 313.
tebdîl 289.
tebdîl-i şekl 243.
tebeddül 22, 23, 39, 47.
teb'îz 67.
teblîğ 93, 99, 214, 218, 223.
tebşîr 98.
teceddüd 39, 160, 203.
teceddüd-i emsâl 38, 73, 76.
tecellî, tecelliyât 3, 6, 9, 10, 13, 16, 21, 45, 46, 72, 73, 76, 93, 94, 97, 98, 108-110, 113, 115, 116, 118, 122, 129, 132, 134, 141, 158, 160, 162, 182, 183, 187, 189, 204-206, 209, 210, 212, 224, 233, 242, 250, 261, 264, 265, 267, 276, 279, 283, 284, 289, 296, 298, 299, 304, 306.
tecellî-i ahad 299.
tecellî-i âmm 76.
tecellî-i ahîr 67.
tecellî-i dâim 109, 117.
tecellî-i evvel 12.
tecellî-i Hak 39.
tecellî-i hâss 16.
tecellî-i ilâhî 19, 82, 204, 206, 234.
tecellî-i Müntakım 80, 81.
tecellî-i sânî 15.
tecellî-i sûrî 239.
tecellî-i zât (î) 79, 118, 183, 205, 207, 209, 284, 302.
tecellî-i celâliyye 135.
tecellî-i cemâliyye 135.
tecellî-i esmâiyye 94, 118, 119, 129, 183,

250, 251.
tecellî-i fehmiyye 104.
tecellî-i Hak 158.
tecellî-i hubbiyye 283.
tecellî-i ilâhiyye 160, 312.
tecellî-i rahmâniyye 49.
tecellî-i sıfâtiyye 94.
tecellî-i vücûd 9.
tecellî-i zâtiyye 31, 94, 119, 129, 183.
tecerrüd 25.
tecezzî 111, 147-149, 238.
teczie 33, 36, 67.
tedbîr, tedâbir 22, 25, 27, 28.
te'dîb-i nefs 83.
tedkîk
tarîk-ı hakîkat 84.
tarîk-ı îman 94.
tarîk-ı küfür 94.
tarîk-ı müstakîm 92, 94, 95.
tarîk-ı müstatîl 299, 300.
tarîk-ı sedâd 272.
tarîk-ı tasfiye 113.
tarîk-ı ahadiyyeti 93.
tasallut 166.
tasarruf 25, 26, 36, 134, 212, 286, 310, 312.
tasarruf-ı Azrâil 29.
tasarruf-ı ma'nevî ve sûrî 212, 213.
tasarruf-ı mutlak 36.
tasarrufât-ı ilâhiyye 252. tasarufât-ı vehmiyye 84.
tasavvur 91.
tasavvur-ı hâricî 5.
tasavvur-ı ilmî 5.
tasavvur-ı sübûtî ve selbî 5.
tasavvur-ı vicdân 5.
tasdîk 91.
taş, hacer 295, 299.
ta'tîl 132, 133, 224.
tavâf 159.
tavla 22.
tavr (Bk. etvâr) 28, 243.
Tayyib 138.
tayyib, tayyibât 81, 225, 226.
teârüf 25.
teb'a 163.
tebâr 310, 313.
tebdîl 289.
tebdîl-i şekl 243.
tebeddül 22, 23, 39, 47.
teb'îz 67.
teblîğ 93, 99, 214, 218, 223.
tebşîr 98.
teceddüd 39, 160, 203.
teceddüd-i emsâl 38, 73, 76.
tecellî, tecelliyât 3, 6, 9, 10, 13, 16, 21, 45, 46, 72, 73, 76, 93, 94, 97, 98, 108-110, 113, 115, 116, 118, 122, 129, 132, 134, 141, 158, 160, 162, 182, 183, 187, 189, 204-206, 209, 210, 212, 224, 233, 242, 250, 261, 264, 265, 267, 276, 279, 283, 284, 289, 296, 298, 299, 304, 306.
tecellî-i ahad 299.
tecellî-i âmm 76.
tecellî-i ahîr 67.
tecellî-i dâim 109, 117.
tecellî-i evvel 12.
tecellî-i Hak 39.
tecellî-i hâss 16.
tecellî-i ilâhî 19, 82, 204, 206, 234.
tecellî-i Müntakım 80, 81.
tecellî-i sânî 15.
tecellî-i sûrî 239.
tecellî-i zât (î) 79, 118, 183, 205, 207, 209, 284, 302.
tecellî-i celâliyye 135.
tecellî-i cemâliyye 135.
tecellî-i esmâiyye 94, 118, 119, 129, 183, 250, 251.
tecellî-i fehmiyye 104.
tecellî-i Hak 158.
tecellî-i hubbiyye 283.
tecellî-i ilhahiyye 160, 312.
tecellî-i rahmâniyye 49.
tecellî-i sıfâtiyye 94.
tecellî-i vücûd 9.
tecellî-i zâtiyye 31, 94, 119, 129, 183.
tecerrüd 25.
tecezzî 111, 147-149, 238.
teczie 33, 36, 67.
tedbîr, tedâbir 22, 25, 27, 28.
te'dîb-i nefs 83.
tedkîkâ t- fenniyye 74.
teessür 18, 126.
tefâvüt 83.
teferruk 47.
tefessüd 10, 29, 48, 132, 158, 159, 264.
tefhîm-i rabbânî 84.
tefrîd 275, 276.

tefrîk 295.
tefrika 307.
tefsîr 174, 301, 304.
tefvîz 186.
tefvîz-ı umûr 188.
tekaddüm (Bk. takaddüm).
tekâmül, tekâmülât 40, 44, 57, 71, 108.
tekâmül-i tedrîcî 112.
tekâmül tedrîcîdir 48.
tekâmülât-ı tedrîciye 70.
tekâsüf 9, 19, 35, 45, 47, 50, 66, 110, 112, 150, 157, 238, 305, 309.
tekemmül 51.
tekerrür 29, 233, 234.
tekellüm 262.
tekevvün 10, 16, 19, 20, 40, 42, 44, 48, 49, 51, 57, 59, 60, 111, 124, 126, 132, 158, 159, 173, 264.
tekeyyüf 284.
teklîf, tekâlîf 57, 76, 228, 308.
teklîf-i ilâhî, teklîfât-ı ilâhiyye 55, 76, 189, 308.
teklîf-i mâ-lâ-yutak 72, 93.
teklik 273.
tekrâr 73.
tekvîn 16, 20, 21, 70, 149, 152, 197, 308.
tekvîn-i timsâl 247.
telattuf 112.
telbîs 30, 101, 102.
telvîn 303, 304.
temessül 28, 31, 85.
temeyyüz 13, 20, 26, 47, 50, 54, 69.
temlîk 286.
temlîk-i hakîkî 286.
temsîl 28.
ten 25, 121.
ten gömleği 35.
tenâsüh 248.
tenâsül 56, 59, 159.
tenezzül, tenezzülât 9-11, 20, 24, 26, 27, 31, 43, 46-48, 63, 69, 85, 115, 116, 118, 119, 123, 131, 152, 156, 161, 170, 182, 208, 210, 219, 221, 238, 250, 268, 270, 271, 303-306, 309.
tenezzülât-ı kemâliyye-i vücûdiyye 63.
tenezzülât-ı vücûd 259.
tenfîs 19, 20, 44, 45, 48, 61, 110, 156, 157, 181, 205.
tenfîs-i rahmânî 19.
tenfîz-i irâde 196.
tenzîh 64, 136, 138, 139, 141, 201, 202, 210, 243, 257-260, 264, 265, 271-276, 278-280, 282, 283.
tenzîh-i aklî 204, 283.
tenzîh-i vehmî 21, 201, 204.
tenzîh-i sırf 64.
tenzîl 90, 91.
terakkî, terakkıyât 67, 71, 314.
terakkî-i ukül 83.
terakkıyât-ı medeniyye 247.
terbiye 2, 12, 15, 46, 56, 74, 83, 288, 289-292, 303, 308, 310.
tercümân-ı ilâhî 25.
terk-i edeb 56, 175.
terk-i hevâ 74.
terk-i ızhâr 69.
terkîb 67.
terkîb-i unsurî 234, 235.
tesbîh 30, 136, 137, 140, 141, 174, 257, 269-272.
teseffül 45, 156.
teselsül 7, 8, 151, 172.
tesettür 46.
te'sîr 17, 18, 26, 28-30, 47, 126, 187.
teslîm 97.
tesniye 275.
tesviye 117, 118.
tesviye-i cesed 126.
teşbîh 64, 260, 264, 265, 272-276, 278-284.
teşbîh-i sırf 64.
teşekkülât-ı vücûdiyye 82.
teşrî, 212.
teşrîf 161, 165.
tevâzu' 166, 230.
tevhîd 121, 239, 268, 273.
tevhîd-i ef'âl mertebesi 254.
tevhîd-i Hak 2, 257.
tevhîd-i hakîkî 2, 201.
tevhîd-i sırf 260.
et-tevhîdü ıskâ tü'l-izâfât 5.
te'vîl 21, 159, 201, 203, 261.
tevlîd 50.
Tevvâb 124.
te'yîd-i i'tisâmî 100-102.
tezellül 166.
tıyn-i lâzib 47, 51, 56, 57.
tıyneten 96.
tıp 185.
ticâret 283, 285.

toprak, türâb 56, 58, 59, 108, 112, 135, 166.
tövbe-i hakîkî 124.
tûfân-ı mahz 6.
tuğyân 308.
tûl 19, 34, 111, 144, 145.
turuk-u enbiyâ 93.
tuyûr 59.
tuz 112.
türk 154.

ubûdiyyet 122, 178, 188, 257, 293, 307-309.
ukūbet 73, 228, 230.
ukūl (Bk. akl) 83, 85, 121, 157, 280-282, 284, 310, 312.
ukūl-i cüz'iyye 174.
ukūl-i nâkısa 282.
ukūl-i nazariyye ehli 280.
ukūl-i zaîfe 54, 242, 243.
ukûs 15.
ulemâ (Bk. âlim) 92, 244.
ulemâ-i billah 3, 70, 244, 246, 277, 278.
ulemâ-i rüsûm 271.
ulemâ-yı zâhir, zâhire 65, 79, 96, 178, 261.
ulûhiyyet 28, 41, 42, 82, 83, 99, 107, 123, 124, 127, 269, 270, 272, 294-296, 299.
ulûm (Bk. ilim) 71, 98, 99, 103, 104, 178, 187, 205, 212, 215, 221-223, 227, 235, 236, 262, 285, 286.
ulûm-i hikem 102.
ulûm-i ilâhiyye-i zevkıyye 248.
ulûm-i ilkāî 236, 246, 247.
ulûm-i istidlâliyye 178.
ulûm-i tabîiyye 86.
ulûm-i vehbiyye 236, 246.
ulûm-i vehbiyye-i ilâhiyye 181.
ulûm-i yakîniyye 94.
umk 34, 111, 144, 145.
umûr-ı ademiyye 252, 293.
umûr-ı dünyâ 224.
umûr-ı gaybiyye 85.
umûr-ı külliyye 143-149, 154, 170.
umûr-ı ma'küle 144.
umûr-ı uhreviyye 83.
unsur (Bk. anâsır) 35.
unsur-ı hayvânî 59.
unsurî 52, 122, 128.
unsuriyyât 126.
Uranüs 49.
urefâ (Bk. ârif) 3, 79.
urûc 14, 68, 306, 314.
usât-ı mü'minîn 80.
Utarit 49, 50.
uyûn -ı kesîre 41, 124.
uzunluk 37, 144, 145.

üdebâ (Bk. edîb) 141, 142, 172.
üfürükçü 181.
ülü'l-azm 257.
ülü'l-emr 99.
ümem-i sâbıka 71.
ümenâ (Bk. emîn) 141, 142.
ümmehât-ı esmâ 232.
ümmet, ümem 67, 71, 72, 89, 92, 93, 96, 105, 107, 220, 221, 223, 257, 277, 279, 280, 311.
ümmet-i da'vet 71.
ümmet-i icâbet 71.
ümmet-i merhûme 71.
ümmet-i Muhammet 71, 142, 279, 280.
ümmü'l-kitâb 13, 177, 178.
ümniyye 84, 99, 100.
üns 63, 160, 162.
ünûset 26, 52.
üşniyye 51, 59.
üzn (Bk. kulak) 165.

vâcib 150, 151, 244, 245.
vâcib bi'l-gayr 244, 245.
vâcib bi'z-zât 245.
vâcibü'l-vücûd 150-155, 164, 169, 243-245.
vâcibü'l-vücûd-i bi'l-gayr 245.
vâcibü'l-vücûd-i bi'z-zât 245.
vahdânî 82.
vahdâniyyet-i adedî 7.
vahdet 67, 113, 182, 200, 248, 265, 266, 273, 276, 278, 288, 302, 307.
vahdet-i bâtıne 277.
vahdet-i hakîkî 11, 15.
vahdet-i Hakk 257, 277.
vahdet-i ilâhiyye 201.
vahdet-i sırf 12, 277.
vahdet-i şahsıyye 202.
vahdet-i tâmme 77.
vahdet-i vücûd 280.

vahdet-i zâtiyye 200, 202, 301.
vahdette kesret 239.
Vâhib 228, 229.
Vâhid 138, 276, 294.
vâhid 8, 11, 30, 39, 138, 152, 154, 294, 299.
vâhid-i hakîkî, 201, 298.
vâhid-i kahhâr 292.
vâhidü'l-ayn 42, 43.
vâhidü'z-zaman 134.
vâhidde kesreti müşâhede 298, 299.
vâhidiyyet 11, 12, 15, 24, 67, 109, 110, 113.
vâhidiyyet mevvâcı 11.
vâhidiyyetin bâtını 305.
vahy 28, 84, 85, 97, 107, 218, 220, 312.
vahy-i ilâhî 85, 219, 312.
vakar 120.
vâkıa 159.
vakit 146, 231.
vakt-i merhûn 191.
vaktinin peygamberi 70.
vâlide, vâlideyn 310, 311.
var 7.
vârid-i rûhânî 98.
vâridât 187, 312.
vâridât-ı ilâhiyye 311, 312.
vâris, verese 14, 31, 70, 84, 102, 103, 127, 188, 212, 222, 223, 253, 291, 297, 298, 312.
vâris-i ekmel 98, 100, 101, 178, 223.
vâris-i ekmel-i nebevî 99, 178.
vâris-i kâmil-i nebevî 178.
vâris-i muhammedî 288.
varlık (Bk. vücûd) 4, 7, 155.
vasf-ı cüz'î-i mukayyed 144.
vasf-ı küllî-i mutlak 144, 145.
vâsıta-i ûlâ 12.
Vâsi' 228, 229.
vebâl 226.
vech (Bk. vücûh) 29, 223, 293, 298, 313.
vech-i ahadiyyet 277, 278.
vech-i bâkî 87.
vech-i Hak 46, 188, 189, 313.
vech-i hâss 122, 294.
vech-i ilâhî 90.
vech-i kevnî 122.
vech-i mutlak 278, 313.
vech-i vahdet 33, 307.
veche-hû 313.
Vedd 257, 293.
vehb-i ilâhî 236, 246-248.
vehm, vehim (Bk. evhâm) 2, 6, 7, 27, 30, 68, 84, 121, 174, 237, 257, 273, 308.
"Ve hüm yüs'elûn" 20.
vekâlet 285, 286.
vekâlet-i ilâhiyye 286.
vekîl 285, 286.
velâyet, velâyât 11, 211-214, 218, 220-223, 225, 226, 235.
velâyet-i âmme 13, 222.
velâyet-i evliyâ 12.
velâyet-i hâssa-i muhammediyye 98, 99, 178, 212, 214, 235.
velâyet-i iseviyye 212.
velâyet-i külliyye 12.
velâyet-i muhammediyye 212, 213.
velâyet-i mukayyede-i şahsıyye 222.
velâyet-i mutlaka 11, 12, 222.
velâyet-i mutlaka-i ilâhiyye 212, 235.
veled 8, 50, 283, 284.
veled babasının sırrıdır 236.
Velî 199, 212-214, 220, 222, 223.
Veliyy-i Hamîd 221.
veliyy-i hâtem mişkâtı 209, 211.
veliyy-i kâmil 219, 253.
veliyy-i vâris 199.
verâset 103, 223.
veren el 166.
verese-i kümmelîn 1, 84, 86.
verese-i muhammediyye 210, 211.
vesâvis-i şeytâniyye 101.
vicdân 11, 239.
vikâye 172, 174, 293.
vitr 122.
vücûb 131, 150, 152, 161, 164, 244, 245.
vücûb-i hâss-ı zâtî 152, 153.
vücûb-i zâtî 150, 152, 164, 165.
vücûd (Bk. varlık) 1, 4-11, 13-17, 23, 24, 27, 30-31, 35, 36, 38, 39, 42, 43, 46, 62, 63, 66, 68, 69, 70, 81-83, 93, 108, 113, 115, 117, 119, 122, 129-132, 143, 145, 150-155, 158, 164, 169-171, 182, 187, 198, 201, 203, 206, 207, 209-211, 220, 223, 232, 237-239, 242-246, 250, 252, 257-262, 270, 271, 273, 275, 286, 292, 300-303, 305, 306, 311.
vücûd birdir 21, 243, 276, 294.
vücûd-i Âdem 26, 160.

vücûd-i ahadiyyet 11.
vücûd-i âlem 42, 63.
vücûd-i aynî 143-141, 147-149, 156, 220, 221.
vücûd-i aynî ve unsurî 136.
vücûd-i baht 6.
vücûd-i berzah 35.
vücûd-i beşerî 222.
vücûd-i cesed 108.
vücûd-i eltaf-ı Hak 208.
vücûd-i eşyâ 21.
vücûd-i etemm 300.
vücûd-i evvel 13.
vücûd-i hâdis 6, 153.
vücûd-i hâdis-i kesîf 174.
vücûd-i Hak 131, 132, 146, 150, 151, 155, 161, 164, 195, 199, 202, 207, 210, 219, 237, 238, 240, 252, 273, 274, 276, 309.
vücûd-i hakîkî 6, 7, 9, 15, 27, 32, 62, 68, 74, 82, 158, 164, 302, 303.
vücûd-i halkî, halk 195, 219, 252, 273, 274.
vücûd-i hâricî 17, 40, 46, 129, 182, 193, 244, 245.
vücûd-i hâricî kokusu 15.
vücûd-i Havvâ 26.
vücûd-i icmâlî 13.
vücûd-i ilmî 19, 77, 129, 200.
vücûd-i imkânî 155, 298.
vücûd-i imkân-ı mahz 151.
vücûd-i insânî 2, 27, 42, 44, 84, 121, 147, 151, 311.
vücûd-i Îsâ 91.
vücûd-i i'tibârî 209, 274.
vücûd-i izâfî 8, 9, 115, 210, 211, 245, 252, 255, 262, 286, 302, 309, 310, 313.
vücûd-i kesîf-i aynî 144, 303.
vücûd-i kesîf-i beşerî 174.
vücûd-i kevnî 175, 221, 252.
vücûd-i kevnî-i maddî 39.
vücûd-i küllî 115.
vücûd-i latîf 44, 61.
vücûd-i latîf-i Hakk 17.
vücûd-i mahz 6, 8, 9, 151, 232, 244.
vücûd-i mahz-ı latîf 9.
vücûd-i mezâhir 239.
vücûd-i mukayyed 8, 246, 270, 308, 309.
vücûd-i mutlak 3, 4, 6, 10, 28, 38, 39, 46, 48, 63, 64, 67, 118, 156, 158, 161, 181, 202, 208, 239, 246, 252, 258, 261, 267, 268, 274, 305, 306, 308, 311.
vücûd-i mutlak-ı Hak 18, 25, 38, 39, 92, 93, 156, 164, 182, 201, 205, 208, 237, 250, 255, 271, 274, 276, 303, 305, 309, 310, 313.
vücûd-ı mutlak-ı latîf 238, 303, 304.
vücûd-i müfâz 15.
vücûd-i mümkin 8, 9, 48, 74, 156, 170, 245.
vücûd-i mümkinât 39, 156, 160, 189.
vücûd-i müstakıll 9, 150, 237, 262, 274.
vücûd-i müteayyin 96, 168, 189, 305, 306, 309-311.
vücûd-i nâ-mütenâhî 276, 301.
vücûd-i rûhânî 220, 221.
vücûd-i sırf 4.
vücûd-i tafsîlî 129.
vücûd-i takyîd 155.
vücûd-i tıynet 220.
vücûd-i unsurî, tıynetî 1, 196, 220, 221.
vücûd-i vâcib 153.
vücûd-i vâhid 21, 122, 235, 239, 270, 271, 297-299, 303, 305.
vücûd-i vâhid-i Hak 18, 167, 235, 257, 298.
vücûd-i vâhid-i hakîkî 122, 239, 246, 255.
vücûd-ı vâhidiyyet 26, 76.
vücûd-i vehmî 2, 308.
vücûd-i zâhir 174.
vücûd-i zâtî 161, 164.
vücûd-ı zâtullah 18.
vücûd-ı zıllî 8.
vücûdât 156.
vücûdât-ı ayniyye 148, 154, 170.
vücûdat-ı ilmiyye 155.
vücûdât-ı izâfiyye 49, 156, 158.
vücûdât-ı kesîfe 154.
vücûdât-ı kevniyye 293.
vücûdât-ı mukayyede 298, 308.
vücûdât-ı mümkine, imkâniyye 74, 282.
vücûdullâh 220.
vücûh (Bk. vech) 29, 138, 297.
vücûh-ı Cibrîl 28, 29.
vücûh-ı esmâ 306.
vücûh-ı hâssa 212.
vücûh-i kesîre 138.
vücûh-i Mikâîl 29.

vücûh-ı tasarrufât 28.
vücûh-ı te'sîrât 28.
vüs'at 289.

"yâ Allah" 304.
yağmur (Bk. katre-i bârân) 283.
"yâ ilâh" 304.
yakaza 140.
yakîn 29.
ya'kūbî (kadem-i, kalb-i) 212.
Yaûk 257, 293.
yay 262.
yed-i beyzâ 223, 251.
yed-i Celâl 189.
yed-i Cemâl 189.
yed-i fâile 231, 248.
yed-i kābile 231.
yed-i münfail 248.
yed-i şimâl 166.
yed-i yemîn 166.
yedeyn 231.
yedi batın 261.
Yeğüs 257, 293.
yemiş 237.
yetmiş bin hicâb 164, 302.
yevm 50.
yevm-i âhiret 61.
yevm-i kıyâmet 223-226, 313.
yılan (Bk. hayyât) 251.
yıldız 53, 295.
yok 7.
yoktan var 10.
yoktan var olmak 155.
yokluk 7.
yol 300.
Yûh 314.
Yûsuf'un güzelliği 223.
yübûset, kuruluk 41, 42, 122, 126.
yüzüğün taşı 108.

za'ferân 55.
zâhid 105.
zâhir 11, 16, 33, 34, 36, 41-43, 63, 76, 100, 102, 110, 111, 123, 128, 130, 134, 143, 147-151, 154, 158, 161, 163, 166, 167, 172, 174, 203, 206, 208, 210, 211, 218, 222, 223, 225, 227, 229, 236, 240, 241, 259-262, 264, 266, 268-273, 276-278, 286, 287, 290, 300-309.
Zâhir 76, 134, 154, 160, 161, 163, 170, 172, 234, 235, 261, 262, 264, 265, 276-278, 280, 282.
zâhir-i şerîat 215.
zâhir-i vücûd 84.
zâhir ve bâtın-ı Hak 269.
zâhirin ve bâtının hüviyeti 263.
zâhiriyyet 41, 125, 127, 263.
zahr 261.
zâilât 39, 132.
zâkire-i mütefekkire 30.
zâlim-i muhammedî 299, 313.
zâlim, zâlimîn 299, 310, 313.
zaman, ezmân 10, 24, 110, 145, 146, 156.
zamân-ı hâl 75.
zamânî 10, 160.
zamîr 251, 252.
zan 27, 285.
zarf 303, 305.
zarf-ı arz 305.
zât 4-6, 11-18, 23, 25-27, 30-32, 36, 38, 41, 43, 65-68, 79, 80, 93-95, 109, 110, 112, 113, 115, 116, 118, 119, 123, 128, 129, 137, 138, 145, 147-149, 151, 153, 156, 164, 171, 174, 182, 193, 197, 200, 250, 252, 259, 260, 262, 273, 276, 279, 303, 311, 313.
zât-ı ahadiyye (t) 6, 103, 104, 109, 118, 127, 128, 181, 182, 205, 210, 223, 224, 233, 243, 250, 252, 259, 279, 306.
zât-ı aliyye 66, 219.
zât-ı baht 6, 11, 66, 109, 156.
zât-ı bilâ-i'tibâr 6.
zât-ı bilâ-taaddüd 6.
zât-ı eltaf-ı latîf 44.
zât-ı Hak 110, 115, 118, 119, 138, 167-169, 197, 205, 262, 269, 303.
zât-ı ilâhî, ilâhiyye 17, 95.
zât-ı hüve hüve 6.
zât-ı hüviyyet 6.
zât-ı kadîm 20.
zât-ı lâ-taayyün 11.
zât-ı latîf 45, 61, 156, 158.
zât-ı latîfe-i Hak 42.
zât-ı mukaddes 26.
zât-ı mutlak 6, 16, 110-112, 114, 115, 127, 128, 136, 160, 169, 182, 208, 209, 281.

zât-ı sâdic 5.
zât-ı sırf 6, 12, 109, 110, 115, 156.
zât-ı ulûhiyyet 14, 18, 20, 21, 23, 27, 30-32, 44, 65, 125, 183, 204, 205.
zât-ı vâcibü'l-vücûd 1.
zât-ı vahdet ve ulûhiyyet 182.
zât-ı vâhide 131, 296.
zât-ı vücûd 4, 17.
zâtiyyet 26, 109, 112.
zâtullah 18.
zehir 227.
zekâ 14, 262, 280.
zekâ-yı beşer 38.
zekâvet 285.
zekiyy-i mutlak 86.
zelle 173, 175.
zemm 172, 175, 278.
zenb-i vücûd 301.
zengin 231.
zerre, zerrât 3, 29, 38, 48, 61, 62, 294, 296.
zerrât-ı unsuriyye 83.
zevâhif 59, 173.
zevce 172.
zevk (Bk. ezvâk) 2, 3, 68, 69, 78, 102, 116, 127, 128, 160, 164, 183, 198, 209, 238, 239, 262, 285, 286, 289-291.
zevk-ı hayât 247.
zevk-ı hayvânî 248.
zevk-ı muhammedî 176, 287, 298.
zevk-ı müşâhede 43.
zevk-ı rü'yet 128.
zevk-ı sahîh 14.
zevk-ı selîm 232, 258.
zevk-ı şuhûdî 43, 44.
zevk-ı şuhûdî ve huzûrî 61, 153.
zıdd (Bk. ezdâd) 64, 65, 189, 235.
zıddân 64.
zıdd-ı ıstılâhî 64.
zıdd-ı lügavî 64.
zılâl (Bk. zıll) 15, 21, 26, 32.
zılâl-i esmâiyye 32, 298.
zıll (Bk. gölge) 122, 238, 297, 298.
zıll-i evvel 12.
zıll-ı memdûd 15.
zıll-i vahdet 15.
zıllin sâhibi (Bk. sâhib-i zıll) 297.
zındık 65, 308.
zî-rûh 36, 174.
zihin, zihnî 125, 143.
zikr 67, 80, 87.
zillet 230.
ziyâ 45, 50, 53.
ziyâ-yı şems 64.
zuhûr, zuhûrât 6, 9, 11-13, 16-18, 21, 23, 25, 30, 31, 33, 35, 36, 39-41, 43, 44, 46, 51, 55, 61, 65, 68, 69, 77, 79, 91, 107, 108, 110, 112, 115, 118, 123, 124, 129, 132, 134, 137, 138, 141, 147, 148, 151-158, 169, 170, 173, 181, 182, 186, 193, 201-203, 205, 208, 211, 218, 223-225, 250, 252, 259, 261, 262, 265, 266, 268, 270, 276, 279, 280, 304-306, 309.
zuhûr-ı ahkâm 30, 61, 69, 82, 141, 209, 210.
zuhûr-ı ahkâm ve âsâr 132.
zuhûr-ı evvel 12.
zuhûr-ı kemâlât 40, 210.
zuhûr-ı ilâhî 126.
zuhûr-ı sânî 15.
zulm, zulüm 68, 93, 167, 291, 298, 299, 313.
zulm-i azîm 68.
zulmânî hicâb 277, 310.
zulmet, zulumât 5, 64, 164, 302, 307, 313.
zulmet-i adem 225.
zulmet-i ezelî ve ebedî 8.
zulmet-i ıstılâhî 65.
zulmet-i tabîiyye 1, 33, 68.
zübde (Bk. hulâsa) 62, 63, 108.
zübde-i âlem 68.
zübde-i kâinât 44, 128.
Zühal 49.
Zühre 49, 50.
zükûr 59.
zükûret 26, 52.
Zü'l-Celâl, Zû-Celâl 69, 160, 162.
zü'l-fıkarât 59.
zü'l-kuvveti'l-metîn 27.
zü'l-vücûd 4.
zürriyyât 32.
züûfiyet 51.

I.Cildin ilk baskısı için
YANLIŞ-DOĞRU CETVELİ

Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi'nin I. cildinin ilk baskısında, bütün dikkatlerimize rağmen bâzı hatâlar olmuştur. Özür diler ve aşağıdaki şekilde düzeltiriz. Ayrıca ikinci baskıda imlâsını değiştirdiğimiz bir kaç kelime de bu listede verilmiştir.

Sayfa	Satır	Yanlış	Doğru
1	2	mezîk	medıyk
1	18	mü'minîn, mütefekkirîn	mü'minîn-i mütefekkirîn
6	15	ilm-i zât	alem-i zât
7	20	yok olan bir	yok olan
16	33	delâleti, diğeri	delâleti ve diğeri
21	10	mütekellimîn	mütekellimînin
22	7	omuştur	olmuştur.
22	15	olamaz	olmaz.
24	21	Şunûât-ı	Şuûnât-ı
24	27	Zîrâ zaman ve mekân	Zîrâ zaman ile mekân
27	7	sıfat-ı sâire	sıfât-ı sâire
28	26	buyurmaktadır	buyurmaktır.
30	18	benimle berâber doğan	benimle doğan
32	9	taayyünât-ı hayâliyye ki,	taayyünât-ı hayâliyye
32	31	muhammediyyedir.	muhammedîyedir.
35	21	bâsıta	basîta
37	4	ba'dehû bir	ba'dehû ondan bir
37	26	nâmî-i hâsstir;	nâmî-i hassâstir;
42	22	müessirün-fîh	müesserün-fîh
42	23	müessirün-fîh	müesserün-fîh
42	25	müessirün-fîh	müesserün-fîh
42	26	müessirün-fîh	müesserün-fîh
43	4	müessirün-fîh	müesserün-fîh
43	9	müessirün-fîh	müesserün-fîh
45	29	Ukaylî	Hazret-i Ebû Rezîn el-Ukaylî
46	24	bundan	bunda
48	21	etrâfından	etrâfında
51	6	tarafında	etrâfında
51	16	tîn-i lâzib	tıyn-i lâzib
53	11	(A'râf, 7/143)	وب أرنى (A'râf, 7/143)
53	23	eşi'a-nişâr	eşi'a-nisâr
55	3	ta'm	tu'm
55	23	bize o	biz o
56	8	tîn-i lâzibden	tıyn-i lâzibden
56	22-23	tara-fından	taraflarından
57	30	tîn-i lâzib	tıyn-i lâzib
58	13	halkına nasıl	halka nasıl
63	6	vücûdun	. Vücûdun
68	18	vaz' etmektedir"	vaz' etmektir."
69	1	küfürde	küfürden
69	16	Bir vecih	Bir vechi
71	17	müntehâ sınıf	müntehî sınıf

72	9	ba'zısından	ba'zılarından
73	11	afvla gelen	akla gelen
73	22	müşâhibidir	müşâbihidir.
76	16	iâhiyyeyi	ilâhiyyeyi
81	1	intirâk-ı	ihtirâk-ı
81	27	ateş, cehennemin	âteş-i cehennemin
82	12	âhiri	ahîri
83	18	buyurur	buyururlar
84	10	Bohner' leri	Böhner' leri
85	2	nebevîdir	nebevîdir; zîrâ akvâl-i enbiyâ (a.s.)
87	18	ebyât: Sâniha	ebyât-ı sâniha
90	9	4. Halktan	Üçüncüsü, halktan
91	28	Ve Îsâ (a.s.) dır.	Ve o Îsa (a.s.) dır.
93	1	esmâ ve sıfât	esmâ ve sıfâtı
97	3	imamlardır.	imamdırlar.
97	8	sûriyye-i tîniyyedir.	sûriyye-i tıyniyyedir.
100	8	istedim ki	isterdim ki
101	4	**münezeldir**	**münzeldir**
103	8	sûret-i kemâliyye-i	sûret-i muhammediyye-i kemâliyye-i
104	17	sûretiyle	sûretleriyle
104	22	ta' limde	ta' lîminde
110	25	cevâhir-i bâsîta	cevâhir-i basîta
112	5	üzerine	üzere
112	17	suver-i insânide	suver-i insâniyyede
113	12	وستند	دستند
115	21	neden mazhara	neden bir mazhara
115	32	mertebe tenezzülü	mertebe-i tenezzülü
117	31	Kabe' l-cilâ	Kable'l-cilâ
125	Dipnot	C. III; C. X	C. II; C.V.
126	17	ma' nâyı	maânîyi
126	35	suyu	suyu ile
127	7	vâsıta-i havâssi	vâsıta-i havâss
127	21	satılma-	satma-
134	7-8	mühr-i Mûsâ	mühür mumu
138	4	**değidir**	**değildir.**
138	4	**onardan vâkı' oan**	**onlardan vâkı' olan**
141	5	**ta'rif-i iâhi**	**ta'rîf-i ilâhî**
142	1	لذهب الله	كم لذهب اللهب
143	22	**gayr-i muvakat**	**gayr-i muvakkat**
147	20	**a' yân-ı mevcûde de**	**a' yân-ı mevcûdede**
149	29	Hakk-ı ilmi	Hakk'ın ilmi
150	15	kendisin	kendisinin
151	29	bu istinâdla	bu istinâd
154	5	mertebe-i kesâfette	bu mertebe-i kesâfette
158	15	muntakı'	munkatı'
159	14	babasız insan	babasız ve anasız insan
160	32	**üns üzere**	**bizi heybet ve üns üzere**
161	23	mahlûk olduğundan	mahlûk olmakla bilcümle merâtibi câmi' olduğu gibi, Âdem dahi sûret-i

			ilâhiyye üzerine mahlûk olduğundan
162	4	mecâliyle	cemâliyle
167	6	evsâfın	evsâf
171	7	murâd ettiğimiz	murâd ettiğimizi
171	9	temez	etmez
174	26	**Ya'nî bu.**	**Zîrâ bu**
176	5	**Üzeyrî 'de**	**Uzeyriyye'de**
176	21	gösterek	göstererek
178	22	bi kitâb-ı münife	bu kitâb-ı münîfe
184	28	İşte bu	İşte bir
186	12	**onun içinde**	**onu içinde**
189	5	mazharıdır.	mazharıdırılar.
190	1	azâb-ı ekber	azâb-ı ekberin
191	13	cîâbet	icâbet
193	17	Husûl kābiliyyeti	Husûl-i kâbiliyyeti
197	3	perderpey	peyderpey
197	6	Ama	Ammâ
198	18	**üzerindedir:**	**üzerinedir:**
204	8	etmesi idi,	etmese idi,
204	29	bunu da	buna da
205	2	mal ve zevk	mal ve rızk
208	29	müdîrin	müdebbirin
209	22	bahs olmaz	bahs olamaz
210	26	muhammediyyenden	muhammediyyînden
211	1	muhammediyyenden	muhammediyyînden
213	17	veyâ hilkat	ve hilkat
215	15-16	**onların havâtırının**	**onların matlabı oradadır; ve havâdis-i cihâna gelince, onların**
219	2	kerpicin	kerpici
222	14-15	**cemâatinin**	**cemâatin**
223	12-13	hâtem-i evliyâ cemâatinin	hâtem-i evliyâ şefâat kapısını açmak husûsunda Benî Âdem'in efendisi; ve enbiyâ ve evliyâ
223	19	hesenesi	hasenesi
226	7	edpi	edip
229	21	görtürmüğe	götürmeğe
230	5	in'âmdan	in'âmından
230	28	mağfiret ile;	mağfiret eyler;
231	18	vakit, vakt-i	vakit vakit
232	14	**.O ismin**	**, o ismin**
232	14	**Kendisinden**	**Kendisine de**
233	17	**Hak'tır**	**haktır**
234	1	bulunmaz. Çünkü	bulunmaz; ya'nî vârid olan atânın ebedü'l-ebed bir daha aynı sâdır olmaz. Çünkü
234	7	وراله	رواله
237	8	üzerindedir;	üzerinedir;
239	16	cem'-i mezâhirde	cemî'-i mezâhirde

240	4	هرزمن	هم زمن
242	28	mufassılan	mufassalan
247	34	hemşîresinni	hemşîresinin
248	8	oduğundan	olduğundan
248	13	ie	ile
250	1	**Şerh-i**	**Sürh-i**
253	3	آن سبب	آن مسبب
257	4	müblâğa üzerine	mübâlâğa üzere
259	20	**tehzîh**	**tenzîh**
263	7-8	Ve sûret	Ve bu sûret
263	8	bâtının	bâtınının
263	29	mecmûa-i zâhiresi	müctemia-i zâhiresi
266	14	ettikçe biliriz	ettikçe bilinir
266	19	diğeri zuhûr	diğeri de zuhûr
270	14	müteayyindir	müteayyin olur.
275	1	desen	desek
276	9	için, onların	için âsâra lüzûm vardır. Bu eserler zâhir olmak için, onların
276	19	zâiddir	zâtîdir
277	3	bu sûretle	bir sûretle
280	9	esbebi	sebebi
281	15	mefâtih-gayb	mefâtîh-i gayb
286	21	mecâz	mecâzî
287	23	kavliyle	kaydiyle
288	30	Hâfız	Hâfıd
291	17	Bu kezâ	Bu kazâ
293	30-31	peygamberler	peygamber
293	33	eyler. Filhakîka	eyler, dediler. Filhakîka
295	12-13	olunan hangi	olunanın hangi
295	19	kesreti sûretin	kesreti sûretinin
295	31	onlara ağaç	onlara taş, ağaç
296	12	ilâh-ı mukayyede	ya'nî ilâh-ı mukayyede
298	12-13	vecihden ve bir ciheti diğer vecihden	vecihden
298	16	beyt-i Hudâ	beyti Hudâ
302	26	benim üzerimdedir;	benim üzerimedir;
303	8	mahzâ eşyâya	mahzâ esmâya
307	8	Yeryüzünden	Yeryüzünde
310	9	eserine	isrine
312	15	ve şehrin	ve ehl-i şehrin
312	16	yüzlerini ayaklarını	yüzlerini ve ayaklarını
314	3	hüküm ve maârif	hikem ve maârif

Muhyiddin İbn Arabî

FUSÛSU'L-HİKEM

Arapça Metin

«دعاهم ليغفر لهم » والغفر الستر . « ديَّارا » أحداً حتى تعم المنفعة كما عمت الدعوة . /33 « إنك إن تذرهم » أى تدعهم وتتركهم « يضلوا عبادك » أى يحيروهم فيخرجوهم من العبودية إلى ما فيهم من (٢٠ — ا) أسرار الربوبية فينظرون أنفسهم أربابا بعدما كانوا عند أنفسهم* عبيدا ؛ فهم العبيد الأرباب . « ولا يلدوا » أى ما ينتجون ولا يظهرون « إلا فاجرا » أى مظهرا ما ستر ، « كَفَّارا » أى ساترا ما ظهر بعد ظهوره . /34 فيظهرون ما سُتِرَ ، ثم يسترونه بعد ظهوره ، فيحار الناظر ولا يعرف قصد الفاجر فى فجوره[١] ، ولا** الكافر فى كفره ، والشخص واحد . /35 « رب اغفرلى » أى استرنى واستر من أجلى فيجهل قدرى ومقامى كما جهل قدرك فى قولك : « وما قدروا الله حق قدره » . « ولوالدى » : من كنت نتيجة عنهما وهما العقل والطبيعة. « ولمن دخل بيتى » أى قلبى. « مؤمنا » مصدقا بما يكون فيه من الإخبارات الألهية وهو ما حدَّثت به أنفسَهَا . « وللمؤمنين » من العقول « والمؤمنات » من النفوس . « ولا تزد الظالمين » : من الظلمات أهل الغيب المكتنفين خلف الحجب الظلمانية. « إلا تبارا » أى هلاكا ، /36 فلا يعرفون نفوسهم لشهودهم[٢] وجه الحق دونهم . فى** المحمديين . « كل شيء هالك إلا وجهه » . والتبار الهلاك . ومن أراد أن يقف على أسرار نوح فعليه**** بالرقِّ (٢٠ — ب) فى فلك يوح[٣] ، وهو فى التنزلات الموصلية لنا والله يقول الحق[٤]

---

(١) ا : بفجوره (٢) ه : بشهودهم (٣) ه ؟ ب : فلك نوح
(٤) ب : والسلام بدلا من : والله يقول الحق ـ ه : لا تذكر شيئاً

* ش : نفوسهم ** ش : ولا قصد *** ش : جاء فى
**** ش : الترقى

لأنفسهم*. « المصطفَيْن[١] » الذين أورثوا الكتاب ، أول الثلاثة . فقدمه على المقتصد والسابق[٢] . « إلا ضلالا » إلا حيرةً** المحمدى. «زدنى فيك تحيرا » ، « كلما أضاء لهم مشوا فيه و إذا أظلم عليهم قاموا».فالحائر[٣] له الدور والحركة الدورية حول القطب فلا يبرح منه ،/30 وصاحب الطريق المستطيل مائل خارج عن المقصود طالب ما هو فيه صاحب خيال إليه غايته : فله مِنْ و إلى وما بينهما . وصاحب الحركة الدورية لا بدءَ له فيلزمَه « مِنْ » ولا غايةَ*** فتحكمُ عليه « إلى » ، فله الوجود الأتمُّ وهو المؤتى جوامع الكلم والحِكَم . (١٩ — ب) «مما خطيئاتهم» فهى التى خطت بهم فغرقوا فى بحار العلم بالله، وهو الحيرة ؛/31 «فأدخلوا نارا» فى عين الماء**** فى المحمديين. « و إذا البحار سجرت » : سَجَرْتَ التنور[٤] إذا أوقدته . «فلم يجدوا لهم من دون الله أنصارا » فكان الله عين أنصارهم فهلكوا فيه إلى الأبد . فلو أخرجهم إلى السِّيف ، سيف الطبيعة لنزل بهم عن هذه الدرجة الرفيعة ، و إن كان الكل لله وبالله بل هو الله ./32 « قال نوح ربِّ » ما قال إلهى ، فإن الرب له الثبوت والإله يتنوع بالأسماء فهو كل يوم فى شأن . فأراد بالرب ثبوت التلوين إذ لا يصح إلا هو . « لا تذر على الأرض » يدعو عليهم أن يصيروا فى بطنها.***** المحمدى « لو دليتم بحبل لهبط على الله » ؛ «له مافى السموات وما فى الأرض» . و إذا دفنت فيها فأنت فيها وهى ظرفك : « وفيها نعيدكم ومنها نخرجكم تارة أخرى » لاختلاف الوجوه . « من الكافرين » الذين « استغشوا ثيابهم وجعلوا أصابعهم فى آذانهم » طلبا للستر لأنه

---

(١) إشارة إلى قوله تعالى « وإنهم عندنا لمن المصطفين الأخيار » سورة ص آية ٤٧

(٢) إشارة إلى قوله تعالى : « فمنهم ظالم لنفسه ومنهم مقتصد ومنهم سابق بالخيرات بإذن الله » . سورة فاطر آية ٣٢ (٣) ا : فالمحير ، ب فالحائر والمتحير لهم (٤) ب : التنوت

* ش : سهو جملة ** ش : + قال *** ش : ولا غاية له **** ش : وفى

***** ش : + قال

لأنه ما عَدِمَ من البداية فيدعى إلى الغاية . « أدعو الله* » فهذا عين المكر ؛ « على بصيرة » فنبَّه** أن الأمر له كله ،/[25] فأجابوه(١) مكرا كما دعاهم*** . فجاء المحمدى وعلم أن الدعوة إلى الله ما هى من حيث هويته وإنما هى من حيث أسماؤه فقال : « يوم نحشر المتقين إلى الرحمن وفدا » فجاء بحرف الغاية وقرنها بالاسم ، فعرفنا أن العالم كان تحت حيطة اسم إلهى أوجب عليهم أن يكونوا متقين ./[26] فقالوا فى مكرهم : « لا تذرنّ آلهتكم ولا تذرن وَدّاً ولا سواعا ولا يغوث ويعوق ونسرا » ، فإنهم إذا تركوهم جهلوا من الحق على قدر ما تركوا من هؤلاء ؛ فإن للحق فى كل معبود وجها يعرفه مَنْ يعرفه ويجهله من يجهله . فى المحمديين : « وقضى ربك ألا تعبدوا إلا إياه » أى حكم ./[27] فالعالم يعلم من عُبِدَ ، وفى أى صورة ظهر حتى عبدَ**** ، وأن التفريق والكثرة كالأعضاء فى الصورة المحسوسة وكالقوى المعنوية فى الصورة الروحانية ، فما عُبِدَ غير الله فى كل معبود . فالأدنى من تخيل فيه الألوهية ؛ فلولا هذا التخيل ما عبد الحجر ولا غيره . ولهذا قال(٢) : « قل سموهم » ، فلو سموهم (١٩ — ١) لسموهم حجارة(٣) وشجراً وكوكبا ./[28] ولو قيل لهم من عبدتم لقالوا إلها ما كانوا يقولون الله ولا الإله . والأعلى ما تخيل(٤) ، بل قال هذا مجلى إلهى ينبغى تعظيمه فلا يقتصر . فالأدنى صاحب التخيل يقول: « ما نعبدهم إلا ليقربونا إلى الله زلفى » والأعلى العالم يقول: « إنما إلهكم إله واحد فله أسلموا » حيث ظهر « وبشر المخبتين » الذين خبَتْ نار طبيعتهم ، فقالوا إلها ولم يقولوا طبيعة ،/[29] « وقد أضلوا كثيرا » أى حيروهم فى تعداد الواحد بالوجوه والنسب . « ولا تزد الظالمين »

---

(١) ب : فأجابوا (٢) ا : + الله تعالى (٣) ب ؟ ه : حجرا
(٤) ا : + فيه الألوهية .

* ش : ادعوا الخ.   ** ش: + عليه السلام   *** ش: + مكراً
**** ش: + ويعلم

عقولهم وروحانيتهم فإنها غيب . « ونهارا » دعاهم أيضاً من حيث ظاهر[١] صورهم وحِسِّهم*، وما جمع فى الدعوة مثل « ليس كمثله شيء » فنفرت بواطنهم لهذا الفرقان فزادهم فرارا ./ ثم قال عن نفسه إنه[٢] دعاهم ليغفر لهم ، لا ليكشف (١٨ — ا) لهم ، وفهموا ذلك منه صلى الله عليه وسلم**. لذلك « جعلوا أصابعهم فى آذانهم واستغشوا ثيابهم » وهذه كلها صورة الستر التى دعاهم إليها فأجابوا دعوته بالفعل لا بلبيك . ففى « ليس كمثله شيء » إثبات المثل ونفيه ، وبهذا قال عن نفسه صلى الله عليه وسلم إنه أوتى جوامع الكلم . فما دعا محمد صلى الله عليه وسلم قومَه ليلاً ونهاراً ، بل دعاهم ليلاً فى نهار ونهاراً فى ليل./ فقال نوح فى حكمته لقومه: « يرسل السَّماءَ عَلَيكُمْ مِدرَاراً » وهى المعارف العقلية فى المعانى والنظر الاعتبارى، « ويمددكم بأموال » أى بما[٣] يميل بكم إليه . فإذا مال بكم إليه رأيتم صورتكم فيه . فمن تخيل منكم أنه رآه فما عرف ، ومن عرف منكم أنه رأى نفسه فهو العارف . فلهذا انقسم الناس إلى غير عالِم وعالِم***. « وولده » وهو ما أنتجه لهم نظرهم الفكرى . والأمر موقوف علمه على المشاهدة بعيد عن نتائج الفكر . « إلاَّ خسارا ، فما ربحت تجارتهم »/ فزال عنهم ما كان فى أيديهم مما كانوا يتخيلون أنه ملك لهم : وهو فى المحمديِّين « وانفقوا مما جعلكم مستخلفين فيه »، وفى نوح**** « ألاَّ تتخذوا من دونى وكيلا » فأثبت المُلْكَ لهم والوكالة لله فيهم*****. فهم مستخلفون فيه[٤] . فالملك لله وهو وكيلهم ، فالملك لهم وذلك ملك الاستخلاف . وبهذا كان (١٨ — ب) الحق تعالى[٥] مالك[٦] الملك كما قال الترمذى رحمه الله ./ « ومكروا مكرا كُبَّارا » ، لأن الدعوة إلى الله تعالى مكر بالمدعوِّ

(١) ب : ظواهر (٢) ا : اذ (٣) ب : ما (٤) ا ؟ له : فيهم
(٥) ب ؟ له : ساقطة (٦) ب : ملك

* ش : جثتهم ** ش : عليه السلام *** ش : الى عالم بالله وغير عالم به
**** ش : + والنوحيين ورد ***** ش : فيه

11 فإن قلت بالتنزيه كنت مقيداً   وإن قلت بالتشبيه كنت محدداً
12 وإن قلت بالأمرين كنت مسدداً   وكنت إماماً فى المعارف سيداً
13 فمن قال بالإشفاع كان مشركا   ومن قال بالإفراد كان موحداً
14 فإياك والتشبيه إن كنت ثانياً   وإياك والتنزيه إن كنت مفرداً
15 فما أنت هو: بل أنت هو وتراه فى   عين الأمور مسرَّحاً ومقيداً

16 قال الله تعالى « ليس كمثله شيء » فنزه ، « وهو السميع البصير » فشبَّه . وقال تعالى « ليس كمثله شيء » فشبه وثنَّى ، « وهو السميع البصير » فنزَّه وأفرد .

17 (١٧ — ب) لو أن نوحاً عليه السلام(١) جمع لقومه بين الدعوتين لأجابوه : فدعاهم جهاراً ثم دعاهم إسراراً، ثم قال لهم: « أَسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّاراً ». وقال: « دَعَوْتُ(٢) قَوْمِى لَيلاً وَنَهَاراً فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِى إِلّا فِرَاراً » . 18 وذكر عن قومه أنهم تصاموا عن دعوته لعلمهم بما يجب عليهم من إجابة دعوته . فعلم العلماء بالله ما أشار إليه نوح عليه السلام فى حق قومه من الثناء عليهم بلسان الذم ، وعلم أنهم إنما لم يجيبوا دعوته لما فيها من الفرقان ، والأمر قرآن لا فرقان ، ومن أقيم فى القرآن لا يصغى إلى(٣) الفرقان وإن كان فيه(٤) . فإن القرآن يتضمن الفرقان والفرقان لا يتضمن القرآن . 19 ولهذا ما اختص بالقرآن إلا محمد صلى الله عليه وسلم وهذه الأمة التى هى خير أمة أخرجت للناس . « فليس كمثله شيء » يجمع(٥) الأمرين فى أمر واحد . 20 فلو أن نوحا يأتى بمثل هذه الآية لفظاً أجابوه ، فإنه شبَّهَ ونزَّهَ فى آية واحدة ، بل فى نصف آية . ونوح دعا قومه « ليلا » من حيث

(١) ب ، ن : ساقطة   (٢) ب : رب إنى دعوت قومى   (٣) ب : على
(٤) ب : ساقطة   (٥) ا ، ب : فجمع الأمر فى أمر واحد

وكذلك من شبّهه وما نزّهه فقد قيّده وحدده وما عرّفه . ومن جمع فى معرفته بين التنزيه والتشبيه* بالوصفين على الإجمال ـ لأنه يستحيل ذلك على التفصيل لعدم الإحاطة بما فى العالم من الصور ـ فقد عرّفه مجملا لا على التفصيل كما عرف نفسه مجملا لا على التفصيل . ولذلك ربط النبى صلى الله عليه وسلم معرفة الحق بمعرفة النفس فقال : « من عرف نفسه عرف[1] ربه » . وقال تعالى:[2] « سنريهم آياتنا فى الآفاق » وهو ما[3] خرج عنك « وفى أنفسهم » وهو عينك ، « حتى يتبين لهم » أى للناظر « أنه الحق » من حيث إنك صورته وهو روحك . فأنت له كالصورة الجسمية لك**، وهو[4] لك كالروح المدبر لصورة جسدك . والحدُّ يشمل الظاهر والباطن منك : فإن الصورة الباقية إذا زال عنها الروح المدبر لها لم تبق إنساناً ، ولكن يقال فيها إنها صورة تشبه صورة الإنسان ، فلا فرق بينها و بين (١٧ — ا) صورة*** من خشب أو حجارة . ولا ينطلق[5] عليها اسم الإنسان[6] إلا بالمجاز لا بالحقيقة . وصور العالم لا يمكن[7] زوال الحق عنها أصلا . فحد الألوهية[8] له بالحقيقة لا بالمجاز كما هو حد الإنسان إذا كان حياً . وكما أن ظاهر صورة الإنسان تثنى بلسانها على روحها ونفسها والمدبرِ لها ، كذلك جعل الله صورة[9] العالم تسبح بحمده ولكن لا نفقه تسبيحهم لأنا لا نحيط بما فى العالم من الصور . فالكل ألسِنَةُ الحق ناطقة بالثناء على الحق . ولذلك قال : « الحمد لله رب العالمين » أى إليه يرجع عواقب الثناء ، فهو المثنِى[10] والمثْنَى عليه :

---

(١) ب : فقد عرف (٢) ب : ساقطة (٣) ن : ساقطة (٤) ب : ساقطة

(٥) ب : يطلق (٦) ن : إنسان (٧) ن : يتمكن (٨) ا : الألوهة

(٩) ب : صور (١٠) ب : فهو المثنى عليه (فقط) .

* ش : + ووصفه ** ش : ساقطة *** ش : + انسانية

٣ — فص حكمة سبوحية فى كلمة نوحية

/[1] اعلم أيدك[(١)] الله بروح منه[(١)] أن التنزيه عند أهل الحقائق فى الجناب الألهى عين التحديد[(٢)] والتقييد ./[2] فالمنزه إما جاهل و إما صاحب سوء أدب . ولـكن إذا أطلقاه وقالا به ، فالقائل بالشرائع المؤمن إذا نزه ووقف عند التنزيه ولم يرَ غير ذلك فقـــد أساء[(٣)] الأدب وأ كذب الحقَّ والرسلَ صلوات الله عليهم وهو لا يشعر ، و يتخيل أنه فى الحاصل وهو فى الفائت[(٤)] . وهو كمن آمن ببعض وكَفَرَ ببعض ، /[3] ولا سيما وقد علم أنَّ أَلسِنَةَ الشرائع الألهية إذا نطقت فى الحق تعالى بما نطقت* إنما جاءت به فى العموم على المفهوم الأول ، وعلى الخصوص على كل مفهوم يفهم من وجوه ذلك اللفظ بأى لسان كان فى وضع[(٥)] ذلك اللسان. /[4] فإن للحق فى كل خلق ظهورا[(٦)] : فهو الظاهر فى كل مفهوم ، وهو الباطن عن كل فهم إلا عن فهم من قال إن العالم صورته وهويته : وهو الاسم الظاهر ، كما أنه بالمعنى روح ما ظهر ، فهو الباطن . فنسبته لما ظهر من صور العالم نسبة الروح (١٦ — ب) المدبِّر للصورة[(٧)] . /[5] فيؤخذ فى حد الإنسان مثلا ظاهره و باطنه ، وكذلك كل محدود . فالحق محدود بكل حد ، وصور العالم لا تنضبط ولا يحاط[(٨)] بها ولا تعلم حدود كل صورة منها إلا على قدر ما حصل لـكل عالم من صورته**[(٩)] . فلذلك[(١٠)] يُجهَل حدُّ الحق ، فإنه لا يُعلَمَ حدُّه إلا بعلم حد كل صورة، وهذا[(١١)] محال حصوله : فحد الحق محال .

(١ — ١) ساقط فى ب ؟ ىه (٢) ىه : التجريد (٣) ىه : ساء (٤) ب : الغاية
(٥) ىه : موضع (٦) ب : ظهوراً خاصاً (٧) ب : للصور (٨) ب : يحاد
(٩) ب : صوره (١٠) ىه : فـكذلك (١١) ىه : فهذا
* ش:+ به ** ش : صورة

انتكاس صورته من حضرة خاصة ، وقد تعطيه عينَ[(١)] ما يظهر[(١)] منها فتقابل اليمينُ منها اليمينَ من الرائى ، وقد[(٢)] يقابل اليمينُ اليسارَ وهو الغالب فى المرايا بمنزلة العادة فى العموم : و بخرق العادة يقابل اليمينُ اليمينَ و يَظهر الانتكاس . وهذا كله من أعطيات حقيقة الحضرة المتجلَّى فيها التى (١٥ – ب) أنزلناها منزلة المرايا . /35 فمن عرف استعداده عرف قبوله ، وما كل من عرف قبوله يعرف استعداده إلا بعد القبول ، و إن كان يعرفه مجملا . إلا أن بعض أهل النظر من أصحاب العقول الضعيفة يرون أن الله ، لَمَّا ثبت عندهم أنه فعَّال لما يشاء ، جوزوا على الله تعالى ما يناقض الحكمة وما هو الأمر عليه فى نفسه . ولهذا عدل بعض النظار[(٣)] إلى نفى الإمكان و إثبات الوجوب[(٤)] بالذات و بالغير . /36 والمحققُ* يثبت الإمكان و يعرف حضرته ، والممكنَ ما هو الممكن ومن أين هو ممكن وهو بعينه واجب بالغير ؛ ومن أين صح عليه اسم الغير الذى اقتضى له الوجوب . ولا يعلم هذا التفصيل إلا العلماء بالله خاصة .

/37 وعلى قدم شيث[(٥)] يكون آخر مولود يولد من هذا النوع الإنسانى . وهوحامل أسراره ، وليس بعده ولد فى هـذا النوع . فهو خاتم الأولاد . وتولد معه أخت له فتخرج قبله و يخرج بعدها يكون[(٦)] رأسه عند رجليها . و يكون مولده بالصين ولغته لغة أهل[(٧)] بلده . و يسرى العقم فى الرجال والنساء فيكثر النكاح من غير ولادة و يدعوهم إلى الله فلا يجاب . /38 فإذا قبضه الله تعالى وقبض مؤمنى زمانه بقى من بقى مثل البهائم لا يحِلُّون حلالا ولا يحرمون حراما، يتصرفون بحكم الطبيعة (١٦ – ا) شهوة مجردة عن العقل والشرع فعليهم تقوم الساعة .

(١ – ١) ساقطة فى ن (٢) ب : قد (٣) ن : + من أصحاب العقول
(٤) ن : الوجود (٥) ا : + عليه السلام (٦) ن : فيكون (٧) ن : ساقطة .
* ش : والمحقق منا

مثل هــذا من الأرواح ما عدا روحَ الخاتم[١] فإنه لا يأتيه المادة إلا من الله لا من روح من الأرواح ، بل من روحه تـكون المادة لجميع الأرواح و إن كان لا يَعْقِلُ ذلك من نفسه فى زمان تركيب جسده العنصرى . فهو من حيث حقيقته ورتبته عالم بذلك كله بعينه ، مِنْ حيث ما هو جاهل به من جهة تركيبه العنصرى . فهو العالم الجاهل ؛ فيقبل الاتصاف بالأضداد كما قَبِـلَ الأصلُ الاتصاف بذلك ، كالجليل والجميل[٢] وكالظاهر والباطن والأول والآخِر وهو عينه ليس[٣] غير . فيعـلَم لا يعلم ، و يدرى لا يدرى ، و يشهد لا يشهد . /32 و بهذا العلم سمى شيث لأن معناه هبة الله . فبيده مفتاح العطايا على اختلاف أصنافها ونِسَبِهاَ ، فان الله وهبه لآدم أول ما وهبه : وما وهبه إلا منه لأن الولد سرُّ أبيه . فمنه خرج و إليه عاد . فما أتاه غريب لمن عقل عن الله. و كل عطاء (١٥ — ا) فى الـكون على هـذا المجرى . /33 فما فى أحد من الله شىء ، وما فى أحد من سوى نفسه شىء و إن تنوعت عليه الصور . وما كل أحد يعرف هذا ، وأَنَّ الأمر على ذلك ، إلا آحاد من أهل الله . فإذا رأيت من يعرف ذلك فاعتمد عليه فذلك هو عين صفاء خلاصة خاصة الخاصة من عموم أهل الله تعالى . فأى صاحب كشف شاهد صورة تلقِى إليه ما لم يكن عنـده من المعارف وتمنحه[٤] ما لم يكن قبل ذلك فى يده ، فتلك الصورة عينه لا غيره . فمن شجرة نفسه جنى ثمرة علمه ، كالصورة الظاهرة منه فى مقابلة الجسم الصقيل ليس غيرَه ، إلا أن المحل أو الحضرة التى رأى فيها صورة نفسه تلقى إليه تنقلب[٥] من وجه بحقيقة تلك الحضرة ، /34 كما يظهر الـكبير فى المرآة الصغيرة صغيرا أو المستطيلة مستطيلا ، والمتحركة متحركا . وقد تعطيه

---

(١) ب ؟ له : الختم (٢) له : ساقطة (٣) ب وليس غيره ، له : لا غيره
(٤) ب : وتمنيه (٥) ا : يتقلب .

على يدى الواسع فيعم ؛ أو على[١] يدى الحكيم فينظر فى الأصلح فى الوقت ؛ أو على يدى الوهاب[٢] ، فيعطى* ليُنْعِمَ لا يكون مع الواهب[٣] تكاليف المعطَى له بعوض على ذلك من شكر أو عمل ؛ أو على يدى[٤] الجبار فينظر فى الموطن وما يستحقه ؛ أو على يدى[٤] الغفار فينظر المحل وما هو عليه . فإن كان على حال يستحق العقوبة فيستره عنها ، أو على حال لا يستحق العقوبة فيستره عن حال يستحق العقوبة فيسمى معصوما ومعتنى به (١٤ — ا) ومحفوظا وغير ذلك مما شاكل هذا النوع ./28/ والمعطى هو الله من حيث ما هو خازن لما عنده فى خزائنه . فما يخرجه إلا بقَدَرٍ معلوم على يدى اسم خاص بذلك الأمر . « فأعطى كل شيء خلقه » على يدى العدل و إخوانه[٥] .

/29/ وأسماء الله لا تتناهى لأنها تعْلَمَ بما يكون عنها — وما يكون عنها غير متناهٍ — و إن كانت ترجع إلى أصول متناهية هى أُمهات الأسماء أو حضرات الأسماء . وعلى الحقيقة فما ثَمَّ إلا حقيقة واحدة تقبل جميع هذه النِّسَبِ والإضافات التى يكنَّى عنها بالأسماء الإلهية . والحقيقة تعطى أن يكون لكل اسم يظهر ، إلى ما لا يتناهى ، حقيقة يتميز بها عن اسم آخر ، تلك[٦] الحقيقة التى بها يتميز هى الاسم[٧] عينه لا ما يقع فيه الاشتراك ، /30/ كما أن الأعطيات تتميز كل أعطية عن غيرها بشخصيتها ، و إن كانت من أصل واحد ، فمعلوم أن هذه ما هى هذه الأخرى ، وسبب ذلك تميُّز الأسماء . فما فى الحضرة الإلهية لا تساعها شيء يتكرر أصلا . هذا هو الحق الذى يعوَّل عليه ./31/ وهذا العلم كان علم شيث (١٤ — ب) عليه السلام ، وروحه هو الممد لكل من يتكلم فى

---

(١) ه : وتارة على يدى الحكيم (٢) ب ؟ ه : أو على يد الواهب (٣) ه : الوهاب

(٤) ه : يد (٥) ب + كالمقسط والحق والحكم وأمثالها (٦) ب : وتلك

(٧) ه : الام * ش : فيعطى ساقطة

على يدى الواسع فيعم ؛ أو على[1] يدى الحكيم فينظر فى الأصلح فى الوقت ؛ أو على يدى الوهاب[2] ، فيعطى* لِيُنْعِمَ لا يكون مع الواهب[3] تكاليف المعطَى له بعوض على ذلك من شكر أو عمل ؛ أو على يدى[4] الجبار فينظر فى الموطن وما يستحقه ؛ أو على يدى[4] الغفار فينظر المحل وما هو عليه . فإن كان على حال يستحق العقوبة فيستره عنها ، أو على حال لا يستحق العقوبة فيستره عن حال يستحق العقوبة فيسمى معصوما ومعتنى به (١٤ — ا) ومحفوظا وغير ذلك مما شاكل هذا النوع ./28 والمعطى هو الله من حيث ما هو خازن لما عنده فى خزائنه . فما يخرجه إلا بقدَرٍ معلوم على يدى اسم خاص بذلك الأمر . « فأعطى كل شىء خلقه » على يدى العدل و إخوانه[5] .

/29 وأسماء الله لا تتناهى لأنها تعلَم بما يكون عنها — وما يكون عنها غير متناهٍ — و إن كانت ترجع إلى أصول متناهية هى أُمهات الأسماء أو حضرات الأسماء . وعلى الحقيقة فما ثَمَّ إلا حقيقة واحدة تقبل جميع هذه النِّسَبِ والإضافات التى يكنَّى عنها بالأسماء الإلهية . والحقيقة تعطى أن يكون لكل اسم يظهر ، إلى ما لا يتناهى ، حقيقة يتميز بها عن اسم آخر ، تلك[6] الحقيقة التى بها يتميز هى الاسم[7] عينه لا ما يقع فيه الاشتراك ، /30 كما أن الأعطيات تتميز كل أعطية عن غيرها بشخصيتها ، و إن كانت من أصل واحد ، فمعلوم أن هذه ما هى هذه الأخرى ، وسبب ذلك تميُّز الأسماء . فما فى الحضرة الإلهية لا تساعها شىء يتكرر أصلا . هذا هو الحق الذى يعوَّل عليه ./31 وهذا العلم كان علم شيث (١٤ — ب) عليه السلام ، وروحه هو الممد لكل من يتكلم فى

---

(١) ه : وتارة على يدى الحكيم (٢) ب ؟ ه : أو على يد الواهب (٣) ه : الوهاب
(٤) ه : يد (٥) ب + كالمقسط والحق والحكم وأمثالها (٦) ب : وتلك
(٧) ه : الام * ش : فيعطى ساقطة

علی یدی الواسع فیعم ؛ أو علی[١] یدی الحکیم فینظر فی الأصلح فی الوقت ؛ أو علی یدی الوهاب[٢] ، فیعطی* لیُنْعِمَ لا یکون مع الواهب[٣] تکالیف المعطَی له بعوض علی ذلك من شکر أو عمل ؛ أو علی یدی[٤] الجبار فینظر فی الموطن وما یستحقه ؛ أو علی یدی[٤] الغفار فینظر المحل وما هو علیه . فإن کان علی حال یستحق العقوبة فیستره عنها ، أو علی حال لا یستحق العقوبة فیستره عن حال یستحق العقوبة فیسمی معصوما ومعتنی به (١٤ — ا) ومحفوظا وغیر ذلك مما شاکل هذا النوع ./ 28 والمعطی هو الله من حیث ما هو خازن لما عنده فی خزائنه . فما یخرجه إلا بقَدَرٍ معلوم علی یدی اسم خاص بذلك الأمر . « فأعطی کل شیء خلقه » علی یدی العدل و إخوانه[٥] .

/ 29 وأسماء الله لا تتناهی لأنها تعْلَمَ بما یکون عنها — وما یکون عنها غیر متناهٍ — و إن کانت ترجع إلی أصول متناهیة هی أُمهات الأسماء أو حضرات الأسماء . وعلی الحقیقة فما ثَمَّ إلا حقیقة واحدة تقبل جمیع هذه النِّسَبِ والإضافات التی یکنَّی عنها بالأسماء الإلهیة . والحقیقة تعطی أن یکون لکل اسم یظهر ، إلی ما لا یتناهی ، حقیقة یتمیز بها عن اسم آخر ، تلك[٦] الحقیقة التی بها یتمیز هی الاسم[٧] عینه لا ما یقع فیه الاشتراك ، / 30 کما أن الأعطیات تتمیز کل أعطیة عن غیرها بشخصیتها ، و إن کانت من أصل واحد ، فمعلوم أن هذه ما هی هذه الأخری ، وسبب ذلك تمیُّز الأسماء . فما فی الحضرة الإلهیة لا تساعها شیء یتکرر أصلا . هذا هو الحق الذی یعوَّل علیه ./ 31 وهذا العلم کان علم شیث (١٤ — ب) علیه السلام ، وروحه هو الممد لکل من یتکلم فی

(١) ه : وتارة علی یدی الحکیم (٢) ب ؟ ه : أو علی ید الواهب (٣) ه : الوهاب
(٤) ه : ید (٥) ب + کالمقسط والحق والحکم وأمثالها (٦) ب : وتلك
(٧) ه : الام * ش : فیعطی ساقطة

على يدى الواسع فيعم ؛ أو على[1] يدى الحكيم فينظر فى الأصلح فى الوقت ؛ أو على يدى الوهاب[2] ، فيعطى* ليُنْعِمَ لا يكون مع الواهب[3] تكايف المعطَى له بعوض على ذلك من شكر أو عمل ؛ أو على يدى[4] الجبار فينظر فى الموطن وما يستحقه ؛ أو على يدى[4] الغفار فينظر المحل وما هو عليه . فإن كان على حال يستحق العقوبة فيستره عنها ، أو على حال لا يستحق العقوبة فيستره عن حال يستحق العقوبة فيسمى معصوما ومعتنى به (١٤ — ا) ومحفوظا وغير ذلك مما شاكل هذا النوع ./28 والمعطى هو الله من حيث ما هو خازن لما عنده فى خزائنه . فما يخرجه إلا بقدَرٍ معلوم على يدى اسم خاص بذلك الأمر . « فأعطى كل شيء خلقه » على يدى العدل و إخوانه[5] .

29/ وأسماء الله لا تتناهى لأنها تعلَمَ بما يكون عنها — وما يكون عنها غير متناهٍ — و إن كانت ترجع إلى أصول متناهية هى أُمهات الأسماء أو حضرات الأسماء . وعلى الحقيقة فما ثَمَّ إلا حقيقة واحدة تقبل جميع هذه النِّسَبِ والإضافات التى يكنَّى عنها بالأسماء الإلهية . والحقيقة تعطى أن يكون لكل اسم يظهر ، إلى ما لا يتناهى ، حقيقة يتميز بها عن اسم آخر ، تلك[6] الحقيقة التى بها يتميز هى الاسم[7] عينه لا ما يقع فيه الاشتراك ، 30/ كما أن الأعطيات تتميز كل أعطية عن غيرها بشخصيتها ، و إن كانت من أصل واحد ، فمعلوم أن هذه ما هى هذه الأخرى ، وسبب ذلك تميُّز الأسماء . فما فى الحضرة الإلهية لا تساعها شيء يتكرر أصلا . هذا هو الحق الذى يعوَّل عليه ./31 وهذا العلم كان علم شيث (١٤ — ب) عليه السلام ، وروحه هو الممد لكل من يتكلم فى

---

(١) له : وتارة على يدى الحكيم (٢) ب ؟ له : أو على يد الواهب (٣) له : الوهاب
(٤) له : يد (٥) ب + كالمقسط والحق والحكم وأمثالها (٦) ب : وتلك
(٧) له : الام * ش : فيعطى ساقطة

وجود طينته ، فإنه بحقيقته موجود ، وهو قوله صلى الله عليه وسلم : « كنت نبيا وآدم بين الماء والطين » . وغيره من الأنبياء ما كان نبيا[١] إلا حين بُعِثَ . وكذلك خاتم الأولياء كان وليا وآدم بين الماء والطين ، وغيره من الأولياء ما كان وليا إلا بعد تحصيله شرائط الولاية من الأخلاق الإلهيـــة فى الاتصاف بها من كون الله تعالى تسمَّى « بالولى الحميد[٢] » /23/ فخاتم الرســل من حيث ولايته ، نسبته[٣] مع الخاتم* للولاية نسبة الأنبياء والرســل معه ، فإنه الولى الرسول النبى . وخاتم الأولياء الولى الوارث الآخذ عن الأصل المشاهد للمراتب . وهو حسنة من حسنات خاتم الرسل محمد صلى الله عليه وسلم مقدَّمِ الجماعة وسيد ولد آدم فى فتح باب الشفاعة . /24/ فعيَّن حالاً خاصا ماعمم. وفى هذا الحال الخاص تقدم على الأسماء الإلهية ، /25/ فإن الرحمن ما شفع[٤] عند المنتقم فى أهل البلاء إلا بعد شفاعة الشافعين . ففاز محمد صلى الله عليه وسلم بالسيادة فى هذا المقام الخاص . فمن فهم المراتب والمقامات لم يعسر عليه قبول مثل هذا الــكلام .

/26/ وأما المنح الأسمائية : فاعـلم[٥] أن مَنْحَ الله تعالى خلقه (١٣ — ب) رحمةٌ** منه بهم ، وهى كلها من الأسماء . فإما رحمة خالصة كالطيِّب من الرزق اللذيذ فى الدنيا الخالص يوم القيامة ، و يعطى ذلك الاسمُ الرحمنُ . فهو عطاء رحمانى . و إما رحمة[٦] ممتزجة كشرب الدواء الــكرِهِ الذى يعقب شربَه الراحةُ ، وهو عطاء إلهى ، فإن العطاء الإلهى لا يتمكَّن*** إطلاق عطائه منـــه من غير أن يكون على يدى سادن من سدنة الأسماء . /27/ فتارة يعطى الله العبد على يدى الرحمن فيَخْلُصُ العطاء من الشوب الذى[٧] لا يلائم الطبع فى الوقت أوْ لا يُنِيلُ**** الغرض وما أشبه ذلك . وتارة يعطى الله

---

(١) له : ساقطة (٢) له : الحميد الجميل (٣) له : نسبه (٤) ب يشفع
(٥) له : اعلم (٦) له : رحمة به (٧) ب : ساقطة . * ش : الختم
** ش : رحمة ساقطة *** ش : لا يمكن **** ش : لا يميل

ما ذهبنا إليه فى فضل عمر فى أسارى بدر بالحكم(١) فيهم ؛ وفى تأبير النخل . فما* يلزم الكامل أن يكون له التقدم فى كل شىء وفى كل مرتبة ، و إنما نظرُ الرجال إلى التقدم فى رتبة** العلم بالله : هنا لك مطلبهم . وأما حوادث الأكوان فلا تعلق لخواطرهم بها ، فتحقق ما ذكرناه ./[20] ولمَّا مثَّل النبى صلى الله عليه وسلم النبوة بالحائط من اللَّبِن وقد كَمُلَ سوى موضع لبِنَة ، فكان صلى الله عليه وسلم (١٢ — ب) تلك اللبنة . غير أنه صلى الله عليه وسلم لا يراها إلا كما قال لبِنَةً واحدةً . وأما خاتم الأولياء فلا بد له من هذه الرؤيا ، فيرى ما مثله به رسول الله صلى الله عليه وسلم ، ويرى فى الحائط موضع لبِنَتين(٢) ، واللَّبِنُ من ذهب وفضة . فيرى اللبنتين اللتين(٣) تنقص الحائط عنهما وتكمل بهما ، لبنة ذهب ولبنة فضة . فلا بد أن يرى نفسه تنطبع فى موضع تينك اللبنتين ، فيكون خاتم الأولياء تينك اللبنتين . فيكمل الحائط ./[21] والسبب الموجب لكونه رآها(٤) لبنتين أنه تابع لشرع خاتم الرسل فى الظاهر وهو موضع اللبنة الفضة(٥) ، وهو ظاهره وما يتبعه فيه من الأحكام ، كما هو آخذ عن(٦) الله فى السر ما هو بالصورة الظاهرة(٧) متبع فيه ، لأنه يرى الأمر على ما هو عليه ، فلابد أن يراه هكذا وهو موضع اللبنة الذهبية*** فى الباطن ، فإنه أخذ من المعدن الذى يأخذ منه الملك الذى يوحى(٨) به إلى الرسول . فإن فهمت ما أشرت به فقد حصل لك العلم النافع بكل شىء(٩) ./[22] فكل نبى من لدن آدم إلى آخر نبى ما منهم أحد يأخذ إلا من مشكاة خاتم النبيين ، وإن (١٣ — ا) تأخر

---

(١) ا : فى الحكم (٢) ب : اللبنتين (٣) ه : اللتى (٤) ه : يراها
(٥) ب : الفضية (٦) ا : من (٧) ا : الظاهر (٨) ب : يوحيه
(٩) ب ، ه : بكل شىء ساقطة * ش : فلا ** ش : مراتب
*** ش : الذهبية ساقطة

ليعلم المتجلَّى له أنه[١] ما رآه . وما ثَمَّ* مثال أقرب ولا أشْـبَه بالرؤية والتجلى من هـذا . وأجهد فى نفسك عندما ترى الصورة فى المرآة أن ترى جرْم المرآة لا تراه أبداً ألبتة (١١ — ب) حتى إن بعض من أدرك مثل هذا فى صور[٢] المرآيا** ذهب إلى أن الصورة المرئية بين بصر الرائى و بين المرآة . هـذا أعظم ما قَدَر عليه من العلم ، والأمر كما قلناه وذهبنا إليه . وقد بينا هذا فى الفتوحات المكية . وإذا ذقت هـذا ذقت الغاية التى ليس فوقها غاية فى حق المخلوق . فلا تطمع ولا تتعب نفسك فى أن ترق فى[٣] أعلى من هذا الدرج[٤] فما هو ثَمَّ أصلا ، وما بعده إلا العدم المحض. فهو مرآتك فى رؤيتك نفسك ، وأنت مرآته فى رؤيته[٥] أسماءه وظهور أحكامها وليست سوى عينه . فاختلط الأمر وانبهم : فمنا من جهل فى علمه فقال : « والعجز عن درك الإدراك إدراك ، ومنا من علم فلم يقل مثل هذا وهو أعلى القول ، بل أعطاه العلمُ السكوتَ ، ماأعطاه العجز . وهذا هو أعلى عالِم*** بالله . وليس هذا العلم إلا لخاتم الرسـل وخاتم الأولياء ، وما يراه أحد من الأنبياء والرسـل إلا من (١٢ — ا) مشكاة الرسول الخاتم ، ولا يراه أحـد من الأولياء إلا من مشـكاة الولى[٦] الخاتم ، حتى إن الرسل لا يرونه ـ متى رأوه ـ إلا من مشكاة خاتم الأولياء : فإن الرسالة والنبوة ـ أعنى نبوة التشريع ورسالته ـ تنقطعان**** ، والولاية لا تنقطع أبدا . فالمرسلون ، من كونهم أولياء ، لا يرون ما ذكرناه إلا من مشـكاة خاتم الأولياء ، فـكيف من دونهم من الأولياء ؟ و إن كان خاتم الأولياء تابعا فى الحـكم لما جاء به خاتم الرسل من التشريع ، فذلك لا يقدح فى مقامه ولا يناقض ما ذهبنا إليه ، فإنه من وجه يكون أنزل كما أنه من وجه يكون أعلى . وقد ظهر فى ظاهر شرعنا ما يؤيد

---

(١) ب : إنمـا (٢) ب : صورة (٣) ن : ساقطة (٤) ن : فى الأصل المرقى ، صححت إلى الدرج فى الهامش (٥) ن : رؤيتك (٦) ب : خاتم الولى

* ش : ثم ساقط ** ش : المرئى *** ش : العالم **** ش : الرسالة منقطعانه

ما لا يتناهى[١] وهو أعلى : فإنه يكون فى علمه بنفسه بمنزلة علم الله به لأن الأخذ من معدن واحد/ 11 إلا أنه من جهة العبد عناية من الله سبقت له هى من جملة أحوال عينه* يعرفها صاحب هذا الكشف إذا[٢] أطْلعه الله على ذلك ، أى على أحوال عينه ، فإنه ليس فى وسع المخلوق[٢] إذا أطْلَعه الله على أحوال عينه الثابتة التى تقع صورة الوجود عليها أن يطَّلع فى هذه الحال على اطلاع الحق على هذه الأعيان الثابتة فى حال عدمها لأنها نِسَبٌ ذاتية لا صورة لها ./ 12 فبهذا القدْر نقول إن العناية الإلهية سبقت لهذا العبد بهذه[٣] المساواة فى إفادة العلم . ومن هنا[٤] يقول الله تعالى : « حتى نعلم » وهى كلمة محققة المعنى ما هى كما يتوهمه (١١ — ١) من ليس له هــذا المشْرَب .

13/ وغاية المنزه أن يجعل[٥] ذلك الحدوث فى العــلم للتعلق[٦] ، وهو أعلى وجه يكون للمتكلم بعقله فى هذه المسألة ، لولا أنه أثبت العلم زائدا على الذات فجعل التعلق له لا للذات . وبهذا انفصل عن المحقق من أهل الله صاحبِ الكشف والوجود** .

14/ ثم نرجع إلى الأعطيات فنقول : إن الأعطيات إما ذاتية أو أسمائية . فأما المِنَح والهبات والعطايا الذاتية فلا تكون أبداً إلا[٧] عن تجل إلٰهى . والتجلى من الذات لا يكون أبداً إلا بصورة استعداد المتجلَّى[٨] له وغير ذلك لا يكون ./ 15 فإذن المتجلَّى له ما رأى سِوَى صورته فى مرآة الحق، وما رأى الحق ولا يمكن أن يراه مع علمه أنه ما رأى صورته إلا فيه : كالمرآة فى الشاهد إذا رأيت الصوَرة*** فيها لا تراها مع علمك أنك ما رأيت الصُّوَرَ أو صورتك إلا فيها . فأبرز الله ذلك مثالاً نصبه لتجليه الذاتى

---

(١) ب : ما يتناهى (٢ — ٢) ساقط فى ه (٣) ب : فبهذه (٤) ه : هذا
(٥) ه : جعل (٦) ب للتعلق به (٧) ه : ساقطة (٨) ه : التجلى
* ش : عينه الثابتة ** ش : الشهود *** ش : الصور

ثم اقتضى لهم الحال فى زمان آخر أن يسألوا رفع ذلك* فرفعه الله عنهم . /5 والتعجيل بالمسئول[١] فيه[٢] والإبطاء للقدَرِ المعين له عنـد الله . فإذا وافق السؤالُ الوقتَ أسرع بالإجابة ، وإذا تأخر الوقت إما فى الدنيا وإما إلى** الآخرة تأخرت الإجابة : أى المسئول فيه لا الإجابة التى هى لبَّيك من الله فافهم هـذا . /6 وأما القسم الثانى وهو قولنا: « ومنهـا ما لا يكون عن سؤال » فالذى لا يكون عن سؤال فإنما أُريد بالسؤال التلفظ به ، فإنه فى نفس الأمر لابد من سؤال إما باللفظ أو بالحال أو بالاستعداد.

/7 كما أنه لا يصح حمـد مطلق (١٠ — ا) قط إلا فى اللفظ ، وأما فى المعنى فلابد أن يقيده الحال . فالذى يبعثك على حمد الله هو المقيِّد لك باسم فِعْلٍ أو باسم تنزيه .

/8 والاستعداد من العبد لا يشعر به صاحبه ويشعر بالحال لأنه يعلم الباعث وهو الحال . فالاستعداد أخفى سؤال . وإنما يمنع هؤلاء من السؤال علمهم بأن لله فيهم سابقة قضاء . فهم[٣] قد هيَّئوا محلَّهم لقبول ما يرد منـه وقد غابوا عن نفوسهم وأغراضهم[٤] .

/9 ومن هؤلاء من يعلم أنَّ علم الله به فى جميع أحواله هو ما كان عليه فى حال ثبوت عينه قبل وجودها ، ويعلم أن الحق لا يعطيه إلا ما أعطاه عينه من العلم به وهو ما كان عليه فى حال ثبوته ، فيعلم[٥] علم الله به من أين حصل . وما ثَمَّ صنف من أهل الله أعلى وأكشف من هذا الصنف ؛ فهم الواقفون على سِرِّ القدر /10 وهم على قسمين : منهم من يعلم ذلك مجمـلا ، ومنهم من يعلمه مُفَصَّلا ، والذى*** يعلمه مفصلا أعلى وأتم من الذى يعلمه مجملا ، فإنه يعلم ما فى علم الله (١٠ — ب) فيه إما بإعْلَام الله**** إياه بما أعطاه عينهُ من العلم به ، وإما أن يكشِف له عن[٦] عينه الثابتة وانتقالات الأحوال عليها إلى

---

(١) ا : فى المسئول (٢) له : ساقطة (٣) له : بهم (٤) ب ؟ له : وأعراضهم بالعين المهملة (٥) ب : فيعلم هذا العبد (٦) ب : من * ش:+فسألوه

** ش : فى *** ش : فمن **** ش:+ فيه اما باعلام الله

سؤال سواء(١) كانت الأعطية ذاتية أو أسمائية . فالمعيَّن كمن يقول يا رب أعطنى كذا فيعيِّن أمراً ما لا يخطر له سواه (٩ — ا) وغير المعيَّن كمن يقولُ* أعطنى ما تعلم فيه مصلحتى ــ من غير تعيين ــ لكل جزء من ذاتى من لطيف وكثيف . /3 والسائلون صنفان ، صنف بعثه على السؤال الاستعجال الطبيعى فإن الإنسان خلق عجولا . والصنف الآخر بعثه على السؤال** لما علم أنَّ ثَمَّ أمورا عند الله قد سبق العلم بأنها لا تنال إلا بعد السؤال(٢)، فيقول: فلعل(٣) ما نسأله فيه(٤) سبحانه يكون من هذا القبيل ؛ فسؤاله احتياط لما(٥) هو الأمر عليه من الإمكان : وهو لا يعلم ما فى علم الله ولا ما يعطيه استعداده فى القبول ، لأنه من أغمض المعلومات الوقوف فى كل زمان فرد على استعداد الشخص فى ذلك الزمان . ولولا ما أعطاه الاستعدادُ السؤالَ ما سأل. /4 فغاية أهل الحضور الذين لا يعلمون مثل هذا أن يعلموه فى الزمان الذى يكونون(٦) فيه ، فإنهم لحضورهم يعلمون ما أعطاهم الحق فى ذلك الزمان وأنهم ما قبلوه إلا بالاستعداد . وهم صنفان : صنف يعلمون مِنْ قبولهم استعدادَهم ، وصنف (٩ — ب) يعلمون من استعدادهم ما يقبلونه . هــذا أتَمُّ ما يكون فى معرفة الاستعداد فى هذا الصنف . ومن هذا الصنف من يسأل لا للاستعجال ولا للإمكان، وإنما يسأل امتثالا لأمر الله فى قوله تعالى: « أدْعُونى أستجِبْ لكم » . فهو العبد المحض ؛ وليس لهذا الداعى همة متعلقة فيما سأل فيه من معيَّن أو غير معين ، وإنما همته فى امتثال أوامر سيِّده . فإذا اقتضى الحال السؤال سأل عبودية ، وإذا(٧) اقتضى التفويض والسكوت سكت . فقد ابتُلِيَ أيوب عليه السلام وغيره وما سألوا رفع ما ابتلاهم الله تعالى به ،

---

(١) ه : ساقطة (٢) ب ؟ ه : سؤال (٣) ه : لعل (٤) ه : ساقطة
(٥) ب : بما (٦) ه : يكون (٧) ب : فإذا * ش+ يا رب
** ش+ علم

ثم حكمة جلالية فى كلمة يحياوية (٨ ـ ب)

ثم حكمة مالكية فى كلمة زكرياوية

ثم حكمة إيناسية فى كلمة إلياسية

ثم حكمة إحسانية فى كلمة لقمانية

ثم حكمة إمامية فى كلمة هارونية

ثم حكمة علوية فى كلمة موسوية

ثم حكمة صمدية[١] فى كلمة خالدية

ثم حكمة فردية[٢] فى كلمة محمدية

24 وفص كل حكمة الكلمة* التى تنسب[٣] إليها . فاقتصرت على ما ذكرته من[٤] هذه الحِكَم فى هذا الكتاب على حد ما ثبت فى أم الكتاب . فامتثلت ما رسم لى ، ووقفت عند ما حُدَّ** لى ، ولو رمت زيادة على ذلك ما استطعت ، فإن الحضرة تمنع من ذلك والله الموفق لا رب غيره .

ومن[٥] ذلك : ***

٢ — فص حكمة نفثية فى كلمة شيثيّة

1 اعلم أن العطايا والمنح الظاهرة فى الكون على أيدى العباد وعلى غير أيديهم على قسمين : منها ما يكون عطايا ذاتية وعطايا أسمائية وتتميز عند أهل الأذواق ،
2 كما أن منها ما يكون عن سؤال فى معيَّن وعن سؤال**** غير معيَّن . ومنها ما لا يكون عن

(١) ب : ممدية (٢) ب : كلية فردية . له : كلية (٣) ب ؟ له : نسبت
(٤) له : فى (٥) له : فمن * ش : لكلمة ** ش : حدد
*** ش : ومن ذلك ساقطة **** ش : + فى

حكمة[١] إلهية فى كلمة آدمية ، وهو هذا الباب

ثم حكمة نفثية فى كلمة شيثية

ثم حكمة سبُّوحيَّة فى كلمة نُوحِيَّة

ثم حكمة قدوسية فى كلمة إدريسيَّة

ثم حكمة مُهَيَّمية[٢] فى كلمة إبراهيمية

ثم حكمة حَقية فى كلمة إسحاقية

ثم حكمة عليَّة فى كلمة إسماعيلية

ثم حكمة روحية فى كلمة يعقوبية

ثم حكمة نورية فى كلمة يوسُفية

ثم حكمة أحدية فى كلمة هودية

ثم حكمة فاتحية* فى كلمة صالحية

ثم حكمة قلبية فى كلمة شُعَيبيَّة

ثم حكمة ملكية فى كلمة لوطية

ثم حكمة قَدَرِية فى كلمة عُزَيْرِية

ثم حكمة نبوية فى كلمة عيسوية

ثم حكمة رحمانية فى كلمة سليمانية

ثم حكمة وجودية فى كلمة داودية

ثم حكمة نَفَسِيَّة فى كلمة يونسية

ثم حكمة غيبية فى كلمة أيوبية .

---

(١) ب : فص حكمة (٢) له : مهيمنية * ش : فتوحية

19 فالـكل مفتقر ما الـكل مستغن   هذا هو الحق قد قلناه لا نَـكنى

20 فإن ذكرت غنيًّا لا افتقار به   فقد علمت الذى بقولنا نَعْنِى

21 فالـكل بالـكل مربوط فليس له   عنـه انفصالٌ خذوا ما قلته عنى

22 فقد علمت حكمة نشأة جسد آدم أعنى صورته الظاهرة ، وقد[(١)] علمت (٧ ـ ب) نشأة روح آدم أعنى صورته الباطنة ، فهو الحق الخلق*[(٢)] . وقد علمت نشأة رتبته وهى المجموع الذى به استحق الخلافة . فآدم هو النفس الواحدة التى خلق منها هذا النوع الإنسانى، وهو قوله تعالى : « يَـٰأَيُّها الناسُ اتَّقُوا ربَّـكُمُ الذى خَلَقَـكُم من نَفْسٍ واحِدَةٍ وخَلَقَ منها زَوْجَها وَبَثَّ منهما رِجَالاً كثيراً ونِسَاء » . فقوله اتقوا ربكم اجعلوا** ما ظهر[(٣)] منكم وقاية لربكم ، واجعلوا ما بطن منكم ، وهو ربكم ، وقاية لـكم : فإن الأمر ذمٌّ وحمدٌ ، فـكونوا وقايته*** فى الذم واجعلوه وقايتكم فى الحمد تـكونوا أدباء عالمين .

23 ثم إنه سبحانه وتعالى أطْلَعَهُ على ما أوْدع فيه وجعل ذلك فى قبضتَيْه : القبضةُ الواحدة فيها العالم ، والقبضة[(٤)] الأخرى فيها[(٥)] آدم و بَنُوه . و بيَّن مراتبهم فيه .

قال رضى الله عنه****: ولما أطلعنى الله سبحانه وتعالى (٨ — ا) فى سرى على ما أودع فى هذا الإمام الوالد الأكبر، جعلت فى هذا الـكتاب منه ما حدَّ لى لا ما وقفت عليه ، فإن ذلك لا يسعه كتاب ولا العالم الموجود الآن . فما شهدته مما نودعه فى هذا الـكتاب كما حَدَّه[(٦)] لى رسول الله صلى الله عليه وسلم :

---

(١) له : من قوله : « وقد علمت » إلى « فهو الحق الخلق » ساقط (٢) ا : الخلاق

(٣) له : يظهر (٤) له : وقبضه (٥) له : ساقطة (٦) له : حد .

* ش : والخلق ** ش : واجعلوا *** ش : وقاية **** ش : قال رضى الله عنه ساقطة

يزال فى حجاب لا يُرْفَع مع علمه بأنه متميز عن موجِدِه بافتقاره . ولـكن لا حظَّ له فى الوجوب[١] الذاتى الذى لوجود الحق ؛ فلا[٢] يدركه أبداً . فلا يزال الحق من هذه الحقيقة* غير معلوم علم ذوق وشهود ، لأنه لا قَدَم للحادث فى ذلك . فما جمع الله لآدم** بين يديه إلا تشريفاً ./17 ولهذا قال لإبليس : « ما منعك أن تسجد لما خلقتُ بيدى » ؟ وما هو إلا عين جمعه بين الصورتين : صورة العالَم وصورة الحق ، وهما يدا الحق . و إبليس جزء من العالم لم تحصل له هـذه الجمعية . ولهذا كان آدم خليفة فإن[٣] لم يكن ظاهراً بصورة من استخلفه (٧ — ا) فيما استخلفه[٤] فيه فما[٥] هو خليفة ؛ و إن لم يكن فيه جميع ما تطلبه الرعايا التى استُخْلِفَ عليها*** ــ لأن استنادها إليه فلا بدّ أن يقوم بجميع ما تحتاج إليــه ــ و إلا فليس بخليفة عليهم . فما صحت الخلافة إلا للإنسان الكامل ، فأنشأ**** صورته الظاهرة من حقائق العالم وصُوَرِه[٦] وأنشأ***** صورته الباطنة على صورته تعالى ، ولذلك قال فيــه « كنت سمعه و بصره » ما قال كنت عينه وأُذُنَهُ : ففرّق بين الصورتين ./18 وهكذا هو[٧] فى كل موجود من العالم بقدر ما تطلبه حقيقة ذلك الموجود . ولـكن ليس لأحد مجموع ما[٨] للخليفة : فما فاز إلا بالمجموع .

ولولا[٩] سريان الحق فى الموجودات بالصورة ما كان للعالم وجود ، كما أنه لولا تلك الحقائق المعقولة الـكلية ما ظهر حكمٌ فى الموجودات العينيَّة . ومن هذه الحقيقة كان الافتقار من العالم إلى الحق فى وجوده :

---

(١) ب : فى وجوب الوجود الذاتى (٢) ا : ولا (٣) ا : وإن
(٤) ا : « فيما استخلفه فيه » ساقطة (٥) ا : مما (٦) ب : مشطوبة
(٧) ن : هو الخليفة (٨) ن : ما فى الخليفة (٩) ب : فلولا
* ش : الجيشية ** ش : آدم *** ش : + فليس بخليفة عليهم **** ش : فأنشأت
***** ش : وانشأت

فكذلك* أيضا ، و إن وَصَفْنَا بما وصف[١] نفسه من جميع الوجوه فلابد من فارق ، وليس[٢] إلا افتقارنا إليه فى الوجود وتوقف وجودنا عليه لإمكاننا وغناه عن مثل ما افتقرنا إليه . /15 فبهذا صح له الأزل والقدم الذى انتفت عنه الأولية التى لها افتتاح الوجود عن عدم . فلا تُنسَبُ** إليه الأوّلية[٣] مع كونه الأول*** . ولهذا قيل فيه الآخِر . فلو[٤] كانت أوليته أولية وجود التقييد[٥] لم يصح أن يكون الآخِرَ**** للمقيَّد ، لأنه لا آخر للممكن ، لأن الممكنات غير متناهية فلا آخر لها . و إنما كان آخِراً لرجوع الأمر كله إليه بعد نسبة ذلك إلينا . فهو الآخر فى عين أوّليته ، والأول فى عين آخريّته .

/16 ثم لتعلمَ***** أن الحق وصف نفسه بأنه ظاهر باطن[٦] ؛ فأوجد العالم عالم غيب وشهادة لندركَ الباطنَ بغيبنا والظاهرَ بشهادتنا . ووصف نفسه بالرضا والغضب ، وأوجد العالم ذا خوف ورجاء فيخاف غضبه و يرجو[٧] (٦ — ب) رضاه . ووصف نفسه بأنه جميل وذو جلال فأوجَدَنا على هيبة وأُنْسٍ . وهكذا جميع ما ينسب إليه تعالى و يُسَمَّى به . فعبَّر عن هاتين الصفتين باليدين اللتين توجهتا منه على خلق الإنسان الكامل لكونه الجامعَ لحقائق العالم ومفرداته . فالعالم شهادة والخليفة غيب ، ولذا تحجَّبَ[٨] السلطان . ووصف الحق نفسه بالحُجُب الظلمانية وهى الأجسام الطبيعية ، والنورية وهى الأرواح اللطيفة . فالعالم[٩] بين[١٠] كثيف ولطيف ؛ وهو عين الحجاب على نفسه ، فلا[١١] يدرك الحقَّ إدراكَه نفسَه . فلا

---

(١) ب : وصف به نفسه (٢) ب : وليس ذلك (٣) ساقطة فى ب ، ه
(٤) ه : لو كانت (٥) ب : وجود تقييد (٦) ب ، ه : وباطن
(٧) ب ، ه : فنخاف غضبه ونرجو (٨) ب : يحجب (٩) ه : والعالم (١٠) ا : من
(١١) ا : ولا .

* ش : فكذلك الحق ** ش : ينتسب *** ش : اوّل **** ش : اخرًا
***** ش : لنعلم

ولم تتعدَّد بتعدد[1] الأشخاص ولا برحت معقولة . وإذا كان الارتباط بين من له وجود عيني وبين من ليس له وجود عيني قد ثبت، وهي نسب[2] عدمية، فارتباط الموجودات بعضها ببعض أقرب أن يعقل لأنه على كل حال بينها[3] جامع — وهو الوجود العيني — وهنالك فما ثَمّ جامع . وقد وُجِدَ الارتباط بعدم الجامع فبالجامع أقوى وأحق . /13/ ولا شك أن المحدَث (ه — ب) قد ثبت حدوثه وافتقاره إلى محدِث أحدثه لإمكانه لنفسه* . فوجوده من غيره، فهو مرتبط به ارتباط** افتقار . ولابد أن يكون المستندُ إليه واجبَ الوجود لذاته غنيا في وجوده بنفسه غير مفتقر، وهو الذي أعطى الوجود بذاته لهذا الحادث فانتسب إليه . ولما اقتضاه لذاته كان واجبا به . ولما كان استنادُه إلى من ظهر عنه لذاته، اقتضى أن يكون على صورته فيما ينسب إليه من كل شيء من اسم وصفة ماعدا الوجوبَ الذاتيَّ فإن ذلك لا يصح في الحادث وإن كان واجب الوجود ولكن وجوبه بغيره لا بنفسه . /14/ ثم لتعلم أنه لما كان الأمر على ما قلناه من ظهوره بصورته، أحالنا تعالى في العلم به على النظر في الحادث وذكر أنه أرانا آياته فيه*** فاستدللنا بنا عليه . فما وصفناه بوصف إلا كنا نحن ذلك الوصف إلا الوجوب الخاص الذاتي . فلما علمناه بنا ومنا نَسَبْنَا[4] إليه كل ما نسبناه إلينا . وبذلك وردت الإخبارات[5] الإلهية على ألسنة التراجم إلينا . فوصف نفسه لنا بنا : فإذا شهدناه شهدنا نفوسنا، وإذا شَهِدَنَا شهد نفسه . ولا نشك أنّا كثيرون بالشخص والنوع، وأنّا وإن كنا على حقيقة واحدة تجمعنا فنعلم (٦ — ا) قطعا أن ثَمّ فارقا به تميزت الأشخاص بعضها عن بعض، ولولا ذلك ما كانت الكثرة في الواحد .

---

(١) ا يتعددَّ بالياء (٢) ب نسبة (٣) ا بينهما (٤) ا نسبنا إليه (بالبناء للمجهول) كما نسبناه إلينا (٥) ه الأخبار .

* ش: في نفسه ** ش: بارتباط *** ش: فينا

وجودا تزول به عن أن تكون معقولة . وسواء كان ذلك الموجود العينى* مؤقتا أو غير مؤقت ، نسبة[١] المؤقت وغير المؤقت إلى هذا الأمر الكلى المعقول نسبة واحدة . غير أن هذا الأمر الكلى يرجع إليه حكمٌ من الموجودات العينية بحسب ما تطلبه** حقائق تلك الموجودات العينية*** ، كنسبة العلم إلى العالِم ، والحياة إلى الحى . فالحياة حقيقة معقولة[٢] والعلم حقيقة معقولة متميزة عن الحياة[٣] ، كما أن الحياة متميزة عنه .

11 ثم نقول فى الحق تعالى إن له علما وحياة فهو الحى العالم . ونقول فى المَلَك[٤] إن له حياة وعلما فهو الحى العالم . ونقول فى الإنسان إن له حياة وعلما فهو الحى العالم . وحقيقة العلم واحدة ، وحقيقة الحياة واحدة ، ونسبتها إلى العالم والحى نسبة واحدة . ونقول فى علم الحق إنه قديم ، وفى علم الإنسان إنه محدث . فانظر ما أحدثته (٥ — ا) الإضافة من الحكم فى هذه الحقيقة المعقولة ، وانظر إلى هذا الارتباط بين المعقولات والموجودات العينية . فكما حَكَمَ العلمُ على مَنْ قام به أَنْ يقال فيه[٥] عالم ، حكم[٦] الموصوف به على العلم أنه[٧] حادث فى حق الحادث ، قديم فى حق القديم . فصار كل واحد محكوما به محكوما[٨] عليه .

12 ومعلوم أن هذه الأمور الكلية وإن كانت معقولة فإنها معدومة العين موجودة الحكم ، كما هى محكوم عليها إذا نسبت إلى الموجود**** العينى . فتقبل[٩] الحكم فى الأعيان الموجودة ولا تقبل التفصيل ولا التجزّى فإن ذلك محال عليها ؛ فإنها***** بذاتها فى كل موصوف بها كالإنسانية فى كل شخص شخص من هذا النوع الخاص لم تتفصَّل[١٠]

---

(١) ب إذ نسبة (٢) ا تضيف « متميزة عن الحى » (٣) ب عن الحى
(٤) ب الملائكة (٥) ب إنه عالم (٦) ب فكذلك حكم (٧) ب ؟ بأنه
(٨) ب ومحكوما (٩) ب فيتقبل (١٠) ا ينفصل بالنون .

* ش : العينى ساقطة ** ش: تطلبه *** ش : ساقطة **** ش : الوجود
***** ش: فانها ظاهرة

التى* تخصها ، وسبَّحت الحق بها وقدسته ، وما علمت أن لله أسماء ماوصل علمها إليها ، فما سبَّحته بها ولا قدَّسته تقديس آدم[١] . فغلب عليها ما ذكرناه ، وحكم عليها هذا الحال فقالت من حيث النشأة: « أتجعل فيها من يفسد فيها » ؟ وليس إلا النزاع وهو عين ما وقع منهم . فما قالوه فى حق آدم هو عين ما هم** فيه مع الحق ./[9] فلولا أن نشأتهم تعطى ذلك ما قالوا فى حق آدم ما قالوه وهم لا يشعرون . فلو عرفوا نفوسهم لعلموا ؛ ولو علموا لعُصِمُوا . ثم لم يقفوا مع التجريح حتى زادوا فى الدعوى بما هم عليه من التسبيح والتقديس . وعند آدم من الأسماء الإلهية ما لم تكن الملائكة عليها ؛ فما سبحت ربها بها ولا قدسته عنها تقديس آدم وتسبيحه***. فوصف الحق لنا ماجرى[٢] لنقف عنده ونتعلم الأدب مع الله تعالى فلا ندَّعىَ ما نحن متحققون به وحاوون عليه[٣] بالتقييد ؛ فكيف أن[٤] نُطْلِق فى الدعوى فنعمَّ بها ما ليس لنا[٥] بحال ولا نحن[٦] منه على علم فنفتضح ؟ فهذا التعريف الإلهى مما أدَّب الحق به عبادَه الأدباءَ الأمناء الخلفاء ./[10] ثم نرجع إلى الحكمة فنقول : اعلم أن الأمور الكلية و إن لم يكن لها وجود فى عينها فهى معقولة معلومة بلا شك فى الذهن ؛ فهى باطنة ــ لا تزال ــ عن الوجود العينى (٤ — ب) ولها الحكم والأثر فى كل ماله وجود عينىٌّ ؛ بل هو عينها لا غيرها أعنى أعيان الموجودات العينية ، ولم تزل عن كونها معقولة فى نفسها . فهى الظاهرة من حيث أعيان الموجودات كما هى الباطنة من حيث معقوليتُها . فاستناد كل موجود عينى لهذه الأمور الكلية التى لا يمكن رفعها عن العقل ، ولا يمكن وجودها فى العين

---

(١) ب ، ن « تقديس آدم » ساقط (٢) ب بما جرى (٣) ا مالم نتحقق ، ب ، ن ما أنا محقق به وحاو عليه (٤) ب أنا (٥) المخطوطات الثلاث « لى »
(٦) المخطوطات الثلاث « أنا » .

* ش: الا التى ** ش: هم ساقط *** ش: ساقطة

إنسانا وخليفة ؛ وأما إنسانيته فلعموم نشأته وحصره[١] الحقائق كلَّها . وهو للحق بمنزلة إنسان العين من العين الذى يكون به[٢] النظر ، وهو المعبَّر عنه بالبصر . فلهذا سمى إنسانا[٣] ؛ فإنه به ينظر[٤] الحق إلى خلقه فيرحمهم[٥] . /[5] فهو الإنسان الحادث (٣ — ب) الأزلى والنشء الدائم الأبدى ، والكلمة الفاصلة الجامعة : قيام[٦] العالم بوجوده ، فهو من العالم كفص الخاتم من الخاتم ، وهو محل النقش[٧] والعلامة التى بها يختم الملك على خزانته* . /[6] وسماه خليفة من أجل هذا ، لأنه تعالى** الحافظ به خلقَه[٨] كما يحفظ الختم الخزائن . فما دام ختم الملك عليها لا يجسر أحد على فتحها إلا بإذنه . فاستخلفه فى حفظ الملك[٩] . فلا يزال العالم محفوظا ما دام فيه هذا الإنسان الكامل. ألا تراه إذا زال وفُكَّ من خزانة الدنيا لم يبق فيها ما اختزنه الحق فيها وخرج ما كان فيها[١٠] والتحق بعضه ببعض ، وانتقل الأمر إلى الآخرة فكان ختماً على خزانة الآخرة ختما أبديًّا ؟ /[7] فظهر جميع ما فى الصورة الإلهية من الأسماء فى هذه النشأة الإنسانية فحازت رتبةَ الإحاطة والجمع بهذا الوجود ، وبه قامت الحجة لله تعالى على الملائكة . فتحفَّظْ فقد وعظك الله بغيرك ؛ وانظر من أين أُتى على من أُتى عليه[١١] . /[8] فإن الملائكة لم تقف مع ما تعطيه نشأة هذا[١٢] الخليفة ، ولا وقفت مع ما تقتضيه حضرة الحق من العبادة الذاتية ، فإنه ما يعرف أحد من الحق إلا ما تعطيه ذاتُه ، وليس للملائكة جمعية آدم ، ولا وقفت مع الأسماء (٤ — ا) الإلهية

---

(١) ن وحصر (٢) ب ، ن به يكون (٣) ب إنسانا أيضا (٤) ب ، ن نظر
(٥) ب ، ن فرحمهم (٦) ب ، ن قثم (٧) ن النفس (٨) ب : به الحافظ ، ا به ساقطة (٩) ب ، ن العالم (١٠) ن « وخرج ما كان فيها » ساقطة
(١١) ن أوتى على من أوتى ا « عليه » ساقطة (١٢) ب هذه .
* ش : خزائنه ساقطة

يعطيها المحل المنظور فيه مما لم يكن يظهر له من غير وجود هذا المحل ولا تجليه له* .

وقد كان الحق سبحانه[١] أوْجَد العالم كله وجود شبحٍ مسَوًّى[٢] لا روح فيه ، فكان كمرآة غير مجلوَّة . ومن شأن الحُكْم الإلهى أنه ما سوَّى محلا إلا و يقبل[٣] روحاً إلهيًا عَبَّر عنه بالنفخ فيه ؛ وما هو إلا حصول الاستعداد من تلك الصورة المسواة لقبول الفيض التجلى[٤] الدائم الذى لم يزل ولا يزال . وما بَقِى إلا قابلٌ ، والقابل لا يكون إلا من فيضه الأقدس . فالأمر[٥] كله منه ، ابتداؤه وانتهاؤه ، « و إليه يرجع الأمر كله » ، كما ابتدأ منه . (٣ — ١) فاقتضى الأمر جلاء مرآة العالم ، فكان آدم عينَ جلاء تلك المرآة وروحَ تلك الصورة ؛ /2 وكانت الملائكة من بعض قوى تلك الصورة التى هى صورة العالم المعبَّر عنه فى اصطلاح القوم « بالإنسان الكبير » . فكانت الملائكة له كالقوى الروحانية والحسية التى** فى النشأة الإنسانية . فكل قوة منها محجوبة بنفسها لا ترى أفضل من ذاتها ، وأنَّ فيها ، فيما تزعم ، الأهليةَ لكل منصب عالٍ ومنزلة رفيعة عند الله ، لما عندها من الجمعية الإلهية مما[٦] يرجع من ذلك إلى الجناب[٧] الإلهى ، و إلى جانب حقيقة الحقائق ، و — فى النشأة الحاملة لهذه الأوصاف — إلى ما تقتضيه الطبيعة الكلية التى حصرت قوابل العالم كله أعلاه وأسفله.

/3 وهذا لا يعرفه عقل بطريق نظر فكرىّ ، بل هذا الفن من الإدراك لا يكون إلا عن كشف إلهى منه يُعرف ما أصل صور العالم القابلة لأرواحه*** . /4 فسمِّى هذا المذكور

---

(١) ساقطة من ب ، ن (٢) ا مستوى (٣) ب ، ن إلا ولابد أن يقبل
(٤) ن المتجلى (٥) ا والأمر (٦) ب ، ن بين ما يرجع
(٧) ا الجانب .
* ش : له ساقطة ** ش : التى هى *** ش : القابلة لأرواحه ساقطة

أنه من مقام التقديس المنزَّه عن الأغراض[١] النفسية التى يدخلها التلبيس. /6 وأرجو أن يكون الحق[٢] لماَّ سمع دعائى قد أجاب ندائى ؛ فما أُلقِى إلا ما يُلقِى إلىَّ ، ولا أُنزل فى هذا المسطور إلاَّ ما ينزِّل به علىَّ . ولست بنبيٍ ولا رسول ولكنِّى وارث ولآخرتى* حارث .

/7 فمن الله فاسمعوا — و إلى الله فارجعوا
/8 فإذا ما سمعتم ما — أتيت به فَعُوا
ثم بالفهم فَصِّلوا — مجمل القول واجمعوا
/9 ثم مُنُّوا به على — طالبيه لا تمنعوا
هذه الرحمة التى — وَسِعتكم فوسِّعوا

/10 ومن الله أرجو أن أكون ممن أُيِّد فتأيد[٣] وقُيِّد بالشرع المحمدى المطهَّر[٤] فتقيد وقيَّد ، وحشرنا فى زمرته كما جعلنا من أُمته . فأول ما ألقاه المالك على العبد من ذلك :

١ — فص حكمة إلهية فى كلمة آدميَّة[٥]

/1 لما شاء الحق سبحانه من حيث أسماؤه الحسنى التى لا يبلغها الإحصاء (٢ ـ ب) أن يرى أعيانها[٦] ، و إن شئت قلت أن يرى عينه ، فى كونٍ جامعٍ يحصر الأمر كلَّه[٧] ، لكونه متصفا بالوجود ، و يظهر به سرّه إليه : فإن رؤية الشىء نفسَه بنفسه ما هى مثل رؤيته[٨] نَفْسَه فى أمرٍ آخر يكون له كالمرآة ؛ فإنه يَظْهَر له نفسه فى صورة

---

(١) ن الأعراض بالعين المهملة (٢) ب ، ن الحق تعالى (٣) ب ، ن يضيفان « وأيد »
(٤) ب المطهر المحمدى (٥) فص حكمة إلهية الخ ساقط فى ا (٦) ن أن ترى أعيانها
(٧) ن « كله » ساقطة (٨) ن رؤية .

* ش : للآخرة

بسم الله الرحمن الرحيم (١)

الحمد لله منزل الحِكَم على قلوب الكَلِم بأحديَّة الطريق الأَمَم من المقام الأقدم وإن اختلفت النحل والملل لاختلاف الأمم. /[2] وصلى الله على مُمِدِّ(٢) الهمم، من خزائن الجود والكرم، بالقيل الأقوم، محمد وعلى آله وسلم.

/[3] أما بعد: فإنى رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم فى مُبَشِّرة أُرِيتُها فى العشر الآخِرِ من محرم(٣) سنة سبع وعشرين وستمائة بمحروسة دمشق، وبيده صلى الله عليه وسلم كتاب، فقال لى: هذا «كتاب فصوص الحكم» خذه واخرج به إلى الناس ينتفعون به، /[4] فقلت: السمع والطاعة لله ولرسوله وأولى الأمر منا كما أُمِرْنَا. فحقَّقْتُ الأُمنية وأخلصت النيَّة وجردت القصد والهمة إلى إبراز هذا الكتاب كما حدَّه لى رسول الله صلى الله عليه وسلم من غير زيادة (٢ — ١) ولا نقصان؛ /[5] وسألت الله تعالى أن يجعلنى فيه وفى جميع أحوالى من عباده الذين ليس للشيطان عليهم سلطانٌ، وأن يَخُصَّنى فى جميع ما يرقُمُه بَنَانِى وينطق به لسانى وينطوى عليه جَنَانى بالإلقاء السُّبُّوحى والنَّفْث الروحى فى الرُّوعِ النفسى بالتأييد الاعتصامى؛ حتى أكون مترجماً لا متحكماً، ليتحقق من يقف عليه من أهلِ الله أصحاب القلوبِ

---

(١) (ا) + رب يسر (ب) + وبه نستعين، (ه) تذكر ديباجة طويلة فيها اسم المؤلف

(٢) (ا) مؤيد (٣) ب المحرم لسنة

جماعة إحياء الفلسفة

فصوص الحكم

للشيخ الأكبر محيي الدين بن عربي المتوفى سنة ٦٣٨ هجرية

والتعليقات عليه

بقلم

أبو العلا عفيفي

دكتور في الفلسفة من جامعة كمبردج وأستاذ الفلسفة بجامعة فاروق الأول

[١٣٦٥ هـ — ١٩٤٦ م]

ملتزم الطبع والنشر أصحاب

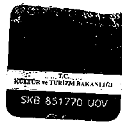
دار إحياء الكتب العربية

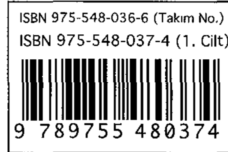
عيسى البابي الحلبي وشركاه

İbnu'l-Arabî'nin en meşhur eseri olan **Fusûsu'l-hikem,** İslâm tasavvufunun Mesnevi ile birlikte şah eserlerinden biridir. Hacmi küçük olmakla beraber anlaşılmasındaki güçlük, Sadreddin Konevî'den itibaren günümüze kadar yüzden fazla Arapça, Farsça ve Türkçe şerhlerinin yapılmasına sebeb olmuştur. XX. asrın başlarında Avrupa'da İslâm tasavvufuna gösterilmeye başlayan alâka gittikçe artmış, İbnu'l-Arabî'nin eserleri hakkında çalışmalar yapılmış ve tercümeleri neşredilmiştir. Denebilir ki bugün batı dünyası İbnu'l-Arabî ve eserlerini doğudan çok daha fazla tanımaktadır.

İbnu'l-Arabî, Konevî'den itibaren birkaç asır boyunca en fazla Anadolu'da bilinmiş, okunmuş ve itibar görmüştür. Osmanlı tasavvuf anlayışı âdeta İbnu'l-Arabî ve Mevlâna'nın eserleriyle şekillenmiştir.

Cumhuriyet devrinin ilk yıllarında yazılan, Mesnevi şarihi Ahmed Avni Konuk Bey'in **Fusûsu'l-hikem tercüme ve şerhi**, Osmanlı tasavvuf anlayışını günümüze nakleden bir köprü olarak kabul edilebilir. Bu şerh sayesinde okuyucu **Fusûsu'l-hikem**'in kapalı ifadelerinin hiç olmazsa bazılarının açıldığını görebilecektir. Bu yönüyle eser bir Fusûs anahtarı olarak telakki edilebilir

ISBN 975-548-036-6 (Takım No.)
ISBN 975-548-037-4 (1. Cilt)
9 789755 480374

nefh-i rûhîye tahsîs ede. Hattâ mütehakkim değil, mütercim olayım. Tâ ki ashâb-ı kulûb olan ehlullâhdan ona vâkıf olan kimse mütehakkık olsun ki, / muhakkak o, telbîs giren ağrâz-ı nefsiyyeden münezzeh bulunan makām-ı takdîsten münzeldir.(5)

Fass-ı Âdemî ile **Fass-ı Eyyûbî**'de beyân olunacağı üzere şeytanın hakîkati baîddir. Zîrâ şeytanet, "bu'd" ma'nâsınadır. Çünkü şeytan nârdan mahlûktur. Ve nâr âlem-i tabîattandır. Ve âlem-i tabîat ise, cemî'-i müştemelâtiyle berâber Hak'tan bu'd-i ma'nevî ile ba îd olup cemâl-i Hakk'ın hicâbıdır. Binâenaleyh şeytan ibâdı bu vesâit-ı tabîiyye ile iğfâl ve iğvâ eyler. Ve kitâbet ve nutuk ve kalbin zâhiri olan cenândaki havâtır ve hevâcis hep bu âlem-i tabîatta vâkı' olan ahvâldendir. Böyle olunca bunlar şeytanın tasallut ettiği mevâzı'dandır. Maahâzâ Hak Teâlâ hazretleri Kur'ân-ı Kerîm'de şeytana hitâben إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ (Hicr, 15/42) ya'nî "Muhakkak benim kullarım vardır ki, senin onların üzerine tasallutun yoktur" buyurur. Zîrâ bunlar evliyâullahdır. Ve tabîatın hüküm ve nüfûzu altından çıkmışlardır. Ve onlar üzerinde şeytanın vesâit-ı tasallutu kalmamıştır. Ve vâris-i ekmel olan Hz. Şeyh-i Ekber (r.a.) onlardan biridir. Fakat Hak Teâlâ'ya karşı edeben kendisinin şeytanın tasallutu olmayan kullardan olmasını taleb eder. Nitekim (S.a.v.) Efendimiz ان في الجنة درجة واحدة لاتصلح الا لرجل واحد وارجو ان اكون ذلك الرجل ya'nî "Muhakkak cennette bir derece vardır ki, ancak bir adama sâlihtir. Ve ben bu adam olmayı umarım" buyururlar. Halbuki o racül nefs-i nefîs-i risâlet-penâhîleridir. Edeben böyle buyurmuşlardır.

"Te'yîd-i i'tisâmî" "âsım" olan Allah Teâlâ tarafından, ilkāât-ı şeytâniyye ve havâtır-ı nefsâniyyeden muhâfaza sûretiyle nusret etmekten ibârettir.

"Rû'-i nefsî": "Rû'" "rûh" vezninde "sadır" ma'nâsınadır ki, kalbin
20 âlem-i tabîata müteveccih / olan yüzüdür. Zîrâ kalbin iki yüzü vardır: Birisi âlem-i ervâha ve diğeri âlem-i tabîata müteveccihdir. Ve âlem-i tabîata müteveccih olan yüzü, hevâcis-i nefsâniyye ve vesâvis-i şeytâniyyenin mahallidir. Te'yîd-i i'tisâmî ile müeyyed olunca "nefs-i

nisbeten mertebe-i ahadiyyet, bâtının bâtını olmuş olur.

Dördüncüsü: Mertebe-i "âlem-i misâl"dir. Bu mertebe dahi zât-ı mutlakın tecezzî ve inkısâm ve hark / ve iltiyâm kabûl etmeyen suver ve eşkâl ile hâriçte zuhûrudur. Ve bu âleme "âlem-i misâl" tesmiyesinin vechi budur ki, âlem-i ervâhda bulunan her bir ferdin âlem-i ecsâmda bürüneceği bir sûretin mümâsili bu âlemde zâhir olur. Ve bir tâife ona "hayâl" derler. Zîrâ bunları müdrik olan kuvve-i mütehayyiledir. Ve âlem-i misâle "âlem-i berzah" ve "mürekkebât-ı latîfe" dahi derler. Ve ehl-i tasavvuf ıstılâhında âlem-i ervâh ve misâli cem' edip "âlem-i melekût" derler. Ve âlem-i misâl âlem-i ervâhdan âlem-i ecsâma vâsıl olan "feyz-i mukaddes"sin vâsıtasıdır. Ve ervâh ve ecsâm arasında berzahdır. Ve berzahiyyeti hasebiyle her iki âlemin ahkâmını câmi'dir ki, onlar da zâhir ve bâtındır. Ya'nî mertebe-i misâl mertebe-i ervâhın zâhiri ve mertebe-i ecsâmın bâtınıdır. Şu halde zât-ı mutlak mertebe-i misâle nazaran bâtının bâtının bâtını olur. Ve bu mertebe gayb ve şehâdet arasında hadd-i fâsıldır. Ve cism-i mürekkeb-i maddînin aynı olmadığı gibi, cevher-i mücerred-i aklînin dahi aynı değildir. Ya'nî âlem-i ervâh ile âlem-i ecsâmın gayridir. Ervâha nisbeten kesîf ve ecsâma nisbeten latîftir. Şu kadar var ki, cevher-i cismânî ile cevher-i mücerred-i aklîye müşâbeheti vardır. Ecsâma müşâbeheti budur ki, ecsâmın nasıl arzı ve tûlü ve umku varsa, sûret-i misâliyyenin dahi arzı, ve tûlü ve umku vardır. Ve onu ölçmek ve göz ile görmek mümkindir. Âyîneye mün'akis olan sûret gibi. Ervâha müşâbeheti budur ki, ervâh nasıl nûrânî ve latîf ise suver-i misâliyye dahi latîf ve nûrânîdir. Ve letâfet ve nûrâniyyetinden nâşî el ile tutulmaz ve bıçakla kesilmez ve eczâya tefrîk edilemez. Rü'yâda görülen suver bu âlemdendir.

Beşincisi: "Mertebe-i şehâdet"tir. Bu mertebe dahi zât-ı mutlakın tecezzî ve inkısâm ve hark ve iltiyâm kabûl eden suver-i ecsâm ile hâriçte zuhûrudur. Onun için bu âleme "âlem-i kevn ve fesâd" derler. Zîrâ suver-i ecsâm bir taraftan tekevvün eder ve bir taraftan bozulur. Ve bu âlem-i ecsâmın müfredât-ı besâitı müvellidü'l-mâ', müvellidü'l-humûzâ, klor, sodyum, karbon, kils-i bakır, altın, gümüş ilh... gibi yetmiş küsur anâsırdan ibârettir. Suver-i muhtelife bu anâsırdan ba'zılarının